

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

2022 - №4/1 (58)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан

Илмҳои иқтисодӣ

Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Илмҳои сиёсӣ

<https://journal.apa.tj>

*Шӯбаи таҳрир ва
таъбу нашр*

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ 2022 / №4/1 (58)

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ 2022 / №4/1 (58)

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

Шуъбаи таҳрир ва таъбу нашр
Душанбе – 2022

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2005 таъсис ёфтааст.
Дар як сол 4 маротиба нашр мешавад.

Маҷаллаи илмӣ «Идоракунии давлатӣ» дар феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз
11.06.2019 ворид карда шудааст.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Ба
таври доимӣ шумораҳои нашршудаи маҷалла дар китобхонаи илмӣ электронии e-
library.ru ворид карда мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҳамчун васоити ахбори омма ба қайд гирифта шудааст.
Шаҳодатномаи № 012/МҚ-97 аз 03.07.2017

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини илмро барои чоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои иқтисодӣ:	5.2.1, 5.2.3, 5.2.4, 5.2.5, 5.2.6
Дар соҳаи илмҳои ҳуқуқшиносӣ:	5.1.1, 5.1.2, 5.1.4, 5.1.5
Дар соҳаи илмҳои сиёсӣ:	5.5.2, 5.5.4, 5.5.3

Суроғи редакцияи маҷалла:

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86, 881-88-80-41

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

© Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҶАЛЛА

САРМУҲАРРИР:

Гафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Карамалишоев Карамалишо – номзоди илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

Бобоев Олимҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Ҳамроев Фузайлӣ Маҳмадалиевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон;

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии молиявӣ ва иқтисодии Тоҷикистон;

Самандаров Искандар Ҳусейнович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур;

12.00.00 – Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Раҳмон Озода Эмомалӣ – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Давлатов Ҷумъа Муҳаммадалиевич – директори Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муртазозода Ҷамшед Сайдалӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Мачидзода Зоир Ҷурахон – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Раззоқов Баҳодур Ҳаётович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон;

Ибрагимов Солиҷон Ибрагимович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

23.00.00 – Илмҳои сиёсӣ

Олимов Рашид Қутбиддинович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Искандаров Акбаршо Искандарович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҷононов Саидамир – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат;

Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал
Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

Журнал издается с 2005 года.
Выходит, 4 раза в год.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов и изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 11.06.2019 г.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Изданные выпуски журнала регулярно загружаются в Научную электронную библиотеку e-library.ru в открытом доступе.

Журнал зарегистрирован как средство массовой информации в Министерстве культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 012/МЧ-97 от 03.07.2017 г.

**Журнал принимает научные статьи
по следующим научным специальностям:**

Экономические науки:	5.2.1, 5.2.3, 5.2.4, 5.2.5, 5.2.6
Юридические науки:	5.1.1, 5.1.2, 5.1.4, 5.1.5
Политические науки:	5.5.2, 5.5.4, 5.5.3

Адрес и контакты редакции журнала:

734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86, 881-88-80-41
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

© Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Гафурзода Абдухалил Давлатали – доктор юридических наук, профессор, ректор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Карамалишоев Карамалишо – кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономические науки

Бобоев Олимджон – доктор экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктор экономических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Хамроев Фузайли Махмадалиевич – доктор экономических наук, профессор, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктор экономических наук, профессор, Российско-Таджикский (Славянский) университет;

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский государственный финансово-экономический университет;

Самандаров Искандар Хусейнович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемур;

12.00.00 – Юридические науки

Рахмон Озода Эмомали – кандидат юридических наук, доцент, Председатель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан;

Давлатов Джумъа Мухаммадалиевич – директор Агентства государственной службы при Президенте Республики Таджикистан;

Муртазозода Джамшед Сайдали – доктор юридических наук, профессор, депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан;

Маджидзода Зоир Джурахон – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор, Таджикский государственного университета комерции;

Ибрагимов Солиджон Ибрагимович – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

23.00.00 – Политические науки

Алимов Рашид Кутбиддинович – доктор политических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Искандаров Акбаршо Искандарович – доктор политических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Джононов Саидамир – доктор философских наук, профессор, Институт туризма, предпринимательства и сервиса;

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Шоисматуллоев Шоназар – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана.

МУНДАРИЧА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ

ФАЙЗУЛЛО М.Қ., РАҲМАТОВ У.Р. ҚАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИҶИ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН	15
ҚОДИРЗОДА Д.Б., ИСЛОМИДИНЗОДА А.А. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ МУКАММАЛ НАМУДАНИ СОҲТОРИ СОҲАВИИ ШУҒЛ ДАР ШАРОИТИ УЗВИЯТ БА СУС	23
БОБОҶОНОВ Д.Д., ТИЛЛОЕВА С.Ҷ., НАЗАРЗОДА А.С. ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРИ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛӢ	37
ФАСЕҲЗОДА И.С., ДОУТОВА А.Р., РАСУЛОВ Р.С. ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРИ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ БОЗОРИ ШИР ВА МАҲСУЛОТИ ШИРӢ	44
АЮБОВ Д.М., ВОСИЕВА Ф.Қ. САМТҲОИ ХИЗМАТРАСОНИИ КИТОБХОНА БА АҲОӢИ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИЮ ИҚТИМОИИ МАМЛАКАТ	52
ҚАЛОЛОВ А.А. МАСЪАЛАҲОИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ МАБЛАҒҲОИ БУҶЕТӢ, КИ ТАВАССУТИ МЕХАНИЗМИ ХАРИДИ ДАВЛАТӢ АЗХУД КАРДА МЕШАВАД	59
ДОСИЕВ М.Н., ЗОҲИДОВ К.С. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ФАӢОЛИЯТИ МАРКЕТИНГӢ ДАР КОРХОНА	69
ДОСТИЕВ Э.А. САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ИСТЕҲСОЛИ МЕВА ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	75
ҚУРБОНОВ М.А., ИСМАТУЛЛОИ Ш. ХУСУСИЯТҲО ВА МУШКИЛОТИ ХИЗМАТРАСОНИИ МАИШӢ БА АҲОӢИ	80
САМИЗОДА Т.О. ЗАРУРИЯТИ АСОСИИ ТАШКИЛИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ САНОАТӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	89
МИРСАИДОВ М.Н., ҚУВАТЗОДА Ҳ.А. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИҚТИСОДИЁТИ САНОАТИ НАССОҶӢИ ВА ДӢЗАНДАГӢ	95
ТОРОПИГИН А.В., САИДАМИРОВ Б.Ш., МЕНДАҒАЗИЕВ А.Р. БУНӢДИ АВРУОСИЁГИИ ТАҶДИД ВА РУШД ДАР СОҲТОРИ НИЗОМИ ҲАМКОРИҲОИ РУСИЯ ҲАМЧУН ДОНОР БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ	104
ШЕРАЛИЕВ Э.Н., ХАЛИФАЗОДА Қ.Б. ФАӢОЛГАРДОНИИ ҚАЛБИ САРМОЯҲО БА РУШДИ КЛАСТЕРҲОИ ПАХТАКОРӢ ДАР МИНТАҚА	116
САБУРОВ С.С. ВОСИТАҲОИ ЗАМИНАИ МОДДИЮ ТЕХНИКИИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ ВА ТАСНИФИ ОНҲО	124
МИРЗОЕВА Д.Т. МАВҚЕИ САНОАТ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	133
КАРИМОВ Б.Ҳ. ТАҲАВВУЛИ НИЗОМҲОИ МИЛӢИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢИ ВА МУШКИЛОТИ ТАСНИФИ ОНҲО	138
ИСЛОМОВА З.С. ТАМОЮЛҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ТАКРОРИСТЕҲСОЛИ АҲОӢИ.....	152
КАРИМИЁН М.Б. ШАРОИТИ КОРБУРДИ СТАНДАРТҲОИ	

БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР БАӢИСОБГИРИИ ИДОРАКУНИИ ВОСИТАӢОИ АСОСӢ	160
ЁРОВ Қ.Т. ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНА ӢАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИӢ	171
ХОЧАЕВ Д.Ш. МАЗМУНИ ИННОВАТСИЯ ВА ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ-САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СИСТЕМАИ ИДОРАКУНӢ	182
АЛИЗОДА Ӣ.С. МАСЪАЛАӢОИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ НИЗОМИ ТАӢСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ ДАР ҚТ	193
СОЛИЕВ М.Н. МЕТОДИКАИ ГУЗАРОНИДАНИ КОРӢОИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШҚУЁН ӢАНГОМИ ОМУӢИШИ ТАТБИҚИ ЭКСТРИМУМИ ФУНКСИЯ ДАР ИҚТИСОДИЁТ.....	206
НАЗАРОВ М.С. МАСОИЛИ САТӢ ВА СИФАТИ ЗИНДАГИИ АӢОЛИИ МИНТАҚА ДАР ТАӢҚИҚОТИ НАЗАРИЯВӢ	217
НЕЪМАТОВА Ш.М. САТӢИ ДАРАҚАИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ БОСУБОТИ ИҚТИСОДИӢ	224
ИЛМӢОИ ӢУҚУҚШИНОСӢ	
МАҚИДЗОДА З.Қ., МИРЗОЗОДА Ш.Қ. АНГЕЗАИ ҚИНОЯТӢ	233
МОИСЕЕВ А.А. ОИД БА МАЪСАЛАИ НАВЪУ ШАКЛИ ТАБЪИЗ ДАР ӢУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР	242
АБДУЛЛОЗОДА Қ.А. МАЪРИФАТИ ӢУҚУҚИИ ШАӢРВАНДОН - КАЛИДИ МУВАФФАҚИЯТӢО ДАР ПЕШРАФТИ ҚОМЕА	250
СУЛТОНОВА Т.И. ХУСУСИЯТӢОИ ТАЪЗИМИ ЗИДДИИНӢИСОРӢ ДАР БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ МОЛИЯВӢ (БА МИСОЛӢОИ ҚОНУНӢОИ ҚУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН)	258
АМИНОВ М.М. ДАСТГОӢИ МАҚОМОТИ МАӢАЛЛИИ ӢОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР АМАЛИГАРДОНИИ ӢОКИМИЯТИ МАӢАЛЛӢ	264
МАЗАРИФОВ М.К. АСОСӢОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ТАШКИЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ӢОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҚУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН	270
САЪДИЕВ И.З. МАФӢУМ ВА ХУСУСИЯТӢОИ ТАЪЗИМИ ДАВЛАТИИ МУНОСИБАТӢОИ СОӢИБКОРӢ ДАР СОӢАИ ИҚТИШОФ ВА ИСТИӢРОҚИ НАФТ ВА ГАЗ ДАР ҚУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН	276
ШОСАИДЗОДА Ш.Ш., ОДИНАЕВА Ш.Н. ТАЪЛИМ, ТАРБИЯ ВА ӢИФЗИ ӢУҚУҚУ МАНФИАТӢОИ КӢДАК ДАР ИСЛОМ	283
СОӢИБЗОДА М.М., ИСМОИЛӢ И.И. ТАЪРИӢИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР БОРАИ СОӢТМОНИ ХУДСАРОНА	294
РАӢМАТЗОДА Д.Т., ХУСУСИЯТӢОИ ТАЪЗИМИ ӢУҚУҚИИ БАЙНАЛМИЛЛАЛИИ ӢУҚУҚХОИ ВОБАСТА БО ӢУҚУҚИ МУАЛЛИФ	302
ӢАИТОВ С.П. ФАКТӢОИ ӢУҚУҚӢ ДАР МУНОСИБАТӢОИ ӢУҚУҚИ АНДОЗУ МОЛИЯ	308
ШАРИПОВ Ш.Р., КАЛОНОВА М.Қ., ШАРИПОВ А.Р. МАҚОМОТИ ХУДИДОРАИ МАӢАЛ ВА САМТӢОИ МУӢИММИ РУШДИ ОН ДАР ШАРОИТИ ҚАӢОНИШАВӢ	320
ҚОДИРӢ З.А. АСОСӢОИ ӢУҚУҚИИ ПЕШГИРИИ ОМИЛӢОИ КОРРУПСИОНӢ	326

КАМОЛОВ Х. ТАТБИҚИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ВАЗИФА ВА ПРИНЦИПҲОИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТӢ	333
ҚУРБОНОВА М.Н. АСОСҲОИ МЕЪЁРИ-ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	345

ИЛМҲОИ СИЁСӢ

ҚУВВАТЗОДА С.З. ҚОЙГОҲ ВА АҲАМИЯТИ МАСЪАЛАҲОИ ВОБАСТА БА ОБ ДАР МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИДАВЛАТӢ	351
ҲУСАЙНЗОДА А.Б. ЗУҲУРИ ОМИЛҲОИ ИСЛОМӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ	359
ҚОДИРОВ Д.С. АФҒОНИСТОНШИНОСИИ ТОҶИК ДАР 30 СОЛИ ИСТИҚЛОЛ	368
ҒУЛОМОВА Ф.А. ТАҲДИДУ ХАТАРИ ГАРДИШИ ҒАЙРИҚОНУНИИ МАВОДИ МУХАДДИР БА АМНИЯТИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	377
ШАРИПОВ А.Ҳ. САБАБҲОИ СИЁСИЮ ТАЪРИХӢ, ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОИИ АЗ БАӢН РАФТАНИ ДАВЛАТИ СОМОНИӢН	384
АБДУЛЛО Д.А. НИҲОДИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ: МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА АСОСҲОИ СИЁСӢ-ҲУҚУҚӢ	391
ҚОСИМОВА М.Н. РУШДИ ҲАМГИРОИИ САӢЁҲӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ	400
ОДИНАЕВ А.С., РАҲМОНОВ М.М. НИГОҲЕ БА ТАЪРИХ ВА НАҚШИ МУНОСИБАТҲОИ ТОҶИКИСТОН БО ПОКИСТОНУ МИСР ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ	405
САЙДАМАДЗОДА Ҳ. МОҲИЯТИ СИЁСИИ ЭҲӢИ АНЪАНАҲО ВА УРҒУ ОДАТҲОИ МИЛЛӢ ҲАМЧУН КИСМИ ҶУДОНАШАВАНДА ДАР РАВАНДИ ТАМАДДУНҲО	416
САДУЛЛОЕВ А.С. СИЁСИСОЗИИ ДИН ҲАМЧУН ТАҲДИД БА СУБОТИ СИЁСИИ ҚОМЕА	423
СОДИҚЗОДА Х.Н. ЧАНБАҲОИ СИЁСИИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ	428
ОДИНАЕВ Ш.М. ЭМОМАЛӢ РАҲМОН – МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ВА АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ	439
МАЛОҲАТИ Р. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	446

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ФАЙЗУЛЛО М.К., РАХМАТОВ У.Р. ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕСПУБЛИКУ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ	15
КОДИРЗОДА Д.Б., ИСЛОМИДИНЗОДА А.А. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТРУКТУРЫ ОТРАСЛЕВОЙ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ЧЛЕНСТВО В WTO	23
БАБАДЖАНОВ Д. Д., ТИЛЛОЕВА С.Д., НАЗАРЗОДА А.С. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	37
ФАСЕХЗОДА И.С., ДОУТОВА А.Р., РАСУЛОВ Р.С. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА РАЗВИТИЯ РЫНКА МОЛОКА И МОЛОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ	44
АЮБОВ Д.М., ВОСИЕВА Ф.К. НАПРАВЛЕНИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ И ИХ РОЛЬ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ И СОЦИАЛЬНОМ РАЗВИТИИ СТРАНЫ	52
ДЖАЛОЛОВ А.А. ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ, ОСВОЕННЫХ ЧЕРЕЗ МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК	59
ДОСИЕВ М.Н., ЗОҶИДОВ К.С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	69
ДОСТИЕВ Э.А. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ФРУКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	75
КУРБОНОВ М.А., ИСМАТУЛЛОИ Ш. ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ОКАЗАНИЯ БЫТОВЫХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ	80
САМИЗОДА Т.О. ГЛАВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ СВОБОДНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ЗОН В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	89
МИРСАИДОВ М.Н., КУВАТЗОДА Х.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИКИ ТЕКСТИЛЬНОЙ И ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ	95
ТОРОПЫГИН А.В., САИДАМИРОВ Б.Ш., МЕНДАГАЗИЕВ А.Е. ЕВРАЗИЙСКИЙ ФОНД СТАБИЛИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ В СТРУКТУРЕ МЕХАНИЗМОВ СОТРУДНИЧЕСТВА РОССИИ КАК ДОНОРА СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	104
ШЕРАЛИЕВ Э.Н., ХАЛИФАЗОДА Д.Б. АКТИВИЗАЦИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИЕ ХЛОПКОВОГО КЛАСТЕРА РЕГИОНА	116
САБУРОВ С.С. МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ БАЗА ФИЗКУЛЬТУРЫ И СПОРТА И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ	124
МИРЗОЕВА Д.Т. РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	133
КАРИМОВ Б.Х. ЭВОЛЮЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ПРОБЛЕМЫ ИХ КЛАССИФИКАЦИИ	138
ИСЛАМОВА З.С. ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И, ОСОБЕННОСТИ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ	152

КАРИМИЁН М.Б. УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ	160
ЁРОВ К.Т. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ.	171
ХОДЖАЕВ Д.Ш. СОДЕРЖАНИЕ ИННОВАЦИИ И ИННОВАЦИОННО - ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ	182
АЛИЗОДА Х.С. ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РТ	193
СОЛИЕВ М.Н. МЕТОД СДАЧИ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПРИМЕНЕНИЯ ФУНКЦИИ ЭКСТРЕМАЛЬНОСТИ В ЭКОНОМИКЕ	206
НАЗАРОВ М.С. ПРОБЛЕМЫ УРОВНЯ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ РЕГИОНЕ В ТЕОРЕТИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ	217
НЕЪМАТОВА Ш.М. УРОВЕНЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКЕ	224

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

МАДЖИДЗОДА З.Д., МИРЗОЗОДА Ш.Д. УГОЛОВНЫЙ МОТИВ	233
МОИСЕЕВ А.А. К ВОПРОСУ О ВИДАХ И ФОРМАХ ДИСКРИМИНАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ	242
АБДУЛЛОЗОДА Д.А. ПРАВОВОЕ КУЛЬТУРА ГРАЖДАН-КЛЮЧ К УСПЕХУ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА	250
СУЛТОНОВА Т.И. ОСОБЕННОСТИ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НА РЫНКЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ (НА ПРИМЕРЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)	258
АМИНОВ М.М. АППАРАТ МЕСТНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ	264
МАЗАРИФОВ М.К. КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	270
САЪДИЕВ И.З. ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ОБЛАСТИ РАЗВЕДКИ И ДОБЫЧИ НЕФТИ И ГАЗА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	276
ШОСАИДЗОДА Ш.Ш., ОДИНАЕВА Ш.Н. ОБУЧЕНИЕ, ВОСПИТАНИЕ И ЗАЩИТА ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ РЕБЕНКА В ИСЛАМЕ	283
ИСМОИЛИ И.И., СОХИБЗОДА М.М. ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О САМОВОЛЬНОЙ ПОСТРОЙКИ	294
РАХМАТЗОДА Д.Т. ОСОБЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОПРОСОВ ОХРАНЫ СМЕЖНЫХ ПРАВ	302
ХАИТОВ С.П. ЮРИДИЧЕСКИЕ ФАКТЫ В НАЛОГОВОМ И ФИНАНСОВОМ ПРАВЕ	308
ШАРИПОВ Ш.Р., КАЛОНОВА М.Д., ШАРИПОВ А.Р.ОРГАНЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ВАЖНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	320
КОДИРИ З.А. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ	

КОРРУПЦИОННЫХ ФАКТОРОВ	326
КАМАЛОВ Х. ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В ЗАДАЧАХ И ПРИНЦИПАХ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА	333
КУРБАНОВА М.Н. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	345

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

КУВВАТЗОДА С.З. МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ВОДНЫХ ВОПРОСОВ В МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЯХ	351
ХУСАЙНЗОДА А.Б. ПРОЯВЛЕНИЯ ИСЛАМСКИХ ФАКТОРОВ В РЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	359
КОДИРОВ Д.С. ТАДЖИКСКОЕ АФГАНИСТИКА АФГАНВЕДЕНИЕ ЗА 30 ЛЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ	368
ГУЛОМОВА Ф.А. УГРОЗЫ И ОПАСНОСТИ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	377
ШАРИПОВ А.Х. ПОЛИТИЧЕСКИЕ, ИСТОРИЧЕСКИЕ, ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРИЧИНЫ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ САМАНИДСКОЕ ГОСУДАРСТВО.....	384
АБДУЛЛО Д.А. ИНСТИТУТ ЛИДЕРА НАЦИИ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ, СУЩНОСТЬ И ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ.....	391
КОСИМОВА М.Н. РАЗВИТИЕ ИНТЕГРАЦИИ ТУРИЗМА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	400
ОДИНАЕВ А.С., РАХМОНОВ М.М. ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ И РОЛЬ ОТНОШЕНИЙ ТАДЖИКИСТАНА С ПАКИСТАНОМ И ЕГИПТОМ В ЭПОХУ НЕЗАВИСИМОСТИ	405
САЙДАМАДЗОДА Х. ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ВОЗРОЖДЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ – КАК НЕЗАВИСИМАЯ ЧАСТЬ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ПРОЦЕССА	416
САДУЛЛОЕВ А.С. ПОЛИТИЗАЦИЯ РЕЛИГИИ КАК УГРОЗА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВА	423
САДЫКЗОДА Х.Н. ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	428
ОДИНАЕВ Ш.М. ЭМОМАЛИ РАХМОН - НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ И ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ	439
МАЛОХАТИ Р. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	446

CONTENT

ECONOMIC SCIENCES

FAİZULLO M.Q., RAHMATOV U.R. ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS TO THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PROBLEMS AND WAYS OF SOLUTION	15
KODIRZODA D.B., ISLOMIDINZODA A.A. FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING THE STRUCTURE OF INDUSTRY EMPLOYMENT POPULATION UNDER THE CONDITIONS OF WTO MEMBERSHIP	23
BABADZHANOV D.D., TILLOEVA S.J., NAZARZODA A.S. STATE ADMINISTRATION IN ENSURING FOOD SECURITY AND DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	37
FASEHZODA I.S., DOUTOVA A.R., RASULOV R.S. FOOD SECURITY AND STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE MILK AND DAIRY PRODUCTS MARKET	44
AYUBOV D.M., VOSIEVA F.K. DIRECTIONS OF LIBRARY SERVICES FOR THE POPULATION AND THEIR ROLE IN THE ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY	52
JALOLOV A.A. ISSUES OF EFFICIENT USE OF BUDGETARY FUNDS DISBURSED THROUGH THE PUBLIC PROCUREMENT MECHANISM	59
DOSIEV M.N., ZOHIDOV K.S. THEORETICAL FOUNDATIONS OF MARKETING ACTIVITIES AT THE ENTERPRISE	69
DOSTIEV E.A. ECONOMIC EFFICIENCY OF FRUIT PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	75
KURBONOV M.A., ISMATULLOI S. FEATURES AND PROBLEMS OF RENDERING HOUSEHOLD SERVICES TO THE POPULATION	80
SAMIZODA T.O. THE MAIN NEED TO ORGANIZE FREE INDUSTRIAL ZONES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	89
MIRSAIDOV M.N., KUVATZODA H.A. THEORETICAL FOUNDATIONS OF ECONOMY TEXTILE AND CLOTHING INDUSTRY	95
TOROPYGIN A.V., BAHODUR S.S., MENDAGAZIEV A.E. THE EURASIAN FUND FOR STABILIZATION AND DEVELOPMENT IN THE STRUCTURE OF THE MECHANISMS OF COOPERATION OF RUSSIA AS A DONOR WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA	104
SHERALIEV E.N., KHALIFAZODA J.B. ACTIVATION OF INVESTMENT ATTRACTION IN THE DEVELOPMENT OF THE COTTON CLUSTER OF THE REGION	116
SABUROV S.S. MATERIAL AND TECHNICAL BASIS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AND THEIR CLASSIFICATION	124
MIRZOEVA D.T. THE ROLE OF INDUSTRY IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	133
KARIMOV B.H. EVOLUTION OF NATIONAL ACCOUNTING SYSTEMS AND PROBLEMS OF THEIR CLASSIFICATION	138
ISLAMOVA Z.S. MAIN TRENDS AND FEATURES OF POPULATION REPRODUCTION	152
KARIMIYON M.B. CONDITIONS FOR APPLICATION OF INTERNATIONAL	

STANDARDS IN MANAGEMENT ACCOUNTING OF FIXED ASSETS	160
YOROV K.T. ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF THE ENTERPRISE AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT	171
KHODZHAEV D.S. CONTENT OF INNOVATION AND INNOVATION AND INVESTMENT ACTIVITIES IN THE MANAGEMENT SYSTEM	182
ALIZODA H.S. ECONOMIC DEVELOPMENT ISSUES SYSTEMS OF THE SECONDARY PROFESSIONAL EDUCATION IN RT	193
SOLIEV M.N. METHOD FOR STUDENTS' INDEPENDENT WORKS IN STUDYING THE APPLICATION OF THE EXTREMEALITY FUNCTION IN THE ECONOMY	206
NAZAROV M.S. PROBLEMS OF LEVEL AND QUALITY OF LIFE IN THE REGION IN A THEORETICAL STUDY	217
NEMATOVA S.M. LEVEL OF FOOD SECURITY IN CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY	224

LEGAL SCIENCES

MAJIZODA Z.J., MIRZOZODA S.J. CRIMINAL MOTIVE	233
MOISEEV A.A. ON THE QUESTION OF TYPES AND FORMS OF DISCRIMINATION IN MODERN INTERNATIONAL LAW	242
ABDULLOZODA J.A. THE LEGAL CULTURE OF CITIZENS IS THE KEY TO SUCCESS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIETY	250
SULTONOVA T.I. FEATURES OF ANTI-MONOPOLY REGULATION IN THE MARKET OF FINANCIAL SERVICES (BY THE EXAMPLE OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)	258
AMINOV M.M. THE APPARATUS OF THE LOCAL EXECUTIVE BODY IN THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT	264
MAZARIFOV M.K. CONSTITUTIONAL BASIS FOR THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF STATE BODIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	270
SADIEV I.Z. CONCEPT AND FEATURES OF STATE REGULATION OF BUSINESS RELATIONS IN THE FIELD OF EXPLORATION AND PRODUCTION OF OIL AND GAS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	276
SHOSAIDZODA SH.SH., ODINAEVA SH.N. EDUCATION, UPBRINGING AND PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF THE CHILD IN ISLAM	283
SOHIBZODA M.M., ISMOILI I.I. HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION ON AUTHORIZED CONSTRUCTION..	294
RAHMATZODA D.T., FEATURES OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF PROTECTION OF RELATED RIGHTS	302
KHAI TOV S.P. LEGAL FACTS IN TAX AND FINANCIAL LAW	308
SHARIPOV S.R., KALONOVA M.D., SHARIPOV A. R. BODIES OF LOCAL SELF - GOVERNMENT AND IMPORTANT DIRECTIONS OF ITS DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION	320
QODIRI Z.A. LEGAL FRAMEWORK FOR PREVENTION OF CORRUPTION FACTORS	326
KAMOLOV KH. IMPLEMENTATION OF THE NORMS OF INTERNATIONAL LAW IN THE TASKS AND PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW	333

KURBONOVA M.N. REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE FUNCTIONING OF FREE ECONOMIC ZONES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	345
---	------------

POLITICAL SCIENCES

QUVATZODA S.Z. PLACE AND SIGNIFICANCE OF WATER ISSUES IN INTERSTATE RELATIONS	351
HUSAINZODA A.B. MANIFESTATIONS OF ISLAMIC FACTORS IN THEREGION OF CENTRAL ASIA	359
KODIROV D.S. TAJIK AFGHANI STUDIES IN 30 YEARS OF INDEPENDENCE.	368
GULOMOVA F.A., TREATS AND CHELENGES OF ILLEGAL DRUG DEALING TO NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF TALDIKISTAN	377
SHARIPOV A.H., POLITICAL, HISTORICAL, ECONOMIC AND SOCIAL REASONS FOR THE DISAPPEARANCE OF THE SAMANID STATE	384
ABDULLO D.A. INSTITUTE OF THE LEADER OF THE NATION: DEFINITION, ESSENCE AND POLITICAL AND LEGAL FOUNDATIONS	391
QOSIMOVA M.N. DEVELOPMENT OF TOURISM INTEGRATION IN CENTRAL ASIA	400
ODINAEV A.S., PAHMONOV M.M. AN OUTLOOK OF HISTORY AND ROLE OF TAJIKISTAN'S RELATIONS WITH PAKISTAN AND EGYPT IN THE ERA OF INDEPENDENCE	405
SAIDAMADZODA H., THE POLITICAL SIGNIFICANCE OF THE REVIVAL OF NATIONAL TRADITIONS AS AN INDEPENDENT PART OF THE CIVILIZATION PROCESS	416
SADULLOEV A.S. DANGERS OF THE POLITICIZATION OF RELIGION AND WAYS TO PREVENT IT	423
SODIQZODA KH.N. POLITICAL ASPECTS OF REGIONAL INTEGRATION IN CENTRAL ASIA	428
ODINAEV SH.M. EMOMALI RAHMON - NATIONAL INTERESTS AND INFORMATION SECURITY	439
MALOHATI R. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	446

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 330.322

**ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИҶӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН:
МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН**

ФАЙЗУЛЛО МАШРАБ ҚУРБОНАЛӢ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,
Раиси Кумитаи Маҷлиси намоядағони

Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иқтисод ва молия.
734051, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 42.
Тел.: (+992) 37-221-11-42. E-mail: mashrab@mail.ru

РАҲМАТОВ УМЕД РАҶАБОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи молия ва қарзи

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ.
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16.
Тел.: (+992) 918-73-74-66. E-mail: ddkrur@mail.ru

Дар мақолаи мазкур қабул гардидани қонун дар бораи сармоягузорӣ ва андешаҳои олимони хориҷию ватанӣ оиди фаъолияти сармоягузори хориҷӣ ва воридоти сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он аз ҷониби давлатҳои сармоягузор, ки ин давлатҳо Ҷумҳурии Мардумии Чин, Туркия, Шветсария, Британияи Кабир, Люксембург, Филиппин, Арабистони Саудӣ ва дигар давлатҳо мебошанд, оварда шуда аст. Ҳамин тавр дар мақола ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ, мушкилоти ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва роҳҳои ҳалли он баррасӣ гардидааст.

***Калидвожаҳо:** сармоягузори хориҷӣ, воридот, рушди иқтисодӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, самаранок, хоҷагии қишлоқ, саноат, созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ, сармоягузори мустақим, сармоягузори портфелӣ.*

Сармоягузори хориҷӣ дар рушди иқтисодиёти ҳар як мамлакат ниҳоят зарур буда, рушд ва пешравии бахшҳои дигар аз сармоягузори хориҷӣ вобастагии зиёд дорад. Дар ҷалб намудани сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ давлат бояд кафолатдиҳандаи асосӣ бошад [1,20]. Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муҳайё намудани шароити мусоид ҷиҳати ҷалби сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ»-ро аввалин маротиба аз 25 апрели соли 2007, таҳти № 545 қабул намуда, баъд аз ин Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15 март соли 2016, таҳти №1299 қабул карда шуд [2]. Сармоягузорӣ ин гузоштани сармоя ба воситаҳои асосӣ ва гардон дар мӯҳлати муайяни вақт барои ҳама намуди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки мақсади асосии он ба даст овардани фоида мебошад. Оиди сармоягузорӣ олимони хориҷию ватани андешаҳои худро иброз намуданд. Яке аз муҳаққиқони ҷопонӣ Кожима кӯшидааст то чунин амсилаи сармояи мустақими хориҷиро тартиб диҳад, ки он тавонад ҳамбастагии савдои байналмилалӣ ва сармоягузори мустақими хориҷиро шарҳ дода тавонад. Онҳо бо ин мақсад афзалияти муқоисавии ширкатҳоро дар шароити ҳаракати сармояи байналмилалӣ дар маркази диққат гузоштанд. Нишондиҳандаи асосии сармоягузорӣ он аст, ки сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ бояд дар соҳаҳои нисбатан кам фоидаовари истехсолоти мамлакатҳои содиркунандаи сармоя (ва ё фаъолияти онҳо) тавлид ёфта, ба соҳаҳои нисбатан фоидаовари мамлақати сармоягиранда ворид гардад. Агар дар асл чунин бошад, пас аз рӯйи тасдиқоти Кожима бармеояд, ки сармояи мустақими хориҷӣ ва савдои байналмилалӣ хусусияти якдигарро пуррақунӣ дошта, ба дигаргунсозии динамикии тақсироти меҳнат ва рушди ба он алоқаманди ҳамаи мамлакатҳо ширкаткунандагонии ин раванд оварда мерасонад. Ба андешаи мо назарияи дар боло

овардашуда дуруст аст, зеро сармоия мустақими хориҷӣ ё кадом шакли сармоиягузорию, ки бошад ба мисли савдои байналхалқӣ як мебошад. Мақсади ҳарду фаъолият гирифтани ғоида мебошад, аммо фарқияти байни онҳо ҳамин аст, ки сармоиягузорӣ муҳлати дарозро дар бар мегирад. Назарияи С.Хаймер оиди содироти сармоия дар микроиктисодиёт бо номи “назарияи бартарии монополистӣ” машҳур аст. Зикр намудан ба маврид аст, ки то ба вуҷуд омадани назарияи С.Хаймер сармоиягузорию мустақими хориҷӣ на ҳамчун шакли ҷудоғонаи сармоия балки як шакли сармоиягузорию портфелӣ шарҳ меоданд. Дар ин назарияи С.Хаймер оиди содироти сармоия чунин омада аст, ки дар ҳолати мавҷуд набудани хатар дар сармоиягузорӣ, сармоиягузорӣ ба ҳамон минтақае равана карда мешавад, ки ғоидаи бештар дорад. Аввалин тадқиқотчию, ки сармоия мустақимро аз дигар шаклҳои сармоиягузорӣ ҷудо намуд ин С.Хаймер мебошад. Дар тадқиқоти мазкур шарҳ дод, ки ҳавасманд гардидани сармоиягузорон дар сармоиягузорию мустақим нисбат ба сармоиягузорию портфелӣ на танҳо барои ба даст овардани ғоидаи бештар, балки барои ба даст овардани объекти сармоиягузорӣ ва назорати он мебошад. Баъд аз тадқиқоти мазкур дар муайянсозӣ ва фарқияти сармоиягузорию мустақими хориҷӣ аз сармоиягузорию портфелӣ консепсияҳои гуногунро ба вуҷуд овард. С.Хаймер дар “Назарияи бартарии монополистӣ” бартарии ширкатҳои хориҷиро бар ширкатҳои маҳаллӣ асоснок намуда аст. С.Хаймер чунин андеша дорад, ки ширкат бояд бартариятҳои монополистииро дошта бошад, ки ширкатҳои маҳаллӣ онро дар фаъолиятҳои надоранд. Ин бартариятҳои монополистӣ дар самти навоарӣ мебошад, ки ширкатҳои маҳаллӣ ба он дастрасӣ надоранд, қайд намуда аст [3, 45]. Ба андешаи мо пешниҳоди назарияи дар боло овардашуда оиди фарқияти ҷудо намудани сармоия мустақим аз сармоияи портфелӣ дуруст мебошад, зеро сармоия мустақим аз сармоияи портфелӣ аз он фарқ мекунад, ки арзиши лоиҳаи сармоиягузорӣ ва ғоиданокии сармоия мустақим бештар буда, муддати як чанд сол дар назорати сармоиягузор менамояд. Имрӯзҳо дар адабиёти иқтисодии ватанӣ дар бораи «лоиҳаи сармоиягузорӣ» тафсириҳои гуногун мавҷуданд. Масалан, иқтисодшинос Нуруллоев З.К. қайд менамояд, ки лоиҳаҳои сармоиягузорӣ механизми фарогирии муносибатҳои сабабиву оқибатии миёни хароҷот, захираҳои истифодашудаи истеҳсоли ва тамоми самараҳоро, ки аз он бояд бардошт, ифода менамояд.

Ба андешаи ӯ лоиҳаҳои сармоиягузорӣ ин тартиботи молиявӣ ва ҳам механизми идоракунии мебошанд, ки масъалаҳои тақозо ва арзари тақвият медиҳанд [4, 12]. Олими дигари ватанӣ Қодиров Ф.А. оид ба аҳамияти сармоиягузорӣ қайд менамояд, ки: “Дар шароити иқтисодиёти кушода сармоиягузорию хориҷӣ ба рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар ҷанбаи минтақавӣ таъсири назаррас мерасонад, зеро шаклҳои нави ҳамкориҳои байни субъектҳои хоҷагидорӣ ба вуҷуд меоянд ва сохторҳои иттилоотӣ ва ташкилӣ оид ба идоракунии тижорати минтақавӣ ва рушди ҳудудӣ тағйир меёбанд [5].

Андешаи олимони ватанӣ С.Маъдиев, А.У.Ҳомидов, У.А.Шарипов оид ба сармоиягузорӣ барои зиёд гардидани коркарди маҳсулоти соҳаи хоҷагии қишлоқ ва истеҳсоли саноатӣ имконияти бештар фароҳам меоварад. [6, с.6-11] Олимони дигари ватанӣ, - Файзуллоев Т. ва Тағоев Ҷ.Ҳ., чунин шарҳи лоиҳаи сармоиягузорию пешниҳод кардаанд: «Лоиҳаи сармоиягузорӣ як нусхаи татбиқи сармоиягузорӣ, ки бо асосноккунии ҳадафҳои мақсадноки иқтисодӣ, ҳаҷм ва муҳлати маблағгузорӣ, аз он ҷумла бо таҳияи ҳуҷжатҳои лоиҳавию харҷномавӣ (сметавӣ) ва таҳрезии амалиётҳои мушахасси роҷеъ ба раванди сармоиягузорӣ, вобастагӣ дорад, андешаҳои худро иброз намуданд [6, 289-294]. Воридоти умумии сармоиягузорию хориҷӣ дар соли 2020-ум, 428,4 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он 162,5 млн. доллари ИМА сармоиягузорию мустақим ва 265,9 млн. доллари ИМА қарзҳои аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида

мебошанд.

Ҷадвали 1.Чалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар солҳои 2017-2021 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон(млн доллари ИМА)

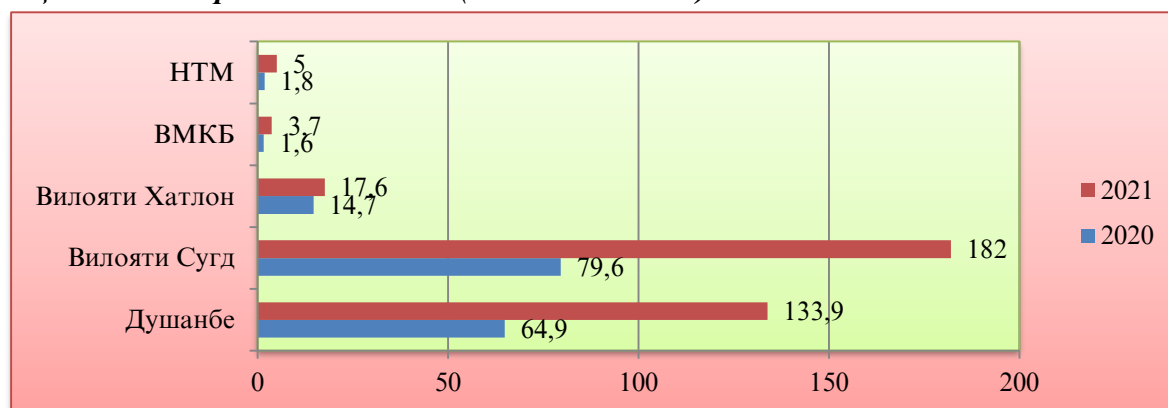
Сармоягузориҳо	Солҳо					2021 нисбат ба 2017 (-,+)	бо %
	2017	2018	2019	2020	2021		
Чалби сармояи мустақим	354,5	326,8	345,9	162,5	342,2	-12,3	3,4
Дигар намуди сармоягузорӣ	245,9	317,7	261,1	265,9	376,0	130,1	52,9
Сармоягузориҳои портфелӣ	500,0	-	0,1	-	0,1	-499,9	99,98
Ҳамагӣ млн. доллари ИМА	1100,4	644,5	607	428,4	718,3	-382,1	34,7

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумотҳои Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда аст. сомонӣ invescom.tj/tj/sarmoya/

Аз рӯи таҳлилҳои ҷадвал муайян гардид, ки дар соли 2017 ҳама намуди воридоти сармояи хориҷӣ 1100,4млн.долл.ИМА, дар соли 2018 644,5млн.долл ИМА, дар соли 2019 607 млн. доллари ИМА дар соли 2020 428,4 млн.долларо воридоти сармояи хориҷӣ ташкил додааст.

Таҳлили ҷадвал нишон дод,ки ҳама намуди сармоягузориҳо дар соли 2019 607 млн. долл.ИМА ва дар соли 2020 428,4 млн.доллари ИМА-ро ташкил дод. Маълум гардид,ки дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 178,6 млн.доллари ИМА воридоти ҳама намуди сармоягузориҳои хориҷӣ кам гардида аст. Дар соли 2021 бошад ҳама намуди воридоти сармояи хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 718,3 млн доллари ИМА ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2020 289,9 млн доллари ИМА воридоти сармояи хориҷӣ зиёд мебошад. Дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 воридоти сармояи мустақими хориҷӣ бештар ба шаҳри Душанбе - 39,9% (64,9 млн. долл. ИМА), Вилояти Суғд - 49% (79,6 млн. долл. ИМА), Вилояти Хатлон -9% (14,7 млн. долл. ИМА), Вилояти Мухтори Куҳистони Бадахшон - 1% (1,6 млн. долл. ИМА) ва ба ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бошад - 1,1% (1,8 млн. долл. ИМА) ташкил дода аст.(нигаред ба диаграмма)

Диаграммаи 1. Воридоти сармояи мустақими хориҷӣ ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020-2021 (млн. долл. ИМА)

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои Кӯмитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда аст. сомонӣ invescom.tj/tj/sarmoya/

Таҳлили диаграмаи мазкур нишон дод, ки воридоти сармояи мустақими хориҷӣ аз ҳама зиёдтар ба Вилояти Суғд ворид гардида аст, ки 79,6 миллион доллари Иёлотӣ Мутаҳидаи Америкаро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар Вилояти Суғд нисбат ба шаҳри Душанбе 14,7 млн долл. ИМА, Вилояти Хатлон 64,9 млн долл. ИМА, Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон 78 млн долл. ИМА ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 77,8 млн доллари ИМА воридоти сармояи хориҷӣ зиёдтар мебошад. Дар соли 2021 бошад воридоти сармояи мустақими хориҷӣ бештар ба шаҳри Душанбе – 39,1% (133,9 млн доллари амрикоӣ), Вилояти Суғд – 53,2% (182,0 млн доллари амрикоӣ), Вилояти Хатлон – 5,1% (17,6 млн доллари амрикоӣ), Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон – 1,1% (3,7 млн доллари амрикоӣ) ва ба ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бошад – 1,5% (5,0 млн долл. ИМА) равона гардидааст.

Дар соли 2020 сармояи мустақим асосан ба рушди соҳаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла: саноати қорқард – 8,6 млн долл. ИМА (5,3%), саноати истихроҷи маъдан – 103,6 млн долл. ИМА (63,7%), фаъолияти молиявӣ ва ҳаргуна хизматрасонии тичоратӣ – 3,6 млн долл. ИМА (2,2%), нақлиёт ва алоқа – 14,5 млн долл. ИМА (8,9%), сайёҳӣ – 10,4 млн долл. ИМА (6,4%), саноати сохтмон – 4,1 млн долл. ИМА (2,5%) ва ғайраҳо – 17,7 млн доллари ИМА (10,9%) равона карда шудааст.

Ҷадвали 2. Сармоягузориҳои Созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 01.01.2020

Созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ		Сармоягузориҳо дар маҷмӯъ (млн доллар)	бо %
1.	Бонки Осиёгии Рушд	889,6 млн доллари ИМА	26,8
2.	Бонки Умумичаҳонӣ	575,6 млн доллари ИМА	17,4
3.	Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд	490,4 млн доллари ИМА	14,8
4.	Ҷумҳурии Халқии Хитой	479,4 млн доллари ИМА	14,4
5.	Бонки Исомии Рушд	143,9 млн доллари ИМА	4,3
6.	Бонки Аврупоии Сармоягузорӣ	89,7 млн доллари ИМА	2,7
7.	Бонки Осиёгии сармоягузориҳои инфрасохторӣ	87,5 млн доллари ИМА	2,6
8.	Фонди Саудии Рушд	85,0 млн доллари ИМА	2,6
9.	Бонки Олмонии Рушд	55,3 млн доллари ИМА	1,7
10.	Фонди байналмилалӣ рушди соҳаи кишоварзӣ	53,1 млн доллари ИМА	1,6
11.	Фонди Қувейтии рушди иқтисодии Араб	42,5 млн доллари ИМА	1,3
12.	Дигар созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ давлатҳои донор	163,9 млн доллари ИМА 163,9 млн доллари ИМА	4,9
13.	Саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	144,6 млн доллари ИМА	4,4
14.	Дигар сарчашмаҳо (саҳми корхонаҳои давлатӣ ватанӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллӣ ҳокимияти	19,7 млн доллари ИМА	0,6

	давлатӣ, ҷамоаҳо ва ғ.)		
--	-------------------------	--	--

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумотҳои Қўмитай давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда аст. сомонаи invescom.tj/tj/sarmoya/

Дар ҷадвали 2 маълум гардид, ки аз ҳама маблағгузори маҷмӯи (портфели) лоиҳаҳои сармоягузори давлатии амалкунанда бештар аз ҷониби Бонки Осиёгии Рушд 889,6 млн. доллар ё 26,8 фоизи маблағи умумии портфелро ташкил намуд. Бонки Умумичаҳонӣ 575,6 млн. доллар ё 17,4 фоиз, Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд 490,4 млн. доллар ё 14,8 фоиз, Ҷумҳурии Халқии Хитой 479,4 млн. доллар ё 14,4 фоиз, Бонки Исломии Рушд 143,9 млн. доллар ё 4,3 фоиз, Бонки Аврупоии сармоягузорӣ 89,7 млн. доллар ё 2,7 фоиз, Бонки Осиёгии сармоягузориҳои инфрасохторӣ 87,5 млн. доллар ё 2,6 фоиз, Фонди Саудии Рушд 85,0 млн. доллар ё 2,6 фоиз, Бонки Олмони Рушд 55,3 млн. доллар ё 1,7 фоиз, Фонди байналмилалӣ рушди соҳаи кишоварзӣ 53,1 млн. доллар ё 1,6 фоиз, Фонди Қувейтии рушди иқтисодии Араб 42,5 млн. доллар ё 1,3 фоиз, дигар созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ давлатҳои донор 163,9 млн. доллар ё 4,9 фоиз, саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 144,6 млн. доллар ё 4,4 фоиз ва дигар сарчашмаҳо (саҳми корхонаҳои давлатии ватанӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷамоаҳо ва ғ.) 19,7 млн. доллар ё 0,6 фоизро ташкил намуд.

Ҷадвали 3. Воридоти сармояи хориҷӣ аз рӯи давлатҳо дар соли 2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. доллари ИМА)

Давлатҳои сармоягузор	Сармояи мустақим	Дигар намуди сармоягузорӣ	Дар маҷмӯъ
Ҷумҳурии мардумии Чин	211,4	25,6	237 млн доллар ИМА
Туркия	25,2	0	25,2 млн доллар ИМА
Швейцария	21,5	0,1	21,6 млн доллар ИМА
Британияи Кабир	6,7	13,7	20,4 млн доллар ИМА
Люксембург	3,8	116,1	120 млн доллар ИМА
Филиппин	0	45,3	45,3 млн доллар ИМА
Арабистони Сауди	0	43,7	43,7 млн доллар ИМА
Дигар давлатҳо	73,6	131,5	205,1 млн доллар ИМА

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумотҳои Қўмитай давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда аст. сомонаи invescom.tj/tj/sarmoya/

Чи хеле, ки дар ҷадвали 3 нишон дода шудааст давоми соли 2021 сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон бештар аз ҳама аз ҷониби Ҷумҳурии Халқии Хитой - 211,4 млн. доллари амрикоӣ ё 61,8 фоиз (истихроҷ ва ғанигардонии маъданҳои сурб, руҳ ва калъагӣ, истихроҷи сангҳои табиӣ қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо (ба истиснои алмос), истихроҷ ва ғанигардонии маъданҳои металлҳои қиматбаҳо ва камёб) ташкил намуда аст. Ҷумҳурии Исломии Эрон - 32,6 млн. доллари Амрикоӣ ё 9,5 фоиз (дигар миёнаравии пулӣ, фаъолияти дигар нақлиёти заминии мусофирбар, ки ба дигар гурӯҳҳо дохил карда нашудаанд), Туркия - 25,2 млн. доллари амрикоӣ ё 7,4 фоиз (истеҳсоли нӯшокиҳои ғайриспиртӣ, истеҳсоли обҳои минералӣ ва дигар обҳои зарфшуда, истеҳсоли мошинҳо ва таҷҳизотҳои табиноти умумӣ), Швейцария - 21,6 млн. доллари амрикоӣ ё 6,3 фоиз (пешниҳоди хизматрасонии меҳмонхонаҳо, истихроҷ ва ғанигардонии маъданҳои металлҳои қиматбаҳо ва камёб), Фаронса - 19,8 млн. доллари амрикоӣ ё 5,8 фоиз (савдои чакана дар мағозаҳои ғайримасхус, тҳияи лоиҳаҳои сохтмонӣ), Кипр - 10,7 млн. доллари амрикоӣ ё 3,1 фоиз (пешниҳоди хизматрасонӣ оиди дигар ҷойҳо барои

истиқомат), Британияи Кабир - 6,7млн. доллари амрикоӣ ё 1,9 фоиз (пешниҳоди (додани) қарз, дигар миёнаравии пулӣ), Люксембург - 3,8 млн. доллари амрикоӣ ё 1,1 фоиз (пешниҳоди (додани) қарз, дигар миёнаравии пулӣ) ва аз дигар давлатҳо -10,4 млн. доллари амрикоӣ ё 3 фоиз ворид гардидааст.

Барои ҷалби намудани сармоягузориҳои хориҷӣ имрӯзҳо чунин мушкилотҳо мавҷуд мебошад:

- таъсири вазъи сиёсии баъзе кишварҳо ;
- мавҷуд будани мушкилотҳои ифрасохторӣ барои сармоягузориҳои хориҷӣ;
- аниқ набудани лоиҳаҳои зарурии сармоягузорӣ ва тавсифи онҳо ба ҳар як соҳа ва ноҳия;
- кам будани мутахассисони донандаи забонҳои мухталифи хориҷӣ дар ин самт;
- надоштани маълумотҳои зарурӣ аз ҷониби сармоягузориҳои хориҷӣ барои сармоягузорӣ намудан;
- кам кардани сатҳи коррупсия ва таъмини шаффофияти фаъолияти корхонаҳо;
- баланд бардоштани маҳорати менечерӣ дар самти сармоягузорӣ;

Аз рӯи таҳлилҳои дар боло овардашуда мо ба чунин хулосаи зарури омадем, ки барои ҳарчи бештар ҷалб намудани сармоягузориҳои хориҷӣ боз чунин роҳҳои ҳал зарур аст:

■ барои зиёдтар ворид гардидани сармояи хориҷӣ ин пеш аз ҳама аз низоми мавҷудбудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” мебошад, ки меъёри ҳуқуқии фаъолияти сармоягузориҳо дар қаламрави кишвар ба танзим мебарорад, вобастагии зиёд дорад. Барои зиёдтар ворид гардидани сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти миллии мамлакат ба мақсад мувофиқ мешуморем, ки Қонуни зикргардида такмил дода шавад. Мутобикат намудани қонунгузориҳои мамлакат ба меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва ҳамкорӣ дар фаъолияти сармоягузорӣ мутобик қарда шавад;

■ омили муҳимтарин барои сармоягузорӣ ин манбаҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Имрӯзҳо аз сабаби мавҷуд будани касри буҷети мамлакат зарур аст, ки манбаҳои дохилии сармоягузорӣ (маблағҳои хусусии субъектҳои хоҷагидор ба монанди фонди амортизатсионӣ, қарзҳо ва маблағҳо аз фурӯши сахмияҳо) дар ҳаҷми на чандон зиёд дар гардиши иқтисодиёти кишвар истифода мешаванд, зарур мебошад;

■ барои таъмини ҷойҳои нави корӣ, ғани гардидани буҷети давлатӣ, истеҳсол ва пешниҳод кардани молҳои арзон дар бозор яке аз воситаҳои асосии ҷалби сармоя дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ин таъсиси корхонаҳои муштарак мебошад.

■ мавҷуд набудани бозори дуҷумдараҷаи фурӯши қоғазҳои қиматнок мебошад. Фурӯши қоғазҳои қиматнок барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба корхонаҳои ватанӣ, инчунин истеҳсол ва содирот намудани он ба хориҷӣ кишвар мусоидат мекунад. Барои бартарафсозии камбудии ҷойдошта зарур мешуморем, ки аз тарафи мақомотҳои дахлдори ҷумҳурӣ ҷиҳати фароҳам овардани имконияти ба фурӯш баровардани қоғазҳои қиматнок ҷораҳои зарурӣ андешида шавад;

■ дар сохтори бонкии мамлакат тағйиротҳои зарурӣ ворид қарда шавад барои он, ки сатҳи боварии аҳоли ба фаъолияти бонкҳо баланд гардад. Бояд зикр намуд, ки таъмини фаъолияти сармоягузорӣ аз фаъолияти бонкҳо низ вобастагии зиёд дорад;

Бояд зикр намуд, ки таъсири мусбии ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар рушди иқтисодиёт, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, истеҳсоли молҳо ва таъмин намудани бозори дохилӣ бо молҳои арзон, инчунин содирот намудани он ба хориҷӣ кишвар мебошад.

Адабиёт

1. Ҳ.А Сандалов//Нақши сармояи хоричӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи:«Ташаккули модели инвестиционии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон »,14- декабри соли 2018.–ш.Душанбе,-сах. 20
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳо», ш. Душанбе 15 марти соли 2016, №1299.
3. Humer S.H. The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment / S.H. Humer. – Cambridge, MA: MIT Press, 1976. – стр. 45
4. Нуруллоев З.Х. Инвестиционные проекты как объект учета управленческого труда//Финансы и учет. - Душанбе, 2003. - № 3. - 12 с.
5. Қодиров Ф.А. Экономическая безопасность малой открытой экономики Республики Таджикистан в условиях привлечения региональных форм иностранных инвестиций. Автор.дис. Душанбе,2010.
6. Шарипов, У.А. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Таджикистана / У.А. Шарипов, С. Мадиев, А.У. Хомидов // - Успехи современной науки. - Белгород, 2016. - №3, Том 2. - С. 6-11.
7. Файзуллоев Т.Т., Тагоев Дж.Х. Сущность инвестиционных проектов и их классификация //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2013 - № 2/5(132). - С.289-294.

**ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕСПУБЛИКУ
ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ**

ФАЙЗУЛЛО МАШРАБ КУРБОНАЛИ,

доктор экономических наук, профессор,
председатель Комитета Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли
Республики Таджикистан по экономике и финансам.
734051, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 42.
Тел.: (+992) 37-221-11-42. E-mail: mashrab@mail.ru

РАХМАТОВ УМЕД РАДЖАБОВИЧ,

соискатель кафедры финансового кредита
Кулябский государственный университета им. Абуабдуллох Рудаки.
735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафаров, 16.
Тел.: (+992) 918-73-74-66. E-mail: ddkrur@mail.ru

В данной статье приняты закон об инвестициях и заключения зарубежных и отечественных ученых о деятельности иностранных инвестиций и импорт иностранных инвестиций в Республику Таджикистан и ее регионы странами-инвесторами, являющимися Народной Республикой Китай, Турция, Швейцария, Великобритания, Люксембург, Филиппины, Саудовская Аравия и другие страны. Таким образом, в статье рассматривается привлечение иностранных инвестиций международными финансовыми организациями, проблемы привлечения иностранных инвесторов и пути их решения.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, импорт, экономическое развитие, инвестиционные проекты, экономические отношения, производительность, сельское хозяйство, промышленность, международные финансовые организации, прямые инвестиции, портфельные инвестиции.

**ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS TO THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN: PROBLEMS AND WAYS OF SOLUTION**

FAIZULLO MASHRAB QURBONALI,

Doctor of Economics sciences, Professor, Chairman of the
Committee of Majlisi Namoyandagon of Majlisi Oli of the
Republic of Tajikistan on Economy and Finance.

734051, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki 42, ave.

Phone: (+992) 37-221-11-42. E-mail: mashrab@mail.ru.

RAHMATOV UMED RAJABOVICH,

candidate for the department of financial credit

Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki.

735360, Republic of Tajikistan, Kulob town, 16 S.Safarov st.

Phone: (+992) 918-73-74-66. E-mail: ddkrur@mail.ru

This article discusses the adoption of the law on investments and the views of foreign and domestic scientists on the activities of foreign investments and the import of foreign investments into the Republic of Tajikistan and its regions by investor countries, which are: The Republic of China, Turkey, Switzerland, Great Britain, Luxembourg, the Philippines, Saudi Arabia, and other countries. Thus, the article presents the attraction of foreign investment by international financial institutions, the problems of attracting foreign investors and ways to solve them.

Key words : *Foreign investment, imports, economic development, investment projects, economic relations, efficiency, agriculture, industry, international financial organizations, direct investment, portfolio investment.*

УДК: 339.5

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТРУКТУРЫ
ОТРАСЛЕВОЙ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ЧЛЕНСТВО В ВТО**

КОДИРЗОДА ДИЛОВАР БАХРИДДИН,

доктор экономических наук,
профессор кафедры экономической теории

Таджикский Национальный Университет (ТНУ).

734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Носирмухаммад, 13-а;

Тел.: (+992) 904-65-46-46. E-mail: dilovark@mail.ru

ИСЛОМИДИНЗОДА АЛИШЕР АЛИ,

соискатель Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.

Тел.: (+992) 904-14-55-55. E-mail: anislomidinzoda@gmail.com

В статье исследуются зарубежный опыт совершенствования структуры отраслевой занятости населения в условиях членства в ВТО. Проведенное исследование опыта зарубежных стран показало, что в целом меры по адаптации национальных рынков труда к изменению внешней торговли отражают специфику национальных моделей рынка труда. Программы адаптации занятости в либерализации торговли охватывают меры как формирование нового спроса на труд, так и регулирование предложения труда. Кроме того, во многих промышленно развитых странах государство выделяет большие финансовые ресурсы на повышение качества рабочей силы и их конкурентоспособности на рынке труда. Анализ показал, что среди развитых стран в Республике Таджикистан целесообразно использовать опыт США по созданию отдельного реестра освобожденных работников для организации повторного их трудоустройства по соответствующим квалификациям экспорта-ориентированных отраслей экономики. Несмотря на положительные сдвиги, политика занятости сегодня, в Республике Таджикистан охватывает разрозненность мер, направленных на содействие занятости. Изучение мирового опыта показал, что для решения данной проблемы необходимо регулярно проводить системный анализ состояния занятости в стране и осуществлять качественные прогнозы по изменению ее структуры на основе тенденций социально-экономических изменений в стране и процессов отраслевой дифференциации занятости.

Ключевые слова: внешняя торговля, внешнеэкономическая деятельность, открытость экономики, глобализация, ВТО, ГАТС, рынок труда, занятость, безработица, миграция, рабочая сила, экономическое активное население, недоиспользование рабочей силы в экономике и др.

Либерализация торговли как в рамках членства в ВТО, так в рамках отдельных интеграционных группировок в условиях нарастания глобализационных процессов коренным образом изменили модель занятости во многих странах. В этих условиях существующие ранее механизмы содействия занятости, защиты прав работников, а также сохранение имеющего рабочего места и создания новых стал непригодным в ряде стран, экономика которых не была конкурентоспособной. Либерализация внешнеторговой деятельности обостряется международной конкуренцией как на рынке товаров и услуг, так и рынке труда, что требует поиска путей и механизмов в сохранении рабочих мест внутри страны на основе реализации инновационного потенциала рабочей силы. Поэтому возрастающее значение приобретает защита интересов тех работников, которые испытывают на себе негативные последствия либерализации торговли. В связи с этим выбор правильной стратегии управления конкурентоспособностью национальной экономики на основе разработки и внедрения новых механизмов совершенствования отраслевой структуры занятости приобретает особую актуальность. В этом плане

особый интерес представляет исследование опыта стран членов ВТО, которые многие десятилетия работают над решением проблем адаптации рынка труда в условиях либерализации внешнеторговой деятельности. Изучение опыта некоторых стран членов ВТО, которые достигли значительного успеха в уменьшении последствий либерализации внешнеторговой деятельности позволяет нам разрабатывать и реализовать адаптационные программы развития рынка труда в условиях глобализации. Выбор стран нами осуществлен на основе эффективности политики содействия занятости за рубежом, а также степень схождения имеющие социально экономические проблемы на рынке труда Республики Таджикистан с соответствующими странами членов ВТО.

В настоящее время членом ВТО являются 164 стран. Среди постсоветских стран в настоящее время 11 стран являются членами ВТО (Киргизия, Латвия, Эстония, Грузия, Литва, Молдавия, Армения, Украина, Россия, Таджикистан и Казахстан) и 4 остаются за рамки ВТО (Азербайджан, Белоруссия, Туркмения и Узбекистан).

С учетом большего опыта в промышленно-развитых странах в сфере адаптации рынка труда в условиях либерализации торговли считаем важным исследовать опыт стран Европейского Союза, США, Великобритании, Канады. Эти страны с нашей точки зрения имеют более широкую степень открытости экономики и отличаются более эффективными моделями содействующими занятости в условиях либерализации и глобализации.

Среди постсоветских стран особый интерес представляет опыт России, Казахстана, и Белоруссии. Хотя Республика Беларусь не является членом ВТО, начиная с 2016 года начала активные переговоры по вступлению в ВТО и рынок труда данной страны уже подвержен определенными последствиями глобализации.

Таким образом, ознакомление с опытом многих стран ВТО в ранних годах их членства в ВТО показало, что занятость в секторах конкурирующие с импортом, широко подвержены последствиям глобализации. В условиях либерализации торговли в большинстве стран усугублялось положение тех работников, которые имеют низкий опыт работы с современными технологиями производства и являются в основном неквалифицированными. Повторное обеспечение рабочими местами для такой группы населения стало трудным по сравнению с более квалифицированными рабочими силами.

Анализ зарубежного опыта в сфере адаптации занятости в условиях ВТО показывает, что промышленно развитые страны придают первостепенное значение данной проблеме. Активные процессы интеграции в Европе и Латинской Америке, а также рост членства развивающихся стран в ВТО способствовали сближению национальных рынков труда социально-экономических параметров стран.

США сохраняют один из самых открытых в мире торговых режимов и независимо от наличия некоторых односторонних протекционистских мер до сих пор продолжают политику либерализации торговли и являются важным выгодополучателем международной торговой экспансии после Второй мировой войны. «Согласно отчетам Института международной экономики имени Петерсона, либерализация торговли принесла США за прошедшие 66 лет начиная с 1950 по 2016 год порядка 2,1 трлн долларов США и способствовал росту ВВП США на душу населения на 7014 долларов. Дальнейшее продолжение политики либерализации торговли позволяет США получить прибыль в размере около 540 млрд долларов к 2025 году, и росту ВВП еще на 1670 долларов» [9].

Проблема обеспечения занятости в условиях открытости экономики в США является актуальной и ей уделяется немалое внимание. «В США основными направлениями регулирования занятости являются: содействие найму рабочей силы; стимулирование роста занятости и увеличение числа рабочих мест; внедрение программ, направленных на подготовку и переподготовку рабочей силы; социальное страхование безработицы» [14].

В США глобализация и либерализация торговли имеет обратное влияние на занятость населения в США. Большинство лиц становятся безработными не из-за открытия экономики США, а наоборот из-за открытия других рынков для ТНК США. В таких условиях американские ТНК располагают свои производственные активы в развивающихся странах, в результате чего некоторые ранее работающие в таких ТНК внутри США лишаются имеющих рабочих мест. Среди лиц потерявших работу в США повторную работу найдут только те рабочие, которые имеют высокий уровень образования, и занятые в верхних звеньях управленческой иерархии ТНК. Лицо, потерявшее место работы в низких сегментах сталкивается с проблемой повторного трудоустройства.

Поддержка тех, кто потерял работу в результате переноса производства ТНК за рубежом из США, осуществляется посредством специальных программ под руководством Министерства труда, в которых предусмотрен целый набор материальных и образовательных мер поддержки освобождённых работников. Уникальной особенностью политики занятости в США является распространение экономической демократии на производстве [15, с.71].

В США действует множество программ в сфере профессиональной переподготовки лиц, потерявших место работы. Для реализации этих программ выделяются огромные финансовые ресурсы с федерального бюджета. Здесь представители крупного бизнеса проявляют большой интерес в перепрофилировании рабочей силы соответственно их производственным нуждам и готовы на это потратить огромные финансовые ресурсы. Правительство США в свою очередь поддерживает инициативы крупных предприятий в сфере переподготовки рабочих сил посредством предоставления определенных налоговых льгот. Лицам потерявшим работы под влиянием либерализации торговли в США также предоставляются гранты на переподготовку и повторное трудоустройство.

В США реализуется более 400 программ поддержки и защиты занятости с активным привлечением коммерческих и некоммерческих организаций. Поддержка лиц уволенных в результате либерализации торговли при этом является составной частью системы государственной политики занятости.

Важными особенностями содействия занятости среди лиц, потерявших работу и безработицы в США является создание виртуальных предприятий, новых цифровых бизнес-платформ [17, с.100].

В США действует система выдачи грантов для осуществления самозанятости, широко развито сотрудничество между работниками и работодателями учреждения профессиональной подготовки. Наряду с этим действует система профессиональной переподготовки и повышения квалификации для лиц потерявших работу в результате глобализации и технологических изменений в производстве[7].

Важным сегментом страдающей от либерализации торговли в США является молодежь. Для поддержки занятости молодежи в США реализуются много программ, важнейшими из которых являются программы поддержки трудоспособной молодежи: «Лиги защиты молодежи», «Лиги неограниченных возможностей кампуса», «Лицом к

улице», программа «Хелп» для одиноких матерей и другие. Данные программы специализированы не только в поддержке занятости, но и в развитии академических и профессиональных навыков рабочей силы, развития лидерских качеств и др. [8].

Среди развитых стран более свободный рынок труда наблюдается в Канаде. В нем действует гибкий рынок труда и государственная поддержка безработным или лицам потерявшим работу в результате глобализации приведены к минимуму. Для снижения затрат и создания рынка труда, который будет привлекать инвестиции, недавно были введены в действие значительные нормативные изменения, направленные на создание более «гибкого» рынка труда. В Канаде значительно сокращен объем государственной помощи по безработицам и другим социальным пособиям. Если в 1996 г. пособие получали менее 40%, то в последние годы пособия по безработице получает всего лишь 15% безработных [19]. Активная политика на рынке труда и различные корректирующие пособия также были сокращены, чтобы «уменьшить зависимость рабочей силы страны от социальной помощи». Кроме того, начиная с 1996 года федеральное правительство отказалось от обучения и финансирования активной политики на рынке труда и прекратило льготы по адаптации к трудовым условиям, такие как помощь в мобильности, субсидии на заработную плату и финансирование программ обучения. Вместо них в провинциях Канады организовали национальные электронные доски объявлений о вакансиях и оказали услуги по составлению резюме.

Введение нового законодательства о стандартах занятости Онтарио и Альберте, и Британской Колумбии дает право работодателям нанимать и увольнять рабочих без предупреждения. Вследствие большей гибкости рабочего времени и слабой защиты занятости увеличилась рабочая сила, работающая неполный рабочий день. Здесь вопросы содействия занятости возложены на профсоюзы.

В Японии вопросы содействия занятости регулируется тремя законами, такими как Закон о трудовых нормах, о профсоюзах и Закон о регулировании трудовых отношений. В данной стране действует система страхования занятости и лица, которые потеряли работу в результате глобализации или по другим причинам получают страховые выплаты, которые являются своего рода «пособие по безработице» в других странах. «Страхование занятости - это система страхования от безработицы и продолжающейся занятости, основанная на Законе о страховании занятости» [13, с.120]. Правительство выступает как страховщик и осуществляет выплату работодателям в качестве социального страхования. Размер страховой выплаты равнялся в 2019 г. составил 2400 долл. США. Однако в данной стране действует очень строгая система выплаты, из-за чего многие лица потерявшие работу не смогут ее получить. Это связано с тем, что в действующей системе страхование занятости предусмотрено в двух условиях. Первая продолжительность прежней место работы лица потерявшего рабочего место должно быть не менее более 6 месяцев и в период работника должен был застраховать занятость. Кроме того, учитывается причина по которого работник потерял работы. В большинстве случаев, если он уволился по решению работодателя получает такую выплату, а если по своей желание не получают.

Происходящие процессы интеграции и либерализации в Европейском Союзе оказало существенное влияние на структуру занятости. Европейская стратегия занятости является частью Лиссабонской стратегии, в которой большой акцент сделан на получение большой выгоды от глобализации экономических процессов. Важную роль в поддержке занятости и защиты уязвимых групп населения в странах Европейского Союза играет социальная политика государства. Приоритетными направлениями данной политики в Европейском Союзе являются стимулирование

уволенных работников или безработных к активным поискам работы, содействие их переобучению и мобильности, внедрение различных форм гибкой занятости, содействие самозанятости и обеспечение экономической поддержки лиц потерявших работу в результате либерализации [13, с. 121].

В европейских странах одна из уязвимых групп рабочей силы в условиях либерализации торговли является занятость женщин. Здесь на работающих женщин приходится более 70% женщин в возрасте 25-54 лет [16]. В Европейском Союзе используются следующие источники финансирования освобожденных рабочих: местные налоги, сборы и платежи, финансовые отчисления, займы.

В Европейском Союзе, на рынке труда для достижения полной занятости внедрен принцип «flexicurity». Оно предполагает соблюдение двух принципов на рынке труда: гибкость и безопасность. Принцип гибкости предполагает формирование у работников такой способности, который позволяет ему следовать инновациям в процессе организации производства, уметь принять неординарные решения в условиях кризиса, изменять график работы в определенных условиях, и быть готовым в трудовой мобильности в условиях появления новых трудовых возможностей. Концепция безопасности в этом случае гарантирует сохранения рабочего места и дохода работников при нарастании влияния внешних факторов на трудовую деятельность.

Однако анализ показывает, что концепция «flexicurity» в Европейском Союзе в большей степени защищает работников, а не рабочие рабочего места. Реализация данной концепции в Европейском Союзе осуществляется посредством введения более гибких форм трудовых контрактов, создания временных агентств занятости, повышения привлекательности неполной занятости и поддержки мобильности рабочей силы.

Ознакомление опыта Германии свидетельствует о том, что в нем удалось сохранить высокоразвитые отрасли промышленности внутри Германии, который позволил сделать рынок труда более гибким. Кроме того в Германии предпочтение дается не росту доходов населения, а созданию новых рабочих мест. Анализ показывает, что в последние десятилетия уровень заработной платы в Германии росла весьма умеренными темпами [20]. Однако по сравнению с другими промышленно развитыми странами разрыв в уровне доходов в Германии значительно ниже между разными группами рабочих.

В Норвегии вопросы адаптирования занятости к изменениям внешней торговли рассматривается в рамках Закона Норвегии «О рабочей среде, рабочих часах и защите рабочих мест и т.д.». В данном законе выражены правовые аспекты регулирования отношений между работодателем и работником. Он наряду с общими вопросами занятости по созданию хороших условий занятости, взаимоотношений между работниками и работодателями, защиты прав работников также охватывает меры поддержки занятости в непредвиденных условиях включая условия либерализации торговли [18, 246]. Данный закон устанавливает строгие правила к работодателям относительно увольнения работников. Благодаря эффективной социальной политике Норвегия занимает один их первых мест среди европейских стран по сохранению низкого уровня безработицы на протяжении многих лет, а доверие как населения к правительству, так и правительства к населению находится на высшем уровне.

Объем пособий по безработице или пособий лицам, потерявшим работу под влиянием либерализации в Норвегии, в 2019 году составляет 1502 евро, т.е. 34 % от среднего ежемесячного дохода гражданина страны. Такая сумма выдается только на срок до 104 недель [11, 1060]. Социальное пособие по безработицам в Норвегии преследует цель стимулирования поиска новой работы со стороны гражданина, а также

оказания материальной помощи гражданам, которые попали в сложную ситуацию из-за потери места работы или источников дохода.

В Швеции государственная политика содействия занятости направлено на предотвращение безработицы, а не на поддержку уволенных работников. Государственное вмешательство на рынке труда преследует цель достижения полной занятости. Здесь посредством жестких мер фискальной политики, государство пытается содействовать деятельности менее доходных фирм и сдерживать прибыль более успешных предприятий. Данная политика также предусматривает меры по содействию слабо конкурентным работникам и занятости в тех отраслях экономики, которые имеют низкую рентабельность.

Во Франции для уменьшения отрицательного влияния либерализации торговли на занятость создан максимально гибкий рынок труда, который способен быстро реагировать на изменения конъюнктуры рынка. Здесь созданы много рабочих мест с неполной системой занятости, действует механизм найма на фиксированный срок и упрощена процедура увольнений работников. Отличительной особенностью политики занятости во Франции в условиях глобализации заключается в использовании инструмента неполной занятости со стороны французских властей. Особенно более 40% женщин и молодежи с низким уровнем квалификации труда вовлечены в неполную занятость во Франции. Кроме того, во Франции для создания новых рабочих мест и уменьшения уровня безработицы принимаются определенные усилия для сокращения рабочей недели до 35 часов [2, 124].

В ряд развитых стран таких как Австралия Дания, Швеция и Великобритания, действует система «обязательного повторного трудоустройства» для соискателей в случае безуспешного поиска работы. Такая система заставляет работодателя в условиях набора новых работников после определенного этапа увольнение прежних, дать предпочтение ранее освобожденных работников при наборе рабочей силы на новых позициях.

В большинстве стран мира государственная служба занятости является основным органом регулирования занятости в условиях глобализации и либерализации торговли. Данная служба во многих странах разрабатывает и реализует политику в области занятости, и регулирования баланса между спросом и предложением на рабочей силы включая и в этапах глобализации.

Наряду с этим, если в Швеции, Канаде и ФРГ государственной службы занятости более активно в трудоустройстве безработных то в Австрии, США и Великобритании основная ответственность на повторное трудоустройство ложится в первую очередь на самих безработных [4, 98].

Среди развитых стран наиболее адаптивными и мобильными являются рынок труда стран Европейского Союза и США. В этих странах созданы хорошие условия для быстрого адаптирования занятости к внешним условиям и осуществляется воспроизводство рабочей силы по квалификациям, которые наиболее востребованы в условиях глобализации [12, 34].

В промышленно-развитых странах важную роль в регулировании занятости в условиях открытости играет наличие качественных прогнозов относительно изменений структуры и формы занятости в ближайшей перспективе. Такие прогнозы позволяют органам управляющих занятости заранее планировать квалификационную структуру занятых и охарактеризовать будущую структуру рабочей силы.

Независимо от того, что во многих странах с развитой рыночной экономикой используется отдельная система прогнозирования занятости и ее структуры, в

большинстве из них имеют некоторые общие черты. В большинстве случаев основными показателями осуществляемого прогноза выступает прогноз динамики и структуры ВВП, изменение ставки таможенной пошлины, динамики внешней торговли и изменения доли экспорта и импорта в составе ВВП. На основе этих показателей затем прогнозируются отраслевая структура занятости. Независимо от того, что степень взаимоотношений этих показателей определяется с использованием различных эконометрических методов, они позволят определить тенденции изменения занятости заранее и разработок адаптационных программ на его основе [10, 54].

Расходы большинства развитых стран для реализации активных программ содействия занятости достигает от 0,10 до 1,94% ВВП. Например, этот показатель в Японии составляет 0,10% в США, 0,15%, в странах Северной Европы от 0,94% до 1,89% ВВП. В странах ОЭСР данный показатель достигает до 2,8%. В рисунке 1. приведены расходы по мере содействия занятости в странах ОЭСР.

Рис. 1 Расходы на меры содействия занятости в странах ОЭСР

Источник: Молчановская А. Рынок труда Казахстана: развитие в условиях новой реальности. Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан. Нурсултан. 2021 г. 227с.

Среди развивающихся стран особый интерес представляет исследование опыта Китая. Китай вступил в ВТО в 2001г. после 15-летних переговоров и сделал значительное усилие по корректировке рынка труда китайских компаний в ответ на либерализацию торговли. Со снижением импортных тарифов и расширением экспортных рынков отраслевая структура занятости было существенно переориентирована.

Исторически в КНР политика занятости всегда имела жесткий характер относительно регистрации домохозяйств через систему хукоу. В данной системе наряду с занятостью также подкреплены вопросы социального обеспечения работников, их медицинское обслуживание, образование детей и др. В рамках данной системы рынок труда делится на сельский и городской рынок. Типичный житель регистрируется как определенный тип хукоу в регионе, и это затрудняет его перемещение из сельскохозяйственного на несельскохозяйственный регион. Хотя реформа хукоу, начатая в 2001 году, значительно уменьшила барьеры для мобильности рабочей силы, они до сих пор существуют. Такие барьеры для миграции из села в город привели к существенному нерациональному распределению рабочей силы: избыток рабочей силы

в сельском секторе и нехватка рабочей силы в городском секторе. Это означает, что предприятия в городах были менее способны достичь желаемого уровня занятости из-за ограниченного предложения рабочей силы и относительно высокой стоимости рабочей силы. Избыток рабочей силы в свою очередь наблюдался в сельских районах. Реформа системы прописки хукоу оказала положительное влияние на корректировку занятости к изменениям внешней торговли.

Хотя Китай перед вступлением в ВТО значительно снизил свои тарифные ставки взял на себя обязательство по дальнейшему снижению тарифов. При этом большая часть снижения тарифов наблюдалась к 2005 г. Как показано на рисунке средние тарифные ставки, как на промежуточные импортные товары, так и на конечные продукты сократились примерно на 7% в период с 1998 по 2005 год. Снижение тарифов было неравномерным по отраслям, при этом более защищенные отрасли снижали тарифные ставки более существенно.

Рис.2. Динамика изменения ставки таможенной пошлины в Китае после присоединения к ВТО

В то же время необходимо отметить, что членство Китая в ВТО также связано с получением статуса наибольшего благоприятствования (НБН) для его экспорта. В результате тарифные ставки на экспорт Китая со стороны других членов ВТО также были снижены. Однако средняя тарифная ставка на ее экспорт снизилась всего на 1 процентный пункт в период с 1998 по 2007 год. Тем не менее, в Китае экспорт быстро рос в ответ на снижение экспортных барьеров и либерализацию внутреннего рынка для импорта. Если Китай перед вступлением в ВТО в 1998г. экспортировал около 18% произведенной продукции внутри страны (ВВП) в 1998 г., то после вступления в ВТО уже в 2017г. этот показатель почти удвоился.

Для Китая влияние либерализации торговли на занятость неоднозначно, поскольку потери рабочих мест в импортных секторах было компенсировано ростом рабочих мест в экспортных секторах экономики. Наряду с этим в ряде отраслей конкурирующих с импортом, была изменена производственная стратегия в пользу увеличения инвестиций в модернизацию технологий, что наоборот повысил эффективность производства и способствовал росту занятости.

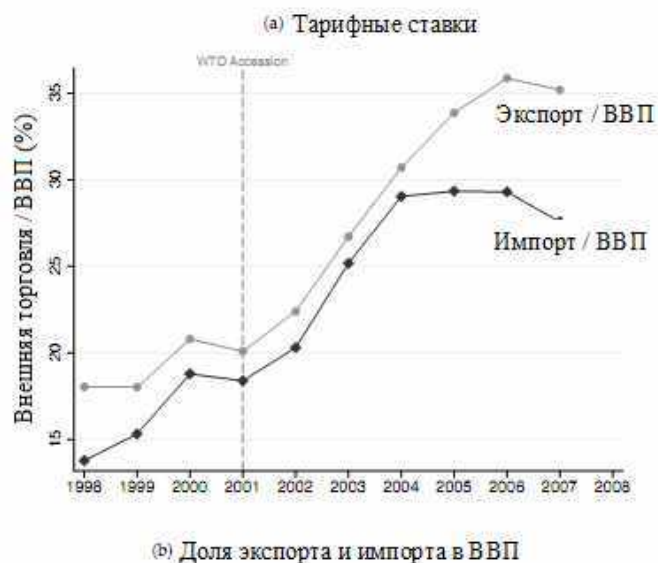

Рис. 3. Либерализации торговли в Китае

Система управления конкурентоспособностью безработных в Российской Федерации в условиях ее членства в ВТО складывалась по мере либерализации рынка труда. Там территориальные органы занятости выступают важнейшим звеном управления занятостью населения.

В Российской Федерации вопросы защиты рынка труда в условиях либерализации и содействия занятости закреплены в нормативно-правовых документах Российской Федерации такие как Конституция Российской Федерации, Трудовой кодекс Российской Федерации, Закон Российской Федерации «О занятости населения в РФ» [1]. Многие структуры государственной власти в Российской Федерации сообща занимаются решением вопросов адаптации рынка труда к либерализации торговли.

Независимо от всего этого российские ученые считают, что в условиях старения нации и нестабильности рынка труда в России становится актуальным дальнейшее совершенствование политики занятости с учетом привлечения больших потоков молодых работников. В условиях членства России в ВТО по сравнению с более старшим поколением рабочей силы, молодое поколение способно более быстро реагировать на изменения на рынке труда благодаря их имеющимся навыкам в сфере управления современными технологиями, и производственными оборудованиями [4, 99]. Здесь особое внимание уделяется вопросам повышения конкурентоспособности незанятой рабочей силы посредством их адаптирования на запросы хозяйственного комплекса Российской Федерации.

В России лица, потерявшие место работы под влиянием глобализации должны официально получить статус безработного, для которого необходимо доказать, что обратившийся к органам власти по трудоустройству или социальной помощи не имеет работу и какого-либо заработка, активно ищет работу.

Республика Казахстан в 2015 году стала полноправным членом ВТО после 19 лет проведения интенсивных двусторонних и многосторонних переговоров. В этот период на рынке труда проходили большие существенные изменения. В стране принимались различные меры для адаптирования рынка труда в либерализации торговли.

К наиболее популярным программам в сфере содействия занятости в Казахстане относится «Программа занятости населения Республики Казахстан на 2005-2007 годы», «План мероприятий по совершенствованию системы занятости населения Республики Казахстан на 2008 – 2010 годы», дорожных карт занятости 2009, 2010 и 2020 годов,

Программы занятости 2020. Реализация этих программ на практике способствовали вовлечению самостоятельно занятых в продуктивную занятость. Начиная с 2017 года реализуется также Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы которые направлены на вовлечение граждан в предпринимательскую деятельность [10, 165].

Успешность политики Республики Казахстан в направлении сохранения рабочих мест в условиях глобализации и содействия занятости подтверждается тем, что реализация различных государственных программ по содействию занятости не только препятствовали росту занятости, но и значительно ее снизили даже по сравнению с теми годами, когда страна еще не была членом ВТО.

В Республике Беларусь регулирование занятости в условиях либерализации торговли является важным элементом экономической и социальной политики страны. Здесь ежегодно разрабатываются отдельные государственные и региональные программы, в которых предусмотрены меры повышения конкурентоспособности рабочей силы в условиях повышения международной конкуренции. Приоритетным направлением государственной политики в Беларуси являются сохранение и создание новых рабочих мест, содействие развитию предпринимательской инициативы безработных, стимулирование самозанятости и организация оплачиваемых общественных работ.

Проведенное исследование опыта зарубежных стран показало, что в целом меры по адаптации национальных рынков труда к изменению внешней торговли отражают специфику национальных моделей рынка труда. Программы адаптации занятости в либерализации торговли охватывают меры как формирование нового спроса на труд, так и регулирование предложения труда. Меры, направленные на регулирование предложения рабочей силы охватывают меры организации дополнительного обучения и повышения квалификации тех работников у которых уже был неудачный опыт на рынке труда. Меры, направленные на формирование спроса охватывают меры по поддержке экспорто-ориентированных отраслей экономики, субсидирования заработной платы и др. Кроме того, во многих промышленно развитых странах государство выделяет большие финансовые ресурсы на повышение качества рабочей силы и их конкурентоспособности на рынке труда. Это осуществляется посредством формирования более широких практических навыков работников с непременно обладанием определенными теоретическими знаниями. В ситуации быстрых изменений рынка труда на фоне либерализации торговли и глобализации только такой подход способствует обеспечению повторного трудоустройства рабочей силы, а также их мобильности.

Большинство стран мира часто адаптирует политику занятости ситуациям происходящие во внешнем секторе, которое позволяет им предотвращать отрицательное влияние внешних шоков на занятость и благосостояние населения [3].

В то время как пособие по безработице в развитых странах играют важную роль в поддержке безработных и выступает как «подушка безопасности» занятости, в развивающихся странах и странах с переходной экономикой это не является надежной опорой для уволенных работников. Так как оно незначительно для обеспечения достойной жизни, что в итоге может подтолкнуть их в неформальный сектор экономики.

Исследование последствий либерализации рынка труда показывает, что в большинстве стран наряду с женщинами молодые люди зачастую страдают от потери места работы. Для этого во многих странах делаются усилия по созданию условий, обеспечивающих здоровое расширение формальных рынков труда, развитие адекватных

систем профессиональной подготовки, а также принятие мер по поддержке занятости. Для этого в этих странах органы социального обеспечения, государственные службы занятости, образовательные учреждения проводят согласованные действия по поддержке лиц становящихся безработными в результате либерализации торговли.

Таким образом, на основе проведенного анализа можно сделать вывод о том, что среди развитых стран в Республике Таджикистан целесообразно использовать опыт США по созданию отдельного реестра освобожденных работников для организации повторного их трудоустройства по соответствующим квалификациям экспорто-ориентированных отраслей экономики. Это также позволяет работодателям быстрее найти опытного специалиста. Кроме того, в Республике Таджикистан также внедрение опыта США в части создания электронной сети взаимодействия работодателей с высшими учебными заведениями и безработицами полезен. Все это позволяет увеличить занятость среди лиц, потерявших работу или безработных. Внедрение системы страхования занятости из опыта Японии, концепции «flexicurity» на рынке труда из опыта Европейского Союза, сохранение высокоразвитых отраслей промышленности внутри страны из опыта Германии, создание максимально гибкого рынка труда из опыта Франции, внедрение системы обязательного повторного трудоустройства из опыта Австралии, Дании, Швеции и Великобритании, компенсация потери рабочих мест в импортных секторах экономики за счет создания рабочих мест в экспортных секторах экономики из опыта Китая также является целесообразным в Республике Таджикистан.

Несмотря на положительные сдвиги, политика занятости сегодня, в Республике Таджикистан охватывает разрозненность мер, направленных на содействие занятости. Изучение мирового опыта показал, что для решения данной проблемы необходимо регулярно проводить системный анализ состояния занятости в стране и осуществлять качественные прогнозы по изменению ее структуры на основе тенденций социально-экономических изменений в стране и процессов отраслевой дифференциации занятости. Кроме того, для дальнейшего обеспечения трудоустройства население как внутри страны, так и зарубежом необходимо внедрение зарубежного опыта по организации непрерывного дополнительного профессионального образования, который позволяет им не только трудоустроиваться в рамках имеющихся предприятий и организаций, но и осуществлять самозанятость посредством организации предпринимательской деятельности.

Литература

1. Алексеев А. Н. Влияние глобализации на российский рынок труда // Интернет-журнал «Наукоедение» Том 7, №2 (2015). <http://naukovedenie.ru/PDF/42EVN215.pdf>
2. Вишневская Н.Т. Проблемы и перспективы рынка рабочей силы // Мировая экономика и международные отношения. 2009. № 8.-с.124-128
3. Занятость и безработица в Российской Федерации в январе 2019 года [Электронный ресурс] // Федеральная служба государственной статистики. — URL: http://www.gks.ru/bgd/free/B04_03/IssWWW.exe/Stg/d04/34.htm.
4. Звездинская А. В. Управление конкурентоспособностью молодежи: отечественный и зарубежный опыт// Вестник ВГУ. Серия: экономика и управление. 2013. № 1. С.94-100
5. Исломидинзода А. А. Теоретические подходы к оценке влияния внешнеторговой либерализации в рамках ВТО в структуре отраслевой занятости // Государственное управление. –Душанбе Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 2021, № 4-1 (53). С. 80-90

6. Кадыров Д.Б. Особенности формирования цены на рабочую силу на рынке труда Таджикистана / Д.Б. Кадыров // Социально-экономические, институциональные и рыночные трансформации в условиях формирования цифровой экономики / Материалы международной научно-практической конференции. Под редакцией Канапухина П. А., Ромащенко Т. Д.– Воронеж: Издательско-полиграфический центр “Научная книга”, 2019.–С. 68-75.

7. Кутьин А.О. Инновации США в вопросе трудоустройства молодежи и их имплементация в России // Вестник Евразийской науки, 2020 №4, <https://esj.today/PDF/14ECVN420.pdf>

8. Кутьин А.О. США в вопросе трудоустройства молодежи и их имплементация в России // Вестник Евразийской науки, 2020 №4, <https://esj.today/PDF/14ECVN420.pdf>

9. Либерализация торговли принесла США огромную пользу – доклад. Электронный ресурс. Режим доступа: http://russian.news.cn/2017-05/10/c_136272211.htm

10. Молчановская А. Рынок труда Казахстана: развитие в условиях новой реальности. Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан. Нурсултан. 2021 г. -227с.

11. Одинцова, А. Л. Государство в решении проблем безработицы // Экономика и социум. — 2017. — № 5-1 (36). — С. 1060—1065

12. Рязанцев С. В., Ткаченко М. Ф. Мировой рынок труда и международная миграция: учебное пособие. М.: Издательство «Экономика», 2010.-224с.

13. Салатова А. А. Социологические интерпретации феномена безработицы в условиях глобализации / А. А. Салатова, А. Н. Ершов // Регионология. — 2014. — № 4 (89). — С. 119—129

14. Супян В. США: человеческий потенциал и экономика // Человек и труд. 2008. № 4.-С.38-43

15. Ткаченко М. Ф. Зарубежный опыт формирования системы управления занятостью в условиях глобализации // Национальные интересы: приоритеты и безопасность 28 (85) – 2010. -С.71-74

16. Товма Н. Зарубежный опыт взаимодействия государства и бизнеса в формировании, реализации и оценке социальной политики . // Reforma №3., -2007. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/reforma/issue/40427/483977>

17. Толстоброва Н.А., Колупаева А.С. Тенденции в развитии механизма регулирования занятости молодежи в цифровой экономике // Инновационное развитие экономики: тенденции и перспективы. – 2019. – Т. 1. – С. 100–111

18. Файзуллин И. Ф. Роль государства в сокращении безработицы / И. Ф. Файзуллин // Социальное и политическое развитие Республики Башкортостан в условиях трансформации общественных отношений : сб. науч. тр. — Уфа, 2017. — С. 245—261

19. Peters J. A Fine Balance: Canadian Unions Confront Globalization // By John Peters December 2002. Canadian Centre for policy alternatives 410-75 Albert Street, Ottawa, ON K1P 5E7

20. Spence M. Globalization and unemployment [Электронный ресурс] / M. Spence // Foreign affairs. — 2011. — Vol. 90, № 4. — URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/67874/michaelspence/globalization-and-unemployment> (дата обращения 28.08.2022).

**ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ МУКАММАЛ НАМУДАНИ СОҲТОРИ
СОҲАВИИ ШУҒЛ ДАР ШАРОИТИ УЗВИЯТ БА СУС**

КОДИРЗОДА ДИЛОВАР БАДРИДДИН,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Носирмуҳаммад, 13-а.

Тел.: (+992) 904-65-46-46. E-mail: dilovark@mail.ru

ИСЛОМИДИНЗОДА АЛИШЕР АЛӢ,

унвонҷӯи Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 904-14-55-55. E-mail: anislomidinzoda@gmail.com

Дар мақола таҷрибаи хориҷии мукамал намудани сохтори соҳавии шугл дар шароити узвият ба СУС мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Таҳқиқи таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ нишон дод, ки дар маҷмӯъ тадбирҳои мутобиқгардонии бозорҳои миллии меҳнат ба тағйирот дар савдои хориҷӣ ба хусусиятҳои моделҳои миллии бозори меҳнат алоқаманд аст. Барномаҳои мутобиқгардонии шугл дар хориҷа дар соҳаи озодкунии савдо тадбирҳоро ҳам барои эҷоди талаботи нав ба қувваи корӣ ва ҳам танзими пешниҳоди қувваи корӣ дар бар мегиранд. Илова бар ин, дар бисёр кишварҳои пешрафтаи саноатӣ давлат барои баланд бардоштани сифати қувваи корӣ ва дараҷаи рақобатпазирии онҳо захираҳои калони молиявӣ ҷудо мекунад. Таҳлил нишон дод, ки дар байни кишварҳои пешрафта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбиқи таҷрибаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар ташикли феҳристи алоҳидаи коргарони озодшуда барои ташикли шугли тақрори мувофиқи дараҷаи тахассусион дар бахшҳои иқтисодиёти ба содиротнигаронидашуда бамаврид аст. Сарфи назар аз пешрафтҳои мусбӣ, сиёсати шугли аҳоли имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои ба як низоми том муттаҳиднашударо дарбар мегирад, ки ба мусоидат ба шугли аҳоли равона карда шудаанд. Омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод, ки барои ҳалли ин мушкилот мунтазам таҳлили вазъи шугли аҳоли дар кишвар ва гузаронидани пешгӯиҳои сифатнок оид ба тағйир додани сохтори он дар асоси тамоюлҳои тағйироти иҷтимоӣ иқтисодии дар кишвар ба вуҷӯоянда ва равандҳои гуногунрангсозии соҳавии шугл зурур аст.

Калидвожаҳо: савдои хориҷӣ, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, иқтисодиёти кушода, ҷаҳонишавӣ, СҶТ, ГАТС, бозори меҳнат, шугл, бекорӣ, муҳоҷират, қувваи корӣ, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол ва ғ.

**FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING THE STRUCTURE OF INDUSTRY
EMPLOYMENT POPULATION UNDER THE CONDITIONS OF WTO
MEMBERSHIP**

KODIRZODA DILOVAR BAHRIDIN,

Doctor of Economics, Professor of Economic Theory Department TNU.
734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 13-a Nosirmuhammad, st.

Phone: (+992)-904-65-46-46. E-mail: dilovark@mail.ru

ISLOMIDINZODA ALISHER ALI,

applicant of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.

Phone: (+992)-904-14-55-55. E-mail: anislomidinzoda@gmail.com

The article examines foreign experience in improving the structure of sectoral employment of the population in the conditions of membership in the WTO. A study of the experience of foreign countries showed that, in general, measures to adapt national labor markets to changes in foreign trade reflect the specifics of national models of the labor market. Employment adaptation programs in trade liberalization cover measures both to create a new demand for labor and to regulate the supply of labor. In addition, in many industrialized countries, the state allocates large financial resources to improve the quality of the labor force and their competitiveness in the labor market. The analysis

showed that among the developed countries in the Republic of Tajikistan it is advisable to use the experience of the United States in creating a separate register of exempt workers to organize their re-employment according to the relevant qualifications of export-oriented sectors of the economy. Despite the positive developments, employment policy today in the Republic of Tajikistan covers the fragmentation of measures aimed at promoting employment. The study of world experience has shown that in order to solve this problem, it is necessary to regularly conduct a systematic analysis of the state of employment in the country and make qualitative forecasts for changing its structure based on trends in socio-economic changes in the country and the processes of sectoral differentiation of employment.

Key words: *foreign trade, foreign economic activity, openness of the economy, globalization, WTO, GATS, labor market, employment, unemployment, migration, labor force, economically active population, labor underutilization in the economy, etc.*

УДК: 343.3

**ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ВА
РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ**

БОБОЧОНОВ ДАВРОН ДАДОЧОНОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини ректор оид
ба робитаҳои байналмилалӣи ДДҲБСТ.

735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи С. Қозиев 26-а.

Тел.: (+992) 92-773-46-46. E-mail: bobojonovd@rambler.ru

ТИЛЛОЕВА СИТОРА ҶАЛОЛИДДИНОВНА,

унвонҷӯи кафедраи таҳлили иқтисодии

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14.

Тел.: (+992) 934-26-70-70. E-mail: Tilloeva85@mail.ru

НАЗАРЗОДА АЛИШЕР САФАР,

унвонҷӯи кафедраи менечменти

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14.

Тел.: (+992) 900-72-75-75. E-mail: alisher.nazarzoda@bk.ru

Дар мақола оид ба идоракунии давлатӣ, таҳия ва татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои дарозмӯҳлат сухан меравад. Масъалаҳое, ки бояд дар стратегия дарҷ ёбанд, аз ҷумла дастрасии физикӣ ва иқтисодии маҳсулоти гизоӣ, ҳифзи муҳити зист ва идоракунии самарабахш, риояи меъёрҳои агротехникӣ ва дар маҷмӯъ, истифодаи дурусти захираҳои замини ҷумҳурӣ ва афзалиятҳои кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ пешниҳод карда шудаанд.

Таъминнокии аҳолии мамлакат ба маҳсулоти соҳаи озуқаворӣ ва принципҳои дастгирии давлатии соҳаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дигар барномаҳои давлатӣ дарҷ карда шудааст, ки барои расидан ба ин ҳадафҳо бояд пайваста барномаҳо ва стратегияҳои соҳавии давлатӣ, алаҳусус дар самти таъмини бехатарии озуқаворӣ кишвар амалӣ карда мешаванд. Дар мақола хулоса карда шудааст, ки танҳо татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ бевосита барои ҷомеа манфиатовар буда, барои расидан ба ду ҳадафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яъне таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунони босуръати кишвар дар самти таъмини рушди босуботи иқтисоди миллӣ мусоидат хоҳад намуд.

Калидвожаҳо: идоракунии давлатӣ, стратегия, дастрасии аҳоли ба маҳсулоти соҳаи комплекси агросаноатӣ, кишоварзӣ, таъминнокӣ, таъмини корхонаҳои саноатӣ ба ашён хом, рушди босубот, иқтисодиёти миллӣ.

Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизо, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ Барномаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 таҳия ва татбиқ карда шудааст, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми феввали соли 2009, №72 тасдиқ гардидааст.

Ин аввалин барномаи давлатӣ дар самти ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ва мутобиқ ба Стратегияи рушди миллӣ барои давраи то соли 2015 ва Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2007-2009 ба ҳисоб меравад [7, с.4].

Як қисм вазифаҳои асосии Барномаи татбиқшуда ба таври умум иҷро шуданд, алаҳусус:

- паст намудани сатҳи камбизоатӣ аз 83 фоизи соли 1999 то ба 26,3 фоиз дар соли 2019, маҳсусан кам кардани теъдоди оилаҳо ва одамони аз нимгурӯснагӣ азияткашанда [5, с.7];

- баланд бардоштани қувватнокии шабонарӯзии вояи ғизоӣ ба як нафар аз 2057,61 ккал дар соли 2007, ки аз меъёрҳои тавсиянамуда камтар поён аст, то ба 2374,85 ккал дар соли

2020, ки аз меъёрҳои тавсиянамуда зиёдтар аст (меъёри тавсиякардаи Ташкилоти Умумичаҳонии Тандурустӣ дар як шабонарӯз 2100 килокалория мебошад) [1, с.76];

- қариб ду баробар афзоиш додани истеҳсолоти умумии соҳаи кишоварзӣ дар байни солҳои татбиқи Барнома.

Вале масъалаҳои вобаста ба ғизои хушсифат ва як қатори дигар вазифаҳо ҳанӯз ҳам иҷро нагардидаанд, ки аз ҷумлаи онҳо номбар кардан мумкин аст:

- дастрасии ҷисмонии озуқа ва интиқоли мунтазами он ба ҷойҳои истеъмолӣ дар мутобиқат бо талаботи қобилияти пардохтшаванда дар ҳаҷму навъҳо;

- дараҷаи қонёсозии талаботҳои физиологӣ ба моддаҳои ғизоӣ ва энергия;

- безарарии ашёи хоми ҳӯрокворӣ ва маҳсулоти ғизоӣ;

- кам кардани дараҷаи вобастагии таъминоти озуқаворӣ мамлакат ва таъминоти захиравии комплекси агросаноатӣ аз таҳвилоти воридотӣ;

- таҳия нагардидани меъёрҳои физиологӣ истеъмомол бо моддаҳои ғизоӣ ва энергия (аз он ҷумла, сатҳи тавсияшавандаи маҳсулоти ғизоӣ ба ҳар як одам) вобаста ба хусусияти истеъмолӣ дар Тоҷикистон дар таҳрири нав [9, с.58-64].

Ҷунон ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми худ қайд намудаанд дар бист соли охир 3 ҳуҷҷати стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, 2 барномаи баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум ва стратегияи дарозмуддати рушди кишвар қабул ва амалӣ гардида, ҳоло татбиқи Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ва 176 барномаи давлатии дигар низ идома дорад. Барои татбиқи стратегияву барномаҳои мазкур дар бист соли охир аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 174 миллиард сомонӣ равона карда шуд.

Дар бист соли охир рушди миёнасолонаи иқтисодиёт дар сатҳи 7,5 Ҷоиз таъмин гардида, маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат аз 1,8 миллиард сомонии соли 2000-ум то 95 миллиард сомонӣ дар соли 2021 ва даромади буҷети давлатӣ аз 252 миллион сомонӣ ба 28 миллиард сомонӣ расонида шуд. Яъне маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ қариб 53 баробар ва буҷети давлатӣ 111 баробар зиёд гардида, ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли беш аз 30 баробар афзоиш ёфт. [5, с.8].

Соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаҳои асосии шуғли аҳоли ба ҳисоб рафта, соли 2021 ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба 39,7 млрд сомонӣ, аз ҷумла растанипарварӣ ба 28,7 млрд сомонӣ ва чорводорӣ ба 11,0 млрд сомонӣ баробар гардид. Ҳиссаи растанипарварӣ ва чорвопарварӣ дар ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ мутаносибан ба 72,3 Ҷоиз ва 27,7 Ҷоиз баробар гардида, ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ дар ММД ба 23 Ҷоиз баробар гардид [5, с.14-15].

Бояд дар назар дошт, ки дар мавриди таъмин намудани талаботи физиологӣ организми инсон бо моддаҳои ғизоӣ ва энергияҳо, дар як маврид вазифаҳои пешгирикунанда ва табобатӣ иҷро карда мешавад. Мояи ғамхорӣ махсус бояд ташкили ғизои солим, бахусус барои табақаҳои осебпазири аҳоли: кӯдакон, одамони пиронсол ва ғайра бошад.

Ҳалли ин вазифаҳо таъмини дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодиро барои истеъмолкунандагони маҳсулоти ғизоӣ ба миқдор ва навъҳои зарурӣ тақозо мекунад. Ҳамзамон масъалаҳо марбут ба ислоҳоти идоракунии давлатӣ дар соҳа, тағйироти институтсионалӣ, рушди бахши хусусӣ ва ҷалби сармоягузориҳо ва рушди потенциали инсонӣ дар деҳот аз масъалаҳои муҳими барномаи татбиқшуда буданд, ки ба пуррагӣ ҳалли худро наёфтаанд.

Аз ин рӯ зарур аст, ки дар ҷумҳури пеш аз ҳама Стратегияи беҳатарии озуқаворӣ (барои мисол то давраи соли 2030) таҳия ва татбиқ карда шавад, то ки ҳадафҳо ва масъалаҳо аз рӯи принсипи умумӣ муайян карда шуда, роҳҳои ноилшавӣ дақиқ карда шаванд.

Ба сифати афзалиятҳои асосии Стратегия масоили зерин муайян мегарданд:

- ташкили низоми таъминоти аҳоли бо ғизо ва таъмини дастрасии озуқа (дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонӣ);

- таъсиси кластерҳои истеҳсоли-илмӣ-инноватсионӣ барои таъмини аҳоли бо озуқаворӣ ва таҳқиқот дар ин самт;

- ташкили кластерҳои истеҳсоли барои иттиҳоди истеҳсолкунандагон дар асоси таҳқиқот ва мониторинги бозори истеъмолӣ;

- рушди устувори сектори аграрӣ дар асоси истифодаи технологияи муосир ва усулҳои муосири инноватсионии агротехникӣ ва принципҳои дастгирии давлатии он;

- таъмини амнияти озуқаворӣ ва ташкили низоми истеҳсол ва содироти ғизои солим;

- инкишофи принципи «иқтисодиёти сабз» ва кишоварзии органикӣ бо истифода аз имконияти мавҷудаи кишвар;

- ташкили низоми захиранамоии ғизо ва тақмили минбаъдаи он;

- муайян намудани механизмҳои молиявии инкишофи низоми таъминоти аҳоли бо ғизои хушсифат;

- ҳифзи бозори истеъмолӣ аз ғизои пастсифати ватанию хоричӣ бо роҳи баланд бардоштани стандартҳои истеҳсол, нигоҳдорӣ, ҳамлу нақл, воридкунӣ ва фурушӣ маҳсулоти ғизӣ;

- истифодаи механизмҳои тарифию гумрукӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва таъмини қайши он;

- мониторинги доимии фаъолияти низоми таъминоти аҳоли бо ғизои хушсифат ва институтҳои он.

Чунене, ки Солехзода А.А. қайд намудаанд ин ва дигар масъалаҳо дар стратегияи беҳатарии озуқаворӣ, ки сохтори онро ташкил медиҳад, бевосита ба принципҳои индустриалӣ-инноватсионии рушди иқтисодии дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мувофиқ бояд бошад [7, с.4].

Дар Стратегияи миллии рушд самтҳои асосии ислоҳоти аграрӣ муайян шуда, принципҳои умумии дастгирии давлатӣ ва тағйироти институтсионалӣ муайян карда шудаанд.

Махсусан, тавсеа додани дастрасӣ ва сахм дар таъмини фаровони маҳсулоти озуқа, сифат ва беҳатарии он дар асоси гузариш ба дараҷаи баланди индустриализатсия ва рушди босуботи пешгирикунандаи бахши аграрӣ, дар асоси чорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ беҳатар асоси ислоҳоти бахшро ташкил медиҳанд.

Ҳамзамон баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои заминӣ ва инсонӣ дар асоси беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзӣ ва таъмини шугли пурмаҳсул барои аҳолии деҳот, таҷдид ва барқарор намудани инфрасохтори обёрӣ, инчунин чорӣ кардани технологияи обёрии муосири сарфакунандаи нерӯи барқ ба афзалиятҳои соҳаи кишоварзӣ дохил мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ дар соли 2021 кишти зироатҳо 861,7 ҳазор гектар, аз он ғалладонагӣ 394,5 ҳазор гектар, аз ҷумла гандум 274,8 ҳазор гектар, зироатҳои техникӣ 202 ҳазор гектар, аз ҷумла пахта 173,8 ҳазор гектар, картошка 57,2 ҳазор гектар, сабзавот 71,2 ҳазор гектар, полизӣ 22,6 ҳазор гектар ва зироатҳои хӯроки чорво 113,9 ҳазор гектар гузаронида шудааст. Дар ин давра майдони боғҳо 161 ҳазор гектар ва тоқзор 39,4 ҳазор гектарро ташкил додааст. Истеҳсоли ғалладонагӣ бошад 1586,3 ҳазор тонна, аз ҷумла гандум 876,2 ҳазор тонна, пахта 392 ҳазор тонна, картошка 1041,3 ҳазор тонна, сабзавот 2597,6 ҳазор тонна, аз ҷумла пиёз 727,4 ҳазор тонна, полизӣ 818,8 ҳазор тонна, мева 444,5 ҳазор тонна ва ангур 267,5 ҳазор тоннаро ташкил дода, ҳосилнокии ғалладонагӣ ба 30,7 с/га, аз ҷумла

гандум 29,2 с/га, пахта 22,6 с/га, картошка 181,4 с/га, сабзавот 280,5 с/га, полизӣ 284,5 с/га, мева 40,3 с/га ва ангур 77,6 с/га баробар шудааст [3, с.4].

Дар стратегияи бехатарии озуқаворӣ роҳҳои баргараф намудани механизми заифи дастгирии давлатии молиявӣ корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва монеаҳои муттаҳидсозии қитъаҳои замин, ки барои сармоягузори дар бунёди корхонаҳои азими кишоварзӣ мушкилӣ эҷод мекунад, бояд муайян карда шавад.

Ба ибораи дигар бо мақсади беҳтар гардонидани фазаи соҳибкории хурду миёна, ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ як силсила тадбирҳоро дар самти беҳтар намудани имкониятҳои дастрасии қарзҳои хурд ба соҳибкорону тоҷирон ва дигар масъалаҳои вобаста ба инкишофи соҳибкорӣ ба анҷом мерасонад.

Вобаста ба шароити иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, соҳаҳои афзалиятноке мавҷуд мебошанд, ки давлат кушиш ба харҷ медиҳад, то суръати пешравии онҳо афзоиш ёбад, ба монанди соҳаҳои энергетика, кишоварзӣ, саноати сабук, аз он ҷумла коркарди пахта ва ғайра.

Бояд дар назар дошт, ки заминаи ақибмондаи моддию техникаи комплекси агросаноатӣ дар сурати маҳдуд будани дастрасии корхонаҳои он ба иттилоот доир ба бозорҳои фурӯши пуриқтидор, дарозмуҳлат ва гарон будани амалиётҳои тижорати беруна ба таъмини бехатарии озуқаворӣ таҳдид менамоянд.

Азбаски вобастагии иқтисодии кишвар аз воридоти маҳсулоти озуқа, таҷҳизот, ҷузъиёт, сӯзишвории органикӣ, ҷӯбу тахта ва ғайра назаррас аст, бояд ба ин масъала низ диққат дода шавад.

Пайваستا ба иқдомҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти истифодаи оби ошомиданӣ ва умуман об, ҳамчун таъминкунандаи рушди устувор дар стратегияи бехатарии озуқаворӣ бояд ба проблемаҳои таҳдидҳои назаррас барои рушди комплекси агросаноатӣ дар робита бо тағйирёбии глобалии иқлим дар ояндаи дарозмуҳлат назар карда шавад. Дар ин ҳолат стратегия дар арсаи байналмилалӣ эътироф мегардад ва сарчашмаҳои маблағгузори аз ҷониби шарикони рушд пайдо мекунад.

Ҳамзамон сатҳи пасти устувории экологии рушди кишоварзӣ ба шиддатҳои таназзули захираҳои замину об, пеш аз ҳама заминҳои қорама дар натиҷаи харобшавӣ (эрозия), ифлосшавӣ, шӯршавӣ, ботлоқшавӣ, баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ, кам шудани ҳудуди ҷангалзорҳо, аз гардиши кишоварзӣ баровардани заминҳо, инчунин омилҳои тағйирёбии иқлим оварда мерасонад, ки хатари қиддиест барои рушди соҳаи кишоварзӣ. Нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли низ бо роҳҳои рушди хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нишондиҳандаҳои муҳим барои муайян намудани сатҳи бехатарии озуқаворӣ ба шумор меравад.

Дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бехатарии озуқаворӣ воҳиди сохтори бехатарии иқтисодӣ буда, таъмини он пурра аз сиеъати давлатӣ дар маҷмӯи агросаноатӣ, иҷрои стратегияҳои мавҷуда, аз ҷумла воридотивазкунӣ ва инчунин масоили институтсионалӣ вобаста мебошад.

Роҳҳои баҳо додани бехатарии озуқаворӣ дар замони ҳозира дар сатҳи минтақавӣ гузаронидашаванда, барои баҳодиҳии вазъият имкон намода, аз рӯи баҳодиҳии касбӣ асос наёфтаанд. Барои тақвим додани усули арзёбии бехатарии озуқаворӣ истифодаи нишондиҳандаҳои бо истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ алоқаманд мусоидат менамоянд.

Дар маҷмӯъ, татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ бевосита барои ҷомеа манфиатовар буда, ба солимии он бетаъсир буда наметавонад. Пеш аз ҳама гирифтори ба

касали ва фавт аз бемориҳои сироятӣ ва инвазионӣ, аз ҷумла бемориҳои бо вакцина идорашаванда ва паҳншудаи зооантропоӣ коҳиш ва фавти бармаҳал аз бемориҳои ғайрисироятӣ, бахусус дар байни аҳолии камбизоат ва дар деҳот кам мегардад.

Дигар ин ки паҳншавии камғизоии музмин (қадпасти ва лоғарӣ), инчунин норасоии микроэлементҳо дар байни аҳоли, бахусус дар байни кӯдакон ва зани қобили таваллуд низ кам мегардад.

Дар охир стратегияи бехатарии озуқаворӣ бо масъалаи дастрасӣ ба манбаъҳои иттилоот дар соҳаи ғизохӯрӣ барои беҳтар намудани нигоҳубин ва таҷрибаи ғизодихӣ, инчунин истифодаи маҳсулоти ғанигардонидашудаи хӯрокаи ба монанди намаки йоднокшуда ва дигар маҳсулотҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза алоқаманд буда, баҳри дигаргун сохтани фарҳанги истеъмоли ғизо ва гуногуннамудии он дар байни ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсиргузор бояд бошад.

Адабиёт

1. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе - №4-2020 с., 170 С.

2. Вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ – декабр. Душанбе – 2021. – С. 24-25.

3. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти ҶТ. – Душанбе, 2022 сол.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» санаи истифодашуда: 28.12.2012 // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, №643, 18 05 2009 с., Душанбе 2016г. саҳ. 6-9.

5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 21.12.2021.

6. Солехзода А.А. Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности / А.А.Солехзода, И.С.Фасихов // Научные исследования: Ключевые проблемы III тысячелетия (Россия, Москва). - 8 (9). – 2016. - С.15-23.

7. Солехзода А.А. Стратегические аспекты обеспечения продовольственной безопасности в Таджикистане / А.А.Солехзода, И.С. Фасехзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2018. №3.- С. 3-8.

8. Сайдалиев Х.А. Бехатарии озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва тамоюлҳои рушд// Х.А.Сайдалиев / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ, Душанбе– 2019,с., саҳ.94-99.

9. Фасехзода И.С. Рушди истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти минтақа / И.С. Фасехзода, А.С.Назарзода // Маҷаллаи илмию сиёсии «Идоракунии давлатӣ»-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе-2021с., №3 (52). С.58-64.

10. Фасехзода И.С. Пути совершенствования производства сельскохозяйственной продукции в развитии производства продовольственной продукции / И.С.Фасехзода, Х.А.Сайдалиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе 2018 г., №10, саҳ 149-156.

11. Markovkin D.E., Gibaddulin A.A., Kolosova E.V., Semkina N.S. ehd Fasehzoda I.S. Modern transformation of the production base in the conditions of industry: problems and prospects. // International scientific conference «Metrological support of innovative technologies-ICMSIT-2020» Krasnoyarsk, 2020., doi:10.1088/1742-6596.

12. Шодиев К.К. Государственная поддержка формирования и развития дехканских (фермерских) хозяйств / К.К.Шодиев / Kishovarz 2012/ №3, с.58-60

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В ОБЕСПЕЧЕНИИ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ

БАБАДЖАНОВ ДАВРОН ДАДОДЖАНОВИЧ,

доктор экономических наук, профессор,
проректор по международным связям ТГУПБП.
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. С. Козиева 26-а,
Тел.: (+992) 92-773-46-46. E-mail: bobojonovd@rambler.ru

ТИЛЛОЕВА СИТОРА ДЖАЛОЛИДИНОВНА,

соискатель кафедры экономического анализа
Таджикский государственный финансово-экономический университет.
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14.
Тел.: (+992) 934-26-70-70. E-mail: Tilloeva85@mail.ru

НАЗАРЗОДА АЛИШЕР САФАР,

соискатель кафедры менеджмент
Таджикский государственный финансово-экономический университет.
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14.
Тел.: (+992) 900-72-75-75. E-mail: alisher.nazarzoda@bk.ru

В статье говорится о государственном управлении, разработка и реализация стратегий продовольственной безопасности. Вопросы, которые должны решаться в стратегии, в том числе физической и экономической доступности продуктов питания, защита окружающей среды и эффективное управление, соблюдение агротехнических норм и в целом предлагается правильное использование земельных ресурсов республики и приоритеты страны в производстве экологически чистой сельскохозяйственной продукции.

Обеспечение населения страны к сельскохозяйственной продукции и принципы государственной поддержки в сфере сельскохозяйственного производства отображаются в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и других государственных программах, для достижения этих целей должны быть реализованы последовательные программы и отраслевая стратегия государства, особенно в сфере продовольственной безопасности страны. Статью завершает вывод о том, что только реализация прямой стратегии продовольственной безопасности, которая приносит пользу для достижения двух целей Правительства Республики Таджикистан, т.е. в обеспечении продовольственной безопасности и будут способствовать в сфере стремительной индустриализации страны, устойчивому развитию национальной экономики.

***Ключевые слова:** государственное управление, стратегия, доступ населения к продукции агропромышленного комплекса, сельское хозяйство, обеспечение, обеспечение промышленного предприятия сырем, эффективное развитие, национальная экономика.*

**STATE ADMINISTRATION IN ENSURING FOOD SECURITY AND
DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY**

BABADZHANOV DAVRON DADODZHANOVICH,

Doctor of Economics, Professor,
Vice-Rector for International Relations, TSUPBP.
735700, Republic of Tajikistan, Khujand town, 26-a S. Kozieva st.
Tel: (+992) 92-773-46-46. E-mail: bobojonovd@rambler.ru

TILLOEVA SITORA JALOLIDDINOVNA,

applicant for the Department of economic analysis
Tajik state financial and economics university.
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimov st.
Phone: (+992) 934-26-70-70. E-mail: Tilloeva85@mail.ru

NAZARZODA ALISHER SAFAR,

graduate student of the Department of Economic Theory of the
Tajik State University of Finance and Economics,
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimov st.
Phone: (+992) 900-72-75-75. E-mail: alisher.nazarzoda@bk.ru

The article talks about public administration, development and implementation of food security strategies. Issues that should be addressed in the strategy, including the physical and economic accessibility of food, environmental protection and efficient management, compliance with agro technical standards and, in general, the correct use of the republic's land resources and the country's priorities in the production of environmentally friendly agricultural products are proposed.

The provision of the country's population to agricultural products and the principles of state support in the field of agricultural production are reflected in the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 and other state programs; to achieve these goals, consistent programs and a branch strategy of the state should be implemented, especially in the field of food security countries. The article concludes with the conclusion that only the implementation of a direct food security strategy that benefits the achievement of the two goals of the Government of the Republic of Tajikistan, i.e. in ensuring food security and will contribute to the rapid industrialization of the country, the sustainable development of the national economy.

Key words: *public administration, strategy, access of the population to the products of the agro-industrial complex, agriculture, provision, provision of raw materials for an industrial enterprise, effective development, national economy.*

УДК: 338.4

**ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТӢ ДАР
РУШДИ БОЗОРИ ШИР ВА МАҲСУЛОТИ ШИРӢ**

ФАСЕҲЗОДА ИСЛОМ САЙМИРЗО,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
директори Пажуҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-71-97-19. E-mail: fasikhov83@mail.ru

ДОУТОВА АДИБА РАҶАБАЛИЕВНА

ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.
735360. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров, 16
Тел.: (+992) 988-83-40-80.

РАСУЛОВ РУСТАМ САЙОЛИДИНОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи таҳлили иқтисодии
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимов, 64/14.
Тел.: (+992) 918-48-88-06. E-mail: rrs0710@mail.ru

Дар мақолаи мазкур дастгирии давлатӣ нисбат ба соҳибкорон, хусусан соҳибкорони соҳаи кишоварзӣ ва роҳҳои рушди соҳаи мазкур дида баромада шудааст. Инчунин муайян карда шудааст, ки барои рушди соҳаи мазкур дар шаклҳои семинарҳои омӯзишӣ, ташкили хоҷагиҳои таҷрибавии намоишӣ, баргузориҳои озмунҳо барои муайян намудани хонаводаи намунавӣ дар деҳот ва ғайра сурат гирад.

Дар мақола механизмҳои рушди бозори шир ва маҳсулоти ширӣ муайян карда шудаанд. Қайд карда шудааст, ки яке аз самтҳои танзими давлатӣ бояд таҳия ва қабули барномаи ҷамаҷонибаи минтақавии рушди саноати шир ва заминаи ашёи хоми он ба шумор меравад.

Пешиноҳод карда шудааст, ки ҷангоми зиёд намудани соҳаи чорводорӣ, истеҳсоли шир ва фурӯштани маҳсулоти ширӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ барои беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат хоҳад кард. Инчунин оид ба механизмҳои тақмили дастгирии давлатӣ дар рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешиноҳодҳои муфид карда шудааст.

Дар мақола самтҳои асосии ислоҳоти комплекси агросаноатӣ ва принципҳои дастгирии давлатии соҳаи истеҳсоли маҳсулоти ширӣ муайян карда шуда пешиноҳод гардидааст, ки барои расидан ба ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини рушди босуботи иқтисоди миллӣ Барномаҳои давлатии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад намуд. Дар маҷмӯъ самтҳои асосии барномаҳои рушд муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: *рушд, истеҳсолоти маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, шир, маҳсулоти ширӣ, дастгирии давлатӣ, комплекси агросаноатӣ, рушди босубот, бозори шир ва маҳсулоти ширӣ.*

Дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ зарурати танзими даромади истеҳсолкунандагони шир ва маҳсулоти ширӣ, инчунин нархи он ба миён омадааст. Дар ин раванд бо сабаби аз танзими муносибатҳои байнисоҳавӣ озод шудани давлат танзими низоми нархҳо якбора бад шуда, он боиси пасту баланд гардидани истеҳсоли шир дар аксар хоҷагиҳои деҳқонӣ гардида, ҳамзамон ҳавасмандии истеҳсолкунандагонро ба баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ коҳиш дод.

Дар соҳаи кишоварзӣ имкони муқаррар кардани тавозуни нархҳои инҳисорӣ соҳаҳои таъминкунандаи захираҳо, соҳаҳои коркардкунандаи ашёи хоми кишоварзӣ раванди мураккаб буда, коҳиши (нисбат ба дигар соҳаҳо) он дар асоси талабот ба маҳсулоти соҳа маҳдудиятро ба миён меорад. Нархҳои озод дар шароити монополияи саноати шир ва савдо ба афзоиши нархҳои чакана ва коҳиши талабот ба маҳсулоти ширӣ

мусоидат намуда, ин боиси коҳиши истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти ширӣ дар минтақа гардид.

Аз соли 2018 инҷониб дар натиҷаи болоравии нархҳо, таварруму дигар равандҳо, инчунин дар сурати мавҷуд набудани механизми самарабахши танзими давлатӣ дар минтақаҳои вилояти Хатлон нархи маҳсулоти ширӣ барои истеъмолкунандагон хеле баланд шудааст [2., с.6].

Бинобар ин вазъи воқеии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ талаб мекунад, ки механизми мукаммали нархҳо барои таъмини такрористеҳсолкунии васеъ ва баланд бардоштани сатҳи истеъмоли маҳсулоти ширӣ аз ҷониби аҳоли роҳандозӣ карда шавад. Асоси концептуалии сиёсати давлатии нархҳо дар бозори шир, аз як тараф, эълумияи принсипи нархгузори бозор (ки ба талаботи самарабахш мутобиқ мешавад) ва аз тарафи дигар, истифодаи механизми давлатии танзими нархҳо мебошад.

Номутаносибии мавҷудаи нархро тавассути маблағгузори мустақим аз ҳисоби буҷа, ё баланд бардоштани сатҳи нархи шир ва ё бо роҳи дигар февран чуброн кардан ғайриимкон мебошад. Бояд дар назар дошт, ки чунин кӯшишҳо боиси болоравии нархҳо дар тамоми ҷараёни истеҳсоли маҳсулоти ширӣ ва дар ниҳоят, болоравии нархҳои чакана гардида, дар оянда коҳиш ёфтани талаботи самарабахши аҳоли ба амал хоҳад омад, ки он коҳиши истеҳсоли ширро ба миён меорад.

Чуноне, ки Фасеҳзода И.С. қайд намудааст, хусусиятҳои гузариш аз фармонфармой-маъмурӣ ба иқтисоди бозорӣ мураккабии вазъи кунунии иқтисодӣ дар маҷмааи агросаноатӣ, имконнопазирии ҳалли яквақтаи мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ ва пеш аз ҳама, нобаробарии нархҳо бо сабаби маҳдуд будани манбаъҳои молиявӣ дар буҷа, талаботи пасти самаранок ба маҳсулоти ширӣ давра ба давра амалӣ намудани тадбирҳои амалиро тақозо менамояд [12., с.215].

Дар шароити кунунии иқтисодӣ бо мақсади баланд бардоштани қобилияти истеъмоли шир аз ҷониби аҳоли роҳандозӣ намудани маблағгузорӣ мувофиқи мақсад аст. Пас, барои фурӯштани зиёда аз 40 % шири дӯшидашуда вобаста ба равшаннокии он (бо дарназардошти арзиши муайян) барои ҳар як килло аз миқдори муқарраршуда маблағи иловагӣ бояд пардохт намуд. Ин омил тамоми хароҷоти раванди истеҳсолиро фарогир буда, аз нигоҳубин то ба омода гардидани маҳсулот ҷараён мегирад. Инчунин, барои дастрасӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ дар коркарди шир ва нигоҳубини чорво ба мардуми деҳот додани маҳсулот чун кӯмакхарчиҳо ба шакли қарз муҳим мебошад.

Дар ин раванд мавқеи муҳимро шароити зисти чорво, аз ҷумла, роҳандозии ҳадамоти байторӣ ва зоотехникӣ касб менамояд, маҳз ҳамин омил шароити муносибро дар истеҳсолоти соҳа фароҳам меорад. Аз ин рӯ, дар қатори тадбирҳои, ки ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли шир дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо равона карда шудаанд, ташкили нуқтаҳои хизматрасонии байторӣ ва зоотехникӣ дар назди маъмурияти деҳот (ё дар корхонаҳои кишоварзӣ) пешниҳод карда мешаванд. Дар мавриди фурӯши шир аз ҳисоби шахсони алоҳида ба корхонаҳои коркарди минтақавӣ миқдори муайяни хароҷоти хизматрасонии чорвои калони шохдор аз ҳисоби корхонаҳои коркарди шир бояд чуброн карда шаванд.

Шарти асосии рушди устувори истеҳсоли шир дар минтақа афзоиши маҳсулнокии чорво мебошад. Аз ин рӯ, самти умедбахши рушди истеҳсоли маҳсулоти ширӣ ҳифзи беҳтарин генофонд, амалӣ намудани чорабиниҳои селекционӣ ва зотпарварӣ ва баланд бардоштани иқтидори генетикии ҳайвонот мебошад. Аз ин лиҳоз, бо дарназардошти вазъи кунунии корхонаҳои коллективии кишоварзӣ, татбиқи ин самт, ба андешаи мо, танҳо бо маблағгузори пурраи ҷумҳурӣ ва буҷетҳои минтақавӣ хоҷагиҳои зотпарварӣ ва хоҷагиҳои, ки корҳои зотпарварӣ анҷом медиҳанд, инчунин корҳои илмию тадқиқотӣ

оид ба тибби бойторӣ ва истеҳсоли хӯрок имконпазир мегардад. Инчунин, ба хоҷагиҳо дар асоси нархи чорӣ гӯшт фурухтани чорвои зотӣ ва чуброн кардани фарқият аз ҳисоби буча ба мақсад мувофиқ аст.

Татбиқи ин маҷмӯи чорабиниҳо дар корхонаҳои коллективи кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонии хусусӣ истеҳсоли ширро дар минтақа афзоиш медиҳад, инчунин сатҳи даромади коргарон ва даромаднокии истеҳсоли ширро баланд мебардорад.

Чуноне, ки Солеҳзода А.А. ва Фасеҳзода И.С. қайд намудаанд бояд дар назар дошт, ки дар мавриди таъмин намудани талаботи физиологии организми инсон бо моддаҳои ғизоӣ ва энергияҳо, дар як маврид вазифаҳои пешгирикунанда ва таъботӣ иҷро карда мешавад. Мояи ғамхорӣ махсус бояд ташкили ғизои солим, бахусус барои табақаҳои осебпазири аҳоли: кӯдакон, одамони пиронсол ва ғайра бошад. Ҳалли ин вазифаҳо таъмини дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодиро барои истеъмолкунандагони маҳсулоти ғизоӣ ба миқдор ва навъҳои зарурӣ тақозо мекунад [7, с.4].

Ташкил додани низоми идоракунии устувор аз гуногуншаклии таркибҳои бозорӣ ҷудо намудани унсурҳои инфрасохтори низомташкилкунанда ва дар соҳаҳо муттаҳид намудани онҳоро дар назар дорад. Ҳангоми вобаста бо мувозинаи тақозо ва арза маҳсулот ва вазъи иҷтимоии харидорон, низоми таҳлил ва пешгӯии рушди бозори озуқаворӣ тағйир наёфтани роҳҳои ташаққули нархҳо, давлат ин вазъро танзим мекунад. Ба яке аз роҳҳои танзим дар ин ҳолат қорӣ кардани сиёсати нархӣ дохил мешавад. Пеш аз иҷро намудани ин мақсад санҷиши саривактӣ бозори озуқаворӣ минтақа, ба ҳисоб гирифтани иқтисодии он ва пешгӯии рушд бо роҳи дар марказҳои шаҳр ва ноҳияҳо ташкили Марказҳои санҷиши сифатӣ ва консалтинг (мониторинги консалтингӣ) зарур мебошад. Худтаъмин будани ҷунин марказҳо аз ҳисоби фаъолияти хоҷагидорӣ шартномавӣ таъмин мешавад. Ҷунин марказҳо дар оянда барои аз ҷониби мақомотҳои маҳаллӣ дар хусуси баланд кардани самаранокии истеҳсолот, тақсим ва истеъмол кардани маҳсулоти озуқаворӣ, ҳамчунин пеш бурдани ақидаҳои пешқадам қарор қабул намудан ёрии калон мерасонанд.

Ислоҳоти сохтори институтсионалии низоми таъмини аҳоли бо озуқаворӣ дар самтҳои гуногун иҷро карда мешаванд ва онҳоро марҳила ба марҳила гузаронидан лозим аст. Самти аввал бо ислоҳоти нақши давлат вобаста мебошад [11, с.97].

Иштироки давлат дар низоми таъмини аҳоли бо озуқаворӣ зарур мебошад, аммо дар натиҷаи ташаққули бозори пешрафтаи озуқаворӣ, бешубҳа нақши давлат иваз шуда, он танҳо вазифаи танзими иқтисодиро иҷро мекунад. Вале дар ҷамъияти анъанавӣ дасти тавонои давлат дар рушди низом нақши муҳим дорад.

Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар ҷумҳурӣ маҷмӯи бозорҳои ба ҳам алоқаманди минтақавӣ ва дохилиминтақавиро ифода менамоянд. Аз ин рӯ, мушкилоти бозори шир бояд на танҳо аз нуқтаи назари макро ва микроиқтисодӣ, балки бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавӣ низ омӯхта шаванд. Мадди назар гирифтани ин омилҳо дар шароити ҷунини Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти фарқиятҳои назарраси дохилиминтақавӣ, ки ба шаклҳои зухуроти намунаҳои умумии рушди бозори шир ва равандҳои муносибатҳои байниминтақавӣ таъсир мерасонанд, ниҳоят муҳим аст. Дар айни замон, субъектҳои ҷумҳурӣ, ки то андозае истиқлоли иқтисодӣ ба даст овардаанд, барои ҳалли як қатор масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, мушкилоти марбут ба истифодаи захираҳои ҳудудӣ, инчунин масъалаҳои худтаъминкунӣ ва афзунӣ маҳсулот (аз ҷумла ғизо барои аҳоли) дар қаламрави худ масъул мебошанд. Дар ин замина аҳамияти бозорҳои минтақавӣ дар иқтисодиёти маҳал меафзояд.

Сиёсати дастгирии истеҳсоли шир бояд ба низоми нархҳои кафолатноки шир асос ёбад, ки истеҳсолкунандаи ашёи хоми ширӣ чуброни хароҷоти моддӣ ва

даромаднокии заруриро барои такрористеҳсоли васеъ таъмин намояд. Нархҳои кафолатнок набояд ба нархгузори бозор таъсири манфӣ расонанд. Аммо, агар нархҳои яклухтфурӯшии бозори шир нисбат ба нархи кафолатнок пасттар бошанд (дар сурати шароити номусоид), пас давлат бояд ба истеҳсолкунандагони худ баробари фарқи байни нархи кафолатнок ва бозорӣ ҳангоми хариди шир барои коркард пардохтҳои иловагӣ намояд.

Маънои нархҳои кафолатнок ҳимояи на танҳо истеҳсолкунандагон, балки тамоми истеъмолкунандагони маҳсулоти ширӣ (доираи васеи аҳоли) мебошад, зеро нархҳои кафолатнок коҳиши истеҳсолот ва болоравии нархи маҳсулоти шириро пешгирӣ мекунад. Танзими истеҳсоли шир дар асоси танзими нарх аз иҷрои вазифаҳои мушаххаси давраи муайян иборат аст: афзоиши истеҳсоли шир, ҷойгиркунии оқилонаи корхонаҳои истеҳсоли шир аз рӯи минтақаҳо (ноҳияҳо) ва ғайра.

Дар ҷараёни ислоҳоти иқтисодӣ аксарияти корхонаҳои коллективии кишоварзӣ амалан наметавонанд ҷорҳои дилхоҳи зотӣ ба даст оранд, корҳои селекционӣ ва зотпарварӣ гузаронанд, технология ва таҷҳизоти кӯҳнаро нав кунанд, аз ин рӯ, дар таъмини раванди баамаломата афзоиши сармоягузори давлатӣ ба хоҷагии ширӣ нақши босазо дорад.

Гарчанде ки ин соҳа бо дарназардошти фазои мусоиди макроиқтисодӣ қобилияти худмаблағгузориро дорад, вазъ дар сармоягузорӣ ба соҳаи шир беҳтар нест. Дар натиҷаи он илова бар зарурати фароҳам овардани шароити мусоид барои афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ дар бахши ғайридавлатӣ, ҷалби сармояи хусусии дохилӣ ва хориҷӣ, зарурати фароҳам овардани шароит барои корхонаҳои саноати шир ба сармоягузорӣ ба миён омадааст. Ин омил метавонад тавассути озод кардан аз андозбандии ғайриҷаҳидӣ (дар асоси бучаи минтақавӣ), амалӣ гардад ки он ба таҳкими заминаи ашъи хоми корхонаҳои коркарди шир ва сармоягузори асосӣ равона карда шудааст.

Дар марҳилаи кунунӣ яке аз шаклҳои сармоягузорӣ ба навсозӣ ва азнавтаҷҳизонии техникаи соҳаи шир буда, он метавонад ба таъминоти таҷҳизоти муносири технологияи корхонаҳо дар асоси лизинг бо нақшаи пардохти 3-5 сол созгор бошад. Ин шакли сармоягузорӣ хеле мувофиқ аст, зеро дар асоси он ба иҷорагир барои сармоягузори аввалӣ сармояи назарраси ройгонро сафарбар кардан лозим нест. Гараз ҳуди таҷҳизот мебошад, ки дар сурати вайрон кардани шартнома аз ҷониби иҷорадеҳ бозпас гирифта мешавад. Лизинг инчунин хавфҳои сармоягузори коҳиш медиҳад. Дастгирии давлатӣ дар ин соҳа дар соҳаҳои коркарди комплекси агросаноатӣ бояд дар шакли маблағгузори мақсадноки маблағҳо барои амалиёти лизингӣ барои хариди маҳсулоти мошинсозӣ амалӣ карда шавад, ки ин имкон медиҳад сиёсати ягонаи техникӣ дар соҳаи истеҳсоли шир, навсозии равандҳои технологӣ ва соҳаҳои афзалиятноки соҳаи муайян карда шавад. Мо чунин мешуморем, ки ба корхонаҳои коркарди маҳсулоти ширӣ барои навсозӣ ва таҷҳизоти техникаи меъёрӣ ғайриҷаҳидӣ қарздиҳиро ҷорӣ намудан мувофиқи мақсад буда, баргардонидани он дар давоми се соли пас аз ба охир расидани қарз сурат мегирад.

Яке аз самтҳои танзими давлатӣ бояд таҳия ва қабули барномаи ҳамаҷонибаи минтақавии рушди саноати шир ва заминаи ашъи хоми он бо дарназардошти омилҳои зерин мебошад:

– сатҳи рушди пойгоҳи ашъи хом бо дарназардошти шароитҳои табиӣ ва ташкили инфрасохтори истеҳсолӣ барои ҷамъоварии шир ва интиқоли он;

– мувозинат миёни ҳаҷми истеҳсоли ашъи хом ва иқтидорҳои истеҳсолии коркарди шир (дар асоси сарбории ҳадди аксар иқтидорҳои мавҷуда ва имкониятҳои таҷҳизонидан ва азнавсозии онҳо);

– таносуби байни ҳаҷми истеҳсоли намуди муайяни маҳсулоти ширӣ ва маҳсулоти воридотӣ аз минтақаҳои дигар, аз ҷумла минтақаҳои воридотӣ, дар асоси омилҳои мақсаднокӣ иқтисодӣ;

– тавозуни талабот ва пешниҳод, бо дарназардошти тақсимоли аҳоли ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ аз рӯи сатҳи даромад ва афзалиятҳо.

Маблағҳои барои барномаи мақсаднок ҷудошуда бояд танҳо барои чорабиниҳои пешбинишуда сарф шаванд. Самтҳои асосии чунин барнома дар вилояти Хатлон метавонанд амалҳои зерин бошанд:

– ташаккули минтақаҳои интенсификации ашёи хоми корхонаҳои шир тавассути рушди ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ бо истеҳсолоти кишоварзӣ;

– таҳияи моделҳо, навъҳои ҳамкорӣ ва таҳкими робитаҳои ҳамгирӣ;

– ҷойгиркунии оқилонаи корхонаҳои коркард нисбат ба минтақаҳои ашёи хом;

– ташкили чорабиниҳо оид ба истифодаи ҳамаҷонибаи ашёи хом;

– ташкили чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани зоти чорвои сермаҳсул;

– таъсиси бонки иттилоотӣ, ки қисматҳои иттилооти бозорро дар бораи тағйирёбии нарх, истеъмолкунандагон ва таъминкунандагон ва ғ. дарбар гирифта, маълумотро ба ҳамаи субъектҳои бозори шир ва маҳсулоти ширӣ ворид кунад.

Ҳамин тавр, дар бозори шир муносибатҳои миёнаравӣ то андозае аз байн рафтааст. Қаблан он доира нуқтаҳои ҷамъоварии ширро, ки вазифаҳои интиқоли миқдори зиёди ашёи шириро барои коркард иҷро мекарданд, фаро гирифта, ҳоло шир мустақиман ба коркард камтар ниёз дорад. Илова бар ин, ҳиссаи фуруши шири хом ба истеъмолкунандаи ниҳой тавассути нуқтаҳои савдои чакана баланд аст, яъне занҷирҳои кӯтоҳи гардиши маҳсулот: «истеҳсолкунанда – истеъмолкунандаи ниҳой» ташаккул ёфтааст. Амалиётҳои мубодилаи мол ва пардохти воқеӣ доираи васеъ пайдо кард. Дар бозори шир фуруши яклухти маҳсулот якбора кам шуд (ба истиснои шири хушк) ва ҳоло маҳсулоти тайёр бештар ба бозори истеъмолӣ дохил мешаванд.

Дар даврони муосир истеҳсолкунандагон барои коҳиш додани фаъолияти миёнаравӣ дар бозори маҳсулоти ширӣ талош меварзанд, ки ин иқдоми онҳо ба коҳиш додани нархи маҳсулот равона карда шудааст. Ин амали онҳо дар фосолаи ками вақт самарабахш буда, бо гузашти вақти зиёд зиёновар мебошад. Таҷрибаи як қатор дигар кишварҳо нишон медиҳад, ки мавҷудияти миёнаравонони сатҳи ибтидоии бозор ба сарфа намудани миқёси харид (барои харидорон) ва ҳаҷми интиқол (барои фурушандагон) мусоидат мекунад. Ҳамин тавр, дар асоси омилҳои зиёди иқтисодиву иҷтимоӣ самтҳои асосии рушди сохторҳои бозории ҳамшакл, аз ҷумла бозори шир, муайян карда шуданд.

Ҳангоми фуруштани шир истеҳсолкунандагони деҳот ба мушкилоти пайдо кардани маълумоти дақиқ оид ба нархҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Дар сатҳи ноҳияҳо маълумот дар бораи нархҳо асосан аз корхонаҳои коркард (монополистҳо) ва сохторҳои тичоратӣ, ки вазифаи миёнаравонро иҷро мекунанд, меояд, аз ин рӯ маълумоти таҳрифшуда ба истеҳсолкунандагони шир дар самти паст нишон додани нархҳои харид меояд. Дар заминаи набудани иттилоот оид ба нархҳои ҷорӣ истеҳсолкунандагони деҳот бояд маҳсулоти худро бо нархҳои, ки дар ин шароит ҳукмфармоӣ, фурушанд. Ин мушкилот махсусан барои истеҳсолкунандагони шир дар ноҳияҳои дурдаст, ки аз марказҳои минтақавӣ дур ҷойгиранд, алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз, ташкили хидмати назорати тағйирпазирии нархҳои шир ва маҳсулоти коркардашудаи он, хизматрасонии истеҳсолӣ ва дастгирии моддӣ барои иштирокчиёни бозори шир мувофиқи мақсад аст.

Адабиёт

1. Агенти оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2019. - 56с.
2. Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2014-2019, Хатлон 2020, 28 саҳ.
3. Загайтов И.Б. Актуальные вопросы теории планирования / И.Б. Загайтов / - Воронеж: ФГОУ ВПО ВГАУ, 2008. - 224 с.
4. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмӯаи оморӣ. Агенти оморӣ назди Президенти ҶТ. – Душанбе, 2020.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» 28.12.2012 // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, №643, 18 05 2009 с., саҳ. 6-9.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 21.12.2021.
7. Солеҳзода, А.А. Стратегические аспекты обеспечения продовольственной безопасности в Таджикистане / А.А.Солехзода, И.С. Фасехзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально – экономических и общественных наук. Душанбе, 2018. №3.- С. 3-8.
8. Солеҳзода А.А. Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности / А.А.Солехзода, И.С.Фасихов // Научные исследования: Ключевые проблемы III тысячелетия (Россия, Москва). - 8 (9). – 2016 С.15-23.
9. Солиев А.А. Кластерный принцип организации мониторинга и прогнозирования продовольственного рынка страны и ее регионов / А.А. Солиев, И.С. Фасихов // Вестн. Тадж. нац. ун-та. – Душанбе, 2014. – № 2/8. – С. 3-7.
10. Фасехзода И.С. Чанбаъҳои назаривӣ-методологии рушди хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и минтақаҳои кӯхистони Ҷумҳурии Тоҷикистон // И.С.Фасехзода, С.Н.Ҳақимов / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ, Душанбе– 2019, №8, С. 111-119.
11. Фасехзода И.С. Нақши идоракунии давлатӣ дар таъмини маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ // И.С.Фасехзода, Х.А.Сайдалиев / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ, Душанбе–2020, №1, С.95-99.
12. Фасехзода И.С. Формирование стратегии экономической безопасности в условиях рыночной экономики / И.С.Фасехзода, С.Дж.Тиллоева / Просвещение и познание. 2021, №4 (4), С. 3-20
13. Шарифов З.Р. Основы рыночной экономики и формирование хозяйственного комплекса АПК.- Душанбе: «Ирфон», 2008, 444с.
14. Явлинский Г. А. Долгосрочная стратегия модернизации страны и экономическая политика / Экономическая наука современной России. 2003. -№4. – 28 с.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА РАЗВИТИЯ РЫНКА МОЛОКА И МОЛОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ

ФАСЕХЗОДА ИСМОИЛ САЙМИРЗО,

кандидат экономических наук, доцент, директор

Института государственного управления и государственной службы

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан.

734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Насира, 33.

Тел.: (+992) 918-71-97-19. E-mail: fasikhov83@mail.ru

ДОУТОВА АДИБА РАДЖАБАЛИЕВНА,

ассистент кафедры экономика предприятий и предпринимательство
Кулябского государственного университета имени Абуабдуллахи Рудаки.
735360. Республика Таджикистан, город Куляб, улица Сангака Сафарова, 16,
Тел.: (+992) 988-83-40-80.

РАСУЛОВ РУСТАМ САЙОЛИДИНОВИЧ,
соискатель кафедры экономического анализа

Таджикский государственный финансово-экономический университет.
734067, Республика Таджикистан г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14.
Тел.: (+992) 918-48-88-06. E-mail: rrs0710@mail.ru

В статье обсуждается государственная поддержка предпринимателей, особенно в аграрном секторе, и пути развития этого сектора. Также планируется развитие этого сектора в виде обучающих семинаров, создания пилотных фермерских хозяйств, конкурсов для определения модельных домохозяйств в сельской местности и так далее.

Было отмечено, что одним из направлений государственного регулирования должна стать разработка и принятие комплексной региональной программы развития молочной отрасли и ее сырьевой базы.

Предполагается, что при наращивании животноводческого сектора производство молока и реализация молочных продуктов в регионах страны будут способствовать повышению уровня жизни населения. А также были внесены полезные предложения по механизмам совершенствования государственной поддержки развития регионов Республики Таджикистан.

В статье определены основные направления реформирования агропромышленного комплекса и принципы государственной поддержки в сфере молочного производства, а также предложена Государственная программа развития Республики Таджикистан для достижения целей Правительства Республики Таджикистан по обеспечению устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: *развитие, сельскохозяйственное производство, молоко, молочные продукты, государственная поддержка, агропромышленный комплекс, устойчивое развитие, рынок молока и молочных продуктов.*

FOOD SECURITY AND STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE MILK AND DAIRY PRODUCTS MARKET

FASEHZODA ISLOM SAYMIRZO,

Candidate of Economics, Associate Professor,
Director of the Institute of Public Administration and Public Administration of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nasir str.
Phone: (+992) 918-71-97-19. E-mail: fasikhov83@mail.ru

DOUTOVA ADIBA RADZHABALIEVNA,

Assistant of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship,
Kulob State University named after Abuabdullahi Rudaki.
735360. Republic of Tajikistan, Kulob town, 16 Sangak Safarov str.
Phone: (+992) 988-83-40-80.

RASULOV RUSTAM SAYOLIDINOVICH,

Applicant for the Department of economic analysis.
Tajik state financial and economics university
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimov str.
Phone: (+992) 918-48-88-06. E-mail: rrs0710@mail.ru

The article discusses state support for entrepreneurs, especially in the agricultural sector, and ways of developing this sector. It is also planned to develop this sector in the form of training seminars, the creation of pilot farms, competitions to identify model households in rural areas, and so on.

The article defines the mechanisms for the development of the milk and dairy products market. It was noted that one of the directions of state regulation should be the development and adoption of a comprehensive regional program for the development of the dairy industry and its raw material base.

It is assumed that with the expansion of the livestock sector, the production of milk and the sale of dairy products in the regions of the country will contribute to an increase in the standard of living of the population. And also useful suggestions were made on the mechanisms for improving state support for the development of the regions of the Republic of Tajikistan.

The article defines the main directions of reforming the agro-industrial complex and the principles of state support in the field of dairy production, and also proposes the State Development Program of the Republic of Tajikistan to achieve the goals of the Government of the Republic of Tajikistan to ensure sustainable economic development.

Key words: *development, agricultural production, milk, dairy products, government support, agro-industrial complex, sustainable development, market for milk and dairy products.*

УДК: 024 (575.3)

**НАПРАВЛЕНИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ И
ИХ РОЛЬ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ И СОЦИАЛЬНОМ РАЗВИТИИ СТРАНЫ**

АЮБОВ ДИЛОВАР МИРЗОШАРИФОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой экономической теории
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.
Тел.: (+992)934-55-41-40. E-mail: d-ayubov@list.ru

ВОСИЕВА ФИРУЗА КУРБОНОВНА

соискатель Технологического университета Таджикистана.
734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица. Н.Карабаев, 63/3.
Тел.: (+992)931-33-41-44. E-mail: Vosieva.81@mail.ru

В данной аннотации рассматриваются приоритеты институциональных механизмов гендерной политики, являясь важным фактором человеческого развития, образование играет важную роль в достижении ряда социальных, экономических, политических и гуманитарных целей. Управление библиотеками системы образования на центральном и местном уровнях нуждается в коренной реформе для облегчения доступа к качественному образованию и достижения гендерного равенства для всех слоев населения. Реформа также предусматривает повышение потенциала органов управления образованием в соответствии с потребностями рынка и совершенствование организации предоставления образовательных услуг. Существующие проблемы в сфере образования также связаны с ограниченными возможностями планирования и управления имеющимися ресурсами, приоритетом ведомственной подчиненности в политике, ограниченностью статистических данных, неэффективностью применяемых методов оценки результатов обучения и других методологических основ. В результате в учреждениях начального, среднего и высшего образования страны, а также за рубежом ведется подготовка специалистов по невостребованным специальностям, при этом наблюдается дефицит специалистов по конкретным специальностям.

Ключевые слова: реформа, развития, кредит, образования, управления, технология, права, заведения, экономика, образования, эффективность, библиотека, учреждения, управления, ресурс, политика, приоритет, метод, статистика, наука, рынок.

В условиях суверенного развития государства одной из важнейших задач является перестройка работы и модернизация системы культурно-просветительных учреждений, особенно библиотечной сети. В этом аспекте большую роль играет изучение и передача опыта одного поколения к другому, являющейся общественным и культурным наследием народа. Президент Республики Таджикистан Основатель мира и национального согласия, Лидер наций Эмомали Рахмон отмечал «...наш народ с давних времен считал книгу источником разума, интеллекта, доброго нрава, наилучшим другом и наперником, бескорыстным учителем и добрым собеседником. Наши великие предки называли книгу лучшим другом и озарением рассвета знаний. Благодаря книге сохранилась наша древняя история, сокровище человеческой цивилизации, шедевры нашей тысячелетней поэзии, древние поэмы, знания и мудрость поколений и народов. Именно благодаря книге луч знаний и просвещения озаряют путь людям, книга способствовала сохранению и устойчивости нации, языка, литературы и культуры» [1].

В настоящее время в республике осуществляются мероприятия по развитию культурно-просветительских учреждений, в том числе в сфере библиотечного дела. Прделана огромная работа в сфере модернизации и развития библиотечной системы Республики Таджикистана. Библиотеки как культурно-духовные центры играли важную

роль в формировании научного, образовательного и культурного потенциала, в том числе в развитии республиканской, областной, городской и сельской инфраструктуры. В связи с этим, изучение и анализ деятельности библиотек Республики Таджикистана в современных условиях глобализации информационного и культурного пространства является актуальным и востребованным.

Изучение истории становления и деятельности библиотечных учреждений Республики Таджикистан показало, сегодня возрастает культурно-просветительская роль библиотек в деле патриотического, морального и духовного воспитания молодёжи. В условиях суверенного развития Таджикистана строительство, модернизация и реконструкция библиотечных учреждений является важнейшим направлением обеспечения доступности всех уровней образования, культурного и духовного самообразования, совершенствования профессиональной подготовки молодёжи, а также целенаправленного повышения уровня самосознания, самоопределения и самопознания молодежи в целом.

При освещении вопросов деятельности правительства республики и органов местного самоуправления в различных периодах истории, в том числе советского периода нашли широкое отражение проблемы культурного строительства, в том числе создание современной библиотечной системы, и полученные авторские результаты исследования истории культурно -просветительской работы легли в основу настоящей диссертационной работы.

В Республике Таджикистан по истории культурно-просветительских учреждений были изданы ряд обобщающих трудов по истории таджикского народа. Фундаментальный труд «История таджикского народа» содержит ценные сведения по истории создания и развития культурно -просветительских учреждений, освещаются общеисторические аспекты деятельности культурно-просветительских учреждений, особенно библиотек республики в годы независимости.

Большой вклад в изучении вопросов истории формирования, развития и состояния библиотечных учреждений в Таджикистане внесли, такие исследователи библиотековедения и библиографы, как С.Сулаймони, Шерматов.

Деятельность библиотек имеет огромное значение для жизни общества. Существовая многие сотни лет, сохраняя для человечества книги и другие документы, в которых зафиксировано все то, что человечество открыло за многие тысячелетия: человеческие знания, научные открытия, истина веры. Поэтому библиотека является самоценным, самодостаточным учреждением, выполняя свою особую роль в обществе. Ее принято называть фундаментом человеческой культуры, то есть той основой, базой, на которой развивается человечество. Библиотеки содействуют реализации прав каждого человека на образование пользования достижениями культуры, на отдых, досуг, на получение информации. Они способствуют развитию науки, прогрессу всего общества и каждого отдельного человека.

Сегодня работать в библиотеке труднее, чем раньше, но и намного интереснее. Сейчас библиотека должна выжить и доказать, что она необходима обществу.

Возрождение духовности, интеллигентности, нравственности - вот главные задачи в работе библиотеки сегодня.

Основные задачи - исходные, основополагающие идеи, на базе которых следует строить организацию и планировать функционирование библиотечного дела. Они определяют требования к библиотечному делу: целям, содержанию, методам, кадрам, структуре, организации и процессу деятельности библиотек и библиотечных систем.

Задачи эти не привнесены извне. Они вытекают из сущности, характера, уровня развития библиотечного дела.

Задачи являются результатом обобщения объективно действующих законов и закономерностей, присущих им общих черт, характерных фактов и признаков, которые становятся общим началом деятельности библиотек.

Они отражают сущность реальных библиотечных процессов и явлений, подчиняющихся определенным законам и закономерностям. Задачи эти выступают в качестве руководящих начал, направленных на то, чтобы повседневная практическая деятельность библиотек соответствовала их требованиям. Задачи изменяются в процессе развития библиотечного дела, отражая изменяющиеся условия, новые цели и задачи.

Важнейшей задачей библиотечного дела является задача общедоступности знания, информации, т.е. задача демократизации и обеспечения равного для всех людей доступа к библиотечным ресурсам

Происходящие в стране радикальные политические и экономические преобразования освободили библиотеки от давления административно-командной системы. Сняты ограничения в доступе к информации, раскрыты фонды специального хранения. Демократизация библиотечного дела выражается во все большей открытости, доступности библиотек для читателей, в развитии самоуправления.

Задача общедоступности реализуется прежде всего путем непрерывного увеличения числа библиотек и такого размещения их на территории страны, чтобы все население по месту жительства, работы, учебы и отдыха могло в наиболее удобной форме систематически пользоваться ими.

Осуществление равномерного размещения библиотек не означает такого их территориального расположения, при котором на каждую единицу площади приходилось бы равное количество библиотек. Важнейшей чертой, конкретно выражающей процесс равномерного размещения библиотек, является все большее преодоление диспропорций в обеспеченности библиотечным обслуживанием населения различных районов территории (в частности, центральных и окраинных районов города, небольшого и крупного города и др.).

Организация библиотечной сети должна обеспечить не только территориальную доступность библиотек для пользователей, более равномерное размещение их по территории страны, но и возможность размещения библиотек как взаимосвязанной целостной системы. Оно не может быть узковедомственным делом. Но это одна сторона комплексного характера размещения библиотек. Другую его сторону, имеющую важное социальное значение, составляет система размещения библиотек в органической связи с уже сложившимися и развивающимися жилыми и промышленными районами, которые они призваны обслуживать [2].

Каждый жилой район имеет свои особенности и черты, которые определяют решение основной задачи при размещении библиотек: создать достаточное количество библиотек, по величине книжного фонда и территориальной доступности обеспечивающих действительную возможность всему населению пользоваться библиотечной книгой. Правильная организация библиотечного обслуживания населения исходит, прежде всего, из определения величины книжного фонда, достаточного, чтобы обеспечить наиболее полное и всестороннее удовлетворение читательских запросов.

В условиях общедоступности и разнообразия целей читательского спроса у проблемы организации доступа к библиотечному фонду существует еще один аспект -

уровень доступности издания для самой библиотеки. С этой точки зрения для каждой конкретной библиотеки степень доступности изданий, определяется ее возможностями комплектовать, хранить и использовать фонд без ущерба для его ценности в целом. Каждая библиотека должна с учетом своих возможностей создавать систему организации доступа, не нарушая прав читателей, сохраняя фонд и рационально используя свои экономические ресурсы.

Важное требование задачи общедоступности - обеспечение интеллектуального доступа к информации, т.е. возможность читателя воспринимать и постигать информацию, и таким образом обращаться к интеллектуальным и культурным ценностям общества. Эта проблема смыкается с проблемой воспитания информационной культуры.

Введение платных новых, дополнительных к основному бесплатному обслуживанию библиотечных услуг дополняет внебюджетное финансирование деятельности библиотек и позволяет расширить круг запросов читателей, удовлетворяемых библиотекой. Однако фундаментальной основой библиотечного дела остается задача бесплатного обслуживания как неперемennого условия обеспечения общедоступности библиотек.

Необходимо создать надежную систему правовой защищенности библиотек от всех превратностей рынка: определить нормативы бюджетного и внебюджетного финансирования их деятельности, правовые основы взаимоотношений библиотек в условиях рыночной экономики с издателями и книготорговыми организациями, органами государственной библиографии и научно-технической информации.

Читательские интересы и потребности - это исходный пункт, цель и критерий оценки деятельности библиотеки.

В настоящее время в библиотечном деле происходит неуклонный, хотя и не безболезненный, процесс избавления от устаревших представлений, формируется новое библиотечное мышление.

Эта задача возрождает новую духовную атмосферу в общении библиотеки с читателем, демократизацию процесса обслуживания, утверждает права читателя на свободу выбора и оценки книги, на открытое, критическое обсуждение насущных проблем развития общества. Упор делается на фактические и научно прогнозируемые информационные потребности читателей, на полное удовлетворение их индивидуальных запросов.

Необходимость стимулирования, активизации читательских интересов, содействия их развитию заложена не только в общественном назначении библиотеки, но и в требованиях самих читателей к информации и книге. У значительной части читателей познавательные мотивы не получают конкретного выражения в выборе книг для чтения. Читательский интерес - это движущаяся, развивающаяся читательская активность, и, если на низших ступенях более высоких он приобретает сознательные, волевые черты, переходит в стадию интереса инициативного [3].

Разрыв между уровнями читательского интереса вызывает потребность воздействия на чтение читателей. Оно обычно осуществляется по следующим направлениям:

Приоритетное внимание к личности читателя, его свободе должно сочетаться с максимальным учетом и согласованием интересов и ценностей общества.

Следовательно, необходимо изучать и знать читателей и в зависимости от этого знания дифференцировать (индивидуализировать) содержание, методы и организацию работы с ними. Объективной основой дифференциации читателей являются социально-

профессиональная и социокультурная структура, а также уровень читательской (информационной) культуры. Указанными критериями дифференциации читателей нельзя ограничиваться, необходимы еще дополнительные данные, характеризующие интересы личности, которые могут быть удовлетворены чтением. Большое влияние на все стороны читательской деятельности человека оказывают, например, его индивидуальные и социально-психологические особенности, необходимость изучения которых неуклонно возрастает.

Важным объектом дифференциации является и книга (документ, публикация), характеризующаяся исключительной индивидуальностью. Первостепенная задача библиотеки состоит в том, чтобы создавать такие условия, при которых каждая книга встречалась бы с соответствующим (“своим”) читателем. А это может произойти при условии обеспечения взаимного соотношения научно-теоретического, практического, художественного содержания книг качественно определенным читательским потребностям и интересам.

Успех библиотечной деятельности на всех ее уровнях определяется прежде всего качеством планирования. Если план (программа) плохой, если он неправильно ориентирован, то вся последующая деятельность будет обесценена, а в ряде случаев даже бесполезна.

Библиотечный анализ является важнейшим инструментом не только текущего контроля библиотечной деятельности, но и ее перспективного планирования перспективным анализом называется анализ результатов библиотечной деятельности с целью определения их возможных значений в будущем.

Государственная финансовая поддержка выражается в двух формах - целевое финансирование (в том числе конкретных видов деятельности независимо от видов библиотек, которые в ней участвуют) и льготы по платежам в бюджет. Библиотеки пользуются льготным налогообложением. В общегосударственном масштабе организуются подготовка и повышение квалификации библиотечных кадров, создается и финансируется система высших и средних специальных учебных заведений, институтов и курсов повышения квалификации.

Таким образом, библиотечное дело в стране имеет государственно-общественный характер, т.е. библиотеки содержат, финансируют государство и его ведомства с одной стороны, а с другой - общество в лице партий и частных лиц.

Литература

1. Послание Президента Республики Таджикистан.
2. Гордукалова Г. Библиотека в условиях социальной реальности Библиотечное дело, 2003. С-39.
3. Антопольский, А.Б. Электронные библиотеки: принципы создания : науч. метод. пособие / А.Б. Антопольский, Т.В. Майстрович. - М. : Либерей-Бибинформ, 2007. С-78.
4. Закон Республики Таджикистан «Об образовании» от 22 июля 2013г. (№1004).
5. Закон Республики Таджикистан «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» от 8 декабря 2003г (№48).
6. Ганиева Ситора Баходуровна «Управление Развитием Рынка Образовательных Услуг В Республике Таджикистан»
7. Т.В. Терентьева, И.Г. Лазарев, М.Н. Арнаут «Управление устойчивым развитием Университета как социально-экономическая системой»
8. Фархудинов, Иссуф. Фархудинов. Проблемы реформирования и перспективы развития системы образования Таджикистана после обретения независимости Душанбе

2013.

9.Т.Р.Набиуллин «Особенности развития Буза как субъекта предпринимательской деятельности»

10.Аникеев А. А., Артуров, Е. А. Современная структура образования в Германии/А.А. Аникеев, Е.А. Артуров // Alma mater. – 2012.- № 3.- С. 67.

11.Рушди маориф ва илм дар даврони истиқлолияти давлатӣ - Душанбе: Маориф, 2016. 200 с

12.Клюев А. К. Экономика классического университета в переходный период / А. К. Клюев, В. С. Петухова // Университетское управление: практика и анализ. 2005. № 6(39). С. 66-70.

13.Статистический ежегодник Республики Таджикистан (официальное издание) Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе – 2018-2019.

САМТҲОИ ХИЗМАТРАСОНИИ КИТОБХОНА БА АҲОЛӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИИ МАМЛАКАТ

АЮБОВ ДИЛОВАР МИРЗОШАРИФОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,

муdiri кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисодии

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Тел.: (+992) 934-55-41-40. E-mail: d-ayubov@list.ru

ВОСИЕВА ФИРӢЗА ҚУРБОНОВНА,

унвонҷӯи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон.

734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қаробоев, 63/3.

Тел.: (+992) 931-33-41-44. E-mail: Vosieva.81@mail.ru

Маориф ҳамчун омилҳои муҳими рушди инсоният дар ноил шудан ба як қатор ҳадафҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва башардӯстона нақши муҳим мебозад. Идоракунии китобхонаҳои низомии маориф дар сатҳҳои марказӣ ва маҳаллӣ ба ислоҳоти бунёдӣ ниёз дорад, то барои дастрасӣ ба таҳсилоти босифат ва ноил шудан ба баробарии гендерӣ барои тамоми қишрҳои аҳоли мусоидат намояд. Ислоҳот инчунин баланд бардоштани иқтисодии мақомоти маориф мутабоқи талаботи бозор ва беҳтар намудани ташиқи хизматрасонии маорифро пешбинӣ мекунад. Мушиқилоти мавҷудаи соҳаи маориф инчунин ба маҳдудияти имкониятҳои банақшагирӣ ва идоракунии захираҳои мавҷуда, афзалияти тобеияти идоравӣ дар сиёсат, маҳдуд будани маълумоти оморӣ, бесамар будани усулҳои истифодашавандаи арзёбии натиҷаҳои таълим ва дигар асосҳои методӣ алоқаманданд. Дар натиҷа дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олиӣ ҷумҳуриӣ ва хориҷи кишвар аз рӯи ихтисосҳои талабнашуда мутахассис тайёр карда мешавад, дар ҳоле ки мутахассисон аз рӯи ихтисосҳои мушаххас намерасанд.

Калидвожаҳо: *ислоҳот, рушд, кредит, маориф, идоракунии, технология, ҳуқуқ, муассисаҳо, иқтисод, маориф, самаранокӣ, китобхона, муассисаҳо, идоракунии, захираҳо, сиёсат, афзалият, усул, омор, илм, бозор*

DIRECTIONS OF LIBRARY SERVICES FOR THE POPULATION AND THEIR ROLE IN THE ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

AYUBOV DILOVAR MIRZOSHARIFOVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Economic Theory

Tajik State Pedagogical University named after S. Aini,

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121 Rudaki Ave.

Phone: (+992) 934-55-41-40. E-mail: d-ayubov@list.ru

VOSIEVA FIRUZA QURBONOVNA,

Applicant of the Tajik Technological University.

734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 63/3 N. Karabaev street.

Phone: (+992) 931-33-41-44. Vosieva.81@mail.ru

Priorities of Institutional Mechanisms of Gender Policy As an important factor in human development education plays an important role in achieving a number of social, economic, political and humanitarian goals. Library management of the education system at the central and local levels needs a fundamental reform to facilitate access to quality education and achieve gender equality for all segments of the population. The reform also provides for increasing the capacity of education authorities in accordance with market needs and improving the organization of the provision of educational services. Existing problems in the field of education are also related to the limited possibilities for planning and managing available resources, the priority of departmental subordination in politics, the limited statistical data, the inefficiency of the applied methods for assessing learning outcomes and other methodological foundations. As a result, in the institutions of primary, secondary and higher education in the country, as well as abroad, specialists are being trained in unclaimed specialties, while there is a shortage of specialists in specific specialties. Due to low salaries, there has long been a shortage of secondary school teachers (although more than half of university graduates are qualified as "teacher"). The skill level of the existing staff, including in higher education institutions, is also very low. This leads to unofficial payments in violation of any moral and ethical principles.

Key words: *reform, development, credit, education, management, technology, rights, institutions, economy, education, efficiency, library, institutions, management, resource. policy, priority. method, statistics, science, market*

УДК:339.16 (575.3)

**ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ
СРЕДСТВ, ОСВОЕННЫХ ЧЕРЕЗ МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
ЗАКУПОК**

ДЖАЛОЛОВ АБДУФАЙЁЗ АБДУМУМИНОВИЧ,
кандидат экономических наук, старший преподаватель
кафедры государственного управления и народного хозяйства
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистана.
734003, Республика Таджикистана, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.
Тел.: (+992) 937-00-60-80. E-mail: abdufayoz1988@mail.ru

В статье основное внимание уделяется изучению государственного финансового контроля, как правило, ориентированного на соблюдение целевой части средств, выделяемых из бюджета. Новым направлением в организации контрольной деятельности стала оценка эффективности использования бюджетных средств или иное развитие аудита. Направления и задачи государственного финансового контроля, возникшие на новом этапе развития, требуют изменения подходов и методов контроля, а также изменений и реформ в организационных структурах. Однако только такие изменения могут повысить эффективность системы государственного финансового контроля в Республике Таджикистан и способствовать созданию в стране института государственного внешнего аудита с использованием современного международного опыта. Использование возможностей государственного аудита может повысить эффективность работы государственных органов, а также обеспечить прозрачность использования государственных средств в общественных интересах.

В современных условиях формирование эффективного государственного бюджетно-финансового контроля в Республике Таджикистан является важной задачей.

В связи с этим одним из важнейших направлений деятельности высших органов финансового контроля развитых стран является аудит, основной целью которого является определение социально-экономической эффективности государственных средств, а также повышение эффективности, экономичности и производительность, бюджет и, в целом, управление государственными финансовыми ресурсами. Аудит исполнения получает все большее распространение в бюджетных системах, ориентированных не только на рациональное и целевое использование бюджетных средств, но и на достижение конечного результата.

Ключевые слова: государство, финансовый контроль, государственный аудит, бюджетные средства, государственная собственность государственных закупок, эффективности.

Государственный финансовый контроль традиционно направлен на соблюдение целевой составляющей выделенных из бюджета средств. Новой ориентацией в организации контрольных мероприятий стала оценка результативности использования бюджетных средств, или иначе развитие аудита эффективности. Направления и задачи государственного финансового контроля, возникшие на новом этапе развития, вызывают необходимость изменения подходов и методики аудиторской деятельности, а также изменения и реформирования организационных структур. Но только такие изменения могут привести к повышению эффективности системы государственного финансового контроля в Республики Таджикистан, способствовать становлению в стране института государственного внешнего аудита с использованием современной международной практики. Использование возможностей государственного аудита может обеспечить эффективное совершенствование работы органов власти, а также обеспечить прозрачность использование государственных средств в интересах общества.

В современных условиях важной задачей является становление эффективного государственного бюджетно-финансового контроля в Республики Таджикистан.

В связи с чем, в настоящее время од - ним из важнейших направлений деятельности высших органов финансового контроля развитых стран мира является аудит эффективности, основной целью которой является определение социально - экономического эффекта использования средств государства, а также разработка рекомендаций по повышению результативности, экономности и продуктивности использования бюджетных средств и управления государственными финансовыми ресурсами в целом. В бюджетных системах, ориентированных не только на обоснованное и целевое расходование бюджетных средств, но и на достижение конечного результата, все большее распространение получает именно аудит эффективности.

Как известно в двадцать первом веке к высшим органам финансового контроля (ВОФК) предъявляются серьезные требования и высокие ожидания. Причина этого связана с тем, что ВОФК играют столь важную роль в обеспечении ответственности правительств за то, как они распоряжаются государственными средствами, и способствуют обеспечению прозрачности их деятельности. ВОФК занимают уникальное положение, позволяющее им выражать независимое мнение о качестве управления общественным сектором. В свою очередь, это означает, что ВОФК должны:

- соответствовать самым высоким профессиональным стандартам;
- реализовывать свои мандаты с максимально возможной эффективностью в условиях среды, характеризующейся постоянными изменениями и вызовами;
- проводить постоянную оценку своей деятельности;
- повышать профессиональный и институциональный потенциал с целью более эффективной и результативной реализации своих полномочий.

Счетная палата РТ, в процессе реализации возложенных на нее задач, сосредоточила свои усилия на дальнейшем совершенствовании качества проводимых аудиторских мероприятий и их методологического обеспечения, улучшении уровня планирования своей работы, продолжении и форсировании проводимых реформ в части перехода на международные стандарты аудита (ISSAI), обеспечении прозрачности собственной деятельности, изучении и внедрении лучших образцов зарубежного опыта, развитии потенциала своих сотрудников.

Реформа управления государственными финансами, осуществляемая в последние годы в Республике Таджикистан, в соответствии с принятой Правительством Республики Таджикистан Стратегией реформы управления государственными финансами на 2009-2018 годы, в числе прочих целей, направлена также и на достижение эффективности и прозрачности в процессах управления бюджетными средствами.

Существенную роль в структуре государственной финансовой деятельности занимают государственные закупки, осуществляемые на принципах прозрачности и беспристрастности процедур закупок, обеспечения и развития добросовестной конкуренции, призванные максимально эффективно обеспечить потребности государства в товарах, работах и услугах. В 2020 году, государственными закупками на основе национального законодательства было охвачено расходы на сумму в 2 млрд. 252 млн. сомоней, что приблизительно равняется 15 процентам расходной части государственного бюджета.

Важнейшим приоритетом, установленным Законом Республики Таджикистан «О государственных закупках товаров, работ и услуг» является экономное, но при этом эффективное использование государственных средств. За прошлый год, экономия

средств за счет осуществления процедур государственных закупок составила 137,5 млн. сомоний или почти 6 процентов от выделенных на закупку средств. Конечно, данный показатель сам по себе ни о чем не говорит, и может иметь значение только при всестороннем анализе, однако тот факт, что сэкономленные суммы направляются в бюджет, свидетельствует о вполне реальных показателях экономичности закупок. С другой стороны с целью экономии путем снижения цены в процессе тендера, не состоялось более 113 запросов на общую сумму 30,4 млн. сомоний. В условиях рыночной экономики одним из основных факторов снижения цен на товары является конкурентоспособность товара.

Хотелось бы отметить, что государственные закупки в Республики Таджикистан только частично децентрализованы, и функции по осуществлению закупок от имени неквалифицированных закупающих организаций возложены на Агентство по государственным закупкам при Правительстве Республики Таджикистан. Статус «квалифицированная закупающая организация» с правом самостоятельных закупок на текущий момент предоставлен только 28 закупающим организациям, хотя в суммарном объеме заключенных контрактов доля децентрализованных закупок выше.

В прошедшем году, соотношение централизованных и децентрализованных закупок составило 45 на 55 в процентном соотношении. Счетной палатой республики проанализирована деятельность Уполномоченного органа по реализации политики в сфере государственных закупок, других закупающих организаций на предмет эффективности использования государственных средств.

Прежде всего, хотелось бы отметить, что все еще не внедрена комплексная система оценки эффективности использования бюджетных средств, освоенных через механизм государственных закупок. Само законодательство о государственных закупках страны не предусматривает оценку такого важного показателя, как конечную реальную выгоду от закупок по сравнению с задачами, определенными изначально при планировании закупок. Финальная фаза закупок подразумевает завершение сторонами контракта на поставку товаров и выполнение работ и их финансирования, вследствие чего обязанности заказчика ограничиваются контролем исполнения контракта.

Частично проблема достоверной оценки эффективности государственных закупок может быть решена в рамках программного финансирования бюджетных учреждений по принципу отраслевого финансирования министерств и ведомств, предусматривающая оценку результативности и эффективности использования выделенных бюджетных средств на основе заранее установленных индикаторов. Но данная реформа находится пока только в своей промежуточной стадии, и в любом случае, комплексная оценка расходования средств министерствами и ведомствами в рамках программного финансирования нуждается в подкреплении инструментарием анализа данных по самой системе государственных закупок.

Следует отметить, что определенные меры по оценке эффективности закупок были совсем недавно предприняты, а именно Проект по подготовке Отчета об оценке исполнения государственных закупок, основанных на критериях оценки в соответствии с международными стандартами. Данный проект как раз призван подготовить почву для комплексной и повсеместной оценки эффективности системы закупок. Проект был запущен в 2014 году на пилотной основе в Агентстве по государственным закупкам, по некоторым, за- ранее выбранным критериям, и в конечной версии предполагается его применение по всей республике, на основе всех критериев оценки.

Аудиторская деятельность Счетной палаты за короткий период ее существования, позволила выявить несколько особенностей, как в части эффективного использования

средств, так и в более общем контексте функционирования системы государственных закупок.

Вызывает определенную озабоченность, прежде всего, то обстоятельство, что присуждение государственных контрактов в большинстве случаев основывается на принципе наименьшей цены. Признавая приоритетность приобретения товаров и работ по низкой цене, заказчикам не следует забывать об основополагающем критерии эффективности закупок, заключающемся в определении оптимального соотношения цена плюс качество или, где это уместно, в использовании критерия определения победителя на основе наименьшей оцененной стоимости тендерного предложения. К сожалению, критерий наименьшей оцененной стоимости используется очень редко, что снижает в свою очередь возможность оценки эффективного использования средств. Здесь могло бы сыграть свою положительную роль внедрение практики внутреннего аудита.

Помимо этого, в процессе контроля эффективности закупок со стороны надзорных органов, осуществляющих свои функции наряду со Счетной палатой, также возникают вопросы по цене приобретения, с точки зрения ее соответствия или приближенности к рыночным ценам. Действующий Закон лишь в целом предусматривает экономичность закупок, подзаконные акты также устанавливают лишь общие рамки по предзакупочному мониторингу цен. В целях урегулирования и во избежание разногласий по вопросу справедливой цены между заказчиками, поставщиками и надзорными органами, возникающих в процессе закупок и в период контрольно-ревизионной деятельности, Счетной палатой рекомендовано предусмотреть в проекте нового Закона положение о порядке расчета средней цены при предварительном мониторинге цен, с последующей детализацией в подзаконных актах.

Процесс планирования, имеющий не меньшее значение для эффективности использования средств и предваряющий непосредственно процедуру закупок, на основе утвержденного годового плана закупок, также оставляет желать лучшего. Усилия уполномоченного органа по представлению заказчиками годовых планов и их размещение в едином портале государственных закупок дают частичный эффект, несмотря на то, что в начале года соответствующие инструкции рассылаются закупающим организациям. Учитывая неэффективность текущего подхода, уполномоченному органу следует принять более действенные меры, основанные не только на принуждении, но и обеспечении условий для выполнения этого требования с учетом информационных технологий. Оптимальным решением могло бы стать создание в рамках единого портала по государственным закупкам личного кабинета для закупающих организаций для формирования и ведения годового плана закупки. Упорядочивание данного процесса помогло бы уполномоченному органу оптимизировать свою деятельность и сосредоточиться и на других важных направлениях своей работы.

Еще одним уязвимым звеном в оценке эффективности закупок, выявленным в ходе деятельности Счетной палаты, является отсутствие механизма всеобъемлющего контроля исполнения контрактов. К сожалению, имеют место факты ненадлежащего выполнения условий контракта поставщиками и подрядчиками, и хотя доля таких контрактов незначительна в общем объеме, ситуация требует коренного улучшения, в частности возникает необходимость дальнейшего использования современных информационных технологий. В этой связи, уполномоченному органу в сфере государственных закупок рекомендовано принять соответствующие меры в части принятия необходимых мер, в частности разработки руководства по управлению

контрактами с одновременным внедрением информационных технологий для ее эффективной реализации.

Следует признать, что одним из основных факторов, лежащим в основе озвученных проблем, является отсутствие профессионализации закупок. Деятельность лиц, ответственных за осуществление закупок, является побочной по отношению к основной должности, и уже в силу этого, предполагает несколько поверхностный уровень знаний и навыков. Деятельность же Агентства по государственным закупкам при Правительстве Республике Таджикистан, хоть и является профессиональным с точки зрения особенностей, полномочий и задач самого ведомства, не может в полной мере компенсировать недостаток профессионального подхода. Это, прежде всего, обусловлено ограниченностью штатной численности, отвлечения большей части ресурсов и времени Агентства на проведение процедур закупки, а также определенным разрывом в исполнении обязанностей, возложенных на заказчика и Агентства в силу особенностей централизованных закупок.

Именно в силу этих факторов, совместно с международными финансовыми организациями в октябре текущего года планируется запустить проект по повышению потенциала в области государственных закупок, предусматривающий обучение 1200 сотрудников закупающих организаций по всей стране на основе разработанных учебных модулей. Данная мера является первой в ряду построения более глубокого и системного подхода к вопросам закупок, и в полной мере не обеспечивает профессионализации деятельности закупщиков. В этой связи, в проекте нового Закона «О государственных закупках», разработка которого начата в начале текущего года, заложены принципы и основы профессионализации закупок.

Не менее важным вопросам, требующим своего решения, является создание нового механизма по разрешению жалоб и претензий, возникающих в результате осуществления закупочных процедур. На данный момент, поставщики и подрядчики могут обращаться в закупающую организацию и одновременно в уполномоченный орган со своей жалобой, что стало возможным после принятия поправок в Закон в 2012 году, который ранее предусматривал лишь поэтапное рассмотрение жалоб. Несмотря на это нововведение, оно может реально действовать лишь в отношении закупок, осуществляемых без участия уполномоченного органа. В закупках, процедуры которых осуществляются уполномоченным органом, действие такого механизма ослаблено фактом выступления уполномоченного органа, выражаясь судебной терминологией, как в качестве арбитра, так и ответчика. Разрешением этого противоречия может являться создание независимого органа по рассмотрению жалоб. Кроме того, действующее законодательство запрещает обжалование решений тендерной комиссии по определению наилучшего предложения, что значительно ограничивает права участников торгов и априори не способствует эффективности закупок. Данные вопросы также находятся в повестке реформирования законодательства о закупках.

Одной из проблем является также отсутствие Стратегии развития государственных закупок на определенный период, с соответствующей матрицей мер. Правда, существует Программа электронных закупок на 2013-2015 годы, однако в данный момент электронными закупками охвачено не более 2 процентов закупок. Установление конкретных мер и их приоритетности, с индикаторами их выполнения, могло бы упорядочить процесс реформирования и способствовать достижению запланированных целей.

Наряду с существующими проблемами, хотелось бы отметить и позитивные сдвиги.

Как известно, эффективность закупок в значительной степени зависит от прозрачности процедур закупок, что в свою очередь подразумевает соблюдение положений законодательства по выбору методов закупки, обеспечивающих максимально открытую конкуренцию. Так, в 2013 году на долю торгов с неограниченным участием претендентов пришлось 98,5 процентов от общего объема проведенных процедур закупок. Такие методы, как закупка из одного источника, запрос котировок и торги с ограниченным участием, применяются очень редко, что позволяет положительно оценить существующую практику по выбору основного и альтернативных методов закупки. Процессу прозрачности способствует то, что уведомления о предстоящих торгах, а также информация о присужденных контрактах публикуются на портале государственных закупок.

Очень важным шагом в улучшении системы государственных закупок стало, конечно, внедрение в 2013 году электронных закупок. В рамках автоматизированной системы государственных закупок осуществляются электронные закупки посредством метода запроса котировок, суть которых заключается в автоматическом ранжировании котировочных заявок и генерации соответствующих протоколов, без формирования котировочной комиссии. Роль человеческого фактора сведена к минимуму, и заключается, главным образом, в техническом сопровождении процесса операторами площадки. Система существенно снижает коррупционные риски, поскольку технически запрет к торгам невозможен и в нее имплементирован электронный функционал по подаче и рассмотрению претензий, кроме того, система предусматривает разовое подтверждение соответствия большей части квалификационных требований при прохождении процедуры регистрации.

Озвученные проблемы и достижения в сфере государственных закупок в Республике Таджикистан позволяют сделать вывод о том, что данная область финансового управления все еще находится в процессе становления как устойчивой системы, и потому нуждается в дальнейшем существенном реформировании. Известное изречение одного выдающегося государственного деятеля о том, что кадры решают все, конечно же, актуально и для сферы государственных закупок. Потому Счетная Палата первоочередной задачей на пути достижения целей, обусловленных текущим состоянием, ставит становление качественного управленческого потенциала в данной области. Это, в свою очередь, требует укрепления потенциала по всестороннему обучению лиц, вовлеченных в процесс закупок. Отсутствие профессионализации закупок, какими бы весомыми не выглядели другие усилия, не даст полного эффекта от внедрения реформ. Также важно обучить основам государственных закупок руководителейкупающих организаций. Доверие руководителей к рекомендациям и решениям нижестоящих лиц и структур по вопросам закупки, должно быть подкреплено их собственными знаниями.

Одним из основных импульсов, наряду с очевидной политической волей Правительства к реформированию, могут стать интеграционные процессы государственных закупок в мировом и региональном масштабе, которым следует Таджикистан. В июне 2014 года, через год после вступления Республики Таджикистан во Всемирную Торговую Организацию, получен статус «Наблюдателя» в Соглашении о правительственных закупках ВТО. В рамках реализации положений Договора о свободной торговле стран-участниц Содружества Независимых Государств, практически завершена работа по подготовке проекта Протокола о правилах и процедурах регулирования государственных закупок между странами.

Открытие доступа на внутренний рынок в связи с участием Таджикистана в данных Соглашениях, несомненно, позволит значительно повысить эффективность использования бюджетных средств, в рамках государственных закупок. Новая среда, в которой окажутся и заказчики и участники, предусматривающая более высокий уровень конкуренции, ответственности и подотчетности в формате многосторонних международных отношений, будет означать качественный переход к наилучшим мировым стандартам в области государственных закупок.

Новое законодательство о закупках, которое должно ознаменовать собой переход к новым условиям закупочной деятельности, должно обязательно пройти антикоррупционную экспертизу. В этой работе не упоминается о коррупционной составляющей в государственных закупках. Не потому, что ее не существует в нашей системе государственных закупок, а потому, что причины и факторы, способствующие ей, всем известны.

Приоритетными задачами Счетной Палаты на этот период являются выявление и пресечение еще возможных недостатков и пробелов в системе закупок с внесением рекомендаций и предложений по оптимизации закупочной деятельности, координация действий по созданию комплексного подхода по оценке эффективности государственных закупок. Свой конечный вклад в реформу государственных закупок Счетная Палата видит в устранении преград по становлению государственных закупок как устойчивой системы, минимально подверженной управленческим и коррупционным рискам, прежде всего на наш взгляд необходимо провести мероприятия по совершенствованию системы и инфраструктуры электронных закупок по приведенным ниже трем основным компонентам:

1. В части совершенствования Законодательной и нормативной базы:
  - Разработка нормативных положений на основе нового закона «О государственных закупках»;
  - Разработка процедур проведения закупок и руководств по контролю за исполнением контрактов с инструкциями по их применению;
  - Обновление стандартной тендерной документации в соответствии с новым законом «О государственных закупках»;
2. В части совершенствования Институционального раз вития:
  - Укрепление структуры Агентства по государственным закупкам, с целью его эффективного и независимого выполнения функций регулирующего органа;
  - Совершенствование механизма рас- №1, 2015 43 Паёми Палатаи ҳисоби Чумхурии Тоҷикистон смотра жалоб посредством создания независимого органа по рассмотрению жалоб;
3. В части совершенствования системы электронных закупок:
  - Разработка модуля по проведению торгов;
  - Разработка модуля по контролю за исполнением контрактов и его интеграция в казначейскую систему;
  - Совершенствование модуля планирования закупок и его интеграция в бюджет;
  - Разработка модуля для получения жалоб в режиме онлайн;
  - Разработка информационной системы управления закупками;
  - Укрепление потенциала всех заинтересованных сторон в процессе электронных закупок.

Сложившаяся практика показывает, что основное вниманиекупающих организаций обращено на собственно процесс закупок, без учета достижения конечного результата. Зачастую закупается дешевая продукция без учета ее качества, размеров эксплуатационных расходов, функциональных возможностей, что в итоге приводит к

увеличению конечных расходов и избежать части данных проблем можно лишь посредством внедрения в систему государственных закупок вышеуказанных мероприятий.

Государственные закупки в Республике Таджикистан играют важную роль и представляют собой систему, которая позволяет использовать публичные финансы более эффективно и прозрачно при приобретении товаров и услуг, для охраны жизни, здоровья и окружающей среды. Кроме этого, посредством государственных закупок обеспечивается устойчивое развитие, благоприятствование внутринациональной торговле путем предоставления равных прав закупающим органам и определения ответственности вовлеченных сторон в рамках этого процесса.

Хотел бы отметить, что область государственных закупок постоянно будет находиться в поле зрения Счетной палаты Республики Таджикистан, исходя из того, что размер публичного бюджета каждый год зависит от существенных средств, не обходимых для приобретения товаров, выполнения работ или оказания услуг для удовлетворения потребностей закупающих органов.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О Счетной палате Республики Таджикистан», №749 от 28.06.2011 года.
2. Закон Республики Таджикистан «О государственных закупках товаров, работ и услуг» №168, от 03.03.2006 года.
3. Аудиторские стандарты ИНТОСАИ для госконтроля // Контроллинг. 1991. №3.
4. Изменения в Уставе ЕВРОСАИ // Контроллинг. 1991. №4.
5. Агапцов С.А., Государственный финансовый контроль и бюджетная политика российского государства. - М.: Финансовый контроль, 2004.
6. Бурцев В.В., Основные условия государственной финансовой безопасности // Экономист. 2001. №9.
7. Боровский Н.В., Криворотько В.И., Чистов И.В. Введение в теорию государственного финансового контроля. - М., 2004.
8. Боровский Н.В., Криворотько В.И., Чистов И.В. Введение в теорию государственного финансового контроля. - М., 2004.
9. Боровский Н.В., Криворотько В.И., Чистов И.В. Введение в теорию государственного финансового контроля. - М., 2004.
10. Боровский Н.В., Криворотько В.И., Чистов И.В. Введение в теорию государственного финансового контроля. - М., 2004.
11. Государственный аудит: опыт и проблемы /Под ред. В.А. Двуреченских. М., 2004.
12. Жуков В., Сипова Е. Теоретические и практические аспекты аудита эффективности. // Финансовый контроль. 2004. №12.
13. Подстригич Г.Б., Организация государственного финансового контроля в бюджетной сфере. - М.: ИЭ РАН, 2002.
14. Ришар Ж., Аудит и анализ хозяйственной деятельности предприятий. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997.
15. Чалолов а.а., ташаккулёбӣ ва инкишофи бозори харидҳои давлатӣ дар шароити иқтисодии бозорӣ. - сол 2019.

**МАСЪАЛАҶОИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ МАБЛАҒҶОИ БУҶЕТӢ,
КИ ТАВАССУТИ МЕХАНИЗМИ ХАРИДИ ДАВЛАТӢ АЗ ХУД КАРДА
МЕШАВАД**

ЧАЛОЛОВ АБДУФАЙӢЗ АБДУМУМИНОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони
кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734035, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 937-00-60-80. E-mail: abdufayoz1988@mail.ru

Мақола ба омӯзиши назорати молиявии давлатӣ одатан ба риояи қисми мақсадноки маблағҳои аз буҷет ҷудошуда нигаронида шудааст. Самти нав дар ташиқи фаъолияти назорат арзёбии самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ ё ба таври дигар инкишоф додани аудити иҷро гардид. Самт ва вазифаҳои назорати давлатии молиявӣ, ки дар марҳилаи нави рушд ба миён омадаанд, тағйироти равиш ва усулҳои аудит, инчунин тағйироту ислоҳоти сохторҳои ташиқиро тақозо менамояд. Аммо танҳо чунин тағйирот метавонад боиси баланд шудани самаранокии системаи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гардида, ба ташаккули институти аудити давлатии берунӣ дар кишвар бо истифода аз таҷрибаи муосири ҷаҳонӣ мусоидат намояд. Истифодаи имкониятҳои аудити давлатӣ метавонад, тақмили самарабахши кори органҳои давлатиро таъмин намуда, инчунин шаффофияти истифодаи маблағҳои давлатиро ба манфиати ҷамъият таъмин намояд.

Дар шароити муосир ташаккули назорати муассири давлатии буҷетию молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи муҳим ба шумор меравад.

Вобаста ба ин, дар айни замон яке аз самтҳои муҳимтарини фаъолияти Мақомоти олии назоратии давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон аудити фаъолият мебошад, ки мақсади асосии он муайян намудани самараи иҷтимоию иқтисодии истифодаи маблағҳои давлатӣ мебошад, чун инчунин барои баланд бардоштани самаранокиӣ, сарфаю сариштакорӣ ва ҳосилнокии меҳнат истифода бурдани маблағҳои буҷет ва умуман идора кардани ресурсҳои молиявии давлатӣ тавсияҳо тартиб диҳанд. Дар системаҳои буҷетӣ, ки на танҳо ба сарфи оқилона ва мақсадноки маблағҳои буҷетӣ, балки ба ноил шудан ба натиҷаи ниҳой нигаронида шудааст, аудити иҷроии бештар маъмул мегардад.

Калидвожаҳо: давлатӣ, назорати молиявӣ, аудити давлатӣ, фондҳои буҷетӣ, моликияти давлатии хариди давлатӣ, самаранокиӣ.

**ISSUES OF EFFICIENT USE OF BUDGETARY FUNDS DISBURSED
THROUGH THE PUBLIC PROCUREMENT MECHANISM**

JALOLOV ABDUFAYOZ ABDUMUMINOVICH,

Senior Lecturer of the Department of

Public Administration and National Economy of the

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.

Phone: (+992) 937-00-60-80. E-mail: abdufayoz1988@mail.ru

The article focuses on the study of state financial control, as a rule, focused on compliance with the target part of the funds allocated from the budget. A new direction in the organization of control activities has become an assessment of the effectiveness of the use of budgetary funds or other development of the audit. The directions and tasks of state financial control, which have arisen at a new stage of development, require changes in approaches and methods of control, as well as changes and reforms in organizational structures. However, only such changes can improve the efficiency of the system of state financial control in the Republic of Tajikistan and contribute to the creation of an institution of state external audit in the country using modern international experience. Using the possibilities of state audit can increase the efficiency of the work of state bodies, as well as ensure transparency in the use of public funds in the public interest.

In modern conditions, the formation of effective state budgetary and financial control in the Republic of Tajikistan is an important task.

In this regard, one of the most important areas of activity of the Supreme Audit Institutions of developed countries is an audit, the main purpose of which is to determine the socio-economic efficiency of public funds, as well as to increase efficiency, profitability and productivity, the budget and, in general, the management of public financial resources. Performance audit is becoming more widespread in budget systems focused not only on the rational and targeted use of budgetary funds, but also on achieving the final result.

Key words: *state, financial control, state audit, budgetary funds, state ownership of public procurement, efficiency.*

УДК: 339.138

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ФАЪОЛИЯТИ МАРКЕТИНГӢ ДАР КОРХОНА

ДОСИЕВ МАҲМАДШОҲ НАЗАРОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 918-11-96-48. E-mail: dostiev68@mail.ru

ЗОҲИДОВ КАМОЛИДДИН СУЛАЙМОНОВИЧ,

докторант (PhD)-и кафедраи идоракунии молияи давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 988-02-10-95. E-mail: kamoliddin.com95@gmail.com

Дар мақола хусусиятҳои умумии фаъолияти маркетингӣ тасвир шудааст. Вазифаҳои асосии фаъолияти маркетингӣ, принципҳои, ки ба он асос ёфтаанд, мафҳумҳо ва шаклҳои маркетинг, инчунин тактика ва стратегияи ноил шудан ба ҳадафҳои корхона дар бозор баррасӣ карда шудаанд. Инчунин зикр гардидааст, ки фаъолияти маркетингӣ фаъолияти истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ буда, барои муайян намудан ва қонеъ гардонидани ниёзҳои хизматрасонии он тавассути мубодила равона карда шудааст, ки ҳадаф аз он гирифтани фоида ба шумор меравад. Илова бар ин, таъкид шудааст, ки ҳар як корхона барои рушди иқтисодии худ бояд фаъолияти маркетингиро дар сатҳи зарурӣ роҳандозӣ намояд.

***Калидвожаҳо:** фаъолияти маркетингӣ, вазифаҳои маркетинг, принципҳои маркетинг, консепсияҳои маркетинг, шаклҳо, тактика ва стратегия, молҳои истеъмолӣ, сиёсати нархгузорӣ, фаъолияти истеҳсолӣ, фаъолияти тиҷоратӣ.*

Масъалаи таъхирнопазири фаъолияти корхонаҳои тамоми ҷаҳон ба нақша гирифтани ва ташкили тадқиқоти маркетингӣ мебошад. Яке аз сабабҳои фаъолияти зараровари корхонаҳо диққат надодан ба тадқиқоти маркетингӣ мебошад. Дар натиҷа, корхонаҳо дар шароити маълумоти маҳдуд дар бораи бозор ва сегментҳои алоҳидаи он фаъолият мекунанд. Истифодаи маркетинг ба ноил шудан ба мувофиқати байни интизориҳои истеъмолкунандагон ва имкониятҳои (захираҳои) корхона мусоидат мекунад.

Фаъолияти маркетингӣ фаъолияти истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ мебошад, ки барои муайян намудан ва қонеъ гардонидани ниёзҳои хизматрасонии он тавассути мубодила равона карда шудааст, ки ҳадаф аз он гирифтани фоида ба шумор меравад [1].

Фаъолияти маркетингӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- тадқиқоти бозор, сегментатсия;
- таҳлили талабот ва пешгӯии он;
- таблиғ ва пешбурди фурӯш;
- сиёсати нархгузорӣ.

Объекти фаъолияти маркетингӣ низомест, ки аз унсурҳои «талабот – мол, маҳсулот, нарх, реклама ва фурӯш» иборат аст. Дар ин низом ҷои марказиро ҳамаи молҳои ишғол мекунанд, ки мақсад аз онҳо қонеъ гардонидани баъзе эҳтиёҷоти аҳоли мебошад.

Ба маънои васеъ, маркетингро на танҳо ҳамчун як намуди фаъолият, балки ҳамчун консепсияи бозории идоракунии истеҳсолот фаҳмидан лозим аст, ки ғояи асосии он қонеъ гардонидани талабот тавассути бозор ва дар асоси фаъолияти тамоми шӯъбаҳои кории корхона мебошад. [3].

Истеҳсоли маҳсулот комилан ба талаботи бозор ва имкониятҳои фурӯши он вобастагӣ дорад. Бо назардошти пешрафти илмию техники ва рақобат ҳар як корхона бояд стратегияи мувофиқ оид ба ҳалли масъалаҳои маркетингӣ дошта бошад [1].

Фаъолияти маркетингии ҳар як корхона бо принципҳои зерин асос меёбад:

— ҳадафи ҳар як самти фаъолияти корхона ба қонеъ гардонидани талаботи харидор, ки мақсад аз он фурӯхтани маҳсулот ва гирифтани фоида мебошад;

- таъсири фаъл ба талабот ва рушди он;

- воқуниши истеҳсолот ба эҳтиёҷот ва тағйирёбии талабот, инчунин мутобиқат ба ин тағйирот;

- истифодабарии нархгузори ҳамчун механизми воқуниш ва таъсиррасонӣ ба вазъи бозор;

- интихоби усулҳои таблиғ ва фурӯши маҳсулот;

- нигоҳ доштани фазои эҷодӣ дар байни кормандоне, ки ба фаъолияти маркетингӣ машғуланд, ҳавасманд гардонидани фаъолият ва ташаббуси онҳо дар қабули қарорҳо.

Маркетинг дар давоми инкишофи худ як эволютсияи муайянеро паси сар кардааст, ки ба он мафҳумҳои муайян хос аст. Концепсия ин низоми ақидаҳоест, ки равиши корхонаро барои расидан ба ҳадафи ниҳии худ муайян месозад.

Панҷ концепсияи маркетинг вучуд дорад:

- тичоратӣ;

- истеҳсолӣ;

- хӯрокворӣ;

- маркетинги иҷтимоӣ;

- маркетинги инфиродӣ; [5].

Концепсияи тичоратӣ пеш аз ҳама бо кори ҳадамоти тичоратӣ тавсиф мешавад. Ба инҳо кормандони таблиғот, фурӯшандагон, агентҳои фурӯш ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Ба ақидаи олими рус Голубков Е.П. шаклҳои гуногуни таъсири равонӣ танҳо вақте самараро бештар медиҳанд, ки харидор бо маҳсулоти пешниҳодшуда ва сифатҳои он шинос набошад. Маҳсулот бо мақсади фурӯши он дар ҳама гуна шароит таблиғ карда мешавад [5].

Мо чунин мешуморем, ки ҳангоми ба роҳ мондани хизматрасониҳои маркетингӣ маркетингологҳои ширкатҳо бояд бо ҷалби доираи васеи харидорон таблиғи маҳсулотро ба роҳ монда, сифат ва арзиши аслии онро дақиқ фаҳмонанд ва ҳолати тағйирёбандаи бозорро мунтазам омӯзанд, инчунин оид ба амалӣ намудани концепсияи истеҳсолӣ чораандешӣ намоянд.

Концепсияи истеҳсолӣ ҷидду ҷаҳди бузурги корхонаро барои такмил додани истеҳсолот бо роҳи ба кор андохтани захираҳои дохилӣ барои васеъ намудани истеҳсолот ва мувофиқан паст кардани арзиши аслии маҳсулот пешбинӣ мекунад. Ин мафҳум ба сатҳи пасти рушди муносибатҳои бозорӣ мувофиқат мекунад.

Концепсияи маҳсулот аз он ҷиҳат мушаххас аст, ки вай ба беҳтар кардани хосиятҳои маҳсулот, иҷрои амалиётӣ ва конструктории онҳо, инчунин ба беҳтар намудани сифати маҳсулот нигаронида шудааст. Ин концепсия ба талаботи рақобат ҷавобгӯ мебошад, агар имкониятҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ тавассути такмили он дар шароити тақозои устувор мавҷуд бошад. [6].

Хусусияти асосии мафҳумҳои дар боло муҳокимашуда дар он аст, ки дар маркази диққати онҳо истеҳсоли маҳсулот мебошад.

Концепсияи маркетинги иҷтимоӣ на танҳо бо муайян кардан ва қонеъ кардани ниёзҳои инфиродии корхона маҳдуд намешавад, балки манфиатҳои ҷамъиятии дорои

хусусияти ояндадор: ҳифзи муҳити зист, сарватҳои табиӣ, саломатии одамон, амнияти давлатӣ ва ғайраро ба назар мегирад.

Концепсияи маркетинги инфиродӣ ба муайян кардани ниёзҳои инфиродии ҳар як харидор равона кардани кӯшишҳо барои қонеъ кардани ниёзҳо нисбат ба рақибон беҳтар аст. [6].

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ, ҳар як ширкат бояд стратегия ва тактикаи хизматрасонии маркетинги таҳия намояд. Стратегияи бозор рафтори корхонаро дар бозор, сатҳи сифати маҳсулоти корхона, нархи маҳсулот, инчунин усулҳои таълиқ ва маркетинги маҳсулотро тавсиф мекунад.

Тактикаи маркетинг – ин қабули қарорҳои мушаххас оид ба масъалаҳои гуногуни сегментҳои бозор ба шумор меравад, ки бояд ҳар як субъекти хоҷагидор онро босамар роҳандозӣ намояд.

Асоси тактика ва стратегияи маркетинг тадқиқоти бозор, таҳлил ва сохторбандии доимии он мебошад. Аз нуқтаи назари маркетинг, бозорро метавон ҳамчун маҷмӯи харидорони воқеӣ ва эҳтимолии мол баррасӣ кард. Нишондиҳандаи асосӣ дар бозор ин талабот ба маҳсулот мебошад.

Рақобатпазирӣ ин қобилияти объект ё субъект барои бартарӣ аз рақибон дар шароити мушаххас мебошад [7].

Барои омӯзиши бозор шӯбаи маркетингии корхона бояд на танҳо ба таҳлили талабот ба маҳсулот, балки ба дигар хусусиятҳо низ диққати ҷиддӣ диҳад, аз ҷумла,

- ҷуғрофияи бозор;
- ҳаҷми бозор;
- арзёбии пешбинишаванда дар оянда, ки динамикаи талабот, шиддати рақобат ва сиёсати нархгузорию ба назар мегирад.

Бозор ҳамчун низомии муайян метавонад аз рӯи меъёрҳои муайян ба гурӯҳҳои харидорон - сегментҳои бозор ҷудо карда шавад. Сегментизатсияи бозор ин тақсимои истеъмолкунандагон ба гурӯҳҳои гуногун мебошад, ки дар доираи онҳо истеъмолкунандагони ниёзҳои гуногун гурӯҳбандӣ карда мешаванд [10].

Барои молҳои истеъмолӣ меъёрҳои зерини сегментатсия муқаррар карда мешаванд:

- психологӣ;
- иҷтимоӣ;
- ҷуғрофӣ;
- демографӣ;

Бо ёрии сегментатсия ширкат метавонад стратегияи фарогирии бозорро интихоб намояд. Ба инҳо равишҳои тафриқашуда, тафриқанашуда ва мутамарказ дохил мешаванд.

Маркетинги тафриқавӣ фарогирии якҷанд сегментҳои бозорро дар як вақт ва таҳияи барнома барои ҳар яки онҳо, ки хусусиятҳои онҳоро ба назар мегирад, тавсиф мекунад.

Маркетинги тафриқанашуда як стратегияи иқтисодӣ мебошад, ки боиси рақобати шадид мегардад, агар онро якбора якҷанд корхона истифода баранд.

Маркетинги мутамарказ ҳолатеро тавсиф мекунад, ки корхона кӯшишҳои худро ба як сегменти алоҳида мутамарказ карда, ба ин васила афзоиши хавфро ба вучуд меорад [4].

Стратегияи диверсификатсия маънои онро дорад, ки корхона бо маҳсулоти нави худ, азхудкунии истеҳсолоти марбут ба бозори нав ворид мешавад. Он метавонад якҷанд шакл гирад:

-аз худ намудани навъҳои нави маҳсулот;

- шакли конгломератӣ (таҳияи маҳсулоти нав дар соҳаи фаъолият, ки ба истеҳсолоти мавҷуда алоқаманд нест);

Интихоби шакли дурусти диверсификатсия гарон аст ва асосноккунии бодикқатро талаб мекунад. Диверсификатсия вақте истифода мешавад, ки фаъолиятҳо рушди истеҳсолотро маҳдуд мекунад. [9].

Қисмати муҳими тактика ва стратегияи фаъолияти маркетингӣ муқаррар кардани нархи маҳсулоти истеҳсолкардаи корхона мебошад. Бисёр омилҳо ба раванди нархгузорӣ таъсир мерасонанд. Он якчанд марҳилаҳо дар бар мегирад:

- пешбурди талабот ба нархгузорӣ;

- муайян намудани талабот ба маҳсулот;

- таҳлили рақобат;

- фурӯши маҳсулот;

- бо назардошти вазифаҳои корхона дар давраи муайян. [3].

Дар давраи инкишофи худ фаъолияти маркетингӣ эволютсияи муайянеро паси сар кардааст, ки марҳилаҳои онро мафҳумҳои муайян тавсиф мекунад. Ҳар яке аз концепсияҳо самти фаъолиятро барои иҷрои ҳадафҳои муайян тавсиф мекунад. Дар фаъолияти корхона концепсияҳо метавонанд бо ҳам пайваст шаванд ва дар якҷоягӣ истифода шаванд.

Бо дарназардошти пешрафти илмию техникаи ва рақобат, ҳар як ширкат бояд стратегияи худро барои ҳалли мушкилоти маркетинг дошта бошад. Пешбурди тактика ва стратегияҳои рушд ба таҳлили вазъи бозор ва сохторбандии он асос ёфтааст.

Интихоби стратегияи рушди корхона аз бисёр меъёрҳои сегментатсияи бозор (ҷуғрофӣ, соҳавӣ, вазни истеъмолий, устувории мизоҷон) вобаста аст. Инчунин, бояд қайд намуд, ки унсури муҳими стратегияи рушд сиёсати нархгузорӣ ба шумор меравад, ки бояд ҳар як субъекти хоҷагидор оид ба масъалаи мазкур диққати аввалиндараҷа зоҳир намояд.

Ҳамин тариқ, дар шароити ҳозира барои ҳар як корхона (иттиҳодия) низоми идоракуниро ба вучуд овардан зарур аст, ки оид ба пурратар истифода бурдани захираҳои имкониятҳо бо назардошти талаботи истеъмолкунанда ва бозор имконият медиҳад. Дар баробари ин, таъсири маркетинг ба тамоми давраи истеҳсоли маҳсулот бояд ҳалқунанда бошад.

Тибқи омӯзиши бозор ва ҳосиятҳои истеъмолии молҳои ба истеъмолкунанда муфид, зарур аст, ки ба ҳар як корманд, конструктор, технолог ва коргари бахши истеҳсолӣ маълумот оид ба ҳосиятҳои истеъмолии ин маҳсулот муқаррар кардашуда, расонида шавад, яъне принципҳои маркетинг бояд пурра истифода шаванд, ки ин ба лоиҳакашӣ, тайёрии техникаи истеҳсолот, беҳбудии чараёни истеҳсолот, фурӯш ва нигоҳубини таҷҳизот таъсири мусбӣ мерасонад. Дар баробари ин, ин принципҳо, инчунин ба таҳлили иқтисодии истеҳсолот бо назардошти методология, қобилияти омӯзиши бозор, арзёбии сифат ва рақобатпазирии маҳсулот, таҳия ва татбиқи стратегияи воридшавӣ ба бозор, низоми тадбирҳои нигоҳдории ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулот таъсир расонида, барои расидан ба ҳадафи ниҳии корхона, ки ба даст овардани ғоида мебошад, мусоидат менамоянд.

Адабиёт

1. Алиев А.Б. Асосҳои маркетинг. Китоби дарсӣ / А.Б.Алиев. – Душанбе: Империял Групп, 2016. – 320 с.

2. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. - М.: "Ростингер", 2011

3. Маркетинг: Учебник/А.Н.Романов, Ю.Ю. Корлюгов, С.А.Красильников и др.; Под ред. А.Н.Романова. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ 2012
4. Голубков Е.П. Маркетинг: стратегия, планы, структура. - М.: Дело, 2011
5. Голубков Е.П. Маркетинг: выбор лучшего решения. - М.: Экономика, 2013
6. Аникеев С.Н. Методика разработки плана маркетинга: Сер. "Практика маркетинга". - М.: Фолиум, 2012
7. Жан-Жак Ламбен. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива
Гольцов А. Принципы организационного построения стратегического маркетинга на промышленном предприятии. //Маркетинг, № 6, 1996
8. Дорошев В.И. Введение в теорию маркетинга. Учебное пособие. М., ИНФРА-М., 2012
9. Хлусов В.П. Основы маркетинга. М., "Издательство ПРИОР", 2011
10. Маркетинг: Учебник для ВУЗов. Н.Д.Эрмашвили.М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

ДОСИЕВ МАХМАДШОХ НАЗАРОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансового управления, Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.
Тел.: (+992) 918-11-96-48. E-mail: dostiev68@mail.ru

ЗОХИДОВ КАМОЛИДДИН СУЛАЙМОНОВИЧ,

докторант (PhD) кафедры управления государственными финансами Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира, 33.
Тел.: (+992) 988-02-10-95: E-mail: kamoliddin.com95@gmail.com

В статье описаны общие характеристики маркетинговой деятельности. Рассмотрены основные задачи маркетинговой деятельности, основанные на ней принципы, концепции и формы маркетинга, а также тактика и стратегия достижения целей компании на рынке, направленная на удовлетворение потребности в своих услугах посредством обмена, целью которого является получение прибыли. Кроме того, было подчеркнуто, что каждое предприятие должно проводить маркетинговую деятельность на необходимом уровне для своего экономического развития.

Ключевые слова: маркетинговая деятельность, задачи маркетинга, принципы маркетинга, концепции маркетинга, формы, тактика и стратегия, потребительские товары, ценовая политика, производственная деятельность, коммерческая деятельность.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF MARKETING ACTIVITIES AT THE ENTERPRISE

DOSIEV MAHMADSHOH NAZAROVICH,

Candidate in Economics, Associate Professor, Head of the Financial Management Department, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.
Phone: (+992) 918-11-96-48. E-mail: dostiev68@mail.ru

ZOHIDOV KAMOLIDDIN SULAYMONOVICH,

Doctoral (PhD) Department of Public Finance Management Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nasir str.
Phone: (+992) 988-02-10-95. Email: kamoliddin.com95@gmail.com

The article describes the general characteristics of marketing activities. The main tasks of marketing activity, the principles, concepts and forms of marketing based on it, as well as the tactics and strategy for achieving the company's goals in the market, aimed at satisfying the need for its services through exchange, the purpose of which is to make a profit, are considered. In addition, it was emphasized that each enterprise must carry out marketing activities at the required level for its economic development.

Key words: *marketing activity, marketing tasks, marketing principles, marketing concepts, forms, tactics and strategy, consumer goods, pricing policy, production activity, commercial activity.*

УДК: 634.8

САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ИСТЕҲСОЛИ МЕВА ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН

ДОСТИЕВ ЭРКИН АБДУЛМАЧИДОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
сарходими илмӣ пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992)-985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур самаранокии иқтисодии истеҳсоли мева дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Мафҳуми самаранокии иқтисодии ҳамчун яке аз мафҳумҳои умумӣ ва умумичаҳони иқтисод - категорияи мураккаби иқтисодии тақрористеҳсол мебошад, ки раванди рушди қувваҳои истеҳсолкунандаро дар робитаи зич бо муносибатҳои истеҳсоли инъикос менамояд. Самаранокии иқтисодӣ ҳамчун категорияи дар соҳаи кишоварзӣ татбиқшаванда, аз ҳар як гектар замин ба даст овардани миқдори ҳадди аксар маҳсулоти зарурии кишоварзӣ бо хароҷоти камтарин ва меҳнати моддӣ барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот мебошад, илман асоснок карда шудааст.

Самаранокии иқтисодии истеҳсоли себи навъи «Симеренко» дар хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ ба ҳисоби 1 гектар боғи ҳосилдиҳанда ҳисобҳо пешниҳод гардидааст.

***Калидвожаҳо:** самаранокии иқтисодӣ, маҳсулот, боғпарварӣ, истеҳсоли мева, фоида, дараҷаи даромаднокиӣ.*

Самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар шакли умумиаш таносуби байни натиҷаҳои истеҳсолоту арзиши меҳнат ва маблағҳоро барои ба даст овардани онҳо мефаҳмонад. Ин фаҳмиши мундариҷаи самаранокии иқтисодии истеҳсолотро айни замон тақрибан ҳамаи иқтисоддонҳо эътироф мекунанд. Бо таърифи Р.Р. Қудратов самаранокии иқтисодӣ ҳамчун категорияи дар соҳаи кишоварзӣ татбиқшаванда, аз ҳар як гектар замин ба даст овардани миқдори ҳадди аксар маҳсулоти зарурии кишоварзӣ бо хароҷоти камтарин ва меҳнати моддӣ барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот мебошад [1]. Муносибати то андозае мухталиф ба муайян кардани моҳияти самаранокии истеҳсолот аз ҷониби иқтисоддони ватанӣ И.С. Ашуров баён гардидааст. Ӯ таъкид мекунад, ки самаранокии истеҳсолоти кишоварзиро ҳамчун афзоиши миқдор ва баланд бардоштани сифати маҳсулоти зарурии кишоварзӣ дар баробари афзоиши самаранокии истеҳсоли он дарк кардан лозим аст. Дар чунин таърифҳои самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ, ба назари мо, баъзе камбудҳои мавҷуданд, аз ҷумла, нақшу аҳамияти воситаи асосии истеҳсолот – замин, ба назар гирифта намешавад [2].

Самаранокӣ бо фаъолияти инсон ва оқилона ба роҳ мондани истеҳсолот алоқамандии зич дорад. Он нисбат ба мафҳумҳои ҳосилнокии меҳнат, даромаднокиӣ ё фоида, ки танҳо ҷанбаҳои муайяни самаранокии истеҳсолоти кишоварзиро тавсиф мекунанд, мафҳуми нисбатан васеътар аст. Бинобар ин, олимони зиёд оид ба масъалаи самаранокӣ ва меёрҳои муайян намудани он таҳқиқоти илмӣ гуногунро амалӣ кардаанд.

Дар асоси моҳияти самаранокӣ К.П. Оболенский қайд мекунад, ки: «Дар соҳаи кишоварзӣ истифода кардани таносуби маҳсулоти умумӣ ва фоида бо хароҷоти истеҳсолии онҳо зарур аст. Талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ, ҳаҷм ва сохтори истеҳсолоти кишоварзӣ, инчунин захираҳои меҳнат, заминаи моддию техникаӣ ва масоҳати заминро барои ба даст овардани маҳсулоти озӯқаворӣ муайян мекунад. Ҳаҷм ва сохтори истеҳсолот на танҳо ба талаботи ҷомеа ба маҳсулоти кишоварзӣ, балки аз

захираҳое низ вобаста аст, ки барои кишоварзӣ тақсим карда мешаванд». Инчунин олим дар асарҳои илмӣ худ мафҳуми самаранокӣ иқтисодиро ба таври мушаххас шарҳ додааст [3].

Сорокин Г.М. низ дар самти таҳқиқи самаранокӣ корҳои илмӣ зиёд амалӣ намуда, зикр мекунад, ки «Самаранокӣ иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ аз истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати миқдор, сифат, навъ ва дар шароити имрӯза зарурӣ ва махсусан аз нигоҳи иқтисодӣ самаранок ва тарафи экологӣ безарар иборат мебошад»[4].

Дар маҷмӯъ «самаранокӣ иқтисодӣ» ин бузургииест, ки таносуби натиҷаҳои ҷамъияти инсон, истеҳсоли маҳсулот (молҳо ё хидматҳо) ва арзиши меҳнатию моддиро дар истеҳсолот муайян менамояд.

Ҳамин тариқ, оид ба мафҳуми моҳияти самара ва саманокӣ иқтисодӣ олимони ватанӣ аз қабилӣ Қодиров Ҷ.Қ., Асроров И.А., Мадаминов А.А., Пиризода Ҷ.С. ва дигарон дар корҳои илмӣ худ андешаҳои гуногун ибраз намудаанд.

Самаранокӣ истеҳсолот аз рӯи афзоиши истеҳсоли маҳсулоти хушсифат, дар мавриди кам будани хароҷоти меҳнат ва воситаҳо ба як воҳид маҳсулот тавсиф карда мешавад ва аз рӯи низоми нишондиҳандаҳои муайяни иқтисодӣ, ки аз онҳо арзиши маҳсулоти бадастомада ва фурӯхташуда (аз рӯи навъҳо), даромад аз фурӯши воҳиди маҳсулот ва сатҳи даромаднокӣ муҳим ба шумор мераванд, арзёбӣ карда мешавад.

Тибқи таҳлили дигар манбаҳои илмӣ, арзёбии самаранокӣ иқтисодии истеҳсолот бо роҳи муқоиса намудани натиҷаҳои истеҳсолот бо хароҷот амалӣ карда мешавад.

Таҳлил ва арзёбиҳо собит намуданд, ки соҳаи боғпарварӣ ба гурӯҳи соҳаи нисбатан самаранокӣ кишоварзӣ дохил мешавад, зеро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳосилнокӣ боғзорҳо хеле баланд аст ва мева яке аз маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ мебошанд, инчунин барои таъмини саломатии инсон аҳамияти хеле калон доранд [5].

Илм исбот кардааст, ки мева, сарфи назар аз арзиши пасти энергетикӣ (1,7% ғизои истеъмоли аҳоли), маҳсулоти арзишнок ба ҳисоб мераванд. Таркиби онҳо дорои қанди ба осонӣ ҳазмшаванда (то 25%), витаминҳо ва минералҳо, инчунин моддаҳои органикӣ буда, дар пайвастагӣ, ки бадани инсон ба осонӣ аз худ мекунад мавҷуданд ва муқовимати баданро ба бемориҳо устувор мегардонанд. Аз ҳама муҳим, истеҳсоли онҳо дар минтақаҳои гуногуни иқлимӣ барои тамоми сол таъмин намудани аҳоли бо меваи тару тоза мусоидат менамояд.

Барои ҳисоб намудани самаранокӣ иқтисодии истеҳсоли себ (навъи самиренка) нишондиҳандаҳои истеҳсолию иқтисодии яке аз хоҷагиҳои деҳқонии инфиродии ҷумҳуриро мавриди таҳлил карда шудааст. (ҷадв. 1)

Ҷадвали 1. Самаранокӣ иқтисодии истеҳсоли себи навъи «Симиренка» дар хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ ба ҳисоби 1 гектар боғи ҳосилдиҳанда [7]

Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	Дар соли 2018
Ҷамъоварии умумии ҳосил	сентнер	126
Маҳсулоти фурӯхташуда	сентнер	100
Маҳсулоти молӣ	%	79,3
Хароҷоти истеҳсолӣ	сомонӣ	10750
Арзиши аслии 1 сентнер	сомонӣ	107,5
Даромад аз фурӯш	сомонӣ	18000
Ҷоида (- зарар)	сомонӣ	7250
Нархи фурӯши 1 сентнер	сомонӣ	180
Дараҷаи даромаднокӣ	%	67,4

Сарчашма: Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз ҳисобҳои ҷадвали 1 бармеояд, ки дар шароити муосир талабот ба меваю ангур доимо меафзояд. Даромад аз фуруши себ аз як гектар 18000 сомони рошари ташкил додааст, ки дараҷаи даромаднокии он 67,4% мебошад. Такмилдиҳии низоми ташкилии истеҳсолот дар ин соҳа бо ташкили хизматрасониҳои маркетингӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ ва бозорҳои яклухти меваю ангур алоқаманд аст, ки вазифаҳои асосии онҳо аз омӯзиши вазъи бозор, назорати фуруши саривақтии маҳсулот, омӯзиш ва танзими нархҳо, пешгуи ҳаҷми фуруши мевачот, таъмини аҳоли бо маълумоти дуруст оид ба сифат ва навҳои мевачот иборат мебошад. Омилҳои асосии ба рушди бозор таъсиркунанда сатҳи нархи мевачот ва неқӯаҳволии мардум, ҳамчун нишондиҳандаи қобилияти умумии харидорӣ мебошанд. Инчунин омилҳои мавсимӣ ва сифати мевачот низ ба динамикаи бозори меваро таъсири назаррас мерасонанд [6].

Таҳқиқотҳо нишон додаанд, ки самаранокии иқтисодии истеҳсолот (корхона) - самаранокии ғайриҷарамоӣ, таносуби байни натиҷаҳои ғайриҷарамоӣ иқтисодӣ ва хароҷоти меҳнати зиндагӣ ва моддӣ, захираҳои, ки сатҳи ба дастмадаи қувваҳои истеҳсолкунанда ва дараҷаи истифодаи онҳоро ифода мекунанд. Аз ин таъриф бармеояд, ки сатҳи самаранокии иқтисодӣ муқоисаи ду арзиш аст: самараи иқтисодӣ хароҷот ва захираҳо. Таъсири иқтисодӣ (самараи иқтисодӣ, натиҷаҳои иқтисодӣ) - фарқи байни натиҷаҳои ғайриҷарамоӣ иқтисодӣ (масалан, маҳсулот ба ҳисоби арзишӣ) ва хароҷот барои ба даст овардан ва истифодаи онҳо. Самараи иқтисодии дар корхона ба дастовардашуда вобаста ба миқёси истеҳсолот ва сарфаи хароҷот арзиши муқабал мебошад. Самаранокии иқтисодӣ аз самараи иқтисодӣ, инчунин аз хароҷот ва захираҳои, ки ин таъсирро ба вуҷуд овардаанд, вобаста аст. Баръакси самараи иқтисодӣ, самаранокии иқтисодӣ арзиши нисбӣ мебошад. Онро танҳо бо роҳи муқоисаи самараи иқтисодӣ дар натиҷаи ғайриҷарамоӣ бо хароҷоте, ки ин таъсирро ба вуҷуд овардааст, муайян кардан мумкин аст. Одатан, ҳарду нишондиҳандае, ки муваффақияти ғайриҷарамоӣ иқтисодии корхонаро тавсиф мекунанд, таҳлил карда мешаванд, зеро нишондиҳандаҳои алоҳидаи таъсир ва самаранокиӣ ба корхона баҳои пурра ва ҳамаҷониба дода наметавонанд.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки яке аз роҳҳои муҳимтарини истифодаи оқилонаи маҳсулоти соҳаи боғпарварӣ ва коҳиш додани талафот, инчунин нисбатан қонеъ гардонидани талаботи аҳоли - ин рушди шабакаи нигоҳдории дарозмуддати маҳсулот мебошад. Дар шароити имрӯза тарзу усулҳои нигоҳдории маҳсулоти соҳаи боғпарварӣ ба такмилдиҳии технологияҳои мавҷуда мусоидат намуданд, ва ин сабаби афзун шудани ғунҷоиши иншооти нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ гаштааст.

Бояд зикр намуд, ки дар иқтисоди бозорӣ вазифаи муҳимтарин, баланд бардоштани сифати маҳсулоти кишоварзӣ ҳангоми нигоҳдорӣ ва коркард мебошад. Нигоҳдории мева пеш аз ҳама аз риояи низоми аз ҷиҳати илм асосноккардашуда вобаста аст.

Сифати маҳсулоти нигоҳдошташуда беҳатарини онҳоро бештар инъикос мекунанд. Танҳо маҳсулоти бенуқсон ва босифат, ки ба талаботҳои стандартҳо ҷавобгӯ мебошанд, бояд ба муҳлати нисбатан тӯлонӣ ниғаҳ дошта мешавад. Ҳамчунин хароҷот, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии самаранокиӣ мебошад, ҳангоми ниғаҳдорӣ ва коркарди маҳсулот бо фароҳам омадани заминаи мукаммали техникӣ, истифодаи шудани усулҳои нави технологӣ ва такмили ихтисоси мутахассисон коҳиш меёбад.

Интиҳоби технологияи мувофиқ барои ниғаҳдории мевачот аз меъёрҳои зерин вобаста аст: захираҳои молиявӣ, ҳаҷми маҳсулоти захирашуда, навҳои мевачоти ниғаҳдорӣ, зарурати хушккунӣ иловагии мевачот пеш аз нигоҳдорӣ ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки нуқтаҳои асосии нигоҳдории мевачот пеш аз ҳама ҳарорат, намии нисбӣ ва дезинфексия мебошанд. Аз ин рӯ, анборҳои бо системаҳои ташкили

микроклим ва атмосфераи идорашаванда мучаҳҳаз метавонанд муҳлати нигахдории меваҷотро нисбатан зиёд ва сифати онро ба қадри имкон нигоҳ доранд.

Ҳамин тавр, соҳаи боғпарварӣ ба гурӯҳи соҳаи нисбатан самараноки кишоварзӣ дохил мешавад, зеро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳосилнокии боғзорҳо хеле баланд аст ва мева яке аз маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ мебошанд, инчунин барои таъмини саломатии инсон аҳамияти хеле калон доранд. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки барои ҳисоб намудани самаранокии иқтисодии истеҳсоли себ (навъи самиренка) нишондиҳандаҳои истеҳсолию иқтисодии яке аз хоҷагиҳои деҳқонии инфиродии ҷумҳуриро даромад аз фуруши себ аз як гектар 18000 сомони ро ташкил додааст, ки дараҷаи даромаднокии он 67,4% мебошад. Аз ин рӯ соҳаи боғпарварӣ дар минтақаҳои ҷумҳури самаранок мебошад.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки яке аз роҳҳои муҳимтарини истифодаи оқилонаи маҳсулоти соҳаи боғпарварӣ ва коҳиш додани талафот, инчунин нисбатан қонеъ гардонидани талаботи аҳоли - ин рушди шабакаи нигахдории дарозмуддати маҳсулот мебошад. Дар шароити имрӯза тарзу усулҳои нигоҳдории маҳсулоти соҳаи боғпарварӣ ба такмилдиҳии технологияҳои мавҷуда мусоидат намуданд, ва ин сабаби афзун шудани ғунҷоиши иншооти нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ гаштааст.

Адабиёт

1. Кудратов Р.Р. Экономическая эффективность производства и переработки продукции садоводства / Р.Р. Кудратов // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. – 2017. - №3(53). - С.73-76.

2. Ашуров И.С. Сельское хозяйство: состояние и перспективы форм хозяйствования / И.С. Ашуров. – Душанбе: Адиб, 2008. - 96 с.

3. Оболенский К.П. Определение показателей эффективности производства // Экономика сельского хозяйства. - М., 1972. - С.63-70.

4. Сорокин Г.М. и др. Экономическая эффективность при социализме: проблемы, теории и практики. - М.: Наука, 1979. - 335 с.

5. Глотко, А.В. Повышение экономической эффективности регионального садоводства: монография. Барнаул: Изд-во Алтайского университета, 2006. 295 с.

6. Маълумотҳои Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ФРУКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ДОСТИЕВ ЭРКИН АБДУЛМАДЖИДОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент,
главный научный сотрудник Института государственного
управления и государственной службы
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.

Тел: (+992)-985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru

В данной статье рассматривается экономическая эффективность производства фруктов в Республике Таджикистан. Понятие экономической эффективности - одна из наиболее общих и обобщающих понятий экономики - сложная экономическая категория воспроизводства, отражающая процесс развития производительных сил в тесном контакте с производственными отношениями. Научно-обоснованы экономическая эффективность как категория в сельском хозяйстве получение прибыли с единицы площади минимум трудовых затрат для получения определенную продукцию.

Предложены экономическая эффективность производства сорта яблоки “Симеренко” для индивидуальных дехканских хозяйств в среднем на 1 гектар плодоносящих садов.

***Ключевые слова:** экономическая эффективность, продукция, садоводства, производства фруктов, прибыль, уровень рентабельности.*

**ECONOMIC EFFICIENCY OF FRUIT PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF
TAJKISTAN**

DOSTIEV ERKIN ABDULMAJIDOVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the
Institute of Public Administration and Public Service

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.

Phone: (+992)-985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru.

This article discusses the economic efficiency of fruit production in the Republic of Tajikistan. The concept of economic efficiency is one of the most general and generalizing concepts of economics - a complex economic category of reproduction, reflecting the process of development of productive forces in close contact with production relations. The economic efficiency as a category in agriculture is scientifically justified, making a profit from a unit of area is a minimum of labor costs for obtaining certain products.

The economic efficiency of the production of the Simerenko apple variety for individual dehqan farms on average per 1 hectare of fruit-bearing orchards is proposed.

***Key words:** economic efficiency, products, horticulture, fruit production, profit, profitability level.*

УДК 338.465.4

**ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ОКАЗАНИЯ БЫТОВЫХ УСЛУГ
НАСЕЛЕНИЮ**

КУРБОНОВ МАХМАРАСУЛ АБДУКОДИРОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент,
начальник отдела технических и коммуникационных услуг
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.
Тел.: (+992) 936-00-01-86. E-mail: kmahmarasul@gmail.com

ИСМАТУЛЛОЙ ШЕРХОН

соискатель Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.
Тел.: (+992) 900-85-85-13. E-mail: ismatullo_0492@mail.ru

Бытовые услуги обладают всеми свойствами, характеризующими услугу вообще, и являются важнейшей составляющей сферы услуг. Поэтому исследованию природы услуги в сфере бытового обслуживания в нашей работе предшествует исследование сущности услуги, так как методология исследования услуги предопределяет методологию исследования бытовой услуги. Основы теории услуг заложены родоначальником классической политэкономии А. Смитом, Большой вклад в данную теорию внёс К. Маркс, определив услугу как всякую деятельность, независимо от общественных условий её проявления, направленную на удовлетворение каких-либо потребностей [1].

Проблемы эффективного функционирования и развития сферы бытовых услуг являются актуальными в экономике, так как предприятия бытовых услуг в современных условиях хозяйствования претерпевают влияние кризисных явлений. В статье рассматриваются особенности и проблемы оказания бытовых услуг населению, инновационное развитие сферы услуг, оказание бытовых услуг малых предприятие, негативное влияние на развитие предприятий оказывающие бытовые услуги, проблемы препятствующие результативному функционированию и развитию предприятий по оказывающие бытовые услуги, классификация критерии по оказанию бытовых услуг населению, особенности рынка бытовых услуг, основные принципы бытового обслуживания и установленные требованиям к оказанию бытовых услуг, основная модель концепции маркетинг-микса.

Ключевые слова: *сферы услуг, бытовые услуги, малое предпринимательство, структура рынка, проблема, спрос и предложение, классификация, инновационного развития, производитель и потребитель, модель маркетинг - микс, анализ, оказание бытовых услуг и экономика.*

Инновационное развитие сферы услуг является приоритетом для развития предприятий Таджикистана, потому что рынок услуг развивался за счет функционирования малых частных предприятий.

В перечень сферы услуг, также включены – бытовые услуги. По решению появившихся у предприятий, организаций и у населения бытовых вопросов необходимы специалисты этой сферы. В стране открываются салоны красоты, химически, прачечные, мастерские по ремонту обуви, пошиву одежды, уборка офисов и домов, мойка ковров и другие виды, которые оказывают эти услуги населению. Сфера бытовых услуг создаёт одну пятую часть ВРП, где появляются новые рабочие места, которые является важным бюджет образующей сферой экономики.

На сегодняшний день большинство людей не могут самостоятельно решить появившиеся проблемы в быту, поэтому вынуждены обращаться за помощью к квалифицированным специалистам этой сферы.

Из-за большого спроса населения на многие виды бытовых услуг, быстрыми темпами стали развиваться организации и предприятия СБУ. При этом спрос на эти услуги вырос на двадцать девять процента, потому что увеличились доходы и кроме того, население хочет улучшить и поднять уровень качества жизни [2, с. 11-12].

В Республике Таджикистан бытовые услуги оказываются малыми предприятиями (67,0%) и частными лицами (33,0%), однако несмотря на их специфику (профиль), для получения дополнительного дохода, они также оказывают непрофильные виды работ этой сферы. Важно учесть то, что оказываемые бытовые услуги населению, это социально-ориентированная сфера экономики, способствующая удовлетворить их потребности бытовых услуг, особенно пенсионеров, многодетных семей, а также создает все необходимые условия для досуга и жизни [8].

Следовательно, социальная значимость РБУ является приоритетным направлением для развития и ведения бизнес, а также быть конкурентоспособным на этом рынке в Республике Таджикистан.

Негативное влияние на развитие предприятий оказывающие бытовые услуги было кризисное явление. Поэтому им необходимо было усовершенствовать структуру рынка, разработать и внедрить инновационные социально-значимые виды бытовых услуг населению, для повышения спроса этих услуг на рынке в стране.

В процессе исследования нами были выявлены нижеследующие проблемы, препятствующие результативному функционированию и развитию предприятий по оказывающие бытовые услуги:

- не соответствие санитарно-правовым нормам для размещения необходимых объектов;
- барьеры в процессе получения финансово-кредитных ресурсов;
- недостаточность квалифицированных специалистов;
- отсутствие механизма госрегулирования деятельности СБУ;
- низкий уровень и качества оказания бытовых услуг;
- рост цен по тарифу по бытовому обслуживанию населению;
- медленная адаптация предприятий в инновационных условиях хозяйствования замедляет рост темпа развития этой сферы;
- постоянный контроль со стороны государственных и местных органов управления;
- жесткая конкуренция;
- слабая сеть маркетинга и др.

Для решения вышеперечисленных проблем, мы считаем, необходимо следующее:

- совершенствовать систему кредитования предприятий;
- льготы по налогообложению и аренде;
- улучшить нормативное регулирование.
- государственная поддержка
- усовершенствовать деятельность предприятий для роста спроса на социально-бытовые услуги.

Для того, чтобы увеличить спрос населения на бытовые услуги предприятиям, предоставляющие эти услуги необходимо константно включать новые виды оказываемых услуг, то есть предлагать инновационные специальные услуги. Например, в сфере клиринга предложить клиентам дополнительную помощь (кейтеринг,

ландшафтный дизайн, доставка питьевой воды), это говорит о том, что необходимо создание сети фирм по оказанию бытовых услуг, то есть применение франчайзинга, а также создать сервис-центры, которые открываются и выполняют свою работу, именно в торговых центрах, то есть как супермаркет, гипермаркет и др., потому что люди (потребители) постоянно делают покупки. В этих условиях появляется большой спрос на новую услугу, которая позволяет увеличить количество клиентов.

Основная проблема РБУ состоит в низкой рентабельности этого бизнеса, и решить ее смогут именно при создании информационной сети, которая является результативной моделью для ведения бытового бизнеса [7].

Кроме того, изучив экономическую литературу, выявлено, что бытовые услуги населению квалифицируются по критериям (табл. 1).

Таблица 1.

Классификация критерии по оказанию бытовых услуг населению

№пп	Наименование	Содержание
1.	Виды выполняемых работ	прачечные, парикмахерские, ритуальные
2.	Наличие субъектов бизнеса	собственными силами или с привлечением работников
3.	Степень значимости задействованных технологий	услуги предприятия, а также дополнительные
4.	Социально-экономическая значимость	услуги, экономящие время и трудозатраты, а также средства потребителей
5.	Вещественное содержание	материальные и нематериальные
6.	Трудозатратность	Сервис - привлечения квалифицированных специалистов
7.	Предоставляемое место	предоставление в центрах бытовых услуг или за их пределами
8.	Временя выполнения	срочные, несрочные
9.	Регулярность	систематические, периодические, эпизодические

Однако следует отметить, что на сегодняшний день кроме людей, являющихся активным пользователем Интернет, миллиарды машин и механизмов тоже подключены к интернет-пространству, где в дальнейшем будет происходить их рост в 2-3 раза, а также в мире многие имеют IP-адрес [3].

Мы считаем, в условиях инновационного развития предприятиям и компаниям бытового обслуживания, необходимо своевременно и качественно оказывать и удовлетворять запросы клиентов, чтобы быть конкурентоспособными.

Проведенный анализ показал, что у рынка бытовых услуг населению существуют свои особенности, обуславливающиеся инновационным подходом к предпринимательской и маркетинговой деятельности, удовлетворяющие спрос на услуги (рис.1).

Однако важно учесть, что также нами были изучены особенности исследования при предоставлении таких сфер услуг, как: банковские, гостиничные, ресторанные, туризма, сервиса, аудиторские, а также консалтинговые и др. Потому что эти сферы влияют на рост спроса бытовых услуг

Также нами был изучен уровень развития материально-технической базы, которая должна соответствовать всем необходимым требованиям рыночной экономики и система процесса деятельности предприятий СБУ для оценки результативности их работы и качества оказания услуг. Установлено, что материально-техническая база требует модернизации [5].

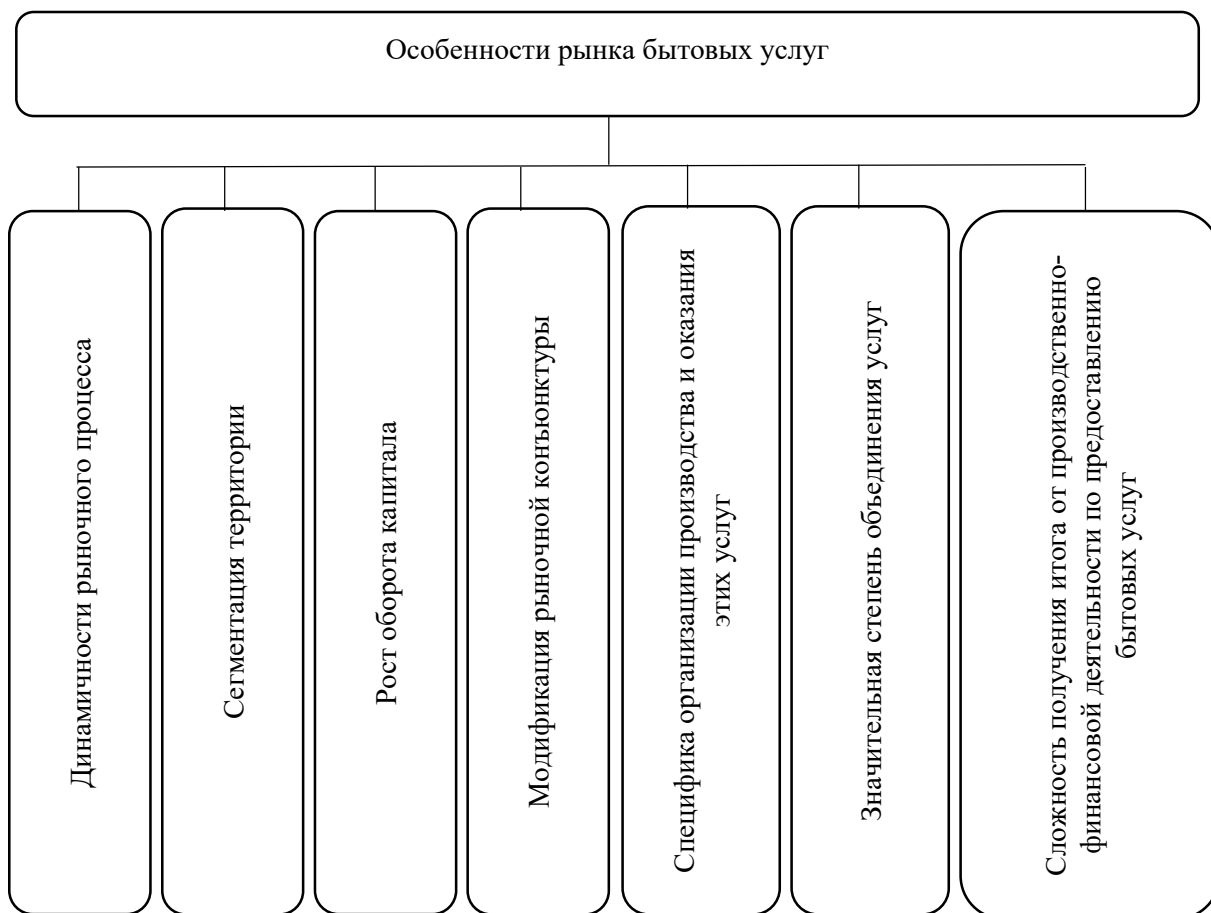

Рисунок 1 - Особенности рынка бытовых услуг

Анализ показал, что технологическая структура основных фондов предприятия бытовых услуг и сферы материального производства, до 86% больше стоимости этих сооружений; до 10% оборудование и техника, а в сфере материального производства эти показатели составили шестьдесят процентов и тридцать процентов.

Технологический процесс бытовых услуг, подразделяется на три этапа: 1-ый этап, это прием заказа; 2-ой этап, это производственный цикл; 3-ий этап, это принятия заказа клиентом.

При этом, необходимо обратить внимание на то, что СБУ зависит от объема материальных ресурсов, и при учете потребности населения влияют на рациональное размещение этих предприятий.

Следующая особенность воспроизводства в сфере бытовых услуг, это трудовые ресурсы, которые состоят в прямом отношении между производителем и потребителем, где от уровня специалиста зависит качество предоставляемых услуг, а воспроизводства ресурсов, выделяет ресурсоемкость и кадровый потенциал [6].

Для того, чтобы достичь результативность обеспечения предприятий и сервис-центров бытовых услуг, необходимы следующие направления:

- прозрачность в подборе и подготовки специалистов;
- аттестация кадров;

- постоянное повышение квалификации сотрудников;
- ответственность при выполнении своих функций;
- оснащенность оборудования и технических средств по госстандарту;
- техническая помощь предприятия.

Мы считаем, что для инновационного развития рынка бытовых услуг необходима разработать методы регулирования этой сферы.

«...Законодательно деятельность бытового обслуживания выполняют юридические лица и индивидуальные предприниматели для удовлетворения бытовых и личных потребностей по договору платного бытового обслуживания, основываясь на принципы (табл.2) [9].

Таблица 2.

Основные принципы бытового обслуживания

№ пп	Принципы бытового обслуживания
1.	обоснованные и объективные меры госрегулирования торговли и бытового обслуживания
2.	интеграция механизмов регулирования с общими принципами и нормами международного права и международного соглашения, признанных Республикой Таджикистан
3.	необоснованное вмешательство госорганов в регулирование торговли и бытового обслуживания
4.	защита рынка потребительского товара и услуг Республики Таджикистан от некачественной и поддельной продукции
5.	защита прав и законных интересов субъектов торговли и граждан
6.	свободное перемещение потребительского товара и услуг на территории Республики Таджикистан
7.	господдержка предприятий общественного питания и бытового обслуживания

В сфере бытовых услуг существует связь между производителями и потребителями услуг, который имеет индивидуальный характер, но для этого нужна современная инновационная техника, сервисная технология, где требуются большие финансовые затраты, а также доступность (шаговая доступность), комфортность для потребителей. Следовательно, важна оптимизация размещения и сосредоточиться на внедрение новых видов бытовых услуг, по оказанию населению [10].

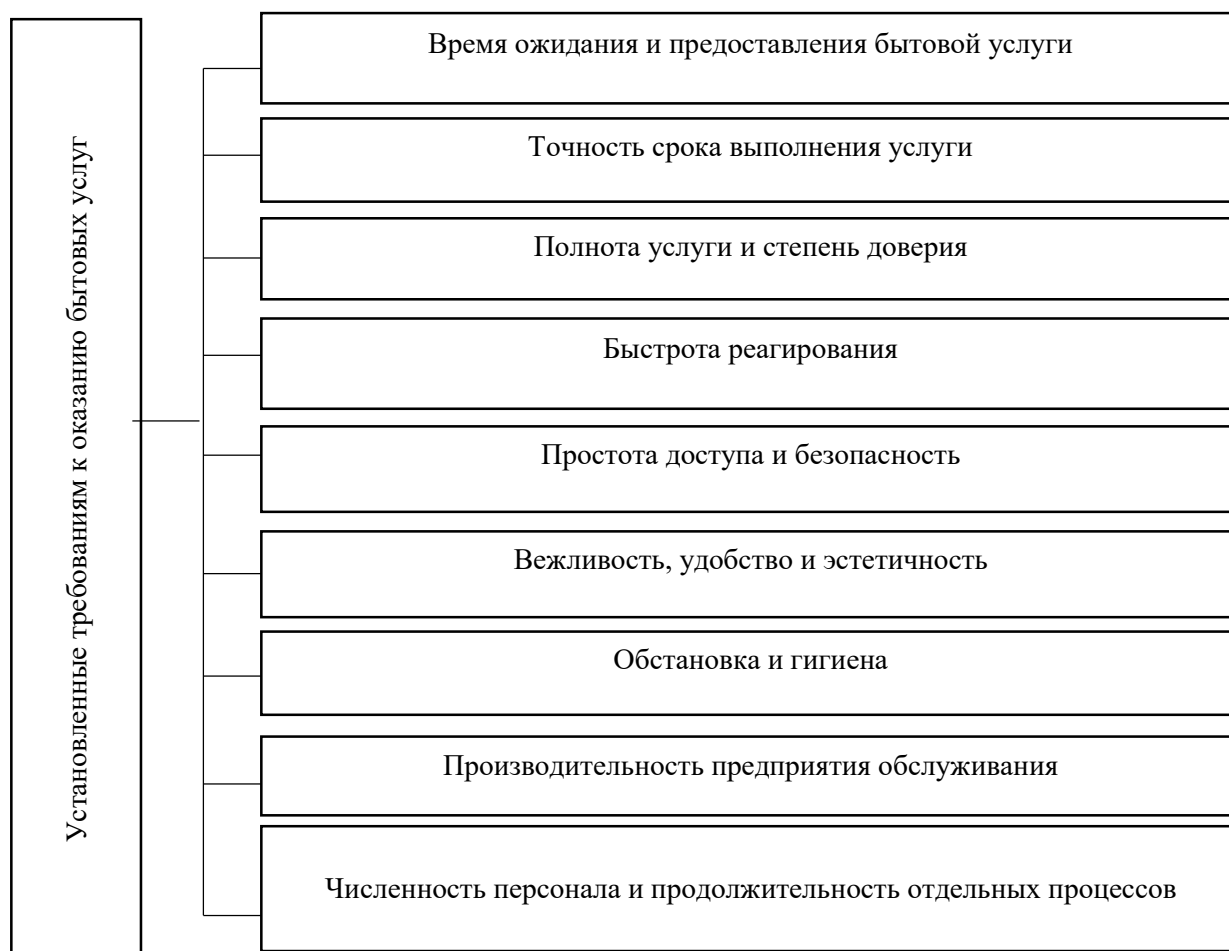
Для того, чтобы сбалансировать спрос и предложения на рынке бытовых услуг необходимо чтобы потребителями было население со значительным и средним уровнем доходов. Однако, анализ показал, что в стране низкий уровень денежных доходов жителей города, поэтому эти люди занимаются самообслуживанием своего быта, а в большей степени это выявляется в сельской местности, из-за того, что их уровень бедности очень высок. Поэтому этому во многих отдаленных сельских местах предприятия бытового обслуживания не функционируют.

По нашему мнению, рынок бытовых услуг подразделяется по двум направлениям, по которым предприятия оказывают услуги: во-первых, населению со значительным доходом оказывают качественно дорогие услуги; а с низким уровнем доходов населению оказывают услуги массовым потребителям.

Следовательно, потребитель (клиент), а также качество бытового обслуживания, играет важную роль при развитии предприятия оказываемых бытовых услуг, потому что при потере потребителя (клиент) минимизируется объём прибыли этого предприятия.

Для того, чтобы удовлетворить социально-бытовое благо потребителей, необходимо влияние внутренних факторов, то есть при предоставлении бытовой услуги большое значение играют качество - продукции, материалы, использующие оборудования, время выполнение заказа, уровень квалификации специалиста, его компетентность и отношение к заказчику.

Но заказчик не всегда бывает удовлетворен оказываемыми этими услугами. Исходя из этого, предприятиям оказывающие бытовые услуги необходимо выполнять строго по указанным требованиям к услуге (рис.2).

Рисунок 2 - Установленные требования к оказанию бытовых услуг

Для того, чтобы предприятия оказываемые бытовые услуги удержались на плаву этого рынке в условиях инновационной рыночной экономики необходимо значительное внимание уделить на своих потребителей, так как это их конкурентное преимущество, которое позволит обеспечить потребителей высоким уровнем обслуживания.

Важно отметить, что ценообразование в сфере бытового услуг - цена на товар, работа и услуга, которую устанавливают сами их субъекты, но в соответствии с нормативными правовыми актами, где учитываются установленные льготы.

Мы считаем, что при этом необходимо усовершенствовать механизм регулирования установленных цен и тарифов, проведения мониторинга по оценки товаров на основе нормативно-правовых документов Республики Таджикистан.

Также для эффективного развития СБУ нужен маркетинговый подход, потому что это многофункциональная сфера, которая выполняет разные задачи по социально-бытовому обслуживанию (уборка по дому, приготовление пищи, мойка окон и ковров, покупка продуктов и т.д.), позволяющая увеличить рост времени у работающих людей, разумно использовать доход семьи, а также повысить результативность общественного производства [4].

Следует учесть, что сфера бытовых услуг, является востребованной, так как обеспечивает сервисное обслуживание (ремонт разнообразных предметов длительного пользования), а также позволяют приемлемо использовать бюджет семьи и позитивно влиять на повышения уровня жизни населения.

Существующая классическая модель маркетинга 4Р включающая продукты, цену, а также доведение продукта до потребителя и его продвижения применяется к осязаемым товарам, однако ее ограниченность для услуг, вынудила более расширить модель с приспособлением под услуги. Исходя из этого, стали зарождаться модели уже до 16Р, где объединяются необходимые компоненты для неосязаемых услуг.

Анализ показал, что большое значение для потребителей комплекса маркетинга бытовых услуг, является технологический процесс. Для определения комплексного маркетинга бытовых услуг необходим сервис процесса для обслуживания потребителя, но при этом важно учитывать качество оказания бытовых услуг.

Следовательно, основными параметрами комплекса маркетинга для предприятий, которые оказывают бытовые услуги, является процесс оказания этих услуг, распределение места, цена и затраты, обслуживающий персонал, а также материальные свидетельства, которые играют значительную роль, в процессе оказания бытовых услуг потребителям.

Литература

1. Economics.Studio. Природа услуги в сфере бытового обслуживания [электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://economics.studio/ekonomika-predpriyatij/priroda-uslugi-sfere-byitovogo.html> (дата обращения: 03.05.2022)
2. Домнин А.Д. Анализ подходов к оценке качества на предприятиях по оказанию бытовых услуг населению/ А.Д. Домнин// Российский экономический интернет-журнал. 2019. № 4. С. 50.
3. Исмоилова Д.Н. Формирование системы управления рынком бытовых услуг. Автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05/Д.Н. Исмоилова – Душанбе: 2004, - С. 10.
4. Курбонов М.А. Современные тенденции развития ИТ-аутсорсинга в Республике Таджикистан/ М.А.Курбонов// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2018. № 1 (22). С. 17-23.
5. Курбонов М.А., Исматуллои Ш. Таъсирбахшии истифодаи технологияи иттилоотӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ (дар мисоли мавзӯҳои таърихӣ ва сайёҳии минтақаи суғд) / М.А. Курбонов, Ш. Исматуллои// Идоракунии давлатӣ. 2020. № 2 (46). С. 175-181.
6. Курбонов М.А., Исматуллои Ш. Теоретические основы оказания бытовых услуг населению в условиях перехода к цифровой экономике/ М.А. Курбонов, Ш. Исматуллои// Государственное управление. 2021. № 4-2 (54). С. 23-33.
7. Курбонов М.А., Исматуллои Ш. Таҳлили ташакулёбии самтҳои тиҷорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ М.А. Курбонов, Исматуллои Ш.// Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. -2020. Т. 2. -№ S1-4 (80). -С. 251-255.

8. Раджабов Р.К. Цифровая экономика: состояние и перспективы развития в Республике Таджикистан. / Р.К. Раджабов, М.Х. Саидова, А.И. Джабборов, А. Исоков // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических и социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «Сино», 2017, № 2/8 - С.107-112.

9. Саломова У.Т. Исследование факторов, влияющих на формирование спроса на услуги бытового сектора потребительского комплекса Таджикистана/ У.Т. Саломова//Творчество молодых инновационному развитию Казахстана. Материалы межд. науч. техн. конф. студентов, магистров и молодых ученых (9-10 апреля 2015г.). – Усть-Каменогорск: ВКТТУ, 2015. – ч.5. 428-430с.

10. Фозилханов Д.О. Развитие государственно-частного партнерства в сфере бытовых услуг: опыт развитых стран/ Д.О. Фозилханов// Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2021. №2 (74). С. 21-29.

ХУСУСИЯТҶО ВА МУШКИЛОТҶОИ ХИЗМАТРАСОНИИ МАИШӢ БА АҲОЛӢ

ҚУРБОНОВ МАҲМАРАСУЛ АБДУҚОДИРОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисод, дотсент,
сардори шӯбаи хизматрасонию техникӣ ва коммуникатсионии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 936-00-01-86. E-mail: kmahmarasul@gmail.com

ИСМАТУЛЛОИ ШЕРҶОН,

унвонҷӯи Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 900-85-85-13. E-mail: ismatullo_0492@mail.ru

Хизматрасонию маишӣ дорои тамоми хосиятҳои мебошад, ки ба таври умум хизматрасониро тавсиф мекунанд ва ҷузъи муҳимтарини соҳаи хизматрасонӣ мебошанд. Аз ин рӯ, омӯзиши хусусияти хизматрасонӣ дар соҳаи хизматрасонию маишӣ дар кори мо пеш аз омӯзиши моҳияти хизматрасонӣ гузошта мешавад, зеро методологияи тадқиқоти хизматрасонӣ, методологияи тадқиқоти хизматрасонию маишӣ қаблан муайян мекунанд. Асосҳои назарияи хизматрасониро асосгузори иқтисоди сиёсии классики А.Смит гузоштааст. Дар ин назария К.Маркс ҳам ҳиссаи бузург гузошта, новобаста аз талаботи иҷтимоии намоёнбудаи он, хизматрасониро ҳамчун фаъолияте, ки ба қонеъ гардондани ҳар гуна эҳтиёҷот равона мегардад, муайян намудааст.

Масъалаҳои фаъолияти пурсамар ва инкишофи соҳаи хизматрасонию маишӣ дар иқтисодиёт мубрам мебошад, зеро корхонаҳои хизматрасонию маишӣ дар шароити ҳозираи хоҷагидорӣ ба таъсири ҳодисаҳои бӯҳронӣ дучор мешаванд. Дар мақола хусусиятҳои ва мушкилоти хизматрасониҳои маишӣ ба аҳоли, рушди инноватсионии соҳаи хизматрасонӣ, хизматрасонию маишӣ ба корхонаҳои хурд, таъсири манфӣ ба рушди корхонаҳои хизматрасонию маишӣ, мушкилоте, ки ба фаъолияти самаранок ва рушди корхонаҳои хизматрасонию маишӣ монеъ мешаванд, таснифоти меъёрҳои он ба хизматрасонию маишӣ ба аҳоли, хусусиятҳои бозори хизматрасонию маишӣ, принципҳои асосии хизматрасонию маишӣ ва талаботи муқарраршудаи хизматрасонию маишӣ, модели асосии консепсияи маркетинг-микс, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: хизматрасонӣ, хизматрасонию маишӣ, тиҷорати хурд, сохтори бозор, мушкилот, талабот ва пешниҳод, тасниф, рушди инноватсионӣ, истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда, модели маркетинги омехта, таҳлил, расонидани хизмати маишӣ ва иқтисодиёт.

**FEATURES AND PROBLEMS OF RENDERING HOUSEHOLD SERVICES
TO THE POPULATION**

KURBONOV MAKHMARASUL ABDUKODIROVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
head of the Department of Technical and Communication Services of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.
Phone: (+992) 936-00-01-86. E-mail: kmahmarasul@gmail.com.

ISMATULLOI SHERKHON,

applicant of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.
Phone: (+992) 900-85-85-13. E-mail: ismatullo_0492@mail.ru.

Household services have all the properties that characterize the service in general, and are the most important component of the service sector. Therefore, the study of the nature of services in the field of consumer services in our work is preceded by a study of the essence of the service, since the methodology for researching services predetermines the methodology for researching consumer services. The foundations of the theory of services were laid by the founder of classical political economy A. Smith. A great contribution to this theory was made by K. Marx, who defined a service as any activity, regardless of the social conditions of its manifestation, aimed at satisfying any needs.

The problems of effective functioning and development of the sphere of consumer services are relevant in the economy, since consumer services enterprises in modern economic conditions are affected by crisis phenomena. The article discusses the features and problems of providing household services to the population, the innovative development of the service sector, the provision of household services to small businesses, the negative impact on the development of enterprises providing household services, the problems that hinder the effective functioning and development of enterprises providing household services, the classification criteria for the provision of household services to the population, features of the consumer services market, basic principles of consumer services and established requirements for the provision of consumer services, the main model of the marketing mix concept.

Key words: *services, household services, small business, market structure, problem, supply and demand, classification, innovative development, producer and consumer, marketing mix model, analysis, provision of household services and economics.*

УДК: 331.1

**ЗАРУРИЯТИ АСОСИИ ТАШКИЛИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ САНОАТӢ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

САМИЗОДА ТОЛИБҶОН ОБИДҶОН,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.
Тел.: (+992) 907-11-99-11. E-mail: samijon0988@mail.ru

Дар ин мақола аҳамияти ҷорисозии коркардҳои нави маҳсулотҳо ба соҳаи аз ҷиҳати стратегӣ муҳими иқтисод - хоҷагии қишлоқ ҷойи баҳс надорад, ки ин хусусан дар шароити узвияти Тоҷикистон дар Созмони умумиҷаҳонии савдо муҳим мебошад, чунки соҳаи саноати Тоҷикистон ба зумраи соҳаҳои дохил мешавад, ки бештар осебпазиранд ва ба таври бояд аз молистеҳсолкунандагони мучаҳҳази хориҷӣ ҳифз нашудаанд.

Калидвожаҳо: саноатикунонии босурат, истеҳсоли маҳсулот, хоҷагии қишлоқ, содироти молу маҳсулоти саноатӣ, сармоягузори соҳа, роқобатпазирӣ, дарсгирии соҳибкорон.

Таҳлили фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои соҳаҳои саноат нишон медиҳад, ки бо нархҳои муқоисавии соли 2020 ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбат ба соли 2017 110,6 % зиёд гашта бошад ҳам, ҳамагӣ 77,8%-и ҳаҷми тавлидоти саноатии кишварро дар соли 1991 ташкил медиҳад.

Дар гардиши истеҳсоли истифода нагаштани захира ва имкониятҳои дохилии корхонаҳои саноатӣ натиҷаи ба таври бояду шояд амалӣ нагаштани сиёсати ягонаи давлат дар баҳши саноат арзёбӣ карда мешавад. Таҷрибаи солҳои гузашта нишон дод, ки аксарияти корхонаҳои саноатӣ баъди хусусигардонӣ ва дигар шудани шакли моликият қариб фаъолияти худро қатъ намудаанд. Аз тарафи соҳибмулкони нав шартҳои хусусигардонӣ: дар муддати дар шартнома муайяншуда бетағйир мондани самти фаъолияти корхона, афзун намудани ҷойҳои корӣ ва дар истеҳсолот ҷорӣ намудани навҳои нави маҳсулоти ба рақобати бозор тобовар, инчунин зиёд намудани ҳаҷми онҳо иҷро карда намешаванд.

Аз нигоҳи мо фаъолияти минтақавӣ доир ба амалӣ намудани сиёсати ягонаи давлат дар баҳши саноат ба талабот ҷавоб дода наметавонад. То имрӯз ғайр аз вилояти Суғд дар дигар вилоятҳо шаҳрҳо ва ноҳияҳо иттиҳодияҳо ва ассотсиатсияҳои худфаъоли корхонаҳои саноатӣ қариб ташкил карда нашудаанд.

Ҳалли ин проблема тақозои онро менамояд, ки мақомотҳои иҷроия ҳокимияти давлатии минтақаҳои алоҳида дар ноҳияҳо ва шаҳрҳо масъалаи дар иттиҳодияҳо ва ассотсиатсияҳои худфаъол мутаҳид намудани корхонаҳои соҳаҳои саноатро новобаста аз шакли моликиятшон ҳаллу фасл бояд намоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни давлатҳои муштаракулманофеъ ягонаи кишваре боқӣ мондааст, ки дар он Қонун «Дар бораи ҳифзи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва бозори дохилӣ» таҳия ва қабул нагардидааст ва ин проблема яке аз масъалаҳои ҳалталаб боқӣ монда истодааст. Дар марҳилаи ба Созмони умумиҷаҳонии тиҷорат дохил шудани Тоҷикистон таҳия ва амалӣ намудани чораҳои ҷимояткунандаи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва бозори дохилӣ бояд асоси қонунӣ дошта бошанд.

Дигар омили таъмин намудани афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ва бештар намудани самаранокии истеҳсоли саноатӣ, баланд бардоштани истифодабарии иқтидорҳои истеҳсоли ва зиёд кардани коркарди ашёи хоми маҳаллӣ ва аз онҳо истеҳсол намудани маҳсулоти ниҳой ба шумор мераванд.

Вале, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гарчанде дар чумхурӣ шароитҳои меъёриву ҳуқуқӣ барои пурра таъмин кардани талаботи корхонаҳои коркард ба ашёи хоми маҳаллӣ мавҷуд бошад, ҳам бинобар норасоии калони воситаҳои гардон, маҳдуд будани имкониятҳои молиявӣ, корхонаҳои соҳаҳои саноат талаботи худро бо ашёи хоми маҳаллӣ пурра таъмин карда наметавонанд ва ин яке аз сабабҳои дар сатҳи паст қарор ёфтани истифодабарии иқтидорҳои истеҳсоли ва суръати пасти афзоиши истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳо ба ҳисоб меравад.

Дар солҳои охир коркарди нахи пахта дар корхонаҳои саноати бафандагӣ афзоиш намеёбад. Дар солҳои 2019 ва 2020 корхонаҳои номбурда нисбат ба солҳои 2017-2018 коркарди нахи пахтаро 3,3 ва 12,1 % коҳиш додаанд. Умуман гарчанде иқтидорҳои истеҳсолии коркарди нахи пахта аз 32 ҳаз. тонна дар соли 1991 то 74,5 ҳаз. тонна дар соли 2017 афзоиш ёфта бошанд ҳам, дар солҳои охир истеҳсоли ресмони пахтагиро корхонаҳои соҳа нисбат ба соли 1991 12,6 ҳаз. тонна, ё ин ки 49 % кам кардаанд.¹

Яке аз сабабҳои ба амал омадани чунин вазъият аз он иборат мебошад, ки истеҳсолкунандагони нахи пахта барои ба истеъмолкунандагони ватанӣ фурӯштани он кам ҳавасманд мебошанд.

Бо мақсади дар оянда ба истеъмолкунандагони ватанӣ ҳарчӣ бисёртар фурӯштани нахи пахта ва коркарди он, инчунин аз ҷиҳати моддӣ ба ин кор зиёд намудани ҳавасмандии истеҳсолкунандагон ва истифодабарандагони он, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти тайёри корхонаҳои саноати сабуки кишвар дар бозорҳои фурӯш ва беҳтар намудани вазъияти истеҳсоливу молиявии онҳо, зиёд намудани истеҳсоли молҳои ниёзи мардум ва иқтидори содиротии онҳо бояд сиёсати минтақавии дастгирии коркарди нахи пахта ба роҳ монда шуда, имтиёзҳо қарор карда шаванд.

Таҳлилҳо нишон дода истодаанд, ки вазъияти истеҳсоли ва молиявии корхонаҳои коркарди пӯсти чорво ва пашм дар чумхурӣ истеҳсоли ин намуди маҳсулотҳо сол то сол коҳиш ёфта истода, ба талаботи имрӯза ҷавоб дода наметавонанд. Паст рафтани истеҳсоли пашми шусташуда ва молҳои тайёри чармин имконияти корхонаҳои қолинбофӣ ва пойафзолбарориро маҳдуд сохта, сабаби дар онҳо сол то сол кам гаштани истеҳсоли маҳсулоти чармӣ шуда истодааст. Гарчанде истеҳсоли қолин ва маҳсуоти қолинӣ дар солҳои охир зиёд гашта бошад ҳам, бинобар норасоии калони воситаҳои гардон ва ашёи хом, сол то сол маҳдуд гаштани бозори фурӯши қолинҳо ба назар мерасад. Инчунин воридоти зиёди ин маҳсулот аз хориҷа имкониятҳои корхонаҳои маҳаллиро, маҳсусан, корхонаи қолинбофӣ ва пойафзолбарориро маҳдуд месозад.

Бояд тазаққур дод, ки дар айни замон ҳамаи корхонаҳои соҳаҳои саноат, (ғайр аз корхонаҳои муштарак) гарчанде чорабиниҳои мушаххасро доир ба баланд бардоштани сатҳи техникийи истеҳсолот, таҷдиду тармим ва баланд бардоштани сифати маҳсулоти тайёр таҳия намуда бошанд ҳам, бинобар нокифоя будани маблағҳои гардони худӣ ва аз назари иқтисодӣ бо ғоизҳои баланд судманд набудани гирифтани қарзҳои бонкҳои хизматрасони тичоратӣ, онҳоро амалӣ карда наметавонанд.

Ҳалли ин масъала тақозои онро менамояд, ки давлат механизми амалкунандаи аз ҷониби бонкҳои хизматрасон ба корхонаҳои соҳаҳои саноатӣ пешниҳод кардани қарзҳои бонкиро, инчунин имтиёзҳои ба мисли дар минтақаҳои озоди саноатӣ бударо қарор намояд. Амалӣ гаштани чунин механизм имконият медиҳанд, ки дар корхонаҳои саноатӣ шароит барои зиёд намудани такрористеҳсолкунӣ, баланд бардоштани сифати маҳсулот фароҳам оварда шавад, ва иқтидори содиротии онҳо афзоиш ёбад.

¹ Ҳисоб карда шуд: Омори солони ҚТ. Душанбе 2020

Беҳтар намудани сатҳи техникӣ, технологияҳои истеҳсолии маҳсулот дар корхонаҳои саноати мошинасозӣ, коркарди фулузот, электронӣ ва электротехникӣ имконият медиҳад, ки дар онҳо истеҳсоли номгӯи васеи маҳсулоти мошинасозӣ, электротехникӣ ва электрониро ба роҳ монда, талаботи корхонаҳои саноатиро бо қисмҳои эҳтиётиву мукамалкунӣ, инчунин таҷҳизотҳои ғайристандартӣ ва аҳолиро бо асбобҳои соддатарини рӯзгор таъмин карда шаванд.

Мутаасифона имкониятҳои истеҳсолии корхонаҳои саноати мошинасозӣ, коркарди фулузот, электронӣ ва электротехникӣ барои қонеъ гардонидани талаботи бозори истеъмолии кишвар бо маҳсулоти мошинсозии истеҳсоли ватанӣ ба пуррагӣ истифода бурда намешавад.

Асбобҳои оддитарини рӯзгор, қисмҳои эҳтиётӣ ва таҷҳизоти ғайристандартӣ, ки метавонанд дар корхонаҳои мошинсозии кишвар истеҳсол карда шаванд ба бозори истеъмолии шаҳру ноҳияҳои чумхурӣ ва вилоятҳо аз хориҷӣ мамлакат ворид гашта, ба фурӯш бароварда мешаванд.

Зиёд кардани коркарди ашёи хоми маҳаллӣ ва ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар корхонаҳои саноати сабук яке аз самтҳои асосии зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротӣ ва самаранокии истеҳсолот, инчунин беҳтар кардани вазъияти истеҳсоливу молиявии корхонаҳои соҳа ба шумор меравад.

Гарчанде дар корхонаҳои соҳа структураи истифодабарии риштаҳои пахтагӣ беҳтар шуда истода бошад ҳам, он ба талабот ҷавоб дода наметавонад. Таҳлили ҷаҳлияти истеҳсолии корхонаҳои соҳа нишон медиҳад, ки барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар корхонаҳои саноати сабук тақрибан 30% риштаҳои пахтагии истеҳсолгашта истифода бурда мешаванд.¹

Боқимонда ҳисса бе коркарди ниҳой ҳамчун ашёи хоми нимтайёр ба хориҷӣ кишвар содирот карда мешаванд. Агар 80%, риштаҳои пахтагӣ дар дохили чумхурӣ бо истифода аз иқтидорҳои корхонаҳои саноати сабук коркард карда шаванд ба таври илова боз қариб 60 млн. м² матоъҳои тайёри пахтагӣ истеҳсол карда мешуд ва аз ҳисоби ба фурӯш баровардани онҳо ба таври илова қариб 40 млн. долл ИМА даромад ба даст оварда, имконияти беҳтар намудани вазъияти истеҳсоли ва молиявии корхонаҳои соҳа муҳайё мегашт.

Ислоҳи ин камбудии қиддӣ талаб менамояд, ки дар минтақаҳо тадбирҳоро доир ба беҳтар намудани истифодабарии иқтидорҳои истеҳсоли, баланд бардоштани сатҳи техникий онҳо ва сифати маҳсулотро амалӣ намуда, дар ин асос зиёд намудани коркарди ниҳой ашёи хоми маҳаллӣ, истеҳсоли молҳои табиноти истеҳсоливу техникӣ ва молҳои ниёзи мардумро зиёд карда, талаботи бозори дохилии кишварро бо онҳо пурра таъмин гардонанд.

Дар ҳолатҳои ба итмом расонидани ГЭС-и Роғун иқтидори содиротии ин соҳа калон гашта, дар содироти ҚТ ҳиссаи ин мол меафзояд барои ин аз тарафи давлат чораҳои мушаххас гузаронида шуда истодаанд ва аллакай ҳамкориҳои хориҷӣ хоҳиши худро изҳор карда истодаанд, то ки бунёди ин иншоотҳоро ба анҷом расонанд. Инчунин қарзҳои хориҷӣ низ гирифта шуданд.

Чумхурии Тоҷикистон иқтидори калони содироти масолеҳи саноати кимиёро соҳиб аст. Иқтидори энергияи барқии об ва ашёи минералӣ имконият медиҳад, ки истеҳсоли кислотаҳои намакро дар мамлакат ба роҳ монанд, ки содироти каустикро зиёд мегардонад. Шароитҳои Тоҷикистон барои содироти маҳсулоти коркардашудаи

¹ Мувофиқи маълумоти Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ

хочагии кишлок ба Руссия, Беларус ва мамлакатҳои Скандинавия калон аст. Дар ин мамлакатҳо тақозои калон ба маҳсулоти ин соҳа ба назар мерасад. Маҳсусан содироти меваҳо ва нагур, меваи хушк, консерваҳо ки харочоташон камтаринанд, назар ба моли содиротии Италия, Испания ва Юнон барории калон доранд. Барои он шароитҳои стандартии таҳвил бо яхдонҳо фароҳам оварда, фаъолияти маркетингии васеъ гузаронидан лозим аст.

Бо ин рӯйхати иқтисодии содиротии саноати ҚТ анҷом наёфта боз соҳаҳои гуногуни саноатии мамлакатро таҳлил кардан мумкин аст. Албатта ин соҳаҳо ва самтҳои нишондодашудаи боло барои дурнамоии наздик мебошанд.

Умуман, барои тараққиёти соҳаҳои саноат ва амалигадониҳои иқтисодии содиротии онҳо ҷалби сармояи хориҷӣ бо якҷоягии таҷриба ва технологияи пешқадами онҳо лозим аст. Бе иҷрои чунин шарт пешрафти онҳо ғайриимкон мебошад ва аз ин таҷрибаи як қатор мамлакатҳои нави саноати гувоҳӣ медиҳанд. Аз ҳамин ҷиҳат ҷалби сармояи хориҷӣ дар шакли инвестицияи мустақим аҳамияти маҳсус дошта, аз давлат тартиб додани стратегияи онро талаб менамояд.

Хулоса модели тамоюли содиротидоштаи саноатӣ дар заминаи инкишофи як қатор мамлакатҳо барқарор шуд, ки тараққиёти бартариятноки соҳаҳои содиротии иқтисодии миллиро, маҳсусан саноатро пешниҳод кард. Таҷрибаи бойи мамлакатҳои ҷаҳон дар ташкили минтақаҳои озоди саноатӣ вучуд дорад, ки дар асоси он содирот таҳким меёбад.

Дар доираи концепсияи нав, ки онро ҳамчун концепсияи рӯоварӣ ба робитаҳои хориҷӣ, ё ин ки тезонидани содирот муайян кардан мумкин аст, ба чор вазифаи асосӣ аҳамияти маҳсус дода шуд:

1) ба мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ истеҳсоли молҳои оддӣ ва ҳамчунин соҳаҳои бартарияти нисбӣ доштаи онҳо дода шуд;

2) қувваи арзони қорӣ дар ин мамлакатҳо барои истеҳсол кардани молҳои тайёри саноатӣ истифода карда шуд;

3) ин мамлакатҳо ҳамчун ҳалқаи истеҳсолоти саноатии байналхалқӣ истифода шуданд;

4) дар ин мамлакатҳо сохтани корхонаҳои ба роҳ монда шуд, ки онҳо дар мамлакатҳои мутараққӣ қобили қабул нестанд ва ҳатто имконнопазиранд.

Таҷрибаи ташкили минтақаҳои озоди саноатӣ андешаҳои зеринро ба миён меорад: Якум, саноат набояд тадриҷан, балки хеле тез тараққӣ намояд.

Дуюм, индустриякунонӣ бояд ба афзоиши босуръати содироти саноатӣ барқарор гардад.

Сеюм, индустриякунонӣ бояд барои истифодаи бартарияти нисбии мавҷудбуда барқарор карда шавад.

Чорум, индустриякунонӣ бояд ба пойдоршавии “вазъияти неқӯоварӣ” оварад. Афзоиши содирот дар як вақт ба зиёд шудани шуғл, музди қори ҳақиқӣ ва ҳосилнокии меҳнат меоварад, ки барои боз ҳам зиёд намудани содирот ва ғайра мусоидат мекунад.

Барои ташкили минтақаҳои озоди саноатӣ ҷой доштани заминаҳои муайян имконпазир аст:

-режимҳои устувори идоракунонӣ, ки индустриякунонии тамоюли содиротдоштаро шиори сиёсии худ эълон кардан;

-сиёсати макроиқтисодии ба индустриякунонӣ кӯмаккунанда;

-инвестицияи (маблағгузори) калон;

-озодии фаъолияти соҳибқорӣ ва режимҳои мусоид.

Таҳлили робитаҳои иқтисодии хориҷии ҚТ, аз ҷумла савдои берунаи он, нишон медиҳад, ки мамлакат асосан ба фурӯши ашёи хоми саноатӣ ва маҳсулоти хоҷагии қишлоқ маҳсусгардонида шуда истодааст, ки ин вазъияти ногувор мебошад. Содироти ҚТ вобаста ба иқтисоди саноатӣ ва иқтисодии он сурат нагирифта, бештар ашёи хом бо мақсади гирифтани даромади асёрӣ ва мамолики хориҷӣ дур фурӯхта мешавад.

Таҳлили истифодаи иқтисоди саноатии ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки корхонаҳои саноатӣ пурра иқтисоди худро истифода намебаранд, дараҷаи сармоягузорӣ паст гардидааст ва як қатори онҳо қариб аз кор мондаанд. Истеҳсолоти саноатӣ низ, назар ба солҳои охири 80-ум якҷанд маротиба паст гардидааст.

Вазъи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки чораҳои мушаххас андешида шуда, барномаи мукаммали азнавтаҷҳизонӣ ва ислоҳоти корхонаҳои саноатӣ тартиб дода шавад. Амалигардонии ин барнома дар самтҳои ҳавасмандкунии истеҳсолоти саноатӣ, паст кардани хатари касодгардии корхонаҳо, истифодаи пурраи иқтисоди корхонаҳо, ҳавасмандкунии содироти молҳои саноатӣ, гузаронидани таҳлили маркетингӣ, тайёр намудани мутахассисон ва ғайра дар назар дошта шавад.

Имконоти муфидро дар содироти мамлакат як қатор соҳаҳои саноат бо монанди соҳаи коркарди нахи пахта, маҳсулоти носочӣ, металлургияи ранга, истеҳсоли барқ, соҳаи хурока ва комплекси агросаноатӣ, доранд. Барои васеъ гардонидани содироти маҳсулотҳои ин гуна соҳаҳо чораҳои заруриро бояд андешид. Барои истифодаи иқтисоди саноатии ҚТ имконияти ҷалби сармояи хориҷӣ ба миён меоварад, ки рақобатпазирии молро дар бозори ҷаҳонӣ баланд бардошта метавонад. Ташкили ин митақа барои баланд бардоштани дараҷаи индустрикунонии мамлакат аҳамият дорад. Тахмин меравад, ки дар ҳолати муфид будани шароит ва воридаи сармояи хориҷӣ иқтисоди содиротии саноати ҚТ баланд бардошта шуда, рушди устувори иқтисодӣ таъмин гардида метавонад.

Адабиёт

1. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения: М. Юнити Дана, 2011.
2. М. Оймаҳмадов, М. Муртазоев., Иқтисодиёти ҷаҳон Техрон «Нашри замон», 2011.
3. Саидмуродов Л.Х. Международная экономика: теория, история, политика. Душанбе «Ирфон», 2012.
4. Киреев А.С. Международная экономика: М. «Международные отношения», 2012.
5. Щербанин Ю.А. Международные экономические отношения. – М «Банки и биржи» ЮНИТИ, 2011.
6. Ломакин В.Х. Мировая экономика М: Юрист – 2013.
7. Миклашевская Л.В. Международная экономика –М: ЮНИТИ, 2004.
8. Назаров Т.К. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество. – Душанбе «Ирфон» - 2011.
9. Раҳимов Р.К. Экономический рост: проблемы и механизмы решения. «Экономика Таджикистана»: стратегия развития. №2 2014. стр. 70.
10. О. Бобокалонов, М. Бобокалонов. Выбор национальной экспортной стратегии. «Экономика Таджикистана»: стратегия развития. №1 1999 стр. 113
11. Ашуров А.Ш. Потенциальные возможности расширения экспортной базы и развития импортозамещающих производств - Экономика Таджикистана: стратегия развития.- №1 – 1999 – стр. 5

12. Усмонов М.Х. Развитие внешнеэкономических связей как основа антикризисного управления промышленностью Таджикистана. – Душанбе, 2011

13. Сафаров Б., Солиев А.А. Проблемы и перспективы реализации экспортного потенциала РТ через привлечение иностранных инвестиций. – Душанбе: «Ирфон», 2016

14. Сузуки М., Саидмуродов Л., Солиев А. Макроиктисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ. – Душанбе: «Деваштиҷ», 2017

15. Қарори Маҷлиси намояндагон Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Низомномаи Минтақаи озоди иқтисодии «Суғд»» №1146 аз 29.10.2018.

16. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба Низомномаи Минтақаи озоди иқтисодии «Суғд»» №468 аз 01.10.2018.

17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат, №5, к. 1, соли 2017.

ГЛАВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ СВОБОДНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ЗОН В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

САМИЗОДА ТАЛИБДЖОН ОБИДЖОН,

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и управления
Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Айни.

734003, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Рудаки 121.

Тел.: (+992) 907-11-99-11. E-mail: samijon0988@mail.ru

В данной статье оценивается приоритетное направление промышленного сектора, который является движущим фактором сельского хозяйства в процессе устойчивого развития. В данной статье не может быть оспорена важность внедрения новых продуктовых разработок в стратегически важный сектор экономики - сельское хозяйство, что особенно важно в условиях членства Таджикистана во Всемирной торговой организации, ведь промышленность Таджикистана является одной из наиболее уязвимых секторов и недостаточно защищены от иностранных производителей оборудования.

Ключевые слова: быстрая индустриализация, производство продукции, сельское хозяйство, экспорт промышленных товаров, инвестиции в отрасль, конкурентоспособность, подготовка предпринимателей.

THE MAIN NEED TO ORGANIZE FREE INDUSTRIAL ZONES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SAMIZODA TALIBJON OBIDJON,

Candidate of economic science, Associate Professor
of the Department of Economics and Management,
Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121 Rudaki Ave.
Phone: (+992) 907-11-99-11. E-mail: samijon0988@mail.ru

This article assesses the priority direction of the industrial sector, which is the driving factor of agriculture in the process of sustainable development. This article cannot dispute the importance of introducing new product developments into the strategically important sector of the economy - agriculture, which is especially important in the context of Tajikistan's membership in the World Trade Organization, because the industry of Tajikistan is one of the most vulnerable sectors and is not sufficiently protected from foreign equipment manufacturers.

Key words: rapid industrialization, production, agriculture, export of manufactured goods, investment in the industry, competitiveness, training of entrepreneurs.

УДК: 330.1

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИҚТИСОДИЁТИ САНОАТИ НАССОҶӢ ВА
ДӢЗАНДАГӢ

МИРСАИДОВ МУҲАММАДНАИМ НЕГМАТОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16.

Тел.: (+992)-988-45-09-09. E-mail: mmirsaidov@mail.ru

ҚУВАТЗОДА ҲАСАН АКРАМ,

унвонҷӯи кафедраи идоракунии молияи давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992)-988-88-57-50. E-mail: bbk.89@mail.ru

Дар мақола масъалаи асосҳои назариявии иқтисодии саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ бо усулҳои гуногуни илмӣ таҳқиқ шудааст.

Муаллифон бо истифода аз сарчашмаҳои илмӣ таърихи пайдоиши ва ҷузъиёти таркибии соҳаи саноати нассочӣ ва дӯзандагиро баррасӣ намуда, омилҳои иқтисодии рушди корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагиро муайян намуданд.

Мақола роҷеъ ба он баҳс мекунад, ки саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ ҳамчун таъсиргузор ба рушди иқтисодӣ яке аз соҳаҳои ҷолибтарин барои сармоягузoron мебошад, ки ба заминаи устувори ашӯи хом, захираҳои нисбатан арзони меҳнати таҳассусӣ ва пеш аз ҳама, дастгирӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид вобаста аст. Зикр мегардад, ки саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ соҳаи меҳнатталаб буда, рушди он метавонад ба ҳалли масъалаҳои бо кор таъмин намудани аҳоли ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат намояд.

Дар ҷамъбасти мақола пешниҳодҳои муҳим вобаста ба татбиқи дурусти амалисозии стратегияҳо ва пешбури саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ ироа шудааст.

Калидвожаҳо: *иқтисодии саноат, раванди ҷаҳонишавии иқтисодӣ, соҳаи саноат, саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ, сармоягузорӣ, ашӯи хом, захираҳои истеҳсолӣ, сатҳи зиндагии мардум, иқтидорӣ иқтисодӣ, корхонаҳо, бозор, шугли аҳоли, занҷираи истеҳсолӣ, ҳамгирӣ.*

Дар шароити муосир таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ дар иқтисодии ҷаҳон боиси афзудани аҳамияти фаъолияти самаранокӣ соҳаҳои иқтисодӣ дар кишварҳо гардидааст. Саноат муҳимтарин соҳаи иқтисодӣ маҳсуб ёфта, ба дараҷаи тараққиёти кувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият таъсири халқунанда мерасонад. Ин навъи истеҳсолот, ки коркарди ашӯи хом, азхудкунии сарватҳои зеризаминӣ, эҷоди воситаҳои истеҳсолот ва молҳои истеъмолро дар бар мегирад, яке аз самараноктарин соҳа дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ доништа шудааст.

Доир ба пешбурди сиёсати саноатӣ ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисодӣ доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Шариф Раҳимзода ба маврид изҳор медоранд, ки «Зарурати воридшавии муваффақона ба раванди ҷаҳонишавӣ ва кам кардани таъсири манфии он ба иқтисодӣ сатҳи зиндагии аҳоли талаб мекунад, ки сиёсати иқтисодии кишвар, аз ҷумла сиёсат дар соҳаи саноат самаранок пеш бурда шуда сохтори иқтисодӣ ва фаъолияти соҳаҳои он дуруст ба роҳ монда шавад».[1, с. 102]

Дар баробари ин, иқтисодшинос Мирсаидов Аврор Бобоевич қайд менамояд, ки «Саноат ин як навъи истеҳсолот мебошад, ки вобаста бо рушди сохтори он дигаргуниҳои тамоми соҳаҳои иқтисодӣ сурат мегирад».[2, с.24]

Ибрагимова Розалия Савиевна таъкид намудааст, ки: «Аз мавқеи назарияҳои рушди дарозмуддат қонунҳои инкишофи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар шароити ҷаҳонишавии равандҳои иқтисодӣ ва мушкилоти инқилоби ҷоруми саноатӣ омӯхта

мешаванд. Нақши таърихии он ҳамчун қисми таркибии иқтисодиёти миллӣ қайд карда мешавад».[3, с.617]

Чи тавре, ки муҳаққиқ Бориев Анзор Эдуардович мепиндорад: «Саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ муҳимтарин баҳши бисёрсоҳа ва навоаронаи ҷолиби иқтисодиёт буда, рушди мутаносиби минтақаҳо, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, баҳусус дар маҳалҳои шаҳрсоз, афзоиши шуғли аҳоли ва беҳбуди шароити зиндагии мардум, ташаккул ва инкишофи корхонаҳои хурдро таъмин менамояд».[4,с.85]

Бо дарназардоши ақидаҳои дар боло зикршуда, метавон гуфт, ки саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ ин маҷмӯи зерсоҳаҳои махсуси саноат ба ҳисоб рафта, бо шуғл таъмин намудани аҳоли мусоидат намуда, ҳиссаи даромади буҷетро афзоиш дода, дар самаранокии истифодаи захираҳо тавассути пайвастании занҷираи истеҳсоли саҳм дошта, дар истеҳсоли маҳсулоти умумии миллӣ яке аз ҷойҳои муҳимро ишғол карда, дар иқтисодиёти ҳар як кишвар ва минтақаҳои он нақши бориз мегузорад.

Мавриди зикр аст, ки саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ ифодагари комплекси соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад, ки дар доираи он истифодаи захираҳои моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ ва дигар захираҳои табиӣ иқтисодӣ барои истеҳсол ва паҳн кардани маҳсулоти нассоҷӣ ва дӯзандагӣ амалӣ карда мешавад, ки мақсади асосии он қонунгардонидани талаботи хоҷагии халқ ба ҳисоб меравад.

Саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ аз рӯйи фаъолият хеле гуногун мебошанд, масалан: аз истеҳсоли ашёи хом (яъне ҳам нахҳои табиӣ ва ҳам сунӣ) то истеҳсоли як қатор маҳсулоти нимтайёр ва тайёр барои истифода аз ҷониби истеъмолкунандагони хусусӣ ва муштарак. Саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ таърихи пайдоиш ва ҷузъиёти таркибии худро доранд. Нигаред ба ҷадвали 1.

Ҷадвали 1

Таърихи пайдоиш ва ҷузъиёти таркибии саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ

Соҳаи фаъолият	Ҷузъиёти таркибӣ	Таърих пайдоиш
Саноати нассоҷӣ ¹	Саноати нассоҷӣ як соҳаи саноати сабукест, ки бо коркарди сабзавот (пахта, зағир, бангдона, кенаф, чут, рами), ҳайвонот (пашм, пилла), нахҳои сунӣ ва синтетикӣ ба ресмон, ришта ва матоъ машғул аст. Саноати нассоҷӣ ба саноати пахтагӣ, пашмӣ, абрешимӣ, катонӣ, каннабисӣ ва чутӣ, истеҳсоли масолеҳи ғайрибофта, истеҳсоли пахта ва ғайра, ба саноати ресандагӣ, бофандагӣ ва пардоздихӣ тақсим мешавад.	То ибтидои асри XVIII саноати нассоҷии хеле меҳнатталаб асосан бо усулҳои касибӣ (хунармандӣ) дар устохонаҳо ва хонаҳои зист рушд мекард. Муддатҳои дароз дар истеҳсоли матоъҳои табиӣ ва маснуот аз онҳо минтақаҳои сераҳолии мамлакатҳои Шарқ (Форс, Чин, Миср) пешсаф буданд. Маҳсулоти нассоҷии ин кишварҳо қайҳо боз як содироти муҳим ба Аврупо ирсол мегардид. Сипас ихтироъ кардани мошини чархзананда (1730) ва шаттли ҳавопаймой (1733) аз ҷониби Ҷон Кей ва мошинҳои ресандагии Ричард Аркрайт ва Сэмюэл Кромптон истеҳсоли матоъҳои пахтагӣ механиконида, ба оғози

		инкилоби саноатӣ дар Британия мусоидат кард.
Саноати дӯзандагӣ ²	Саноати дӯзандагӣ ҳамчун соҳаи саноати сабук, ки аз матоъ, матоъҳои трикотаҷӣ, чарму курку сунъӣ ва табиӣ, масолеҳи нави сохтмонӣ, инчунин масолеҳи ороишӣ ва лавозимоти гуногун барои эҳтиёҷоти рӯзгор ва техникӣ истеҳсол мекунад. Дар чараёни истеҳсоли молҳои дӯзандагӣ ашёи хоми зерин истифода мешавад: матоъҳои гуногун; гармкунакҳо (баттинг, зимистонаи синтетикӣ, холофибер); курк-мех (табиӣ, сунъӣ); лавозимот (қалмоқҳо, зипперҳо, бандҳо, тугмаҳо); тӯрӣ; риштаҳо; масолеҳи ороишӣ (бофандагӣ, ресмонҳо).	Саноати дӯзандагӣ дар шакли истеҳсоли оммавии либос бори аввал дар миёнаҳои асри XIX (соли 1820) дар шаҳри Парижи Фаронса оғоз шуд, вақте ки чанд тоҷирони кӯҳнафурӯш қарор доданд, ки тамоми молҳои кӯҳнаи дӯзандагиро харидорӣ намуда, дар бозор фурӯшанд. Фоидаи аввалини бадастоварда тоҷиронро чунон рӯҳбаланд кард, ки онҳо тасмим гирифтанд, то якҷанд косибон (ҳунармандон)-ро киро кунанд ва он молҳои кӯҳнаи дӯзандагӣ харидашударо дар як ҷо - корхонаи дӯзандагӣ барои фурӯш либос дӯзанд. Ҳамин тариқ, шакли нави истеҳсоли либос ба вучуд омад, ки намунаи аввалини шакли саноати дӯзандагӣ гардид.

Манбаъ: ¹Текстильная промышленность. Свободная энциклопедия «Википедия» [электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Текстильная_промышленность (дата обращения: 10. 03.2022 г.) ² Швейная промышленность. Свободная энциклопедия «Википедия» [электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Швейная_промышленность, (дата обращения: 10. 03.2022 г.)

Аз рӯйи чадвали 1 маълум мегардад, ки дар таърихи навин соҳаи нассочӣ ва дӯзандагӣ шохиди гузариш аз иқтисодиёти хонагӣ ба оммавигардонии касбӣ табдил гардида, талошҳои афзоянда барои ҳамгирии унсурҳои масъалаҳои гуногуни нассочӣ ва дӯзандагӣ дар атрофи як дурнамои умумӣ қабул шудааст. Чузъиёти таркибии саноати нассочӣ ва дӯзандагиро маҷмӯи корхонаҳои истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулотҳои соҳа дарбар мегирад. Хусусияти асосии системавие, ки ҳамаи намудҳои корхонаҳоро муттаҳид менамояд, навъи ашёи хоми истифодашаванда, ягонагии техника, технология ва малакаи меҳнатии истифодашаванда мебошад. Корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ ҳаракатнокии баланди истеҳсолот ва имкониятҳои технологияи корхонаҳо мебошад, ки имкон медиҳад дар ҳолати тағйирёбии бозор бо тағйирёбии мавсимии талабот ва мӯд номгӯи маҳсулотро бидуни кам кардани ҳаҷми истеҳсолот ҳаҷми фурӯш, бе кам кардани маблағи андоз ва мутаносибан зуд тағйир диҳанд. Корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ барои табиноти саноатӣ, техникӣ ва маҳсус маҳсулот мебароранд, ки дар саноати авиатсионӣ, мошинсозӣ, мебелсозӣ, хурокворӣ, электротехника ва дигар соҳаҳои саноат, хочагии кишлоқ, мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, нақлиёт ва ниғадории тандурустӣ истифода мешаванд.

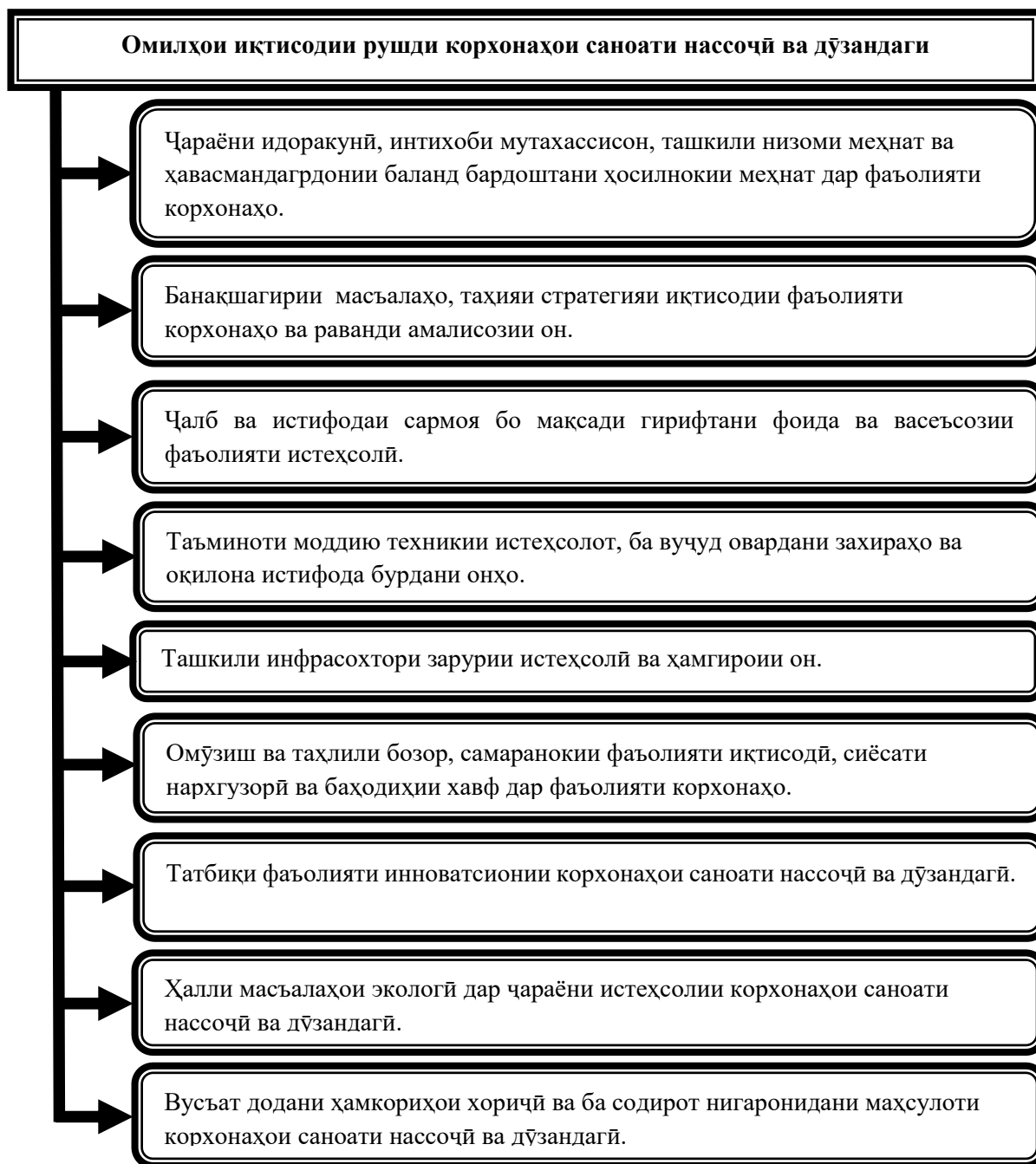
Маҳсусан корхонаҳои ин соҳаҳо матоъ ва молҳои рӯзгор, маснуоти рӯзгор, сару либос ва пойафзолро барои мақсадҳои табобатӣ, аз ҷумла табобатӣ-профилактикӣ истеҳсол мекунанд, ки барои барқарор намудан ва нигоҳ доштани саломатии одамон,

либосҳои меҳнатӣ ва махсус ёрӣ мерасонанд. Ҳачми истеҳсол ва истеъмоли молҳои истеъмолий ва тиббӣ ба рушди иқтисодӣ ва солими ҷомеа бевосита таъсир мерасонад.

Инчунин, саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ яке аз соҳаҳои ҷолибтарин барои сармоягузори хориҷӣ маҳсуб мешавад, ки ба заминаи устувори ашъи хом, захираҳои нисбатан арзони меҳнати таҳассусӣ ва пеш аз ҳама, дастгирӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузори хориҷӣ вобаста аст. Саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ соҳаи меҳнатталаб буда, рушди он метавонад ба ҳалли масъалаҳои бо кор таъмин намудани аҳоли ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат намояд.

Дар ин радиф мо омилҳои иқтисодии рушди корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагиро дар расми 1 дида мебароем. Нигаред ба расми 1.

Расми 1

Расми 1. Омилҳои иқтисодии рушди корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ.*
Таҳияи муаллифон

Омузиши омилҳои иқтисодии рушди корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ ва пайгирии бомуваффақонаи онҳо аз ҷониби масъулин имконият медиҳад, ки соҳаи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар ҳар як кишвар ва минтақаҳои он рушд карда, ҳиссаи он дар иқтисодиёт назаррас гардад.

Он гуна ки дар СММ матраҳ шудааст: «Саноати нассочӣ яке аз соҳаҳои меҳнатталаб ба шумор меравад, ки рушди он дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ метавонад на танҳо аз ҷиҳати афзоиши шуғли аҳоли тавассути таъсиси ҷойҳои нави корӣ тақон бахшад, балки ба рушди устувори иқтисоди миллӣ низ мусоидат намояд.[5, с.131-149]

Дар айни замон вазъият дар бозори ҷаҳонии саноати сабук тавре инкишоф меёбад, ки аксари саноати сабук дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҷойгир шудааст, зеро онҳо миқдори зарурии ашёи хом (масалан, пахта) ва қувваи кори арзон доранд. Айни ҳол дар саноати сабук кишварҳои ҳастанд, ки ин соҳа барои рушди босамари иқтисоди кишвар соҳаи афзалиятнок ба ҳисоб меравад. Ба ин кишварҳо Чин, кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ, кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Марказӣ дохил мешаванд. Инчунин бояд гуфт, ки дар давоми даҳсолаҳои охир дар бозори саноати сабук бозигарони нав ба таври динамикӣ афзоиш ёфтанд: кишварҳои Осиё (Камбоҷа, Бангладеш, Ветнам, Ҳиндустон), Африқо (Миср), Амрикои Лотинӣ (Гватемала, Перу, Панама), инчунин Европаи Шарқӣ (Руминия, Польша, Туркия).[6, с.61-67]

Қайд кардан зарур аст, ки дар даҳсолаҳои охири мавҷудияти собиқ ИҶШС Тоҷикистон ба яке аз ҷумҳуриҳои иқтисодиёташ ба саноат таъҷунанда табдил ёфта буд. Дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ нисбат ба маҳсулоти кишоварзӣ зиёд буд. Соли 1991 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҶШС Тоҷикистон ба 2308 адад мерасид. Аз миқдори умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҶШС Тоҷикистон 425 ададаш корхонаҳои нисбатан калон буда, аз онҳо 207 корхонаҳои саноати вазнин ва 119 адад корхонаҳои саноати сабук буданд.[7]

Ҷанги шаҳрвандӣ (1992 -1997) ба фаъолияти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфӣ гузошт. Корхонаҳои саноатии Тоҷикистон аз соли 1996 инҷониб аксар аз фаъолият бозмонданд. Соли 1997 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбати соли 1990 32,3% кам шуд.[8, с.125]

Бо қабули Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ (27.06.1997) Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз аз солҳои 2000-ум ба бунёди соҳаи саноат ҳамчун омил пешбарандаи рушди иқтисоди миллӣ шуруъ намуд. Дар ин самт якҷанд барномаю стратегияҳо тасдиқ карда шуда, амалӣ гардиданд: Консепсияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04.12.2003с., №523; Барномаи рушди саноати сабук дар ҶТ барои солҳои 2006-2015 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.10.2005с., №422; Барномаи татбиқи дастовардҳои илмию техникӣ дар истеҳсолоти саноатии ҶТ барои солҳои 2010-2015 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.10.2009, №574.

Марҳилаи баъдии афзоиши босуръати саноат ҳамчун омил пешбарандаи рушди иқтисоди миллӣ дар заминаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 оғоз гардид. Дар стратегияи мазкур ба сифати омил пешбарандаи рушди иқтисоди миллӣ афзоиши босуръати саноат дар асоси ба истифода додани иқтидорҳои нав ҷиҳати истеҳсоли нерӯи барқ, истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва ангишт, ташаккулдиҳии металлургияи сиёҳи ватанӣ ва рушди минбаъдаи металлургияи ранга, рушди саноати маводҳои сохтмонӣ, саноати сабук ва хӯроқа, пешбинӣ гардидааст.[9, с.18]

Доир ба амалисозии ҳадафҳои дарозмуҳлат ва афзалиятҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030: Стратегияи саноати нассочӣ

ва дӯзандагӣ барои солҳои 2016-2025; Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.03.2018, таҳти №159, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 марти соли 2019, №128; Барномаи рушди саноати хуроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 июли соли 2019, №373; Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 27 майи соли 2020, №293 қабул ва тасдиқ гардиданд.

Мувофиқи Стратегияи саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ барои солҳои 2016-2025 дурнамои саноати насосҷӣ ва дӯзандагии Тоҷикистон аз се ҷузъи таркибӣ иборат аст[10, с.4]:

- Дурнамои бозор, аз ҷумла муайян кардани бозорҳои меҳварӣ барои содиркунандагони Тоҷикистон дар кӯтоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуддат;
- Муайян намудани имкониятҳои коркарди маҳсулоти дорои иқтидори баланд ва тарҳрезии занҷири арзиши оянда бо назардошти имкониятҳои муайяншуда;
- Нақши имконпазири сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар баланд бардоштани иқтидори содиротии соҳа.

Бо татбиқи амалии стратегияҳои дар боло зикршуда ва афзоиши минбаъдаи истеҳсоли маҳсулоти саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон фароҳам мегардад, ки афзоиши содирот пешгӯӣ гардида, муваффақиятҳои ҳиссагузори дар иқтидори иқтисодӣ намоёнтар шаванд.

Мавриди зикр аст, ки соҳаи саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ дар Тоҷикистон иқтидори баланди иқтисодӣ дорад. Тибқи маълумотҳои омории соли 2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 414 адад корхонаҳои насосҷӣ ва дӯзандагӣ фаъолият дошта, бо иқтидори 4096 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намуда, 10,5 фоизи маҷмуи саноатро ташкил мекунад.[11, с.19] Пахта ҳамчун ашёи хом ва як навъ захираи истеҳсоли маҳсулоти насосҷӣ ва дӯзандагӣ то имрӯз қисмати асосии маҳсулоти содиротии Тоҷикистонро ташкил мекунад. Маҳз ба ҳамин хотир, аз се як ҳиссаи тамоми заминҳои қорами ҷумҳурӣ ин зироати кишоварзиро дар бар мегирад. Бинобар шароити муносиби агро-экологӣ, аз ҷумла 10 моҳи рӯзҳои офтобӣ дар як сол ва захираҳои фаровони обӣ ҳамасола дар кишвар то 400 ҳазор тонна пахтаи босифат истеҳсол кардан имконпазир аст.

Бояд ёдовар шуд, ки дар Тоҷикистон 107 корхонаи пахтатозакунӣ фаъолият доранд, ки беш аз 120 ҳазор тонна нахи баландсифати пахтаро истеҳсол мекунанд. Аз ин теъдод танҳо 12 ҳазор тоннааш аз ҷониби корхонаҳои насосҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард мешаванд. Ин дар ҳолат, ки иқтидори корхонаҳои ресандагӣ дар як сол ба беш аз 70 ҳазор тонна нахи пахта баробар аст. Пас бавучуд овардани ашёи хом ва мушкилоти то нуктаи ниҳой коркарди захираҳои истеҳсоли дар корхонаҳои насосҷӣ ва дӯзандагӣ мавҷуд аст.

Аз ин рӯ, таҳқиқу баррасӣ, таҳлили дурусти вазъият ва имкони пешниҳодҳои илман асоснокшуда дар самти пешбурди соҳаи саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ ҳамчун иқтидори иқтисодӣ, ҷалби сармоягузориҳои зиёд ба бозори соҳа метавонад мавқеи Тоҷикистонро дар байни кишварҳои ҷаҳон ҳамчун истеҳсол ва содиркунандаи маҳсулоти саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ баланд бардорад.

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти таҳқиқоти ба роҳ монда шуда, дар доираи омӯзиши асосҳои назариявии иқтисодиёти саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ пешниҳод менамоем, ки масъалаҳои зерин дар сатҳи давлатӣ, минтақавӣ ва корхонаҳо дида баромада шаванд:

1. Пурзур кардани ёрии давлатӣ чиҳати бо ашӯи хом таъмин намудани корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ;
2. Дар шароити муосир ташаккули кластери саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ механизми баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтисодӣ, илмӣ, таълимӣ ва яке аз самтҳои афзалиятноки баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодӣ мебошад, пайгирии ин масъала зарурати воқеӣ дорад;
3. Мукамалгардонии методологияи ҳисоби андозҳо ва имтиёзҳо барои соҳаҳои ҳавасмандкунии содирот ва воридотивазкунандаи маҳсулоти соҳаи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ;
4. Мусоидат ба идомаи бунёди инфрасохтори табиноти истеҳсоли ва ислоҳоти соҳаи институтсионалии он;
5. Беҳтаргардонии фазои идоракунии корхонаҳои маҳсулоти соҳаи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ тибқи қонуниятҳои иқтисодӣ бозоргонӣ;
6. Мустаҳкам кардани ҳамкориҳои корхонаҳо бо марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва инноватсионии дохил ва хориҷи кишвар;
7. Ҷалби мутахассисони баландихтисоси сатҳи байналмилалӣ бо мақсади ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ҷавобгӯ ба стандартҳои ҷаҳонӣ;
8. Ба роҳ мондани мубодилаи таҷрибаи олимони пешқадами соҳа;
9. Баҳодиҳии марҳилаҳои стратегияҳои дар самти саноат қабул гардида ва бартарият додан ба модели инноватсионии рушди саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ бо мақсади афзоиши истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир.

Адабиёт

1. Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ.- Душанбе: "ЭР-граф", 2019.-102с.
2. Мирсаидов Аврор Бобоевич. Саноатикунони босуръат дар амалӣ гардонидани ҳадафҳои стратегии кишвар, нақши калидӣ дорад. Молия ва ҳисобдорӣ / №8 (155) – августи 2019. -24с.
3. Ибрагимова, Р. С. Проблемы долгосрочного роста текстильной и швейной промышленности России / Р. С. Ибрагимова // Вестник Пермского университета. Серия: Экономика. – 2019. – Т. 14. – № 4. - С. 617-636.
4. Бориев, А. Э. Факторы, влияющие на развитие текстильной и швейной промышленности / А. Э. Бориев // Актуальные проблемы социально-экономического развития России. – 2011.– № 2.–С. 85-89.
5. Шевченко, И. К. Текстильная промышленность в России: история и современность / И. К. Шевченко, Ю. В. Развадовская, А. А. Марченко // Terra Economicus. – 2019. – Т. 17. – № 1. – С. 131-149.
6. Кожина, К. С. Анализ современного состояния рынка легкой промышленности в мире и России: проблемы и тенденции / К. С. Кожина, Т. Ю. Кудрявцева // Экономические науки. – 2021. – № 198. – С. 61-67.
7. Раҳмонов Ҷ.Р. Рушди саноати миллӣ дар даврони истиқлол [манбаи электронӣ]. URL: <https://tnu.tj/index.php/tj/rushdi-sanoati-mill-dar-davroni-isti-lolijat/> (санаи истифодабарӣ: 29.03.2022)
8. Қаюмов Н.Қ. Саноати Тоҷикистон: масъалаҳои модернизатсия // Монография.– Душанбе, 2017. –125с.
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016. №636.-18с.
10. Стратегияи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ барои солҳои 2016-2025. - Душанбе - 4с.

11. Маҷмуаи омури солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон //Агентии омури назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Д.:2022 – 15-19с.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИКИ
ТЕКСТИЛЬНОЙ И ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

МИРСАИДОВ МУХАММАДНАИМ НЕГМАТОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории
Кулябского государственного Университета имени Абуабдуллохи Рудаки.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16.

Тел.: (+992) 988-45-09-09. E-mail: mmirsaidov@mail.ru

КУВАТЗОДА ХАСАН АКРАМ,

соискатель кафедры управление государственными финансами
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира 33,

Тел.: (+992) 988-88-57-50. E-mail: bbk.89@mail.ru.

В статье рассматривается вопрос о теоретических основах экономики текстильной и швейной промышленности с использованием различных научных методов.

Используя научные источники, авторы рассмотрели историю возникновения и особенности строения текстильной и швейной промышленности, определили экономические факторы развития предприятий текстильной и швейной промышленности.

В статье утверждается, что текстильная и швейная промышленность как влияющая на развитие экономики является одной из наиболее привлекательных для инвесторов отраслей, которая зависит от стабильной сырьевой базы, относительно дешевых квалифицированных трудовых ресурсов и, прежде всего, от поддержки и создания благоприятных условий. Упоминается, что текстильно-швейная промышленность является трудоемкой отраслью, и ее развитие может способствовать решению задач обеспечения занятости населения и повышения уровня жизни народа.

В заключении статьи сделаны важные предложения, связанные с правильной реализацией стратегии и продвижением текстильно-швейной отрасли.

Ключевые слова: индустриальная экономика, процесс экономической глобализации, промышленность, текстильная и швейная промышленность, инвестиции, сырье, производственные ресурсы, уровень жизни, экономический потенциал, предприятия, рынок, занятость, производственная цепочка, интеграция.

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF ECONOMY
TEXTILE AND CLOTHING INDUSTRY**

MIRSAIDOV MUHAMMADNAIM NEGMATOVICH,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Department of Economic Theory,
Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki.

735360, Republic of Tajikistan, Kulob town, 16, S. Safarov str.

Phone: (+992) 988-45-09-09. E-mail: mmirsaidov@mail.ru

KUVATZODA HASAN AKRAM

Applicant of the Department of Public Financial Management
Academy of Public Administration under President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 988-88-57-50. E-mail: bbk.89@mail.ru

The article examines the issue of the theoretical foundations of the economy of the textile and clothing industry using various scientific methods.

Using scientific sources, the authors reviewed the history of the origin and details of the composition of the textile and garment industry, and determined the economic factors of the development of textile and garment industry enterprises.

The article argues that the textile and clothing industry as an influence on economic development is one of the most attractive industries for investors, which depends on a stable base of raw materials, relatively cheap skilled labor resources and, above all, support and creation of favorable conditions. It is mentioned that the textile and sewing industry is a labor-intensive industry, and its development can contribute to solving the problems of providing employment to the population and raising the standard of living of the people.

In the conclusion of the article, important proposals related to the correct implementation of strategies and promotion of the textile and clothing industry have been made.

Key words: *industrial economy, process of economic globalization, industry, textile and garment industry, investment, raw materials, production resources, standard of living, economic potential, enterprises, market, employment, production chain, integration.*

УДК: 339

**ЕВРАЗИЙСКИЙ ФОНД СТАБИЛИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ В СТРУКТУРЕ
МЕХАНИЗМОВ СОТРУДНИЧЕСТВА РОССИИ КАК ДОНОРА СО СТРАНАМИ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

ТОРОПЫГИН АНДРЕЙ ВЛАДИМИРОВИЧ,

кандидат юридических наук, профессор кафедры международных отношений,
Российская академия народного хозяйства и
государственной службы при Президенте Российской Федерации.
119571, Российская Федерация, г. Москва, проспект Вернадского, дом 82.
E-mail: saidamirovbs@mail.ru

САИДАМИРОВ БАХОДУР ШОВАЛИЕВИЧ,

кандидат юридических наук, директор Центра «Евразийского сотрудничества»
Российская академия народного хозяйства и
государственной службы при Президенте Российской Федерации.
119571, Российская Федерация, г. Москва, проспект Вернадского, дом 82.
E-mail: saidamirov-bs@ranepa.ru

МЕНДАГАЗИЕВ АРМАН ЕРКИНОВИЧ,

аспирант Московский Государственный Университет (МГУ) им. М.В. Ломоносова.
119991, Российская Федерация, г. Москва, Ленинские горы, дом 1, строение 46.
E-mail: armanmendagaziev@mail.ru

Данная статья посвящена теме содействия развитию России в Центральной Азии и определяет место Евразийского фонда стабилизации и развития в системе механизмов оказания помощи. Для достижения поставленной цели применялся метод анализа статистических данных, на основе которых были даны следующие выводы: объемы российских взносов в ЕФСР с 2010 по 2020 гг. превысили объемы взносов в любую другую многостороннюю структуру развития; в Центральной Азии ЕФСР активно применяет различные инструменты, общий портфель которых составил почти 650 млн долл., а также участие ЕФСР в проектной деятельности в Центральной Азии выгодно как России, так и странам ЦА. Данное исследование позволяет установить роль структур евразийской интеграции в СМР РФ, а также понять логику предоставления средств ЕФСР в Центральной Азии.

Ключевые слова: *Евразийский фонд стабилизации и развития, Россия, содействие международному развитию, официальная помощь развитию, Центральная Азия, Евразийский банк развития, евразийская интеграция.*

Центральная Азия (ЦА) — регион больших возможностей, реализации которых препятствует ряд серьезных рисков. Огромные запасы минеральных ресурсов и транзитный потенциал совмещаются с хрупкостью демократических институтов и низкой степенью диверсификации экономики. Спектр основных угроз безопасности государств Центральной Азии формируют близость к нестабильному Афганистану, проницаемость границ, рост радикального исламизма, наркотрафик и экологические вызовы.

Большая часть этих угроз носит трансграничный характер, что требует активного вовлечения внешних акторов в региональные дела. С этим связано пристальное внимание к Центральной Азии со стороны международных доноров. Особую роль в современной архитектуре содействия международному развитию (СМР) в центрально-азиатском регионе играет Российская Федерация. Она активно задействует в регионе инструменты как двусторонней, так и многосторонней помощи, направляя средства через целевые фонды международных организаций и банки развития. Важнейшим

каналом трансфера ресурсов выступает Евразийский фонд стабилизации и развития (ЕФСР) под управлением Евразийского банка развития (ЕАБР).

Цель данного исследования — определить место ЕФСР в российском содействии развитию на центрально-азиатском направлении. В структурном плане статья состоит из нескольких блоков: описание специфики деятельности России в качестве донора в Центральной Азии; характеристика ЕФСР и его проектной деятельности в Центральной Азии и, наконец, определение места взносов в ЕФСР в потоках российского СМР, направляемого в ЦА.

Помощь странам ЦА в контексте эволюции политики РФ как донора

Экономическое и политическое присутствие в Центральной Азии крайне необходимо для реализации интересов России [7, с.97]. ЦА занимает особое место в структуре российской помощи развитию, что связано, в первую очередь, с интеграционными процессами на евразийском пространстве, угрозами безопасности и трудовой миграцией из региона. Объемы российского содействия странам Центральной Азии с 2008 по 2019 гг. составили более 6 млрд долл., из которых 4,2 млрд долл. были предоставлены на двусторонней основе, 1,2 млрд долл. - через ООН и Всемирный Банк [5, с. 14].

Превратившись в середине 2000-х гг. из реципиента международной помощи в донора, Россия начала выстраивать собственную стратегию содействия развитию. Первая Концепция участия России в содействии международному развитию 2007 г. отмечала в качестве одного из региональных приоритетов взаимодействие со странами-участницами евразийской интеграции в целях укрепления интеграционных процессов на пространстве СНГ. Хотя регион Центральной Азии прямо в документе не указывался, целевые ориентиры Концепции, по мнению директора Центра проблем безопасности и развития факультета мировой политики МГУ Бартенева В.И. «давали понять, что среди стран СНГ центральноазиатским странам отводится роль ключевых партнеров» [10, с.40].

Эта же Концепция указывала на отсутствие как механизмов доведения помощи реципиентам на двусторонней основе, так и «нормативно-правовой базы, регламентирующей порядок перечисления средств из федерального бюджета Российской Федерации в национальные бюджеты стран-получателей»¹. В этой связи российская помощь предоставлялась, в основном, через многосторонние механизмы — посредством обязательных и целевых взносов в международные организации (программы, фонды, спецучреждения ООН, региональные экономические структуры и другие организации, реализующие программы развития).

Многосторонние каналы превалировали над двусторонними и на центрально-азиатском направлении. Кроме того, наблюдался определенный перекоп в сторону гуманитарной помощи в ущерб долгосрочной помощи развитию.

В 2014 г. была принята Концепция государственной политики Российской Федерации в сфере содействия международному развитию², отразившая эволюцию СМР в соответствии с изменением общей логики российской внешней политики. По мнению Бартенева В.И., к числу ключевых изменений относились: «акцентуация понимания СМР как инструмента государственной политики; повышение значимости данного

¹ Концепция участия Российской Федерации в содействии международному развитию. 25 июня 2007 г. URL: https://www.minfin.ru/common/upload/library/2007/07/concept_rus.pdf /4 (Дата обращения: 26.11.2022)

² Концепция государственной политики Российской Федерации в сфере содействия международному развитию // Указ Президента РФ от 20.04.2014 г. №259. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/38334> / (Дата обращения: 26.11.2022)

направления деятельности; смещение акцента с многосторонних на двусторонние программы; увеличение помощи странам постсоветского пространства» [6, с. 85].

Новые акценты нашли отражение и в увеличении объемов помощи в страны Центральной Азии, и большем применении инструментов двусторонней помощи.

Основными реципиентами двусторонней помощи РФ в ЦА являются Киргизия и Таджикистан. Среди ключевых инструментов содействия, используемых в данном регионе, следует выделить:

1. Списание долгов по ранее выделенным займам;
2. Предоставление льготных кредитов;
3. Гуманитарная помощь;
4. Содействие в области образования;

Кроме того, Россия использует инструменты, которые не соответствуют критериям официальной помощи развитию (ОПР). Во-первых, это беспошлинные поставки нефтепродуктов в Киргизию и Таджикистан – Россия таким образом субсидирует казахстанскую, киргизскую и таджикскую экономики¹. Согласно информации Министерства энергетики России за 2020, 2021 и 2022 гг., Россия планирует осуществить поставки нефтепродуктов в Казахстан объемом 2,7 млн тонн, в Киргизию 3,7 млн тонн и в Таджикистан 2,5 млн тонн.² Согласно Президенту РФ, В.В. Путину, прямой экономический эффект этих льготных беспошлинных поставок, в частности, для киргизской экономики достигает порядка \$2 млрд.³ Поскольку нефтепродукты, поставляемые странам другим странам ЦА без уплаты экспортной пошлины, соответствуют продукции⁴, поставляемой в Киргизию, мы оценили примерный эффект для казахстанской, таджикской и киргизской экономик за последние три года в 2,5 млрд долл. Информация по другим годам не публиковалась Министерством энергетики РФ, однако совершенно уверенно можно сказать, что льготные поставки нефтепродуктов являются одним из главных инструментов российской помощи странам Центральной Азии.

Другим элементом помощи является приоритет товаров из ЕАЭС при осуществлении госзакупок [8, с. 97]. Приказ Минфина России от 4 июня 2018 г. № 126н устанавливает 15-процентный понижающий коэффициент к стоимости товаров из стран ЕАЭС.

Многосторонние механизмы также широко используются в российском содействии развитию стран Центральной Азии. Особенно примечательно в этом плане сотрудничество России со Всемирным банком: среди 24-х целевых трастовых фондов, в которых участвует РФ, пять направлены на Центральную Азию и на них приходится 30% от всех российских взносов в такие фонды⁵. Значительные суммы направляются РФ в качестве взносов в региональные программы ЮНЕП, ЮНИСЕФ, ЮНИДО и других структур ООН.

¹ Паничкин И., Давыдова В. Формирование общих рынков нефти и нефтепродуктов на постсоветском пространстве // РСМД — 2019 URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/postsoviet/formirovanie-obshchikh-rynkov-nefti-i-nefteproduktov-na-postsovetskom-prostranstve/> (Дата обращения: 26.11.2022)

² О беспошлинных поставках энергоресурсов из Российской Федерации в Абхазию, Южную Осетию, Таджикистан, Армению, Киргизию и Казахстан в 2022 году // Министерство Энергетики РФ. 2021. Режим доступа: <https://minenergo.gov.ru/node/22312> (Дата обращения: 26.11.2022)

³ Александр Новак: «Россия остаётся крупнейшим поставщиком нефтепродуктов в Киргизию» // Министерство Энергетики. 2019. URL: <https://minenergo.gov.ru/node/14364> (Дата обращения: 26.11.2022)

⁴ Нефтяное сырье, бензин автомобильный, дизельное топливо, топливо для реактивных двигателей, битум нефтяной

⁵ Россия и Всемирный Банк: международная помощь на цели развития // Всемирный банк <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/russia/brief/international-development> (Дата обращения: 26.11.2022)

Среди многосторонних институтов, через которые направляются российские средства содействия развитию, выделяются механизмы, созданные в процессе развития евразийской интеграции. Евразийский экономический союз (ЕАЭС) представляется важным элементом ускоренного и устойчивого развития и модернизации экономик стран-участниц. В системе евразийской интеграции также были созданы специальные структуры, призванные содействовать развитию государств-членов. В их числе Евразийский банк развития (ЕАБР) и созданный по инициативе России и Казахстана в 2009 г. под управлением ЕАБР Антикризисный фонд ЕврАзЭС, в 2015 г. переименованный в Евразийский фонд стабилизации и развития (ЕФСР), членами которого являются Россия, Казахстан, Белоруссия, Армения, Киргизия и Таджикистан.

ЕФСР и его проектная деятельность в Центральной Азии

АКФ ЕврАзЭС стал первым механизмом регионального финансового сотрудничества и, согласно П. Спивачевскому, «необходимым и чрезвычайно актуальным залогом стабильности состояния экономик» [11, с.15]. Задачами ЕФСР являются преодоление негативных кризисных последствий, обеспечение долгосрочной устойчивости и содействие интеграции экономик государств-участников. Примечательным фактом является то, что уставной капитал ЕФСР (8,5 млрд долл.) превосходит капитал управляющей структуры — ЕАБР (7,5 млрд долл.), что говорит о значимости аспекта развития в рамках евразийской интеграции.

ЕФСР находится под управлением ЕАБР, который финансирует инвестиционные проекты с интеграционным эффектом. Однако в Армении, Белоруссии, Киргизии и Таджикистане Банк предпочитает действовать через механизм ЕФСР на основе государственных гарантий, так как, по словам Д. Панкина, председателя Правления ЕАБР, в этих странах «непросто найти инвестиционный проект, который дает приемлемый с точки зрения банка риск» [9, с.4].

ЕФСР применяет три основных инструмента: финансовые кредиты, инвестиционные кредиты на крупные проекты и гранты из части чистой прибыли на социально значимые проекты. В отличие от классического регионального финансового механизма, ЕФСР дополняет инвестиционные операции ЕАБР, а финансовые кредиты ЕФСР выдаются под обязательства по выполнению программы реформ [4, с. 30].

Согласно последнему опубликованному Отчету о деятельности ЕФСР за 2020 год [3, с.6] портфель Фонда включал 25 проектов (из них 7 - финансовые кредиты, 11 - инвестиционные и 7 гранта). Общий объем их финансирования составил 5995,1 млн долл., из которых большая часть (88%) – это финансовые кредиты, которые «отвечают всем требованиям помощи развитию, в том числе и по уровню грант-элемента»¹.

На страны Центральной Азии приходится большая часть проектов ЕФСР (14 проектов). Однако объем их финансирования не так велик и составляет всего 641,1 млн долл. (Табл. №1) 21,8% выделенных средств приходится на финансовые кредиты, что значительно меньше объемов финансовых кредитов, предоставленных Белоруссии (4 860 млн долл.) и Армении (300 млн долл.).

Таб. №1 Структура портфеля проектов ЕФСР в странах Центральной Азии

Финансовый инструмент	Параметр	Киргизия	Таджикистан	Страны ЦА	Доля стран ЦА в общем портфеле

¹ Wfin.kz «Экономический цикл - в зрелой фазе, а значит, риски спада повышаются» // ЕАБР - 2019 URL: <https://eabr.org/press/news/ekonomicheskij-tsikl-v-zreloy-faze-a-znachit-riski-spada-povyshayutsya/> (Дата обращения: 26.11.2022)

					проектов ЕФСР (%)
Финансовые кредиты	Кол-во проектов	0	3	3	42,9
	Объем финансирования (млн долл. США)	0	140	140	2,6
Инвестиционн ые кредиты	Кол-во проектов	7	1	8	80
	Объем финансирования (млн долл. США)	454,1	40	494,1	72,2
Гранты	Кол-во проектов	1	2	3	60
	Объем финансирования (млн долл. США)	2	5	7	63,6
Всего:	Кол-во проектов	8	6	14	63,6
	Объем финансирования (млн долл. США)	456,1	185	641,1	10,7

Источник: Составлено автором на основе источников [3], [4] и официального сайта ЕФСР¹.

Три финансовых кредита – на общую сумму 140 млн долл. - были выданы Республике Таджикистан (70 млн долл. в 2011 г. - на поддержку бюджета; 20 млн долл. в 2016 г. - на поддержку экономических реформ и 50 млн долл. в 2020 г.). В результате ЕФСР занял 1-е место (35% средств) в рейтинге источников стабилизационного финансирования для данной страны, обогнав МВФ и международные банки развития [4, с.23].

Объем инвестиционных кредитов ЕФСР странам Центральной Азии равен 494,1 млн долл., что составляет 72% от общего портфеля соответствующих кредитов. Абсолютное их большинство предназначено для Киргизии — 454,1 млн долл., что составляет 91,9% от центрально-азиатского портфеля и 7,6% общего портфеля.

Проекты направлены, согласно докладу ЕФСР, на повышение энергетической безопасности, увеличение экспортного потенциала и повышение эффективности управления водными ресурсами в бассейне Аральского моря [ЕФСР, 2020]. При этом основной объем средств поступает в сектор гидроэнергетики.

Центральноазиатский портфель инвестиционных кредитов ЕФСР сегодня выглядит следующим образом:

- «Ввод в эксплуатацию 2-го гидроагрегата Камбаратинской ГЭС-2» в Киргизии (110 млн долл., грант-элемент² — неизвестно, проект в стадии разработки);

¹ Официальный сайт ЕФСР. URL: <https://efsd.org/projects/> (Дата обращения: 26.11.2022)

² Грант-элемент является показателем льготности займа/кредита, отражающим выгодность кредита для заемщика по сравнению с рыночной процентной ставкой (по методике КСР ОЭСР — не менее 25%)

- Улучшение водоснабжения и санитарии в сельских населённых пунктах Ошской области Кыргызской республики (28 млн долл., грант-элемент — более 25%);
- «Реабилитация Нурекской ГЭС. Фаза 1» в Таджикистане (40 млн долл.; грант-элемент — более 25%);
- «Реализация плана обеспечения безопасности Камбаратинской ГЭС-2» в Киргизии (50,7 млн долл.; грант-элемент — более 25%);
- «Реабилитация Токтогульской ГЭС. Фаза 2.» в Киргизии (100 млн долл.; грант-элемент — более 25%);
- «Финансирование поставок с/х техники в Киргизии» (20 млн долл.; грант-элемент — более 25%);
- «Реконструкция участка дороги Бишкек-Ош, фаза IV» в Киргизии (60 млн долл.; грант-элемент — более 25%);
- «Реабилитация Уч-Курганской ГЭС» в Киргизии (45 млн долл.; грант-элемент — более 25%).

Также на рассмотрении находятся проекты, которые будут реализованы в Киргизии: «Реабилитация автомобильной дороги Арал-Суусамыр» (96,6 млн долл.), «Повышение доступности жилья и улучшение жилищных условий» (25 млн долл.).

В странах Центральной Азии ЕФСР применяет и третий инструмент - гранты, предоставляемые из чистой прибыли для финансирования проектов в таких областях как здравоохранение, образование, социальное обеспечение и эффективность государственного управления. Реализованный в Киргизии и Таджикистане проект «Караван здоровья», а также проект «Мобильная диагностика COVID-19» в Таджикистане общей стоимостью 7 млн долл. (что составляет 63,6% от общего объема грантовых проектов Фонда) направлен на развитие институционального потенциала медицинской помощи в сельской и труднодоступной местности посредством приобретения и поставки двух автопоездов. Кроме того, на настоящий момент рассматривается грант Киргизии на цели реагирования на последствия COVID-19 объемом 3 млн долл.

В странах Центральной Азии, в наибольшей степени уязвимых к внешним вызовам, ЕФСР использует все три инструмента поддержки. Динамика предоставления финансовых кредитов с 2009 г. соответствовала общей логике оказания содействия развитию по линии Фонда. Первые посткризисные проекты были направлены на восстановление макроэкономической стабильности. Позднее Фонд переключился на проведение реформ, направленных на достижение долгосрочных целей развития. В 2020-2021 годы в результате пандемии коронавируса на первый план в повестке дня ЕФСР снова вышли цели стабилизации, что подтверждает выдача соответствующего кредита Таджикистану в 2020 г.

Предоставление большей части инвестиционных кредитов для финансирования проектов в гидроэнергетическом секторе также представляется более чем закономерным ввиду масштабов потребностей беднейших стран ЦА в восстановлении построенных еще в советское время объектов, отсутствия у них средств для решения этой задачи собственными силами и величины потенциального позитивного экономического эффекта. В свою очередь, реализация грантовых проектов в Киргизии и Таджикистане в сфере здравоохранения объясняется, главным образом, слабостью систем социального обеспечения двух стран, тем более под давлением пандемии.

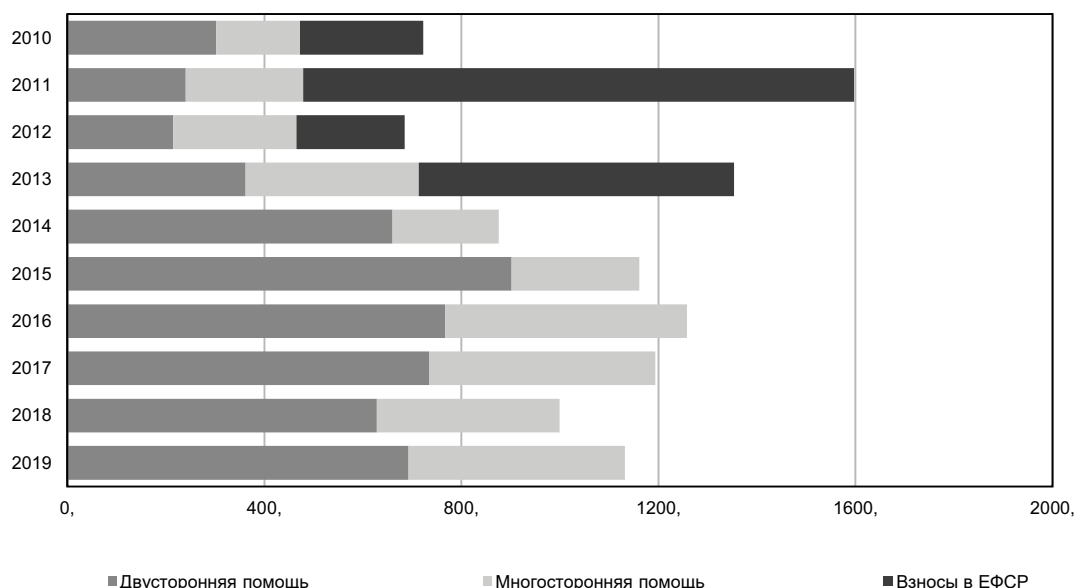
ЕФСР как канал трансфера российского СМР в страны Центральной Азии

Доля РФ в уставном капитале Фонда (88%) обязывает рассматривать Фонд как механизм сотрудничества России со странами-реципиентами направляемого через него

финансирования. На данный момент объем российских взносов в ЕФСР составил 2,558 млрд долл., что составляет 84% от общего объема взносов (Рис. №1). Последний взнос на сумму 260 млн долл. был произведен в 2016 г., что составило 20% от декларированного РФ перед ОЭСР объема ОПР за этот год, превысив объем финансирования, предоставленный во все многосторонние банки развития, который нашел отражение в статистике ОЭСР по ОПР РФ [1, с.10].

Этот арифметический парадокс имеет объяснение: дело в том, то ЕФСР не сертифицирован КСР ОЭСР в качестве канала трансфера ОПР, поэтому РФ не имеет возможности отражать свои взносы в Фонд в отчетности, сдаваемой в ОЭСР. Тем не

Рис. №1 Соотношение объемов двусторонней и многосторонней ОПР, декларируемой перед ОЭСР и взносов РФ в ЕФСР (2010-2019 гг, млн долл. США)

менее мы можем оценить значимость ЕФСР - через сопоставление данных по взносам РФ в ЕФСР с декларированными РФ перед ОЭСР объемами ОПР.

Если учесть, что общий декларированный объем ОПР России с 2010 по 2019 гг. составил 8,75 млрд долл., то получается, что доля РФ в финансировании проектной деятельности ЕФСР, отвечающей критериям ОПР, за тот же период составила 29% от этой суммы (Рис. №2) и почти половину (43%) от общего объема «чистой» многосторонней ОПР¹ в 3,338 млрд долл.

Что касается объемов ОПР непосредственно на центрально-азиатском направлении, то они, согласно данным КСР ОЭСР², с 2011 по 2019 гг. составили почти 1,3 млрд долл., где на Киргизию и Таджикистан пришлось 1,14 млрд долл. и 0,134 млрд долл. соответственно.

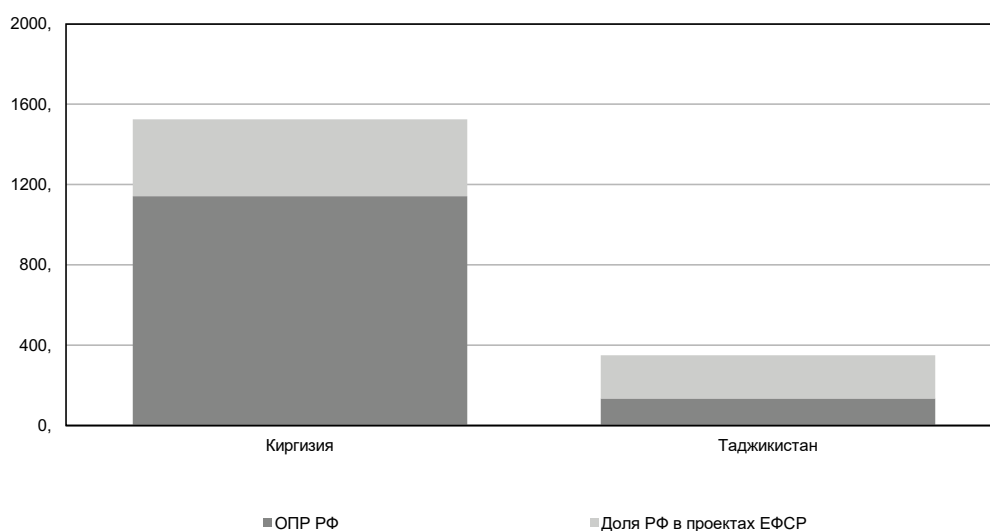
¹ Согласно методике КСР ОЭСР, обязательные и добровольные взносы в основной бюджет многосторонних учреждений учитываются как «чистая» многосторонняя ОПР, а взносы в целевые программы и фонды, администрируемые международными организациями, и финансирование отдельных проектов, инициированных страной-донором и реализуемых силами многосторонних организаций — как двусторонняя ОПР.

² OECD stat. URL: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=Table2A#> (Дата обращения: 26.11.2022)

На диаграмме (Рис. №2) представлены показатели российской ОПР и совокупная доля РФ в финансировании проектов ЕФСР (84%), отвечающих критериям ОПР, в Киргизии и Таджикистане.

Примечательно, что размеры помощи Киргизии в 10 раз превышают объемы помощи Таджикистану. Увеличение объемов помощи Киргизии происходило по мере вступления этой страны в ЕАЭС. Доля России в финансировании проектов ЕФСР в

Рис. №2 Соотношение ОПР РФ и доли РФ в проектах ЕФСР

Киргизии составляет 25% от общих объемов российской ОПР, направленной в данную страну, тогда как объем средств, предоставленный РФ Таджикистану через ЕФСР (рассчитанный с учетом доли РФ в Фонде), больше, чем объем ОПР России Таджикистану, отраженный в базе ОЭСР.

В Киргизии Россия в большей степени стремится использовать помощь в политических целях, сохраняя за собой право управлять объемами помощи в зависимости от траектории развития политической ситуации, гораздо более турбулентной, чем в Таджикистане. Россия стремится поддерживать геополитическое влияние в Киргизии и не отставать от других значимых доноров, к которым относятся Турция, США, Китай и Япония¹ (Таб. №2). Таджикистану также предоставляются существенные объемы помощи со стороны США и ЕС, однако здесь слабое присутствие России в сфере СМР компенсируется военно-политическим влиянием — наличием полноценной военной базы (численность контингента - 7000 человек). Примечательно также, что один из главных конкурентов РФ на пространстве Центральной Азии – КНР отдает предпочтение Таджикистану²: с 2000 по 2017 гг. Киргизии было предоставлено 525,1 млн долл., тогда как Таджикистану – 607,5 млн. долл.³

Таблица №2. Топ-10 доноров Киргизии и Таджикистана

¹ Omuraliev A. Donor Activity in Central Asian Countries since 1991 // Central Asia Bureau for Analytical Reporting. 2020. URL: <https://cabar.asia/en/donor-activity-in-central-asian-countries-since-1991> (Дата обращения: 26.11.2022)

² White Paper «China’s International Development Cooperation in the New Era» // The State Council the People’s Republic of China. 2021

³ AidData’s Global Chinese Development Finance Dataset, Version 2.0 // AidData. 2021. URL: <https://www.aiddata.org/data/aiddatas-global-chinese-development-finance-dataset-version-2-0> (Дата обращения: 26.11.2022)

	Киргизия		Таджикистан	
№П/П	Донор	Объемы ОПР (1991-2018, млн. долл.)	Донор	Объемы ОПР (1991-2018, млн. долл.)
1	Турция	1 156	США	928
2	Россия	1 042	Азиатский банк развития	927
3	МАР	1 033	МАР	755
4	Азиатский банк развития	1 019	ЕС	622
5	США	892	Китай	608
6	Япония	679	Германия	411,4
7	Китай	525	Япония	383
8	ЕС	593	Швейцария	334
9	Германия	517	ООН	309
10	Швейцария	370	МВФ	158

Хотя распределение финансирования проектов ЕФСР между Киргизией и Таджикистаном (456,1 млн. долл. против 185 млн. долл.) вписывается в общую логику российского содействия развитию, стоит отметить, что ЕФСР является инструментом содействия евразийской интеграции, и приоритет Киргизии в случае с инвестиционными кредитами объясняется ее членством в ЕАЭС. Соответственно, стимулирование инфраструктурного развития со стороны ЕФСР может стать стимулом для Таджикистана вступить в ЕАЭС.

Финансовые кредиты ЕФСР активно применяются в кризисных условиях, что можно проследить по выдаче кредитов в целях стабилизации Таджикистану после глобального финансового и экономического кризиса 2008-2009 гг. и нынешними кредитами Таджикистану и Киргизии, предоставленными на фоне «коронакризиса». Для России использование механизмов ЕФСР в таких условиях выглядит достаточно привлекательным ввиду обусловленности кредитов ЕФСР, которая позволяет минимизировать риски неэффективного использования предоставленных средств в странах с низким уровнем управления, к каким относятся Киргизия и Таджикистан.

Евразийский фонд стабилизации и развития играет значимую роль в российском СМР. Объемы российских взносов с 2010 по 2019 гг. превысили объемы взносов в любую другую многостороннюю структуру развития и составляют почти половину от общих декларированных объемов «чистой» многосторонней ОПР. Среди механизмов содействия развитию, задействуемых Россией, ЕФСР выполняет автономную функцию стимулирования евразийской интеграции и стабилизации финансовых национальных систем в период турбулентности.

В Центральной Азии ЕФСР активно применяет различные инструменты, общий портфель которых составил почти 650 млн долл. Выбор предоставления помощи через ЕФСР или по двусторонним каналам определяется целями российской внешней политики и представлениями об оптимальных путях нивелирования различных рисков.

В текущей ситуации на фоне необходимости восстановления после кризиса и частых столкновений на границе Киргизии и Таджикистана, прогнозирование расширения помощи через ЕФСР в ближайшей перспективе осложнено. Тем не менее, есть все основания полагать, что доля ЦА в общем портфеле ЕФСР может увеличиться — в рамках борьбы с последствиями кризиса. Это уже происходит — в основном, за счет финансовых кредитов. Доля инвестиционных кредитов, между тем, на наш взгляд, будет уменьшаться, а доля Киргизии и Таджикистана в портфеле грантов, наоборот, расти. Однако независимо от структуры распределения средств между инструментами Фонд останется одним из ключевых многосторонних механизмов содействия развития в центрально-азиатском регионе. Дальнейшее активное участие ЕФСР в проектной деятельности в Центральной Азии будет выгодно как России, так и странам ЦА.

Литература

1. Бартенев В.И. Российское содействие развитию: особенности статистического учета // Российский совет по международным делам. Аналитическая записка. — №35, 2020
2. Бартенев В.И. и Е.Н. Глазунова. Содействие международному развитию. Курс лекций / Под редакцией В.И. Бартенева и Е.Н. Глазуновой. Всемирный банк. 2012. — 408 с.
3. ЕФСР. Отчет о деятельности 2020 год // ЕФСР. 2022 г.
4. ЕФСР. «Глобальная сеть финансовой безопасности в Евразии: доступность источников стабилизационного финансирования в Армении, Беларуси, Кыргызстане и Таджикистане» // ЕФСР. 2020 г.
5. Зайцев Ю.К. Российская экономическая помощь странам Центральной Азии: итоги двадцатилетней партнерства // Экономическое развитие России, Том 28 - №2, 2021
6. Бартенев В.И. Содействие международному развитию как инструмент внешней политики Российской Федерации: уроки украинского кризиса // Вызовы для России в меняющемся мире (Мировое развитие. Выпуск 14) / Отв. ред. — Ю.Д. Квашнин, Н.В. Тоганова, Е.В. Шумицкая. - Т. 14 из Мировое развитие. - М.: ИМЭМО РАН, 2015.
7. Мендагазиев А. Е, Торопыгин А. В. Взаимозависимость и восприятие интересов США, Китая и России в Центральной Азии // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. 2020. № 3. С. 89-99
8. Морозкина А.К. Страны ЕАЭС в системе содействия международному развитию // Международные финансы - №1, 2019 - с. 88-100
9. Панкин Д. Евразийский банк развития - активный участник интеграционных процессов // Деньги и кредит. №5, 2016
10. Сергеев В., Казанцев А., Бартенев В. Содействие развитию государств Центральной Азии: стратегические горизонты российского участия : рабочая тетр. / [В.М. Сергеев (рук.), А.А. Казанцев, В.И. Бартенев] ; Российский совет по междунар. делам. — М.: Спецкнига, 2013. — 88 с.
11. Спивачевский П. Банки развития и их роль в формировании единого евразийского экономического пространства. // Автореф. дисс. к.э.н. СПб, 2012 -16
12. White Paper «China's International Development Cooperation in the New Era» // The State Council the People's Republic of China — 2021

**БУНЁДИ АВРУОСИЁГИИ ТАҚДИД ВА РУШД ДАР СОХТОРИ НИЗОМИ
ҲАМКОРИҶОИ РУСИЯ ҲАМЧУН ДОНОР БО КИШВАРҶОИ ОСИЁИ
МАРКАЗӢ**

ТОРОПИГИН АНДРЕЙ ВЛАДИМИРОВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқ, профессори кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ
Академияи хоҷагии халқ ва хизмати давлатии назди Президенти Федератсияи Россия.
119571, Федератсияи Россия, ш. Москва, хиёбони Вернадский, бинои 82.

E-mail: saidamirovbs@mail.ru.

САИДАМИРОВ БАҲОДУР ШОВАЛИЕВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқ, директори Маркази «Ҳамкориҳои Авруосиё»
Академияи хоҷагии халқ ва хизмати давлатии назди Президенти Федератсияи Россия.
119571, Федератсияи Россия, ш. Москва, хиёбони Вернадский, бинои 82.

E-mail: saidamirov-bs@ranepa.ru

МЕНДАГАЗИЕВ АРМАН РЕТИНОВИЧ,

аспиранти ДДМ ба номи М. В. Ломоносов.
119991, Федератсияи Россия, ш. Москва, кӯчаи Ленинские горы, хонаи 1, бинои 46.

E-mail: armanmendagaziev@mail.ru

Ин мақола ба мавзӯи мусоидат ва нақши Русия дар Осиеи Марказӣ баҳшида шудааст ва мақоми бунёди тақдид ва рушди Авруосиёро дар системаи низоми кӯмакҳо ба ин минтақа муайян мекунад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф усули таҳлили маълумотҳои оморӣ истифода шуд, ки дар асоси онҳо ҳуҷҷатҳои зерин дода шуданд: ҳаҷми саҳмҳои Русия ба минтақаи Осиеи Марказӣ аз соли 2010 то 2020 аз ҳаҷми саҳмҳо ба дигар сохторҳои бисёрҷонибаи рушд зиёдтар буд; дар Осиеи Марказӣ Бунёди авруосиёгии тақдид ва рушд воситаҳои мухталифи маблағгузориро фаъолона истифода мебарад, ки ҳаҷми умумии онҳо қариб 650 миллион долларро ташкил додааст. Инчунин иштироки Бунёди авруосиёгии тақдид ва рушд дар фаъолияти лоиҳавӣ дар Осиеи Марказӣ ҳам ба Русия ва ҳам ба кишварҳои минтақа муфид аст. Таҳқиқоти мазкур имкон медиҳад, ки нақши сохторҳои ҳамгироии Авруосиё ва Федератсияи Россия дар Осиеи Марказӣ муқаррар карда шавад ва инчунин мантиқи пешниҳоди маблағҳои Бунёди авруосиёгии тақдид ва рушд дар Осиеи Марказӣ дарк карда шавад.

***Калидвожаҳо:** бунёди авруосиёгии тақдид ва рушд, Россия, мусоидат ба рушди байналмилалӣ, кӯмаки расмӣ рушд, Осиеи Марказӣ, Бонки авруосиёгии рушд, ҳамгироии Авруосиё.*

**THE EURASIAN FUND FOR STABILIZATION AND DEVELOPMENT IN THE
STRUCTURE OF THE MECHANISMS OF COOPERATION OF RUSSIA AS A
DONOR WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA**

TOROPYGIN ANDREY VLADIMIROVICH,

Candidate of Law, Professor of the Department of International Relations,
Russian Presidential Academy of National Economy and
Public Administration of the Russian Federation.

119571, Russian Federation, Moscow, 82 Vernadsky Avenue.

E-mail: saidamirovbs@mail.ru

BAHODUR SHOVALIEVICH SAIDAMIROV,

Candidate of Law, Director of the Center for Eurasian Cooperation
Russian Presidential Academy of National Economy and
Public Administration of the Russian Federation.

119571, Russian Federation, Moscow, 82 Vernadsky Avenue.

E-mail: saidamirov-bs@ranepa.ru

MENDAGAZIEV ARMAN ERKINOVICH,

postgraduate student of Lomonosov Moscow State University.

119991, Russian Federation, Moscow, Leninskie gory, house 1, 46 building.

E-mail: armanmendagaziev@mail.ru.

This article is devoted to the topic of promoting the development of Russia in Central Asia and defines the place of the Eurasian Fund for Stabilization and Development in the system of mechanisms for providing assistance. To achieve this goal, the method of analyzing statistical data was used, on the basis of which the following conclusions were made: the volume of Russian contributions to the EFSR from 2010 to 2020 exceeded the volume of contributions to any other multilateral development structure; In Central Asia, the EFSR actively applies various tools, the total portfolio of which amounted to almost \$ 650 million, and the participation of the EFSR in project activities in Central Asia is beneficial to both Russia and the Central Asian countries. This study makes it possible to establish the role of the structures of Eurasian integration in the SMR of the Russian Federation, as well as to understand the logic of providing funds to the EFSR in Central Asia.

Key words: *Eurasian Fund for Stabilization and Development, Russia, international development assistance, official development assistance, Central Asia, Eurasian Development Bank, Eurasian integration.*

УДК:633.5(575.3)

**ФАЪОЛГАРДОНИИ ҶАЛБИ САРМОЯҶО БА РУШДИ КЛАСТЕРҶОИ
ПАХТАКОРӢ ДАР МИНТАҚА**

ШЕРАЛИЕВ ЭМОМАЛӢ НУРАЛИЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимов 64/14.
Тел.: (+992)-935-19-81-11. E-mail: Emomali68@mail.ru.

ХАЛИФЗОДА ҶОВИДОН БОБОХОН,

ассистенти кафедраи суғуртаи
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимов 64/14.
Тел.: (+992)-000-02-23-36. E-mail: jovidhalifa@mail.ru.

Дар мақола масъалаҳои ҷалби сармояҳо ба рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаҳои кишвар ҳамчун омилҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва рушди минтақаҳои кишвар равона карда шудааст. Нуқтаи назари олимони хориҷию ватани оиди фаъолгардонии ҷалби захираҳои сармоявӣ ва истифодаи самаранокии онҳо дар занҷираи сохторӣ-истеҳсолӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли баррасӣ гардидааст. Инчунин омилҳо ва хусусиятҳои хоси минтақавии ҷалби сармояҳо ба рушди кластерҳои агросаноатӣ бо назардошти шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ва самтҳои асосии ҷалби маблағҳои ғайрибучетӣ ва сармояи хориҷӣ ба рушди кластерҳои агросаноатӣ ва истифодаи иқтисодии захиравӣ-табиӣ, ки ба ташиқи ҷойҳои нави корӣ ва самаранокии иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои кишвар равона карда шудааст.

Калидвожаҳо: *иқтисоди минтақа, кластерҳои минтақавӣ, рушди кластерҳои агросаноатӣ, ҷалби сармояҳо, самаранокии сармоягузориҳо, ҷазобияти захираҳои сармоявӣ, иқтисодии захиравӣ-табиӣ.*

Татбиқи амалии стратегияи рушди устувори минтақаҳои кишвар ва самаранокии рушди кластерҳои агросаноатӣ ба ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ғайриимкон аст. Дар ин раванд, яке аз самти асосии рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаи Хатлон ин фаъолгардонии ҷалби сармояҳо ба баҳши мазкур ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, нақши сармояҳо дар занҷираи истеҳсолии кластерҳои агросаноатӣ ва рушди устувори минтақаҳои кишвар хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Тайи даҳсолаҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хоҳири дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва таъмини беҳатарии озукаворӣ, ки яке аз ҳадафҳои стратегии рушди иқтисоди миллии кишвар дар минтақаҳо ба ҳисоб рафта, ба рушди соҳаҳои КАС бахусус, дастгирии кластерҳои агросаноатӣ, ки занҷираи асосии истеҳсолӣ дар минтақаҳои кишвар ҳисобида мешавад, кӯшиш ба харҷ дода истодааст. Барои татбиқи ин ҳадафҳо ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ як қатор санадҳои муҳим қабул ва таҳрезӣ гардида истодаанд. Муҳимтарини онҳо Стратегияи миллии рушд (СМР) барои то солҳои 2030, концепсияи сиёсати агроукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва як қатор санадҳои меърию ҳуқуқӣ доир ба коркарди саноатии маҳсулотҳои кишоварзӣ ва то истеъмолкунандаи ниҳой расонидани маҳсулотҳои саноатӣ мебошад. [1, с.142].

Яке аз самтҳои асосии рушди кластерҳои агросаноатӣ - ин сармоягузориҳо ба соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва самаранокии фаъолияти занҷираи кластерҳои истеҳсолии минтақавӣ мебошад. Махсусан, нақши сармоягузориҳо дар рушди устувори минтақаҳои кишвар ва кластерҳои агросаноатӣ хеле назарас аст. Ба андешаи Музафаров Б. С. «...амалигардонии барномаи сармоягузорӣ бо гузоштани микдори муайяни

захираҳои молиявӣ, материалӣ, меҳнатӣ ва ғайра алоқаманд буда, аз рӯи қоида, муҳлати тӯлониро дар бар мегирад. Маълум аст, ки самара аз ин қарорҳои сармоягузори худро дар як давраи муайян нишон дода, он ба хатар ва номуайянии фаъолияти соҳибкорӣ рӯ ба рӯ мегардад...» . [8, с.123].

Маълум аст, ки мақсади ҳамагуна ҷалби сармояҳо ин ба даст овардани ягон намуди самара (фоида ё самараи иҷтимоӣ-иқтисодӣ) мебошад. Ба андешаи Макконел Р., ва Брюк Л. «...таҳти лоиҳаи сармоягузори хароҷотҳо барои истеҳсол, ташаккули воситаҳои истеҳсолот ва афзоиши захираҳои молиявӣ-моддӣ фаҳмида мешавад...» [5, с121]. Шартҳои муҳим ин аст, ки самара аз ин сармоягузориҳо бояд миёна буда, бо хароҷоти ҳадди ақал ба даст оварда шавад, зеро ин тақозои иқтисодии бозорӣ мебошад. Аз ин рӯ, фаъолияти сармоягузори ҷӣ дар доираи лоиҳаҳои рушди кластерҳои минтақавӣ ва ҷӣ дар мавриди қабули қарорҳои мустақим оид ба фаъолияти самараноки корхонаву ташкилотҳо, ширкату фондҳои сармоягузори, балки дар сатҳи давлат ва минтақаҳо низ мавриди таҳлилу омӯзиши дастаҷамъона бояд қарор дода шавад. [7, с.120].

Аз ин ҷо, бармеояд, ки фаъолияти сармоягузори дар ҳама занҷираҳои кластерҳои агросаноатӣ бояд ҷунун коркард ва амалӣ карда шавад, ки натиҷаи он ба сиёсати давлатии рушди минтақаҳо мувофиқат намуда, ҳамзамон самаранокии рушди комплекси агросанотиро дар бахши сармоягузори таъмин карда тавонад. Яъне, мо нақш ва мақоми раванди сармоягузори дар мисоли корхонаҳои занҷираи кластерҳои саноатӣ дида баромада, мушкилоту камбудииҳои дар ин самт ҷойдоштаро ошкор намуда, таъсири ин равандҳоро ба самаранокии рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаи Хатлон баррасӣ қарор медиҳем, чунки ин иқдом, албатта ба худ сабабҳои худро дорад.

Соҳаи истеҳсолоти моддии комплекси агросаноатӣ барои иқтисодӣ минтақаҳои кишвар аҳамияти муҳими стратегӣ дошта, дар онҳо зиёда аз 20,7% МУД истеҳсол шуда, зиёда аз 74,3 % аҳолии ҷумҳурӣ дар минтақаҳо зиндагӣ намуда, 65,1% аҳоли машғули корӣ дар корхонаву ташкилотҳо соҳаи мазкур ба кор банд мебошанд. Маҳз рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаҳо метавонад ба афзоиши ҳаҷми маҳсулоти агросаноатӣ ва ҳамзамон ба таъмини бехатарии озуқаворӣ аҳоли мусоидат намоянд, ки ин яке аз шартҳои ба дастовардани истиқлоли воқеӣ барои ҳар як давлати мустақил ба шумор меравад. [3, с.192].

Қайд кардан зарур аст, ки дар назарияи илмӣ ва таҷрибаи хоҷагидорӣ маблағгузориҳои асосӣ ё худ сармояҳо ба капитали асосӣ ин гузориши маблағҳои молию пулии дарозмуддате мебошад, ки барои харидкунӣ, азнавбарқароркунӣ, таҷдид, васеъкунӣ ва эҳёи фондҳои асосии корхонаҳо равона карда мешаванд. Яъне, маблағгузориҳои асосӣ сарчашмаи молиякунонии сохтмонҳои капиталӣ дар ин ва ё он соҳаи иқтисодӣ, аз ҷумла низоми комплекси агросаноатӣ ба ҳисоб мераванд. Дар навбати худ сохтмони капиталӣ яке аз шаклҳои асосии такрористеҳсоли фондҳои асосии корхонаву ташкилотҳои кластерҳои агросаноатӣ ба шумор меравад, ки бидуни мавҷудияти онҳо комёб шудан ба самаранокии иқтисодӣ дар ин ва ё он минтақаи кишвар ғайриимкон аст. [12, с.180].

Коркард ва амали намудани барномаҳои давлатии сармоягузори дар солҳои қабилӣ амалигардонии чорабиниҳои алоҳида (ба мисли, сохтмон ва барқарорсозии роҳҳо ва инфрасохтори деҳот, сохтмони объектҳо ва манзил, воридоти техника ва технологияи нав ва ғайра) нигаронида мешуд. Набудани ҳалли дастаҷамъонаи сиёсати сармоягузори дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ заминаи асосии бӯҳрони молиявӣ-иқтисодӣ дар минтақаҳои кишвар мебошад, ки ин равандро тавассути норасоии захираҳои молиявӣ ҷалби камтари сармоягузори ба ин бахш пурзӯр намудааст. Ин ҷо,

қайд кардан ба маврид, ки татбиқи барномаҳои сармоягузори қариб, ки 90-95% аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ ба таври бебозгашт амалӣ карда мешуд. [4, с.212].

Дар Стратегияи миллии рушд барои солҳои 2016-2030 ва ҳам барномаи миёнамӯҳлати рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои кишвар барои солҳои 2020-2025 барои таъмини сармоягузори рушди бахши реалӣ иқтисодиёт, бахусус, рушди кластерҳои агросаноатӣ диққати махсус дода шудааст. Таносубҳои ҳаҷми сармоягузориҳо дар МУД, ки дар сенарияҳои дурнамои рушди иқтисоди миллии кишвар нишон дода шудаанд, далели илман асоснок будани назари коршиносони ватанӣ ва ҳамтоёни хориҷии онҳо буда метавонад. [11, с.163].

Низоми КАС-и рушдкарда ва ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа гарави таъмини амнияти озуқаворӣ, истиқлоли воқеии мамлакат ва кафолати солимии насли имрӯзу фардои чомеа ба шумор меравад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муҳимияти ин мавзӯро дарк ва дар ин самт корҳои зиёдеро анҷом дода истодааст. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми маблағгузори асосӣ ба соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар соли 2020 бо муқоисаи солҳои 2010 ба андозаи 5,4 маротиба, дар соҳаи саноат бошад қариб ба 30,2 маротиба ва бахши алоқа – 13 маротиба зиёд гардидааст. Ҳиссаи ядроии КАС-и, яъне соҳаи кишоварзӣ дар ҳаҷми умумии маблағгузори асосӣ ба андозаи аз 12,3%-и соли 2010 то 1,25%-и соли 2020 омада расидааст (ҷадвали 1).

Аз ҷадвали ҷадвали 1 бармоеояд, ки тайи солҳои 2010-2020 на танҳо суръати ҳаҷми маблағгузори давлатӣ суст гардидааст, балки дар соҳаи кишоварзӣ, ки бахши асосии комплекси агросаноатӣ ва рушди кластерҳо дар минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад, нисбати саноат ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт хеле кам ҷалб гардидааст. Мушкили молиявӣ аз ҷониби дигар, ба корхонаҳои низоми комплекси агросаноатӣ имконият намедихад, ки барои ҷалби бештари сармояҳои ватанӣ ва хориҷӣ шароит муҳаё созанд ва маблағҳои худӣ барои ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаҳои кишвар на он қадар кофӣ мебошанд.

Ҷадвали 1. Ҳаҷми маблағгузори ба сармояи асосӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо нархҳои ҷорӣ)

№	Соҳаҳо	Солҳо						Соли 2020 нисбат ба соли 2010 (маротиба)
		2010		2015		2020		
		млн. сомонӣ	бо %	млн. сомонӣ	бо %	млн. сомонӣ	бо %	
1.	Ҳамагӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт	4669,4	100	9749,9	100	11755,6	100	2,5-маротиба
2.	Саноат	1923,3	41,2	4482,0	46,0	5683,5	48,4	3-маротиба
3.	Кишоварзӣ	58,4	1,3	73,0	0,7	12,7	0,1	-21,%
4.	Нақлиёт ва алоқа	646,3	13,8	1019,1	10,5	1084,9	9,2	1,7-маротиба
5.	Дигар соҳаҳо	2041,4	43,7	4175,8	42,8	4974,5	42,3	2,4-маротиба

Сарчашма: Тоҷикистон 30-соли Истиқлоли давлатӣ-Маҷмӯаи оморӣ: агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2021. –с-487

Қайд кардан зарур зарур аст, ки ҳаҷми маблағҳои бучавӣ дар давраи солҳои 2015-2020 зиёда аз 2,1 млрд. сомониро ташкил дод. Дар 15 соли охир бошад, дар

сектори аграрии ҷумҳурӣ 42 лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ бо маблағи беш аз 3,7 млрд сомонӣ амалӣ гардиданд. Бахусус дар соли 2014 дар ин бахши иқтисодиёти кишвар 4 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ бо маблағи 550 млн.сомонӣ ба итмом расида, айни замон дар соҳаи мазкур амалигардии 9 лоиҳа бо маблағи 1,5 млрд сомонӣ идома дорад. Дар давраи таҳлилгардида зиёда аз 20 ҳаз. га заминҳои обии аҳамияти кишоварзӣ дошта ба қор дароварда шуда, майдони замини дарахтони бисёрсола 54 ҳаз. га афзуда, зиёда аз 100 ҳазор ҷойҳои нави қорӣ ташкил шуда, 52 қорхонаҳои хурду миёна дар соҳаи қорқарди маҳсулоти ғӯшту ширӣ ба қор дароварда шуданд [9, 24]. Ин маблағгузориҳо барои ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ заминаҳои мусоид фароҳам оварда истодаанд. [10, с.487].

Раванди ҳамгирии истеҳсолкунандагони кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаи Хатлон ба сарфаи хароҷотҳо дар заминаи самарои ҳадди ниҳой оварда мерасонад. Ин самара берун аз қорхонаҳои кластерӣ ба назар мерасад, аммо дараҷаи ҳамкориҳои байни иштирокчиёни сохтори кластерҳои минтақавӣ имкон медиҳад, ки самарои иқтисодӣ дар муддати кӯтоҳ ба даст оварда шавад. Дар доираи кластерҳои агросаноатӣ иштирокчиён метавонанд ҳадафҳо ва вазифаҳои фаъолияти истеҳсолии худро ба низом дароварда, роҳҳои рушди дурусти онҳоро интихоб намоянд. Ҳамгирӣ бо намояндагони мақомоти минтақавӣ ва ноҳиявӣ ба ҳалли масъалаҳои, ки ба доираи салоҳияти сохторҳои мазкур шомиланд, мусоидат мекунад. [2, с.176].

Фаъолияти сармоягузорӣ дар заминаи кластерҳои агросаноатӣ ба тӯфайли заминаи умумии иштирокчиён ва дастрасии баробар ба захираҳо ва хавфу хатарҳо қарор меёбад. Барои кластерҳои агросаноатӣ ҳамгирӣ нисбат ба молу хизматрасониҳо, сарфакориро дар хароҷоти транзаксионӣ ва гирғардиши суръати иттилоот хос аст. Дар кластерҳои минтақавӣ ҷиҳати муҳити рақобати бозорӣ маҳсусгардонии истеҳсолот, кооператсия ва ҳамгирӣ хеле хуб амали гардида, инфрасохтори илмӣ-истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ хеле муҳим мебошад.

Таҳлили вазъи кунунии сармоягузорӣ ба низоми комплекси агросаноатӣ, ки солҳои 80-ум қариб шашаки сармоягузориҳо ба рушди истеҳсоли қорхонаҳои кишоварзӣ, имрӯз бошад фақат 1/3 ҳиссаи онҳо равона карда мешавад. Ин раванд дар навбати худ, ба рушди муносибатҳои бозорӣ дар ташакули кластерҳои агросаноатӣ ҷавобгӯ нест. Қамшавии ҳаҷми сармоягузорӣ ба қорхонаҳои комплекси агросаноатӣ аз хусусияти соҳавӣ ва минтақавии истеҳсолоти асосии он, соҳаи кишоварзӣ ва қорқарди саноатии он саҳт вобастагӣ дошта, ҳамаи заминҳои истеҳсолии кластерҳои агросаноатиро фаро гирифтааст. Чунки воридшавии соҳаи кишоварзӣ ба бозори озуқаворӣ ва саноатӣ нисбат ба соҳаҳои дигар ин низом вазнин буда, мутобиқшавӣ ва ҷалби сармояҳо хеле мушкил мебошад. [9, с.25].

Сарфи назар аз афзалиятҳои кластерҳои агросаноатӣ, дар самти ташкили истеҳсолот ва ҷалби сармояҳо баъзе қамбудихо низ ҷой доранд. Онҳо бо марҳилаҳои рушди шабақавӣ ягона ва истифодаи минбаъдаи техника ва технологияи нав алоқаманд буда, якҷанд омилҳои рақобатии кластерҳои минтақавӣ, ки ба мафҳуми ҳамбастагии ҳудудӣ тааллуқ доранд, баргараф менамоянд. Ба ақидаи мо, имконияти нобаробар нисбат ба равандҳои дар як вақт ба вуқӯ байваста дар доираи ҳамгирӣ ва кооператсияи истеҳсолот ҳамчун қамбудии асосии кластерҳои агросаноатӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, барои кластерикунонӣ бештар соҳаҳои иқтисодиёти инноватсионӣ ва барои истифодабарандагони ниҳой муносиб мебошанд.

Ҳангоми муайян намудани талаботи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷалби сармояҳо муҳим он аст, ки ҳолати фондҳои асосии истеҳсолии амалкунандаи қорхонаҳои соҳаи мазкур қаммаҳсул, пурхарҷ ва аз ҷиҳати экологӣ номуқамаларо

баҳо дода, барои ивазу таҷдиди онҳо зиёд сарф намудани сармояҳоро дар назар доштан ба маврид аст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. (SWOT) – таҳлили ҷолибияти нисбии сармоягузорӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати соли 2020

Минтақаҳо	Гурӯҳи минтақаҳо аз рӯи ҷолибияти сармоягузорӣ	Шумораи минтақаҳо	Бо % нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон
ВМКБ	Ҷолибияти хеле пасти сармоягузорӣ (шоҳис пастар аз 0,7)	4	100
НТҚ	Паст (0,7-0,9)	1	11
Хатлон	Миёна (0,9-1,1)	1	18
Суғд	Баланд (1,2-1,5)	1	25
			36

Сарчашма: таҳияи муаллифон.

Таҳлили ҷадвали 2. нишон медиҳад, ки ҷолибияти сармоягузори барои рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ яхела набуда, он нишон медиҳад, ки иқтисодии иқтисодӣ-молиявӣ, захиравӣ-табӣӣ ва иҷтимоӣ-демографӣ дар минтақаҳо яхела нест. Ҷолибияти сармоягузорӣ дар минтақаи Суғд аз ҳама баланд - 1,2-1,5, Хатлон миёна - 0,9-1,1, НТҚ паст (0,7-0,9) ва ВМКБ хеле паст, яъне - 0,7 баробар мебошад. Ин нишондиҳанда дар ВМКБ аз ҳама паст ($< 0,7$) мебошад.

Объекти амалигардонии сиёсати сармоягузорӣ дар сатҳи минтақаҳои кишвар бояд барномаву нақшаҳои минтақавӣ сармоягузори соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, ки тибқи усули ягонаи минтақавӣ дар ҳамохангсозӣ бо мақомоти давлатии маҳалӣ мебошад. Фақат лоиҳаҳои сармоягузори, ки ба барномаҳои рушди кластерҳои агросаноатӣ ҷалб карда мешаванд, метавонанд дар маблағгузорӣ аз сарчашмаҳои ҷумҳуриявӣ ва сармоягузори ватанию хориҷӣ ҳиссагузорӣ карда шаванд. Дар шароити кунунӣ дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ норасоии захираҳои сармоявӣ бештар эҳсос карда мешавад ва сармоягузори маблағҳои худро ба бахшҳои бештар равона месозанд, ки самарайи баланди иқтисодӣ ва муҳлати кӯтоҳ доранд.

Дар ин ҳолат дар сиёсати минтақавӣ сармоягузорӣ принсипҳои амалкунанда бояд такмил дода шуда, шароитҳои нав ва ҷалби технологияи нави инноватсионӣ ба рушди кластерҳои агросаноатӣ зарур аст. Даҳолати давлатӣ то он замоне зарур мебошад, ки бахши мазкур ба ҳадди ақал рушд намуда, ниҳодҳои давлатӣ низ худ бояд дар занҷираи истеҳсоли хизматрасонии кластерҳо ҷаҳлони иштирок намоянд. Барои амали гардонидани чунин сиёсати минтақавӣ мебошад, ки стратегияи рушди давлатии кластерҳои агросаноатӣ куллан дигар карда шуда, он бояд ба талаботи самаранокии молиявӣ-иқтисодии иштирокчиёни он ҷавобгӯ буда, дар амали намудани стратегияи рушди иқтисодии миллии кишвар мусоидат намояд. [6, с.121].

Ҳамин тариқ, баъди таҳлил ва тадқиқи масоили ҷалби сармоягузориҳо барои рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва минтақаи Хатлон чунин тадбирҳо зарур мебошад:

- дастгирии молиявии давлатӣ, баҳусус аз ҳисоби маблағҳои бучавӣ ва маблағҳо аз фондҳои махсус, ки ҳамасола ба тариқи бебозгашт ба рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва кластерҳо дар минтақа равона карда мешаванд, ки онҳо метавонанд, дар ноҳияҳои кишвар корхонаҳои махсусгардонидашудаи саноатӣ, базаи моддӣ-техникӣ ва рушди инноватсиониро таъмин намоянд;

- дар шароити иқтисоди бозорӣ рушди кластерҳои агросаноатӣ самти муҳими таъмини устувори иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои кишвар ба ҳисоб рафта, механизмҳои молиявӣ-иқтисодии он ба такмил ниёз дошта, тавассути ҷалби бештари сармояҳои дохилию хориҷӣ ба рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табӣӣ ва ташаккули бозори минтақавӣӣ озуқаворӣ ва меҳнатӣ ҳалли худро меёбанд;

- дар шароити минтақаҳои кишвар, аз ҷумла минтақаи Хатлон рушди лизингӣ агросаноатӣ барои ҷалби сармояҳо хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Муносибатҳои лизингӣ ҳангоми пешниҳоди сармояҳо дар шакли техника ва технологияи нав барои муҳлатҳои тӯлонӣ хизмат намуда, хароҷот оиди хариди лизингии техника ва технологияи нав аз хароҷотҳои сарфнамудаи қарзи бонкӣ қариб 27-30% арзонтар мебошад. Аз ҷониби дигар, гарав дар ин амалиёт вучуд надошта, фоизи таваккал қариб 2-3%-ро ташкил дода, он қариб 2 маротиба нисбати фоизи қарзҳои бонкӣ муфид мебошад;

- дар шароити минтақаҳои кишвар сармоягузорӣ ба дороии асосии соҳаи комплекси агросаноатӣ ва корхонаю ташкилотҳои он, барои афзудани ҳаҷми истеҳсол, коркард ва фурӯши молу маҳсулотҳои озуқаворӣ ва саноатӣ, афзоиши шумораи коргарон ва ҷойҳои нави корӣ ва беҳшавии вазъи иҷтимоии аҳоли мусоидат менамояд;

- дар мақола равиши ҳамгироии баҳои дурусти иқтидори сармоягузори кластерҳои агросаноатӣ асоснок карда шуда, имконияти муайян намудани ҳолату самаранокии истифодаи сармояҳоро дар низоми комплекси агросаноатӣ таъмин менамояд. Вазъи кунунии ҷараёни сармоягузорӣ дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ тақозои онро менамояд, ки чораю тадбирҳо, сабабҳо ва заминаҳои воқеии ҷаззобияти фаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаю ташкилотҳои занҷираи кластерҳои агросаноатӣ таъмин карда шавад.

Адабиёт

1. Базаров Ш.Ш., Бегов Д.М. Организационно-экономический механизма развития агропромышленной интеграции на основе кластерного подхода / Ш.Ш. Базаров, Д.М. Бегов. - Душанбе, ТАУ, Кишоварз, 2019 № 3. С.142-149
2. Давлатов К.К., Курбонов М.Р. Интеграционные процессы в хлопковом подкомплексе Республики Таджикистан: (Монография) / К.К. Давлатов, М.Р. Курбонов. -Душанбе: «Сино», 2014.- С.176.
3. Исайнов Х.Р., Арабов Ф.П. Инвестиции в земельно-водных ресурсов Таджикистана: механизм управления их эколого-экономического использования. -Душанбе: «Типографии ТНУ», 2019. - 192с.
4. Комилов С. Д. Особенности инвестиционно-инновационной деятельности национальной экономики / Комилов С.Д., Гафаров Ф.М // Проблемы современной экономики. -Душанбе: Сино,- 2018. № 2 (66). - С. 212-215.
5. Кундиус, В.А.Формирование агропромышленных кластеров в регионе / В.А. Кундиус // Никоновские чтения. - 2010. - № 15. С. 234-237.
6. Мадаминов А.А. и др. Микрофинансирование сельских товаропроизводителей - основа устойчивого развития аграрного сектора // Кишоварз, ТАУ. - Душанбе 2004, №1. -121с.
7. Мирсаидов, А.Б. Кластер как рыночный институт развития пространственной экономики /А.Б. Мирсаидов //Экономика Таджикистана. - Душанбе, 2016. - №1. - С.120-128.
8. Музафаров Б.С. Пути повышения инвестиционной активности предприятий аграрного сектора. диссер. на соис. уч. ст. к.э.н.-Душанбе, 2013. -С.123.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ, 23 январи соли 2015. -Душанбе, 2015- С.18-19; Статистический ежегодник РТ /Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. -Душанбе, 2016. -С.25, 186,194.
10. Тоҷикистон 30-соли Истиқлоли давлатӣ. -Маҷмӯаи оморӣ: агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2021. - С. 487.
11. Кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа: баъзе ҷанбаҳои методологии ташаккули ва рушди онҳо.Халифазода Ҷ.Б..Идоракунии давлатӣ. 2021. № 4-2 (54). С. 160-167.
12. Ҷанбаҳои назариявӣ ва хусусиятҳои соҳавию минтақавию ташаккули кластерҳои агросаноатӣ.Халифазода Ҷ.Б..Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 1 (25). С. 178-183.

АКТИВИЗАЦИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИЕ ХЛОПОВОГО КЛАСТЕРА РЕГИОНА

ШЕРАЛИЕВ ЭМОМАЛИ НУРАЛИЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов
Таджикского государственного финансово-экономического университета.
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14.
Тел.: (+992)-935-19-81-11. E-mail: Emomali68@mail.ru.

ХАЛИФАЗОДА ДЖОВИДОН БОБОХОН,

ассистент кафедры страхования
Таджикского государственного финансово-экономического университета.
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14.
Тел.: (+992)-000-02-23-36. E-mail: jovidhalifa@mail.ru.

В статье рассмотрено вопросы привлечения инвестиций в формирования и развития агропромышленных кластеров в регионах республики, как важного фактору повышения эффективности развитие отраслей агропромышленного комплекса. Предложены точка зрения отечественных и зарубежных ученых на активизацию привлекательности инвестиций и эффективное их использование в структурно-производственной цепочке и на этой основе повышения уровня и качества жизни населения. Выделены региональные факторы и особенности привлечения инвестиций в развитие агропромышленных кластеров с учетом природно-климатических условий. Предложены основные направления привлечения внебюджетных источников финансирования и привлечения иностранной инвестиций в развитие агропромышленных кластеров и использования природно-ресурсного потенциала, направленных на создание новых рабочих мест и повышения социально-экономической эффективности развития регионов страны.

Ключевые слова: экономика региона, региональные кластеры, развитие агропромышленного кластера, привлечения инвестиций, эффективность инвестиций, инвестиционной привлекательности, природно-ресурсный потенциал.

ACTIVATION OF INVESTMENT ATTRACTION IN THE DEVELOPMENT OF THE COTTON CLUSTER OF THE REGION

SHERALIEV EMOMALI NURALIEVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance,
Tajik State Financial and Economic University.
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nahimov street.
Phone: (+992)-935-19-81-11. E-mail: Emomali68@mail.ru.

KHALIFAZODA JOVIDON BOBOKHON,

Assistant of the Insurance Department of
Tajik State University of Finance and Economics.
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nahimov street.

The article considers the issues of attracting investments in the formation and development of agro-industrial clusters in the regions of the republic, as an important factor in increasing the efficiency of the development of the branches of the agro-industrial complex. The point of view of domestic and foreign scientists on enhancing the attractiveness of investments and their effective use in the structural and production chain and, on this basis, improving the level and quality of life of the population is proposed. The regional factors and features of attracting investments in the development of agro-industrial clusters are identified, taking into account natural and climatic conditions. The main directions of attracting extrabudgetary sources of financing and attracting foreign investment in the development of agro-industrial clusters and the use of natural resource potential, aimed at creating new jobs and increasing the socio-economic efficiency of the development of the country's regions, are proposed.

Key words: *regional economy, regional clusters, development of agro-industrial cluster, investment attraction, investment efficiency, investment attractiveness, natural resource potential.*

УДК: 332

**ВОСИТАҶОИ ЗАМИНАИ МОДДИЮ ТЕХНИКИИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ
ВА ВАРЗИШ ВА ТАСНИФИ ОНҶО**

САБУРОВ СУЛАЙМОН САФАРОВИЧ,

муаллими калони

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов.
734026, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Лучоб, 53.
Тел.: (+992) 985-92-31-98.

Муаллиф дар мақолаи худ воситаҳои заминаи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва таснифи онҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст. Таъкид шудааст, ки заминаи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш қисми боигарии миллии ҷомеа буда, иншоотҳои варзишӣ, корхонаҳои, ки молҳои варзишӣ, инчунин асбобу лавозимот ва амволи дигари варзиширо истеҳсол карда, дар ихтиёри ташилотҳои хоҷагидорӣ, иттифоқи касаба, тарбияи ҷисмонӣ ва дигар ё дар моликияти шахравандони алоҳида қарор доранд, дар бар мегирад. Қисми назаррасари заминаи моддӣ - техникаи иншоотҳои варзишӣ мебошанд. Вобаста аз таъйинот ва истифодаи иншоотҳои варзишӣ ба универсалӣ (барои якчанд намудҳои варзиш) ва махсусгардонидашуда (барои як намуди варзиш) тақсим мешаванд. Хулоса карда мешавад, ки иншоотҳои варзишӣ барои қонеъгардонии талаботҳои аҳоли ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таъин шудаанд. Онҳо бояд талаботҳоро ба хизматрасониҳои варзишии табақаҳои гуногуни аҳоли (аз рӯйи синну сол, ҷинс, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва касбӣ, майлу рағбатҳои варзишӣ ва ғайра) ба ҳисоб гиранд.

***Калидвожаҳо:** воситаҳо, заминаи моддию техникаи, истеҳсолот, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, иншоотҳо, амволи табелӣ.*

Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҷомеаи муосир омили муҳимтарини нигоҳдорӣ ва таҳкими саломатии одамон, такмил додани фарҳанги онҳо, тарзи муошират, истироҳат ва фароғати ғаёл, алтернатива барои одатҳои бад ба шумор мераванд. Айни замон тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба соҳаи иқтисодии ҳаёти давлат ва ҷомеа - ба сифати қувваи корӣ, ба сохтори истеъмол ва талабот, ба рафтори истеъмолкунандагон, ба робитаҳои иқтисодии берунӣ, сайёҳӣ ва нишондиҳандаҳои дигари низоми иқтисодӣ таъсири калон мерасонанд.

Заминаи моддию техникаи дар ҳар гуна соҳаи хоҷагии халқ бо маҷмӯи воситаҳои гуногуни моддӣ ва техникае, ки ғаёлияти онро таъмин мекунанд, тавсиф меёбад. Барои соҳаи “Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш” ба сифати чунин воситаҳо иншоотҳои варзишӣ ва молҳои варзишӣ (сарулибос, пойафзол, асбобу лавозимот, таҷҳизот), ки барои амалисозии муассири машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ заруранд, амал мекунанд.

Аксарияти воситаҳои, ки заминаи моддию техникаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро ташкил медиҳанд, *фондҳои асосӣ* ба шумор меравад, ки дороиҳои истеҳсолшудаеро, ки якчанд маротиба ё пайваста дар давоми давраи тӯлонӣ, вале на камтар аз як сол, барои истеҳсоли молҳо, пешниҳоди хизматрасониҳои бозорӣ ва ғайрибозорӣ истифода мешаванд, дар бар мегиранд.

Фондҳои моддии асосӣ биноҳо, иншоотҳо, мошинҳо ва таҷҳизот, ҷиҳозҳои ҳисоббарор ва танзимкунада, манзилҳои истиқоматӣ, техникаи ҳисоббарор ва ташкилӣ, воситаҳои нақлиёт, абзорҳо, асбобу лавозимоти истеҳсолотӣ ва хоҷагидорӣ, ва ғайраро дар бар мегиранд.

Фондҳои ғайримоддии асосӣ - инҳо таъминоти компютери ба барномавӣ (нармафзорҳо), пойгоҳҳои маълумот, технологияҳои илмталаби саноатӣ ва фондҳои дигари ғайримоддии асосие мебошанд, ки объектҳои моликияти зехнӣ (тамғаҳои

тчиоратӣ, патентҳо ва ғайра) маҳсуб ёфта, истифодаи онҳо бо ҳуқуқҳои муқаррар кардашудаи азхудкунӣ ба онҳо маҳдуд карда шудааст.

Аз маъқеи илми иқтисодӣ иншоотҳои тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ ҳамчун фондҳои асосии мавҷуда: таҷҳизот, асбобу лавозимот, чиҳозонидан бо технологияҳои муосири иттилоотӣ иртиботӣ фаҳмида мешаванд. Ҳамаи фондҳои ғайримоддӣ фондҳои ғайримоддӣ, яъне: технологияҳо, методикаҳо, таъминоти барномавӣ ва он чизеро, ки моликияти зеҳнӣ номидан мумкин аст, ба ҳаракат мебароранд, ки ин дар маҷмӯъ нерӯи ҳаркатиҳандаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро дар шакли низоми иқтисодии пешниҳоди хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ ва варзишию тамошобобӣ эҷод мекунад.

Аз рӯйи таъйинот иншоотҳои тарбияи ҷисмонӣ - варзишӣ ба варзишӣ - тамошобобӣ; таълимӣ тамринӣ; тарбияи ҷисмонӣ - солимгардонӣ тақсим мешаванд [5; 6].

Заминаи моддию техникаӣ ва варзиш асоси майдони иқтисодӣ маҳсуб ёфта, ба он иншоотҳои тарбияи ҷисмонӣ - солимгардонӣ ва варзиш, корхонаҳое, ки молҳои варзиширо истеҳсол мекунанд, инчунин асбобу лавозимот ва амволи дигари варзишӣ, ки дар ихтиёри ташкилотҳои хоҷагидорӣ, иттифоқи касаба, тарбияи ҷисмонӣ ва дигар ташкилотҳо ё дар моликияти шахравандони алоҳида тааллуқ доранд. Шабакаи иншоотҳои тарбияи ҷисмонӣ - солимгардонӣ ва варзишӣ аз низоме иборат мебошад, ки се зербинои асосӣ: иншоотҳо дар ҷойҳои истифодаи меҳнат (дар муассисаҳо, дар фабрикаҳо, заводҳо ва ғайра); иншоотҳо дар намудҳои гуногуни хизматрасонии ҷамъиятӣ (дар муассисаҳои кӯдакона, муассисаҳои таҳсилот, муассисаҳои истироҳат ва тамоюли фарҳангӣ - равшаннамоидошта ва ғайра); иншоотҳои мустақили тарбияи ҷисмонӣ - солимгардонӣ ва варзишро дар бар мегирад. Низоми мазкур дорои сохтори мураккаб мебошад. Он бо иншоотҳои муаррифӣ шудааст, ки аз ҳамдигар ба таври назаррас фарқ мекунанд. Ҳамин тавр, майдонҳо, толорҳо, ҳавзҳои варзишӣ аз ҳамдигар даҳҳо маротиба аз рӯйи арзиш, аз рӯйи худуди ишғолшуда, аз қобилияти зарфият фарқ мекунанд. Тобеияти идоравии объектҳо низ мутафовит аст [3, с. 52-55].

Ба ақидаи Л.В. Аристова, самаранокии иншоотҳои тарбияи ҷисмонӣ - солимгардонӣ ва варзишӣ бояд вазифаи асосии тарбияи ҷисмонӣ - зиёд кардани шумораи машғулшавандагон ва беҳтарсозии шароити машғулиятҳоро таъмин намояд. Аз ин рӯ, танҳо манфиатнокии давлат дар симои роҳбарони маъмуриятҳо ба рушди тарзи ҳаёти солими аҳолии минтақаи худ коллективҳои иншоотҳои тарбияи ҷисмонӣ - солимгардонӣ ва варзишӣ истифодаи самарабахши истифодаи онҳоро аз рӯйи таъйинот ҳавасманд карда метавонад [4].

Гузариши иқтисодӣ кишвар ба муносибатҳои бозаргонӣ ва ташаккули муносибатҳои бозаргонӣ рушди динамикӣ ва мутаваззини ҳамаи зинаҳои иқтисоди миллӣ, аз ҷумла соҳаи хизматрасонӣ ва хусусан ҷузъи муҳими он – тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва рушди заминаи моддию техникаӣ онҳоро тақозо менамоянд. Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яке аз ҷойҳои афзалиятнокро дар байни омилҳои асосие, ки ба беҳтар шудани вазъи саломатии аҳоли мусоидат карда, асоси рушди ҳамаҷонибаи шахсият, инчунин рушд ва воридшавии минбаъдаи ҷумҳурӣ ба низоми иқтисодии ҷаҳонӣ маҳсуб меёбанд, ишғол мекунанд.

Профессор С.Г. Сейранов ба таҳқиқи муносибатҳои бозаргонӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш диққати калон додааст. Ба ақидаи ӯ, бозори соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш 70% аз бозори хизматрасониҳо, ки дорои як қатор хусусиятҳо мебошад, иборат мебошад. Ба онҳо динамизми баланд, сегментатсияи худудӣ ва хусусиятҳои маҳаллӣ, суръати баланди гардиши сармоя дар пайи сикли кӯтоҳи истеҳсолотӣ, бартарӣ

доштани корхонаҳои хурд ва миёна дар истеҳсоли хизматрасониҳо, хассоснокии баланди онҳо ба конъюнктураи бозорӣ дар робита ба имконнопазирии интиқол ва анборкунии хизматрасониҳо, хусусиятҳои раванди пешниҳоди хизматрасониҳои марбут бо робитаи шахсии истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда, фардӣ ва ғайристандартӣ будани хизматрасониҳои пешниҳодшаванда, номуайянии натиҷа дар аксари ҳолатҳо ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳо, мавудияти мутаносибии иттилоот дар истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда ва ғайра мансуб мебошанд [9; 10, с. 70-73].

Рушди иқтисоди бозорӣ дар асоси рушди мутавозин ва динамикии тамоми занчираҳои иқтисоди мамалакат, бо шумули соҳаи хизматрасонӣ, ва хусусан, унсури асосии муҳими он - тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш якҷоя бо заминаи моддию техникии он таъмин карда мешавад. Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва таъминоти моддию техникии он яке аз мақомҳои афзалиятнокро дар миёни омилҳои ишғол мекунад, ки ба беҳтар гардидани вазъи солимии аҳоли, рушди варзиши оммавӣ мусоидат карда, ҳамчун асос барои рушди ҳамоҳанги шахсият, омодагии варзишгарони дараҷаи олӣ, баланд бардоштани имичи мамлакат дар шароити беҳтар гардидани робитаҳои иқтисодии ҷаҳонӣ хизмат мекунад [8, с. 4].

Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш соҳаи истеҳсолоти ғайримоддӣ буда, муносибатҳои иқтисодӣ дар он низ муносибатҳои истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмоли неъматҳои ғайримоддӣ - хизматрасониҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ва неъматҳои маънавӣ, ки дорои шакли шайъӣ махсуб меёбанд.

Дар тафовут аз истеҳсолоти моддӣ меҳнати кормандони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бевосита ба инсон ва шароити иҷтимоӣ ҳастии он, ба “сайқал додани одамон тавассути одамон” барои қоньгардонии талаботҳои муҳимтарини ҳаётан муҳим ва ташаккулдиҳандаи шахсият ба нигоҳ доштани ҳаёт ва солимии одамон, рушди ҷисмонии онҳо, ба таҳсилоти умумӣ ва касбӣ, рушди меънавӣ ва тарбияи зебоишиносӣ нигаронида шудааст. Ин талаботҳо на танҳо дорои хусусияти заминавии муайянкунанда дар ташаккул ва рушди ҳар як инсон, дар андӯхтани “сармояи инсонӣ” - и он барои ҳаёти минбаъдаи меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ мебошанд. Қоньгардонии онҳо барои тамоми ҷомеа аҳамияти махсус дорад, зеро тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (ба монанди соҳаҳои дигари иҷтимоӣ фарҳангӣ) сифатҳои шахрвандии шахсият, захираҳои меҳнатиро барои иқтисоди миллӣ ташаккул медиҳанд, яъне онҳо ҳамзамон талаботҳои муҳимтарини иҷтимоиро қонь мегардонанд [1, с. 264-265].

Тавре ки амалия нишон медиҳад, механизми бозаргонӣ татбиқи ҳуқуқҳои ҳамаи шахрвандонро ба ҳифзи солимӣ, ба таҳсилот ва корбарии неъматҳо ва арзишҳои фарҳангӣ, инчунин ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таъмин намекунад. Сабабҳо дар ин ҷо гуногунанд.

Аз ин рӯ, дар механизми хоҷагидорӣ тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш нақши муҳимро принсипҳои иқтисоди меъёрӣ мебозад. Барои қоньгардонии дахлдори талаботҳои иҷтимоӣ фарҳангии аҳоли сарпарастии давлатӣ зарур аст, ки бо муҳимияти махсуси шахсӣ ва ҷамъиятии онҳо ва маҳдуднокии соҳибистиклолии истеъмолкунанда муайян шудааст. Дастрасӣ аз тариқи нархгузори имтиёзнок ё ройгон будани хизматрасониҳои муҳимтарин барои шахрвандон дар муассасаҳои давлатӣ таъмин гардида, умумият ва кафолатнокии истеъмоли онҳо аз тариқи механизми иҷборкунӣ дар асоси қонунгузорӣ татбиқ карда мешавад.

Механизми ташкилӣ - иқтисодии фаъолияти инфрасохтори соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бо рушди чор бахш: давлатӣ, омехта (хусусии ғайритиҷоратӣ), ҷамъиятӣ ва хусусӣ тиҷоратӣ муайян карда мешавад.

Бо рушди муносибатҳои бозаргонӣ нақши давлат дар танзими бозори хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ - варзишӣ тафриқавӣ мегардад, ки дар истифодаи методҳои гуногуни таъсиррасонии мустақим ва ғайримустақим (нарихӣ, андозӣ, қарзӣ ва ғайра) ифода меёбад.

Ҷаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба ғоидабарии ҳадди аксар равона нашуда, бо иҷрои вазифаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим алоқаманд буда, дастгирии назаррасро аз давлат пешбинӣ мекунад, ки ин ба хусусияти омехта - ҷамъиятии аксари хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ мувофиқат мекунад.

Бозори хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ - варзишӣ қоньгардонии талаботҳои инфиродии шаҳрвандонро таъмин намуда, рақибии иловагӣ ва самарабахш дар истеҳсоли ин хизматрасониҳо барои муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ маҳсуб меёбад. Вазифаи муҳими он ҳавасмандгардонии қори самараноки бахши давлатӣ дар асоси густариши озодии интиҳоби истеъмолкунандагон ва рақобат дар соҳаи сифати хизматрасониҳо мебошад.

Мавҷудияти хизматрасонӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш танҳо дар раванди истеҳсоли онҳо (ҷудонопазирӣ аз манбаъ) маънои имконнопазии нигоҳдории онҳоро барои интизои истеъмолкунанда (нигоҳдоринашавандагӣ) дорад. Ин талаботҳои маҳсусро ба маркетинг барои нигоҳ доштан ва қоньгардонии талабот ба хизматрасониҳо пешниҳод мекунад, зеро даромад аз ҷойҳои пурнашуда дар толорҳо, клубҳои варзишӣ, дар варзингоҳҳо, дасткашии истеъмолкунандагон аз интизоршавӣ дар навбат барои ҳамеша аз даст меравад.

Ба назари мо, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба шумори соҳаҳои ба таври динамикӣ рушдёбанда ва даромадноки иқтисоди ҷаҳонӣ мансуб буда, ба ҳалли ҷунин вазифаҳои бунёдии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, аз қабилӣ баланд бардоштани сифати зиндагии шаҳрвандон, ҳавасмандгардонии ҷаъолнокии истеъмолӣ ва қорӣ, маҳсулнокии меҳнат, ҷорикунии шаклҳои инноватсионии истеҳсолот таъсир мерасонанд. Барои ҳар як соҳаи иқтисод мавҷудияти заминаи худии моддию техникӣ хос мебошад. Заминаи моддию техникӣ соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бо иншоотҳои тарбияи ҷисмонӣ - варзишии сершумори гуногун аз рӯйи таъйиноти худ, хусусиятҳои меъморӣ банақшагирӣ ва аз рӯйи таъйиноти функционалӣ тавсиф меёбад.

Иншоотҳои тарбияи ҷисмонӣ - варзишӣ аз шабакае (низоме) иборат аст, ки зерин он ҷунин маҷмӯи онҳо фаҳмида мешавад, ки қаноатмандии талаботҳои аҳолиро дар машғулиятҳои машқҳои ҷисмонӣ ва намудҳои варзиш бо хароҷоти камтарини меҳнат аз ҷониби ҷомеа, воситаҳои моддӣ ва вақти машғулшавандагон таъмин менамояд [11, с. 279].

Ҳар як иншооти варзишӣ бояд бо назардошти дурнамоҳои рушди нуқтаи аҳолинишин бунёд карда шавад. Ҳамин тавр, масалан, дурнамоҳои афзоиши шаҳри қалон бояд дурнамоҳои тавсеаи иншоотҳои варзишӣ, интиҳоб ва тақсироти онҳоро дар ҳудуд ба назар гиранд. Дар баробари ин, дар соҳтмони иншоотҳои варзишӣ на танҳо зиёдшавӣ ва тағйирёбии талаботҳои аҳоли, балки инҷунин мавҷудият ва самарабахшии истифодаи заминаҳои аллақай мавҷудаи варзиширо ба ҳисоб гирифтани лозим аст.

Афзоиши шабакаи иншоотҳои варзишӣ, маҳсусгардонӣ, баланд бардоштани мучаҳҳазнокии техникӣ раванди таълимӣ - тамринӣ ва мусобиқаҳо сол то сол ба мучаҳҳазгардонии иншоотҳои варзишӣ бо сароядҳо, ҷиҳозҳо, асбобу лавозимоти варзишӣ талаботҳои ҳарчи навтарро пешниҳод мекунанд.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки таҷҳизоти иншоотҳои варзишӣ аз рӯйи арзиш ба ҳисоби миёна қариб 8% - и арзишии умумии онҳоро ташкил медиҳад, ки ба худии ҷунин

меъёр дар соҳаҳои дигар мувофиқат мекунад. Арзиши умумии иншоотҳои варзишӣ (фондҳои асосӣ) ва ҳаҷми маблағгузориҳоро ба сохтмони варзишӣ (дар ҷумҳурӣ, вилоят, шаҳр) доништа, арзиши умумии таҷҳизотро ҳисоб кардан душвор нест [2, с. 133-170].

Кори тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ дар ҳамаи иншоотҳо, ки дар онҳо машғулиятҳо тайёрии махсусро талаб накарда, барои ҳаёт ва саломатии машғулшавандагон хатар надорад, амалӣ карда мешавад. Мувофиқи таснифи истилоҳоти зерин истифода мешавад:

1. Иншооти тарбияи ҷисмонӣ - солимгардонӣ - ин иншоотест, ки андозаҳои ба талаботҳои ҳуҷҷатҳои меъёри ба объектҳои тарбияи ҷисмонӣ - солимгардонӣ мувофиқат мекунад.

2. Майдони варзишӣ - ин иншооти ҳамвор барои намуди муайяни бозиҳо ва машғулиятҳо мебошад; сохтани болопӯшҳо имконпазир аст. Майдони бо деворҳо ихота кардашударо барои бозии хоккей бо шайба куттии хоккейбозӣ меноманд.

3. Майдончаи маҷмӯии варзишӣ - ин иншооти ҳамворе мебошад, ки таҷҳизот ва нишонаи он имкон медиҳанд машғулиятҳои гуногуни варзишӣ бонавбат гузаронида шаванд.

4. Майдонҳо барои бозии варзишӣ ё машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ - ин иншооти ҳамвор барои намуди муайяни бозиҳо ва машғулиятҳо мебошад. Имкони истифодаи бонавбати майдони бозӣ барои якчанд намудҳои бозиҳоро пешбинӣ кардан мумкин аст.

5. Трасаи варзишӣ - ин масофаи бо қоидаҳои мусобиқаҳо ва талаботҳои раванди таълимӣ - тамринӣ байни ду нуқтаҳои ниҳии масофа танзимшуда мебошад.

6. Ҳастаи (ядро)и варзишӣ - ин майдони футболбозӣ (бозингарӣ) мебошад, ки бо роҳчаи дав, андозаи муқаррарӣ канорадорӣ карда шудааст, яъне дарозӣ аз рӯйи хати ченкунии сектор ба 400 м ва радиуси гардиш - ба 36 м баробар мебошад.

7. Саҳнаи варзишӣ - ин ҳастаи варзишӣ бо минбарҳо мебошанд. Дар ҳавои кушод - аз 1500 нафар, дар бино - аз 500 нафар.

8. Толори варзишӣ - ин иншооти пӯшидаи варзишии бо дарозии на камтар аз 18 м, бо бари на камтар аз 9 м ва баландии на камтар аз 5 м мебошад, ки барои намуди муайяни машғулиятҳо (махсусгардонидашуда) ё таъйиноти универсалӣ мучаҳҳаз гардонида шудааст.

9. Корпуси варзишӣ - ин бинои ба таври алоҳида истодае мебошад, ки унсури асосиаш толори варзишӣ мебошад. Шумораи толорҳо маҳдуд намебошад. Сохтани ҷойҳо барои тамошобинон имкон дорад. Дар якҷоягӣ бо толор (толорҳо) ҳавзи шиновариҳо ҷойгир кардан мумкин аст.

10. Манежи варзишӣ - ин иншооти пӯшидаи ба таври алоҳида истода ё замиа кардашудае мебошад, ки аз рӯйи андозаҳои ба талаботҳои раванди таълимӣ - тамринӣ ва қоидаҳои мусобиқаҳо дар намудҳои варзиш, ки ба сифати иншоотҳои асосӣ иншоотҳои калонандозаи ҳамворро истифода мебаранд, ҷавобгӯ мебошад.

11. Ҳавзи шиноварӣ - ин иншооти кушода ё пӯшида бо ваннаи асосии бо андозаи на камтар бо қоидаҳои мусобиқаҳо пешбинишуда мебошад. Таркиби шароит барои якчанд намудҳои варзиш дар як ванна имкон дорад.

12. Тири тирпарронӣ - ин иншооти пӯшида ё кушода барои тирпарронӣ аз силоҳи ҷангӣ ё варзишӣ мебошад.

13. Велотрек - ин иншооти калонҳаҷми пӯшида ё кушодае мебошад, ки роҳҳои пурпечуби аз рӯйи ҳисобкунӣ нишебдор, минтақаи дучархаронии оҳиста ва биноро барои хизматрасонӣ дар бар мегирад.

14. Велодром - ин иншооти пӯшидае мебошад, ки велотрек ва чойҳоро барои тамошобинон барои 3000 чой ва зиёда аз онро дар бар мегирад.

15. Акватория (варзишӣ) - ин сатҳи ба таври махсус ишорашудае мебошад, ки дар он раванди таълимӣ - тамринӣ ва мусобиқаҳо оид ба намудҳои заврақронии варзиш гузаронида мешаванд.

16. Канали заврақронӣ - ин иншооти сунъӣ бо масофаи 2200 м ва мавҷудияти оби “муस्ताқим” ва “баръакс” ва иншоотҳои зарурии ёрирасон мебошад.

17. Трамплин барои чаҳишҳо - ин иншооти калонҳаҷме мебошад, ки барои лижаронӣ теппа барои суръатگیرӣ (чун қоида, дар шакли эстакада), теппаи фурудоиеро дар бар мегирад, ки тибқи меъёрҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳисоб карда шуда, бо дастгоҳҳои зарурии техникӣ барои кори таълимӣ - тамринӣ ва мусобиқаҳо зимни таъмини ҳамзамони шароити бехатари баҳрабардорӣ мучаҳҳаз гардонида шудааст.

Банақшагирии фаъолияти иншоот имкон фароҳам меорад, ки заминаи моддию техникии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш рушд дода шуда, иқтидорҳои иншоотҳои ҷисмонӣ оқилона истифода шуда, сарбории майдончаҳои варзишӣ, толорҳои варзишӣ, ҳавзҳо ташкил карда шуда, маблағҳо, таҷҳизот, асбобу лавозимоти варзишӣ сарфакорона истифода шуда, кумак мекунад, ки иншоотҳои варзишӣ бо хароҷоти камтарин истифода шуда, иқтидорҳои онҳо васеъ карда шаванд.

Ду намуди банақшаگیرӣ мавҷуданд: дурнамо, ки барои 5 сол тва зиёда аз он, ва ҷорӣ, ки барои 1 сол тартиб дода мешаванд. Дар низоми тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш нақшаҳои дурнамо оид ба рушди иншоотҳои варзишӣ, инчунин оид ба лоиҳакашии маҷмааҳои калони варзишӣ асосан дар самти ҷумҳурӣ ва вилоятҳо таҳия карда мешаванд. Нақшаҳои ҷорӣ бояд дар ҳар як иншооти варзишӣ мавҷуд бошанд. Ҳар як иншооти варзишӣ дар фаъолияти худ, пеш аз ҳама, бо қарорҳо, фармонҳо, нишондодҳо ва дастурҳои кумитаи дахлдор оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, супоришҳои ташкилотҳое, ки иншооти варзишӣ ба он тобеъ мебошад, роҳбарӣ мешавад. Вобаста аз иқтидори иншооти варзишӣ, хусусиятҳои функционалӣ ва аҳамияти он дар ҳаёти иҷтимоӣ - ҷамъиятии ноҳия ё шаҳр нақшаи фаъолияти ин иншооти варзишӣ ташаккул дода мешавад [7].

Дар нақша ҳаҷми корҳои дарпешистода, муҳлатҳои иҷроиш, таъмин будан бо қувваи корӣ, мавод, таҷҳизот, асбобу лавозимот аниқ пешниҳод гардида, масъулияти шахсони муайян нишон дода шаванд. Нақшаҳои ҷорӣ кори иншооти варзишӣ барои як сол бо назардошти мавсими варзишӣ (зимистона, тобистона) тартиб дода мешаванд.

Иншооти варзишӣ ба истифодаи оқилонатари маблағҳои гардишӣ манфиатдор мебошанд, то ки бо маблағҳои худӣ хароҷоти ҷориро таъмин намояд. Бо ин мақсад он саъй мекунад воситаҳои моддӣ, нерӯи барқ ва гармиро сарфакорона харч карда, захираҳои мавод, сӯзишворӣ, қисмҳои эҳтиётиро дошта бошад.

Воситаҳои моддии гардишӣ дар иншоотҳои варзишӣ бузург нестанд, зеро онҳо маҳсулот истеҳсол намекунанд. Истисно воҳидҳои гуногуни таъмирӣ ва қитъаҳои дигари таъйиноти истеҳсолидошта мебошанд, ки маҳсулоти барои варзиш муҳимро истеҳсол карда, фоидаи дахлдорро ба даст меоранд.

Тавре қайд гардид, ба молҳои варзишӣ сарулибос, пойафзол, снарядҳо, асбобу лавозимот ва дастгоҳҳои варзишӣ барои мучаҳҳазгардонии иншоотҳои варзишӣ ва хизматрасонӣ ба мусобиқаҳо мансуб мебошанд. Ташкилотҳои варзишӣ молҳои варзиширо, чун қоида, бо ҳисобкунии ғайринақдӣ аз тариқи мағозаҳои савдои чаканаи хурд аз рӯйи маҳдудиятҳое, ки аз ҷониби идораҳои дахлдор ва вазорати рушди иқтисод ва савдо муқаррар карда мешаванд, харидорӣ мекунанд. Корхонаҳои саноати варзишӣ ва шабакаи савдо талаботро ба аксарияти молҳои варзишӣ таъмин менамоянд. Баъзе

молҳои серталаб ё дорои таъйиноти махсус дар хорича аз тариқи ташкилотҳои ғайритижоратӣ харидорӣ карда мешаванд. Аҳоли молҳои варзиширо дар мағозаҳо бо ҳисобкунии нақдӣ харидорӣ мекунад. Як қисми амвол ва сарулибоси варзиширо варзишгарон барои истифодаи муваққатӣ дар ҷамъомадҳо ва мусобиқаҳо ба таври ройгон дар клубҳои варзишӣ ба даст меоранд.

Асбобу лавозимот ва таҷҳизот, ки бо онҳо иншоотҳои варзишӣ, гурӯҳҳои тарбияи ҷисмонӣ, клубҳои варзишӣ ва муассисаҳои таҳсилот аз рӯи феҳристҳои махсус таъмин карда мешаванд, амволи табелиро ташкил медиҳанд. *Амволи табелӣ* намудҳои асосии таҷҳизот ва асбобҳоеро, ки барои баргузори босифати тамринҳо ва мусобиқаҳои варзишӣ аз рӯи намудҳои дахлдори варзиш заруранд, дар бар мегирад.

Ду намуди амволи табелиро фарқ мекунанд:

- таҷҳизот ва асбобу лавозимоте, ки иншоотҳои варзишӣ бояд бо онҳо мучаҳҳаз гардонидани шуда бошанд;

- сарулибоси варзишӣ, пойафзол ва асбобу лавозимоти махсус, ки ба варзишгаро ва мураббӣён дар вақти мусобиқаҳо, ҳунарнамоиҳои варзишӣ ва ҷамъомадҳои таълимӣ - тамринӣ дода мешаванд.

Мавҷудияти амволи табелӣ дар иншоотҳои варзишӣ шартӣ зарурии истифода ва баҳрабардории пурарзиши онҳо маҳсуб меёбад.

Бинобар барориши пайвастаи молҳои нави варзишӣ феҳристи амволи табелии иншоотҳои варзишӣ ба таври даврӣ тағйир меёбад. Аксари намудҳои асбобу лавозимот барои истифодаи кӯтоҳмуддат аз ҷониби хонандагон аз ҳисоби маблағҳои ташкилотҳои хоҷагидор, иттифокҳои касаба ва муассисаҳои таҳсилот хангоми баргузори мусобиқаҳои варзишии оммавӣ ба таври ройгон пешниҳод гардида, шакли иҷораи пулакӣ ба таври васеъ истифода мешаванд.

Амволи варзишӣ аз ҷониби ташкилотҳои варзишӣ, пойгоҳҳои истироҳат, корхонаҳои хизматрасонии маишӣ ба иҷора дода мешавад. Ин шакли қулай барои истифодаи амволи таъйиноти мавсимидошта, дар саҳро, хангоми ташкили намудҳои оммавии истироҳати варзишӣ маҳсуб меёбад. Ба иҷора лижаҳо, завракҳо, конкиҳо, тӯбҳо, пойафзоли махсус дода мешаванд. Дар ташкилотҳои худхоҷагидорӣ хангоми муайян кардани нархҳои иҷора хароҷоти анҷомдодашуда ба ҳисоб гирифта шуда, маблағи ғайрибарорӣ ба нақша гирифташаванда дохил карда мешавад. Қисми асосии хароҷот аз арзиши фарсудашавии амвол, истехлоки биноҳо ва музди меҳнати кормандони хизматрасон ташаккул меёбад.

Аз аҳамияти калон барои рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши оммавӣ амволи варзишӣ, ки дар моликияти шахсии шахрвандон қарор дорад, бархӯрдор мебошад. Онро инчунин ба заминаи моддии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш нисбат медиҳанд. Таҳқиқотҳои ҷомешиносӣ нишон медиҳанд, ки қариб оилае вучуд надрад, ки дар он дар истифодаи шахсӣ сарулибос, пойафзоли варзишӣ мавҷуд набошад. Дар айни замон афзоиши соҳибони мотосиклҳо, дучарҳо ва мопедҳо ба қайд гирифта мешавад.

Ҳамин тариқ, заминаи моддию техникий ҳаракати тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ воситаҳоеро дар бар мегирад, ки ҳам дар моликияти ҷамъиятӣ, ҳам дар моликияти шахрвандон қарор дорад. Заминаи моддию техникий шартӣ зарурии фаъолият ва рушди муассисаи таҳсилот мебошад. Такмили таъминоти моддию техникий бо таҷҳизоти муосири тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ талаботҳои муосир ба муассисаи таҳсилот ба ҳисоб меравад. Толорҳои варзишӣ ва майдончаҳои варзишӣ имкониятҳои истифодаи усулҳои гуногуни фаъолияти хонандагонро дар дарсҳо васеъ карда, ҳавасмандии онҳоро ба таҳсил баланд бардошта, ҳамзамон, шароитро барои ташкили самарабахши раванди таълимӣ фароҳам меоранд.

Адабиёт

1. Алексеев С.В., Виленский М.Я., Гостев Р.Г., Гостева С.Р., Лотоненко А.В., Филимонова С.И. Физическая культура и спорт в образовательном пространстве России. Монография. – М.: ООО НИЦ «Еврошкола», Воронеж.: ООО «Издательство РИТМ», 2017. - 500 с.
2. Аристова Л.В. О материально-технической базе физической культуры и спорта// Л.В Аристова. Сб. научных статей «Физическая культура и спорт в Российской Федерации», вып. 1: под ред. Р.Г. Гостева и С.И. Гуськова. - М.: Издательский центр «Воронеж», 2000.
3. Аристова Л.В. Развитие материально-технической базы физической культуры/ Л.В. Аристова // Теория и практика физической культуры. №7 - 2001. 52-55 с.
4. Аристова Л.В., Шпилько С.П. Физическая культура: отрасль в новых условиях хозяйствования/ Л.В. Аристова, С.П. Шпилько. – М.: 1991. - 81 с.
5. Левченко Г.Н., Зайцев О.С., Блинова Н.П., Прокофьев В.Е., Новиков Р.С., Янович К.В. Проектирование и эксплуатационное содержание спортивных сооружений. / Научная монография. – Курск.: ЗАО «Университетская книга», 2020. – 177 с.
6. Левченко Г.Н., Зайцев О.С., Руденко А.Е., Прокофьев В.Е., Новиков Р.С., Янович К.В. Научно–методические подходы к повышению эффективности материально–технического обеспечения физической культуры и спорта. / Научная монография. – Курск.: ЗАО «Университетская книга», 2020. – 220 с.
7. Литвинович, В. М. Организация и экономика физической культуры и спорта: учеб.-метод. пособие / В.М. Литвинович, О.А. Гусарова, Н.Ф. Денисенко. – 2-изд., испр. и доп. – Минск: БГУФК, 2010. – 117 с.
8. Саидова М.Х. Организационно-экономический механизм развития сферы физической культуры и спорта в условиях рыночной экономики: теория, методология и практика (на материалах Республики Таджикистан): дисс... докт. экон. наук:08.00.05/Мунавар Хамидовна Саидова. - Душанбе, 2017. - 307с.
9. Сейранов С.Г. Менеджмент в спортивной федерации (на примере тхэквандо)/ С.Г. Сейранов. - М.: РГАФК, 1996. - 60 с.
10. Сейранов С.Г. Метод оценки уровня развития инфраструктуры/ С.Г. Сейранов. //Проблемы функционирования и развития инфраструктуры народного хозяйства. - М.: ВНИИСИ,1979. - С.70-73.
11. Экономика физической культуры и спорта [Текст] /З.Л.Завадская, С.Н.Зозуля, М.И.Золотов, В.В.Кузин, Е.В.Кузьмичева, М.Е.Кутепов. - М.: СпортАкадемПресс, 2001.- 496 с.

**МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ БАЗА ФИЗКУЛЬТУРЫ
И СПОРТА И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ**

САБУРОВ СУЛАЙМОН САФАРОВИЧ,

старший преподаватель

Институт физкультуры Таджикистана имени С. Рахимов.

734026, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Лучоб, 53.

Тел.: (+992) 985-92-31-98.

В своей статье автор рассматривает материально-техническую базу физической культуры и спорта и их классификацию. Подчеркивается, что материально-техническая база физической культуры и спорта является частью национального богатства общества, включая

спортивные сооружения, предприятия, производящие спортивные товары, а также оборудование и другое спортивное имущество, находящееся в распоряжении хозяйственных организаций, профсоюзных, физкультурных и других организаций, также в собственности отдельных граждан. Значительная часть материально-технической базы - спортивные сооружения. В зависимости от назначения и использования спортивные сооружения делятся на универсальные (для нескольких видов спорта) и специализированные (для одного вида спорта). Сделан вывод о том, что спортивные сооружения призваны удовлетворить потребности населения в занятиях физической культурой и спортом. Они должны учитывать требования к спортивным услугам разных слоев населения (по возрасту, полу, социальным и профессиональным группам, спортивным интересам и т.д.).

Ключевые слова: инструменты, материально-техническая база, производство, физическая культура, спорт, сооружения, имущество.

MATERIAL AND TECHNICAL BASIS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AND THEIR CLASSIFICATION

SABUROV SULAYMON SAFAROVICH,

Senior Lecturer

Institute of Physical Education of Tajikistan named after S. Rakhimov.

734026, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 53 Luchob str.

Phone: (+992) 985-92-31-98.

In his article, the author discusses the material and technical basis of physical culture and sports and their classification. It is noted that the material and technical base of physical culture and sports is part of the national wealth of society, including sports facilities, enterprises engaged in sports goods, as well as equipment and other sports property at the disposal of economic organizations, trade unions, physical culture and others. property of individual citizens. A significant part of the material and technical base is sports facilities. Depending on the purpose and use, sports facilities are divided into universal (for several sports) and specialized (for one sport). It is concluded that sports facilities are designed to meet the needs of the population in physical education and sports. They should take into account the requirements for sports services of different segments of the population (by age, gender, social and professional groups, sports interests, etc.).

Key words: tools, material and technical base, production, physical education, sports, facilities, property.

УДК: 338.4

**МАВӢЕИ САНОАТ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

МИРЗОЕВА ДИЛНОЗА ТОЛИБҶОНОВА,

ассистенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.

Тел.: (+992) 937-51-04-06. E-mail: dilnozamirzoeva23@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур, муаллиф мавқеи саноат дар рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромадааст, ки яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати ҚТ мебошад. Дар шароити муосир ташаккули корхонаҳои нави саноатӣ, муҷаҳҳаз сохтани таҷҳизоти муосир ва технологияҳои нав, аз қабилӣ васеъ намудани имкониятҳои коркарди ниҳони ашӣи хоми ватанӣ, мусоидат ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва таҳкими иқтисодии содиротии кишвар асос ёфтааст. Натиҷаи ҳалли ин гуна проблемаҳо ба муносибати мунтазами тартиб додани стратегия ва барномаи тараққиёти саноати ҷумҳурӣ зич алоқаманд аст. Тоҷикистон дар заминаи рушди саноати ватанӣ ҳадафҳои стратегияи худро татбиқ намуда, Ҳукумати мамлакат тавассути сиёсати самараноки саноатӣ, сармоягузори дохилӣ ва хориҷиро ҷалб менамояд ва захираҳои дохилии худро барои баланд бардоштани сатҳи неқуаҳволии аҳолии кишвар бомаром истифода намуда истодааст.

Калидвожаҳо: саноат, рушди иқтисодӣ, содирот, воридот, ашӣи хом, қувваи корӣ, тараққиёт, сармоягузори иқтисодиёт.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит кардааст, ки таъмини рушди муътадили иҷтимоию иқтисодии мамлакат ба хусусият ва сифати тараққиёти корхонаҳои саноатие, ки дар қаламрави он амал мекунанд, вобаста аст. Аз ин рӯ, стратегияи рушди ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташаккули минтақаҳои бисёрфункционалии саноатӣ дар минтақа алоқаманд аст. Ҳамин тариқ, дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» пешбинӣ шудааст, ки «Яке аз афзалиятҳои муҳимми рушди минтақаҳо ташаккули кластерҳои худудии саноатӣ (худудҳои индустриализатсия ва ҳамгироии нав, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, бизнес-инкубаторҳо, паркҳои технологӣ, марказҳои инноватсия) ва рушди долонҳои иқтисодӣ мебошад». Дар шароити муосир ташаккули корхонаҳои нави саноатӣ, муҷаҳҳаз сохтани таҷҳизоти муосир ва технологияҳои нав, аз қабилӣ васеъ намудани имкониятҳои коркарди ниҳони ашӣи хоми ватанӣ, мусоидат ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва таҳкими иқтисодии содиротии кишвар асос ёфтааст. Натиҷаи ҳалли ин гуна проблемаҳо ба муносибати мунтазами тартиб додани стратегия ва барномаи тараққиёти саноати ҷумҳурӣ зич алоқаманд аст.

Инчунин бояд қайд кард, ки саноат яке аз соҳаҳои калидии иқтисоди мамлакатҳо ва тавлидкунандаи асосии неъматҳои моддӣ ба ҳисоб рафта, рушди он ба пешрафти бахшҳои дигари иқтисодиёт заминаи мусоид мегузорад ва нуфузу мавқеи давлатро дар арсаи байналмилалӣ устувор менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои заминаҳои воқеии рушди саноат, аз ҷумла захираҳои бойи табиӣ, қувваи корӣ, манбаҳои кофии энергияи сабз, мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ, мавҷудияти бозорҳои дохиливу хориҷӣ, иқлими мусоид барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар омилҳои пешбарандаи истеҳсолоти саноатӣ аст, ки барои тараққиёти босуръати тамоми бахшҳои он, бахусус саноати маъдан ва металлургия, мошинсозӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмон, саноати сабук, хӯрокворӣ, дорусозиву кимиё ва дар ин замина ба рушди истеҳсолоти миллӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Барои рушди соҳаи саноат якҷанд барномаву стратегия ва нақшаи чорабиниҳо, аз ҷумла Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030,

Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022, Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 ва Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020, Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 қабул гардиданд. Санадҳои мазкур ба афзун намудани ҳаҷми маҳсулот, таъмини рақобатнокии он, ташкили корхона ва коргоҳҳои нав, таъсиси ҷойҳои корӣ ва гузариши иқтисодии кишвар аз шакли тавлидкунандаи ашёи хом ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳой бо арзиши иловашудаи баланд замина мегузорад.

Дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида саҳми соҳаи саноат дар Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ аз 12,1 фоизи соли 2014 ба 17,4 фоиз дар соли 2020 расонида шуд.

Рушди саноат ва истеҳсолоти миллӣ бо истифодаи ашёи хоми ватанӣ метавонад ба таъсиси корхонаҳои истеҳсолӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, гардиши дохилии молу маҳсулот, устувории низоми иқтисодӣ ва дар маҷмӯъ ба таъмини зиндагии шоистаи аҳоли мусоидат намояд.

Вобаста ба ин, бахши коркарди ашёи хом ва то маҳсулоти ниҳой расонидани он дар ҳамаи бахшҳои соҳаи саноати мамлакат яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, дар ин самт чораҳои зарурӣ амалӣ шуда истодаанд.

Тоҷикистон дар заминаи рушди саноати ватанӣ ҳадафҳои стратегии худро татбиқ намуда, Ҳукумати мамлакат тавассути сиёсати самараноки саноатӣ, сармоягузори дохилӣ ва хориҷиро ҷалб менамояд ва захираҳои дохилии худро барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолии кишвар бомаром истифода намуда истодааст.

Қобили зикр аст, ки яке аз бахшҳои муҳими иқтисодии мамлакат саноати сабук ба ҳисоб рафта, он дар иқтисодии ҷаҳон саҳми муассир дорад ва дар корхонаҳои насочӣ дар ҷаҳон беш аз 60 миллион кормандон фаъолият мекунад. Дар Чин саноати сабук 19%-и ММД-ро ташкил медиҳад. Ин танҳо 2% камтар аз даромади соҳаи кишоварзӣ ва нисфи ҳиссаи умумии саноати коркард мебошад.

Саноати сабук инчунин ҳиссаи назарраси ММД-ро дар иқтисодии чунин кишварҳо, ба монанди Португалия-22%, Италия-12%, Германия-6%, ИМА-4% ишғол мекунад. Бо назардошти андозаи иқтисодии ин кишварҳо метавон гуфт, ки саноати сабук дар ММД ва шугли умумии аҳолии қобили меҳнат саҳми назаррас дорад.

Бозори ҷаҳонии саноати бофандагӣ ва дӯзандагӣ дар соли 2019 арзиши бозори чаканаи 1.9 триллион доллари амрикоиро ташкил дод ва пешбинӣ шудааст, ки соли 2030 ба 3,3 триллион доллар расад ва бо суръати рушди солонаи 3,5% афзоиш меёбад.

Содироти насочӣ ва либос дар якҷанд кишварҳо ҳиссаи муҳимми содиротро ташкил медиҳад: 85% дар Бангладеш, 59% дар Покистон, 12% дар Туркия ва 11% дар Миср. Ин бахши меҳнатталаб миллионҳо нафарро бо кор таъмин мекунад ва ҳиссаи шугл дар ин бахш дар шумораи умумии неруи корӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ назаррас аст.

Дар ҷумҳурии мо низ саноати сабук яке аз соҳаҳои ояндадору таҳкимбахшандаи иқтисодӣ ба шумор меравад. Зеро дар ҷумҳурӣ заминаҳои устувори рушди ин соҳа мавҷуд буда, имкони истифодаи пурраи захираҳои ашёи хом ва истеҳсоли моли ҷавобгӯ ба талаботи замони муосир фароҳам оварда шуда истодааст.

Мутобиқи нишондиҳандаҳои омории соли 2020, шумораи корхонаю коргоҳҳои соҳаи саноати сабук қариб 490 корхонаро ташкил дода, ҳиссаи соҳа дар маҷмӯи шумораи корхонаҳои саноатӣ якҷо бо корхонаҳои хурд зиёда аз 21 фоизро ташкил медиҳад.

Бо ташаббус ва дастгириҳои пайвастаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати мамлакат ба рушди соҳаи саноат, аз ҷумла саноати сабук имтиёзҳои назаррас, ба монанди озод намудан аз супоридани андоз аз Ҷоида вобаста ба ҳаҷми сармоягузориҳо аз 2 то 5 сол, озод намудан аз АИИ ва бочи гумрукӣ барои воридоти дастгоҳҳо ва таҷҳизоти технологӣ, ашёи хом барои истеҳсолот, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсол карда намешавад, ба муддати 12 сол аз андози Ҷоида, андози замин ва андози моликият озод кардани корхонаҳои нави коркади нахи пахта то маҳсулоти тайёр дар сурати бунёди занҷираи пурраи коркарди нахи пахта ва дигар имтиёзҳои фароҳам оварда шуда, фазои муосири сармоягузорӣ муҳайё гардидааст. Тибқи қонунгузори мамлакат соҳибкорону сармоягузори дохиливу хориҷӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ имтиёзҳои якранг доранд.

Маҳсулоти соҳаи саноати сабук, аз ҷумла маҳсулоти нассоҷию дӯзандагӣ, аз қабилӣ риштаи пахтагин, матои пахтагини хом ва тайёр, маҳсулоти кешбофӣ, ҷӯробҳо, либосҳои тайёри дӯхташуда ба якҷанд кишварҳои хориҷи дуру наздик содирот шуда истодаанд.

Дар баробари ин, бо мақсади таъмини рушди саноати сабук, амалӣ намудани якҷанд тадбирҳои маҷмӯӣ, аз ҷумла ҷиҳозонидани корхонаҳои амалкунанда бо таҷҳизоти технологияи муосир, тақвият бахшидани бахшҳои пахтакорӣ, пиллапарварӣ ва чорводорӣ бо мақсади таъмини корхонаҳои ватанӣ бо ашёи хом; мутобик намудани сифати маҳсулот ба талабот ва таъби мизочон, мусоид намудани арзиши маҳсулоти ниҳой, ташкили брендҳои нав ва бандубаст, таъмини корхонаҳо бо мутахассисони баландхаттисоси муҳандисӣ ва коргарони ихтисосҳои асосӣ, мунтазам баланд бардоштани малакаи касбӣ, васеънамоии дастрасӣ ба маблағгузорӣ барои пурра намудани фондҳои гардишӣ, ташкили кластерҳои агросаноатӣ бо занҷираи арзиши иловашудаи баланд, пайдо намудани бозорҳои нави ҷаҳонӣ ва густариши ҳамкорӣ бо корхонаҳои асосии саноати сабук дар кишварҳои дар ин соҳа пешрафта ҷиҳати қабули фармоиш барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳой муҳим арзёбӣ мегардад.

Соҳаи дигари муҳим саноати хӯрокворӣ маҳсуб ёфта, бунёди корхонаҳои саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва истеҳсоли маводи хӯрока дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиклолӣ, маҳсусан аз солҳои 2000-ум то имрӯз ба натиҷаҳои назаррас ноил гардид. Соҳибкорон аввалин шуда, ба бунёди корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти хӯрока машғул шуданд.

Миқдори корхонаҳо дар ҳама соҳаҳои саноати хӯрокворӣ соли 2020-ум ба зиёда аз 520 адад расонида шуда, ҳиссаи саноати хӯрокворӣ дар таркиби маҷмӯи умумии маҳсулоти саноатии мамлакат қариб 23 Ҷоиз ва дар ҳаҷми саноати коркард зиёда аз 37 Ҷоизро ташкил дод.

Дар аксари корхонаҳо технологияи муосири коркард ҷорӣ гардида, бастабандии маҳсулот ба таври муосир роҳандозӣ гардид. Мутахассисони соҳа барои боз ҳам баланд намудани сифати маҳсулот корҳои зиёдеро ба анҷом расонида истодаанд.

Дар баробари ин, то ҳол якҷанд навъҳои маҳсулоти хӯрокворӣ аз дигар кишварҳо ворид гардида, дар ҳама соҳаҳои саноати хӯрокворӣ истифодаи самараноки иқтидорҳои истеҳсолӣ муҳим аст.

Зеро саноати хӯрокворӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар рушди саноати ҷумҳурӣ саҳми калон дошта, рушди минбаъдаи он метавонад ба иҷрои ҳадафи стратегии таъмини амнияти озуқаворӣ ва ғизои босифат тақони ҷиддӣ бахшад.

Барои таъмини рақобатпазирии маҳсулоти хӯроквории истеҳсоли корхонаҳои ватанӣ шароити мусоид, аз қабилӣ иқлими муътадил ва аз ҷиҳати экологӣ тоза барои

парвариши маҳсулоти кишоварзӣ, сифати баланди таъму лаззати маҳсулот, мавҷудияти бозорҳои дохиливу беруна ва қувваи кории ихтисоснок фароҳам аст.

Дар баробари ин, амалисозии якчанд тадбирҳо, ба монанди роҳандозии нақшаҳои тадқиқоти маркетингӣ; истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда, тақвият бахшидани ҷоринамоии технологияҳои нав барои истеҳсоли маҳсулот, тарғибу ташвиқи васеи тамғаи молӣ, аз ҷумла коркарди сомонаҳои корпоративӣ ва ҷойгир кардани онҳо дар шабакаҳои интернетӣ, истифодаи васеи шабакаҳои иҷимой, ташкил кардани намоишгоҳҳо ва ё иштирок дар онҳо, ташкили кластерҳои агросаноатӣ ва дигар чораҳо зарур аст.

Дар маҷмӯъ, пешравии ояндаи саноати хӯрокворӣ бе тараққӣ додани заминаи ашёи хоми кишоварзӣ имконнопазир аст. Афзоиши ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ ба зиёд гардидани миқдори корхонаҳои саноати хӯрокворӣ мусоидат намуда, ғаёолияти муназзами корхонаҳоро давоми сол таъмин менамояд.

Дар ҳама давраи замон ҳаёти инсонро бунёдкориву созандагӣ, сохтмони роҳҳои нақбҳо, биноҳои маъмурию манзилӣ ҳамроҳӣ менамоянд. Заминаи амалӣ намудани ҳамаи он ободкориҳо рушди истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ба ҳисоб меравад. Имрӯз аҳамияти ин соҳа дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистон аз ҳарвақта дида муҳимтар мебошад.

Саноати масолеҳи сохтмонӣ тибқи нақшаву барномаҳои соҳавӣ рушд ёфта, барои расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат мусоидат намуда истодааст.

Аз ин рӯ, дар як муддати начандон тӯлонӣ, шумораи корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ аз сӣ адади соли 2004 ба 530 корхона дар соли 2020 расонида шуд, инчунин садҳо соҳибкорони инфиродӣ ба истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ машғул шуданд.

Солҳои охир дар соҳа истеҳсоли маҳсулоти нави воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда, аз ҷумла семент, пахтаи минералӣ аз санг, рангҳои аккрилӣ, кубурҳои пластикӣ, хишти ороишӣ, шиферҳои гуногун, сангҳои ороишӣ ва ғайра густариш ёфт.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон аз 26.01.2021 с.;
2. Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 аз 27.05.2020 с.;
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 2016 с.;
4. Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025;
5. Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020;
6. Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020
7. www.stat.tj;
8. www.nbt.tj.

РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

МИРЗОЕВА ДИЛНОЗА ТОЛИБДЖОНОВА,

ассистент кафедры экономики и управления

Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121.
Тел.: (+992) 937-51-04-06. E-mail: dilnozamirzoeva23@mail.ru.

В данной статье авторы рассматривают роль промышленности в экономическом развитии Республики Таджикистан, что является одним из приоритетов Правительства Республики Таджикистан. В современных условиях она базируется на формировании новых промышленных предприятий, оснащении их современным оборудованием и новыми технологиями, такими как расширение возможностей конечной переработки отечественного сырья, стимулирование производства конкурентоспособной продукции и укрепление экспортного потенциала страны. Результаты решения таких задач тесно связаны с системным подходом к разработке стратегии и программы промышленного развития республики. Реализуя свои стратегические цели в развитии отечественной промышленности, Таджикистан посредством эффективной промышленной политики привлекает Правительство, отечественных и иностранных инвесторов, использует свои внутренние ресурсы для повышения благосостояния населения страны.

Ключевые слова: *промышленность, экономическое развитие, экспорт, импорт, сырье, рабочая сила, развитие, инвестиционная экономика.*

THE ROLE OF INDUSTRY IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

MIRZOEVA DILNOZA TOLIBJONOVNA,

Assistant of the Department of Economics and Management
of Sadridin Aini Tajik State Pedagogical University.

734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121 Rudaki ave.
Phone.: (+992) 937-51-04-06. E-mail: dilnozamirzoeva23@mail.ru.

In this article, the authors consider the role of industry in the economic development of the Republic of Tajikistan, which is one of the priorities of the Government of the Republic of Tajikistan. In modern conditions, it is based on the formation of new industrial enterprises, equipping them with modern equipment and new technologies, such as expanding the capabilities of final processing of domestic raw materials, promoting the production of competitive products and strengthening the country's export potential. The results of the solution of such problems are closely connected with the systematic approach to the development of the strategy and program of industrial development of the republic. Implementing its strategic goals in the development of domestic industry, Tajikistan is attracting the Government through effective industrial policy, domestic and foreign investors, and is using its domestic resources to improve the well-being of the country's population.

Key words: *industry, economic development, export, import, raw materials, labor force, development, investment economy.*

УДК 657.1

ТАҲАВВУЛИ НИЗОМҲОИ МИЛЛИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА МУШКИЛОТИ ТАСНИФИ ОНҲО

КАРИМОВ БАҲОДУР ҲАСАНОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
мудир кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5.
Тел.: (+992) 907-90-82-10. E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

Рушди ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ, равандҳои ҷаҳонишавӣ, инчунин воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми иқтисодии ҷаҳонӣ ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ субъектҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Дар ин гуна шароит низоми баҳисобгирии муҳосибӣ шартӣ муҳимтарин барои рушди муносибатҳои байни субъектҳои иқтисодии мамлакатҳои мухталиф ва иқтисодиёти милли мегардад. Вале он барои ҳамаи мамлакатҳо ягона нест, дар ҳар як мамлакат қоидаҳои махсуси пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодагии ҳисоботи молиявӣ таҳия ва истифода мешаванд, ки маҳз дар низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос меёбанд.

Имрӯз омӯзиши низомҳои милли ва байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ, ошкор намудани хусусиятҳои онҳо ва қабули лаҳзаҳои беҳтарини онҳо барои татбиқкунӣ дар равандҳои ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷолибияти хосаро касб намудааст. Ин имкон медиҳад, ки сатҳи таҳрифҳои ахбори дар ҳисоботи молиявӣ субъектҳои иқтисодӣ пешниҳодгардида наст ва сатҳи дарки он баланд карда шавад.

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи низомҳои милли баҳисобгирии муҳосибӣ ва мушкилоти таснифи онҳо баҳида шудааст. Равандҳои таҳаввули низомҳои милли баҳисобгирии муҳосибӣ таҳлил шудаанд, омилҳои ба рушди онҳо таъсиррасон муайян карда шудаанд. Таҳлили қиёсии амсилаҳои ҷаҳонӣ баҳисобгирии муҳосибӣ гузаронида шуда, низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ аз рӯи самтҳо ва аломатҳои асосӣ муқоиса карда шудаанд. Аломатҳо, хусусиятҳо ва тафовути асосии амсилаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ имрӯз дар ҷаҳон мавҷудбуда муайян карда шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот дар доираи мақола имкон медиҳанд, ки лаҳзаҳои мусбати низомҳои милли ва байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ҷудо карда шаванд ва дар асоси онҳо самтҳои мукамалсозии низоми милли баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ, низом, низоми ахборӣ, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, методи баҳисобгирии муҳосибӣ, стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, танзимкунии баҳисобгирии муҳосибӣ, амсилаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ.

Рушди муносибатҳои бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, равандҳои ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳамгироии субъектҳои хоҷагидорӣ дар сатҳи байналмилалӣ ба ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ талаботи худро пешниҳод менамоянд. Равандҳои ҳамгироии байналмилалӣ иқтисодиёт ба зарурати бунёди механизми муносиби ташаккули ахбор оид ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ дар миқёси байналмилалӣ меоранд, ки ба ҷо овардани он дар доираи раванди стандартикунонии байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ имкон дорад.

Дар ин гуна шароит низоми милли баҳисобгирии муҳосибӣ худро ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ва амалияи идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ мутобиқ намуда, бо дарназардошти хусусиятҳои миллии пешбурди фаъолияти иқтисодӣ ва санадҳои қонунгузори милли дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ фаъолияти худро роҳандозӣ менамояд.

Ҳамзамон, зарурати дигаркунӣ ва мукамалсозии методология ва методикаҳои дар давоми солҳои тӯлонӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ пайдоршуда ба миён меояд.

Сатҳи рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳар як мамлакат аз мувофиқ будани он бо рушди иқтисодиёти миллӣ ва ҷавобгӯ будан ба талаботи идоракунии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ муайян мегардад. Барои гирифтани ахбори саҳеҳ ва воқеъбинона оид ба натиҷаҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ корбурди усулҳо ва қоидаҳои муносибе зарур аст, ки бо ёрии онҳо фаъолияти хоҷагидорӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос гардида, ахбори натиҷавии барои қабули қарорҳои идоракунӣ зарурӣ дар шакли ҳисоботи молиявӣ ташаккул меёбад.

Барои таъмин намудани ҳамаи истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ бо маълумоти воқеӣ оид ба таркиб, ҷойгиршавӣ ва истифодаи дороиҳо, уҳдадорӣҳо ва сармояи субъекти хоҷагидорӣ, инчунин пешкаш намудани маълумоти ҷамъбасти оид ба корхонаҳои як соҳа ва умуман мамлакат рӯя намудани принципҳои методологии ягонаи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ аҳамияти муҳим дорад. Принципҳои мазкур унсурҳои асосии ташкилдихандаи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар миқёси корхонаҳои алоҳида ва иқтисодиёти миллӣ мебошанд. Онҳо барои ҳар як мамлакат вобаста аз талаботи қонунгузориҳои миллӣ бо дарназардошти муқаррароти принципҳои байналмилалӣ таҳия карда мешаванд.

Масъалаҳои таҳаввул ва рушди низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ имрӯз яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти илмии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ мебошанд. Ин мавзӯ дар асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ – М.У. Бобоев [3], Г.Т. Қодирова [11; 12; 13; 14], С.Ф. Низомов [18; 19], Қ.Х. Хушвахтзода [2; 26], З.Р. Шарифов [27], Л.В. Ашихмина [1], И.Н. Богатая [4], Н.А. Илюхина [8], Н.А. Милавская [16], А.П. Михалкевич [17], В.Ф. Палий [20], А.М. Петров [22] ва дигарҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти илмӣ вобаста ба мавзӯи таҳқиқоти мо мафҳумҳои зиёде истифода мешаванд, чун «баҳисобгирии муҳосибӣ», «низомии баҳисобгирии муҳосибӣ», «низомии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», «низомии миллии баҳисобгирии муҳосибӣ», «амсилаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ». Дар ин маврид баъзе муаллифон мафҳумҳои мазкурро чун мафҳумҳои ҳаммаъно ба қор мебаранд. Вале ба андешаи мо, ин мафҳумҳо аз ҳам тафовут доранд. Таҳлили таърифҳои дар адабиёт бештар дучоршаванда ба мо имкон дод, ки нигоҳи худро ҷиҳати тафовути мафҳумҳои мазкур изҳор намоем.

Ҳамин тавр, баҳисобгирии муҳосибӣ маҷмӯи унсурҳои дорои шакл ва муҳтавои муайян мебошад, ки дар алоқамандии байниҳамдигарӣ амал намуда, низоми ахбории мураккабро барои таъмини идоракунии субъектҳои иқтисодӣ ташкил медиҳанд. Яъне, баҳисобгирии муҳосибӣ «низомии ахбор оид ба вазъ ва ҳаракати сарватҳои корхона, оид ба натиҷаҳои фаъолияти он мебошад, ки фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаро бо ченаки пулӣ инъикос мекунад» [17, с.4].

Азбаски мо баҳисобгирии муҳосибиро чун низом маънидод кардем, зарур мешуморем, ки мафҳуми худӣ «низом»-ро низ ҷиҳати муносибат бо баҳисобгирии муҳосибӣ шарҳ диҳем.

Ба ақидаи И.Н. Дрогобитский, «низом – ин моҳиятест, ки дар натиҷаи алоқамандии қисмҳо метавонад мавҷудият ва амалкунии худро чун чизи ягона нигоҳ дорад» [6, с.44]. Дарк намудан ва ифода намудани ҳамагуна объект чун низом бо роҳи ҷудо намудани он ба қисмҳо (унсурҳо) ва муайян кардани муносибатҳои ин қисмҳо дар сурати мукаммали объект имкон дорад. Бинобар ин, аксаран низом чун маҷмӯи муносибатҳои ин унсурҳо баррасӣ мешавад. Ба ин хотир, муҳаққиқон В.И. Ткач и М.В.

Ткач низомро чун «мачмӯи унсурҳои дар муносибат бо ҳамдигар қарордошта, ки чизи мукамал ва яғонаро ташкил медиҳад», шарҳ медиҳанд [25, с.8].

Ҳамин тавр, низом дастаи пурра ва мукаммали унсурҳои бо ҳам алоқамандеро ифода менамояд, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян ва расидан ба ҳадафи яғона амал мекунад. Метавон тасдиқ намуд, ки баҳисобгирии муҳосибӣ дорои дастаи муайяни унсурҳо (объектҳо) мебошад, ки имкон медиҳанд онро ба низом мансуб донист. Ба сифати унсурҳои асосии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дороиҳо, сармояи худӣ, сармояи ҷалбгардида (ухдадорихо) ва амалиёти дар раванди фаъолияти хоҷагидорӣ рухдиҳанда баромад мекунад. Дар ин маврид объектҳо (унсурҳо)-и баҳисобгирии муҳосибӣ аз нигоҳи ташкилӣ мухтор мебошанд. Ин мухторӣ дар он зоҳир мегардад, ки унсурҳои асосии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ чун намудҳои алоҳидаи дороиҳо ва ухдадорихо, амалиёти хоҷагидорӣ – чун марҳилаи ҳаракати онҳо дар гирдгардиши сармоя ё лаҳзаҳои ҳаракати беисти воситаҳои корхона баррасӣ мешаванд [23, с.29].

Баъзе муаллифон изҳор менамоянд, ки «ба сифати унсурҳои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчунин унсурҳои методи он, аз ҷумла ҳисобҳо баромад менамоянд» [24, с.19]. Тавассути унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибӣ алоқамандии вазифавии байни объектҳои (унсурҳои) баҳисобгирии муҳосибӣ ба ҷо оварда мешавад. Онҳо чун олоти барои иҷрои вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ истифодашаванда эътироф карда мешаванд.

Методи баҳисобгирии муҳосибӣ мачмӯи тарзҳо ва қоидаҳои барои ташкили баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ истифодашаванда мебошад. Дар амалияи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ методи баҳисобгирии муҳосибӣ тарзҳо ва қоидаҳои гуногунро дар бар мегирад, чун: ҳисобҳо, навишти дутарафа, баҳодихии пулӣ, ҳуҷҷатнигорӣ, барӯйхатгирӣ, ҳисобкунии арзиши аслий. Барои гирифтани ахбори воқеӣ ва саҳеҳ оид ба фаъолияти субъектҳои иқтисодии соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт ва умуман иқтисодиёти миллӣ мавҷудияти принципҳои яғонаи методологии ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ зарур аст, ки онҳоро бояд ҳамма субъектҳои иқтисодӣ, новобаста аз шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва моликият дар низоми баҳисобгирии муҳосибии худ истифода баранд.

Мафҳуми «принсип» ҷиҳати қорбурд дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ барои ифода намудани қоидаҳои умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ истифода мешавад. Принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳар як мамлакат вобаста аз талаботи принципҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби Шӯрои стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ тасдиқ шудаанд, ҳамчунин бо баҳисобгирии хусусиятҳои рушди иқтисодиёт ва анъанаҳои миллии хоҷагидорӣ таҳия карда мешаванд.

Дар таърифи баҳисобгирии муҳосибӣ, ки мо таҳия намудем, он чун низоми мураккаби ахборӣ тавсиф шудааст. Бинобар ин, мушқилот дар омӯзиши баҳисобгирии муҳосибӣ бо мураккабии ҳуди низом ва ҳам бо муҳтавои ахборӣ доштани он алоқаманд аст.

Назарияи умумии низомҳо дар охири солҳои 1940 замоне ба рушд ёфтани оғоз кардааст, ки биологҳои австриягӣ Л. Бергаланфи онро аз низомҳои биологӣ ба тамоми дигар низомҳо паҳн намуд. Ба ақидаи Л. Бергаланфи назарияи мазкур бояд ба омӯзиши равандҳои появие машғул шавад, ки умумӣ буда, зухуроти ба ҳамма фанҳо тааллуқдоштаро фаро мегиранд [15, с.286].

Барои низомҳои биологӣ ҷудо намудани онҳо ба намудҳои зинда ва ғайризинда муҳим аст. Дар дигар низомҳо ворид намудани ин гуна маҳдудият душвор аст, чунки барои фаъолият намудани онҳо иштироки инсон зарур аст. Ба ҳамин монанд, дар

низомҳои ахборӣ, ки унсурҳои ғайризинда – барандагони моддии ахбор ва усулҳои коркарди он, техникаи компютерӣ ва воситаҳои алоқаро дар бар мегиранд, барои амалкунии муътадили худ иштироқи ҳатмии инсонро, ки зехни он чун барандаи ахбор баромад мекунад, талаб менамоянд. Инсон қодир аст, ки ахборро дарк ва таҳлил карда, дар асоси он қарорҳои дахлдор қабул кунад.

Ҳама гуфтаҳои мазкурро оид ба низомҳои ахборӣ метавон ба баҳисобгирии муҳосибӣ чун низоми ахбории идоракунии субъекти иқтисодӣ мансуб донист. Дар ин маврид, дар тафовут аз дигар низомҳои ахборӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамеша мукамал ва баитмомрасида аст. Низомҳои дигари идоракунии субъекти иқтисодӣ - назорат, таҳлил, танзимкунӣ, метавонанд ба таври нопурра роҳандозӣ шаванд ва чун низоми номукамал амал кунанд. Масалан, дар корхона низоми назорат метавонад мавҷуд бошад, вале дар доираи он танҳо баъзе амалҳои назоратӣ иҷро шаванд. Баҳисобгирии муҳосибӣ бошад, ҳатто дар корхонаи на чандон калон мавҷуд будани низоми таъминкунандаи инъикоси беист ва пурраи ҳама далелҳои фаъолияти хоҷагидориро талаб менамояд [5, с.2].

Баҳисобгирии муҳосибӣ бо тамоми намудҳои фаъолияти субъекти иқтисодӣ алоқаманд буда, муҳтавои амалиёти хоҷагидорӣ дар давраи муайян (ҳисоботӣ) дар он руҳдодаро дар ҳуҷҷатҳои аввалии дахлдор инъикос менамояд. Минбаъд, ахбори дар ҳуҷҷатҳои аввалии инъикосгардида тавассути усулҳо ва қоидаҳои муносиби коркард ва банизомдарорӣ чамбаст карда шуда, дар шакли ҳисобот ба истифодабарандагон барои қабули қарорҳои идоракунии пешниҳод карда мешавад. Ҳамин тавр, баҳисобгирии муҳосибӣ – раванди мураккаби ҳуҷҷатнигорӣ, коркард, пешниҳодкунӣ ва истифодабарии ахбор оид ба фаъолияти субъекти иқтисодӣ мебошад. Азбаски дар раванди баҳисобгирии муҳосибӣ яке аз лаҳзаҳои муҳим ин тартиб додани ҳисоботи молиявӣ мебошад, аксаран низоми баҳисобгирии муҳосибӣ чун «низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» номбар карда мешавад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ чун низоми мукамал на танҳо дар сатҳи субъектҳои иқтисодӣ (корхонаҳо), ки дар онҳо ҳадамоти муҳосибӣ бо истифодаи усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ чамбоварӣ, коркарди маълумот ва ташаккули ахбори натиҷавиро дар шакли ҳисобот ба ҷо меоранд, ҳамчунин дар сатҳи давлатӣ ё макроиқтисодӣ – идоракунии иқтисодӣ миллий, ки он ҷо низоми баҳисобгирии муҳосибӣ низомҳои тамоми воҳидҳои хоҷагидорӣ, пойгоҳи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, роҳбарии методологии умумӣ, чамбоварӣ ва коркарди ҳисобот, назорати низомҳои баҳисобгирии субъектҳои иқтисодиро дар бар мегирад, баромад мекунад. Дар ин маврид, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ чун «низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ» номбар мешавад.

Масъалаҳои таҳаввули низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ аз ҷониби муҳаққиқони сатҳи байналмилалӣ баррасӣ мешаванд ва фаъолияти ташкилотҳои касбии муҳосибии байналмилалӣ тавачҷухро ба онҳо бештар мекунад. Бинобар ин, масъалаи амсилабандӣ дар сатҳи низомҳои миллий ва байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ ба миён меояд ва мафҳуми «амсилаи баҳисобгирии муҳосибӣ» истифода мешавад.

Аз нигоҳи муҳаққиқон В.Ф. Палий ва Я.В. Соколов ин гуна амсилабандӣ чунин шарҳ дода мешавад: агар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар як мамлакат ё дар як минтақа чун низоми алоҳида ва низоми стандартҳои байналмилалии баҳисобгирӣ (ҳисоботи молиявӣ) чун низоми умумӣ номбар карда шаванд, пас раванди аз низомҳои алоҳида ҷудо намудани аломатҳои умумии ба ҳар як низоми алоҳида хос ба хотири

бунёд намудани тасвири умумии содакардашудаи низом амсилабандӣ ном дорад [21, с.7].

Ҳамин тавр, дар мамлакатҳои алоҳида низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ амал мекунад, ки принципҳои бунёди онҳо вобаста ба сатҳи танзимкунии баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳар як мамлакат, ҳамоҳангсозии он бо стандартҳои байналмилалӣ, нақши ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар рушди баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҳам тафовут доранд. Гурӯҳҳои алоҳидаи низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ҷудо гардида, чун амсилаҳои мухталифи баҳисобгирӣ дар миқёси байналмилалӣ номбар карда мешаванд [5, с.4].

Низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бояд ба рушд ва мукамалсозии муносибатҳои иқтисодӣ дар мамлакат мусоидат кунад. Вале вобаста ба дигаршавии муносибатҳои иқтисодӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ низ дигаргуниҳо рух медиҳанд, мувофиқи талаботи идоракунии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ дар шароити нав усулҳо ва қоидаҳои нави ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ роҳандозӣ карда мешаванд. Дар натиҷа низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ доимо дар таҳаввул ва рушд мебошанд.

Низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ аз оғоз барои танзим намудани пешбурди баҳисобгирӣ ва омода намудани ҳисоботи молиявӣ дар мамлакатҳои алоҳида таъин гардидаанд. Дар ҳар як мамлакат низоми миллии баҳисобгирии муҳосибии худӣ таҳия шуда ва амал мекунад, ки хусусияти муносибатҳои иқтисодӣ ва анъанаҳои миллии пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ, сатҳи рушди иқтисодиёти миллиро нисбатан пурра ва аниқ ба инобат мегирад. Низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакатҳои гуногун «ба қадри назаррас аз ҳамдигар тафовут доранд, ки ин бо сатҳи умумии фарҳанги иқтисодӣ дар ҳар як мамлакат, робитаҳои сиёсӣ ва иқтисодии он дар ҷаҳон, хусусиятҳои низомҳои қонунгузори миллии алоқаманд аст. Нақши ниҳоят бузургро ин ҷо ҳам тарзҳои истеҳсолот, ҳам сатҳи таваррум, ҳам суръатҳои рушди иқтисодӣ ва ҳам омилҳои зиёди иқтисодӣ мебозанд» [1, с.112].

Ҳамин тавр, низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ин низоми стандартҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки гирифтани ва барои қабули қарорҳои идоракунии истифода бурдани ахбори басандаро таъмин менамояд. Стандартҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ талаботро ба усулҳо ва амалҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла барои ҳисобузамкунии истеҳлоқ, баҳодиҳии дороиҳо ва уҳдадориҳо, ҳисобузамкунии андозҳо ва дигар ҷиҳатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ муайян менамоянд. Стандартҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ барои истифодабарӣ дар сатҳи мамлакат ҳатмӣ буда, муқаррароти онҳо дар натиҷаи қабули қонунҳо, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби мақоми ваколатдори танзимкунандаи соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ - Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пойдор гардидааст, асосан дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ ташаккул ёфта, марҳилаҳои асосии таҳаввули худро паси сар кардааст. Бинобар ин, хусусиятҳои он ба хусусиятҳои низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар дигар мамлакатҳои пасошӯравӣ «якхел мебошанд, тавачҷуҳи муҳаққиқон ва масъулони раванди ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат ба коркардҳои методӣ ва асарҳои илмию амалии дар ин мамлакатҳо таҳия ва нашргардида бештар аст» [13, с.92].

Олимон ва муҳаққиқон, мутахассисони мақомоти давлатии танзимкунандаи низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳамкорӣ бо Шӯро оид ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва ташкилотҳои муҳосибии байналмилалӣ дар муддати тӯлонӣ низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибиро таҳқиқ намудаанд, то ки

чиҳатҳои муҳими онҳоро барои татбиқ дар низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қор баранд. Дар натиҷа ба онҳо муяссар гардид, ки як қатор омилҳои ба ташаккул ва рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ таъсири бевосита расонандаро чудо намоянд, чун: робитаҳои ахбории субъектҳои хоҷагидорӣ бо сармоягузoron (махсусан бо сармоягузорони хоричӣ), муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии байналмилалӣ, бухрони молиявии ҷаҳонӣ, таваррум, пешрафти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва таъсири он ба амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ. Дар қатори омилҳои маъқур дар адабиёти соҳа инчунин омилҳои дигар қайд карда мешаванд, чун: афзалияти манфиатҳои макро- ва микро- иқтисодии давлат, талаботи ахбории истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ, пеш аз ҳама сармоягузoron ва кредиторҳо (қарздиҳандагон), суботи сиёсӣ ва ҳифзи манфиатҳои соҳибмулкони, сатҳи ҷалб намудани сармоягузoron ба идоракунии тижорат, анъанаҳои миллии дар амалияи тижоратӣ ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ пайдоргардида, мавқеи сиёсии мамлакат дар минтақа ва ҷаҳон, сатҳи рушди истеҳсолот ва дигарҳо [16, с.71].

Дар адабиёт ба сифати омилҳои муҳимтарини ба раванди ташаккул ва рушди низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ таъсиррасон талаботи ахбории истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ эътироф карда мешавад. Вобаста аз он ки маҳз кадом гурӯҳи истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ таъминкунандаи асосии сармоя барои фаъолияти субъекти иқтисодӣ мебошад, ҳадафҳои ҳисоботи молиявӣ, ҳосиятҳои сифатӣ, принципҳо ва ғояҳои асосгузор, методикаҳо ва қоидаҳои мушаххаси баҳисобгирии муҳосибӣ муайян мегарданд. Дар мамлакатҳои, ки онҳо ба сифати кредиторҳои асосии корхонаҳо бонкҳо ва давлат баромад мекунанд, ҳисоботи молиявии субъектҳои иқтисодӣ ба эҳтиётоти мақомоти давлатии андоз ва ташкилотҳои қарзӣ нигарон аст. Агар ташаккули сармояи субъектҳои иқтисодӣ бевосита аз иштирокчиёни бозори қоғазҳои қиматнок (бозори фондӣ) вобаста бошад ва муборизаи рақибонаи шадид барои манбаъҳои иловагии сармоя возеҳ бошад, пас ҳисоботи молиявӣ ба талаботи сармоягузoron ва кредиторҳои имконӣ нигаронида мешавад. Ин гуна ҳисобот ҳадди аксари маълумоти таҳлилиро дар бар мегирад, аз ҷумла: тамоми ахбори иловагӣ оид ба сохтор ва ҷойгиршавии ҳудудии иқтисодҳои истеҳсолӣ, саҳмияҳо ва саҳомон, саҳми корхонаҳо дар беҳгардии неқӯаҳволии ҷамъият, сатҳи омодагии касбии кормандон ва дигарҳо [8, с.51].

Ба сифати омилҳои дигари нисбатан муҳиме, ки ба ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ таъсир мерасонад, муаллифони афзалиятнокии манфиатҳои макро- ва микро-иқтисодии давлатро номбар мекунанд. Манфиатҳои макроиқтисодӣ гуфта дар ин маврид, манфиатдорӣ дар густариши амалиёти воридотӣ-содиротӣ, фуруши саҳмияҳо ва дигар қоғазҳои қиматнок дар биржаҳои ҷаҳонӣ, ҷалб намудани сармояи хоричӣ ба иқтисодиёти миллий, ворид шудан ба ҷомеаи иқтисодии баргузидаи ҷаҳонӣ фаҳмида мешавад. Табиист, ки барои мамлакате, ки дар назди худ ин гуна ҳадафҳои афзалиятнокро гузоштааст, зарурати ҳамсонкунии принципҳо ва қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мутобиқи меъёрҳо ва стандартҳои ҳамамақбул ба миён меояд. Агар тавачҷуҳ ба ҳалли масъалаҳои иқтисодии дохилӣ равона шавад, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар таҳти таъсири анъанаҳои миллии пайдоргардида, ки дар ҳар як мамлакат хусусиятҳои худро доранд, ташаккул меёбад.

Дар солҳои охир қоидаҳо ва стандартҳои умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодагии ҳисоботи молиявӣ таҳия шудаанд, ки аз ҷониби субъектҳои иқтисодӣ ва мақомоти давлатии аксари мамлакатҳо эътироф гардидаанд. Дар қатори қоидаҳои умумӣ стандартҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ низ рушд меёбанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо унвони низомномаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (НБМ) қабул

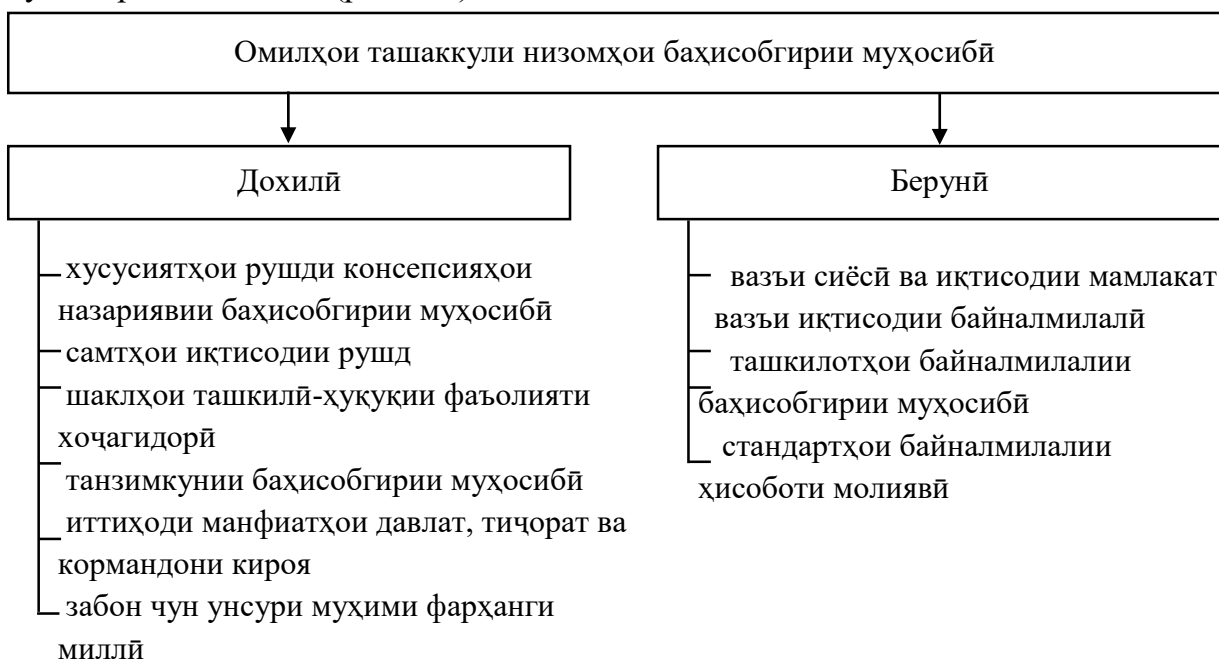
гардидаанд. Раванди таҳия намудани НБМ солҳои 1999-2003-ро дар бар гирифта, минбаъд дар ин самт корҳои муносиб ба анҷом нарасидаанд. Ба назар мерасад, ки муҳтавои НБМ, ки аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1999-2003 тасдиқ шудаанд, бо равандроҳои ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ, инчунин муқаррароти СБҶМ мутобиқ нест [9, с.43].

Омӯзиши хусусиятҳои низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ имкон медиҳад, ки сатҳи таҳрифҳо дар дарки ахбори иқтисодӣ паст карда шавад, имкони мукамалсозии стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ васеъ гардад. Бинобар ин, муҳаққиқон ҳангоми таҳқиқи мушкилоти ташаккул, рушд ва таснифи низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ усули илмии идрок – муқоисакуниро бештар ба кор мебаранд.

Муҳаққиқон Л.А. Зимакова ва Ю.В. Костякова чор самти асосии омӯзиш, таҳлил ва муқоисакунии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибиро ҷудо намудаанд [7, с.60]:

- омилҳои ташаккули низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ;
- нигарониши баҳисобгирии муҳосибӣ;
- аломатҳои асосии муқоисакунии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ;
- тартибдиҳии ҳисобот.

Ҳангоми омӯзиши омилҳои ташаккули низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ омилҳои дохилӣ ва берунии ба ташаккули низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ таъсирасон ҷудо карда мешаванд (расми 1).

Расми 1. Омилҳои ташаккули низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ

Самтҳои нигарониши баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ҳангоми омӯзиш ва таҳлили низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ҷудо карда мешаванд, дар расми 2 тасвир шудаанд.

Муқоисакунии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бо чунин аломатҳо ба ҷо оварда мешавад:

1. Таҳлилнокии ахборӣ. Дар ин маврид се дараҷаи таҳлилнокии ахборӣ ҷудо карда мешавад:

- баланд (дар нақшаи ҳисобҳо дар Франция, Германия, Корея рамзи бисёрадагии ҳисобҳо истифода мешавад, ки барои ҷудо намудани аломатҳои таҳлилии зиёд имкон дода, қобилияти таҳлилии ахборро баланд мекунад);

- миёна (дар Британияи Кабир рамзи 4-ададаи ҳисобҳо истифода мешавад, ки миқдори маҳдуди ахборро дар бар мегирад);

Самтҳои нигарониши баҳисобгирии муҳосибӣ

— Нигарониш ба истеҳсолот – баҳисобгирии амиқи раванди истеҳсолот, ҳисобкунии натиҷаи молиявии бисёрзина (Австрия, Чин, Германия, Люксембург)

— Нигарониши молиявӣ – инъикос намудани ахбори ҳамаҷониба ба амиқии барзиёди яке аз самтҳои баҳисобгирӣ (Австралия, Франция, Мадагаскар, Италия, ИМА)

— Нигарониш ба даромад – инъикос намудани даромади баландтарин (Бразилия, Ҳиндустон, Руминия)

— Нигарониш ба хароҷот – пешбурди баҳисобгирии содакардашудаи хароҷот ё усули дегии баҳисобгирии хароҷот (Покистон, Ветнам)

— Нигарониш ба андозбандӣ – маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ барои ҳадафҳои андозбандӣ истифода мешавад (Испания, Португалия, Япония)

— Нигарониш ба сиёсати иқтисодии миллӣ – стандартҳои баҳисобгирӣ дигар мешаванд ва барои дастгирии ҳадафҳои миллӣ нигаронида шудаанд (Шветсия, Швейтсария)

— Нигарониш ба касбият – барои баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос намудани воқеият ва қонун намудани талаботи ахбории гурӯҳҳои мухталифи истифодабарандагон ҳос аст (Британияи Кабир)

— Нигарониш ба таваррум – стандартҳо барои азнавбаҳодихии дороиҳо ва уҳдадорӣ, қоидаҳои иловагӣ барои ҳифзи манфиатҳои сармоягузoron ва инъикоси ахбори нисбатан воқеъбинона оид ба вазъи молиявии корхонаҳо таҳия карда мешаванд

— Нигарониши ҳуқуқӣ – маънидокуниҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии баъзе амалиёти хочагидорӣ бо ҳам мувофиқат намеkunанд, волоияти меъёрҳои ҳуқуқӣ нисбат ба меъёрҳои иқтисодӣ ҳувайдост. Масалан, таҳвили маҳсулот далели пайдо шудани уҳдадорӣ чихати пардохти он нест; лаҳзаи гузариши ҳуқуқи моликият, ки дар шартнома қайд шудааст, барои инъикоси уҳдадорӣ асос мешавад.

Расми 2. Самтҳои нигарониши баҳисобгирии муҳосибӣ

1. паст (мамлакатҳое, ки он ҷо дар нақшаи ҳисобҳо ҳатман ҷудо намудани аломатҳои таҳлилий дар назар дошта нашудааст, чун Россия ва Украина).

2. Низомҳои микроиқтисодӣ (дар сатҳи субъектҳои иқтисодӣ), макроиқтисодӣ (дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ) ва ҷаҳонӣ (дар сатҳи корхонаҳои фаромиллӣ).

3. Аломати ҷуғрофӣ. Дар ин маврид чунин низомҳо (амсилаҳо)-и баҳисобгирии муҳосибӣ ҷудо карда мешаванд: англоамерикой, аврупой, чанубиамерикой, исломӣ, байналмилалӣ.

Ғояи асосии амсилаи англоамерикой - нигарониши баҳисобгирии муҳосибӣ ба талаботи ахбории сармоягузoron ва кредиторҳои хусусӣ мебошад. Даҳолати мақомоти давлатӣ ба равандҳои танзимкунӣ ва таҳияи методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар

сатҳи камтарин аст. Қоида ва стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби ташкилотҳои касбии муҳосибӣ таҳия шуда, хусусияти тавсиявӣ доранд. Дар мамлакатҳои истифодабарандаи ин амсила (Австралия, Англия, Венесуэла, ИМА, Канада, Малайзия, Мексика, Покистон ва дигарҳо) бозорҳои қоғазҳои қиматнок рушд ёфтаанд, ки онҳо аксари корхонаҳо манбаҳои иловагии сарватҳои молиявиро дарёфт мекунанд.

Дар мамлакатҳои истифодабарандаи амсилаи аврупоӣ (Австрия, Алҷазоир, Ангола, Белгия, Германия, Дания, Зоир, Испания, Италия, Мароқаш, Миср, Норвегия, Португалия, Франция, Швейцария, Шветсия, Юнон, Япония ва дигарҳо) маблағгузориҳои корхонаҳо аксаран на ба воситаи бозорҳои қоғазҳои қиматнок, балки тавассути бонкҳо сурат мегирад. Азбаски фаъолияти бонкиро давлат қатъиян назорат мекунад, баҳисобгирии муҳосибӣ дар ин мамлакатҳо бо қонунгузорӣ танзим карда мешавад. Сиёсати баҳисобгирӣ пеш аз ҳама ба қонеъ қунонидани талаботи давлат, баҳусус нисбат ба андозбандӣ нигаронида шудааст. Қоидаҳои омодакунии ҳисоботи молиявиро мақомоти давлатӣ муқаррар менамоянд.

Тафовути асосии амсилаи ҷанубиамерикой - мунтазам таҳрир намудани маълумоти баҳисобгирӣ вобаста ба таваррум мебошад. Баҳисобгирии муҳосибӣ ба талаботи мақомоти давлатӣ нигаронида шуда, дар он методикаҳои баҳисобгирӣ ҳамсон карда шудаанд (Аргентина, Боливия, Бразилия, Перу, Уругвай, Чили, Эквадор).

Асоси амсилаи исломии баҳисобгирӣ ахлоқи муслимӣ мебошад. Иқтисодиёти исломӣ пеш аз ҳама ба Қуръон, суннатҳои паёғомбар Муҳаммад (с.а.с.) ва ҳадисҳо таъя менамояд. Натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ набояд бо роҳи зӯрӣ, фиребу найранг, қаллобӣ, фишор овардан ва зулм ба дигарон ба даст оянд. Аз ин ҷост, ки дар Ислми гирифтани фоизи қарз ва дивиденд дар шакли фоиз (аз саҳмияҳои имтиёзнок) манъ аст.

Зарурати тавлид ва рушди амсилаи байналмилалии баҳисобгирӣ аз эҳтиёт ба ҳамоҳангсозии байналмилалии баҳисобгирӣ, дар навбати аввал ба манфиати корхонаҳои фаромиллӣ ва иштирокчиёни бозорҳои асҳории байналмилалӣ бармеояд. Омили асосии ба ташаккул ва рушди ин амсила таъсирбахшида ҷаҳонишавии иқтисодиёт мебошад.

4. Истифодабарандагони аҳбор. Ҳар як низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба қонеъгардонии манфиатҳои истифодабарандагони муайян нигаронида шудааст. Аз ҷумла, низомҳои хитой ва немисӣ ба роҳбарон ва саҳомони корхонаҳо нигаронида шудаанд; низомҳои франсузӣ ва италиявӣ манфиатҳои кредиторҳоро ҳимоя мекунанд; низомҳои японӣ, португалӣ, испанӣ ҳарчӣ бештар қонеъ намудани манфиатҳои давлат (мақомоти андоз)-ро пайгирӣ мекунанд.

5. Танзимкунии баҳисобгирии муҳосибӣ. Дар аксари мамлакатҳо қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оmodасозии ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби давлат таҳия ва тасдиқ карда мешаванд. Низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибии америкой ва британиявӣ аз ҷониби ташкилотҳои касбии муҳосибӣ танзим карда мешаванд.

6. Баҳодихӣ ва азнавбаҳодихии дороиҳо. Равишҳои баҳодихии дороиҳо мухталиф буда, аз ҷумла ҷунин намудҳои арзиш ба қор бурда мешаванд: аввалӣ, одилона, бозорӣ, фуруши имконӣ, барҳамдихӣ, истехлокшаванда, тавозунӣ, қорӣ, дисконтшуда.

СБҲМ ду равиши азнавбаҳодихии дороиҳои дарозмуҳлатро дар назар дорад:

- азнавбаҳодихӣ танҳо дар ҳолате гузаронида мешавад, ки арзиши подошшавандаи объект аз арзиши тавозунии он паст шавад – дар ин маврид маблағи камшавии арзиш ҷун хароҷоти давра эътироф карда мешавад;

- мунтазам гузаронидани азнавбаҳодихӣ (ҳам арзиши дороиҳо ва ҳам маблағи истехлоки ҳисобузамшуда азнавбаҳодихӣ карда мешавад).

7. Баҳодихӣ ва азнавбаҳодихии уҳдадорихо. Уҳдадорихо бояд бо баҳои арзиши муайян инъикос карда шаванд. Барои ҳар як низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ принципҳо ва қоидаҳои худии баҳодихӣ, азнавбаҳодихӣ, дисконткунӣ, инъикоси уҳдадорихои андозии мавқуфгузошташуда, инъикоси уҳдадорихо аз рӯи қоғазҳои қиматнок ҳос мебошанд.

8. Усулҳои баҳисобгирӣ ва ҳимояи сармоя. Сатҳи ҳимояи амни сармояро метавон аз рӯи чунин маҳакҳо муайян кард:

- ҳаҷми сармоя ва пур кардани он аз ҳисоби воситаҳои корхона ё сармоягузoron;
- бунёд намудани захираҳо. Дар аксари мамлакатҳо корхонаҳо захираи дохилиро истифода мебаранд, ки аз ҳисоби захираҳои ҳатмӣ ва ихтиёрӣ ташаккул меёбад. Масалан, дар Франция, Хитой, Германия, Япония захираҳои ҳатмӣ истифода мешаванд. Дар тамоми мамлакатҳо, ба истиснои Франция, Бразилия, Аморти Муттаҳидаи Араб захираҳои ихтиёрӣ барои қарзҳои шубҳанок бунёд карда мешаванд;

- суботи баҳодихии арзиши саҳмияҳои корхона дар биржа. Арзиши воқеии саҳмияҳо бо арзиши исмии онҳо муқоиса карда шуда, таҳлили динамикаи арзиши саҳмияҳо гузаронида мешавад. Дар ин маврид суръати тези ҳам баландшавӣ ва ҳам пастшавии арзиши саҳмияҳо метавонад ба таври сунӣ ба миён ояд, бинобар ин, ташкили назорат зарур аст;

- таъсири амалиёт бо саҳмияҳои худӣ ба баҳодихии сармоя (дар ИМА, Канада натиҷаи амалиёт бо саҳмияҳои худӣ дар арзиши сармояи худӣ инъикос меёбад).

9. Тарзҳои муайян кардани арзиши асли. Чудо намудани низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ аз он вобаста аст, ки ҳангоми муайян кардани арзиши асли чӣ ба ҳисоб гирифта мешавад:

- бақияҳои истеҳсолоти нотамои, маҳсулоти тайёр, молҳои боркардашуда. Дар ин маврид арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда бо муқоиса кардани тамоми хароҷот ва арзиши истеҳсолоти нотамои, бақияи маҳсулоти тайёр дар анбор, маҳсулоти таҳвилшуда, ки ҳуқуқи моликияти он ба харидор нагузаштааст, муайян карда мешавад (Австрия, Хитой, Германия, Россия);

- бақияҳои мавод, истеҳсолоти нотамои, маҳсулоти тайёр, хароҷоти давраҳои оянда, захираҳои пардохтҳои оянда. Арзиши аслии фурӯш чун фарқи байни даромадҳо ва хароҷот, ки ба андозаи арзиши тағйирёбии бақияҳои сарватҳои истеҳсолӣ кам (зиёд) карда шудааст, ҳисоб карда мешавад, чунки дар бисёр мамлакатҳо (Австралия, Франция, Италия, Бразилия, Ҳиндустон, Покистон, Япония) арзиши бақияи сарватҳо дар охири давраи ҳисоботӣ бо роҳи гузаронидани барӯйхатгирӣ муайян карда мешавад.

10. Усулҳои ҳисоб кардани натиҷаҳои молиявӣ. Бо сабаби тафовутҳо дар қонунгузори иқтисодӣ дар мамлакатҳои мухталиф корхонаҳо натиҷаҳои молиявӣ худро дар асоси маълумоти ҳисоботи молиявӣ бо тарзҳои гуногун баҳодихӣ ва ҳисоб мекунанд.

Ҳангоми омӯзиш, таҳлил ва муқоисакунии низомҳои миллии баҳисобгирии вобаста ба оморасозии ҳисоботи молиявӣ метавон се тариқаи асосиро чудо кард: нигарониш ба корхона (Германия); нигарониш ба сатҳи макроиқтисодӣ (ИМА, Британияи Кабир, Франция); нигарониш ба сатҳи ҷаҳонӣ (корхонаҳои фаромиллӣ). Ҳар як мамлакат ҳангоми омода намудани ҳисоботи молиявӣ афзалиятҳои ба худ ҳосро ба кор мебарад, то ки ҳисоботи молиявӣ субъектҳои иқтисодӣ талаботи ахбории таъминкуандагони сармояро қонеъ намуда, ба онҳо дастрас ва фаҳмо бошад.

Ҳамин тавр, равишҳои баррасишуда барои омӯзиш ва таҳлили низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ имкон медиҳад, ки ҷиҳатҳои мусбати онҳо чудо карда шаванд, самтҳои мукамалсозии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон муайян карда шаванд ва барои ташкил ва рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ муносиб пешниҳод ва тавсияҳо таҳия карда шаванд.

Адабиёт

1. Ашихмина Л.В., Ноздрин Е.Н. Особенности национальных систем бухгалтерского учета / Л.В. Ашихмина, Е.Н. Ноздрин // Успехи в химии и химической технологии. – 2007. – Т. 21. - № 10. – С. 112-115
2. Барфиев К.Х., Собиров Н.М. Совершенствование бухгалтерского учета и отчетности в аграрном секторе экономики Республики Таджикистан на основе МСФО / К.Х. Барфиев, Н.М. Собиров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. - № 2/2 (107). – С. 30-34
3. Бобоев М.У. Опыт применения МСФО в Республике Таджикистан / М.У. Бобоев // Перспективы развития бухгалтерского учета, анализа, аудита и налогообложения в условиях интернационализации экономики / Сборник статей VI Международной конференции (Екатеринбург, 24 апреля 2015 года). – Екатеринбург: Уральский государственный экономический университет. – 165 с.
4. Богатая И.Н., Евстафьева Е.М. Исследование современных тенденций развития Бухгалтерского учета и отчетности в Российской Федерации / И.Н. Богатая, Е.М. Евстафьева // Международный бухгалтерский учет. – 2013. - № 25 (271). – С. 2-17
5. Гура Н.А. Бухгалтерский учет как система и модель хозяйственной деятельности предприятий / Н.А. Гура // Международный бухгалтерский учет. – 2012. - № 8 (206). – С. 2-7
6. Дрогобыцкий И.Н. Системный анализ в экономике: учеб. пособие / И.Н. Дрогобыцкий. - М.: Финансы и статистика, 2007. - 512 с.
7. Зимакова Л.А., Костякова Ю.В. Сравнение и анализ национальных систем финансового учета / Л.А. Зимакова, Ю.В. Костякова // Международный бухгалтерский учет. – 2011. - № 42 (192). – С. 59-67
8. Илюхина Н.А. Приоритетные направления развития национальной учетной системы в условиях модернизации российской экономики / Н.А. Илюхина // Международный бухгалтерский учет. – 2012. - № 17 (215). – С. 50-55
9. Каримов Б.Ҳ., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Китоби дарсӣ. / Б.Ҳ. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 440 с.
10. Каримов Б.Х., Кодирова Г.Т. Развитие системы бухгалтерского учета в условиях глобализации / Б.Х. Каримов, Г.Т. Кодирова // Государственное управление – 2021. - № 3 (52). – С. 38-49
11. Кодирова Г.Т. Особенности построения системы бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства Республики Таджикистан / Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2021. - № 4-1 (53). – С. 51-62
12. Қодирова Г.Т. Заминаҳои таърихӣ ва асосҳои илмии ташаккул ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ / Г.Т. Қодирова // Идоракунии давлатӣ. – 2021. - № 4-2 (54). – С. 45-55
13. Қодирова Г.Т. Заминаҳои рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ / Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 6. – С. 92-98
14. Қодирова Г.Т. Мушкилоти қорбурди стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № . 2. – С. 136-145

15. Месарович М.Д., Такахара Я. Общая теория систем: математические основы / М.Д. Месарович, Я. Такахара / Пер. с англ. Под ред. С.В. Емельянова. - М.: Издательство «Мир», 1978. – 313 с.
16. Миславская Н.А. Особенности формирования национальной системы бухгалтерского учета: точка зрения / Н.А. Миславская, С.Н. Поленова // Современные тенденции развития науки и технологий. – 2015. - № 2-6. – С. 70-73
17. Михалкевич А.П. Развитие национальной системы бухгалтерского учета и отчетности в условиях глобализации экономических отношений / А.П. Михалкевич // Бухгалтерский учет и анализ. – 2013. - № 11 (203). – С. 3-7
18. Низомов С.Ф. Реформа бухгалтерского учета в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы развития / С.Ф. Низомов // Аудит и финансовый анализ. – 2010. - № 2. – С. 73-76
19. Низомов С.Ф., Шобеков М.Ш. Проблемы внедрения МСФО в Таджикистане и пути их преодоления / С.Ф. Низомов, М. Шобеков // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, - 2015. - № 2-1 (9). – С. 216-221
20. Палий В.Ф. Актуальные вопросы теории бухгалтерского учета / В.Ф. Палий // Бухгалтерский учет. - 2005. - № 3. – С. 45-48
21. Палий В.Ф., Соколов Я.В. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учета / В.Ф. Палий, Я.В. Соколов. - М.: Финансы и статистика, 1981. - 224 с.
22. Петров А.М., Антонова О.В. Концептуальные подходы к классификации национальных учетно-статистических систем / А.М. Петров, О.В. Антонова // Экономические науки. – 2018. - № 12 (169). – С. 115-119
23. Поленова С.Н. Теория системного анализа в бухгалтерском учете и его стандартизации / С.Н. Поленова // Экономический анализ: теория и практика. – 2009. - № 17 (146). – С. 29-35
24. Соколов Я.В., Бутынец Ф.Ф., Горецкая Л.Л., Панков Д.А. Бухгалтерский учет в зарубежных странах / Я.В. Соколов, Ф.Ф. Бутынец, Л.Л. Горецкая, Д.А. Панков. – М.: ТК Велби, Проспект, 2005. – 664 с.
25. Ткач В.И., Ткач М.В. Международная система учета и отчетности / В.И. Ткач, М.В. Ткач. - М.: Финансы и статистика, 1991. - 160 с.
26. Хушвахтзода Қ.Х., Асрорзода У.С. Имкониятҳои ҳамаҷибаи иқтисодӣ баъди Музофоти худмӯхтори Синзяну Уйғур ва Осиёи Марказӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, У.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 10-2. – С. 5-12
27. Шарифов З.Р. Такмили низоми баҳисобгирӣ муҳосибӣ дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ / З.Р. Шарифов, С.А. Талбаков // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. - № 2 (26). – С. 21-27

ЭВОЛЮЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ПРОБЛЕМЫ ИХ КЛАССИФИКАЦИИ

КАРИМОВ БАХОДУР ХАСАНОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент,

заведующий кафедрой бухгалтерского учета и аудита

Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5.

Тел.: (+992) 907-90-82-10. E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

Развитие международной экономической интеграции, процессы глобализации, а также вхождение Республики Таджикистан в мировую экономическую систему влияют на

организацию бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности экономических субъектов. В таких условиях система бухгалтерского учета становится важнейшим условием для развития отношений между экономическими субъектами разных стран и национальных экономик. Однако она не является единой для всех стран, в каждой стране выработаны и используются свои специфические правила ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности, которые находят отражение именно в национальной системе бухгалтерского учета.

Особый интерес сегодня представляет изучение национальных и международных систем бухгалтерского учета, выявление их особенностей и принятие их лучших моментов для внедрения в процессы формирования и развития системы бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Это позволяет снизить уровень искажений и повысить степень восприятия информации, представленной в финансовой отчетности экономических субъектов.

Данная статья посвящена исследованию национальных систем бухгалтерского учета и проблем их классификации. Анализируются процессы эволюции национальных систем бухгалтерского учета, определяются факторы, влияющие на их развитие. Проводится сравнительный анализ мировых моделей бухгалтерского учета, сравниваются системы бухгалтерского учета по основным направлениям и признакам. Определяются основные признаки, особенности и различия моделей бухгалтерского учета, существующих сегодня в мире.

Результаты исследования в рамках статьи позволяют выделять положительные моменты национальных и мировых систем бухгалтерского учета и на их основе определять направления совершенствования национальной системы бухгалтерского учета в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, финансовая отчетность, система, информационная система, система бухгалтерского учета, метод бухгалтерского учета, международные стандарты финансовой отчетности, регулирование бухгалтерского учета, модели бухгалтерского учета.

EVOLUTION OF NATIONAL ACCOUNTING SYSTEMS AND PROBLEMS OF THEIR CLASSIFICATION

KARIMOV BAHODUR HASANOVICH,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Accounting and Audit of the
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan
734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 48/5 Borbad ave.
Phone: (+992) 907-90-82-10. E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

The development of international economic integration, the processes of globalization, as well as the entry of the Republic of Tajikistan into the world economic system affect the organization of accounting and financial reporting of economic entities. Under such conditions, the accounting system becomes the most important condition for the development of relations between economic entities of different countries and national economies. However, it is not uniform for all countries; each country has developed and uses its own specific rules for accounting and financial reporting, which are reflected in the national accounting system.

Of particular interest today is the study of national and international accounting systems, identifying their features and taking their best moments for implementation in the processes of formation and development of the accounting system in the Republic of Tajikistan. This allows to reduce the level of distortions and increase the degree of perception of information presented in the financial statements of economic entities.

This article is devoted to the study of national accounting systems and the problems of their classification. The processes of evolution of national accounting systems are analyzed, the factors influencing their development are determined. A comparative analysis of world accounting models is

carried out, accounting systems are compared in the main areas and features. The main features, features and differences of accounting models that exist today in the world are determined.

The results of the study within the framework of the article make it possible to highlight the positive aspects of national and world accounting systems and, on their basis, determine the directions for improving the national accounting system in the Republic of Tajikistan.

Key words: *accounting, financial reporting, system, information system, accounting system, accounting method, international financial reporting standards, accounting regulation, accounting models.*

УДК: 314.18

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И, ОСОБЕННОСТИ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ

ИСЛАМОВА ЗАХРО САДУЛЛОЛЕВНА,

заведующая кафедрой экономической географии и экологии

Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

734055, Республика Таджикистана, город Душанбе, ул. Борбад 48/5.

Тел.: (+992) 987-82-29-11.

В статье исследованы вопросы динамики и особенности воспроизводства населения в Республике Таджикистан. Проанализирована динамика естественного прироста населения в разрезе регионов республики и определена взаимосвязь между рождаемостью и населением, занятого в различных отраслях промышленности, методом корреляции. Также изучены вопросы влияния внутренней миграции на воспроизводство населения. Предложены пути стимулирования рождаемости населения в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: рождаемость, населения, промышленность, демография, воспроизводство населения, миграция населения, экономический рост.

С переходом Республики Таджикистан к рыночной системе экономики и изменению демографического поведения населения, а точнее повышение абсолютного и относительных показателей численности населения, рождаемости и смертности, снижение показателей брачности и увеличение числа разводов, повышение интенсивности внутренней и внешней миграции и ухудшение здоровья населения создают предпосылку для поиска новых путей решений данных вопросов. В каждой стране имеются свои особенности демографического развития, по-разному влияют информационные потоки на поведение населения в области планирования семьи, репродуктивное и матримониальное поведения, ведение здорового образа жизни и др.

На наш взгляд необходимо сначала теоретически подкрепить важности исследования вопросов воспроизводства населения научными трудами тех отечественных ученых, которые занимались этими вопросами в Республике Таджикистан.

Исламов С.И. в своих исследованиях четко обосновывал роль демографии в экономическом развитии и, в одном из своих исследований, отмечает, что по существу, вопросы демографии - это вопросы экономического развития. «На основе этого надо обеспечить повышение качества и уровня жизни, статус женщин в обществе, повышение ответственности мужчин для планирования семьи. По всей вероятности, настало время сделать переход от планирования семьи к планированию числа населения. Необходимо считать население ресурсом с определенными качествами, что позволит наиболее полно их использовать. Надо иметь в виду, что политика народонаселения – это политика в области образования, здравоохранения, продовольственной проблемы, свободы женщин и т.д. Важным, на наш взгляд, является повышение демографической грамотности населения». [1]

К примеру, Комилов А.К. в своем исследовании отмечает, что на современном этапе социально-экономического развития национальной экономики демографические процессы играют важную роль в построении социально-экономической политики. В этих условиях наряду с воспроизводством продукции сфер промышленности, сельского хозяйства и привлечения инвестиций в экономику одним из важнейших факторов экономического роста является воспроизводство населения (трудовых ресурсов), так как от состояния демографического развития зависит количество трудовых ресурсов,

экономический потенциал национальной экономики, ее стабильность и благополучие. [2]

Мы можем согласиться с мнением Комилова А.К., поскольку в рыночных условиях в развивающихся странах демографическая политика изучается с точки зрения воспроизводства трудовых ресурсов и здесь очень остро стоят вопросы сохранения расширенного типа воспроизводства населения, в котором обычаи и традиции играют важную роль в его сохранения. Вышеуказанные вопросы также были исследованы Субхоновым А.И.

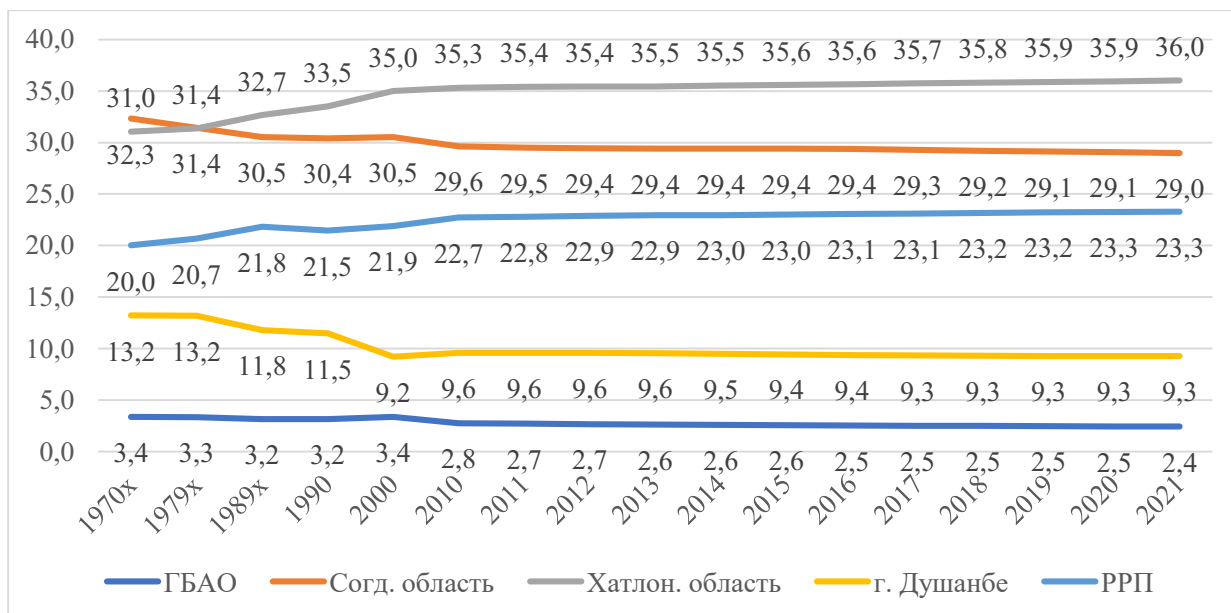
Субхонов А.И. в одном из своих исследований утверждает, что рождение детей в развитых странах не является актуальным вопросом, ибо рождения ребёнка потерял свою ценность, затем и семья теряла свою ценность, но в развивающихся странах пока позитивная динамика еще держится в силу сохранившихся традиций, обычаев и др. [3]

Демографические изменения, а именно повышение всех показателей рождаемости и, наоборот, снижение показателей смертности населения по-разному влияют на состав рабочей силы. Исходя из этой позиции, можно наблюдать уменьшение численности рабочей силы, изменение возрастной структуры населения. В своем разнообразии рабочая сила имеет последствия для демографического развития и экономического роста, сначала на уровне регионов и далее на уровне страны.

В связи с этим, для сравнительного анализа рассмотрим динамику относительных показателей населения по регионам Республики Таджикистан.

Диаграмма 1.

Динамика относительных показателей населения по регионам Республики Таджикистан за 1970-2021 гг. (в %) [4]

Как показывают статистические данные диаграммы, динамика населения за 51 год снизилась в ГБАО с 3,4 % в 1970 году до 2,4% в 2021 г., город Душанбе с 13,2% до 9,3%, Согдийская область с 31,0% до 29,0%, но в двух регионах наблюдается повышение доли населения – это РРП с 20,0% до 23,3% (на 3,3%) и в Хатлонской области с 32,3% до 36,0% (3,7%) с 1970 по 2021 годы.

Относительно этой ситуации можно утверждать, что региональные дифференциации демографического развития в Республике Таджикистан зависят от

сложившегося социально-экономического и социально-демографического положений за исследуемый период времени.

Если рассмотреть по отдельности каждый регион, то относительно ГБАО можно отметить несколько объективных причин. Слабо развивался реальный сектор экономики по сравнению с другими регионами, из-за отдаленности от других регионов, горные условия, которые были факторами высокого роста естественного прироста населения. Необходимо отметить, что в 1990 году естественный прирост населения в ГБАО составил 28,4 на 1000 населения и этот уровень снизился до 15,0 на 1000 населения в 2020 году, то есть снижение составляет – 89,3%.

Переход экономики республики к рыночной системе экономики и политическая нестабильность в 1992-1997 годы ухудшила социально-экономическое положение страны, которая стала фактором усиления внутренней и внешней миграции, и другие факторы стали причинами повышения возраста первого вступления в брак, увеличения доли людей с высшим образованием и, все эти явления изменили репродуктивное поведение населения.

Сходная ситуация сложилась в городе Душанбе, поскольку столица имела свои социально-демографические и социально-экономические особенности. Те же самые события, имевшие места в Таджикистане после приобретения независимости оказали влияние на демографическое развитие города Душанбе и есть одна особая черта, и она заключается, в том, что гражданская война послужила фактором оттока населения, которое сильно отличалась своими демографическими особенностями, особенно в вопросах рождаемости¹. Также необходимо отметить, что большинства предприятия сконцентрированы в город Душанбе и это способствовало снижению рождаемости населения в городе.

Согдийская область также считается промышленным регионом наряду с городом Душанбе, которая обладает такими же демографическими особенностями как город Душанбе, который способствовала снижению рождаемости населения. Настоящее время Хатлонская область также считается промышленным регионом, но демографический эффект будет последовать в будущем.

РРП относятся к регионам с низким уровнем развития промышленности, а наоборот с наибольшим развитием аграрного сектора экономики. В связи с этим в РРП до сих пор роль традиционных установок очень велика, что способствует повышению рождаемости.

Таблица 1.

Динамика естественного прироста населения в Республике Таджикистан за 1990-2020 гг. (на 1000 населения) [5]

Годы	Регионы					
	РТ	ВМКБ	Согдийская область	Хатлонская область	г. Душанбе	РРП
1990	32,6	28,4	29,2	39,9	15,5	35,4
2000	22,3	12,8	19,2	24,4	24,3	23,8
2001	22,1	12,2	19,5	23,7	21,6	25
2002	22,4	15,4	19,6	24,5	21,6	24,4
2003	22	15	17,5	25	21,8	24,6
2004	22,3	14,6	19	27,6	16,6	22

¹ Это те национальности, среди которых, начиная с 1960 года, наблюдается снижение рождаемости (русские, украинцы, корейцы, еврей, немцы и т.д.).

2005	21,8	10,2	17,6	27	18,1	22,4
2006	22,1	15,1	18,6	25,1	19,9	23,8
2007	23,3	9,8	19,7	26,3	24	24,7
2008	23,5	11,9	20,5	26,4	22,1	24,9
2009	22,5	12,6	22,6	24	15,2	24,4
2010	27,3	15,4	24,1	30,7	20,8	30,1
2011	24,7	14,3	23,5	26,3	20,5	26,6
2012	23,5	13,9	22,5	25,2	19,3	24,8
2013	22	15	22,7	25	11,2	21,7
2014	23,8	17,1	23,6	27,1	13,3	24,1
2015	24,1	19,6	23,2	27	15	25,1
2016	22,7	18,4	20,5	26,1	14,2	24
2017	21,7	20,5	19,5	24,6	15,9	22,6
2018	22	18,8	19,9	25	15,4	22,8
2019	21,8	13,9	19,4	25	16,4	22,7
2020	21,3	15	17,9	24,6	16,6	22,9
Процентное изменение за 1990-2020 гг.	- 34,4%	- 46,4%	- 41,4%	- 38,5%	6,7%	-37,1%

Воспроизводство населения является суммарным показателем рождаемости и смертности населения, то есть рождаемость и смертность и оставшаяся часть населения после младенческой смертности. Агрегированные статистические данные показывают, что естественный прирост населения и наши расчеты показывают, что в республике за 30 лет прирост населения сократился на - 34,4% и в разрезе регионов тоже наблюдается существенное сокращение, кроме города Душанбе, в котором наблюдается повышение прироста населения на -6,7%, что объясняется оттоком населения с низким уровнем деторождения, постепенным ростом внутренней миграции из села в город, особенно в город Душанбе, далее межрегиональным миграционным приростом из менее развивающихся регионов в более развивающиеся регионы.

В целом можно утверждать, что для республики сформировалась закономерность рождения детей на уровне 3-4 детей на одну женщину репродуктивного возраста.

Выше было упомянуто о внутренней миграции населения, причинами которой послужили отсутствие соответствующих условий для экономической деятельности и низкий уровень заработной платой и, в связи с этим ниже приводится таблица внутренней миграции между регионами страны.

Таблица 2. Динамика внутренней миграции населения в Республике Таджикистан за 2011-2020 г. [6]

2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
ВМКБ – ГБАО										
<i>Миграционный прирост</i>										
-782	-	-	-	-	-	-	-974	-963	-935	<i>Всего</i>
-	-170	-	-	-	-	-	-	-	-	<i>ГБАО</i>
-11	-57	-44	-85	-63	-77	-32	-17	-72	-26	<i>Согдийская область</i>

-91	-93	-37	-93	-140	-137	-75	-100	-53	-87	Хатлонская область
-605	-786	-943	-1013	-841	-853	-819	-837	-778	-775	г. Душанбе
-11	-11	-79	-83	-58	-51	-144	-20	-60	-47	РРП
Согдийская область										
Миграционный прирост										
-876	-712	-1142	-1107	-1124	-899	-1660	-1627	-2177	-2516	Всего
102	59	78	69	11	61	38	81	13	23	ГБАО
-	-	-	-	-	-1	-	-	-	-	Согдийская область
221	199	134	80	69	1360	-10	-142	-194	-245	Хатлонская область
-1230	-987	-1370	-1279	-1223	-1099	-1664	-1475	-1971	-2322	г. Душанбе
31	17	16	23	19		-24	-91	-25	28	РРП
Хатлонская область										
Миграционный прирост										
-4011	-4483	-4333	-6123	-4626	-3521	-3358	-4199	-4023	-5799	Всего
65	52	14	87	106	70	76	36	60	35	ГБАО
-147	-148	-24	-146	-149	-32	50	-14	-36	-5	Согдийская область
-	-91	-	-	-	2	-	--	-	-	Хатлонская область
-3597	-4052	-4125	-5800	-4233	-3449	-3247	-3792	-3673	-5093	г. Душанбе
-332	-244	-198	-264	-350	-112	-237	-429	-374	-736	РРП
г. Душанбе										
Миграционный прирост										
2079	2056	3256	2550	2173	2131	2301	2253	3057	2874	Всего
170	121	196	251	222	195	144	187	146	139	ГБАО
467	440	564	657	408	555	677	663	566	685	Согдийская область
1156	1463	2164	1412	1455	1299	1377	1231	1728	1666	Хатлонская область
286	32	332	230	88	82	103	172	617	384	РРП
РРП										
Миграционный прирост										
2367	2176	2163	2948	2116	1443	2002	3554	-69	-425	Всего
158	128	99	211	81	116	115	222	96	75	ГБАО

75	112	125	59	58	77	86	195	28	62	Согдийская область
827	794	889	1124	1046	729	1017	1999	626	565	Хатлонская область
1307	1202	1042	1554	931	521	784	1138	-819	- 1127	г. Душанбе
-	-60	8	-	-	-	-	-	-	-	РРП

Статистические данные таблицы 2 показывают миграционный прирост населения по регионам Республики Таджикистан, по всем регионам наблюдается почти отрицательное сальдо, кроме города Душанбе. Данные свидетельствуют о том, что из всех регионов страны осуществлялась миграция в город Душанбе. Такую ситуацию можно объяснить тем, что в городе Душанбе формировалась наиболее развитая социальная и транспортная инфраструктура, высокая вероятность нахождения работы в столице, ростом жилищного строительства и наличием доступного жилья для аренды для приезжих населения из села, что служит важным фактором повышения рождаемости населения в городских условиях. И в результате официальная статистика показывает приближение на одинаковый уровень суммарного коэффициента рождаемости.

В демографической науке существуют различные подходы выявления факторов воспроизводства населения, то есть факторы рождаемости. К примеру, существуют теоретические исследования, насколько занятость населения в промышленном производстве может влиять на уровень рождаемости, поскольку население, занятое в промышленности в большинстве случаев имеют высшей образования и демографической грамотности и можно предположить, что данный вид занятости может оказать положительное влияние на снижение рождаемости населения.

В исследовании мы постарались построить модель рождаемости с учетом нынешнего уровня развития промышленности в республике.

Таблица 3.

Динамика численности населения, работающих по найму и прирост населения в процентах в Республике Таджикистан за 2000 и 2020 гг. [7]

	РТ	При. нас.	ГБАО	При. нас.	Согд обл.	При. нас.	Хатлон обл.	При. нас.	г. Душанбе	При. нас.	РРП	При. нас.
2000	1015,8	2,2	26,7	0,6	451,9	1,6	298,8	2,5	99,2	2,7	139,2	2,7
2005	1074,9	1,8	23,5	-0,2	416,7	1,6	380,6	1,9	118,7	2,3	135,4	2,2
2010	1046,3	2,7	21,8	0,8	398,7	2,3	372	3,1	134,9	2,8	118,9	3,1
2015	1097,6	2,4	23,4	2,4	402	2,4	404,6	2,6	149,3	1,8	118,4	2,6
2017	1147,7	2,2	25	2,2	402	2,2	447,7	2,4	155,6	1,9	116,7	2,4
2018	1166,6	2,2	24,5	2,2	408	2,2	456,7	2,4	162,5	1,8	114,7	2,5
2019	1197,8	2,1	23,2	2,1	421,5	2,1	473,2	2,2	165,5	2	114,4	2,2
2020	1214,2	2,1	24,1	2,1	432,4	2,1	476	2,3	169,3	2	112,3	2,3
При Рост в %	19,5		-10,8		-4,5		37,2		41,4		-24,0	
Рез. корр.		-0,31		0,00		-0,72		-0,30		-0,76		0,09

Наши расчеты показывают повышение количество нанятых по найму в республике составляет – 19,5%. Как видно количество работников по найму в

республике за 20 лет увеличилось на – 19,5% и это увеличение сокращает уровень рождаемости приблизительно на - 31,0%.

В ГБАО результаты корреляции показывают, что рождаемость не снижается, а сохраняется на одном уровне, поскольку число занятых по найму работников имеет отрицательную динамику -10,8%.

В Согдийской области наблюдается снижение работников по найму на - 4,5%, однако снижение рождаемости составляет -72,0% и, здесь необходимо отметить, тот факт, что регион является промышленным регионом и данная диаграмма доказывает это.

В Хатлонской области до сих пор наблюдается высокий уровень рождаемости и в настоящее время в регионе увеличивается численность крупных промышленных производств, что в будущем будет способствовать снижению рождаемости, однако на данный момент, независимо от увеличения количества работников по найму на - 37,2%, рождаемость снижается на – 30,0%, в то время как в городе Душанбе увеличивается число работников на - 41,4% и этот фактор снижает рождаемость на -76,0%. В РРП снижается число неработающих по найму на - 24,0%, что способствует повышению рождаемости на -9,0%.

В заключении следует отметить, что на основе корреляционной взаимосвязи между рождаемостью населения и занятостью в промышленных предприятиях было выявлено, что увеличение числа работающих по найму в сфере промышленности стимулирует рождаемость населения в сторону снижения ее показателей, однако внутренняя миграция способствует повышению рождаемости, что требует определенных исследований данным направлением с целью выявления такой закономерности.

Литературы

1. <https://anrt.tj/ru/novosti/1003-k-voprosu-o-planirovanii-semi>
2. Комилов Абубакр Косимович. Совершенствование механизма государственного регулирования демографических процессов в условиях глобализации//автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук//специальность: 08.00.11. Экономика народонаселения и демография С. 3
3. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/77592/1/978-5-94646-620-2_2019_47.pdf С. 324
4. Демографический ежегодник РТ, 2021 г. С. 29
5. Демографический ежегодник РТ, 2021 г. С. 176-194
6. Демографический ежегодник РТ 2021 г. стр. 384-460
7. Рынок труда в РТ, 2021 г. С.34-36

ТАМОЮЛҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ТАКРОРИСТЕҲСОЛИ АҲОЛӢ

ИСЛОМОВА ЗАХРО САӢДУЛЛОЛЕВНА,

мудири кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

734055, Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад 48/5.

Тел.: (+992) 987-82-29-11

Дар мақола масъалаҳои тамоюл ва хусусиятҳои тақрористеҳсоли аҳоли дар Чумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Динамикаи афзоиши табиӣи аҳоли дар шароити минтақаҳои чумҳурӣ таҳлил гардида, бо усули коррелясионӣ таносуби байни таваллуд ва шумораи аҳолии дар соҳаҳои гуногуни саноат кордошта муайян карда шуд. Масъалаҳои таъсири муҳожирати

дохилӣ ба тақрористеҳсоли аҳолӣ низ омӯхта мешаванд. Роҳҳои ҳавасмандгардонии таваллуди аҳолӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: сатҳи таваллуд, аҳолӣ, саноат, демография, тақрористеҳсоли аҳолӣ, муҳоҷирати аҳолӣ, рушди иқтисодӣ.

MAIN TRENDS AND FEATURES OF POPULATION REPRODUCTION

ISLOMOVA ZAHRO SADULLOLEVNA,

Head of the department of economic geography and ecology of the
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 48/5 Borbad street.

Phone.: (+992) 987-82-29-11.

The article explores the issues of dynamics and features of population reproduction in the Republic of Tajikistan. The dynamics of natural population growth in the context of the regions of the republic was analyzed and the relationship between the birth rate and the population employed in various industries was determined using the correlation method. The issues of the influence of internal migration on the reproduction of the population are also studied. Ways of stimulating the birth rate of the population in a market economy are proposed.

Key words: birth rate, population, industry, demography, population reproduction, population migration, economic growth.

УДК 657.1

**ШАРОИТИ КОРБУРДИ СТАНДАРТҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР
БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНИИ ВОСИТАҶОИ АСОСӢ**

КАРИМИЁН МАДИНАИ БАҶОДУР,

докторант (PhD)-и кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992) 554-28-02-00. E-mail: medessa@mail.ru

Аксаран баҳисобгирии идоракуни чун баҳисобгирии хароҷот маънидод карда мешавад. Дар ин маврид, баҳисобгирии идоракуни барои ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо), муқаррар кардани нархҳо ва муайян намудани сатҳи фоида аз фаъолияти молиявӣ-хоҷагидории субъектҳои иқтисодӣ зарур аст.

Баҳисобгирии идоракуни дар корхонаҳо, дар тафовут аз баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ нисбатан мустақил аст, барои ташиқ ва пешбурди он қоидаҳо ё стандартҳои ягона талаб карда намешаванд. Барои танзим кардани баҳисобгирии молиявӣ меъёрҳо ва қоидаҳои муайян, аз ҷумла стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ мавҷуд мебошанд, ки дар шароити муосир метавонанд дар баҳисобгирии идоракуни низ ба кор бурда шаванд. Истифодаи стандартҳои байналмилалӣ дар баҳисобгирии идоракуни имкон медиҳад, ки саҳеҳии ҳисоботи идоракуни баланд бардошта шавад ва дар ин асос қарорҳои идоракунии нисбатан босифат қабул карда шаванд.

Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ қитъаи нисбатан коркардишуда дар стандартҳои байналмилалӣ мебошад. Муқаррароти алоҳидаи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ метавонанд барои ҳадафҳои баҳисобгирии муҳосибии воситаҳои асосӣ истифода шаванд.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳо ва шароити корбурди стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар яке аз қитъаҳои муҳимтарини баҳисобгирӣ – баҳисобгирии идоракунии воситаҳои асосӣ таҳқиқ мешаванд.

Муҳтавои стандартҳои байналмилалӣ, ки масъалаҳои баҳисобгирии воситаҳои асосиро баррасӣ ва қоидаҳои дар ҳисоботи молиявӣ пешкаш намудани иттилоот оид ба онҳоро муқаррар мекунанд, таҳлил карда шудааст. Диққати хоса ба масъалаҳои баҳисобгирии истеҳлоки воситаҳои асосӣ равона карда шудааст. Чорабиниҳо оид ба беҳгардонии сиёсати истеҳлоки муайян карда шудаанд. Тавсияҳои дахлдор оид ба мукамалгардонии баҳисобгирии идоракунии воситаҳои асосӣ ва истеҳлоки онҳо таҳия карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *баҳисобгирии идоракуни, воситаҳои асосӣ, стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии воситаҳои асосӣ, сарчашмаҳои маблағгузори воситаҳои асосӣ, муҳлати истифодаи нафъовар, истеҳлоки воситаҳои асосӣ, сиёсати истеҳлоки.*

Воситаҳои асосӣ чун баҳши дороиҳои корхона асоси иқтисодии истеҳсолии онро ташкил медиҳанд. Сифати идоракунии воситаҳои асосӣ ба аксари нишондиҳандаҳои фаъолияти хоҷагидории корхона таъсир мерасонад.

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодии корхонаҳои истеҳсоли иттилооти фаврӣ оид ба вазъи воситаҳои асосӣ ба қарорҳои низомии идоракуни ба хоҳири таъмини қабули қарорҳои идоракунии саривақтӣ ва таъсирбахши ба баландбардории самаранокии истифодаи онҳо нигаронидашуда зарур аст. Мусаллам аст, ки ин гуна иттилоот дар низомии баҳисобгирии идоракуни ташаккул ёфта, тавассути ҳисоботи идоракуни ба истифодабарандагон – мутахассисон ва роҳбарияти корхона барои асоснок кардани қабули қарорҳои идоракуни пешниҳод карда мешавад.

Баҳисобгирии идоракуни ба омӯзиши таркиб, вазъ ва ҳаракати воситаҳои асосӣ ба хоҳири ба ҷо овардани идоракунии босамараи онҳо машғул мешавад. Омӯзиши таркиб

ва сохтори харочоти нигоҳдорӣ ва истифодаи воситаҳои асосӣ, инчунин самаранокии истифодаи онҳо ба соҳаи баҳисобгирии идоракунии мансуб мебошанд. Бо роҳандозӣ намудани баҳисобгирии идоракунии даромадҳо, харочот ва дигар нишондиҳандаҳои молиявии фаъолияти корхона чун унсурҳои асосии ташкилдихандаи муҳтавои он баромад менамоянд. Ҳамчунин дар доираи баҳисобгирии идоракунии баҳисобгирии ҳисобузамкунии истехлоки воситаҳои асосӣ, ки унсури асосии ташкилдихандаи арзиши аслии маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) мебошад, ба ҷо оварда мешавад.

Ҳамин тавр, баҳисобгирии идоракунии – самти низоми умумии баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхона мебошад, ки ба менечмент дар идоракунии корхона, ба соҳибмулкони – дар баҳодихии вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои кори корхона ёрӣ мерасонад. Дар ин маврид, ҳар чӣ қадаре, ки нуфузи корхона дар бозор бузург ва фаъолияти он бобарор бошад, талабот ба баҳодихии фаъолияти корхона қатъитар ва шумораи шахсони ба шаффофии қоидаҳои баҳодихии фаъолияти корхона манфиатдор низ зиёд аст. Аксаран ба сифати ин гуна қоидаҳои умумӣ принципҳои бо стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) муқарраргардида ба кор бурда мешаванд.

Ҳисоботи дар асоси СБҲМ омодашуда барои истифодабарандагони берунӣ ва сармоягузори ба хотири баҳодихии фаъолияти корхона тарзи беҳтарини пешниҳод намудани иттилоот барои қабули қарорҳои идоракунии мебошад. Принципҳои СБҲМ барои истифода дар баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ дар сатҳи қонунгузорӣ дастгирӣ ёфтаанд, вале онҳо бо доштани бартариҳои муайян метавонанд дар баҳисобгирии идоракунии низ ба кор бурда шаванд.

СБҲМ қоидаҳоеро дар бар мегиранд, ки дар низомномаҳои миллий ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат таҷассум наёфтаанд. Ба ин гуна ҷиҳатҳои барои баҳисобгирии идоракунии нисбатан муҳим метавон мансуб донист [15]:

- муттаҳидшавии корхонаҳо;
- оmodасозии ҳисоботи муттаҳидаи гурӯҳи корхонаҳо;
- баҳодихии ҳиссаи саҳмиядорони назоратнашаванда дар дороиҳо ва натиҷаҳои фаъолияти корхона;
- масъалаҳои баҳодихии дороиҳо бо арзиши одилона;
- ҷиҳатҳои соҳавии баҳисобгирӣ.

Ҳамаи ин масъалаҳо барои соҳибмулкони корхонаҳо аҳамияти аввалиндараҷа доранд ва бояд дар ҳисоботи идоракунии инъикос ёбанд. Ғайр аз ин, СБҲМ доимо рушд меёбанд ва ба ҳама зуҳуроти дар иқтисодиёти байналмилалӣ рухдиҳанда муттаасир мешаванд. Ҳадафи асосии рушд ва мукамалсозии стандартҳо – ҳарчӣ беҳтар пешниҳод намудани иттилооти саҳеҳ оид ба тамоми ҷиҳатҳои фаъолияти корхона ба истифодабарандагон мебошад.

Интихоби стандарти СБҲМ барои ҳадафҳои баҳисобгирии идоракунии «аз хусусияти фаъолияти корхона, хосиятҳои амалиёти хочагидорӣ, инчунин аз зарурати пешниҳод намудани ҳисоботи молиявӣ ба истифодабарандагони берунӣ дар асоси ин ё он стандарт вобаста мебошад» [9, с.55]. Стандартҳои СБҲМ аз оғоз ба истифодабарандагони мушаххас нигаронида шудаанд ва аз маҳаки нафънокии иттилооти молиявӣ барои аз ҷониби истифодабаранда қабул намудани қарорҳои идоракунии маншаъ мегиранд.

Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ қтаи нисбатан рушдёфтаи СБҲМ мебошад. Тартиби дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ инъикос кардани воситаҳои асосӣ бо СБҲМ (IAS) 16 «Воситаҳои асосӣ» [11], СБҲМ (IFRS) 16 «Иҷора» [12],

Низомномаи баҳисобгирии муҳосибӣ (НБМ) 4/2002 «Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ» [14] ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [7] танзим карда мешавад.

Дар СБҲМ (IAS) 16 «Воситаҳои асосӣ» воситаҳои асосӣ чун дороиҳои моддие фаҳмида мешаванд, ки барои истифода дар раванди истеҳсоли маҳсулот ё таҳвили молҳо ва хизматрасониҳо, хангоми ба иҷора додан ё бо мақсадҳои маъмури таъин шудаанд ва истифодаи онҳо дар давоми зиёда аз як давраи ҳисоботӣ (сол) дар назар аст.

Баҳисобгирии идоракунии воситаҳои асосӣ бояд чунин ҷиҳатҳоро дар бар гирад [10, с.261]:

- баҳои арзишӣ ва сарчашмаи маблағгузори воситаҳои асосӣ;
- баҳодиҳии хавфҳои талафот ва вайроншавии воситаҳои асосӣ;
- нақшаҳои таъмири ҷорӣ ва таъмири куллии воситаҳои асосӣ, назорати иҷрои онҳо;
- баҳодиҳии вазъ ва истифодаи воситаҳои асосӣ;
- таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии истифодаи воситаҳои асосӣ;
- муайян намудани муҳлатҳои истифодаи нафъовари воситаҳои асосӣ;
- баҳисобгирии истеҳлоки воситаҳои асосӣ ва таҳлили самаранокии истифодаи истеҳлоки ҳисобузамшуда.

Сарчашмаҳои маблағгузори воситаҳои асосӣ метавонанд ҳам худӣ ва ҳам ҷалбгардида бошанд. Дар байни сарчашмаҳои худӣ инҳоро метавон ҷудо намуд: маблағҳои муваққатан озоди аз ҳисоби қарздориҳои кредиторӣ (музди меҳнат, андозҳо, ҳисобҳо барои пардохт), фоидаи тақсимнашуда, воситаҳои пулӣ ва дигар дороиҳои гардони дараҷаи бозоргириашон нисбатан баланд, захира ва фондҳои маблағгузори ҳадафнок ташаккулёфта. Ба сарчашмаҳои ҷалбгардида барориши иловагии саҳмияҳо, маблағи қарзҳои бонкӣ ва вомҳо мансуб мебошанд. Баҳисобгирии идоракунӣ дар ин бахш бояд ба ҷустуҷӯ ва баҳодиҳии сарчашмаҳои беҳтарини маблағгузори ба тарзҳои гуногуни нақшаҳои сармоягузори корхона асосёфта нигарон бошад. Дар ин маврид бояд назорати иҷрои нақшаҳои мазкур роҳандозӣ гардида, саривақт баргардонидани маблағҳои аз гардиш баровардашуда ва бозпасгардонии воситаҳои қарзӣ ба инобат гирифта шавад. Бояд ба баҳодиҳии имконияти пастшавии назарраси ҳаҷми сармоягузориҳои ҷалбгардида аз ҳисоби мустақилона бо дастгирии шубҳаҳои навоарӣ ва воҳидҳои сохтори илмӣ-техникии корхона бунёд намудани объектҳои воситаҳои асосӣ диққат дода шавад.

Низоми баҳисобгирии идоракунӣ бояд баҳодиҳии хавфҳои талафот ва вайроншавии воситаҳои асосиро таъмин намояд, унсурҳои арзиши номгӯӣ ҷорабиниҳоро оид ба бартараф кардани онҳо, аз ҷумла хароҷоти суғурта, насб намудан ва нигоҳдории воситаҳои зидисӯхторӣ, бартараф намудани оқибатҳои ҳолатҳои фавқуллода (сӯхтор, заминларза, обҳезӣ), омӯзиши кормандон дар ҷойи корӣ ва дигарҳоро дар бар гирад.

Татбиқи барномаҳои таъмири ҷорӣ ва куллии воситаҳои асосӣ бояд масрафҳо барои корҳои нақшавӣ ва ғайринақшавӣ, баҳодиҳии имконияти истифодаи минбаъдаи воситаҳои асосиро ба инобат гирад. Бояд назорати раванди хизматрасонии воситаҳои асосӣ, аз ҷумла хизматрасонии воситаҳои асосии истеҳсолӣ ба ҷо овара шавад. Барои баҳодиҳии вазъи воситаҳои асосӣ ҳисоб кардани коэффисиентҳои коршоямӣ ва фарсудашавӣ, истифодаи экстенсивӣ ва интенсивии онҳо тавсия дода мешавад.

Таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии истифодаи воситаҳои асосӣ бояд тавассути ҳисобкунии як қатор нишондиҳандаҳо, чун боздеҳии воситаҳои асосӣ, ғунҷоиш (фарогирӣ)-и воситаҳои асосӣ, мучаҳҳазӣ бо воситаҳои асосӣ, даромаднокии воситаҳои асосӣ гузаронида шавад. Дар ин маврид истифодаи на амсилаҳои анъанавӣ, балки

тарзҳои навкардашудаи онҳо, ки ҷиҳатҳои техникӣ ва дигар хусусиятҳои воситаҳои асосиро ба инобат мегиранд, мақбул аст. Аз ҷумла ҳисобкунии боздеҳии воситаҳои асосӣ бояд нисбат ба ҳар як намуди маҳсулоти истеҳсолшаванда ба ҷо оварда шуда, тамоми маҷмуи таҷҳизоти бевосита ва бавосита дар истеҳсоли маҳсулот иштироккунанда ба ҳисоб гирифта шавад.

Унсури муҳими низоми баҳисобгири идоракунии воситаҳои асосӣ дар корхона муайян намудани муҳлатҳои истифодаи нафъовари онҳо мебошад, ки бояд аз намуди воситаҳои асосӣ ва шиддатнокии истифодаи онҳо вобаста бошанд. Аз ҷумла бояд на танҳо муҳлатҳои кафолатдодашуда, инчунин нақшаҳои истеҳсолии корхона ба инобат гирифта шаванд. Масалан, оид ба таҷҳизоти истеҳсоли муҳлати истифодаи нафъовар бояд ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулотро барои тамоми муҳлати истифодаи он ба инобат гирад. Дигаркунии муҳлати истифодаи нафъовари воситаҳои асосӣ бояд танҳо дар ҳолати мучаҳҳазсозӣ ё таъмири куллии воситаҳои асосӣ ба ҷо оварда шавад. Дар корхона бояд назорати ғаврии вазъи (ҳаракати) воситаҳои асосӣ вобаста аз нақшаҳои ҷорӣ ва стратегияи ғаволият ба ҷо оварда шавад, чунки онҳо метавонанд ба баҳодихии зарурати истифодаи минбаъдаи воситаҳои асосӣ таъсир расонанд.

Дар баҳисобгирии идоракунии воситаҳои асосӣ ҷиҳати муҳимтарин – баҳисобгирии истеҳлок мебошад. Баҳисобгирии истеҳлоки воситаҳои асосӣ аз он сабаб муҳим аст, ки маблағҳои истеҳлоки ҳисобузамшуда сарчашмаи худии бозьтимод барои маблағгузори ташаккули воситаҳои асосӣ мебошанд.

Масъалаҳои ташаккули захираҳои маблағи истеҳлок ва истифодаи онҳо мутобиқи таъинот бояд дар сиёсати истеҳлокии корхона дарҷ карда шаванд. Татбиқ намудани сиёсати истеҳлокии корхона самти асосии ғаволият дар доираи баҳисобгирии идоракунии мебошад. Иттилоот оид ба истеҳлоки воситаҳои асосӣ дар доираи баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ташаккул ёфта, мурағабсозӣ ва таҳлили он дар баҳисобгирии идоракунии ба ҷо оварда мешавад. Ҳамчунин иттилоот оид ба истеҳлоки воситаҳои асосӣ унсури муҳими баҳисобгирии андоз (андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ) мебошад. Беҳғардонии сиёсати истеҳлоқӣ ба хогири навкунии воситаҳои асосӣ ва таҳияи тавсияҳо оид ба мукамалсозии баҳисобгирии истеҳлок - самти кории баҳисобгирии идоракунии мебошад.

Беҳғардонии сиёсати истеҳлоқӣ пеш аз ҳама роҳандозӣ намудани чунин тадбирҳоро дар бар мегирад: имконияти бозбинии муҳлати истифодаи нафъовари воситаҳои асосӣ ва самаранокии истифодаи маблағҳои истеҳлоки ҳисобузамшуда [16, с.12].

Мутобиқи муқаррароти НБМ 4/2002 «Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ» бозбинии муҳлати истифодаи нафъовари воситаҳои асосӣ танҳо дар ҳолатҳои беҳшавӣ (баландшавӣ)-и нишондиҳандаҳои меъерии дар аввал қабулгардидаи амалкунии объект (муҳлати истифодаи нафъовар, иқтидор, маҳсулноқӣ, сифати корбурд ва дигарҳо) дар натиҷаи гузаронидани мучаҳҳазсозӣ ё азнавсозӣ иҷозат дода мешавад.

Меъери мазкур беасос имконияти корхонаро барои таҳрир намудани муҳлатҳои истифодаи нафъовари пештар муқарраршудаи воситаҳои асосӣ маҳдуд мекунад. Зарураати ин гуна таҳриркунӣ ҳам бо сабабҳои объективӣ, ки ба қодир будани объект барои ба корхона овардани нафъҳои иқтисодӣ таъсир расонидаанд, ва ҳам бо сабабҳои субъективӣ, масалан, роҳ додан ба хато ҳангоми муайян кардани муҳлати истифодаи нафъовар метавонад ба миён ояд. Ба сабабҳои объективӣ дигаршавии вазъи иқтисодӣ дар бозори маҳсулоти истеҳсолшавандаро, ки ба қатъ намудани самтҳои алоҳидаи ғаволият (истеҳсолот) ва дар натиҷа кам шудани муҳлати истифодаи нафъовар меоварад, метавон мансуб донист. Ҳамчунин фарсудашавии ҷисмонии зиёди дар

раванди истифодаи объекти воситаҳои асосӣ ошкоршуда ва ҳам фарсудашавии иқтисодӣ (маънавӣ), ки пешбинӣ намудани он душвор аст, ба омилҳои объективӣ мансуб мебошанд.

Ба муҳлати истифодаи нафъовар сиёсати корхона дар самти таъмир ва хизматрасонии воситаҳои асосӣ низ метавонад таъсир расонад. Дар ҳамаи ин ҳолатҳо бехшавии нишондиҳандаҳои дар аввал муқарраргардидаи амалкунии объекти воситаҳои асосӣ руҳ наменидад, мучаҳҳазосозӣ ё азнавсозӣ ҷой надорад. Вале «давомнокии муҳлате, ки дар тӯли он объекти воситаҳои асосӣ ба корхона нафъҳои иқтисодӣ меорад, тағйир меёбад. Ин бошад, ҳангоми муқаррар намудани муҳлати истифодаи нафъовари объекти воситаҳои асосӣ нишондиҳандаи муайянкунанда ба ҳисоб меравад» [5, с.106]. Ғайр аз ин, муҳлати истифодаи нафъовари объект ҳангоми ба баҳисобгирӣ қабул кардани он бо сабаби хатои мутахассиси техникӣ ё иқтисодӣ низ метавонад нодуруст муқаррар карда шавад. Аммо имконияти тағйир додани муҳлатҳои истифодаи нафъовари дар аввал муқарраргардидаи объектҳои воситаҳои асосӣ дар ҳолати мазкур аз ҷиҳати меъёрӣ ва методологӣ асоснок шуда наметавонад, гарчанде зарурати таҳрир намудани муҳлатҳои муқарраргардида бешак аст.

Дар лаҳзаи ба баҳисобгирӣ қабул намудани объекти воситаҳои асосӣ нисбат ба он муҳлати истифодаи нафъовар муқаррар карда мешавад, ки дар тамоми давраи вақти истифодаи объект амал мекунад. Вале он на ҳамеша босамара аст, чунки ин гуна равиш таҳияи таҷҳизоти истеҳсолии мукамалтарро, ки барои овардани нафъҳои иқтисодии бештар қодир бошад, ба инобат намегирад. Ҳамчунин агар фарсудашавии ҷисмонии воқеии воситаҳои асосӣ ба назар гирифта шавад, пас аксаран он аз фарсудашавӣ бо ифодаи арзишӣ (маблағи истеҳлок) тафовут дорад. Албатта, ин ҷо наметавон имконияти ба ҷо овардани таъмири объекти воситаҳои асосӣ (таҷҳизот, дастгоҳ)-ро аз ҳисоби хароҷоти ғайрифаъолияти муқаррарӣ истисно кард, вале беинтиҳо ба таъмири объектҳои воситаҳои асосӣ сафарбар намудани маблағҳо низ ғайриимкон аст. Зарурати навкунии воситаҳои асосӣ ба миён меояд.

Санади асосии танзимкунандаи баҳисобгирии воситаҳои асосӣ, таъмир ва истеҳлоки онҳо - НБМ 4/2002 «Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ» ин гуна масъалаҳоро, чун фарсудашавии зиёди объекти воситаҳои асосӣ, кухнашавии маънавии барвақти объект вобаста ба рушди илму техника баррасӣ намекунад. Ҳангоми кори шабонарӯзӣ таҷҳизот ва дастгоҳҳои истеҳсолий нисбат ба низоми кории дар як ё ду баст бароҳмонашуда бештар фарсуда мешаванд. Дар ин маврид фарсудашавии ҷисмонии пурраи объекти воситаҳои асосӣ бармаҳал аз анҷоми муҳлати истифодаи нафъовари он фаро мерасад ва ин ҳолат низ ба соқиткунии объект ва кам шудани фоида аз ҳисоби афзоиши дигар хароҷот дар маблағи арзиши бақиявии объект меоварад.

Ҳамин тавр, дар ҳолати фарсудашавии ҷисмонӣ ё кухнашавии маънавии объекти воситаҳои асосӣ корхонаҳо метавонанд як маротиба дар як сол муҳлати истифодаи нафъоварро ба ҷониби камшавӣ бозбинӣ намоянд, ки ин ба натиҷаҳои молиявии ғайрифаъолияти корхона таъсири мусбат мерасонад. Иттилоот оид ба тағйирёбии муҳлатҳо, тамоилоти истеҳлок ва таъсири он ба натиҷаҳои молиявӣ бояд дар замимаҳо ба ҳисоботи молиявии солонаи корхона шарҳ дода шавад. Дар амалияи ҷаҳонӣ бозбинӣ намудани муҳлати истифодаи нафъовари воситаҳои асосӣ раво мебошад. Имконияти мазкур дар банди 51 СБҲМ (IAS) 16 «Воситаҳои асосӣ» пешбинӣ шудааст: «.. муҳлати истифодаи нафъовари дорой бояд ҷиҳати бозбинии имконӣ камаш ба ҳолати санаи анҷоми ҳар як соли ҳисоботӣ таҳлил карда шавад, агар интизориҳо аз қиматҳои баҳододашудаи пешин тафовут дошта бошанд» [11].

Имконияти дигари беҳгардони сиёсати истеҳлокии корхона дар истифодаи босамараи маблағҳои ҳисобузамшудаи истеҳлок – ташаккули фонди истеҳлок, таъмини ҳифз ва истифодаи ҳадафҳои он бо боздеҳии бештар барои ҳалли масъалаҳои тақрористеҳсолкунии воситаҳои асосии истеҳсоли ифода меёбад. Амали ин механизм барои ташаккули сарчашмаҳои молиявии тақрористеҳсолкунӣ ва роҳандозӣ намудани корҳои навкунии воситаҳои асосии истеҳсоли аҳамияти муҳим дорад.

Бояд қайд кард, ки пештар, то давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ мафҳуми «фонди истеҳлок» маъмул буд ва он дар корхонаҳо чун сарчашмаи махсуси баҳисобгирифташаванда мавҷуд буд. Санадҳои меъёрии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ғун намудани маблағҳои ҳармоҳа ҳисобузамшудаи истеҳлоки воситаҳои асосиро барои минбаъд иваз намудани воситаҳои асосии фарсудашуда пешбинӣ менамуданд. Вале харҷкунӣ ва соқиткунии фонди истеҳлок бояд танҳо барои маблағгузориҳои асосӣ – васеъгардонӣ, азнавсозӣ ва мучаҳҳазсозии техникаи истеҳсолоти амалкунанда ба ҷо оварда мешуд.

Имрӯз мафҳуми «фонди истеҳлок» чун дороии молиявии субъектҳои иқтисодӣ аз ҳаёти хоҷагидорӣ ва ҳам аз доираҳои таҳқиқоти илмӣ ихтисор шудааст, гарчанде баъзе муаллифон корбурди онро дар шароити имрӯза низ мубрам мешуморанд [2; 3; 4; 13]. Масалан, Л.Е. Намятова фонди истеҳлокро чун мафҳуми иқтисодии дорои муҳтавои дугонаӣ баррасӣ менамояд: «аз як ҷониб, вай чун хароҷоти истеҳсолот баромад мекунад, аз ҷониби дигар – чун захираи тақрористеҳсолкунӣ. Дар ин маврид, самаранокии сиёсати истеҳлоки аз дараҷаи равандҳои воқеӣ, асоснокӣ ва дурустии ташаккул ва истифодаи фонди истеҳлок муайян мегардад» [13, с.98]. Муаллифони дигар, баръакс, дар шароити иқтисоди бозорӣ истифодаи истеҳлокро чун сарчашмаи захираҳои молиявӣ рад мекунанд: «Дар иқтисодиёти бозорӣ нигоҳ ба истеҳлок чун манбаи захираҳои молиявӣ маънӣ надорад. Корхона наметавонад гузоришҳои асосиро аз ҳисоби истеҳлок ба ҷо орад. Вай умуман ягон хел хароҷотро аз ҳисоби навиштаҷот дар ҳисобҳои муҳосибӣ ба ҷо оварда наметавонад. Ғайр аз ин, камбуди воситаҳои пулӣ субъектҳои хоҷагидориро водор менамояд, ки маблағҳои ғуншудаи истеҳлокро дар гардиши ҷорӣ хоҷагӣ истифода баранд. Ҳангоми таваррум ва баландшавии нархҳо нигоҳ доштани захираҳои молиявӣ барои хароҷоти оянда маънии худро гум мекунад» [1, с.17].

Маблағҳои ҳармоҳа ҳисобузамшавандаи истеҳлоки воситаҳои асосӣ тавассути нархи фурӯши маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) ба суратҳисоби корхона ворид шуда, бо маблағҳои худии дигари корхона омехта мешаванд. Дар ҳисоботи молиявӣ истифодаи ҳадафҳои маблағҳои истеҳлоки ҳисобузамшуда инъикос намеёбад. Бинобар ин, дар асоси ҳисоботи молиявӣ наметавон муайян ва назорат кард, ки маблағҳои истеҳлоки воситаҳои асосӣ маҳз ба кадом самтҳо сафарбар мешаванд.

Камбудии мазкур метавонад дар низоми баҳисобгирии идоракунии бартараф карда шавад. Ҳамин тавр, баҳисобгирии истеҳлок дар низоми баҳисобгирии идоракунии метавонад барои чунин ҳадафҳо ба ҷо оварда шавад [8, с.80]:

- ҳисобкунии арзиши аслии воҳиди маҳсулот;
- таҳлили «масрафҳо – ҳаҷми фурӯш - фоида», чунки маблағҳои истеҳлок хароҷоти доимӣ буда, ба натиҷаи ҳисобкунии нуқтаи безарарӣ таъсири муҳим мерасонанд;
- истифодаи ҳадафҳои воситаҳои пулӣ ғуншудаи корхона дар ҳаҷми истеҳлоки ҳисобузамшуда.

Дар низоми баҳисобгирии идоракунии корхона метавонад худ мустақилона муҳлати истифодаи нафъовари воситаҳои асосӣ ва усули ҳисобузамкунии истеҳлокро интихоб намояд. Бинобар ин, маблағҳои ҳисобузамшудаи истеҳлок дар баҳисобгирии

идоракунӣ нисбат ба маблағҳои дар баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз ҳисобузамшуда зиёдтар мебошанд. Дар баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз маблағи истеҳлок набояд аз арзиши аввалии объекти истеҳлокшаванда зиёд бошад.

Усулҳои ҳисобузамкунии истеҳлок дар баҳисобгирии идоракунӣ ҳамон усулҳои мебошанд, ки дар баҳисобгирии молиявӣ истифода мешаванд [14]:

- баробарандоза (хаттӣ);
- бақияи камшаванда;
- соқит қардани арзиш дар асоси ҷамъи солҳои муҳлати истифодаи нафъовар;
- соқит қардани арзиш мутаносибан ба ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда (қорҳои иҷрошуда, хизматрасониҳо).

Усули истифодашавандаи истеҳлок бояд сохтори пешбинишудаи гирифтани нафъҳои иқтисодии ояндаро аз объекти воситаҳои асосӣ инъикос намояд. СБҲМ (IAS) 16 «Воситаҳои асосӣ» барои ҳисобузамкунии истеҳлок усулҳои баробарандоза (хаттӣ), бақияи камшаванда ва усули воҳидҳои истеҳсоли маҳсулотро тавсия менамояд. Стандарт ба қорбурди усули соқиткунии арзиш дар асоси ҷамъи солҳои муҳлати истифодаи нафъовар ишорат намекунад.

Усули баробарандоза (хаттӣ) дар ҳисобузамкунии маблағи доимӣ дар давоми муҳлати истифодаи нафъовари объекти воситаҳои асосӣ ифода меёбад, агар дар ин маврид арзиши барҳамдиҳии объект тағйир наёбад.

Ҳангоми истифодаи усули бақияи камшаванда ҳисобкунии меъёри солонаи истеҳлок дар асоси арзиши тавозунии софи объекти воситаҳои асосӣ дар аввали давра ва меъёри истеҳлоки вобаста ба муҳлати истифодаи нафъовари объект бо баҳисобгирии коэффисиенти тезгардонӣ ҳисобқардашуда ба ҷо оварда мешавад. Коэффисиенти тезгардонӣ дар ин маврид одатан ҷун бузургии 2 қабул қарда мешавад. Дар натиҷаи қорбурди усули мазкур маблағи истеҳлоки ҳисобузамшаванда дар давоми муҳлати истифодаи нафъовари объекти истеҳлокшаванда ҳамасола кам мешавад.

Усули воҳидҳои истеҳсоли маҳсулот дар ҳисобузамкунии маблағи истеҳлок дар асоси истифодаи пешбинишаванда ё ҳосилнокии пешбинишавандаи объекти воситаҳои асосӣ ифода меёбад. Маблағи солонаи истеҳлок вобаста аз ҳаҷми маҳсулоти дар давраи ҳисоботӣ истеҳсолшаванда, арзиши аввалии объекти воситаҳои асосӣ ва ҳаҷми пешбинишавандаи истеҳсоли маҳсулот дар давраи истифодаи нафъовари объекти воситаҳои асосӣ ҳисоб қарда мешавад.

Барои қорбурд дар баҳисобгирии идоракунӣ усули ҳисобу замкунии истеҳлок мутаносибан ба ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда (усули воҳидҳои истеҳсоли маҳсулот) нисбатан мақбул ҳисобида мешавад, ҷунки он сурати воқеии истифодаи воситаҳои асосиро инъикос менамояд. Усули мазкур ба инобат мегирад, ки ҳангоми истифодаи нисбатан бошиддати объекти воситаҳои асосӣ на танҳо ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот меафзояд, маблағҳои ҳисобузамшавандаи истеҳлок низ мутаносибан зиёд мешаванд. Ин усулро истифода бурда метавон объекти воситаҳои асосиро дар муҳлати нисбатан барвақттар соқит намуд, ки ин барои объектҳои дар муҳити шиддатнок ё дар низоми қори бисёрбасти истифодашаванда мубрам аст, ҷунки дар ин гуна ҳолатҳо ҳосиятҳои техникийи воситаҳои асосӣ босуръат паст шуда, зарурати бо объектҳои нисбатан муосир иваз қардани онҳо ба миён меояд.

Дар баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз ҳангоми ҳисобузамкунии истеҳлоки воситаҳои асосӣ маҳдудиятҳои андозӣ, ки бо қонунгузориҳои андоз ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар қарда мешаванд, бояд ба инобат гирифта шаванд. Дар баҳисобгирии идоракунӣ ягон ҳел маҳдудиятҳои андозӣ ба инобат гирифта намешаванд.

Дар баҳисобгирии идоракунӣ ҳангоми бачоории ҳисобкунӣ чихати беҳгардонии ташаккул ва навкунӣ воситаҳои асосии истеҳсоли бояд ба инобат гирифт, ки арзиши аввали ва муҳлати истифодаи объектҳо бо гузашти вақт тағйир меёбад. Ғайр аз ин, арзиши объекти воситаҳои асосии аз истифода беруншуда метавонад аз арзиши объекти ивазкунандаи он тафовут дошта бошад. Дар ин гуна ҳолатҳо арзиши аввали бо роҳи азнавбаҳодихӣ таҳрир карда мешавад. Барои ҳисобузам кардани истеҳлок бе дигаркунӣ арзиши аввали метавон меъёрҳои пешинро истифода бурда, минбаъд ҳисобузамкуниро қатъ намуд, бо вучуди он ки истифодаи объект дар корхона идома меёбад.

Дар баҳисобгирии идоракунӣ фарсудашавии ҷисмонӣ ва куҳнашавии маънавӣ омилҳои аввалиндараҷаи муайянкунандаи бузургии маблағҳои истеҳлоки ҳисобузамшаванда мебошанд. Аз нигоҳи воқеияти маблағҳои подоши истеҳлок дар арзиши аслии маҳсулот ва хароҷоти мубодила усули ҳисобузамкунии истеҳлок дар асоси ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда нисбатан муносиб мебошад. Маблағҳои истеҳлоки ҳисобузамшудаи бо усули мазкур ҳисобкардашуда бузургии доимӣ набуда, хароҷоти мустақим ва тағйирёбанда мебошанд. Бо вучуди ин, корбурди усули мазкур ниҳоят маҳдуд аст, чунки дар ин маврид дараҷаи истифода (иктидори имконӣ)-и воситаҳои асосӣ ва муҳлати имконии истифодаи нафъовари онҳо бояд ба қадри басанда аниқ ченшаванда бошанд. Агар сухан дар бораи ҷанбаҳои амалӣ равад, пас барои ҳадафҳои ҳам баҳисобгирии идоракунӣ ва ҳам баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз аксаран усули баробарандозаи ҳаттӣ истифода мешавад. Он аз диди техникӣ содатар буда, имконияти ба таври сунӣ баланд бардоштан ё паст кардани хароҷотро истисно мекунад.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи усулҳои гуногуни ҳисобузамкунии истеҳлокро иҷозат намедихад. Аз муқаррароти моддаи 198 кодекси мазкур бармеояд, ки корхонаҳо барои ҳисобузамкунии истеҳлоки воситаҳои асосӣ усули баробарандозаи ҳаттиро ба кор мебаранд. Дар баҳисобгирии идоракунӣ маблағҳои истеҳлок ба андозаи 1/12 ҳиссаи меъёри (маблағи) солони ҳисобузам карда мешаванд.

Меъёрҳои солони истеҳлок дар асоси «Меъёрҳои ягонаи ҳисоб намудани истеҳлоки воситаҳои асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Нақшаи воситаҳои асосие, ки ба гурӯҳҳои истеҳлокӣ дохил мегарданд» ҳисоб карда мешаванд. Ин меъёрҳоро корхонаҳое ба кор мебаранд, ки ҳангоми тартибдиҳии ҳисоботи молиявии худ СБҲМ-ро истифода намебаранд. Барои корхонаҳои истифодабарандаи СБҲМ ин меъёрҳо ва ҷадвали мазкур тавсиявӣ мебошанд. Корхонаҳои истифодабарандаи СБҲМ бояд усулҳои ҳисобкунии истеҳлоки дороиҳоро дар сиёсати баҳисобгирии худ нишон диҳанд.

Дар баҳисобгирии идоракунӣ чун дар баҳисобгирии молиявӣ барои баҳисобгирии истеҳлоки воситаҳои асосӣ ҳисобҳои гурӯҳи 11100 «Фарсудашавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ», ки барои ҳисобҳои гурӯҳи 11000 «Воситаҳои асосӣ» ҳисобҳои мутақобил мебошанд, истифода мешаванд.

Ҳисобузамкунии истеҳлоки воситаҳои асосӣ ва ба хароҷоти корхона соқит кардани он бо чунин гузаронишҳо инъикос карда мешавад [6, с.221]:

- воситаҳои асосии дар истеҳсоли маҳсулот, иҷрои корҳо ва хизматрасониҳо истифодашаванда:

Дебет 10730 «Истеҳсолоти нотаом»

Кредит 11100 «Фарсудашавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ»

- воситаҳои асосии барои сохтани дигар дороиҳои дарозмуҳлат истифодашаванда:

Дебет 11090 «Сохтмони нотаом»

Кредит 11100 «Фарсудашавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ»

- воситаҳои асосии ба иҷораи амалиётӣ додашуда (агар иҷорадиҳӣ фаъолияти асосии корхона набошад):

Дебет 66170 «Дигар харочотҳои ғайриамалиётӣ»

Кредит 11100 «Фарсудаҳои ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ»

Тавре аз муқаррароти банди 27 НБМ 4/2002 «Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ» бармеояд, харочоти барқароркунии объекти воситаҳои асосӣ дар баҳисобгирии муҳосибии ҳамон давраи ҳисоботие инъикос карда мешаванд, ки онҳо ба вай мансуб мебошанд. Дар ин маврид харочоти азнавсозӣ ва мучаҳҳазсозии объекти воситаҳои асосӣ пас аз ба анҷом расидани корҳои азнавсозӣ ва мучаҳҳазсозӣ метавонанд арзиши аввалии (тавозунии) чунин объектро зиёд кунанд, агар дар натиҷаи азнавсозӣ ва мучаҳҳазсозӣ нишондиҳандаҳои дар аввал қабулгардидаи амалкунии объекти воситаҳои асосӣ беҳтар (баланд) шаванд.

Аз муқаррароти моддаи 202 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки агар арзиши таъмири воситаҳои асосӣ дар ҳадди то 10%-и тавозуни арзишии гурӯҳи мазкури воситаҳои асосӣ дар охири соли ҳисоботӣ (тақвимӣ) бошад, пас харочоти таъмири воситаҳои асосии ба ҳамин гурӯҳ мансуббуда ба арзиши аслии маҳсулот, корҳо, хизматрасониҳо зам карда мешавад. Маблағи харочоти воқеии таъмири воситаҳои асосии ба гурӯҳ мансуббуда, ки аз ҳадди 10%-и тавозуни арзишии гурӯҳ дар охири соли ҳисоботӣ зиёд аст, ба зиёдшавии тавозуни арзишии гурӯҳи мазкури воситаҳои асосӣ гузаронида мешавад.

Ҳамин тавр, аз натиҷаи таҳқиқот хулоса метавон баровард, ки кафили амалкунии бобарори корхонаҳои истеҳсолии муосир ташкили дурусти баҳисобгирии идоракуни дар соҳаи баҳисобгирии воситаҳои асосӣ ва ҳисобузамкунии истеҳлоки онҳо буда, он имкон медиҳад, ки корхонаҳо иттилооти пурра ва саҳеҳро оид ба воситаҳои асосӣ ва истеҳлоки онҳо саривақт ба даст оранд. Истифодаи ин гуна иттилоот хангоми қабули қарорҳои идоракуни ба натиҷаҳои ниҳии фаъолияти корхона таъсири мусбат мерасонад.

Адабиёт

1. Бабенко М.А. Механизм совершенствования государственной амортизационной политики в контексте модернизации российской экономики / М.А. Бабенко // Финансы и кредит. - 2014. - № 25. - С. 16–25
2. Гордеева Г.П., Плотникова Н.Г., Злобин А.М. Проблемные аспекты механизма использования амортизационных отчислений в качестве источника воспроизводства / Г.П. Гордеева, Н.Г. Плотникова, А.М. Злобин // Финансы и кредит. - 2014. - № 37. - С. 23–31
3. Даниленков В.Л. Еще раз к вопросу об амортизационных отчислениях / В.Л. Даниленков // Балтийский экономический журнал. – 2014. - № 2 (12). – С. 126-131
Даниленков В.Л. Еще раз к вопросу об амортизационных отчислениях / В.Л. Даниленков // Балтийский экономический журнал. – 2014. - № 2 (12). – С. 126-131
4. Едророва В.Н., Гарахина И.В. Комплексный метод оценки амортизационных отчислений и контроль за их целевым использованием / В.Н. Едророва, И.В. Гарахина // Экономический анализ: теория и практика. - 2008. - № 12. - С. 8–12
5. Иванова Ю.О. Управленческий учет амортизации основных средств / Ю.О. Иванова // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2007. - № 3 (66). – С. 106-111
6. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Монография / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2018. – 350 с.

7. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://www.andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code_18-03-2022-RT_tj.pdf

8. Кучерова Е.В., Шеслер А.Н. Управленческий учет амортизации основных средств / Е.В. Кучерова, А.Н. Шеслер / Современная экономика: актуальные вопросы, достижения и инновации. Сборник статей XIV Международной научно-практической конференции (Пенза, 25 февраля 2018 года). – Пенза: Издательство МЦНС «Наука и просвещение», 2018. – С. 79-81

9. Ложкина С.Д. Использование методов учета основных средств в управленческом учете при переходе на международные стандарты финансовой отчетности / С.Д. Ложкина // Сегодня и завтра российской экономики. – 2009. - № 23. – С. 55-59

10. Мезенин Н.А. Инновационный управленческий учет основных средств в организациях / Н.А. Мезенин / Наука и бизнес: условия взаимодействия индустриального партнерства. Материалы Международной научно-практической конференции (Нижний Тагил, 27 апреля 2017 года). Ответственные за выпуск С.А. Упоров, Е.Н. Ялунина. – Екатеринбург: Издательство «Уральский государственный экономический университет», 201. – С. 261-264

11. МСФО IAS 16 «Основные средства» [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://finotchet.ru/articles/138/>

12. МСФО IRFS 16 «Аренда» [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://finotchet.ru/articles/1049/>

13. Намятова Л.Е. Фонд амортизации как основной источник инвестиций / Л.Е. Намятова // Вестник УГТУ-УПИ. - 2004. - № 10. - С. 98–103

14. Положение по бухгалтерскому учету основных средств ПБУ 4/2002. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 11 января 2002 года, № 6 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://minfin.tj/downloads/prikaz17.pdf>

15. Широкова Е., Еремеева Е. Управленческий учет на базе МСФО – подмена понятий или оптимизация работы? / Е. Широкова, Е. Еремеева // МСФО на практике. – 2011. - № 2 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://msfo-practice.ru/285067>

16. Ярмолович М.В. Финансовые тормоза ускорения воспроизводства основного капитала. Варианты разблокировки / М.В. Ярмолович // Директор. – 2006. - № 1. – С. 12-15

УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

КАРИМИЁН МАДИНАИ БАХОДУР,

докторант (PhD) кафедры бухгалтерского учета

Тажикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Тел.: (+992) 554-28-02-00. E-mail: medessa@mail.ru

Часто под управленческим учетом подразумевается учет затрат. При этом, управленческий учет необходим для исчисления себестоимости продукции (работ, услуг), установления цен и определения уровня прибыли от финансово-хозяйственной деятельности экономических субъектов.

Управленческий учет на предприятиях, в отличие от бухгалтерского финансового учета более независим, для его организации и ведения не требуются единые правила или стандарты. Для регулирования финансового учета существуют определенные нормы и правила, в том числе и международные стандарты финансовой отчетности, которые в современных условиях могут быть применены и в управленческом учете. Применение международных стандартов в управленческом учете позволяет повысить достоверность

управленческой отчетности и на этой основе принимать более качественные управленческие решения.

Учет основных средств является наиболее разработанным участком в международных стандартах. Отдельные положения международных стандартов финансовой отчетности могут быть применены в целях управленческого учета основных средств.

В данной статье исследуются вопросы и условия применения международных стандартов финансовой отчетности в одном из важнейших участков учета - управленческом учете основных средств.

Анализируется содержание международных стандартов, рассматривающих вопросы учета основных средств и устанавливающих правила представления информации о них в финансовой отчетности. Особое внимание уделено вопросам учета амортизации основных средств. Определены мероприятия по оптимизации амортизационной политики. Разработаны соответствующие рекомендации по совершенствованию управленческого учета основных средств и их амортизации.

Ключевые слова: *управленческий учет, основные средства, международные стандарты финансовой отчетности, управленческий учет основных средств, источники финансирования основных средств, срок полезного использования, амортизация основных средств, амортизационная политика.*

CONDITIONS FOR APPLICATION OF INTERNATIONAL STANDARDS IN MANAGEMENT ACCOUNTING OF FIXED ASSETS

KARIMIYON MADINAI BAHODUR,

Doctoral student (PhD) of the Department of Accounting,
Tajik National University,

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17 Rudaki Ave.

Phone: (+992) 554-28-02-00. E-mail: medessa@mail.ru.

Management accounting often refers to cost accounting. At the same time, management accounting is necessary for calculating the cost of products (works, services), setting prices and determining the level of profit from the financial and economic activities of economic entities.

Management accounting at enterprises, unlike financial accounting, is more independent; its organization and maintenance do not require uniform rules or standards. To regulate financial accounting, there are certain rules and regulations, including international financial reporting standards, which in modern conditions can be applied in management accounting. The use of international standards in management accounting makes it possible to increase the reliability of management reporting and, on this basis, make better management decisions.

Fixed asset accounting is the most developed area in international standards. Certain provisions of International Financial Reporting Standards can be applied for the purpose of management accounting of fixed assets.

This article examines the issues and conditions for the application of international financial reporting standards in one of the most important areas of accounting - management accounting of fixed assets.

The content of international standards considering the issues of accounting for fixed assets and establishing the rules for presenting information about them in financial statements is analyzed. Particular attention is paid to the issues of accounting for depreciation of fixed assets. Measures to optimize the depreciation policy have been determined. Appropriate recommendations have been developed to improve the management accounting of fixed assets and their depreciation.

Key words: *management accounting, fixed assets, international financial reporting standards, management accounting of fixed assets, sources of financing of fixed assets, useful life, depreciation of fixed assets, depreciation policy.*

УДК: 336.2

ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНА ҲАМЧУН ОМИЛИ
РУШДИ ИҚТИСОДӢ

ЁРОВ ҚИЁМИДДИН ТОҲИРОВИЧ,

докторант (PHD)-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14.

Дар мақолаи мазкур муаллиф оиди таъмини устуворию молиявии корхона ҳамчун омилҳои рушди иқтисодӣ маълумот ҷамъоварӣ намудааст. Инчунин, муаллиф дар мақола худ қайд намудааст, ки таҳлили молиявӣ на танҳо ба менеҷерони корхона, балки ба ҳамаи шахсони ҳуқуқии бо он муносибат дошта ва дар оянда муносибат пайдо кунанда, ҳатмӣ ва зурур мебошад. Барои онҳое, ки бо корхона минбаъд муносибат барқарор карданианд, таҳлил ва тадқиқот имконияти қабули қарори ягонаи дурустро нисбат ба ҳудудорӣ ва нигоҳ доштани ин муносибатҳо ба вуҷуд меорад.

Таҳлили молиявӣ ба соҳибкор ва менеҷер имконияти муайян кардани ҳаду ҳудуди ҳалли муаммоҳои иқтисодӣ ва дуруст вазифагузорӣ карданро фароҳам меоварад. Ин дар навбати худ ба ганигардонии сарвати соҳибкор ё худ ба касодию муфлисшавӣ дучор гардидани онро густириш медиҳад.

Таҳлили молиявии корхона оид ба фаъолияти давлат, қарздиҳандагону фурӯшандагон ҳалли вазифаҳои муайянеро низ ба миён мегузорад. Таҳлили молиявӣ дар асоси усул (метод) ва услубҳо (принсипҳо)-и муайян ба роҳ монда мешавад. Ба ҷумлаи онҳо метавон номбар кард: муқоиса, гурӯҳбандӣ ва истифодаи нишондиҳандаҳо, зарибҳо (коэффисиентҳо)-и молиявӣ ва истифодаи моделҳои иқтисодию математикӣ, усулҳои таҳлили молиявӣ ва ғайра.

Дар баробари ин, қайд намудаанд, ки сармои оинномавӣ сармои ибтидоиест, ки ба корхона барои амалӣ намудани фаъолияти молиявӣ – хоҷагидорӣ бо мақсади гирифтани фоида зарур мебошад.

Калидвожаҳо: *шахси ҳуқуқӣ, молиявӣ, даромад, қарз, сайёҳӣ, иқтисодӣ, омор, шаҳодатнома, фурӯши мол, истеҳсоли, хизматрасонӣ.*

Фаъолияти иқтисодии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, новобаста ба муносибатҳои истеҳсолии дар ҷамъият ҳукмрон, ҳолати муайяни иқтисодӣ – молиявиро пайдо мекунад.

Вазифаи иқтисодчӣ ба амал баровардани тадқиқот нисбат ба ҳолати иқтисоди молиявии доираи амал ва вобаста ба натиҷаи таҳлил гузоштани вазифаҳои мушаххас оид ба пиёдамоии мақсад аст.

Ҳолати молиявии соҳибкориро нишондиҳандаҳои гуногун оид ба ташкил, тақсим ва истифодабарии фондҳои пули табиноти хосдошта, ки дар мавриди тақсим ва аз нав тақсими маҳсулоти умумии миллӣ ва даромади миллӣ ба вуҷуд омадааст, инъикос менамояд. Ҳолати иқтисоди молиявии корхонаҳоро натиҷаи фаъолият ва то ба қадом сатҳ оқилона будани қарори менеҷер, инъикос менамояд. Натиҷаи таҳлилу тадқиқотҳои иқтисоди молиявӣ на танҳо барои қабули қарори мушаххаси корхонаҳо, балки барои ҳамкорон, қарздиҳандагон, суғуртакунандагон, андозситонандаҳо, бонкҳо, аудиторон, ташкилотҳои молиявӣ ва давлатҳо низ даркор мебошад.

Вобаста ба мавқеи сармоя дар тақрористеҳсол ба соҳибкор ва менеҷер ба амал баровардани чунин таҳлилҳо зарур ва шарт аст.

Якум. Шахс аввало қобилият ва дороии хешро нисбат ба соҳаи интиҳобкардаи худ таҳлил намуда, қарори мушаххасеро қабул намояд. Натиҷаи таҳлил мавқеи соҳибкорро дар бозори иқтисодӣ инъикос менамояд. Дар шароити иқтисодии бозори бонк ва ташкилотҳои илмию молиявӣ воқеӣ будани натиҷаҳои таҳлил ва самаранок будани ҷараёни андешидашударо кафолат медиҳад.

Дуюм. Тадқиқи ҳолати молиявию иқтисодии корхонаҳоро мутаххасисоне, ки соҳибкор ба сифати менечер, ҳисобдор, тафтишотчӣ ва ғайра дар асоси озмун ба кор гирифтааст, ба амал мебароранд. Донишҷӯёни бахши иқтисод вобаста ба дониш ва таҷрибаи чамъкардашон тадбиқнамояндаи таҳлили молиявию иқтисодӣ буда, бо натиҷаи он, ки ифшокунандаи малакаи ихтисоси онҳост, метавонанд рейтингҳои корхонаро ба осмон бароранд ва ё онро ба замин зананд. Рейтингҳои корхона, мавқеъ ва ҳолати он дар бозор кафолатдиҳандаи донишмандӣ ва мутаххасис будани иқтисодчӣ аст.

Сеюм. Дар мавриде, ки таҳлил ва чорабиниҳои менечер бар ширкат нисбат ба рифоҳи ҳолати иқтисодии он дар бозор натиҷаи дилхоҳ намедихад, соҳибкор бо ташкилотҳои аудиторӣ ватанӣ ва ё хориҷӣ дар асоси адои музд шартномаҳо оид ба амалбарорӣ таҳлил ва таъмини бақонокии ширкат мебаранд. Ташкилоти аудиторӣ муассисаи беғараз аст, ки дар асоси таҳлил ва таъмини бақои корхонаҳо соҳибкорӣ худро низ нигоҳ медорад. Ташкилоти хизмати аудиторӣ, аз як тараф, кафолатдиҳандаи нигоҳдорӣ сирри тижоратӣ ширкат бошад, аз тарафи дигар, он мутахассисҳои бахши иқтисодии ширкатро бо хизматчиёни худаш иваз намуда, ба иқтисодчиёни корхона ба роҳмонии корҳои иқтисодиро меомӯзонад. Дар аксари маврид ташкилоти аудиторӣ баъд аз ба анҷом расонидани таҳлил аз ҳисоби маблағҳои ба худаш тааллуқдошта сармоягузорино нисбат ба корхона таъмин намуда, бақои онро дар олами бозорӣ фароҳам меорад.

Муносибат ва қонунҳои иқтисодии бозорӣ сабабгори ҷой доштани 2 намуди таҳлили иқтисодии молиявӣ мебошад. Рақобат, сирри тижоратӣ, қобилият, рейтинг ва дигар мафҳумҳои иқтисодии бозорӣ сабабгори онанд, ки корхона нишондиҳандаҳои бозоргирандагӣ, қобилияти ҳисоббаробарнамояӣ, даромаднокиӣ, оянданокӣ ва бақоро бо ғоиз ифода намуда, ба онҳое, ки ба корхона муносибатҳои иқтисодӣ барқарор менамоянд, пешкаш менамояд. Бо ифодаи дигар, бо ёрии таҳлили молиявӣ корхона ба дигарон бозоргир будани корхонаҳо нишон дода, бо ёрии он нишондиҳандаҳо таҳлили худро нисбат ба корхона ба амал бароварда, сатҳи эътиқоди муайянеро пайдо мекунонад, то ки ба он хатари камтар таҳдид намояд.

Таҳлили молиявӣ пешкашкардашуда дучониба буда, дар иқтисодии бозорӣ бо номи таҳлили беруна маълум аст. Хислати дучонибагӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки аз як чанба, корхона худашро агар ба дигарон нишон диҳад, аз дигар тараф, дигарон рақамҳои иқтисодии онро таҳлил намуда, нисбат ба амал ва кори он хулоса бароварда, тадбир меандешанд.

Намуди дуҷуми таҳлили дохили истеҳсоли ба мақсади муайян намудани тамоюлҳои ҳаракати корхона дар олами номаълуми иқтисодии бозорӣ дар асоси омӯзиши тақозою арзаҳои бозорӣ ва ташкили тамсилаҳои гуногуни нарх гузаронида мешавад. Таҳлили номбурдашуда метавонад оид ба шаклҳои шуғл аз тарафи шӯъбаҳои менечменту маркетинг ташкил карда шавад. Дар доираи таҳлили дохилию истеҳсоли рақамҳои таҳлилшаванда маҳдудият надоранд, аз доираи корхона берун бароварда намешавад ва он ҳамчун сирри тижоратӣ маҳфӯз менамояд.

Таҳлили молиявӣ асосан барои муайян намудани:

- Мавқеи корхона дар олами пуррақобати номаълум;
- Сабаб ва омилҳои, ки тағйирёбии ҳолати молиявиро фароҳам меоваранд;
- Дигаргуншавии нишондиҳандаи молиявӣ ва сатҳи таъсири омилҳои ба онҳо таъсир расонида;
- Бақои корхона, вобаста ба ҳолати бавучуд омада ва тасдиқи қарор оид ба давом додан ва ё қатъ намудани фаъолият ва ғайра зарур мебошад.

Таҳлил молиявӣ на танҳо ба менечерони корхона, балки ба ҳамаи шахсони ҳуқуқии бо он муносибат дошта ва дар оянда муносибат пайдо кунанда, ҳатмӣ ва зурур мебошад. Барои онҳое, ки бо корхона минбаъд муносибат барқарор карданианд, таҳлил ва тадқиқот имконияти қабули қарори ягонаи дурустро нисбат ба худдорӣ ва нигоҳ доштани ин муносибатҳо ба вучуд меорад.

Таҳлили молиявӣ ба соҳибкор ва менечер имконияти муайян кардани ҳадду ҳудуди ҳалли муаммоҳои иқтисодӣ ва дуруст вазифагузорӣ карданро фароҳам меоварад. Ин дар навбати худ ба ғанигардонии сарвати соҳибкор ё худ ба қасодию муфлисшавӣ дучор гардидани онро густариш медиҳад.

Таҳлили молиявии корхона оид ба фаъолияти давлат, қарздиҳандагону фурӯшандагон ҳалли вазифаҳои муайянеро низ ба миён мегузорад. Таҳлили молиявӣ дар асоси усул (метод) ва услубҳо (принсипҳо)-и муайян ба роҳ монда мешавад. Ба ҷумлаи онҳо метавон номбар кард: муқоиса, гурӯҳбандӣ ва истифодаи нишондиҳандаҳо, зарибҳо (коэффисиентҳо)-и молиявӣ ва истифодаи моделҳои иқтисодию математикӣ, усулҳои таҳлили молиявӣ ва ғайра.

Таҳлили ҳолати берунаи молиявӣ ба мисли ҳамаи тадқиқотҳо дар асоси ҳуҷҷатҳои айнӣ, ки воқеиятро ифода менамоянд, таъмин карда мешавад. Он ҳолат ва вазъи умумии молиявии корхонаҳо, ки ба дигарон муносибати иқтисодӣ барқарор карданист, нишон медиҳад. Таҳлили мазкур сатҳи рейтинги корхонаро ба дигарон маълум ва маъруф мегардонад.

Рақамҳои ҳисоботи корхона аз сабаби пинҳон нигоҳ доштани сирри тичорат дар шакли умум пешниҳод карда шуда, дар аксар вақт бо фоиз ифода карда мешавад. Шӯъбаҳои менечменту маркетинги корхона субъекти таҳлили молиявӣ буда, бо ёрии он сармоягузoronро барои ҳалли муаммоҳои бамиёномада ҷалб менамоянд. Фурӯшадару қарздиҳанда, суғуртакунандару андозситонанда имконияти ягонаи ошноиро бо корхона ба тариқи ошкоро (легалӣ) бо ёрии он рақамҳо пайдо мекунанд. Таҳлили берунаи ҳолати молиявии корхона доираи муайяни тадқиқоти ро фаро гирифта, бидуни он буда наметавонад.

Рақобати иқтисодии ҷойдошта соҳибкоро барои аз даст надодани корхона ба риоя кардани қоида ва услубҳои бозор маҷбур месозад.

Эҳё ва ташаккули муносибатҳои бозорӣ аз соҳибкорои тоҷик низ талаб менамояд, ки фаъолияти худро тибқи чунин тамоюлҳои таҳлили беруна ташкил намоянд:

- Таҳлили шиддатнокии истифодаи сармояи гардон ва тасбит (қайдшуда);
- Таҳлили бозоргирӣ ва сарчашмаҳои бавучудоии воситаҳо;
- Таҳлили қобилияти ҳисоб баробар намоиҳо;
- Таҳлили фоида ва даромаднокии корхона;
- Даромад нисбат ба сармояи софи худӣ;
- Ифодаи даромад бо фоиз аз суммаи фурӯши соф;
- Бозоргирии мутлақ ва нисбӣ;
- Таносуди дорoiҳои кӯтоҳ муддат ва ӯҳдадорoiҳои кӯтоҳмуддат;
- Таносуби қазрдorӣ, ки нисбат ба сармояи софи худӣ ба амал бароварда мешавад;

Ин нишондиҳандаҳо ҷавҳари таҳлили берунаи ҳолати молиявиро ташкил диҳад ҳам, маънои онро надорад, ки натиҷаи таҳқиқ ҳақиқати воқеӣ аст. Барои ноил гаштан ба натиҷаи воқеии таҳлил қарори заруриро қабул кардан, ҳар як нишондиҳандаи таҳлилшавандаро дар алоқамандӣ бо дигар нишондиҳандаҳо тадқиқ кардан зарур меояд. Мисол, таҳлили қобилияти ҳисоббаробарнамоӣ бидуни ба инобатгирии зарибҳои сменавӣ ва гирдгардиши фондҳо натиҷаи дилхоҳи воқеиро дода наметавонад.

Таҳлили фоида ва даромаднокии корхона бе назардошти таъсири имтиёз, меъёри тақсими фоида ва таносубияти онҳо, сирати воқеӣ гирифта наметавонад. Бояд махсус қайд кард, ки нишондиҳандаи даромаднокӣ хислати комплексӣ дорад, аз ин ҷиҳат, он нисбат ба ҳар як нишондиҳандаи дигар алоҳида муайян карда шавад.

Азбаски дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳар як корхона вобаста ба сатҳи харочот ин ё он тарзи баҳисобдориро истифода мебарад, бинобар ин тарз, услуб ва усули таҳлил дар корхонаҳои алоҳида ҳархела сурат мегиранд.

Аз ин ҷиҳат, усулҳои таҳлил низ тағйир меёбанд. Сатҳи истифодабарии сармояи тасбит (бақайд гирифта шуда) ва гардон.

Дар олами сармоя нишондиҳандаҳои иқтидори истеҳсолӣ ҳамчун сир ҳеҷ гоҳ ошкор карда намешавад, агар мо барои худ онро ба амал набарорем, таҳлили мо нопурра мебуд.

Яке аз нишондиҳандаҳои, ки аз ҷониби корхонаҳо ҳамчун сир нигоҳ дошта шуда ҳаргиз барои дигарон ошкор ва пешниҳод карда намешавад, иқтидори истеҳсолӣ мебошад. Ба сифати нишондиҳандаҳои мавқуфгузошта на танҳо иқтидор, балки сатҳи истифодабарии воситаҳои истеҳсолот дар миқёси сеҳ, участка, шӯъба ва корхона низ буда метавонанд.

Барои муайян намудани сатҳи истифодаи иқтидори миқдори маҳсулоти истеҳсолкарда шударо ба иқтидори лоиҳавии истеҳсолӣ тақсим кардан зарур меояд.

Мисол, дастгоҳ мувофиқи лоиҳа дар 8 соат 4000 дона маҳсулот бароварда метавонад. Агар маҳсулоти воқеии истеҳсолшуда баробари 3200 дона бошад, онгоҳ зариви истифодаи иқтидор 80%-ро ташкил медиҳад:

$$Z_2 = 3200/4000 * 100 = 320000/4000 = 80\%$$

$$Z_2 = \text{миқдори маҳсулоти истеҳсол шуда} / \text{иқтидори лоиҳавӣ} * 100$$

Зиёд кардани вақти истифодаи таҷҳизот яке аз воситаҳои беҳтар намудани корфармоии онҳо аст, ки онро зариви корфармой низ меноманд.

Зариви корфармоиро ҳамчун нисбат ба вақти ҳақиқии истифодабарӣ, ба вақти эҳтимолий, ё лоиҳавӣ муайян менамоянд.

Мисол, мувофиқи иқтидор дар сменаи кор бояд 1200 дона маҳсулот истеҳсол карда шавад. Дар асл 1000 дона маҳсулот истеҳсол карда шудааст.

Он гоҳ зариви корфармой $1000/1200 = 0,83\%$ -ро ташкил медиҳад.

Сатҳи истифодаро зариви сменанокӣ низ нишон медиҳад, ки он чанд тарз муайян карда мешавад.

Тарзи густаришфитани ҳисоби сменанокӣ ин тақсим намудани миқдори умумии коргарон ба миқдори умумии коргарони дар як смена коркунанда ба ҳисоб меравад.

Мисол, дар як смена 210 нафар коргар кор мекунад. Теъдоди умумии коргарон 320 нафар мебошанд.

Зариви сменанокӣ дар ин маврид $320/210 = 1,5\%$ -ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тарзи амалро нисбат ба истифодаи дастгоҳҳо низ истифода кардан мумкин аст. дар ин маврид натиҷа як хел аст. Самаранокии истифодаи гардон тибқи гирдгардиши онҳо муайян карда мешавад.

Он бо воситаи нишондиҳандаи васеъ паҳнғашта – миқдори рӯзҳо, ки дар давоми он як гирдгардиш таъмин карда мешавад, муайян карда мешавад. Вай ҳамчун нисбати суммаи миёнаи воситаҳои гардон ба фуруши якрӯза мувофиқи нархҳои чорӣ, муайян карда мешавад.

Зариви гирдгардиши умумии сармояи гардон дараҷа ва меъёри фаъолияти умумии соҳибкорро нишон медиҳад ва он бо чунин формула муайян карда мешавад:

$$ZyGz = Xcf / Armsd$$

Дар инчо:

ЗуГз – зариби умумии гирдгардиши воситаҳои гардон;

Ҳсф – ҳаҷми солонаи фурӯш;

Армстд – арзиши миёнаи солонаи тарозии даромадҳо;

Нишондиҳандаи мазкур миқдори солонаи гардиши сармояи гузошташуда, ё худ сатҳи даромад таъминнамоии пули дороиро нишон медиҳад.

Дар давоми як давраи истехсолӣ, воситаҳои гардон ва ё дороии чорӣ эҳтимолияти ба воситаҳои пулӣ табдил ёфтано доранд. Ҳар қадар зариби умумии гардиш баланд бошад, ҳамон қадар сармоя самаранокона истифода шуда, бозоргирии ширкат хеле васеъ мешавад. Муайян кардани дороии (активҳои) миёнаи солонаи корхонаҳои гуногун хусусиятҳои худро доранд. Сабаби хусусиятнок будани он дар ин аст, ки сармояи бақайд гирифта шуда, дар асоси баҳисобгири хурдашавӣ, ё истехлок, аз рӯи арзиши боқимондашон ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Чунин баҳисобгирӣ воқеияти дороии қайд кардашударо нишон диҳад ҳам, истифодаи истехлокро нишон намениҳад. Аз рӯи хусусияти арзиши боқимонда ба роҳ мондани баҳисобгирии сармояи қайдшаванда фаъолияти корхонаҳои ҳолати хубдоштаро низ шубҳанок менамояд.

Дар мавриде, ки корхонаи хубдошта меъёри истехлоки зудбар қарор намояндаро истифода менамояд, арзиши баъ аз фарсудашавӣ боқимондаи сармояи асосий аксар вақт нисбат ба арзиши аввала аз 50% зиёд нестанд, ки сабаби аз будааш зиёд нишон додани зариби гирдгардиши сармояи умумӣ карда ва ҳолати корхонаҳои сармояи асосии фарсудадоштаро ғайриҷашмдошт нишон диҳанд.

Бо мақсади таъмини рафъи хусусияти истифодабарии меъёри истехлоки зуд бар қарор карда шаванда, ки ҳолати корхонаҳои сармояи асосии ҳозира замондоштаро ба корхонаҳои сармояи асосии фарсудадоштаро хуб нишон медиҳад, зарибҳои гирдгардиши дороӣҳои бақайд гирифташуда $Z_{гк}$ ва гардонро $Z_{г Сг}$ алоҳида – алоҳида истифода мекунанд:

Зариби гирдгардиши сармояи қайдшаванда – $Z_{гк}$;

Зариби сармояи гардон – $Z_{сг}$;

$Z_{гк}$ = ҳаҷми фурӯши солона/ арзиши миёнаи сармояи қайдшаванда

$Z_{сг}$ = ҳаҷми фурӯши солона/ боқимондаи миёнаи солонаи захираҳо

Ҳамчун қоидаи дар олами бозоргонӣ эътирофшуда, дар мавриди муайян намудани зариби гирдгардиши эътирофшуда, дар мавриди муайян намудани зариби гирдгардиши воситаҳои гардон баҳои арзиши молу мавдро, вобаста ба арзиши асли ва ё бо нархи фурӯш муайян мекунанд. Бояд қайд кард, ки ҳар як корхона тарзи аз ҳисоб хориҷ намудани (списания) ба худ хоси молу маводи боқимондаро муайян менамояд. Тарзҳои аз ҳисоб хориҷнамоии молу маводи корхонаҳо, ки дар илми менечмент эътироф шудааст, фифо, лифов а ғайра мебошанд.

Фифо – аз ҳисоб хориҷнамоӣ, бо нархҳои фурӯши ибтидоӣ;

Лифо – аз ҳисоб хориҷнамоӣ бо нархҳои фурӯши охири, ки дар мавриди муайяннамоии зариби гирдгардиши сармояи гардон бояд тарзи аз ҳисоб хориҷнамоии интиҳобшуда ба инобат гирифта шавад.

$Z_{сх}$ = ҳаҷми фурӯши солона/миёнаи солонаи сармояи худӣ

$Z_{сқ}$ = ҳаҷми фурӯши солона/миёнаи солонаи сармояи қарзӣ

Ба зариби сармояи худӣ низ будани баҳисобгирии таносуби маблағгузориҳои дохилӣ ва берунӣ баҳо додан мувофиқи матлаб нест, зеро воқеиятро инъикос наменамояд.

Зариби гирдгардиш ва таҳлили таъсири он ба ҳолати иқтисодии корхона моро ба хулосае меорад, ки ҳамоно вақт болоравии зариби гирдгардишро эътироф намудан зарур аст, ки агар фоидадорӣ нисбат ба ҳаҷми фурӯш низ калон бошад. Ҳамоно болоравии зариби гирдгардишро эътироф намудан лозим аст, ки он ба зиёдшавии ҳаҷми фурӯш ва ҳаҷми фоида анҷом ёфта бошад. Аз рӯи хусусияти истифодабарӣ дороии ғайримоддӣ зиёдтар ба воситаҳои асосии истеҳсолот мансуб буда, ба истифодабарандаи он фоида меорад. Вале ҳамоно низ мавриди қайд аст, ки дороии номбаршуда сохти таркибии натуралӣ – моддиро надорад ва аз нигоҳ, арзиш ва фоидаеро, ки он меорад, муайян намудан хеле мушкил мебошад. Нишондиҳандаҳои ҳосилнокии меҳнат, фоида ва ё ҳаҷми фурӯш ба ҳар як коргари ширкат низ сатҳи истифодабарии дороии онро нишон медиҳад.

Бозоргир будан ё набудани корхона вобаста ба миқдори гардиши воситаҳои гардон муайян карда мешавад.

Қисми дороии корхона, ки дар як давраи гирдгардиш иштирок намуда, шакли худро тағйир медиҳад ва дар давоми он ба пул табдил меёбад, воситаҳои гардон ном дорад. Дороии гардони соф ҳамчун фарқи байни (активҳои) дороии чорӣ ва ӯҳдадорихои чорӣ муайян карда мешавад.

Аз рӯи хусусият дороии корхонаро ба дороии асосӣ (доимӣ), дороии ғайримоддӣ ва гардон (чорӣ) чудо менамоянд. Воситаҳои гардон ҳамчун қисми дорой ва ҷузъи босуръат ҳолат табдил диҳандаи корхона мебошад. Таркибан, дороии гардон, аз захира ва хароҷоти истеҳсолот, маҳсулоти истеҳсолшудаи тайёр, қарзи оидоти (дебиторӣ) ва воситаҳои пулӣ, ки дар ихтиёри корхона мебошанд, иборат аст.

Воситаҳои гардон аз рӯи хусусияти бозоргириашон ба воситаҳои сустбафурӯшраванда (захираҳои ашёи хом, материалҳо, сӯзишворӣ, моли нимтайёр, тайёр ва ғайра), зуд бафурӯш раванда (қарзи оидотӣ), қоғазҳои қимматноки саҳмия ва фурӯхта шавандагии бениҳоят баланд дошта (пулҳо дар хазина ва ҳисобномаҳои бонкӣ) чудо мешаванд. Вобаста ба нишондиҳандаҳои мазкур бозоргирии корхонаро ҳамчун нисбати воситаҳои гардон ба ҷамъи ӯҳдадорихои кӯтоҳмуддат муайян менамоянд.

$$B_{ш} = V_r / Y_k$$

Формулаи мазкур қобилияти дар давоми сол ҳисоббаробарнамоиро нисбат ба ӯҳдадорихои кӯтоҳмуддат нишон медиҳад. Таносуди дар олами бозор эътирофшуда ва мӯътадил 2:1, яъне воситаҳои гардон 2 ва ӯҳдадорихои кӯтоҳмуддат 1 ҳисса бояд дошта бошанд.

Дар фаъолияти хоҷагидорӣ ӯҳдадорихоро ба ӯҳдадорихои таъҷилии дараҷаи аввал ва муқаррарӣ чудо менамоянд.

Бозоргирии корхона оид ба ӯҳдадорихои таъҷилӣ (Б. шут) ин тавр муайян карда мешавад:

Бишут = воситаҳои гардон – захираҳои молҳо / суммаи ӯҳдадорихои кӯтоҳмуддат

Дар мавриде, ки зариби ӯҳдадорихои таъҷилиро муайян менамоянд, ба воситаҳои гардон на ҳамаи қарзҳои оидотӣ, балки танҳо қарзҳои оидотии эҳтимолияти ҳатман пардохташаванагӣ доштаро ҳамроҳ мекунанд.

Ҷӯҳдадорихои кӯтоҳмуддат гуфта, ҳисоб баробарнамоиҳоеро, меноманд, ки онҳо дар давоми як сол ба вучуд омада метавонанд. Қарзи дарозмӯддат, ки мӯҳлати пардохти он дар давоми сол ба охир мерасад, ба ӯҳдадорихои таъҷилӣ нишон медиҳад, корхона маблағи муайянеро барои якбора пардохтани (погашения) ӯҳдадорихои кӯтоҳмуддат дорад, ки нормаи эътирофшудаи он ба 1 баробар аст.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ таъсири ҳар як қисми таркибии воситаҳои гардонро ба бозоргирии корхона муайян намуда, самаранокона тақсим шудани дорой ва имконияти аз нав пардохтани онро муайян намудан аз манфиат ҳолӣ нест.

Баъзан дар ҳаёти воқеии хоҷагидорӣ миқдори гардиш ва нормаи фоидаи бадастомада нисбат ба фоизҳои пардохт кардашаванда хеле зиёд шавад ҳам, зариви бозоргирии корхона метавонад аз меъёр паст бошад, аммо паст будани зарив маънои бад будан ва ё паст дубани ҳолати молиявии ширкатро надорад.

Бозоргирии корхона нишондиҳандаи баҳои ҳолати молиявии он буда, тадқиқи он бояд характери комплексӣ дошта бошад.

Нишондиҳандаи номбаршуда бояд дар алоқамандӣ бо дигар нишондиҳандаҳои корхона таҳлил карда шуда, ҳолати воқеии корхонаро муайян намуда тавонад. Аксарияти корхонаҳо дар мавриди фаъолият аз дороии ғайримоддӣ хеле моҳирона истифода мебаранд ва бо розигии тарафайни саҳмгиранда бо нархҳои ҷаҳонӣ онро ба фонди оиннома ҳамроҳ мекунанд. Дороии ғайримоддӣ корхона аз чунин унсурҳо иборат аст: ҳуқуқи истифодаи заминро захираҳои табиӣ; патенту литсензияҳо; ҳуқуқи муаллиф; бо барнома таъмин намудани истифодаи афзалиятҳо; аз ҳолати якҷаҳумронии бозори. Ҳуқуқи ихтироот; намуна ва тамсилаҳои саноатӣ; истифодаи қарорҳо оид ба тасвири ҳолатҳои бадеию соҳандагӣ; нишонаҳои савдоию аломатҳои корхона ва молҳо; нархи корхона, пардохт барои бақайдгирии давлатӣ; ҷойи брокерҳо дар биржаҳо ва ғайра.

Таҳлили дороии ғайримоддӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки он аз арзиши моликияти саноатӣ, қобилияти зеҳнӣ (ақлонӣ) ва ғайра таркиб ёфтааст. Дар мавриди муайян намудани қобилияти бозоргирии корхонаҳо омилҳои ғайримоддӣ ва таъсири онҳо низ ба ҳисоб гирифта мешавад.

Иқтисоди бозорӣ менечерро ба он водор менамояд, ки қобилияти ҳисоббаробарнамоӣ ва ё устувории иқтисодии корхонаҳоро муайян намояд ва вобаста ба ҳолати он чораҳои мушаххаси идораи иқтисодиро андешад.

Зариви қобилияти ҳисоббаробаркунӣ имконияти корхонаро оиди таъмини ўҳдадорихои кўтоҳмуддату дарозмуддат ифода менамояд.

Корхона дорои қобилияти ҳисоббаробарнамоӣ мебошад, агар воситаҳои пули корхона, ки аз маблағгузориҳои кўтоҳмуддат (ба қоғазҳои қимматнок сарф кардааст ё ба дигар корхонаҳо ёри фаъол расонида аст) ва ҳисоббаробарнамоӣҳои фаъол (пардохти қарзи дебиторӣ) иборат аст ба ўҳдадорихои кўтоҳмуддат басанда бошанд, онҳо фирма қобилияти ҳисоббаробаркунӣ пайдо мекунад.

Устувории молиявии корхона гуфта, ҳолатеро дар назар доранд, ки он захираҳо (нормативҳо)-и муайяни натуралӣ-моддиро фароҳам оварад.

Дар якҷоягӣ бо маблағи аз фуруш бадастовардашуда аз ўҳдаи ҳалли ҳисоббаробарнамоӣҳое, ки дар давоми ҳафта, моҳ байни корхона ва дигар шахсони ҳуқуқӣ имконияти ба миён омадан дорад, барномада тавонад. Таҳти устувории иқтисодии мутлақ ҳаҷми дороӣҳое, ки ба ҳуди корхона таалуқ дошта, имконияти сари вақт ҳисоб баробарнамоиро таъмин кардан дорад, мефаҳманд. Вале, чунин корхона дар амалия қариб дида намешавад ва аксарияти онҳо устувории худро аз ҳисоби маблағҳои қарзӣ таъмин менамоянд.

Зариви устуворӣ аз ҳисоби сармои худӣ яке аз нишондиҳандаҳои устувории иқтисодӣ буда, ин тавр ифода карда мешавад:

Дар инҷо:

З_у = сармои худӣ/ ҷамъ басти тароз

З_у – зариви устуворӣ

Яке аз нишондихандаҳое, ки қобилияти устувории корхонаро ифода менамояд, зариби ҳаракатнокии сармояи худӣ мебошад, ки ин тавр муайян карда мешавад:

$Z_{хсх} = \text{сармояи гардони худӣ} / \text{ҳамаи сармояи худӣ}$

Нишондихандаи мазкур ҳиссаи ҳаракатнокии сармояи худиро нисбат ба ҳамаи сармояи худӣ нишон медиҳад. Дар ин ҷо, мо қисми сармояи худиро муайян намудем, ки саривақт дар ҳалли муаммоҳои гуногуни корхона аз он ҷумла, пардоти қарз, истифода шуда метавонад.

Менечер барои муайян намудани қобилияти ҳаракатнокии сармоя аз нишондихандаи зариби қобилияти устуворӣ моҳирона истифода менамояд:

$Z_{ку} = \text{қарздорӣи умумӣ} / \text{ҳамаи сармояи саҳомӣ}$

Таносуби қарзи мазкур, ҳамчун меъёри дар олами бозор эътирофшуда бояд ба 1 наздик бошад.

Дар хусуси муносибат оид ба қарзҳои дарозмуддат ва таъсири онҳо ба ҳолати ҳисоббаробарнамоӣ ҳамонро қайд кардан лозим аст, ки ин нишондиханда дар шакли алоҳида таҳлил карда шуда, дар олами бозор ҳамчун таносуди эътирофшуда қадр карда мешавад. Агар ҳаҷми қарзи дарозмуддат то 65%-и сармояи худиро ташкил диҳад, ҳавфи зиёде барои корхона ҷой надорад. Вале он соҳибкоре, ки сармояи худиашон то 65% сармояи асосиро ташкил медиҳад, ҳаҷми қарзи дарозмуддаташон бояд на бештар аз 35%-ро ташкил диҳад. Риояи таносуби номбаршуда имконияти гирифтани қарзи имтиёзнок ва рақобатпазирию дурсозии ҳавфу ҳаросро бештар таъмин менамояд.

Нишондихандаи дигаре, ки сатҳ ва ё мақоми молиявии корхона, яъне қобилияти ҳисоб баробарнамоиву устувории онро дар олами бозорӣ нишон медиҳад, нишондихандаи эҳтимолияти муфлисшавӣ мебошад.

Ба амал барорандаи таҳлили беруна бо мақсади аз даст надодани дороии худ бояд аломатҳои эҳтимолияти муфлисшавиро ҳатман муайян карда тавонад. Ифодакунанда ҷунин ҳолат аз тарафи корхона гум кардани қобилияти ҳисоб баробарнамоию устувории молиявии он мебошад. Эҳёгари ба вучуд оварандаи ҳолати бади молиявии корхона, аввало, норасогии маблағи аз амалиёти ба дастмада барои ба амал баровардани муносибатҳои молиявӣ аст. Корхона бо натиҷаи бадастовардани худ наметавонад муносибатҳои пардохти ҳатмиашро ба мисли пардохти андозу дивиденд, фоизу қарз, фонди барқароркунӣ ва музди кор таъмин намояд. Аз ин нигоҳ хулоса бармеояд, ки корхона ба ҷои фоида зарар дидааст, аз ин сабаб ноқофигии воситаҳои гардону мушкilotи гирифтаи қарзҳои тичоратӣ фароҳам омадааст.

Табиист, ки пастравии нархҳои сахмияҳои корхона аз бад будани ҳолати молиявӣ дарак медиҳанд. Яке аз нишондихандаҳои умумӣ, ки шаҳодатдихандаи эҳтимолияти муфлисшавӣ аст, набудани имконияти бозпардозии (погашения) ўҳдадориҳои мўҳлатӣ (срочное обязательство) мебошад.

Таҷрибаи соҳибкорӣ дар шароити бозор нишон медиҳад, ки баъди тартибдиҳии тарози ҳисобдорӣ зарурияти муайян кардани эҳтимолияти муфлисшавӣ, таҳлилу тадқиқот, ташкили таносубиятҳои молиявӣ ба миён меояд. Мувофиқатсозии онҳо тибқи нишондихандаҳои зерин сурат мегирад:

- Муайян намудани таносубияти фоидаи соф нисбат ба ҳамаи дороии корхона, ки сатҳи даромаднокии дороиро нишон медиҳад;
- Дороии ҷорӣ нисбат ба суммаи ҳамаи дороиҳо;
- Ҳамаи қарзҳо нисбат ба ҳамаи дороиҳо;
- Воридоти пули нақд аз амалиётҳои асосӣ нисбат ба ҳамаи ўҳдадориҳо;
- Фоидаи соф, чамъ бо фоизи қарзҳо нисбат ба фоизи қарзҳои қарздорӣ;
- Ҳаҷми воситаҳои қарзшуда нисбат ба воситаҳои ба худ таалуқдошта;

- Ҳамаи воситаҳои гардони худӣ нисбат ба арзиши захираҳо;

Таносубиятҳои зикршударо танҳо дар мавриди ба амал баровардани таҳлили дохили истеҳсоли таъмин кардан мумкин аст.

Рақам ва фоизҳои дар таҳлили берунаи молиявӣ маҳфуз буда имконияти муайян кардани таносубиятҳои қайд шударо фароҳам оварда наметавонад.

Яке аз формулаҳои, ки Е. Алтман пешниҳод намудааст ва дар арсаи байналхалқӣ бо ёрии он сатҳи муфлисшавандагии корхонаҳоро муайян менамоянд. «Z – счѐт» ном дорад.

$Z_{счѐт} = (\text{сармояи гардон} / \text{ҳамаи доройҳо} * 1,2) + (\text{фоидаи тақсим нашуда} / \text{ҳамаи доройҳо} * 1,4) + (\text{даромад аз фаъолияти асосӣ} / \text{ҳамаи доройҳо} * 3,3) + (\text{нархи бозори сахмияҳои бартаридошта ва оддии ширкат} / \text{ҳамаи доройҳо} * 0,6) + (\text{ҳамаи фурӯш} / \text{ҳамаи доройҳо} * 1,0)$

Муаллифи зарибҳои эҳтимолияти муфлисшавиро вобаста ба натиҷаи бадастомада тахмин менамояд, яъне дигар карда гӯем, вобаста ба ҳаҷми «Z – счѐт», эҳтимолияти муфлисшавиро муайян менамояд. Агар зариб то 1,8 бошад, эҳтимолияти муфлисшавӣ бениҳоят баланд: аз 1,81 то 2,7 – баланд; аз 2,8 то 2,9 – хатар (бим)-и муфлисшавӣ ҷой дорад ва агар зариб 3,0 бошад, бим хеле ночиз аст.

Ҳар як давлат қонунҳоро оид ба «муфлис эълон намудан» қабул намудааст ва мувофиқи он меъёрҳои муфлис эълон намудан низ ҷорӣ карда шудааст.

Мисол, Руссия зарибҳои худро дорад. Зарибҳои, ки Е. Алтман тавсия менамояд, вобаста ба сохти таркибии иқтисодиёти ИМА, Англия ва Япония тартиб дода шудааст.

Ҳар як давлат, вобаста ба сохти таркибии хоҷагии халқаш, бояд зарибҳои муфлисшавии худро дошта бошад.

Аммо то имрӯз дар иқтисодиёти Тоҷикистон ҳамаи он нишондиҳандаҳои, ки бо ёрии он зариви муфлисшавӣ ҳисоб карда шаванд, ҷой надорад. Аз ин рӯ, мо вобаста ба хусусиятҳои иқтисодии хоҷагии халқи Тоҷикистон зариви хоси счѐти Z-ро бояд дошта бошем.

Мақсади волои соҳибкорӣ ба даст овардани фоида дар олами пуррақобати бозоргонӣ мебошад. Фоидаи умумии корхона аз фоидаҳои гуногуни амал ташкил ѐфта, барои таҳлили беруна ҳиссаи ҳар як фоида ва бардавомии он хеле назаррас ва диққат ҷалб кунанда аст.

Барои онҳое, ки корхонаро бо мақсади сармоягузорӣ меомӯзанд, ба назар гирифтани нишондиҳанда ва эътиборнокии онҳо: бақонокӣ, тамоюли тағйирёбии фоида дар фосилаи вақт ва ғайра нақши асосӣ мебошад.

Дар рафти таҳлили беруна майли мутлақ ва нисбии он (бо %) нисбат ба нишондиҳандаҳои асосии молиявӣ муайян карда мешавад.

Нишондиҳандаи мутлақи фоида муқоисаи он дар фосилаи вақт мебошад, ки дигар гуншавии онро нишон медиҳад.

Нишондиҳандаи фоидаи нисбӣ бо фоиз ба тариқи зайл муайян карда мешавад. Фоидаи таъминшуда дар соли равон нисбат ба солҳои асосии интиҳобшуда муқоиса карда мешавад.

Адабиёт

1. Қарори Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе – 2002;
2. Ашуоров Н. «Муомилоти пул ва қарз». Душанбе – 2003;
3. Ёрзод Х. «Диловар». Фарҳанги молиёт. Душанбе – 2003;
4. Кохно П.А., Микрюков В.А., Комаров С.Е. «Менеджмент». Москва, Финансы и статистика – 1993;

5. Гулмирзоев Д.Г., Оймахмадов Г.Н. «Менечменти молиявӣ». Душанбе – 2001;
6. Эргашев А., Мухадбердиев Ҳ. «Назарияи иқтисод». Қисми I ва II. Душанбе – 2003;
7. Оймахмадов Г.Н. «Молия». Душанбе, Нодир – 2005;
8. Улуғхочаева Х.Р. «Андоз ва андозбандии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Душанбе.
9. Раҳимов З.А., Ҷӯраев Ш.Ҷ. «Васоити таълимӣ аз фанни Молия, муомилоти пул ва қарз». Душанбе – 2006;
10. Ҳақимов А. «Иқтисоди миллӣ. Асосҳои бехатарӣ ва рақобатпазирӣ». Душанбе – 2007;

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

ЁРОВ КИЁМИДДИН ТОХИРОВИЧ,

докторант (PhD) Таджикский государственный финансово-экономический университет.
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, к. Нахимова, 64/14.

В данной статье автор собрал информацию об обеспечении финансовой устойчивости предприятия как факторе экономического развития. Также автор отмечает в своей статье, что финансовый анализ является обязательным и необходимым не только для руководителей предприятия, но и для всех связанных с ним и в будущем юридических лиц. Для тех, кто хочет дальше строить отношения с предприятием, анализ и исследования дают возможность принять единственно правильное решение относительно самоконтроля и поддержания этих отношений.

Финансовый анализ позволяет предпринимателю и менеджеру определить пределы решения экономических проблем и поставить правильные задачи. Это, в свою очередь, увеличивает богатство предпринимателя или повышает его шансы на рывки и банкротство.

Финансовый анализ предприятия на деятельность государства, кредиторов и продавцов также выявляет решение определенных задач. Финансовый анализ основан на методе и определенных методах (принципах). К ним относятся: сравнение, классификация и использование показателей, финансовых коэффициентов и использование экономико-математических моделей, методов финансового анализа и др.

При этом следует отметить, что уставный капитал – это первоначальный капитал, который необходим предприятию для осуществления финансово-хозяйственной деятельности с целью получения прибыли.

Ключевые слова: юридическое лицо, финансовый, доход, кредит, финансы, туризм, хозяйственный, статистика, свидетельство, реализация товаров, продукции, услуг.

ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF THE ENTERPRISE AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

YOROV KIYOMIDDIN TOHIROVICH,

Doctor (PhD) Tajik State University of Finance and Economics.
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimov str.

In this article, the author has collected information about ensuring the financial stability of an enterprise as a factor in economic development. The author also notes in his article that financial analysis is mandatory and necessary not only for the heads of the enterprise, but also for all legal entities associated with it in the future. For those who want to further build relationships with the enterprise, analysis and research provide an opportunity to make the only right decision regarding self-control and maintenance of these relationships.

Financial analysis allows the entrepreneur and manager to determine the limits of solving economic problems and set the right goals. This, in turn, increases the wealth of the entrepreneur or increases his chances of revenge and bankruptcy. The financial analysis of the enterprise on the activities of the state, creditors and sellers also reveals the solution to certain problems. Financial analysis is based on the method and certain methods (principles). These include: comparison, classification and use of indicators, financial ratios and the use of economic and mathematical models, methods of financial analysis, etc.

At the same time, it should be noted that the authorized capital is the initial capital that an enterprise needs to carry out financial and economic activities in order to make a profit.

Key words: *legal entity, financial, income, credit, finance, tourism, economic, statistics, certificate, sale of goods, products, services.*

УДК: 65.0 (575.3)

МАЗМУНИ ИННОВАТСИЯ ВА ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ-САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СИСТЕМАИ ИДОРАКУНӢ

ХОҶАЕВ ДОРОБХУҶА ШОХУҶАЕВИЧ,

докторант (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 981-00-95-95. E-mail: dorobkhojaev55@gmail.com

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи мафҳум ва моҳияти навоарӣ ва истифодаи он барои қонеъ намудани ниёзҳои мушаххас меравад. Муаллиф нуқтаи назари олимонаро доир ба инноватсия таҳлил намуда, онро чун раванди мураккаб ҳисобидааст, ки самараи муайяни техникӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ медиҳад. Равандҳои инноватсионӣ тамоми фаъолияти илмӣ, техникӣ, истеҳсолӣ ва маркетинги истеҳсолкунандагонро фаро мегиранд ва ба қонеъ кардани талаботи бозор равона карда шудаанд. Ҳамчунин, мафҳумҳои менеҷменти инноватсионӣ, вазифаҳои асосии он, марҳилаҳои навоарӣ ва лоиҳаи сармоягузорӣ, шишироқчиёни фаъолияти инноватсионӣ, роҳҳои татбиқи фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташикли марказҳои инноватсионӣ-технологӣ, манбаъҳои маблағгузори инноватсия, дастгирии давлат, сармоягузорӣ ва рушди фаъолияти инноватсионӣ дар минтақаҳои алоҳидаи давлат баррасӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: *навоарӣ, инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ, рушди илму технология, сармоягузори инноватсионӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, менеҷменти инноватсионӣ, марказҳои инноватсионӣ-технологӣ, рушди технология.*

Навоарӣ – ин як навигарии тараққикардае мебошад, ки аз тарафи системаи ташкилӣ қабул ва истифода карда мешавад. Инноватсия – ин объекте мебошад, ки дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ гузаронидашуда ё кашфиёти иҷрошудае, ки аз дигар кашфиёт фарқ мекунад ба истеҳсолот ворид карда шудааст. Инноватсияҳо, навоариҳо – ин раванди маҷмӯавии ташаккул, паҳн ва истифодаи навоариҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои мушаххас мебошанд.

Инноватсия ин маънои як объектро дорад, ки на танҳо дар истеҳсолот ҷорӣ карда мешавад, балки ғайридавар аст. Маҷмӯи дигаргуниҳои илмӣ-техникӣ, технологӣ ва ташкилӣ, ки дар натиҷаи иҷрои раванди инноватсионӣ иҷро мешаванд, *раванди инноватсиониро* дар бар мегиранд, аммо давраи эҷод, тақсим ва истифодаи навоариҳоро бошад, *сикли инноватсионӣ* меноманд.

Дар азҳудкунии инноватсияҳо, раванди пешрафти илмӣ-техникӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад. Табиати мураккаб ва гуногунҷабҳа ба мо имкон медиҳад, ки навоариҳо ҳамчун раванди истифодаи илм дар истеҳсоли манфиатҳои иқтисодӣ, васеъ ҷорӣ намудани онҳо дар шакли технологияҳои нави ташкилӣ, иқтисодӣ, идоракунӣ ва иҷтимоӣ баррасӣ намоем. Дар адабиёти иқтисодӣ вобаста аз объект ва предмети таҳқиқот инноватсия дар чор самт дида мешавад: ҳамчун раванд, ҳамчун услуб, ҳамчун дигаргунӣ, ҳамчун натиҷа^[1].

Дар маҷмӯъ фаҳмиши гуногун аз ҷониби муаллифони гуногун оиди мафҳуми инноватсия вучуд дорад, ки дар (ҷадвали 1.) акс ёфтааст.

Ҷадвали 1.

Тафсири мафҳуми инноватсия аз ҷониби муаллифони гуногун

Муаллиф. Номгӯй	Мафҳуми «инноватсия»
Ҷ. Шумпетер	Тағйирот дар самти ҷорӣ ва истифодаи намудҳои нави маҳсулоти ниёзи

¹ Мирсаидов А.Б. Тохирзода М. «Роль инновационного инвестирования в индустриальное развитие регионов страны». // Иқтисодиёти Тоҷикистон, № 3., 2019 саҳ.51-56

Назарияи рушди иқтисодӣ	мардум, мошинҳои нави истеҳсоли ва нақлиётӣ, бозорҳо ва шаклҳои ташкилотҳо дар саноат
В.Н. Лапин Чанбаҳои иҷтимоии менечменти инноватсионӣ	Раванди мураккаби эҷод, тақсим ва истифодаи асбоби нави амалӣ барои беҳтар конё кардани ниёзҳои маълуми инсон.
Ф. Валента Идоракунии инноватсияҳо	Тағйирот дар сохтори аслии механизми истеҳсоли, яъне, гузариши сохтори дохилии он ба ҳолати нав: ба маҳсулот, технология, воситаҳои истеҳсолот, сохтори касбӣ ва тахассусии қувваи корӣ, ташкилот дахл дорад; тағйиротҳо бо оқибатҳои мусбӣ ва манфии иҷтимоию иқтисодӣ
Т. Брайан Идоракунии илмӣ- техникаи навоариҳо	Раванде, ки дар он маҳсулоти зехнӣ ихтироот, иттилоот, ноу-хау ё ғоя мазмуни иқтисодӣ пайдо мекунад
Б. Санто Инноватсия ҳамчун воситаи рушди иқтисод	Раванди иҷтимоӣ, техникаӣ, иқтисодӣ, истифодаи амалии ғояҳо, ихтироот, ки боиси эҷоди беҳтарин маҳсулот мебошад, технологияҳо, ки ба ғайри иқтисодӣ, ғайри, даромади иловагӣ нигаронида шудаанд, тамоми соҳаи фаъолиятро фаро мегирад - аз таҳқиқот ва рушд то маркетинг
И.Н. Молчанов Раванди навоарӣ	Натиҷаи кори илмӣ ба тақмили амалияи иҷтимоӣ равона карда шудааст ва барои бевоқофат кардан дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ пешбинӣ гардидааст

Сарчашма: Рушди назарияи инноватсия ва консепсияҳои муосири он. // <http://pdnr.ru/b8111.html>

Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (СҲИР) дар якҷоягӣ бо Eurostat ба «Дастури Осло»^[1] таъя намуда, инноватсияро ҳамчун натиҷаи ниҳонии фаъолияти инноватсионӣ баррасӣ кардааст, ки ин дар бозор дар шакли маҳсулоти нав ё тақмилиёфта баромад менамояд, раванди технологияи тақмилиёфта, ки дар амалия ё муносибати нав ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ истифода мешавад. Ва ин таъриф ҳамчун стандарти байналмилалӣ эътироф шудааст.

Намояндаҳои илмҳои гуногун инчунин, ба хусусиятҳои гуногуншакли инноватсия аҳамият медиҳанд. Файласуфон ба донишҳои нав ва ҳалли зиддиятҳо диққат медиҳанд. Равоншиносон ихтилофоти дар ин ҳолат ба вучудодада, роҳҳои ҳалли онҳо ва таъсири синергетикӣ, ки гурӯҳҳои навоарон ба даст меоранд, баррасӣ мекунад. Дар илмҳои техникаӣ диққат ба ҷониби технологияи навоариҳо равона карда шудааст. Иқтисодшиносон на танҳо раванди тақбир, балки истифодаи миқёси васеи сарфакоронаи навоариҳоро низ таҳқиқ мекунад. Мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ба заминаи иттилоотии инноватсия диққати махсус медиҳанд. И.Шумпетер инноватсияро ҳамчун таъсири иқтисодии тағйироти техникаӣ меҳисобид. Вай кӯшиш кард, ки дар доираи функсияи истеҳсоли моҳияти соҳибқоронии инноватсиониро пайдо кунад^[2].

Таҳқиқот оид ба нақши инноватсия дар рушди иқтисод бо ташаббуси Н. Кондратев ба роҳ монда шудааст. Давраҳои калони конъюнктурии (мавҷҳои дароз), ки аз ҷониби ӯ баррасӣ шудаанд, ба омӯзиши минбаъдаи сабабҳои ин давраҳо ва давомнокии онҳо шурӯъ карданд. Инноватсия ҳамчун сабаби муҳимтарин шинохта шуд^[3]. Олими немис Г.Менш суръати афзоиши иқтисодӣ ва давраро бо пайдоиши навоариҳои асосӣ рабт медиҳад.

Саҳми назаррас дар рушди назарияи инноватсия таҳияи консепсияҳои сохторҳои технологӣ аз ҷониби иқтисодшиносони рус ва ватанӣ буд. Мафҳуми «тартиби технологӣ», ки ба маънои муосир ба муомилоти илмӣ аз ҷониби С.Ю. Глазев ворид карда шудааст, бо мафҳуми системаи технологӣ баъзе умумиятҳо дорад. С.Ю. Глазев чунин

¹ Руководства Осло был составлен д-ром Петером Мортенсенем и д-ром Картером Блохом из Датского центра исследований науки и научной политики под руководством ОЭСР и Евростата. Приложение об инновационных обследованиях в развивающихся странах было подготовлено Институтом статистики ЮНЕСКО на основе предложений и проекта текста Ибероамериканской сети показателей науки и технологий (RICYT) и последовавших широких консультаций со многими национальными экспертами.

² Ниг: Шумпетер И. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982.

³ Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики./ Под ред. Л.И.Абалкина. — М.: Экономика, 1989.

мешуморад, ки инноватсия ба натиҷаи ниҳони табиати татбиқӣ равона карда шудааст ва бояд ҳамеша ҳамчун як раванди мураккаб ҳисобида шавад, ки самараи муайяни техникӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ медиҳад. Чунин ақида дар қорҳои олимони ватанӣ мисли Р.Каримов, Н.Қаюмов, Л.Ҳ.Саидмуродзода, А.Рауфӣ, А.Б. Мирсаидов ва ғайра дида мешаванд^[1].

Ба ташкили равандҳои инноватсионӣ як гурӯҳи омилҳо таъсир мерасонанд ба: ҳолати муҳити беруна (вазъи сиёсӣ ва иқтисодӣ, намуди бозор, хусусияти рақобат, амалияи танзими давлатии инҳисорӣ ва ғ.); ҳолати муҳити дохилии системаи муайяни иқтисодӣ (ҳузури соҳибкор-роҳбар ва дастаи дастгирӣ, захираҳои молиявӣ ва моддию техникӣ, технологияҳои истифодашаванда, андоза, сохтори мавҷудаи ташкилӣ, фарҳанги дохилии ташкилот, муносибат бо муҳити атроф ва ғ.); хусусияти ҳуди раванди инноватсионӣ ҳамчун объекти идоракунии.

Равандҳои инноватсионӣ тамоми фаъолияти илмӣ, техникӣ, истеҳсолӣ ва маркетинги истеҳсолкунандагонро фаро мегиранд ва ба қонеъ кардани талаботи бозор равона карда шудаанд. Инноватсия соҳаҳои фаъолияте, ки аз ҷиҳати табиат ва усулҳои идоракунии гуногун мебошанд: илм, истеҳсолот, сармоягузорӣ, фурӯши маҳсулотро бо ҳам мепайванданд. Такмили услубҳо ва усулҳои менеҷменти инноватсионӣ, воқуниши саръ ва мувофиқ ба тағйирёбии шароити бозор, зарурати фаврии идоракунии қорӣ намудани навоариҳо, таҳияи самтҳои нав дар қори ширкат, такмил додани унсурҳои асосии идоракунии муосири инноватсионӣ дар робита бо хусусиятҳои бозор ба навоарон имкон медиҳад, ки захираҳоро барои навоарӣ муайян ва истифода баранд.

Менеҷменти инноватсионӣ раванди доимо навосии қанбаҳои гуногуни фаъолиятро нишон медиҳад. Он на танҳо таҳияҳои техникӣ ё технологӣ, балки ҳама гуна дигаргуниҳоро дар самти беҳтар дар тамоми соҳаҳои қорхона, инчунин, идоракунии раванди донишҳои навро дар бар мегирад.

Инноватсияро ҳамчун раванди такмил додани тавозуни самтҳои гуногуни фаъолият тасаввур қардан мумкин аст. Барои менеҷери инноватсионӣ - раванди навосӣ – ин маънои вайрон қардани самти муқаррарии қормандони илмию истеҳсолӣ мебошад, ки самти онро ба ҷустуҷӯи шаклҳои нави инноватсия равона карда, ҳар як қормандро ба манбаи инноватсия табдил диҳад. Вай бояд шумораи зиёди иштирокчиёни раванди инноватсиониро муттаҳид кунад, шароити иқтисодӣ ва ҳавасмандқардони қореро, ки ба навосии фаъолияти ширкат нигаронида шудааст, фароҳам оварад. Менеҷери навоарӣ муайян мекунад, ки қором намудҳои маҳсулот, қорҳо ва хизматрасониҳои нав бояд ҳиссаи қорури бозорро таъмин қунанд, қором маҳсулот навосиро талаб мекунад, бо мақсади таъмини тавозуни байни қорномаҳои қӯтоҳмуддат ва қорозмуддат, яъне он нишон медиҳад, ки қигуна дар шароити мушаххас варианти оптималии ҳиссаи қорори ҳурро ба даст оварда, қоромаднокии потенциали инноватсионии истифодашударо афзун намояд.

Менеҷменти инноватсионӣ - ин як намуди махсуси фаъолияти қасбӣ мебошад, ки қорори қасидан ба ҳадафҳои мушаххаси инноватсионии ширкате, ки дар шароити бозор

---

¹ Ниг.: Рауфӣ А. «Қорнурентная эқономика: монография». //Рауфӣ А. - Душанбе: Қорниш, 2014. - 608саҳ.; Н.Қаюмов «Қоредпосылки и возможности формирования инновационной экономики в Таджикистане». //Эқономика Қорджикистана. - Душанбе: Қорно, 2014, № 2.- С.5-23; Саидмуродов Л.Х. «Возможности и направление превентивных мер экономической политики в условиях трансформации и нестабильности». //Маъсалаҳои минтақавии табдилдиҳии иқтисодиёт. Нашриёти илмӣ. Маҷалаи ҳармоҳаи илмӣ. - № 4 (54), 2015 – Махачқала. С.4-10; Раҳимов Р.Қ., Довгялло Я.П. «Қ вопросу о толковании категорий экономического роста и экономического развития». // Иқтисодиёти Қорчикистон, 2015.-№1.- С. 32-42; Қаримова М. «Региональная политика как часть стратегии национального развития». //Қаём. Қорчикистон ва дунёи муосир, 2014.-№2.-0,5ҷ.ч; Мирсаидов А.Б., Музаффаров Б. «Совершенствование механизма привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан». // Қаёми ҚДМ, 2015.-2/3 (165) - С. 279-284

барои гирифтани натиҷаҳои оптималӣ дар асоси оқилона истифода бурдани захираҳои илмӣ, меҳнатӣ, моддӣ ва молиявӣ, истифодаи принципҳо, функцияҳо ва усулҳои гуногуни механизми иқтисодии идоракунии фаъолият мекунад равона карда шудааст. Менечери навоарӣ бо назардошти хусусиятҳои навоарӣ бо пешгӯиҳо, ҳисобҳо, нишондиҳандаҳои пешбинишуда сару кор мегирад^[1].

Идоракунии инноватсия бо намудҳои гуногуни фаъолияти инноватсионӣ алоқаманд аст ва вобаста аз хусусиятҳои онҳо, фаъолияти идоракунии худро амалӣ менамояд. Ба вазифаҳои он дохил мешаванд:

- тасҳеҳи доимии ҳадафҳо ва барномаҳои инноватсионӣ вобаста ба вазъи бозор, тағйирёбии муҳити беруна;

- ноил шудан ба натиҷаи ниҳии банақшагирифтаи фаъолияти инноватсионии ширкат;

- истифодаи пойгоҳи иттилоотии муосир барои ҳисобҳои гуногунҷабҳа ҳангоми қабули қарорҳои идоракунии;

- тағйир додани функцияҳои идоракунии стратегӣ ва банақшагири аз ҳозира ба оянда;

- таваҷҷӯҳ ба ҳама омилҳои асосии тағйирот ва такмили фаъолияти инноватсионии ширкат ва ғайра;

Вазифаҳои асосии менечменти инноватсионӣ дар сатҳи минтақавӣ инҳоянд:

- идоракунии фаъолияти инноватсионии минтақа, барномаҳои инноватсионии он: ташаккул, назорат, тасҳеҳ;

- баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузорӣ ва рақобатпазирии минтақа;

- такмил додани заминаи иттилоотии фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорию минтақа.

Қисми муҳими фаъолияти инноватсионӣ бо таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои мушаххас алоқаманданд, ки онҳо табиатан инноватсионӣ-сармоягузорӣ мебошанд. Ин дар фаъолияти инноватсионӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ чудо кардани марҳилаҳои умумӣ, давраҳо чудо кардан мумкин аст (ниг. ба чадвали 2).

Чадвали 2.

Марҳилаҳои навоарӣ ва лоиҳаи сармоягузорӣ

	Марҳилаҳои навоарӣ	Марҳилаҳо	Мазмун
.	Тадқиқот ва рушд	Марҳилаи пеш аз сармоягузорӣ	Омӯзиши имконпазир. Тадқиқоти гарав. Асосноккунии техникӣ-иқтисодӣ (АТИ). Таҳияи ҳисоботи арзбӣ.
.	Хариди технологияи ғайримоддӣ (патентҳо, литсензияҳо, ифшои ноу-хау, тамғаҳои тичоратӣ, тарҳҳо, моделҳо ва хидматҳои мундариҷаи технологӣ)	Марҳилаи сармоягузорӣ (марҳилаи татбиқи лоиҳа)	Таъсиси заминаи ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ташкилӣ барои татбиқи лоиҳа. Музокирот, тендер ва бастани шартнома. Харид ва интиқоли технология, аз ҷумла, корҳои асосии лоиҳа.
.	Омодасозии дастгоҳӣ ва ташкили истеҳсолот, бадаст овардани технологияи моддӣ (мошинҳо, таҷҳизот)		Азхудкунии замин, сохтмон ва насби таҷҳизот
.	Маркетинги маҳсулоти нав: таҳқиқоти пешакии бозор; мутобиқсозии маҳсулот. Маъракаи таблиғот. Таъсиси шабакаҳои дистрибуторӣ.		Маркетинги пеш аз истеҳсолот, аз ҷумла таъминоти мавод ва ташкили маъмурияти ширкат.
.	Омӯзиши кадрҳо, оғози истеҳсолот.		Интиҳоб ва тарбияи кадрҳо. Ба кор даровардани корхона ва оғози кор.
.	Маркетинги нави маҳсулот: Таҳқиқоти	Марҳилаи амалиётӣ	Барҳам додани ноқомӣҳои

¹ Мединский В.Г. «Инновационный менеджмент». - М.: ИНФРА-М, 2002.-295 сах.

.	пешакии бозор.		истехсолӣ. Баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати кор. Васеъ намудани истехсолот. Навсозии истехсолот. Тадқиқоти стратегии бозор.
---	----------------	--	--

Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Чунин иштирокчиёни асосии фаъолияти инноватсиониро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар ҷадвали 3 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 3.

Иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ

Намуди ташкилот	Фаъолияти асосӣ	Тарафҳои пурқувват	Тарафҳои заиф	Истифодабарии оптималӣ
Институт ва марказҳои илмии АМИТ, академияҳои соҳавӣ	Таҳқиқотҳои фундаменталӣ	Самаранокӣ дар гузаронидани корҳои ҷустуҷӯӣ ва фундаменталӣ	Инфрасохтори консервативӣ буда, ба инноватсия ноил нест	Ташкили қори назариявӣ ва эксперименталӣ барои гузаронидани натиҷаҳои ҷорӣ таҳқиқот ба инноватсия
Донишгоҳҳо, макотиби илмӣ, коллечҳо	Таҳқиқотҳои фундаменталӣ, КИТ, КТК	Маблағҳои бучетӣ, ки аз тарафи Вазорати маориф ва илм ҷудо карда мешавад барои дастгирии илм ва хизматрасониҳои илмӣ макотиби олий ва технопаркҳои университетҳо	Ведомственность поддерживаемых инновации	Фаъолияти инноватсионӣ (ФИ) дар базаи КИТ-и макотиби олий, ки дар технопаркҳои институт ва коллечҳо иҷро мешаванд
Институтҳо ва марказҳои соҳавӣ Академияи илмҳо ва институтҳои илмӣ-тадқиқотии соҳавӣ	КИТ, КТК	Вучуд доштани инфрасохтори технологӣ, ки барои таъминоти фаъолияти илмӣ мутобиқ аст	Набудани инфрасохтори ташкилии лозимӣ. Нарасидани воситаҳои пулӣ барои нигоҳ доштани инфрасохтори технологияи барзиёд, аз рӯи масъалаҳои молиявӣ пурра таъминоти давраи устувори инноватсионӣ иҷро карда намешавад	Фаъолияти илмӣ дар базаи худии КИТ. Барои дастгирии ФИ мувофиқи мақсад сохторҳои мустақимро, ки барои корхонаҳои базавӣ сохторҳои мустақилро ҷудо кунанд, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ барои корхонаҳои асосӣ муфид бошанд
Марказҳои инноватсионӣ-технологӣ (МИТ) дар базаи корхона	Дастгирии ФИ	Шароитҳои оптималӣ барои таъминоти фаъолият	Вобастагӣ аз устувории моливи корхонае, ки онро бо захираҳои технологӣ таъмин менамояд	Концентратсияи ғайримустақил. Эҷоди системаи муттаҳидаи хидматҳо барои таҳияи ФИ. Маркетинги фаъоли маҳсулоти технологияи баланд ба манфиати корхонаҳо
Корхонаҳои калони саноатӣ	Истехсолоти дар номенклатураи хуб ба роҳ мондашуда	Имконияти азхудкунии навоариҳо бо сабаби минтақаҳои мавҷудаи истехсолӣ, мавҷудияти нерӯи барқ ва таҳассуси кадрҳо	Зарурати сармоягузори назарраси асосӣ барои омодакунии технологияи истехсолот	Истехсол ва истехсоли силсилави навоариҳо дар ҳузури талаботи омма. Манбаи инноватсия – МП НТС
Ширкатҳои	Такмили	Ҷаброни норасоии	Дар бисёр ҳолатҳо,	Системаи такмили

омӯзишӣ	ихтисоси менечерон	дониш ва малакаи кормандони мавҷуда дар маркетинг, менечменти гурӯҳ ва рушд	барномаҳо таҳассуси таълимгирандагон ва хусусиятҳои истеҳсоли онҳоро ба назар намегиранд.	ихтисос ва бозомӯзӣ
Ташкилотҳои машваратӣ	Хизматрасонӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ	Ба дархостҳои муштарӣён фавран ва фасеҳона посух додан	Ҳаҷм ва сифати хизматрасонӣ на ҳамеша қаноатбахш аст	Истифодаи хизматҳои ташкилотҳои дорои потенциали бештар
Корхонаҳои хурди соҳаи илмӣ-техникӣ	Фаъолияти инноватсионӣ	Кормандони аз ҷиҳати техникӣ босалоҳият. Ҳавасмандии қавӣ, чандирӣ, ҳассосияти бозор	Сусти менечмент. Фишори андозҳо ва пардохтҳо. Рушди сусти системаи хизматрасониҳо ва инфрасохтори технологӣ	ФИ, ки бо ҳалли проблемаҳои асосӣ ва ҳамкории мураккаб алоқаманд нестанд.

* аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Барои ба кор даровардани фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он инфрасохтори мувофиқ лозим аст. Ҷузъи муҳими он, бояд марказҳои инноватсионӣ ва технологӣ (МИТ), яъне маҷмӯаҳои амволие бошанд, ки аз ҷониби соҳиби он (мудир) барои таъмини корхонаҳои хурд дар соҳаи илмӣ-техникӣ (КХ СИТ) бо шартҳои мусоид барои тарафҳо истифода шаванд: биноҳои қорӣ ва саноатӣ барои иҷораи дарозмуддат бо мутобиқ кардани ин биноҳо ба талаботи муҳандисӣ ва технологияи истеҳсоли КХ СИТ - иҷоракорон; маҷмӯи хизматҳо барои таъмини фаъолияти инноватсионӣ ва иқтисодии онҳо.

Марказҳои инноватсионӣ-технологӣ (МИТ) метавонанд рушди потенциали илмӣ-техникии минтақаро нигоҳ доранд, чунки фаъолияти онҳо ба рушд ва таъминоти фаъолияти технологияи инноватсионии устувори корхонаҳои хурди илмӣ-техникии соҳавӣ равона карда шудааст. Барои иҷроиши самаранок дар ҳифз ва рушди нерӯи илмӣ-техникии минтақавӣ метавонад саҳм гузорад, зеро фаъолияти онҳо бояд ба таҳия ва таъмини фаъолияти устувори инноватсионии технологияи КХ СИТ барои ҳамгироӣ кардани функсияҳо дар марҳилаи инноватсионӣ «таҳқиқот-қоркард-истеҳсолот-фурӯш» самаранок иҷро шавад; бор кардани корхонаҳои саноатӣ бо истеҳсоли маҳсулоти аз ҷониби корхонаҳои хурд таҳияшуда, баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузориҳои лоиҳаҳо дар соҳаи технологияҳои баланд; хизматрасонӣ на танҳо ба КХ СИТ, балки ба дигар корхонаҳои, ки навоариҳои технологиро анҷом медиҳанд.

Барои қоркард ва иҷро намудани инноватсия сармояҳои реалии бузург лозим аст, ки маблағгузориашон аз сарчашмаҳои гуногун шуда метавонанд. Таҳия ва татбиқи навоариҳо маблағгузориҳои калони воқеиро талаб мекунанд, ки маблағгузориҳои онҳо аз манбаъҳои гуногун имконпазир аст. Дар айни замон сарчашмаи асосии маблағгузориҳои фаъолияти инноватсионии корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ воситаҳои худӣ мебошанд. Ҳамин тавр дар байни сарчашмаҳои маблағгузорӣ ба сармояи асосии корхонаҳои саноатӣ маблағҳои худӣ 29% -ро ташкил дод.

Тавсифи муқоисавии сарчашмаҳои маблағгузориҳои инноватсионӣ дар ҷадвали 4 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 4. Хусусиятҳои муқоисавии манбаъҳои маблағгузориҳои инноватсия

Сарчашмаҳои маблағгузорӣ	Маҳдудиятҳо ва талабот	Фондаҳо	Камбудихо
--------------------------	------------------------	---------	-----------

Карзхо	Гарави моеъ, таърихи солими қарзии корхона, талабот ба нақшаи пешбинишудаи рушди лоиҳа	Чандирӣ дар гирифтани қарз ва хизматрасонии қарзӣ, набудани назорати амалиётӣ оиди истифодаи маблағ	Хавфи муфлисӣ, фоизи баланд, талаботи гарави пардохтпазирӣ
Маблағгузории давлатӣ	Аҳамияти иҷтимоӣ. Корхонаҳо бояд ба меъёрҳои муайян ҷавобгӯ бошанд, фаъолиятҳои маблағгузорӣ муайян карда мешаванд.	Ғайриимкон будани маблағгузорӣ аз ҳисоби манбаъҳои тичоратӣ. Камолоти дарозтар.	Маҳдуд кардани микёс ва минтақаи истифодабарӣ. Мушкилоти бадастовардашуда
Сармояи венчурӣ	Ширкат бояд афзоиши эҳтимоли, беҳамтоии идея, таҳассуси баланди ҳайати роҳбарикунандаро исбот кунад	Сармояи венчурӣ ҳамчун саҳмдор тачрибаи идоракунии ва молияро дарк мекунад, ки ба ширкат имкон медиҳад, ки пешрафти минбаъдаро пеш барад	Сармоягузор ҳуқуқ дорад тағйироти кадриро анҷом диҳад. Ҷараёни тӯлонӣ ва душвор барои гирифтани маблағгузорӣ.
Сармоягузории мақсадноки фондҳои сармоягузорӣ	Мавқеи устувори бозор, идоракунии бомаҳорат ва ботаҷриба	Сармоягузор тачрибаи ҳудро оиди ин самти фаъолият равшан месозад	Сармоягузор раванди қабули қарорро назорат мекунад

* аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки нақши давлат дар соҳаи дастгирии инноватсионӣ барзиёд мебошад. Дар самти дастгирии инноватсионӣ чунин функцияҳои давлатиро ҷудо намудан мумкин аст:

- давлат рушди илмро дастгирӣ менамояд, аз ҷумла, илми амалӣ ва тайёр кардани кадрҳои илмӣ ва муҳандисӣ мусоидат мекунад;

- дар доираи аксарияти вазорат барномаҳои гуногун мавҷуданд, ки ба баланд бардоштани фаъолияти инноватсионии субъектҳои иқтисодии иқтисод равона карда шудаанд;

- фармоишҳои давлатӣ, асосан дар шакли шартномаҳо барои таҳқиқоти илмӣ талаботи аввалияро ба бисёр навоариҳо пешниҳод мекунанд, ки баъдан дар иқтисодиёти кишвар васеъ истифода мешаванд;

- унсурҳои фискалӣ ва дигар танзими давлатӣ таъсири ҳавасмандкунандаи муҳити берунаро ташкил медиҳанд, ки самаранокӣ ва зарурати ҳалли инноватсионии корхонаҳои инфиродиро муайян мекунанд;

- давлат ҳамчун миёнарав дар ташкили ҳамкориҳои муассири илмҳои академӣ ва амалӣ амал мекунад, ҳамкориро дар соҳаи КИТ-и корхонаҳои саноатӣ ва донишгоҳҳо ҳавасманд мекунад.

Дар сиёсати саноатӣ ва инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он ҷойи марказиро масъалаҳои таъминоти сармоягузорӣ ба рушди фаъолияти инноватсионии субъектҳои иқтисодӣ ишғол менамояд. Дар сиёсати саноатӣ ва инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он ҷойҳои марказиро масъалаҳои таъмини сармоягузорӣ ба рушди фаъолияти инноватсионии субъектҳои хоҷагӣ ишғол мекунанд. Дар нақшаи ояндаи сиёсати саноатӣ ва инноватсионии ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он сармоягузории инноватсионӣ бояд ҷойи асосиро ишғол намояд ва объекти асосии идоракунии рушди индустриалӣ-инноватсионии иқтисодиёти минтақа бошад.

Вобаста ба ин бештар назари ҳудро ба мафҳуми сармоягузории инноватсионӣ равона месозем. Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки сармоягузорӣ яке аз омилҳои муҳим ва шартҳои рушди иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ мебошад, аз ин рӯ, аз нуктаи назари муназзам баррасии сармоягузорӣ дар муносибат бо навоарӣ, ки моҳиятан ба онҳо хеле

наздик аст. Дар асл, сармоягузорӣ ва инноватсия мафҳумҳои хеле наздик ба ҳам гуна фаъолияти сармоягузорӣ мебошанд. Дар асл, сармоягузорӣ ва инноватсия мафҳумҳои хеле наздиканд ва ҳам гуна фаъолияти сармоягузорию субъектҳои иқтисодӣ дар ниҳояти қор ба қор намудани навоариҳои муайян рағона қарда шудаанд.

Дар айни замон, на ҳар як сармоягузорӣ самти мақсадноки инноватсионӣ дорад ва онҳо метавонанд танҳо ба тақрористеҳсолкунии анъанавии омилҳои истеҳсолот рағона қарда шаванд. Маблағгузорию асосӣ бидуни навоарӣ маъно надорад, зеро таҷдиди таҷҳизоти қўхнашуда, ки сарфи беҳуда дорад ва талабот надорад, маъно надорад. Ғайр аз он, ҳангоми сармоягузорӣ ва таҳияи лоиҳаҳои инвеститсионӣ аксар вақт ба механизмҳо, усулҳо ва технологияҳои анъанавӣ таҷя мекунанд. Аз ин рӯ, дар баҳши сармоягузорию иқтисодӣ бояд сегменти сармоягузорию инноватсионӣ фарқ қарда шавад.

Мафҳуми сармоягузорию инноватсионӣ мафҳуми нисбатан нав буда, дар адабиёти иқтисодӣ қам вомерӯрад. Аммо, таърифи дигари мафҳуми сармоягузорию инноватсионӣ вучуд дорад.

Масалан, Д.В.Задихайло дар монографияи худ «Сармоягузорию инноватсионӣ дар Украина: мушкилоти дастгирии ҳуқуқӣ (монография дар 3 қилд иборат буда, соли 2013, дар ҳаҷми 536 саҳ. нашр шудааст) *«Сармоягузорию инноватсиониро ҳамчун сармоягузорӣ ба доройҳои ғайримоддӣ муайян менамоянд, ки истифодаи дастовардҳои илмӣ ва техникиро дар истеҳсолот ва соҳаи иҷтимоӣ таъмин мекунад. Ба иборати дигар, сармоягузорӣ қардани ихтирооти нав, боиси беҳбудӣҳои назаррас дар истеҳсолот ва иҷрои иҷтимоӣ мегардад. Дар ин робита, ӯ инчунин, мафҳуми бозори объектҳои инноватсионии сармоягузорию рағшан мекунад, ки объектҳои он хариду фурӯши патент барои ихтироот ва қашфиёт, литсензия барои ҳуқуқи истифодаи онҳо, ноу-хау, тамғаҳои тиҷоратӣ, тамғаҳои молӣ ва дигар ҳуқуқҳои, ки доройҳои ғайримоддӣи ташиқилнамудаи қорхона мебошанд*^[1]. Як қатор муаллифон (В.И. Шпонко, О.О. Қравцова) сармоягузорию инноватсиониро ҳамчун амалиёте меҳисобанд, ки ба истифодаи донишҳои нави илмӣ ва технологӣ дар амалиёт ва дигар фаъолиятҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда рағон шудааст^[2]. Ҳамзамон, он ба шаклҳои зерини таҷбиқи сармоягузорию инноватсионӣ ишора мекунад:

а) ба даст овардани маҳсулоти тайёри илмӣ-техникӣ ва дигар ҳуқуқҳои молиқият (патент барои қашфиёти илмӣ, ихтироот, намунаҳои саноатӣ ва тамғаҳои молӣ ва ғ.);

б) таҳияи маҳсулоти нави илмию техникӣ (ҳам дар доираи худӣ як қорхонаи инфиродӣ ва ҳам бо дарҳости он аз қониби ширкатҳои муҳандисии даҳлдор^[3]).

Мо бо муаллифони ватанӣ ҳамфикрем, ки қунин мафҳум бештар ба мафҳуми «сармояи инноватсионӣ» мувофиқ меояд, на балки ба мафҳуми «сармоягузорию инноватсионӣ»^[4].

Дар нашриётҳои алоҳида сармоягузорию инноватсионӣ ҳамчун усули сармоягузорӣ муайян мешавад, ки Ноу-Хау-и сармоягузорию истифода мебарад (яқто ё яқчандто), бо мақсади паствавии хатари сармоягузорӣ. Қунин гуфтор бештар ба мафҳуми сармоягузорию сармоявӣ даҳл дорад.

¹ Задихайло Д.В. «Инновационное инвестирование в Украине: проблемы правового обеспечения». Монография дар 3 қилд, том 2. 2013с. 536с.

² Шпонько В.И., Қравцова О.О. «Место инновационного инвестирования в системе технического развития предприятий». http://rusnauka.com/22_PNR_2009/Economics/50185.doc.htm

³ Шпонько В.И., Қравцова О.О. «Место инновационного инвестирования в системе технического развития предприятий». http://rusnauka.com/22_PNR_2009/Economics/50185.doc.htm

⁴ Мирсаидов А.Б. Тохирзода М. «Роль инновационного инвестирования в индустриальное развитие регионов страны»// Иқтисодиёти Тоҷикистон, № 3., 2019 с.51-56

Дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳумҳои гуногуни сармоягузорӣ вучуд доранд. Мисол, сармоягузорӣ ҳамчун маҷмӯи фаъолият оиди маблағгузорӣ ва дигар дороиҳо ба лоиҳа ё ин ки маҷмӯи ҳаракатҳои амалӣ оиди иҷрои сармоягузорӣ баррасӣ карда мешавад. Бисёр объектҳо ва соҳаҳои сармоягузорӣ мавҷуданд, ки аз рӯи ҳадафҳои сармоягузорӣ, намудҳои ғоидаовар ё ғоидаи барқароршуда, ҳайати иштирокчиён ва ғайра тасниф карда мешаванд. Ҳар дороие, ки ба талаботи сармоягузор чавобгӯ бошад, метавонад объекти сармоягузорӣ гардад. Агар давлат сармоягузорӣ кунад, пас эҳтиёҷоти он ҳадафи асосии бехтар намудани вазъи таҷрибаи ҷамъиятӣ, баланд бардоштани некӯаҳволии аъзои ҷомеа мешавад. Ҳамин тариқ, сармоягузорӣ ин маблағгузорию молиявӣ ва дигар сармоягузориҳои моддӣ ва ғайримоддӣ ба ғояҳои сармоягузорӣ, лоиҳаҳо, амволи ғайриманқули ғоидаовар дар соҳаҳои гуногуни иқтисодии миллий ва ғайра мебошад. Ин мафҳум бештар ба масъалаи таҳқиқоти мо мувофиқтар аст.

Вобаста ба ин мо нуқтаи назари муаллифони ватанӣ Мирсаидов А.Б., Тоҳирзода М.М.-ро дастгирӣ мекунем, ва мафҳуми муосири инноватсия, сармоягузорию инноватсиониро ҳамчун чунин раванд дида баромадан мумкин аст:

- такмил додани раванди технологӣ барои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионӣ, ки дар амал ё усули нави хидматрасонии иҷтимоӣ истифода мешаванд, ки ба такмили таҷрибаи ҷамъиятӣ равона карда шудаанд;

- ҳамчун раванди (менҷменти инноватсионӣ) идоракунии инноватсионии тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти сармоягузорию сармоядор, ки барои иҷрои самараноки стратегияи сармоягузорӣ равона карда шудааст^[1].

Дар низоми сармоягузорию инноватсионӣ ҷойи марказиро технологияи сармоягузорӣ, аниқтараш, такмили раванди технологӣ дар ин самт ишғол мекунад. Технология - аз калимаи юнонӣ τέχνη гирифта шуда, маънояш - санъат, маҳорат, маҳорат; ва λόγος – маънояш «калима», «фикр», «маъно», «мафҳум» ва маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои бадастовардаи натиҷаи пешбинишуда мебошад. Ба маънои васеи калима, онро метавонем ҳамчун истифодаи донишҳои илмӣ барои ҳалли масъалаҳои амалӣ баррасӣ кунем. Агар то ибтидои асри гузашта мафҳуми «технология» ба ғайр аз асбобҳо ва мошинҳо маҷмӯи василаҳо, механизмҳо, равандҳо ва ғояҳо дар бар гирад, пас аз солҳои 60-уми асри XX он ҳамчун «воситаҳо ё фаъолиятҳо аз ҷониби одам муҳити худро тағйир дода, онро идора мекунад^[2].

Аз ин рӯ, фаъолияти инноватсионӣ, такмили технология, усулҳо ва роҳҳои сармоягузорию инноватсионӣ муҳимтарин омилҳои захираҳои рушди технологияи кишвар ва минтақаҳои он, шартҳои ҳифз ва механизми сафарбар намудани нерӯи илмӣ-техникии ватанӣ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад. Зарурати таҳияи стратегияи фаъолияти инноватсионии сармоягузорию кишвар ва минтақаҳои он бо афзоиши нақши инноватсия дар иқтисоди кишвар ҳамчун омилҳои афзоиши некӯаҳволӣ ва устувории рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ муайян карда мешавад. Бояд тазакур дод, ки заминаи муносибати мунтазам ба таҳияи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030, яке аз принципҳои асосии рушди ояндаи кишварро дар асоси навоариҳои ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии кишвар муайян мекунад. Дар татбиқи ин принципи бунёдии рушди оянда, ба андешаи мо, рушди инноватсионии минтақаҳои кишвар нақши асосӣ мебозад.

Адабиёт

¹ Мирсаидов А.Б. Тоҳирзода М. «Роль инновационного инвестирования в промышленное развитие регионов страны» // Иқтисодии Тоҷикистон, № 3., 2019 с.51-56

² [History of technology](#) // Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Online. Encyclopædia Britannica Inc., 2016. Web. 08 янв. 2016

1. Мирсаидов А.Б. Тохирзода М.М. «Роль инновационного инвестирования в индустриальное развитие регионов страны». // Иқтисодиёти Тоҷикистон, № 3., 2019 саҳ.51-56
2. Руководства Осло был составлен д-ром Петером Мортенсенем и д-ром Картером Блохом из Датского центра исследований науки и научной политики под руководством ОЭСР и Евростата. Приложение об инновационных обследованиях в развивающихся странах было подготовлено Институтом статистики.
3. Шумпетер И. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982.
4. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики./ Под ред. Л.И.Абалкина. — М.: Экономика, 1989.
5. Рауфӣ А. «Конкурентная экономика: монография». //Рауфи А. - Душанбе: Дониш, 2014. - 608саҳ.; Н.Каюмов «Предпосылки и возможности формирования инновационной экономики в Таджикистане». //Экономика Таджикистана. - Душанбе: Сино, 2014, № 2.- С.5-23; Саидмуродов Л.Х. «Возможности и направление превентивных мер экономической политики в условиях трансформации и нестабильности». //Масъалаҳои минтақавии табдилдиҳии иқтисодиёт. Нашриёти илмӣ. Маҷалаи ҳармоҳаи илмӣ. - № 4 (54), 2015 – Махачкала. С.4-10; Рахимов Р.К., Довгялло Я.П. «К вопросу о толковании категорий экономического роста и экономического развития». // Иқтисодиёти Тоҷикистон, 2015.-№1.- С. 32-42; Каримова М. «Региональная политика как часть стратегии национального развития». //Паём. Тоҷикистон ва дунёи муосир, 2014.-№2.-0,5ҷ.ч; Мирсаидов А.Б.,
6. Музаффаров Б. «Совершенствование механизма привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан». // Паёми ДДМ, 2015.-2/3 (165) - С. 279-284
7. Мединский В.Г. «Инновационный менеджмент». - М.: ИНФРА-М, 2002.- 295 саҳ.
8. Задихайло Д.В «Инновационное инвестирование в Украине: проблемы правового обеспечения». Монография дар 3 ҷилд, том 2. 2013с. 536с.
9. Шпонько В.И., Кравцова О.О. «Место инновационного инвестирования в системе технического развития предприятий». http://rusnauka.com/22_PNR_2009/Economics/50185.doc.htm.
10. Мирсаидов А.Б. Тохирзода М.М. «Роль инновационного инвестирования в индустриальное развитие регионов страны»// Иқтисодиёти Тоҷикистон, № 3., 2019 с.51-56
11. History of technology // Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Online. Encyclopædia Britannica Inc., 2016. Web. 08 янв. 2016

СОДЕРЖАНИЕ ИННОВАЦИИ И ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ

ХОДЖАЕВ ДОРОБХУДЖА ШОХУДЖАЕВИЧ,

докторант (PhD)

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Носира, 33.

Тел.: (+992) 981-00-9595. E-mail: dorobkhojaev55@gmail.com.

В этой статье обсуждается концепция и сущность инноваций, а также способы их использования для удовлетворения конкретных потребностей. Автор анализирует взгляды ученых на инновации и рассматривает их как сложный процесс, дающий определенный технический, социально-экономический эффект. Инновационные процессы охватывают всю научную, техническую, производственную и маркетинговую деятельность производителей и

направлены на удовлетворение потребностей рынка. Также рассмотрены концепции управления инновациями, его основные задачи, этапы инновационных и инвестиционных проектов, участники инновационной деятельности, способы реализации инновационной деятельности в Республике Таджикистан, создание инновационно-технологических центров, государственное финансирование, финансирование инвестиций, инвестиционное финансирование.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, развитие науки и технологий, инновационное инвестирование, инвестиционный проект, управление инновациями, инновационно-технологические центры, развитие технологий.

CONTENT OF INNOVATION AND INNOVATION AND INVESTMENT ACTIVITIES IN THE MANAGEMENT SYSTEM

KHODZHAEV DOROBKHUZHA SHOKHUZHAEVICH,

Doctoral student (PhD)

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.

Phone: (+992) 981-00-95-95. E-mail: dorobkhojaev55@gmail.com.

This article discusses the concept and essence of innovation and how to use it to meet specific needs. The Author analyzes the views of scientists on innovation and considers it as a complex process that gives a certain technical, socio-economic effect. Innovative processes cover all scientific, technical, production and marketing activities of producers and are aimed at meeting market needs. Also, considered are the concepts of innovation management, its main tasks, stages of innovation and investment projects, participants in innovation activities, ways to implement innovation activities in the Republic of Tajikistan, the establishment of innovation and technology centers, state funding, investment financing, investment financing.

Key words: *innovation, innovation activity, science and technology development, innovation investment, investment project, innovation management, innovation and technology centers, technology development.*

УДК: 330.34

**МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ НИЗОМИ
ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ ДАР ҶТ**

АЛИЗОДА ҲУСНИГУЛ СОҲИБ,

муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.
Тел.: (+992) 918-15-35-33. E-mail: husnigul.alizoda@bk.ru.

Иқтисоди муосири руидёбанда инсонро дар раванди ҳаёт маҷбур менамояд, ки давра ба давра таҳассуси худро такмил дода, донишҳои навро аз худ карда, аксар вақт доираи фаъолияти касбиро тағйир диҳад. Натиҷаҳои таҳқиқоти ҷомеашиносӣ, ки дар минтақаҳои ҷумҳурӣ гузаронида шуданд, шумораи ками кормандонро нишон медиҳанд, ки аз рӯи ихтисосе кор мекунанд, ки ҳангоми қабули аввалин ба муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ва ё оли гирифта шудааст. Сабаби бозомӯзӣ ва азнавиҳтисосдиҳии маҷбурии кормандон аксар вақт муносибати ба таври кифоя фикрнашуда ҳангоми интихоби касб зимни дохилишавӣ ба муассисаи таҳсилоти касбӣ, инчунин номутаносибии талабот ба кормандони ихтисосҳои гуногун бо шумораи мутахассисони хатмкарда мебошад. Сабаби дигари гирифтани таҳсилоти дуҷуми ва ё таҳсилоти иловагӣ аз рӯи ихтисос ин хоҳиши корманд барои беҳтар кардани сатҳи касбӣ ва пешрафт дар хизмат мебошад. Дар ҳар ду ҳолат раванди омодаسازی касбӣ ва бозомӯзӣ сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ҳисобида мешавад.

Калидвожаҳо: *низом, таҳсилот, иқтисоди миллӣ, маориф, талабот, корманд, касб, бозомӯзӣ, мутахассис, сармояи инсонӣ.*

Дар низоми таҳсилоти касбӣ, пеш аз ҳама, номутавозунии сохторӣ ба мушоҳида мерасад. Тавре ки зикр гардид, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсилоти ибтидоии касбӣ, таҳсилоти миёнаи касбӣ, таҳсилоти олии касбӣ, таҳсилоти касбӣ баъд аз муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, иловагӣ, таҳсилоти махсус ва ғайра фаъолияти худро амалӣ карда истодаанд. Тавре ки аз маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда дида мешавад, дар давраи солҳои 2000-2021 шумораи хонандагон фақат дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ ба 2 ҳаз. наф. кам гардида, шумораи онҳо дар давраи мавриди таҳлил 8,2% кам гардид, афзоиши устувори талабот ё дархост ба мушоҳида намерасад. Вазни ҳолиси онҳо дар шумораи ҳамаи таълимгирандагон дар кишвар дар соли хониши 2020/ 2021 0,9 % - ро ба муқобили 1.4% дар соли 2000 ташкил дод. Таҳсилоти ибтидоии касбӣ имкон меод, ки кадрҳои баландихтисоси корӣ тайёр карда шаванд, ки норасоии онҳоро на танҳо бозори дохилии меҳнат, балки инчунин бахши муҳочирати берунаи меҳнатӣ таҷриба мекунад. Зеро он дар иқтисодиёт дар ҳар як марҳилаи рушди он лозиманд. Дар ин робита, зарур аст, ки тадбирҳо андешида шуда, механизмҳои таҳия карда шаванд, ки ба фаъолияти устувори муассисаҳои ин соҳаҳо мусоидат мекунанд.

Ҷадвали 1. Динамика ва сохтори шумораи хонандагон аз рӯи намуди таълим дар низоми таҳсилот (ҳаз. наф.)

Нишондиҳандаҳо	2000-2001	2005-2006	2010-2011	2015 - 2016	2020-2021	Афзоиш, нисбат ба соли 2000/2001
Ҳамагӣ таълим мегирифтанд	1706,9	1870,7	1906,9	2057,4	2476,2	145,0
Аз он ҷумла:						
Муассисаҳои таҳсилоти умумӣ	1579,5	1682	1694,7	1785,8	2110,2	133,5

Бо %	92,5	89,9	88,8	86,8	85,2	-7,3
Таҳсилоти ибтидоии касбӣ	24,4	24,9	22,6	26,2	22,4	91,8
Бо %	1,4	1,3	1,2	1,3	0,9	-0,5
Таҳсилоти миёнаи касбӣ	25,3	31,8	37,9	68,9	97,7	386,1
Бо %	1,5	1,7	2,0	3,3	3,9	2,4
Таҳсилоти олии касбӣ	77,7	132	151,7	176,5	245,9	316,4
Бо %	4,5	7,0	8	8,6	9,9	5,3

Манбаъ: *Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Тоҷикистон: 25 солагии истиқлоли давлатӣ. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. С. 83; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. с. 68 - 99*

Дар давраи баррасишаванда шумораи донишҷӯёни таҳсилоти миёнаи касбӣ аз 25,3 ҳаз. наф. то 97,7 ҳазор бештар аз 3,8 баробар афзоиш ёфт, ки сурати баландтарини рушд ба ин категорияи таҳсилот рост меояд. Вазни ҳолиси он тамоми муҳассилине, ки дар соҳаи маориф таҳсил мекунад, аз 1,5 то 3,9%, яъне беш аз 2,4 банди фоизӣ афзудааст. Ин ба талаботи бозори меҳнат, бахусус бахши муҳочирати меҳнатии хориҷӣ ба касбҳои миёнаи техникӣ марбут буд.

Тамоюли афзоиш ёфтани талаботи аҳоли ба таҳсилоти миёнаи касбӣ устуор гаштааст, зеро аҳоли дарк карда истодааст, ки гирифтани таҳсилоти касбӣ шартӣ асосии дарёфти ҷойи кор ва ба даст овардани даромад мебошад. Кӯшиши гирифтани ҷунин дараҷаи таҳсилоти касбӣ инчунин бо сатҳи вазъи нисбатан пасти молиявии онҳо муайян мешавад. Дар давраи солҳои 2013-2020 шумораи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии пурра аз 107,4 то 114,7 ҳаз. наф. афзудааст. Ба 10000 нафар афзоиш аз 131 то 123 нафарро ташкил дод. Ин нишондиҳанда дар муқоиса бо хатми мутахассисони таҳсилоти миёнаи касби, ки соли 2020 23 нафар бар муқобили 13 нафари соли 2013 (ба 10000 нафар аҳоли) ташкил дод, мувофиқан 5,3 ва 5,7 баробар зиётар мебошад, яъне фосила хеле баланд аст, ки заминаи талаботро ба хизматрасониҳои таҳсилоти колечҳоро ташкил медиҳад.¹ Азбаски рушди низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ дар замони муосир давраи асосан бо равандҳои тичоратикунонии муассисаҳо таъмин гашта истодааст, вобаста бо афзудани даромади аҳоли шумораи донишҷӯёни шартномавӣ зиёд шуда истодааст. Ба ибораи дигар, тичоратикунонии таҳсилоти миёнаи касбӣ аз раванди зиёд кардани шумораи донишҷӯёне иборат мебошад, ки аз ҳисоби ҷуброни пурраи хароҷот барои таълим дар муассисаҳои (давлатӣ ва ғайридавлатии) соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ таҳсил мекунад.

Тамоюли умумии таҳсили донишҷуни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро аз рӯи соҳаҳо талаботи бозори меҳнат, талаботи соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат ба мутахассисони ҷузъи миёна муайян менамояд. Таҳлили соҳавии тайёр намудани мутахассисон нишо медиҳад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии мамлакат сатҳи баланди афзоиши шумораи донишҷӯёро соҳаҳои тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (177,6%), маориф (174,6%) ташкил додааст. Ин соҳаҳо, ки ба бахши давлатии иқтисодиёт мансуб мебошад, маблағгузориҳои устувори бучети вучуд дорад, ва васеъ шуда истодааст, бинобарон ҳавасндии ҷавоно ба ин соҳаҳо баланд мебошад. Илова бар ин дар ин соҳаҳои муносибатҳои тичоратӣ низ рушд ёфтааст, ки музди меҳнати нисбатан сазоворо таъмин менамоянд.

Ҷадвали 2. Шумораи донишҷуни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз рӯи соҳаҳо(ҳазор нафар)

¹ Ҳисоб карда шуд аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. С. 10,46

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	С.2020 ба с.2014,%
Донишҷӯён, ҳамагӣ	57,7	68,9	76,7	82,4	86,5	90,4	97,7	169,3
Аз он ҷумла								
Саноат ва сохтмон	8,1	9,5	11,4	11,8	11,6	10,3	10,8	133,3
кишоварзӣ	0,9	1,3	1,5	1,8	1,8	1,5	1,5	166,6
иқтисодиёт	2,3	3,1	3,7	3,9	3,9	3,6	4,0	173,9
тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	31,3	36,2	39,2	42,2	46,7	50,2	55,6	177,6
Маориф	13,0	16,5	18,3	19,5	19,5	21,9	22,7	174,6
Фарҳанг ва саҳнат	2,1	2,2	2,5	2,8	2,6	2,4	2,5	119,0
дигарон	-	-	0,2	0,4	0,4	0,5	0,5	250,0

Ҳисоб карда шуд аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, С.87

Шумораи донишҷӯёни бахши иқтисодӣ ҳам тамоюли устувори афзоишро дорад (166,6%). (ҷадвали2.) Зеро, дар шароити иқтисоди бозорӣ сатҳи талабот ба ин ихтисосҳо коҳитш намеёбад, пайваста бо рушди соҳибкорӣ мутахассиси муҳосибот, молия ва ғ. Зиёд мешавад. Аммо, мутасифона рушди шумораи донишҷӯён ба мутахассисони бахши воқеии иқтисодиёт чандон назрас намебошад, зкоро рушди онҳо нисбат ба рушди соҳаҳои хизматрасони пасттар мебошад.

Тамоюли рушди шумораи қабули донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз рӯи соҳаҳо, низ ба манфиати афзоиши мутахассисони ҷузъи миёнаи коргарони соҳаи тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (176,4%) ва маориф (127,2%) суръат гирифтааст. Дар соҳаҳои саноат ва сохтмон танзул мушоҳида мешавад, дар ин давраи таҳлилӣ 2,5% поён рафтааст. Шумораи қабули донишҷӯён дар соҳаи иқтисодиёт бошад устувор мондааст(120%). Солҳои охир талабот ба мутахассисони дигар соҳаҳо, масалан ихтисоси соҳаи технологияи итилоотӣ ва барномасозӣ тамоюли болравӣ дорад, (ҷадвали 2.3.3.)

Ҷадвали 3. Шумораи қабули донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз рӯи соҳаҳо (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	С.2020 ба с.2014,%
Қабули донишҷӯён, ҳамагӣ	22,7	24,6	24,1	25,3	27,0	26,0	32,8	144,4
Аз он ҷумла								
Саноат ва сохтмон	4,1	4,2	3,9	3,6	4,1	3,4	4,0	97,5
кишоварзӣ	0,5	0,8	0,7	0,6	0,4	0,4	0,6	120,0
иқтисодиёт	1,2	1,4	1,0	1,3	1,3	1,3	1,5	125,0
тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	10,6	11,4	12,3	13,5	15,6	14,4	18,7	176,4
Маориф	5,5	6,0	5,2	5,3	4,7	5,6	7,0	127,2
Фарҳанг ва санъат	0,8	0,8	1,0	0,9	0,8	0,8	0,9	112,5
дигарон			0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	200,0

Ҳисоб карода шуд аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, С.87

Дар давраи солҳои 2014 ва 2020 шумораи хатмкардагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз 12,4 то 23,8 ҳазор нафар ва ё 96,6% зиёд шудааст. Ба бозори меҳнат соли 2020 шумораи хеле калони мутахассисони соҳаи тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ғ 13, 5 ҳазор нафар пешниҳод шудааст, ки нисбат ба соли 2014 90,1% зиёд шудааст. Сипас шумораи хатми мутахассисони соҳаи маориф, низ 5,8 ҳазор нафарро ташкил дода нисбат ба соли 2014 93,3% зиёд шудааст. Дар ин соҳаҳо бештар занҳо қору фаъолият менамоянд, бинобар он шумораи онҳо ҳам дар қабул ва ҳам дар хатм бештар аст. Умукман сатҳи баланди афзоиши шумораи донишҷӯён ва хатми мутахассисони ин соҳаҳо талаботи занҳо муайян менамояд. (ҷадвали 3.)

Ҷадвали 4. Шумораи хатмкардагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз рӯи соҳаҳо (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	С.2020 ба с.2014,%
Хатм	12,4	11,8	14,0	17,8	20,8	20,8	23,6	196,6
Аз он ҷумла								
Саноат ва сохтмон	1,5	1,3	1,2	2,0	2,5	2,6	2,4	160,0
кишоварзӣ	0,2	0,2	0,3	0,2	0,4	0,2	0,4	200,0
иқтисодиёт	0,2	0,2	0,3	0,8	0,9	0,8	0,8	400,0
тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	7,1	6,9	8,9	10,3	11,3	10,7	13,5	190,1
Маориф	3,0	2,7	2,9	4,1	4,9	5,7	5,8	193,3
Фарҳанг ва саъат	0,4	0,5	0,5	0,4	0,6	0,7	0,6	150,0
дигарон	-	-	-	0,05	0,1	0,1	0,1	200,0

Ҳисоб карода шуд аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, С.95

Айни замон дар мамлакат татиқи ҳадафи чоруми миллӣ – саноатикунони босуръат идома дорад. Ин ҳадаф дар давраи солҳои рушди саноат (с 2021-2025) натиҷаҳои хеле судманд хоҳд овард. Вобаста ба ин мо фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мамлакатро, ки ба тайёр намудани кадрҳои техникаву саноати сару қордоранд мавриди таҳлил қарор додем.

Ҷадвали 5. Ҳолати фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ самти техникаву саноатӣ

Муассисаҳо	2014			2020		
	Ҳамаги донишҷӯён	Қабули донишҷӯён	Хатмкардагон	Ҳамаги донишҷӯён	Қабули донишҷӯён	Хатмкардагон
Коллеҷи энергетикӣ н. Ҷ. Румӣ	766	295	178	383	177	92
Коллеҷи технологияи ш. Конибодом	523	256	73	338	114	136
Коллеҷи политехникӣ н. Зафаробод	355	164	84	551	191	89
Коллеҷи муҳандисӣ-омӯзгорӣ н. Ҷ. Расулов	223	223	273	781	130	231
Коллеҷи техникаи Донишгоҳи техникаи	1464	454	391	3360	1135	694

Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ						
Коллеҷи муҳандисӣ-омӯзгории ш. Душанбе	592	305	160	1052	456	226
Коллеҷи кӯҳӣ ба номи С, Юсуповаи ш. Душанбе	596	295	84	693	287	155
Коллеҷи информатика ва техникаи компютери ш. Душанбе	374	409	384	1335	477	290
Коллеҷи технологияи ш. Душанбе	273	273	199	1283	349	178
Коллеҷи техникӣ-омузгории ноҳияи Рӯдакӣ	641	264	65	1494	571	366
Коллеҷи металлургии шаҳри Турсунзода	873	330	442	637	296	123
Коллеҷи муҳандисию техникий ноҳияи Нуробод	95	95	149	234	79	107
Коллеҷи муҳандисию техникий ш. Роғун	279	118	72	348	102	73
Коллеҷи кишоварзии ноҳияи Мастҷох	456	180	63	652	128	128
Чамъ	7510	3661	2617	13141	4492	2888
Дар % ҳамагӣ	10,9	14,8	22,2	14,0	15,3	12,9
Ҳамгӣ дар қолҷҳои мамлакат	68867	24644	11753	93531	29315	22370

Манбаъ: Омори солони Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015, с. 97-103; Омори солони Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, с 1017-112

Чи тавре, ки маълумоти қадвали 5 нишон медиҳад дар 14 қолҷҳои интиҳобшуда, ки ба тайёр намудани кадрҳои зинаи миёнаи техникӣ ва саноати машғул меошанд, соли 2020 13141 нафар донишҷӯён таҳсил менамоянд, ки 14 % тамоми донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти касбии мамлакатро ташкил додааст. Ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2014 74% зиёд шуда, ҳиссаи онҳо ошад а 3,1 банди фоиз зиёд шудааст. Яъне тамоюли афзоиши донишҷӯён а қасу ҳунари техникӣ ва саноати (бахши воқеии иқтисодӣ) мушоҳида мешавад. Дар ин давраи таҳлили шумораи қабули донишҷӯён, низ 25% ва ҳиссаи онҳо дар шумораи умумии донишҷӯёни қолҷҳои мамлакат аз 14,8 то 15,3% афзудааст. Аммо. нишондиҳандаҳои хат тамоюли пастравӣ гирифтааст: соли 2020 2888 нафар хатм намуданд, ки нисат ба соли 2014 271 нафар кам шудааст. Ин ҳолат, ба назари мо аз сифати пасти рномаҳои таҳсилотӣ армеояд. Бояд зикр намуд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ асосан ихтисосҳои анъанавӣ тайёр карда мешавад. Зеро, қобилияти мутобиқшавии аксари муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба талабот зудтағйирёбандаи бозор ва иқтисодӣ ба мутахассисони нав хеле заиф мебошад. Ин, ҳолат аз заиф будани фаъолияти механизмҳои шарикӣ иҷтимоӣ, пеш аз ҳама ташкили бозомӯзӣ қорғарони субъектҳои иқтисоди, низ вобаста аст, ки онҳо талаботи самранокро ба муассисаҳои таҳсилоти касбӣ тавлид намекунанд. Дар қорхонаҳои бузурги ғарбӣ баланд бардоштани таҳсилоти мунтазами қормандон ба меъёр табил ёфтааст. Қормандон маҷбуранд, ки фаъолияти қасбиро бо гирифтани таҳсилоти

дуввуми ва ё курсҳои махсус аз рӯи ихтисоси худ бо тавассути колечҳо якҷоя кунанд. Дар охири солҳои 90- уми асри XX - оғози асри XXI консепсияи таҳсилоти муттасили ихтисосӣ оммавӣ гардид. Ҳамин тавр, низоми такмили мунтазами ихтисос ташаккул ёфта, нақши худтаҳсилкунӣ, ки ба кори идорашавандаи мустақилонаи таълимгиранда асос ёфта буд, меафзояд.

Бояд таъкид намуд, ки да змони муосир муваффақияти татбиқи ҳар як барномаи таҳсилотӣ бештар ба базаи моддию техникае, ки муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ, вобаста аст. Зеро, таҷдиди базаи моддию техникаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба баланд бардоштани сифати таҳсилот мусоидат намояд. Бо мақсади ба даст овардани иттилооти объективӣ ва муайян намудани таҷрибаи пешқадам оид ба навсозии базаи моддию техникаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, ки дар раванди фаъолияти истифода мешаванд, омӯзиш гузаронида шуд. Таҷқиқот дар моҳҳои октябр - ноябри соли 2021 бо усули пурсиш гузаронида шуд. Дар назарсанҷӣ се муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ, - Коллеҷи техникаи Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ, Коллеҷи технологии ш. Душанбе ва Коллеҷи кӯҳӣ ба номи С, Юсуповаи ш. Душанбе, ки ҳиссаи донишҷӯёни онҳо дар шумораи умумии донишҷӯёни 14 колечӣ интихобшуд беш аз 40,5%-ро ташкил дода ба тайёр намудани мутахассисони сатҳи миёнаи соҳаҳои саноат сару кордоранд. Интихоби ин объекти таҷқиқот ба консепсияи АВС- таҳлил мувофиқат намояд, зеро ҷузъе, ки дар маҷмӯ беш аз 20%-ро ташкил медиҳад, пас он метавонад низомро комилан тавсиф диҳад ва идора кунанд. Хангоми таҳлили маълумот дар бораи нав кардан ва самаранок истифода бурдани базаи моддию техникаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ муайян гардиданд. Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии интихобшуда бо биноҳо (синфхонаҳо, устохонаҳо, лабораторияҳо ва ғ), ки бо заминаи моддию техникаи замонавӣ мучаҳҳаз мебошанд, таъмин шудаанд, Коллеҷи техникаи Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ, бо инфрасохтори нисбатан ҷавобгӯӣ мучаҳҳаз шудааст, фарқ мекунад. Ҳиссаи донишҷӯёне, ки имкони таҳсил дар барномаҳои таълимӣ касбӣ бо истифода аз таҷҳизот, базаи таълимӣ ва моддию техникаи доранд, дар шумораи умумии хонандагони муассисаи таълимӣ 66 фоизро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 6. Сатҳи сифати базаи моддиву-техникаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии самти техникуву саноатӣ

Нишондиҳандаҳо	Коллеҷи техникаи Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ	Коллеҷи кӯҳӣ ба номи С, Юсуповаи ш. Душанбе	Коллеҷи технологии ш. Душанбе ва
Сатҳи таҷҳизонидан базаи моддиву –техникӣ, %	61	65	63
Барномаҳои таҳсилотӣ бо истифода аз таҷҳизот, базаи таълимӣ ва моддию техникаи имкони таҳсил донишҷӯёнро доранд, %	66	55	41
Шумораи иштироки корфармо дар машғулиятҳои амалӣ ва таъмини базаи таҷрибаомӯзии	12	4	5

донишчӯён, адад			
аз он ҷумла, донишчӯёнро дар таҷрибаомӯзи фаро гирифтааст,%	64	61	37

Таҳияи муаллиф аз рӯи сӯҳбат ва нурсиномаҳо

Коллеҷи кӯҳӣ ба номи С. Юсуповаи ш. Душанбе, нз дорои 31 хучра (утоқҳо, устохонаҳо, лабораторияҳо), ки бо заминаи моддию техникаи сатҳи миёна мучаҳҳаз гардидааст, аз ҷумла 10 синфхона (лабораторияҳо, устохонаҳо) ҳамчун марказҳои имтиҳони намоишӣ аккредитатсияшуда дорад. Ҳиссаи донишчӯёне, ки аз рӯи барномаҳои таълимии касбӣ бо истифода аз таҷҳизот, базаи таълимӣ ва моддию техникаи имкони таҳсил доранд, дар шумораи умумии хонандагони муассисаи таълимӣ 55 фоизро ташкил медиҳад.

Коллеҷи технологияи ш. Душанбе дорой базаи моддию техникаи мувоффиқ буда 63 фоиз чихозонида шудааст. Ҳиссаи донишчӯёне, ки имкони таҳсил дар барномаҳои таълимии касбӣ бо истифода аз таҷҳизот, заминаи таълимӣ ва моддию техникаи ҷавобгӯи талаботи замон (рӯйхати инфрасохтор) доранд, дар шумораи умумии хонандагони муассисаи таълимӣ 41 фоизро ташкил медиҳад.

Аз рӯи таъмини раванди таҳсилдот бо базаи таҷрибаомӯзӣ (таълими амалӣ), ки бо таҷҳизоти замонавӣ мучаҳҳаз шудааст, ки дар таъмини онҳо корфармоён иштирок мекунанд, Коллеҷи техникаи Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ, фарқ мекунад, ки дар он 12 корфармо машғулиятҳои амалӣ ва таъмини базаи таҷрибаомӯзие, ки бо таҷҳизоти замонавӣ мучаҳҳаз шудааст, 4 намуди таҷрибаи кории 64% донишчӯёнро аз рӯи барномаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ таъмин менамояд.

Коллеҷи технологияи ш. Душанбе, ки дар он ҷо ба ҷо овардани машғулиятҳои амалӣ ва таъмини базаи таҷрибавии бо таҷҳизоти замонавӣ мусаллаҳ 5 корфармо ба ҷо оварда мешавад, ки 37% ғ аз рӯи барномаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ таъмин менамояд.

Коллеҷи кӯҳӣ ба номи С. Юсуповаи ш. Душанбе бошад аз ҳисоби 4 корфармо базаҳои таҷрибаомӯзиро бо таҷҳизоти муосир мучаҳҳаз намуда, барои 61% донишчӯён аз рӯи барномаҳои таълимии таҷрибаи корӣ фароҳам овардааст.

Вобаста ба таъмини раванди таълим бо кадрҳои педагогӣ-техникӣ, ки дар фаъолияти касбии худ технологияҳои муосири таълимӣ ва заминаи моддию техникаи муосирро самаранок истифода мебаранд, таҷрибаи пешқадам қайд карда мешавад:

— дар Коллеҷи техникаи Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ, ки дар он 65 фоизи муаллимон ва устодони таълими истехсолӣ дар давоми 5 соли охир аз руи барномаҳои иловагии касбӣ, ки дар базаи хозиразамони истехсолӣ (моддию техника) амалӣ мегарданд, такмили ихтисос гузаштаанд; 76 фоизи омӯзгорон аз рӯи профили барномаҳои асосии таҳсилоти касбие, ки онҳо татбиқ менамоянд, на камтар аз 5 сол собиқаи корӣ доранд;

- дар Коллеҷи технологияи ш. Душанбе, ки дар он 66% омӯзгорон ва устодони таълими истехсолӣ аз рӯи ихтисос дар давоми 5 соли охир аз рӯи барномаҳои иловагии касбӣ, ки дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ амалӣ карда мешаванд, аз такмили ихтисос гузаштаанд. базаи хозиразамони истехсолӣ (моддию техника) буда, 71 фоизи муаллимон ва устоҳои таълими истехсолӣ аз руи профили программаҳои асосии таълимии касбӣ, ки онҳо амалӣ мегардонанд, на камтар аз 5 сол стажи кор доранд;

Коллеҷи кӯҳӣ ба номи С. Юсуповаи ш. Душанбе, ки дар он 64% омӯзгорон ва устодони таълими истехсолӣ дар давоми 5 соли охир аз рӯи барномаҳои иловагии касбӣ, ки дар заминаи муосири истехсолӣ (моддию техника) амалӣ карда мешаванд, такмили

ихтисос гузаштаанд, ва аз рӯи профили барномаҳои асосии таҳсилоти касбие, ки онҳо татбиқ менамоянд, на камтар аз 5 сол собиқаи корӣ дошта бошанд.

Аз чихати дараҷаи хароҷот барои бо базаи хозиразамони моддию техникӣ мусаллаҳ гардондани раванди таҳсилот, дар ҳаҷми умумии хароҷоти молиявии муассисаи таҳсилоти кабии омӯхташаванда аз дигар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ пеш мегузарад. Ҳаҷми хароҷоти молиявие, ки дар давоми се соли охир барои харидани таҷҳизоти замонавӣ ва базаи моддию техникӣ сарф шудааст, зиёда аз 3 млн. сомонир ташкил медиҳад, ки ба ҳар як донишҷӯӣ ба ҳисоби миёна 760 сомониро ташкил медиҳад.

Дар мавриди сӯбҳат муайян карда шуд, ки асоси усувонии фаъолияти иқтисодиву молиявии муассисаҳои таҳсилоти касбиро ҷалби довтолабон, қабули донишҷӯён муайян менамояд. Пайваста бо шиддат гирифтани рақобат дар бозори хизматрасониҳои таҳсилотии сатҳи миёнаи касб (дар ин бозор беш аз 75 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии давлативу ғайридавлатӣ иштирок менамоянд). сол аз сол мушкилоти ҷалби

Ба сармоягузориҳо ба сармояи инсонӣ, чун қоида, хароҷот барои гирифтани таҳсилот ва нигоҳубини саломатӣ, хароҷот барои дарёфти ҷои кор, бозомӯзии касбӣ, муҳочират, таваллуд ва тарбияи фарзанд ва ҷустуҷӯи таҳсилоти аз чихати иқтисодӣ муҳимро нисбат медиҳанд. Ба ибораи дигар, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ин хароҷоте (дар шакли пул ё дар шакли дигар) мебошанд, ки дар оянда ба афзоиши даромади инсон мусоидат мекунанд.

Натиҷаҳои таҳсилот дар қолҷо барои ҳар як фард бо ҳарчи нисбатан паст имконияти маоши баландтар, ёфтани ҷои кори сердаромад, боло рафтани мақоми иҷтимоӣ, инчунин зудтар мутобиқ шудан ба дигаргуниҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятиро медиҳад. Барои баҳодиҳии иқтисодии самаранокии сармоягузориҳои фард ба таҳсилот асосан таъсири пулӣ, яъне таносуби даромадҳоеро, ки ба таҳсилот ва хароҷот вобаста ба хариди он рост меоянд, истифода мекунанд. Тибқи маълумоти ЮНЕСКО, 60% фарқияти даромади одамон ба таҳсилот ва 40% - ба ҳама омилҳои боқимонда (саломатӣ, қобилиятҳои табиӣ, пайдоиши иҷтимоӣ) рост меоянд¹.

Ҳамин тавр, сармоягузорӣ ба таҳсилоти фард, бо ташаккул додани сармояи инсонии он, пас аз муддати муайян ба соҳибаш боздеҳ (даромад) меорад. Дар ин зимн ба инобат гирифта мешавад, ки фард дар нақши сармоягузори оқил баромад мекунад. Л. Лесли ва П. Бринкман дар асоси таҳлили маълумот оид ба вазъи таҳсилоти касбии ИМА дар нимаи дуюми солҳои 80-ум² тадқиқот гузарониданд², ки мувофиқи он сармоягузориҳо ба таҳсилоти касбӣ (пеш аз ҳама дар қолҷо), ки аз ҷониби шахсони воқеӣ амалӣ карда мешаванд, чун қоида, суд оварда, манфиати назаррас меоранд. Масалан, коэффисиенти судоварии сармоягузориҳои хусусӣ ба таълим (меъёри хусусии боздеҳи таҳсилот) барои гирифтани дараҷаи бакалавр, тибқи ҳисобҳои онҳо, ба ҳисоби миёна 13,4%, барои магистр - 7,2%, барои доктори фалсафа - 6,6% -ро ташкил дод. Чи тавре, ки мебинем коэффисиенти судоварии сармоягузориҳои хусусӣ дар гирифтани дараҷаи бакалавр, ки асосн қолҷо тайёр менамоянд, баландтар аст. Коэффисиенти судоварии сармоягузориҳои хусусӣ барои дараҷаи магистр (7,2%), доктори фалсафа (6,6%) нишон медиҳад, ки ба кадрӣ боло рафтани мақоми таҳсилоти зинаи баландтар қоҳишҳои даромаднокии сармоягузорӣ з таҳсилот сурат мегирад.

Ин тамоюл ба қоида ва ё қонуни умумии таназул ва ё қоҳиши даромад аз сармоягузорӣ дар соҳаи таҳсилот тааллуқ дорад: ҳар қадар сатҳи рушди ҷомеа баландтар бошад, ҳамон қадар таъсири мушоҳидашаванда аз сармоягузорӣ ба таҳсил камтар аст. Ҳамин тариқ, аз рӯи

¹ Богомолова Н.Е. Дополнительное педагогическое образование в XXI веке // Школа - 2004 - № 2 - С. 3.

² Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. -СПб.: Наука, 1999.-С 254.

баъзе ҳисобҳо, сатҳи боздеҳи сармоягузорӣ ба таҳсилоти миёнаи касбӣ дар кишварҳои пешрафта 11%, дар кишварҳои камтар тараққикарда 15-18% ва ба таҳсилоти олӣ бошад, мутаносибан 9% ва 13-16% -ро ташкил медиҳад¹. Ҳамин тариқ, қонуни умумичаҳонии иқтисоди ғанигардонӣ дар якҷанд ҳолатҳо татбиқ карда мешавад. Омилҳои коҳишёбандаи ҳосилнокии сармояи инсонӣ аз он иборат аст, ки сармоягузориҳо ба зинаи ибтидоии таҳсилот, назар ба болоиҳо, самарабахштар, мебошанд (расми 2.3.1) Омори давлатҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки хароҷот барои гирифтани таҳсилоти миёнаи касбӣ самараи назаррасии иқтисодӣ оварда, назар ба гирифтани таҳсилоти олӣ зудтар суд меоранд, ва ин, дар навбати худ, нисбат ба хароҷоти бозомӯзӣ ва такмили ихтисос дар ҷои қор самарабахштар мебошад.

Ҷадвали 7. Рушди рушди низомии таҳсилоти миёнаи касбӣ мутобиқ ба ҳадафҳои ҷомеа ва иқтисоди миллӣ

№пп	Ҳадафҳо	Тавсифи муҳтасар
1.	Тайёр намудани кадрҳо	Ҳадафи аввал, ки ҷомеа дар назди низомии таҳсилоти миёнаи касбӣ мегузорад, - ин таъмини иқтисодиёти кишвар бо кадрҳои дорои таҳсиоти касбии сатҳҳои гуногун мутобиқи талаботҳои сохторӣ ва сифати он мебошад.
2.	Зинаи иҷтимоишавии аҳоли	Таъмин намудани талаботи аҳоли ба гирифтани таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳамчун зинаи иҷтимоишавӣ, ҳамчун маҷмӯи асосии салоҳиятҳои мебошад, ки бо малакаҳои мушаххаси касбӣ алоқаманд нестанд. Пурсишҳои, ки аз ҷониби кафедраи назарияти иқтисодии Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи С. Айнӣ гузаронида шуданд, нишон медиҳанд, ки беш аз 80 оила ба фарзандони худ додани таҳсилоти касбиро зарур мешуморанд.
3.	Ташакули табақаи технократии ҷомеа	Ин таъмини бозтавлиди табақаи технократӣ ва зехнӣ мебошад. Афзоиши нерӯи ин табақаи ҷомеа имконият медиҳад, ки дар ҷомеаи мамлакатамон тамаддуни индустриалӣ ва рушди индустриалии иқтисодиёт, таъмин карда мешавад
4.	Таъмини итиҳод ва зудҳаракатии иҷтимоӣ	Фароҳам овардани имкониятҳо ва шароити баробар барои муттаҳидсозии иҷтимоӣ барои ҳамаи аъзои ҷомеа мебошад. Дар ҷомеаи муосир таҳсилоти миёнаи касбӣ ба яке аз омилҳои калидӣ табдил меёбад, ки зудҳаракатии иҷтимоӣ, пешрафти иҷтимоӣ маҳз аз ҳисоби қобилиятҳои инфиродӣ, ва на аз ҳисоби мақоми имтиёзноки иҷтимоӣ, сатҳи даромади оила таъмин мегардад.
5.	Ғани гардонидани иқтисодии индустриаливу инноватсионии ҷомеа	Нигоҳ доштан ва рушди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳамчун унсур аз ҷиҳати стратегӣ муҳими иқтисодии индустриаливу - инноватсионии ҷомеа мебошад. Такрористеҳсоли чунин нерӯ дар ҳама кишварҳо ҳеҷ гоҳ вазифаи дохилии низомии таҳсилоти касбӣ набуда, вазифаи умумимиллӣ

¹ Майбуров И.А. Элементы стратегии развития государственной высшей школы в условиях демографического кризиса// Пятый всероссийский симпозиум «Стратегическое планирование и развитие предприятий» ЦЭМИ РАН. Тезисы докладов и сообщений. М.: ЦЭМИ РАН, - 2004, 190 стр. С.98

шуморида мешавад.

Таҳияи муаллиф.

Ҳадафҳои дохилии таҳсилоти миёнаи касбӣ, дар навбати худ, ба ноил шудан ба самаранокии дохилии низоми таҳсилот равона карда шудаанд.

Ба сифати *ҳадафи якум* ноил шудан ба таъмини ҳадди ақали захиравии зарурӣ барои таъмини барномаҳои таҳсилотӣ хизмат мекунад. Имрӯз муассисаҳои таҳсилоти миёнаи мамлакат ҳар сол ба ҳисоби миёна 2057 сомонӣ¹ барои як донишҷӯ мегиранд, ки на зиёда аз 65 фоизи меъёри оқилонаи маблағгузории таҳсилотро ташкил медиҳад.

Ҳадафи дуюми таҳсилоти миёнаи касбӣ аз байн бурдани таҳсилоти қалбақӣ мебошад. Имрӯз ҳадди аққал 26,4 фоизи донишҷӯён низоми таҳсилоти касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ таҳсил менамоянд. Аммо аксари онҳо бо мақсади гирифтани диплом бо кадом роҳе набошад, чуръат менамоянд, онҳо таҳсил намекунанд, ба таълим, аз худ кардани малака ва маҳоратҳои касбӣ тавачҷуҳ намекунанд, чунин таҳсилоти қалбақӣ на танҳо ба худӣ “донишҷӯён”, балки инчунин ба тамоми ҷомеа низ таъсири манфӣ мерасонад. Дар натиҷа гумкунии самтгирии ҷомеа, падару модарон, корфармоён сурат мегирад, ки мебинанд одами дипломдор ҳеч кор карда наметавонад, дониши қазой надорад. Дар натиҷа диплом “арзиши” худро дар бозори меҳнат аз даст медиҳад.

Ҳадафи сеюм рад кардани барномаҳои таҳсилоти бесамар ва тарғиби барномаҳои муассир мебошад. Воқеан, сухан дар бораи ташаккули механизмҳои муқаррарии бозаргонӣ дар таҳсилоти касбӣ меравад, ки имкон медиҳанд аз рақобати нархӣ ба бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба рақобати сифат ва ба рақобат эътибор гузошта шавад.

Барои ноил шудан ба самаранокии бозори таҳсилоти касбӣ таъмини шаффофияти воридшавӣ ба низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ, механизмҳои мувофиқ барои чен кардани қобилиятҳои донишҷӯёни эҳтимолӣ барои таълим дар барномаҳои гуногуни таҳсилотӣ, шаффофияти иттилоот дар бораи фаъолият ва эътибори муассисаи таҳсилот, сифати барномаҳо ва имкониятҳои бо кор таъмин кардани хатмкунандагон зарур аст.

Ҳадафи чорум ташаккул додани устувории иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мебошад. Мавҷудияти манбаъҳои маблағгузорӣ, ки аз фаъолияти ҷорӣ муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ва шумораи донишҷӯёне, ки дар соли ҷорӣ ба ин муассисаҳо дохил шудаанд, чандон вобаста нестанд. Зеро, онҳо барои хароҷоти ҷорӣ сарф мешаванд, барои рушди онҳо нокифоя аст. Зарур аст, ки механизмҳои маблағгузории миёнамӯҳлати ташаккул ва рушди инфрасохтори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, заминаи моддию техники раванди таълимӣ ва корҳои илмӣ, эҷод карда шаванд ва маблағгузориҳо ва ё лоиҳаҳои инвеститсионии мақсаднок таҳия ва амалӣ карда шавад.

Мушкилоти дигар аз муҳолифатҳои мавҷудаи низоми маблағгузорӣ бармеояд. Дар ин ҷо, ба фикри мо, ихтилофи бунёди ро дар рушди механизми муосири молиявии низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ, аз ҷумла ихтилофи байни механизмҳои маблағгузории бучетӣ ва ғайрибучетиро фаркгузорӣ кардан мувофиқи мақсад аст. Чуноне, ки дар парграфи қаблӣ такид шуда буд, ин дар байни зарурати рушди фаъолияти соҳибқорӣ муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳамчун як субъекти хоҷагидор ва ҳамзамон танзими соҳавии давлат оид ба истифодаи маблағҳои гирифташудаи ғайрибучетӣ зоҳир мешавад, ки имкониятҳои идоракунии молиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро маҳдуд мекунад.

Мазмуни асосии сиёсати тағйири механизми молиявии низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ дар охири асри XX ҷустуҷӯи диверсификатсияи манбаъҳои маблағгузорӣ тавассути тавсеаи қабул ба барномаҳои таҳсилоти дар асоси шартнома, таъсиси ниҳодҳои

¹Мачмуи омории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 2.) – Душанбе 2020, с.231

инноватсионӣ дар шакли паркҳои техникуву технологӣ ва клаастерҳои таҳсилотиву инноватсионӣ, фаъолона гузаронидани амалиёти молиявӣ доир ба сармоягузорию воситаҳои муваққатан озод ба сахмияҳо ва ҳиссаҳои корхонаҳое, ки аз ҷониби муассисаҳои таҳсилотӣ таъсис дода мешаванд, инчунин ба депозитҳои бонкӣ, векселҳо ва дигар қоғазҳои қиматнок, ташаккули асоси институтсионалии амалисозии содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ зимни дастгирии муайяни давлатӣ, ҷустуҷӯи тарҳҳои ғайристандартӣи ҷалби маблағҳои пулӣ дар асоси қарз бо роҳи барориши векселҳо, вомбаргҳо, қоғазҳои қиматноки дигар барои сармоягузорӣ кардани маблағҳои муваққатии ройгон ба сахмияҳо ва сахмияҳои таъсисдодашуда ва ғайраҳоро дар бар мегирад.

Дар марҳилаи кунунии рушд дар ҷумҳурӣ тадричан зерсохтори пурқудрати молиявӣ ташаккул ёфта истодааст, ки захираҳои молиявиро барои рушди низомии таҳсилоти касбӣ аз манбаҳои мухталиф ҷамъ оварда, дастрасии доираи васеи ташкилотҳои таҳсилотро ба ин захираҳо таъмин менамояд. Интишори ҳарчи бештарро барномаҳои дастгирии таҳсилоти касбӣ, грантҳо барои ҳамкориҳои байналмилалӣ, грантҳои «якдафъаина» барои рушди кадрӣ, таҷрибаомӯзӣ дар муассисаҳои таҳсилотии миёнаи пешрафтаи хориҷӣ рӯз аз рӯз пайдо карда истодаанд.

Ҳангоми интихоби воситаҳои молиявӣ бояд бар арзёбии захираҳое асос ёфт, ки метавонанд воқеан ба низомии таҳсилоти касбӣ равона карда шаванд. Дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ, ба андешаи мо, дастгирии давлатӣ аз рӯи қобилиятҳои фардҳо бояд бартарӣ дошта, меъёри мақоми иҷтимоӣ бошад, бояд дуҷумдараҷа бошад.

Таҳлили вобастагии сатҳи таҳсилоти фард ва маоши ӯ якҷанд қонуниятҳои умумиро ошкор мекунад:

- музди корманд аз синну соли ӯ вобастагии муайян дорад - музди меҳнат бо афзоиши синну сол афзоиш ёфта, ба авҷи муайян дар синни пеш аз нафақа расида, сипас андаке кам мешавад;

- дар ҳар як гурӯҳи синну соли кормандони дорои таҳсилот назар ба кормандони дорои таҳсилоти камтар музди зиёдтар мегиранд;

- суръати “синну соли” зиёдшавии музди меҳнати кормандони дорои таҳсилот назар ба музди меҳнати кормандони дорои таҳсилоти камтар баландтар аст;

Дар таҳлили самаранокии сармоягузорию хусусӣ ба сармояи инсонӣ омилҳои вақт ва хавф муҳиманд. Дар ин робита, як қатор хусусиятҳои муҳими ин гуна сармоягузориҳоро зикр кардан бамаврид аст.

Аввалан, ин дараҷаи баланди хавф (ё номуайяни) -и сармоягузорию хусусӣ ба таҳсилоти касбӣ дар ҷумҳурӣ дар сатҳи муосир мебошад. Мавҷуд набудани кафолатҳои возеҳи даромади пешбинишуда дар дурнамои дарозмуддат банақшагирии меъёри боздеҳи сармоягузориҳоро бо дараҷаи муайяни эҳтимолият имкон медиҳад.

Унсурҳои дуввуми бунёдии сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ вақт аст ва вақт бояд ба ҳайси як ҷузъи объективӣ ва ҳамчун ҷузъи субъективӣ ба корманди мушаххас хос ба назар гирифта шавад. “Ҳар як фард дорои захираи ибтидоии вақти инсонӣ мебошад. Захираи вақти инсонӣ ҳамчун захираи манбаъҳо хеле муҳим мебошад. Ин дороии асосии сармояи инсонист, ки ба фард имкон медиҳад дигар дороиҳои сармояи инсониро ба даст орад”¹. Хусусиятҳои зерини сармоягузорию ба сармояи инсонӣ фарқгузорӣ мекунем, ки онҳоро аз намудҳои дигари сармоягузорӣ фарқ мекунонанд:

- боздеҳи сармоягузориҳо ба сармояи инсонӣ бевосита аз дарозии ҳаёти ҳомили он вобаста аст;

¹ см: Беккер Г. Человеческий капитал: теоретический и эмпирический анализ, - 1964 г. с 86

- фарсудашавии сармояи инсонӣ, аввалан, бо дараҷаи фарсудашавии табиӣ организми инсонӣ, ва, сониян, бо дараҷаи фарсудашавии фитрати он бо сабаби кӯҳна шудани донишҳо ва тағйирёбии арзиши таҳсилоти гирифташуда муайян карда мешавад;

- ба қадри андӯхташавии сармояи инсонӣ даромаднокии он то ба охир расидани фаъолияти фаъоли меҳнатӣ афзоиш ёфта, сипас якбора коҳиш меёбад.

Хусусият ва намудҳои сармоягузорӣ ба инсон бо хусусиятҳои таърихӣ, миллий, фарҳангӣ муайян карда мешаванд. Сатҳи таҳсилот ва интиҳоби касб аз ҷониби фарзандон ба таври назаррас аз анъанаҳои оилавӣ ва сатҳи таҳсилоти падару модарон вобаста мебошанд.

Фанни илмии «Иқтисодиёти маориф» дар тӯли солҳои мавҷудияти худ барои гузаронидани ҳисобкунии самарабахшии сармоягузориҳо ба таҳсилоти умумӣ ва касбӣ маводи кифояи таҳқиқотӣ чамъ кардааст. Ҳамин тариқ, ҳангоми ҳисоб кардани даромаднокии сармоягузорӣ ба омадасозии махсус дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, пеш аз ҳама, хароҷоти дахлдор (хароҷоти мустақим барои таҳсил, пардохт барои китобҳои дарсӣ ва имкониятҳои аздастрафта) ба ҳисоб гирифта мешаванд, ки бо музди миёнасолонани кормандони дорои таҳсилоти миёнаи умум ва касбии ибтидоӣ дар давоми фаъолияти меҳнатӣ муқоиса карда мешаванд.

Адабиёт

1. Винслав Ю. Профессиональное образование и экономика: микроуровень интеграционных процессов (фактология, теория, предложения) // Российский экономический журнал. - 2005. - N 7-8. - С. 55-71.;

2. Беккер Г. Человеческий капитал: теоретический и эмпирический анализ, - 1964 г.; 130. Schultz T. Investment in Human Capital. // "Economic Growth - an American Problem", Englewood Cliffs, 1964.;

3. Дятлов С.А. Теория человеческого капитала. СПб.: СПбУЭФ, 1995,45с.;

4. Мирсаидов А.Б. Институциональные аспекты инновационного развития учреждений социального сектора экономики//Экономика Таджикистан, 2017. №2с 39-51.;

5. Джуринский А.Н. Интернационализация высшего образования в современном мире // Педагогика. - 2004. -№3. -с.83-92.;

6. Мирсаидов А.Б. Особенности формирование цена спроса на рынке высшего профессионального образования// Альманах, научный журнал РФ, 2014, № 2. С. 43.;

7. Омории солонани Чумхурии Тоҷикистон, соли 2021, саҳ.15.;

8. Хаширов О.А. Предпринимательство в сфере услуг. – СПб., 1993. С. 31-45.;

9. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора. – М., 1996. С. 111.;

10. Гаврилов А.Ю., Гладилина И.П. Теоретико-методологические подходы к развитию творчества студентов – будущих работников образовательного сервиса. Монография. М., 2011. 140 с.;

11. Закон Республики Таджикистан «Об образовании»//Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2009 год, №3, ст.81; № 5, ст. 336; №7-8, ст. 500).

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РТ

АЛИЗОДА ХУСНИГУЛ СОХИБ,

старший преподаватель кафедры экономики и управления
Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.
734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 121.
Тел.: (+992) 918-15-35-33. E-mail: husnigul.alizoda@bk.ru

Современная, развивающаяся экономика вынуждает человека в процессе жизни периодически повышать свою квалификацию, приобретать новые знания, часто менять сферу профессиональной деятельности. Результаты социологического исследования, проведенного в регионах республики, показывают малочисленность работников, работающих по специальности, полученной при первом поступлении в учреждение среднего профессионального или высшего образования. Причиной принудительной переподготовки работников зачастую является недостаточно продуманное отношение при выборе профессии при поступлении в профессиональное образовательное учреждение, а также несоответствие между потребностью в работниках различных специальностей и количеством выпускаемых специалистов. Еще одной причиной получения среднего образования или дополнительного образования по специальности является желание работника повысить профессиональный уровень и продвинуться по службе. В обоих случаях процесс профессиональной подготовки и переподготовки рассматривается как вложение в человеческий капитал.

Ключевые слова: *система, образование, народное хозяйство, образование, востребованность, работник, профессия, переподготовка, специалист, человеческий капитал.*

ECONOMIC DEVELOPMENT ISSUES SYSTEMS OF THE SECONDARY PROFESSIONAL EDUCATION IN RT

ALIZODA HUSNIGUL SOHIB,

Senior Lecturer, Department of Economics and Management,
Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121 Rudaki Ave.
Phone: (+992) 918-15-35-33. E-mail: husnigul.alizoda@bk.ru.

The modern, developing economy forces a person in the process of life to periodically improve their skills, acquire new knowledge, and often change the scope of professional activity. The results of a sociological study conducted in the regions of the republic show a small number of workers working in the specialty received upon first admission to an institution of secondary vocational or higher education. The reason for forced retraining of workers is often an insufficiently thought-out attitude when choosing a profession when entering a vocational educational institution, as well as a discrepancy between the need for workers of various specialties and the number of graduates. Another reason for obtaining secondary education or additional education in a specialty is the desire of an employee to improve their professional level and advance in the service. In both cases, the training and retraining process is seen as an investment in human capital.

Key words: *system, education, national economy, education, demand, worker, profession, retraining, specialist, human capital.*

УДК: 372.851+378(575.3)

**МЕТОДИКАИ ГУЗАРОНИДАНИ КОРҶОИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШЧҶҶЁН
ҲАНГОМИ ОМУЗИШИ ТАТБИҚИ ЭКСТРИМУМИ ФУНКСИЯ ДАР
ИҚТИСОДИЁТ**

СОЛИЕВ МИРЗОН НОРОВИЧ,

муаллими калони кафедраи математикаи олиии

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Тел: (+992) 777-07-19-06.

Рушди илми муосири иқтисодӣ бо татбиқи васеи методҳо ва моделҳои математикӣ тавсиф карда мешавад. Методҳои математикӣ яке аз қисмҳои таркибии методҳои ҳамаи илмҳои иқтисодӣ, аз он ҷумла назарияи иқтисодӣ ва омори математикӣ ба шумор меравад. Бо истифодабарии методҳо ва моделҳои математикӣ дар яқоягӣ бо таҳлилҳои пураи иқтисодӣ имконотҳои нав ошкор карда мешаванд.

Ҳамаи фанҳои таълимӣ дар маҷмӯъ як чизи бутун - табиати атрофу инкишофи ҷамъияти инсониро меомӯзанд. Ба сифати мисол алоқаи байниҳамдигарии фанҳои математикаю иқтисодӣ

Амиқу бошуурона аз худ кардани асосҳои фанни математика на фақат ба омӯзиши минбаъдаи ҳуди фан асоси устувор мегузорад, балки татбиқи амали математика имконияти дуруст ба роҳ мондани таълими фанҳои дигари донишгоҳиро ба монанди фанҳои тамоили иқтисодӣ дошта бештари хубтар мегардонад. Дар ҳақиқат, математика аслиҳаи тавоноест дар роҳи ҳалли масъалаҳои марбут ба иқтисодиёти муосир. Методҳои математикӣ кайҳо боз дар ҳалли масъалаҳои муҳими иқтисодиёт нақши худро гузоштаанд. Дар раванди ҳалли масъалаҳои мазмуни иқтисодӣ дошта, донишҷӯён донишҳои иқтисодии худро ҳангоми таҳлилу муҳокимарониҳои гуногуни математикӣ сайқал дода, ба ҳалли масъалаҳои мушкултар беш аз беш омода мегарданд.

Алоқаи математика ва фанҳои тамоили иқтисодӣ дошта дар шакли вазъиятҳои гуногун ба амал бароварда мешавад.

Калидвожаҳо: *тарбияи иқтисодии донишҷӯён-ҷараёнҳо-ҳодисаҳои иқтисодӣ-моделҳои математикӣ-алоқамандии байни фанни математика бо фанҳои иқтисодӣ- дифференциал-кам кардани ҳаҷми ҳарҷотҳо-захираи музди меҳнат-арзиши асли-ҳосилнокии меҳнат-ҳаҷми маҳсулот-ҳаҷми даромад.*

Аз худ кардани илмҳои дақиқ, асоси рушди тафаккури мантиқии инсоният, устувор шудани ҳиссиёти ақлонию эҷодӣ, пайдо шудани қобилияти омӯзиш, зеҳни қавӣ, васеъ шудани ҷаҳонбинии илмӣ, қадами чиддӣ дар рушди устувори иқтисодӣ ва таъмини рақобатпазирии кишвар дар арсаи ҷаҳон маҳсуб мешавад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки инкилоби техникаи қарни ХХ дар шиноҳти тамаддун, адабиёт, маънавият ва фарҳанги дирӯзу имрӯзи ҷаҳонӣ роҳ кушод. Ҷамчунин дар авзои мураккаби ҷомеаи ҷаҳонӣ имрӯз ҷавонон имконияти зиёди дастрас намудани маълумот, дониш ва ақоиди гуногунро аз воситаҳои ахбори омма, шабакаҳои телевизионии интернетӣ доранд, ки ба ҷаҳонбинии онҳо бетаъсир намеронанд. Дар раванди бархурди тамаддунҳо, ақоиди гуногуни мазҳабии динӣ, экстремистии террористӣ донишмандони асрори илмҳои дақиқ ва табиатшиносию риёзӣ дар фаҳмиши фикрии дуруст, тафаккури андешаи солим ва самаранок истифода бурдани технологияи муосир омили муҳим ба ҳисоб меравад. Ин аст, ки мундариҷаи таълими илмҳои табиатшиносию дақиқро инкишофи хайёли эҷодӣ, тафаккури мантиқию техникӣ ташкил медиҳад. Аз омӯзиши илмҳои муосир, ба хусус илмҳои дақиқ, насли созанда, худшиносу худогоҳ, соҳиби тафаккури солим ва дар оянда ба рушди босуботи иқтисодии кишвар саҳмгузор ба воя мерасад.

Дар маҷмӯъ тадбирҳои Ҳукумати мамлакат ба хотири тақвияти омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, ба роҳ мондани пажӯҳишҳои бунёдӣ, ки марҳила ба марҳила амалӣ мегарданд, тафаккури техникуро технологиро ба ниёзҳои даврони муосир баробар намуда, барои расидан ба ҳадафи чоруми миллӣ-саноаткунонию босуръати кишвар заминаи воқеъӣ мегуздоранд.

Бинобар ин, зарур аст, ки баҳри баланд бардоштани фарҳанги техникӣ миёни толибилмон ва сатҳи дониши донишҷӯён тадбирҳои зарурӣ андешида, маърифати техникӣ онҳоро инкишоф диҳем.

Бо мақсади роҳ ёфтани таҳсилоти ҷаҳонӣ ва ҳадафҳои мушаххас ҳамаи донишгоҳҳо ва донишқадаҳои кишвар ба низоми нави таҳсилот – низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ гузаштаанд. Ҳадафи асосии низоми кредитии таҳсил аз он иборат аст, ки бакалаврҳо тарзу усулҳои мустақилона аз бар кардани донишро дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз худ намоянд, то ки фаъолияти минбаъдаи худро ҳамчун ихтисосманд ба роҳ монанд. Барои ба ин ҳадафҳо расидан ва барои донишҷӯёнро ба донишҳои зарурӣ, ки завқи тарбияи эҷодӣ, роҳҳои кофтуков ва шавқи ҷустуҷӯи онҳоро бедор мекунад, мусаллаҳ намудан, нақши китоби дарсӣ, маводи методӣ ва махсусан устод ниҳоят калон мебошад. Дар давраи гузариш ба низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ барои омӯзиши самарабахши математикаи оӣ, барои ихтисосҳои тамоили иқтисодидошта, ба паҳн намудани таҷрибаи кории устодон зарурат пайдо мегардад. Ин таҷрибаҳо ҳоло кофӣ нестанд. Устод ҳар як мафҳумро, ки ба донишҷӯён пешниҳод менамояд, бояд мазмуни иқтисодии онро бо мисолҳои мушаххас ҳаматарафа фаҳмонида диҳад [4]. Истифодаи оқилонаи мисолҳои мушаххаси мазмуни иқтисодидошта устодро водор месозад, ки дар баъзе мавридҳо аз такрори бемавқеи баъзе мафҳумҳои омӯхташаванда даст кашад. Зеро тавассути донишгари мазмуни иқтисодии мафҳумҳои омӯхташаванда, сатҳи риёзию донишҷӯ инкишоф ёфта, дониши риёзии барои вай зарурро мегарад. Омӯхтан ба одати доимии он табдил меёбад, омилҳои шавқ, майл, вачҳ ва ғайраҳо дар ӯ меафзояд ва қобилияташ мутамарказонида мешавад, ки ин яке аз ҳадафҳои низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ мебошад. Таҷрибаҳои методии муҳим бо натиҷаҳои индивидуалии тадқиқоти устодони пешқадаму пуртаҷриба пурра карда мешавад.

Дар ҷумҳурӣ ба низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ гузаштани муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз соли 2005 оғоз гардид. Бо мақсади татбиқи самарабахши низоми кредитии таҳсилот ба сифати мактабҳои олии таҷрибавӣ Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон ва Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон интихоб гардиданд. Ҳоло ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ ба низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ гузаштаанд.

Дар низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ зиёда аз 60%-и сарбории бакалаврҳоро кори мустақилона ташкил менамояд.

Аҳамияти кори мустақилонаи бакалаврҳо дар он аст, ки дониши толибилмонро афзун ва мустаҳкам менамояд. Дар чараёни кори мунтазаму мақсаднок мушоҳидакориву тафаккури мантиқии бакалаврҳо инкишоф меёбад.

Дар раванди кори мустақилона бакалаврҳо маълумоти заруриро аз маводи таълимӣ ҷудо намуда, ба маводи омӯхташон аз назари танқидӣ баҳо дода, маҳорати мустақилона аз бар намудани донишро ҳосил менамоянд ва малакаи дар фаъолияти амалии худ аз он эҷодкорона истифода бурданро пайдо мекунанд.

Кори мустақилонаи бакалаврҳо новобаста ба мақоми иҷтимоӣ амалеро дар бар мегирад, ки бе ёрии касони дигар иҷро карда шуда, дар он маҳорат, малака, дониш ва дараҷаи касбии иҷрокунанда таҷассум меёбад.

Тахти мафҳуми кори мустақилонаи бакалаврҳо намудҳои гуногуни кори таълимӣ, истехсолӣ, таълимӣ-таҳқиқотӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ, кор бо китоб ва фаъолияти худомӯзии (худмаълумотгирии) онҳо ва ғайраҳо фаҳмида мешавад.

Кори мустақилона асосан бакалаврҳо ба ҷустуҷӯи донишҳои нав ва иловагӣ водор месозад ва онҳоро вазифадор менамояд, ки ҳамеша дар ҷустуҷӯи адабиёт бошанд ва аз шабакаҳои интернет маълумотҳои навтарин гиранд.

Бинобар ин, дар чараёни таълими низоми кредитии таҳсилот ба КМД диққати асосиро равона кардан лозим аст. Мо бояд бо ҳар роҳи усул сифати гузаронидани машғулиятҳои мустақилона ва иҷрои КМД-ро баланд бардорем, то ки дар низоми кредитии таҳсилот ба муваффақиятҳои назаррас соҳиб гардем.

Агар дар давоми таҳсил бакалаврҳо тариқи мустақилона аз худ намудани донишро ёд гиранд, он гоҳ гуфтан мумкин аст, ки бакалаврҳои замонавии ҷавобгӯи стандартҳои давлатиро тарбия намудем.

Бакалаврҳо, ки мустақилона донишро аз худ менамоянд, баъди хатми донишгоҳ аз уҳдаи аз худ намудани комёбиҳои илму техникаи замонавӣ баромада метавонанд ва ҳамчун мутахассиси баркамол сабзида мерасанд.

Як қатор донишқадаю донишгоҳҳои ҷумҳурӣ ба тайёр кардани мутахассисон, бакалаврҳою магистрҳои баландихтисоси соҳаи иқтисодиёт машғуланд.

Дар тарбияи кадрҳои баландихтисоси соҳаи иқтисодиёт таълими фанҳои табию риёзӣ сахми арзанда доранд.

Барои ҳамаи ихтисосҳои иқтисодӣ нақшаҳои таълимӣ дар қатори фанҳои риёзӣ: математикаи оӣ, математикаи дискретӣ, назарияи эҳтимолият, математикаи иқтисодӣ, математикаи молиявӣ, методҳои математикии тадқиқи амалиёт дар иқтисодиёт, эконометрика, инчунин, фанни консепсияи табиатшиносии муосирро дар бар мегиранд.

Вақте ки бакалаврҳои ихтисосҳои соҳаи иқтисодиёт дар солҳои аввали хониш ба донишҳои математикию фанҳои табиатшиносӣ мусаллаҳ мегарданд, ба онҳо аз бар намудани маводи фанҳои дигар, аз он ҷумла фанҳои ихтисосӣ хеле осон мегардад ва онҳоро чуқуртар аз худ менамоянд. Бинобар ин, ҳангоми таълими фанҳои риёзию табиатшиносӣ диққати асосиро ба тарбияи иқтисодии бакалаврҳо - мутахассисони ояндаи соҳаи иқтисодиёт равона намудан лозим аст.

Дар машғулиятҳои лексионӣ, амалӣ ва мустақилона аз фанҳои риёзию табиатшиносӣ лаҳзаҳои асосии машғулиятҳо ба ҳалли масъалаҳои мазмуни иқтисодидошта равона кардан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Аҳамияти таълимӣ, касбӣ ва тарбиявии кори мустақилонаи бакалаврҳо аз инҳо иборат аст:

- доираи ҷаҳонбинии касбӣ ва умумии бакалаврҳоро васеъ менамояд;
- маҳорат ва малакаи ташкили илмӣ мехнати фикрии бакалаврҳоро ташаккул медиҳад;
- усулҳои иҷроиши кори мустақилонаро бакалаврҳо аз бар мекунанд;
- қобилияти дарккунии бакалаврҳоро инкишоф медиҳад;
- малакаҳои дар амал истифода бурдани донишҳои назариявиро дар бакалаврҳо ташаккул медиҳад;
- майлу хоҳиши худмаълумотгириро дар бакалаврҳо пайдо менамояд.

Вазифаҳои дар боло номбаршудаи кори мустақилонаи бакалаврҳо барои муайян намудани мазмун, усулҳои мушаххас ва шаклҳои ташкили он дар раванди таълим дар машғулиятҳои берун аз аудиторӣ амалӣ карда мешаванд. Кори мустақилонаи бакалаврҳо баҳри амалӣ гардидани мақсадҳои зерин равона карда мешавад:

1. Омӯхтани системаи донишҳои умумиилмӣ;

2. Омӯхтани системаи фаъолияти дарккунӣ ва касбӣ;
3. Ҳосил намудани таҷрибаи кори эҷодӣ;
4. Устои касби ояндаи худ гардидан.

Мақсади кори мустақилона бакалаврҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз баланд бардоштани сифати тайёр намудани мутахассисони ҷавобгӯи стандартҳои давлатӣ ва қодир будани онҳо дар ҳалли вазифаҳои таълимию касбӣ ва тарбиявӣ иборат мебошад.

Намудҳои кори мустақилонаи зеринро аз ҳамдигар фарқ мекунанд:

1. Кори мустақилона барои такмили матни лексия;
2. Тайёри ба машғулияти семинарӣ;
3. Тайёри барои иҷро ва супоридани кори лабораторӣ;
4. Навиштани рефератҳо;
5. Навиштани кори курсӣ;
6. Навиштани рисолаи хатмкунӣ;
7. Тайёр кардани маъруза ба конференсияи илмӣ-назариявӣ бакалаврҳо;
8. Иҷроиши корҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ бакалаврҳо;
9. Иҷроиши корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бакалаврҳо;
10. Тайёри барои гузаштан аз аттестатсияҳои фосилавӣ, санчишу имтиҳонҳо (имтиҳонҳои фосилавӣ ва ҷамъбасти дар низоми кредитӣ таҳсилот).

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани сифати машғулиятҳои мустақилона дар низоми кредитӣ таҳсилот мавҷуд будани комплекси таълимӣ, аз он ҷумла васоити таълимию китобҳои дарсӣ ба шумор меравад. Набудани маводи таълимӣ сифати гузаронидани машғулиятҳои мустақилонаро паст мегардонад ва устодро ба душвориҳо дучор намуда, шавқи онро паст менамояд.

Барои пурсамар гузаронидани машғулиятҳои мустақилона бояд устод ба бакалаврҳо маводи ёрирасони таълимиро пешкаш намояд. Ба маводи таълимии ёрирасон матни лексияҳо, саволҳои тестӣ, ҷадвал, графику диаграммаҳо дохил мешаванд. Ин маводҳо самаранокии машғулиятҳои мустақилонаро бо роҳбарии устод таъмин менамоянд.

Намунаи кори мустақилона №1 оид ба мавзуи ҳосилаи функция (тести кушода)

1. Бигузур, дар ягон корхона вобастагии байни хароҷоти истеҳсоли $У$ аз ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда x бо формулаи $y = 100x - \frac{x^3}{15}$ ифода ёбад. Хароҷоти ҳудудии истеҳсолиро ҳангоми ҳаҷми истеҳсолот а) 10 воҳид будан; б) 15 воҳид будан; в) 20 воҳид будан ёбед.

А(80, 65, 20); Б(10, 45, 29); С(30, 95, 60); Д(70, 55, 10).

2. Ҳосилнокии меҳнати 5 коргар дар фосилаи як баст, барои баровардани шангсиркул аз рӯи формулаи

$$y = -2,53x^2 + 24,75x + 111,1 \quad (1 \leq x \leq 8)$$

муайян карда мешавад, дар ин ҷо x -вақти кори мебошад. Вақте, ки бригада ба ҳосилнокии баландтарини меҳнат соҳиб мегардад, ёфта шавад.

А(4,88); Б(4,88); В(4,88); С(4,88); Д(4,88)

3. Ба усули эксперименталӣ муқаррар карда шудааст, ки ҳарачоти сӯзишвории автомашинаи ГАЗ - 69 аз суръати ҳаракати он вобаста буда, бо ёрии формулаи зерин муайянкарда мешавад:

$$f(x) = 18 - 0,3x + 0,003x^2; \quad (30 \leq x \leq 110),$$

ки дар инҷо x - суръат ба ҳисоби км/с, $f(x)$ - ҳарачоти сӯзишворӣ дар 100 км-и роҳ ба ҳисоби метр. Суръати сӯхтани сӯзишворӣ дар суръатҳои 75; 100 ва 40 км/с ёфта шавад.

А(0,15; 0,3; -0,06); Б(15; 3; 6); С(1,5; 8,3; 0,6); Д(5; 3; 6); Е(14; 33; 16).

4. Ҳарчи истеҳсолот K сомонӣ аз истеҳсоли маҳсулот x ҳазор воҳиди маҳсулот вобастагӣ дорад. Ин вобастагӣ бо функцияи

$K = 0,00025x^3 + 0,0025x^2 + 0,58x + 19$ ифода карда мешавад. Ҳарачоти лимитро барои истеҳсоли 20 ҳазор воҳиди маҳсулот муайян намоед.

А(0,98); Б(1,98); С(2,98); Д(3,98); Е(4,98)

5. Афзоиши аҳоли бо функцияи $V = 35825x + 2026993$, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ширӣ бошад бо функцияи $U = 15829x + 89976$, ($1 \leq x \leq 10$) ифода карда мешаванд, ки дар инҷо x вақт - сол мебошад. Суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти шириро ба ҳар як сари аҳоли дар зарфи 5 сол муайян намоед.

А(0,005); Б(0,68); С(2,67); Д(3,9); Е(4,8)

6. Вобастагии маҳсулоти ба даст овардашуда аз миқдори нуриҳои минералии сарфкардашуда бо ёрии формулаи $z = 5 + 0,2x + 3\sqrt{x}$, ($4 \leq x \leq 6$) ифода карда мешавад. Дар ин ҷо x -миқдори нуриҳои минералӣ бо сентнер мебошад. Ҳарачотҳои доимӣ дар ҳар гектар новобаста аз ҳосилнокӣ 3 сомониро ташкил дода ба 50 сомонӣ аз ҳар гектар мутаносиб мебошад. Вобастагии байни арзиши аслии маҳсулоти ба дастовардашуда ва миқдори нуриҳои минералии сарфкардашударо муайян намоед.

А($y'_x = -\frac{50}{x^2} \left(0,2 + \frac{2}{3\sqrt{x}}\right)$); Б($y'_x = -\frac{50}{x^2} \left(0,2 + \frac{2}{3\sqrt{x}}\right)$); С($y'_x = -\frac{50}{x^2} \left(0,2 + \frac{2}{3\sqrt{x}}\right)$);

Д($y'_x = -\frac{50}{x^2} \left(0,2 + \frac{2}{3\sqrt{x}}\right)$); Е($y'_x = -\frac{50}{x^2} \left(0,2 + \frac{2}{3\sqrt{x}}\right)$)

7. Ҳарачот дар вақти истеҳсол намудани ягон навъи маҳсулот бо формулаи

$$K = 0,00025x^3 + 0,0025x^2 + 0,58x + 19; \quad (15 \leq x \leq 50)$$

муайян карда мешавад, ки дар ин ҷо x - ҳаҷми маҳсулоти дар як моҳ истеҳсолшаванда (бо ҳазор воҳид) мебошад. Муайян намоед, ки агар воҳиди маҳсулот бо нархи 2,1 сомонӣ фурӯхта шавад, барои кадом миқдори маҳсулоти истеҳсолкардашуда даромади максималиро ба даст овардан мумкин аст?

А(41,8); Б(13,98); С(22,9); Д(35,7); Е(44,9)

8. Ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолкардаи коргарони бригадаро ба воситаи функцияи зерин навиштан мумкин аст:

$$u(t) = -\frac{5}{6}t^3 + \frac{15}{2}t^2 + 100t + 30 \text{ воҳид}, \quad (1 \leq t \leq 8),$$

ки дар ин ҷо t - вақти корӣ дар як соат мебошад.

Маҳсулнокии меҳнат, суръат ва суръатнокии инкишоф пас аз як соати саршавии кор ҳисоб карда шавад.

А(112,5; 10; 0,09); Б(152; 30; 66); С(1,5; 8,3; 0,6); Д(5; 3; 6); Е(134; 303; 66).

9. Ҳаҷми маҳсулоти сеҳ дар муддати рӯзи кори бо функцияи зерин дода мешавад:

$$u(t) = -t^3 - 5t^2 + 75t + 450,$$

ки дар ин чо t - вақт (соат) мебошад. Маҳсулнокии меҳнатро пас аз 2 соати саршавии кор ёбед.

A(43); B(68); C(67); D(39); E1(48)

10. Даромади софи максималиро ёбед, агар даромад бо ёрии формулаи $D(x) = 100x - x^2$ ва хароҷот бо ёрии формулаи $S(x) = x^3 - 37x^2 + 169x + 4000$ муайян карда шуда бошанд.

A(1290); B(2368); C(2867); D(3879); E1(4800)

Самарабахшии машғулиятҳои кори мустақилонаи бакалаврҳо таҳти роҳбарии устод аз маҳорати педагогии устодон вобастагии калон дорад.

Аз дида баромадани паҳлуҳои гуногуни кори мустақилонаи бакалаврҳо хулосаҳои зерин бармеояд:

1. Муваффақиятҳои кори мустақилонаи бакалаврҳо, пеш аз ҳама, аз муносибати ҷиддӣ ба он вобаста мебошад. Бакалавре, ки бояд ҳамчун мутахассиси ҷавобгӯи талаботи касби замонавӣ сабзида расад, дар худ малакаи мустақилона аз худ намудани донишро бояд пайдо намояд.

2. Самарабахшии кори мустақилонаи бакалаврҳо ба доштани таҷрибаи амалӣ ва донишҷӯи усулҳои ташкил намудани он дар ҳама намудҳои ҷараёни таълим вобастагии калон дорад. Барои ин роҳбарии оқилонаи устодони кафедраҳо ба кори мустақилонаи бакалаврҳоро дар сатҳи зарурӣ гузоштан лозим мебошад, дар ин самт кор бояд аз машғулиятҳои аввали бакалаврҳо дар донишгоҳ оғоз ёбад.

3. Кори мустақилонаи бакалаврҳо предмети омӯзиши доимии устодони кафедра ба шумор меравад ва аз онҳо талаб менамояд, ки баҳри баланд бардоштани сифати он аз усулҳои пешқадам ва нави замонавӣ истифода баранд.

4. Натиҷаи ниҳоии кори мустақилонаи бакалаврҳо тарбияи мутахассиси олии таҳассуси ҷавобгӯи стандартҳои давлатӣ ба шумор меравад.

Кори мустақилона ба бакалаврҳо на танҳо донишандӯзӣ, балки сифатҳои беҳтарини инсонӣ - меҳнатдӯстӣ, устуворӣ, ростқавлӣ, эҳтиром ба меҳнатро мепарварад. Дар он донишҷӯи капитали асосии худ - инсониро дармеёбад.

Ҳалли масъалаҳои мазмуни амалӣ доштаро ба се зина: зинаи формализатсия, зинаи ҳали маделҳои математикӣ ва зинаи шарҳдиҳӣ ҷудо кардан мумкин аст:

Дар зинаи якум, зинаи формализатсия гузариш аз вазъи воқеӣ, ки бояд мо онро ҳал намоем, ба сохтани мадели математикӣ мебошад. Дар зинаи дуюм бошад, мадели математикии тартибдодашударо, ки айнан вазъи реалиро ифода менамояд, ҳал карда мешавад. Дар зинаи сеюм шарҳдиҳии ҳалли ба дастовардашудаи масъала аз рӯи мадели математикиаш, барои муайян намудани муофиқии он ба вазъи ибтидоиаш таҳқиқ карда мешавад. Ин гуна ҷудокунӣ ба формулаи дарккунии дунёи реалӣ мувофиқат менамояд. Тадбиқи ба ин гуна зинаҳо ҷудо намудан дар ҳали масъалаҳои мазмуни иқтисодӣ дошта дида мешавад.

Моделҳои математикиро барвақт ва бомуваффақият дар илмҳои табиатшиносӣ аз он ҷумла механика, физика ва нучум тадбиқ менамоянд.

Дар давраи муосир нақши методҳои математикӣ дар илмҳои иқтисодӣ афзуда истодааст. Дар ин чо инчунин моделҳои математикиро бомуваффақият тадбиқ намуда истодаанд. Дар ин мақола якҷанд намуди ин тадбиқҳо оварда мешаванд.

Ҳангоми омӯختани мавзӯи ҳосила аз рӯи барномаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва инчунин муссисаҳои таҳсилоти олии касбӣ хонандагон ва бакалаврҳо танҳо ба мазмуни механикӣ ва геометрии мафҳуми ҳосила шинос мешаванд. Мо дар назди худ масъала гузоштем, ки бакалаврҳоро бо мазмунҳои гуногуни дигари мафҳуми иқтисодии ҳосила шинос намоем.

Дар раванди омӯзиши ин мавзӯ масъалаҳои дорои мазмуни иқтисодидоштаи дараҷаи якум омӯхта мешаванд, тавре ки дар боло ишора рафт, ҳалли онҳо барои дар бакалаврҳо ташаққул додани мафҳумҳои асосии иқтисодӣ мусоидат менамояд ва бе онҳо аз рӯи натиҷаи дар зинаи шарҳдиҳӣ ба даст овардашуда дар зинаи дуюм ва сеюм таҳлили элементарии иқтисодӣ гузаронидан амри маҳол мебошад. Масъалаҳои иқтисодии сатҳи якум ба таври элементарӣ ҳал карда шуда, ба бакалаврҳо ягон душвориро пеш намеоранд, барои ҳамин ҳам, зинаи формализатсияро на ҳама вақт дида баромадан лозим аст.

Диққати асосиро ба зинаи шарҳдиҳӣ (интерпретатсия) равона кардан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар ин мавзӯ мо масъалаҳои сатҳи сеюмро низ ҳал менамоем. Вобаста ба ҳалли масъалаҳои зинаи сеюм, чун ҳалли масъалаҳои ғайристандартӣ, мо бештар ба он аҳаммият медиҳем, ки бакалаврҳо ҳангоми тартиб додани масъалаҳо, аз базаи таҳлилҳои дар масъалаҳои иқтисодии дар пеш дидабаромадашуда вохӯрда буданд. Тартиб додани масъала, ҳамчун “кашфиётҳо” дар соҳаи математика ва иқтисодиёт фаъолияти эҷодкорӣ мебошад. Ҳангоми мустақилона тартиб додани масъала, бакалаврҳо дар ибтидо ҳаматарафа алоқамандии байниҳамдигарии иқтисодиро таҳлил менамоянд ва баъд дар асоси базаи вобастагҳои ошкоркардашон шартҳои математикии масъаларо бо мазмуни иқтисодиаҳ кор карда мебароянд.

Машқҳо барои дохил кардани мафҳумҳои иқтисодӣ дар курси ҳатмии математика бояд чунон тартиб дода шаванд, ки бакалаврҳо дар масъалаҳои конкретии мазмуни иқтисодидошта таъсиррасонии омилҳои иқтисодӣ ба зиёдшавии даромади корхонаро ошкор карда тавонанд.

Акнун ба назарияи омӯзиши татбиқи экстремуми функция истода мегузарем.

Назарияи экстремуми функция дар илмҳои иқтисодӣ дорои татбиқи бисёр мебошад. Як мисоли онро дар зер меорем:

Пеш аз он ки ба ҳалли масъалаҳо гузарем, қоидаи ёфтани экстремум бо ёрии ҳосилаҳои тартиби якум ва дуюмро хотирасон менамоем. Қоидаи тадқиқи функция барои ёфтани экстремум ба ёрии ҳосилаи тартиби якум.

Бигузур дар интервали (a, b) функцияи дифференсиронидашавандаи $f(x)$ дода шуда бошад:

1. Ҳосилаи тартиби якуми функцияи $f'(x)$ -ро меёбем;
2. Решаҳои муодилаи $f'(x) = 0$ – ро меёбем;
3. Аломати $f'(x)$ -ро аз чап ва аз рост барои ҳар кадоме аз ин решаҳо муайян намуда, шартҳои кифоягии мавҷудияти экстремумро истифода бурда, дар бораи экстремум хулоса мебарорем.
4. Қимати функцияро дар нуқтаҳои экстремум ҳисоб менамоем.

Шарти кифоягии дуҷуми мавҷудияти экстремум, ки бо ёрии ҳосилаи тартиби дуюм ёфта мешавад, ба мо имконият медиҳад, ки қоидаи дуҷуми муайян намудани экстремуми функцияро, ки фақат нуқтаи 3-юмро иваз менамояд, дохил менамоем.

5. Ҳосилаи тартиби дуюм $f''(x)$ ёфта, қимати онро барои ҳар яке аз решаҳои ёфташудаи муодилаҳои $f'(x) = 0$ ҳисоб намуда, мувофиқи шартҳои кифоягии дуҷуми мавҷудияти экстремум хулосаи худро дар бораи экстремум мебарорем.

Тавре мебинем истифодабарии қоидаи дуҷум нисбат ба қоидаи якум содда мебошад. Агар қимати ҳосилаи тартиби дуюм дар решаҳои ҳосилаи тартиби якум ба нул баробар гардад, он гоҳ аз қоидаи якуми муайян намудани экстремуми функция истифода бурда мешавад.

Тавре дар боло қайд намудем, барои пурсамар гузаронидани КМРУ бояд устод ба бакалаврҳо маводҳои ёрирасони таълимро пешкаш намояд.

Акнун ҳамчун яке аз маводҳои ёрирасони таълимӣ намунаи ҳалли мисолро оид ба мавзӯи экстримуи функсия пешниҳод менамоем. Барои ин аз қоидаи дар боло овардашуда, истифода мекорем.

Масъала. Аз партовҳои истеҳсолоти асосӣ пораҳои квадратшакли оҳанини тарафҳояшон ба a баробар буда, сеҳи молҳои талаботи рӯзмарра истеҳсолкунанда, аз кунҷҳояш квадратчаҳоро бурида, онҳоро қатъ намуда, қуттиҳои бесарпӯши ҳаҷмашон калонтаринро тайёр менамояд. Дарозии тарафҳои квадратчаҳои буридашуда чӣ гуна бояд бошад? Аз шарт ва натиҷаи ҳосилкардаи ҳалли масъала чӣ гуна хулосаи амалӣ баровардан мумкин аст? Масъаларо мустақилона ҳал намоед.

Ҳал. Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки тақрибан 50% -и бакалаврҳо дар 12-15 дақиқа аз уҳдаи ҳалли зинаи формализатсия ва ҳалли модели математикӣ баромаданд. Аксарияти бакалаврҳо ин масъаларо ба тарзи зерин ҳал намуданд:

Бигзор, a воҳиди дарозии тарафҳои квадрати буридашуда, баландии қуттӣ x воҳиди дарозӣ бошад, он гоҳ тарафҳои асосии қуттӣ $a - 2x$ мешавад (расми 2.3), бинобар ин, ҳаҷми он ба

$$V = (a - 2x)^2 \cdot x = a^2x - 4ax^2 + 4x^3$$

баробар мегардад.

Ҳамин гуна қимати x -ро ҷустуҷӯ намудан лозим аст, ки барои он функсияи V ба қимати максималӣ соҳиб гардад. Барои ин функсияи V -ро тадқиқ намуда, максимум ва минимуми онро меёбем:

$$V' = a^2 - 8ax + 12x^2, \quad a^2 - 8ax + 12x^2 = 0$$

Аз ин ҷо, ба $x_1 = \frac{a}{2}$, $x_2 = \frac{a}{6}$ доро мешавем.

Ҳамин тариқ, нуқтаҳои критикӣ функсияро ёфтем.

Гуфтаҳои нуқтаи 5 дар бораи истифодабарии қоидаи дуҷуми муайян намудани экстримумро истифода мекорем.

$$V'' = 24x - 8a$$

$$V''\left(\frac{a}{2}\right) = 24 \cdot \frac{a}{2} - 8a = 12a - 8a = 4a > 0$$

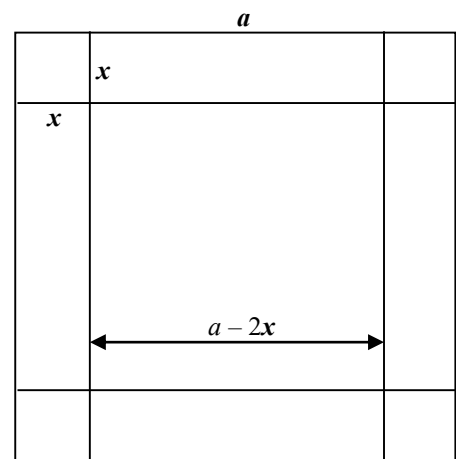
Дар ин нуқта функсия ба минимум доро мешавад.

$$V''\left(\frac{a}{6}\right) = 24 \cdot \frac{a}{6} - 8a = 4a - 8a = -4a < 0$$

Пас дар ин нуқта ба максимум доро мегардад.

$$V\left(\frac{a}{6}\right) = a^2 \cdot \frac{a}{6} - 4a \cdot \frac{a^2}{36} + 4 \cdot \frac{a^3}{216} = \frac{a^3}{3} \left(\frac{1}{2} - \frac{1}{3} - \frac{1}{18} \right) = \frac{2a^3}{27}$$

Бе ягон таҳлили иловагӣ маълум менамоем, ки функсия ба максимум ҳангоми $x = \frac{a}{6}$ будан доро мешавад. Агар квадратҳои тарафҳояшон ба $\frac{a}{2}$ баробар бударо бурем, он гоҳ аз пораи квадратшакли оҳанин ҳеч чиз боқӣ намонанд ва ҳаҷми қуттӣ ба сифр баробар мешавад. Бо вучуди ин қиматҳои нуқтаҳои критикӣ ёфташударо ба ҳосилаи тартиби дуҷуми функсия гузошта экстримуи функсияро муайян менамоем.

Расми 2.3

$$V''\left(\frac{a}{2}\right) = 4a > 0.$$

Дар ин маврид, функция ба минимум доро мегардад.

$$V''\left(\frac{a}{6}\right) = -4a < 0.$$

Пас функция ба максимум доро будааст.

$$V_{\max} = V\left(\frac{a}{6}\right) = \left(a - 2 \cdot \frac{a}{6}\right)^2 \cdot \frac{a}{6} = \frac{4a^2}{9} \cdot \frac{a}{6} = \frac{2a^3}{27}$$

Хулоса, тарафи квадратҳои буридашуда бояд $\frac{1}{6}$ ҳиссаи тарафи квадрати додашудаи пораҳои квадратшакли оҳаниро ташкил диҳад.

Ҳангоми $x = \frac{a}{6}$ будан ҳаҷми максималии куттӣ ба

$$V_{\max} = \frac{2a^3}{27}$$

баробар мегардад.

Баъди ба анҷом расидани ҳалли масъала устод бо донишҷӯён ҳамчун зинаи шарҳдиҳӣ ҳалли масъаларо бо ёрии саволу ҷавоб таҳлил менамояд.

Зинаи шарҳдиҳӣ

Устод. Аз шарт ва натиҷаи ҳалли масъала чӣ гуна хулосаи амалӣ баровардан мумкин аст?

Донишҷӯи Д: Дар шартҳои масъала чизи муҳим чӣ тавр партовҳои намудҳояшон гуногуни истеҳсолоти асосиро дар хоҷагиҳо самаранок истифода бурдан мебошад. Бо ибораи дигар, партовҳоро партофтани лозим набуда, балки аз онҳо ягон борҷойгоҳ(зарф) тайёр кардан мумкин аст, яъне корхонаи мазкур маҳсулоти истеҳсолиро сарфа менамояд.

Донишҷӯи С ҷавоби донишҷӯи Д-ро пурра намуда, мегӯяд, ки дар мамлақати мо ҳар сол садҳо миллион чунин зарфҳои гуногун истеҳсол менамоянд ва бинобар ин, моро зарур аст, ки ҳамин гуна зарфҳоро аз партовҳо истеҳсол намоем, ки барои хароҷоти кардашуда вай дорои ҳаҷми калонтарин буда, ба таври иловагӣ маводи истеҳсолиро сарфа намояд.

Устод: Фикр кунед, ки боз чӣ гуна саволҳои иқтисодӣ ба миён омаданиш мумкин аст?

Донишҷӯи К: Ба фикри ман, дар ин ҷо боз як проблемаи асосии дигар ҳалталаб мебошад. Ин проблема сарфа кардани вақти корӣ мебошад, яъне сарфа намудани меҳнат, барои тайёр намудани зарфҳои ҳаҷмашон максималӣ ба кам шудани миқдори истеҳсоли зарфҳо оварда мерасонад.

Устод: Аз таҳлили шарт ва натиҷаҳои бадастовардаи ҳалли масъалаи одитарин мо ба хулосае омадем, ки сарфаю сариштакорона истифода бурдани партовҳо дар корхонаҳои истеҳсоли метавонад манбаи даромадҳои иловагӣ бошад. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки речаи сарфаи ашёи хом, ба таври ратсионалӣ истифодабарии қувваи корӣ, ин аз омилҳои асосии баланд бардоштани даромаднокии корхона будааст.

Адабиёт

1. Апанасов, П.Т. Методика решения задач по математике с экономическим содержанием [Текст] / П.Т.Апанасов. - М.: Просвещение, 1976. – 65 с.

2. Высшая математика для экономистов: Учебн. Пособие для вузов/ Н.Ш.Кремер, Б.А. Путько и др. Под ред. Проф. Н.Ш.Кремера.-М., Банки и биржи, ЮНИТИ.1997.-439.
3. Высшая математика для экономистов: Учебн. Пособие для вузов/ Серия «Высшее образование». –г. Ростов н/Д:Феникс, 2004.-640с.
4. Гейл Д. Теория линейных экономических моделей. М., Изд-воиностранный литературы, 1963г. -418с.
5. Солодовников А.С., Шандра И.Г.Руководство к решению задач по курсу «Математика в экономике».М.,1996г.
6. Солиев, М.Н. Нақши ҳалли масъалаҳои мазмуни иқтисодидошта дар ташаккули тафаккури математикии бакалаврҳо ҳангоми омӯзиши ҳосила ва татбиқи амалии он [Матн] / М.Н.Солиев, Р.М.Раҳимов // Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати професорон, устодон ва бакалаврҳои ДДМИТ таҳти унвони “Таъмини рушди иқтисодию иҷтимоии ҚТ дар шароити муосир: Муаммоҳо ва дурнамо”бахшида ба соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (2019-2021). - Душанбе: ДДМИТ, 2019. – С. 292-294. - 0,25 ҷ.ч.
7. Солиев, М.Н. Ҳалли масъалаҳои мазмуни иқтисодидошта дар ташаккули тафаккури математикии бакалаврҳо ҳангоми омӯзиши муодилаҳои ҳагтии дифференциалӣ [Матн] / М.Н.Солиев, Р.М.Раҳимов // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масоили мубрами математика ва таълими он” бахшида ба “20-солагии омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” (ва ба 70-солагии профессор А.Э. Сатторов),(05.12). – Бохтар: ДДБ, 2020. - С. 251-254. - 0,25 ҷ.ч.
8. СолиевМ.Н. Ҳалли масъалаҳои мазмуни иқтисодидошта дар ташаккули тафаккури математикии бакалаврҳо ҳангоми омӯзиши интегралӣ муайян [Матн] / М.Н.Солиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (ISSN 2074 -1847). - №1. – 2019. – С. 303-307. - 0,25 ҷ.ч.
9. Ҳалли масъалаҳои мазмуни иқтисодидошта дар раванди таълими математикаи олии ҳамчун восити амалигардонӣ касбӣ-нигаронии иқтисодчиён. Паёми ДМТ (ISSN 2074 -1847), №9, – Душанбе: ДМТ, 2022, - С. 261-269. - 0,9 ҷ.ч.

МЕТОД СДАЧИ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПРИМЕНЕНИЯ ФУНКЦИИ ЭКСТРЕМАЛЬНОСТИ В ЭКОНОМИКЕ

СОЛИЕВ МИРЗОН НОРОВИЧ,

старший преподаватель кафедры высшей математики
Таджикский государственный финансово-экономический университет
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14.
Тел.: (+992) 777-07-19-06.

Развитие современной экономической науки характеризуется широким применением математических методов и моделей. Математические методы являются одной из составляющих методов всех экономических наук, в том числе экономической теории и математической статистики. Использование математических методов и моделей в сочетании с тщательным экономическим анализом раскрывает новые возможности.

Все учебные предметы изучают в целом одно - природу окружающей среды и развитие человеческого общества. Например, взаимосвязь математики и экономики.

Глубокое и осознанное овладение основами математики не только закладывает прочную основу для дальнейшего изучения самого предмета, но и применение математики позволяет правильно и лучше преподавать другие вузовские предметы, например экономические. На самом деле математика — мощное оружие в решении проблем, связанных с современной экономикой.

Математические методы уже давно играют важную роль в решении важных экономических задач. В процессе решения задач экономического содержания студенты оттачивают свои экономические знания в ходе различных математических анализов и дискуссий и становятся все более готовыми к решению более сложных задач.

Связь между математикой и экономическими предметами осуществляется в разных формах и ситуациях.

Ключевые слова: *Математическое мышление, дифференциал, формализация, математическая модель, экономические интерпретации, себестоимость, производительность труда, заработная плата, объём производства, объём прибыли.*

METHOD FOR STUDENTS' INDEPENDENT WORKS IN STUDYING THE APPLICATION OF THE EXTREMUM FUNCTION IN THE ECONOMY

SOLIEV MIRZON NOROVICH,

Senior Lecturer, Department of Higher Mathematics

Tajik State Financial and Economic University

734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimov str.

Phone: (+992) 777-07-19-06.

The development of modern economic science is characterized by the wide application of mathematical methods and models. Mathematical methods are one of the components of the methods of all economic sciences, including economic theory and mathematical statistics. Using mathematical methods and models in combination with thorough economic analysis, new opportunities are revealed.

All educational subjects study one thing as a whole - the nature of the environment and the development of human society. As an example, the relationship between mathematics and economics

Deep and conscious mastering of the basics of mathematics not only lays a solid foundation for the further study of the subject itself, but the application of mathematics makes it possible to properly teach other university subjects, such as economic subjects, more and better. In fact, mathematics is a powerful weapon in solving problems related to modern economics. Mathematical methods have played a role in solving important economic problems for a long time. In the process of solving problems of economic content, students polish their economic knowledge during various mathematical analyzes and discussions and become more and more ready to solve more difficult problems.

The connection between mathematics and economic subjects is carried out in different forms and situations.

Key words: *Mathematical thinking, differential, formalization, mathematical model, economic interpretations, cost, labor productivity, wages, production, arrived.*

УДК: 338.46

**МАСОИЛИ САТӢ ВА СИФАТИ ЗИНДАГИИ АӢОЛИИ МИНТАӢА
ДАР ТАӢҚИҚОТИ НАЗАРИЯВӢ**

НАЗАРОВ МУРОДАЛИ СОЛИӢОВИЧ,

докторант (PhD)-и кафедраи назарияи иқтисодии

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Тел.: (+992) 986-07-97-97. E-mail: murodali90@list.ru.

Дар мақола оид ба сатҳ ва сифати зиндагии аҳолии минтақа дар таҳқиқотҳои назариявӣ ва амалии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои дарозмӯҳлат сухан меравад. Масъалаҳое, ки бояд дар барномаҳои давлатӣ дарҷ ёбанд, аз ҷумла марҳилаҳои нави рушд, рушди сифати зиндагӣ, дастрасии физикӣ ва иқтисодии маҳсулоти гизой, ҳифзи муҳити зист ва идоракунии самарабахш, риояи меъёрҳои агротехникӣ ва дар маҷмӯъ, истифодаи дурусти захираҳои замини ҷумҳурӣ ва афзалиятҳои кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ пешниҳод карда шудаанд. Расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва наст кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ маркази масъалаҳоро дарбар мегиранд. Дар мақола муайян карда шудааст, ки ду усули рушди иқтисодӣ вучуд дорад ва роҳҳои рушди иқтисодиро ҳамчун категорияи иқтисоди миллӣ бо якчанд мафҳумҳо маънидод карда пешниҳодҳо оварда шудааст. Муайян карда шудааст, ки мафҳуми сифати ҳаётро аз кадом ҷониб баррасӣ кардан мумкин аст ва таҳлилҳои пешакии ҳама гуна соҳаи иқтисоди миллӣ, бахусус бахшҳои асосии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: сифати зиндагии аҳолӣ, рушди деҳот, дастрасии аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ, кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, таъмини корхонаҳои саноатӣ ба ашӯи хом, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ, марҳилаҳои сифат, рушди босуботи иқтисодиёт, мафҳуми сатҳи зиндагии аҳолӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ рушди иқтисодӣ, бахусус ташаккули он дар маҳалҳои алоҳида ҳамеша мадди назари давлат буда, беҳсозии сатҳи зиндагии аҳолӣ дар суханронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша ҷойгоҳи муҳимро касб менамояд. Аз таҳлили адабиёти илмии мавҷуда бармеояд, ки сиёсати иқтисодӣ дар ҳар як кишвар аз сатҳи зиндагии аҳолии он саҳт вобастагӣ дошта, маҳз дар ҳамин замина мо ба дастовардҳои иқтисодӣ ноил мегардем.

Ба андешаи муҳаққиқони соҳа Қодирзода Д.Б. ва Собирзода Н.М. ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд ба марҳилаи нави рушд – “марҳилаи сифат” гузарад; асри XXI-ро бисёр созмонҳои байналмилалӣ асри сифат эълон кардаанд. Сифат нишондиҳандаи самаранокии баланди меҳнат дар ҷомеа, манбаи сарвати миллӣ ва омили рафъи бӯҳронҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад [3, саҳ. 18-24].

Ҷунон ки Нурализода А.Н. қайд намудаанд мазмуни мафҳуми “сатҳи зиндагӣ” гуногунҷанба ба ҳисоб меравад ва сифат тамоми ҷанбаҳои ҳаёти одамонро фаро гирифта, он яке аз омилҳои асосии сохтори иҷтимоӣ ва фаъолияти одамон мебошад. Хусусиятҳои сифатӣ инчунин барои дарки моҳияти инсон ва фарҳанги маънавӣ пояи асосӣ мебошанд [5, саҳ. 54].

Ҷунон ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21.12.2021 қайд намудаанд, ҳадафи олии давлат ва Ҳукумати мамлакат беҳтар кардани шароити зист ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми азизамон мебошад [6, саҳ. 8].

Сифат аз ду чихат – мафҳуми иқтисодӣ ва ҳам технологӣ баррасӣ мешавад. Аз ин рӯ, сифат на танҳо маҷмӯи хосиятҳо, хусусиятҳои маҳсулот, молҳо, хизматрасониҳо, корҳо, меҳнат, балки қобилияти онҳо барои қонё кардани талабот ва ниёзи одамон, роҳи расидан ба ҳадафи онҳо дар асоси талаботҳои стандартҳо, шартномаҳо, дархостҳои истеъмолкунандагон мебошад. Фасеҳзода И.С. ба он назаранд, ки рушди иқтисодӣ на танҳо тамоюли миқдорӣ, балки сифатии маҳсулот дошта, аз омилҳои истеҳсолот вобаста мебошад [9, саҳ. 55].

Аз ин ҷост, ки рушди иқтисодӣ мувофиқи консепсияи миқдорӣ ва миқдорию сифати таъриф дода мешавад.

Мувофиқи консепсияи яқум (миқдорӣ) рушди иқтисодӣ гуфта, афзоиши миқдории ҳаҷми маҳсулоти миллӣ ва даромади миллиро меноманд. Мувофиқи консепсияи дуҷум (миқдорию сифатӣ), рушди иқтисодӣ такмилдиҳи миқдорию сифати истеҳсолот ва зиёдшавии ҳаҷми маҳсулоти ҷамъияти мебошад, ки он дар ҳалли масъалаи маҳдудияти захираҳо ва баланд бардоштани сатҳи зиндаги аҳоли кумак мерасонад.

Дар маҷмӯъ, рушди иқтисодӣ ҳамчун категорияи иқтисоди миллӣ бо яқчанд мафҳумҳо маънидод карда мешавад ин ҷараёни моддӣ мебошад, ки:

- ба таври объективи арзи вучуд дорад;
- таҳти таъсири низоми омилҳо аз ҷумла моддӣ, иҷтимоӣ, табиӣ, иқлими таърихӣ, илмию техникӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳатто психологӣ фаолият менамояд;
- рушди иқтисодӣ ба тағйиротҳои миқдорӣ ва сифатӣ дар сохтори иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои алоҳида ва минтақаҳо вобаста аст;
- имконияти истифодаи максималии қонунҳои иқтисодиро талаб мекунад;
- сатҳи рушди мусбӣ, манфӣ ва сифрии тараққиёт дорад, яъне тағйирёбии он метавонад мусбӣ ё манфӣ бошад ва ё метавонад бетағйир монад;
- хусусияти мураккабу бисёрҷабҳа дошта, наметавонад бо як нишондиҳандаи алоҳида ифода шавад, зеро дилхоҳ нишондиҳанда имконияти баҳодиҳии танҳо як қисми ҷараёни мураккабро дораду ҳалос [10, саҳ. 304].

Дар таҷриба ду усули муайянкунӣ рушди иқтисодӣ вучуд дорад:

1. Рушди иқтисодӣ зиёдшавии воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар давраи вақти алоҳида мебошад.
2. Рушди иқтисодӣ зиёдшавии ММД дар давраи вақти алоҳида ба ҳар сари аҳоли мебошад.

Дар бораи омилҳои рушди иқтисодӣ сухан гуфта, пеш аз ҳама, баъзе ҳолатҳоро ба назар гирифта зарур аст:

1. Низоми мазкур дар худ се унсурро фаро мегирад, ки бевосита ба истеҳсоли маҳсулот таъсир мерасонанд:

- а) меҳнат (миқдор ва сифати захираҳои меҳнатӣ);
- б) замин (миқдор ва сифати захираҳои табиӣ ва дар асоси онҳо ба даст овардани воситаҳои гардон дар шакли ашёи хом, мавод, сӯзишворӣ ва ғ.);
- в) сармоя (дар шакли маблағгузориҳо дар фондҳои асосӣ бо дар назардошти дараҷаи технологӣ, ки сатҳи татбиқсозии пешрафти техникиро таъмин месозад).

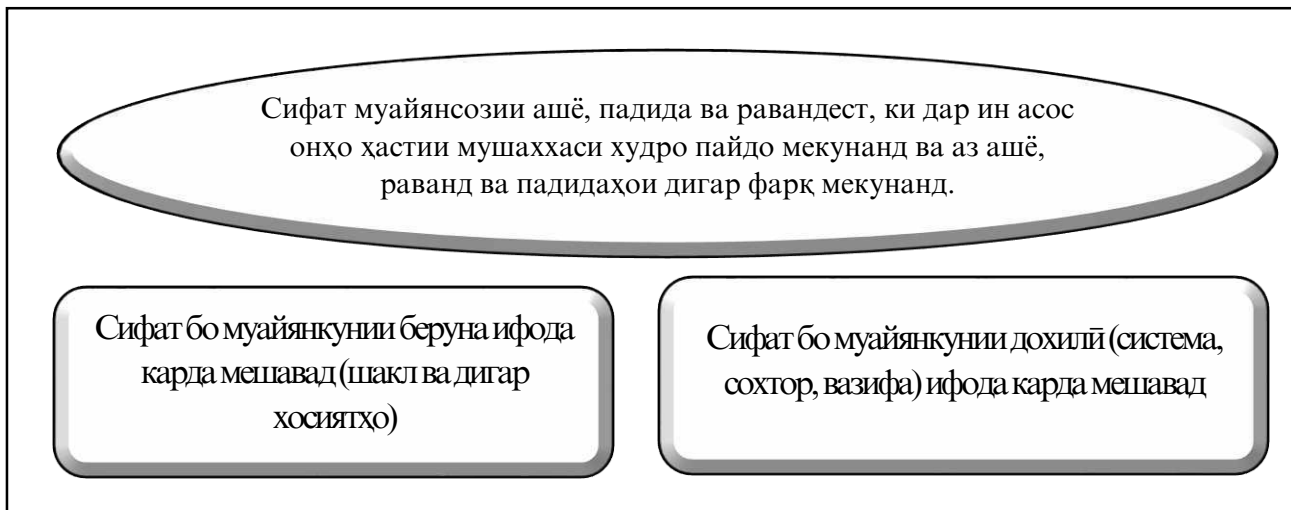
2. Низоми омилҳои рушди иқтисодӣ доимо тараққиқунанда. Дар сатҳи ҳар як унсур ва дар он дохилшаванда, ё ин ки дар гардиши фаъолияти тичоратӣ, маҳорати касбии менечерҳо, бозоршиносон, мутахассисон дар соҳаи банақшагирии стратегӣ, ояндабинии бизнес-нақша ва ғ.

3. Низоми омилҳои рушди иқтисодӣ доимо такмил меёбанд. Дар ҷараёни омӯзиши ҷуқур ва истифодаи онҳо, ки дар ин ҳолат дараҷаи деталізатсия (ба таври муфассал кор карда баромаданд) – и омилҳо баланд гардида таъсири ҳар як омил ба эътибор гирифта

мешавад. Масалан, хангоми баҳодиҳии кадрҳо сатҳи дониши кормандон ҳавасмандкунии меҳнат, речаи корӣ ва истироҳат ба назар гирифта мешавад. Дар сохтори табиӣ чараёни боз ҳам самаранок коркардабарории ашёи хоми табиӣ ба амал меоянд [12, с.60].

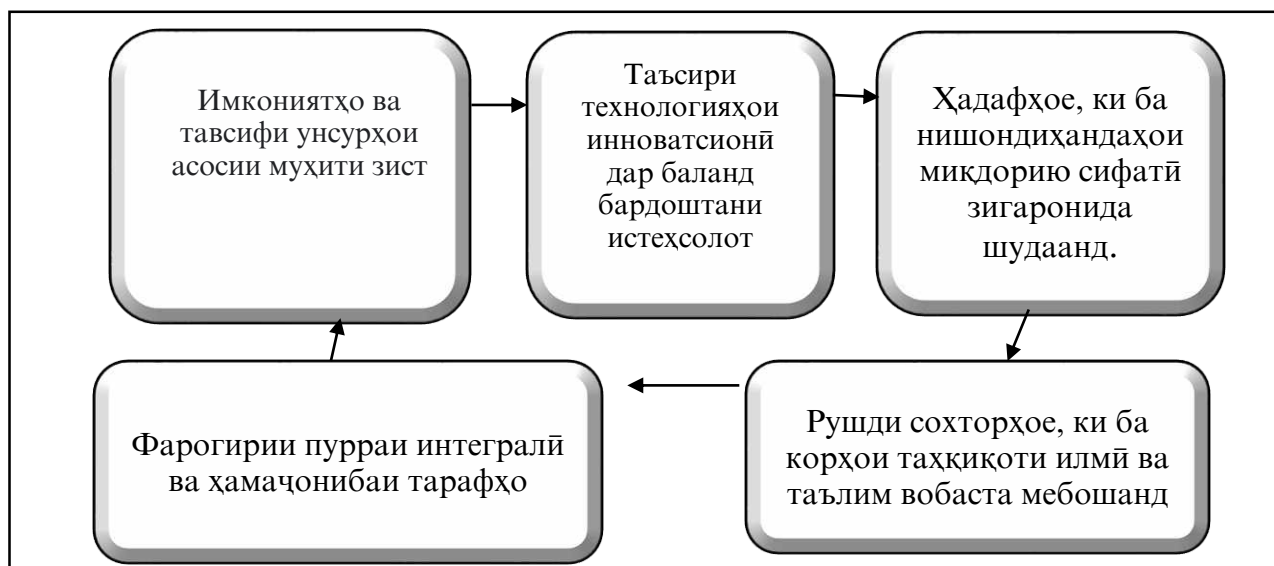
Ивази захираҳои табиӣ бо маводи сунъӣ, ки қаблан таркиби онҳо иваз шудааст, ба миён омада, он дар натиҷаи технологияи илмғунҷоиш “биостимуляторӣ” ва ғ. ба даст оварда мешавад. Ҳамаи ин ҳолатҳо таркиби унсурии микдорӣ ва сифатии омилҳои рушди иқтисодиро тағйир дода, дар дараҷаи нав тафаккури назариявӣ ва амалии азхудкунии муаммо ва баҳодиҳии онро меғузорад. Яке аз хусусиятҳои рушди иқтисодӣ вобастагии он ба омилҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад. Ба омилҳои дохилии рушди иқтисодӣ истифодаи имкониятҳои табиӣ давлат (яъне сарчашмаи ашёи хом, энергия, захираҳои маъданӣ (менералӣ) ва ғайраҳо), иқтидори кадрӣ он, захираҳои молиявӣ худӣ, таҷриба ва дониши соҳибкорони ватанӣ, муваффақ гардидани илм ва техникаи ватанӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд. Омилҳои берунӣ аз ҷалб намудани захираҳои молиявӣ аз дигар кишварҳо, ашёи хом, энергия, комёб гардидани мутахассисон ва натиҷаҳои таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ иборат мебошад. Маҷмӯи омилҳои берунӣ рушди иқтисодӣ бевосита имконияти васеъшавии иқтисоди миллиро ба вуҷуд оварда, рушди устуворро таъмин месозанд. Мафҳуми сатҳи зиндагӣ аз калимаи англисии quality of life, дар шакли ихтисоршудаи QOL; немисӣ– Lebensqualität, шакли ихтисоршудаи LQ гирифта шуда, он дар худ маънои тавсифи воқеии зиндагии аҳоли ва шахсияти ҳар як фардро таҷассум менамояд. Мафҳуми сифати ҳаётро аз якҷанд ҷониб баррасӣ кардан мумкин аст, аз ҷумла равишҳо аз нуқтаи назари психологияи иҷтимоӣ ва фалсафа, иқтисодиёт ва фарҳангшиносӣ. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки дар ин раванд мафҳуми иқтисодӣ ва иҷтимоӣ он арзиши бештарро доро мебошад, дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Мазмуни фалсафии мафҳуми «сифат»

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Барои фаҳмидани моҳияти мафҳуми «сифат», мазмуни мантиқии он, мо ба заминаҳои пайдоиши ин мафҳум бештар таваччуҳ зоҳир менамоем. Дар таърихи мураккаб ва гуногунҷабҳаи тафаккури инсонӣ, дар шакли маҷмӯӣ, намудҳои зеринро дар фаҳмиши сифат фарқ метавон кард (нигаред ба расми 2).

Расми 2. Намудҳои сифат

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Сифати зиндагӣ мафҳуми иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳам фалсафӣ мебошад, ки бо ҷаҳонбинии инсон алоқаманд мебошад. Ҳар кас ба сифати зиндагии худ ба тарзи гуногун баҳо медиҳад, аз ин рӯ ҳатто шахси нодор низ метавонад бо муносибати дақиқкорона ба ашё, нигоҳдории оқилонаи онҳо, баланд бардоштани сатҳи таҳассуси худ, донишмандии ҳуқуқу уҳдадорӣ ва малакаҳои худ, барои худ сифати баландтари зиндагиро фароҳам орад, қувваи қорӣ худро самаранок истифода намояд.

Таҳлили пешакии ҳама гуна соҳаи иқтисоди миллӣ, бахусус сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бояд пеш аз ҳама, аз таҳлили ҳаматарафаи шароитҳои мавҷудаи фаъолият оғоз гардида, дараҷаи рушди мавҷудаи сохтори истеҳсолотро инъикос намояд ва омилҳои стратегии дар оянда таъсиррасонро ҷудо созад. Ин гуна таҳқиқот бахшҳои зеринро бояд дар бар гирад:

- таҳлили муҳити беруна. Барои ин ба омилҳои иқтисодӣ, бозорӣ ва рақобатие баҳогузорӣ намудан зарур аст, ки ба рушди соҳа таъсиргузор мебошанд. Самти афзалиятнок дар ин ҳолат ин таҳияи нақшаи “маҳсулот - бозор” аст;

- таҳлили муҳити дохилӣ. Дар ин зинаи таҳқиқот бояд вазифаҳои субъектҳо гурӯҳбандӣ шаванд, ба муҳити сармоягузорӣ баҳогузорӣ намуда, шаклҳои танзими давлатӣ мушаххас гарданд ва дараҷаи рушди техникаю технология, инфрасохтори иҷтимоию муҳандисӣ таҳлил карда шаванд;

- масъалаҳои мақсадҳои стратегӣ мушаххас гарданд. Зарур аст, ки самтҳои стратегии фаъолияти соҳаи кишоварзӣ аниқ гардида, мақсадҳо ба таври мушаххас асоснок карда шаванд. Барои ба даст овардани мақсаду вазифаҳои гузошташуда таҳлили миқдорию сифатии захираҳои инсонӣ, молиявӣ ва моддӣ гузаронида шаванд;

- дар навбати худ, таҳлили самтҳои асосии фаъолияти соҳаи кишоварзӣ гузаронида шаванд. Дар ин зина баҳогузорию комплекси корхое, ки дар доираи самтҳои афзалиятноки рушди соҳа муайян гардидаанд, гузаронида шуда, пешниҳодҳои мушаххас барои ба даст овардани марому мақсадҳои гузошташуда таҳия мегарданд, ки вазъи муҳити дохилию берунаро ба инобат мегиранд;

- таҳлили сохторӣ гузаронидан зарур аст. Бояд сохтори идоракунӣ муайян карда шуда, сатҳи марказонияти таъсиррасонӣ ба соҳа асоснок карда шаванд, яъне ниҳодҳои (институтҳои) зарурӣ ташкил карда шуда, мутахассисони зарурӣ барои таҳия ва амалисозии барномаҳои давлатӣ ҷалб карда шаванд;

- мустаҳкам намудани иқтидори давлат ба воситаи ҷалби ниҳодҳои ҷамъиятӣ. Дар ин зина бояд меъёрҳои таҳия гарданд, ки фаъолияти органҳои идоракуниро назорат намуда, ба рушди шаклҳои гуногуни назорати ҷамъиятӣ таъяс карда, фаъолияти соҳибкорон ва ниҳодҳои давлатиро таҳти назорат гиранд.

Ҳамин тавр, баҳогузори фаъолияти соҳаи кишоварзӣ бояд ба таҳлили пешақӣ таъяс намуда, мавқеи субъектҳои фаъолро доир ба бадастории мақсадҳо ба назар гирад.

Ин мақсадҳо бояд бо сохтори мавҷуда муқоиса шаванд, то ин ки муайян карда шавад, ки то ҷӣ андоза онҳо ба ҳамдигар мувофиқат менамоянд. Бояд зикр намуд, ки меъёрҳои мутлақ дар ягон самти фаъолият мавҷуд нестанд, ки дар асоси он сохтори идоракунии соҳаи алоҳида ё кишоварзӣ баҳогузорӣ гардад, вале принципҳои умумии идоракунии субъектҳо мавҷуданд, ки бо таъяс ба онҳо самти самараноки истифодаи таъсиррасонии ниҳодҳои давлатиро ба соҳаи кишоварзӣ мушаххас намоем. Ҳамаи ин вазиҳои танзими давлатии соҳаи кишоварзиро мураккаб менамояд, ки бояд дар фаъолияти рӯзмарра ба инобат гирифта шавад.

Адабиёт

1. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2021. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2021. – 170 С.

2. Вазъи иҷтимоию иқтисодӣ вилояти Хатлон, январ – декабр. Душанбе – 2021. – С. 24-25.

3. Қодирзода Д.Б. Арзёбии иқтисодии рушди хоҷагии қишлоқ дар Тоҷикистон / Д.Б. Қодирзода Н.М. Собирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ №1, 2020 с., саҳ. 18-24

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» санаи истифодашуда: 28.12.2012 // Аҳбори Маҷлиси Олии ҶТ, №643, 18 05 2009 с., Душанбе 2016 с. саҳ. 6-9.

5. Нуралиев А.Н. Пути повышения уровня жизни сельского населения: на материалах Республики Таджикистан // А.Н. Нуралиев кандид. Диссертация, 2010 г., 150 стр.

6. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 21.12.2021 с., саҳ. 8

7. Солехзода А.А. Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности / А.А. Солехзода, И.С. Фасихов // Научные исследования: Ключевые проблемы III тысячелетия (Россия, Москва). - 8 (9). – 2016. - С.15-23.

8. Солехзода А.А. Стратегические аспекты обеспечения продовольственной безопасности в Таджикистане / А.А. Солехзода, И.С. Фасихов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 3. С. 5-9.

9. Фасихов И.С. Ҳолат ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С. Фасихов // Паёми молия ва иқтисод (маҷалаи илмӣ-амалӣ). Душанбе-2019, №2 (18), саҳ. 52-59.

10. Фасихов И.С. Иқтисодӣти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ // И.С. Фасихов / Вазоити таълимӣ Душанбе – ДМИТ 2015 с., 304 саҳ

11. Фасеҳзода И.С. Моҳияти механизми иқтисодии хочагидорӣ ва таҳаввулоти он дар рушди босуботи иқтисодӣ / И.С.Фасеҳзода, Х.А.Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷаъмиаӣ 2020, №7, саҳ 214-218.

12.Фасеҳзода И.С. Рушди истеҳсолоти маҳсулоти озуқаворӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти минтақа / И.С.Фасеҳзода, Назарзода А.С. // Идоракунии давлатӣ 202, №3 (52), саҳ. 58-64.

ПРОБЛЕМЫ УРОВНЯ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ РЕГИОНЕ В ТЕОРЕТИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ

НАЗАРОВ МУРОДАЛИ СОЛИХОВИЧ,

докторант (PhD) кафедры экономической теории

Таджикского государственного финансово-экономического университета.

734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Нахимова, 64/14.

Тел.: (+992) 986-07-97-97. E-mail: murodali90@list.ru.

В статье рассматривается вопрос о уровне и качестве жизни населения региона в теоретических и практических исследованиях Республики Таджикистан на многолетнюю перспективу. Вопросы, подлежащие решению в государственных программах, в том числе новые этапы развития, качество жизни, физическая и экономическая доступность продовольствия, охрана окружающей среды и эффективное управление, соблюдение агротехнических норм и, в целом, надлежащее использование земельных ресурсов страна производство органической сельскохозяйственной продукции.

Достижение национальных целей, сокращение бедности и развитие сельского хозяйства лежат в основе проблемы. В статье выделяются два метода экономического развития и в ряде терминов объясняются пути экономического развития как категории национальной экономики. Определено, как можно рассматривать понятие качества жизни, и рассмотрен предварительный анализ любой отрасли народного хозяйства, особенно основных отраслей уровня жизни в сельской местности.

Ключевые слова: *качество жизни населения, развитие региона, доступность населения к продуктам питания, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, обеспеченность промышленных предприятий сырьем, развитие дехканских хозяйств, этапы качества, устойчивое экономическое развитие, уровень жизни населения.*

PROBLEMS OF LEVEL AND QUALITY OF LIFE IN THE REGION IN A THEORETICAL STUDY

NAZAROV MURODALI SOLIKHOVICH,

doctoral candidate (PhD) of the chair of economic theory of

Tajik State Finance and Economics University.

734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimova Ave.

Phone: (+992) 986-07-97-97. E-mail: murodali90@list.ru.

The article deals with the issue of the level and quality of life of the population of the region in theoretical and practical research of the Republic of Tajikistan for a long-term perspective. Issues to be addressed in government programs, including new stages of development, quality of life, physical and economic accessibility of food, environmental protection and good governance, compliance with agricultural standards and, in general, the proper use of land resources of the country producing organic agricultural products.

Achieving national goals, reducing poverty and developing agriculture are at the heart of the problem. The article singles out two methods of economic development and explains in a number of terms the ways of economic development as a category of the national economy. It is determined how

the concept of quality of life can be considered, and a preliminary analysis of any sector of the national economy, especially the main sectors of the standard of living in rural areas, is considered.

Key words: *quality of life of the population, development of the region, accessibility of the population to food, agriculture, agro-industrial complex, provision of industrial enterprises with raw materials, development of dekhkan farms, stages of quality, sustainable economic development, standard of living of the population.*

УДК: 330.34

**УРОВЕНЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ
УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКЕ**

НЕЪМАТОВА ШАРИФАМО МИРЗОДАВЛАТОВНА,

ассистент кафедры экономики

Институт технологии и инновационного менеджмента в городе Куляба.

735140, Республика Таджикистан, город Куляб, микрорайон Борбад.

Тел.: (+992) 988-74-49-19. E-mail: n.sharifa@mail.ru

В статье рассматривается вопрос о проблемы продовольственной безопасности в условиях устойчивое развития экономике на долгосрочную перспективу. Предлагаются вопросы, которые должны быть включены в стратегию, в том числе физическая и экономическая доступность качественного продовольствия, сохранение экологических норм и эффективного менеджмента, соблюдения агротехнических норм и в целом использование преимуществ страны в производстве органической сельскохозяйственной продукции. Достижение стратегических целей, доступность продовольствия населению, снижение уровня бедности и развитие агропромышленного сектора составляют основу исследования.

Основные направления реформирования агропромышленного комплекса и основные принципы государственной поддержки отраслей производства продовольственных товаров обозначены в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года, что предусматривает поэтапную реализацию соответствующих отраслевых программ или стратегий развития, в том числе и в сфере продовольственной безопасности.

Сделан вывод, что только реализация стратегии продовольственной безопасности считается выгодным для всего общества, которая содействует достижению стратегических задач Правительства Республики Таджикистан в области обеспечения устойчивого роста национальной экономики.

Ключевые слова: *продовольственная безопасность, стратегия, доступность продовольствия, агротехнические нормы, продовольственное обеспечение, устойчивое развитие экономическое норма потребления.*

Стратегическими целями государственной политики в Таджикистане являются: достижение энергетической независимости; вывод страны из транспортно-коммуникационной изоляции, ускоренная индустриализация и обеспечение продовольственной безопасности, как элемента национальной безопасности.

Потребление продовольствия признается важнейшим критерием качества жизни и социального благополучия населения. Обеспечение гарантированного доступа населения к продовольствию приобрело приоритетный характер в масштабах всего мира и рассматривается в контексте «продовольственной проблемы».

В результате снижения объема производства сельскохозяйственной продукции за годы реформ на селе и ухудшения инфраструктуры продовольственного обеспечения, значительно возросли импорт и стоимость продуктов питания, что в итоге привело к созданию искусственного избытка продовольствия при снижении душевого потребления населения в Республике Таджикистан.

Продовольственное обеспечение населения является одним из составляющих продовольственной и в целом экономической безопасности страны. Условием устойчивости продовольственного обеспечения является самообеспечение, под которым понимается удовлетворение основной части потребностей населения в продуктах питания за счет местного производства. В условиях Республики Таджикистан приоритетное значение принадлежит зерновым, картофелю, фруктам, молочным и

мясным продуктам. Другие виды продовольствия (плоды, овощи, яйца, ягоды) являются предметом регионального самообеспечения.

Состояние продовольственного обеспечения в стране характеризуется низким уровнем правовой ответственности хозяйствующих субъектов, отсутствием необходимой инфраструктуры, высокой степенью монополизации торговли отдельными группами на рынках, массовыми нарушениями качественных характеристик реализуемых продуктов питания, низким уровнем культуры рыночных отношений. Разрушается социальная сфера села, падает мотивация труда, усиливаются негативные поведенческие тенденции, подрывающие устои и определенные преимущества сельских местностей, как сферы обитания и культуры значительной части населения страны.

Обладая огромным природным потенциалом, страна имеет продовольственный дефицит, является импортозависимой и длительное время находится в зоне «гуманитарной помощи». В сложившейся ситуации роль государства в регулировании обеспечения населения продовольствием значительно возрастает.

Усилению угроз для продовольственной безопасности Республики Таджикистан в условиях глобализации и вступления в ВТО, проблемам обеспечения её безопасности, развития импортозамещения уделено достаточно внимания в научной и специальной литературе. Вместе с тем, исследованию механизмов формирования и регулирования системы продовольственной безопасности населения в рамках страны и ее отдельных регионов и выработка рекомендаций по эффективному взаимодействию ее элементов, несомненно, имеют ценное значение в сфере осуществления экономических реформ в Республике Таджикистан.

С целью оценки состояния продовольственной безопасности необходимо учитывать следующие факторы: степень развития сельского хозяйства; доходы населения и качество питания; состояние импорта продовольствия; угрозы продовольственной безопасности; обеспеченность земельными ресурсами; состояние основных фондов агропромышленного комплекса; уровень государственной поддержки производителей сельскохозяйственной продукции и др.

Реформа сельского хозяйства Республики Таджикистан, обусловленная переходом к рыночным отношениям, началась с процесса реорганизации традиционных колхозов и совхозов в новые корпоративные формы в надежде, что реструктуризация позволит повысить производительность труда в заведомо неэффективных секторах. При этом параллельно осуществлялась земельная реформа, с тем чтобы заложить правовую основу землепользования в стране.

Земля в Таджикистане остается в исключительной собственности государства (статья 13 Конституции Республики Таджикистан). Земля не может быть приватизирована, но права пользования на землю могут быть переведены на индивидуальное или «частное» пользование. Суть земельной реформы в Таджикистане заключалось в перераспределении государственных сельскохозяйственных угодий среди производителей через механизм права землепользования. Согласно Конституции РТ и Земельного кодекса, где заложен принцип рационального использования земельных ресурсов, землепользователь несет ответственность за использование земли в соответствии с целевым назначением и обязан стремиться к повышению плодородия земли, а также использовать природоохранные технологии.

Как отмечает профессор Одинаев Х.А., одной из важнейших составляющих механизма регулирования землепользования и управления земельными ресурсами является наличие надежной нормативно-правовой базы, которая гарантировала бы

возможность принятия управленческих решений, исходя из взаимной экономической и экологической заинтересованности землепользователей и обществ. Также отмечается, что совершенствование экономического механизма регулирования землепользования должно основываться на всестороннем анализе ситуации, сложившейся в экономике и социально-производственной сфере региона, комплексной и объективной оценке имеющихся ресурсов, выборе направлений развития агропромышленного производства и механизмов их реализации [4, с. 93-97].

Площадь пашни, особенно орошаемой, в Республике Таджикистан весьма ограничена. Горы занимают почти 93% ее территории и только 26,0 % составляют сельхозугодья, более 76,8%, которых являются сезонными пастбищами. По данным земельного баланса, на 2020 г. 762,1 тыс. га являются интенсивно используемыми угодьями (пашня + многолетние насаждения). Всего орошаемых земель – 762 тыс. га, с которых получают до 90% валового сельскохозяйственного продукта, создаваемого в Республике Таджикистан [1, с.437-438].

Из-за малоземелья республика вынуждена была осваивать такие земли, которые в других странах считаются бросовыми: песчано-каменистые, засоленные, присадочные, почво-грунты лессовых плато и значительные площади горных территорий с уклонами выше критических для применения поверхностного орошения, что привело к эрозии почв.

Повышение эффективности функционирования системы землепользования является необходимым условием обеспечения устойчивости сельского хозяйства, увеличения объема производства сельскохозяйственной продукции. Повышение эффективности использования земельных ресурсов в сельском хозяйстве Республики Таджикистан в значительной степени зависит от четырех факторов: экологического менеджмента, формы собственности, эффективности хозяйствования на земле, эффективности инвестиций.

Относительно эффективности инвестиций таджикский ученый Исайнов Х.Р. отметил, что она проявляется в освоении земель пригодных к орошению, способствующих увеличению производства продукции и обеспечению населения продовольствием [3, с. 188].

Одним из основных условий увеличения продукции сельского хозяйства является эффективное использование земельных угодий, обеспечивающее будущую урожайность растениеводческих культур. В разрезе четырех регионов Республики Таджикистан посевные земли неравномерно распределены, что усугубляет положение дел с продовольственным обеспечением населения как в масштабах страны, так и ее регионов по отдельности (таблица 1).

Таблица 1. Сельское хозяйство в разрезе четырех регионов Республики Таджикистан (ориентировочные данные)

Регион	(в процентах)				
	Согдийская область	Хатлонская область	РРП	ГБАО	Таджикистан
Валовой сельскохозяйст-венный продукт	30%	50%	16%	4%	100%
Сельскохозяйственные земли	25%	39%	20%	16%	100%
Засеянные	34%	47%	18%	1%	100%
Крупный рогатый скот	28%	42%	24%	6%	100%
Овцы/козы	35%	40%	21%	4%	100%

Источник: Анализ авторы

Горный регион ГБАО является крупнейшим в стране, но с меньшим количеством населения и сельскохозяйственной деятельности. Хатлонская область с наибольшим количеством населения (3,1 млн.) является крупнейшим регионом в Таджикистане с долей сельского хозяйства 50 процентов в валовом сельскохозяйственном продукте страны, где доля хлопка 60 процентов, зерновых - 50 процентов, и пастбищ для скота и мелкого рогатого скота - 42 процентов. Согдийская область и РРП имеют вместе примерно такой же вклад в сельскохозяйственное производство страны, а Горно-Бадахшанской автономная область - 4 процентов [9, с.53].

В целом, площадь посевов зерновых в Согдийской области и РРП примерно одинакова. Плодовые культуры, картофель, овощи и бахчевые равномерно распределены между тремя основными сельскохозяйственными регионами страны. Сады и виноградники выращивают в основном в Согдийской и Хатлонской областях, в Согдийской области более 50 процентов садов и Хатлонской области более 50 процентов виноградников. Несмотря на приватизацию аграрного сектора и либерализацию торговли, структура производства в сельскохозяйственном секторе страны, показанная выше, по-прежнему отражает отраслевую специализацию времен Советского Союза. Продовольственная безопасность в республике и регионах напрямую зависит от проводимой государственной политики в агропромышленном комплексе, реализации стратегии импортозамещения, институциональных проблем. Анализ продовольственной безопасности путем самообеспеченности продовольствием, степени физической, и экономической доступности продовольствия для населения на примере Согдийской области, позволил определить относительно низкий уровень продовольственной безопасности региона.

Как Фасехзода И.С. отметила что, обеспечение приоритетного развития агропромышленного комплекса как важнейшего гаранта продовольственной безопасности и социально-экономической стабильности общества предполагает принятие мер в двух направлениях. Первое, связано с необходимостью создания условий для наращивания производства сельскохозяйственной продукции до уровня, достаточного для удовлетворения потребности в ней по научно-обоснованным нормам; второе, заключается в поддержке платежеспособного спроса населения, достаточного для рационального питания [8, с.76].

Динамика производства сельскохозяйственной продукции и объем посевных площадей, используемых для их выращивания, приведены в таблице 2.

Таблица 2. Посевная площадь и валовой сбор сельскохозяйственной продукции в Республике Таджикистан

	2010	2019	2020	2021
Посевная площадь, тыс. га	839,5	847,0	856,7	861,7
Озимые культуры	274,2	232,4	233,2	230,5
Зерновые культуры	274,2	232,4	233,2	230,5
Яровые культуры	565,3	614,6	624,4	631,2
Зерновые культуры	185,7	614,6	158,2	163,4
из них:				
Пшеница	90,0	56,6	60,3	68,3
Ячмень	48,2	46,8	47,2	45,9
Технические культуры	194,2	215,5	213,4	202,0
Картофель	31,7	51,8	52,7	57,2

Овощи	44,8	67,0	70,4	71,2
Бахчевые	20,9	21,9	22,7	22,6
Валовой сбор, тыс. тонн				
Овощи	1142,6	2182,6	1561,5	1586,3
Зерновые	1261,6	1414,5	1021,5	1041,3
Картофель	760,1	994,4	2479,4	2597,6
Бахчевые	482,4	701,3	756,9	818,8

Источник: Продовольственная безопасность и бедность/Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан-Душанбе, 2021.- №4- С.64.

В общественных и дехканских хозяйствах на 1 января 2022 года убрано и обмолочено зерновых и зернобобовых с площади 295723 гектара, с которой намолочено 838075 тонн зерна (без кукурузы) с урожайностью 28,3 ц/га. С площади 33146 га накопано 735757 тонн картофеля с урожайностью 222,0 ц/га, с площади 40153 гектара собрано 1219019 тонн овощей с урожайностью 303,6 ц/га, с площади 19091 гектар собрано 552955 тонн бахчевых с урожайностью 289,6 ц/га. За этот период произведено 216170 тонн фруктов и 151704 тонны винограда или меньше фруктов на 14,4%, а больше винограда на 22,4% к аналогичному периоду прошлого года.

В январе - декабре 2021 года хозяйства населения произвели для собственных нужд и реализации 499473 тонны зерна (в том числе 216874 тонны пшеницы), 302186 тонн – картофеля 1081864 тонны – овощей (в том числе лука 150463 тонны), 159755 тонн - бахчевых, 228272 тонны – фруктов (в том числе 94487 тонн – яблок, 34460 тонн – абрикоса) и 115798 тонн – винограда.

По состоянию на 1 января 2022 года в общественных и дехканских хозяйствах засыпали 52604 тонны семян зерновых и зернобобовых культур (в том числе 45085 тонн семян пшеницы), 1240 тонн кукурузы на зерно, 1173 тонны неочищенного риса, 70474 тонны картофеля и 14395 тонн семян хлопка. По сравнению с аналогичным периодом прошлого года засыпано больше семян кукурузы на зерно – на 12,7%, неочищенного риса – на 1,3%, картофеля – на 5,1% и семян хлопка – на 7,6%, а зерновых и зернобобовых по сравнению с аналогичным периодом прошлого года засыпано меньше на 2,9% (в том числе пшеницы больше на 0,1%).

По состоянию на 1 января 2022 года в общественных и дехканских хозяйствах произведен подзимний сев сельскохозяйственных культур на площади 18474 га, что на 6,8% меньше по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. Из общей посевной площади составляют: 1912 га – картофель, 12247 га – овощи (в том числе лук – 8657 га, морковь – 1821 га, капуста – 792 га, чеснок – 56 га, другие овощи – 921 га), 28 га – семена овощей и 4287 га – кормовые культуры.

По сравнению с аналогичным периодом прошлого года больше посеяно картофеля на 26,0%, кормовых культур на 5,3%, а меньше посажено овощей на 13,5% и семян овощей на 61,5%. Посадка новых садов и виноградников. По состоянию на 1 января 2022 года в общественных и дехканских хозяйствах на площади 1351,6 га посажено новых садов, что меньше на 40,6% аналогичного периода прошлого года.

Из общей площади садов, семечковые насаждения составляют 540,2 га, косточковые 537,8 га, орехоплодные 102,9 га, субтропические 161,3 га и цитрусовые 9,4 га. Из общей площади садов, на площади 724,6 га посажено на богарных землях. За отчетный период посажено 202,6 га новых виноградников, что на 47,9% меньше, чем за соответствующий период прошлого года.

Кроме того, восстановлены сады на площади 2004,5 га и виноградники на площади 200,2 га. Запасы сельскохозяйственной продукции и готовой продовольственной продукции (без учета данных Агентства по государственным материальным запасам при Правительстве Республики Таджикистан) По состоянию на 1 января 2022 года на складах и в морозильных хранилищах запас зерновых составил 6793,5 тонны (в том числе 6574,3 тонны пшеницы, 22,0 тонны ржи, 190,0 тонны ячменя, неочищенного риса 7,2 тонны), 409,6 тонны кукурузы на зерно, 10,0 тонны подсолнуха на зерно, 8544,8 тонны картофеля, 5111,6 тонны овощей (в том числе 584,3 тонны моркови, 4527,3 тонны репчатого лука), 717,9 тонны фруктов (в том числе яблок 516,2 тонны и 41,0 тонну гранат), 672,0 тонны винограда, 4987,8 тонны муки, 1048,9 тонны растительного масла, 4809,5 тонны сахарного песка и 24705 условных банок всех видов консервной продукции.

На 1 января 2022 года поголовье крупного рогатого скота во всех категориях хозяйств составило 2424,5 тыс. голов, что на 39,3 тыс. голов или на 1,6% больше, чем за соответствующий период прошлого года. За этот период поголовье овец и коз составило 5963,9 тыс. голов, что больше на 160,5 тыс. голов, или на 2,8%. Из общего поголовья скота, доля хозяйств населения составляет 92,8% крупного рогатого скота и овец и коз – 80,8% [2, с.66].

Увеличилось поголовье крупного рогатого скота в хозяйствах ГБАО на 3,3%, Хатлонской области на 1,4%, Согдийской области на 1,0% и РРП на 2,4%.

В Таджикистане доля продовольственных товаров в общем объеме экспорта январь-декабрь 2020 и 2021 годы составила соответственно 2,3 и 2,5%. В импорте удельный их вес значительно выше и составлял, соответственно, 24,1 и 21,0% [2, с.67].

Основными импортированными товарами являются: пшеница - занимающие наибольший удельный вес, сахар, молочные продукты, яйца и др.

Импорт продовольственных товаров за январь-декабрь 2021 года увеличился по сравнению с январём-декабрём 2020 годом на 2,8%, в том числе импорт молока и молочных продуктов на 7,4%, пшеницы на 2,9 %, сахара и кондитерских изделий на 12,4 %, соков фруктовых и овощных на 26,7 %, фруктов и плодов на 42,8 % и яиц на 8,7 % (табл.3).

Таблица 3. Экспорт, импорт основных продуктов питания и их доля в общем объеме торговли Республики Таджикистан январь – декабрь 2020-2021 гг. (тыс. тонн)

	Экспорт		2021 в % к 2020	Импорт		2021 в % к 2020
	2020	2021		2020	2021	
Продовольственные товары	142,2	226,4	в 1,6 р.	1718,0	1766,4	102,8
В том числе:						
Пшеница	-	0,7	-	999,2	1028,1	102,9
мука	0,05	-	-	89,9	56,7	63,1
Сахар и кондитерские изделия	-	-	-	144,2	162,1	112,4
Макаронны, лапша, рожки и др.	-	-	-	15,4	15,2	98,7
Масло растительное	-	-	-	102,0	92,6	90,8
Молоко и молочные продукты	0,01	-	-	8,1	8,7	107,4
Яйца	-	-	-	16,1	17,5	108,7
Чай	0,02	-	-	6,0	5,6	93,3
Картошка	-	-	-	18,0	18,0	100,0
Овощи	91,0	98,0	107,7	28,9	30,1	104,2
Фрукты и плоды	35,0	106,2	в 3,0 р.	30,6	43,7	142,8
Соки фруктовые и овощные	0,2	0,3	в 1,5 р.	1,5	1,9	126,7

Овощи консервированные, томаты	0,4	1,9	73,7	7,1	7,4	104,2
Доля пищевых продуктов в общем объеме, %	2,3	2,5	-	24,1	21,0	-

Источник: Продовольственная безопасность и бедность/Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан - Душанбе, 2021.- №4 – С.69

Как видно из таблицы импорт продовольственных товаров за январь - декабрь 2021 года увеличился по сравнению с 2020 годом на 2,8 %, в том числе импорт яиц на 8,7 %, пшеницы на 2,9%, сахара и кондитерских изделий на 12,4%, соков фруктовых и овощных на 26,7%, овощей консервированных, томатов на 4,2%, молока и молочных продуктов на 7,4 %, фруктов и плодов на 42,8%, овощей на 4,2%

Вместе с тем, за этот период уменьшился импорт масла растительного на 1,2 %, макарон, лапши, рожков и других на 1,7 %, чая на 6,7 %.

Таким образом, продовольственная безопасность является важной составной частью экономической безопасности страны, обеспечивается совокупностью экономических и социальных условий, связанных как с развитием сельского хозяйства и всего продовольственного комплекса, так и с общим состоянием национальной и мировой экономики.

По нашему мнению, республике и в её регионах имеются определенные предпосылки для формирования кластеров в том числе в сфере продовольственного рынка, что будет способствовать повышению конкурентоспособности региональной экономики, повышению занятости особое значение микроэкономической составляющей с учетом социальной и территориальной специфики.

Однако, не смотря на преимущества кластер подход в развитии региональной экономики используется ограничено. Это обусловлено с рядом причин объективного и субъективного характера: отсутствием оборотных средств, опыта работы, низкий уровень развития сельского хозяйства, перерабатывающего сектора экономики и др.

Для создания кластеров в республике целесообразно применить комбинированный подход, сочетающий в себе известные либеральный и дирижистский подходы. Это позволит создать необходимые условия для модернизации отраслей, связанных с продовольственным обеспечением регионов.

К основным предпосылкам формирования кластеров в стране и регионах можно отнести: ресурсный потенциал для производства продуктов питания, наличие спроса на указанные товары, благоприятные природно – климатические условия, повышенный спрос на экономически чистую продукцию и т. д.

Литературы

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан / Таджикистан: 30 лет государственной независимости статистический сборник, 702 стр.
2. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан Продовольственная безопасность и бедность Душанбе-2019 76 с.
3. Исайнов Х.Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика). – М.: МСХА им.К.А. Тимирязева, 2007. – С.188.
4. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве. – М.: МАКС Пресс, 2004. – С.93-97.
5. Солехзода А.А. Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности / А.А.Солехзода, И.С.Фасихов // Научные исследования: Ключевые проблемы III тысячелетия (Россия, Москва). - 8 (9). – 2016 С.15-23.

6. Солеҳзода, А.А. Стратегические аспекты обеспечения продовольственной безопасности в Таджикистане / А.А.Солеҳзода, И.С. Фасеҳзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально – экономических и общественных наук. Душанбе, 2018. №3.- С. 3-8.

7. Фасеҳзода И.С. Система продовольственной безопасности в условиях кластеризации национальной экономики / И.С. Фасеҳзода / Журнал Экономика. М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. 2017. № 2 (40). С. 132-137.

8. Фасеҳзода И.С. Формирование стратегии экономической безопасности в условиях трансформации национальной хозяйства на примере продовольственной безопасности Республики Таджикистан / И.С. Фасеҳзода / кандидатская диссертация. Бишкек 2017, 160 с.

9. Фасеҳзода И.С. Формирование стратегии экономической безопасности в условиях трансформации национальной экономики на примере продовольственной безопасности Республики Таджикистан / И.С. Фасеҳзода/ Монография. Душанбе 2016 г., 130 с.

САТӢИ ДАРАЧАИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ БОСУБОТИ ИҚТИСОДИӢ

НЕЪМАТОВА ШАРИФАМО МИРЗОДАВЛАТОВНА,

ассистенти кафедраи иқтисодиёти Донишкадаи технология

ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб.

735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, маҳаллаи Борбад.

Тел.: +(992) 988-74-49-19. E-mail: n.sharifa@mail.ru

Дар мақола оид ба таҳия ва татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои дарозмӯҳлат суҳан меравад. Масъалаҳое, ки бояд дар стратегия дарҷ ёбанд, аз ҷумла дастрасии физикӣ ва иқтисодии маҳсулоти гизоӣ, ҳифзи муҳити зист ва идоракунии самарабахш, риояи меъёрҳои агротехникӣ ва дар маҷмӯъ, истифодаи дурусти захираҳои замини ҷумҳурӣ ва афзалиятҳои кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ пешниҳод карда шудаанд. Расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва дастрасии аҳоли ба гизо, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ маркази масъалаҳоро дарбар мегиранд.

Самтҳои асосии ислоҳоти комплекси агросаноатӣ ва принципҳои дастгирии давлатии соҳаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷ карда шудааст, ки барои расидан ба ин ҳадафҳо бояд пайваста барномаҳо ва стратегияҳои соҳавии давлатӣ, алалхусус дар самти таъмини бехатарии озуқаворӣ кишвар амалӣ карда мешаванд.

Хулоса карда шуд, ки танҳо татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ бевосита барои ҷомеа манфиатовар буда, барои расидан ба ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини рушди босуботи иқтисодӣ миллӣ мусоидат хоҳад намуд.

Калидвожаҳо: бехатарии озуқаворӣ, стратегия, таъминнокии маҳсулоти озуқаворӣ, стандартҳои агротехникӣ, рушди босуботи иқтисодӣ, меъёри истеъмол.

LEVEL OF FOOD SECURITY IN CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY

NEMATOVA SHARIFAMO MIRZODAVLATOVNA,

assistant of the Department of Economics Institute of

Technology and Innovation Management in the Kulob town.

735140, Republic of Tajikistan, Kulyab town, Borbad microdistrict.

Phone: (+992) 988-74-49-19. E-mail: n.sharifa@mail.ru.

The article deals with the problem of food security in the context of sustainable development of the economy in the long term. Issues that should be included in the strategy are proposed, including the physical and economic accessibility of quality food, the preservation of environmental standards and effective management, compliance with agrotechnical standards and, in general, the use of the country's advantages in the production of organic agricultural products. The achievement of strategic goals, the availability of food to the population, the reduction of poverty and the development of the agro-industrial sector form the basis of the study.

The main directions of reforming the agro-industrial complex and the main principles of state support for food production industries are outlined in the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan until 2030, which provides for the phased implementation of relevant sectoral development programs or strategies, including in the field of food security.

It is concluded that only the implementation of the food security strategy is considered beneficial for the whole society, which contributes to the achievement of the strategic objectives of the Government of the Republic of Tajikistan in the field of sustainable growth of the national economy.

Key words: *food security, strategy, food supply, agrotechnical standards, sustainable economic development, consumption rate.*

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ - ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 340.1

АНГЕЗАИ ҚИНОЯТӢ

МАЦИДЗОДА ЗОИР ҚУРАХОН,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор,
сарҳодими илмии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АМИТ.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+ 992) 985-03-85-85. E-mail: zoirov2009@mail.ru

МИРЗОЗОДА ШАҲЛО ҚУМА,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 938-87-89-51. E-mail: Mirzozoda-1983/@mail.ru

Муаллифи мақолаи мазкур масъалаҳои ангезаҳои қиноятро аз ҷиҳати илмҳои равошиносӣ ва ҳуқуқшиносӣ вобаста ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ва рафтори шахс мавриди таҳқиқи назариявӣ қарор додааст. Муаллиф аз нуқтаи назари илми ҳуқуқ қайд менамояд, ки инсон нӣзҳои худро ба воситаи рафтори қонунӣ ва ғайриқонунӣ таъмин месозад. Дар мақолаи мазкур фикру мулоҳизаҳои олимони равошинос ва олимони намоёни соҳаи ҳуқуқшиносӣ оид ба ангезаҳои қиноятӣ мавриди баҳсу музокираҳои илмӣ қарор дода шудааст.

Таҳлили концепсияҳои дар илми психологияи рус паҳнгардида нишон дод, ки наздикшавии назариявӣ ба масъалаи таҳқиқшаванда хислати гуногунҷабҳа дошта, истилоҳоти гуногунро барои дарки падидаи мураккаби ҳавасмандгардонӣ истифода мекунанд.

Мафҳуми аз ҳама умумӣ ва гуногунии кофиро оид ба ангеза В.К.Вилюнас додааст. Ба ақидаи ӯ, ангеза ин мафҳуми умумиест, ки тамоми маҷмӯи омилҳо, механизмҳо ва равандҳои барои таъмин кардани пайдоиши ангеза ба мақсадҳои ҳаётан муҳим, яъне равоносиҳои рафтор ба қонунсозии талаботро дар назар дорад [8-С.-6]. Бисёре аз равошиносон ангеширо чун «маҷмӯи сабабҳои хусусияти равоӣ, ки рафтори шахс, самт ва фаъолияти ӯро шарҳ медиҳанд», муайян мекунанд [18-С.-390].

Калидвожаҳо: ангезаҳои қиноятӣ, рафтори қонунӣ, рафтори ғайриқонунӣ, хислати равоӣ, шуури фард, шуури ҳуқуқӣ, манфиатҳо, орзуҳо, майлҳо, талабот.

Ба андешаи О.Л.Дубовик, ҳавасмандӣ ҳамчун раванди равошиносии дар шуури фард инъикос намудани падидаҳои воқеии назаррас барои олами берунии ӯ дар шакли ангеза бо ҳамоҳангсозии онҳо бо мазмуни фаъолияти оянда ва интиҳоби усули рафторест, ки боиси расидан ба ҳадафи муайян мегардад [10-С.-145]. М.Ю.Антонян фаҳмиши ангезаро дар ҷанбаҳои динамикӣ асоснок карда, дар он раванди ба вучуд омадан ва ташаккули инкишофи тағйиротро дар танзими ангезаҳо гузоштани ҳадафҳо ва қабули қарорҳо меҳисобад. [2-С.-107].

Маълум аст, ки унсурҳои психологияи рафтори инсон бо ҳам алоқаманд ва ба якдигар таъсиррасонанда мебошанд. Ба ақидаи Д.А.Кикнадзе, муҳит талаботро ба вучуд меорад, ки онҳо дар навбати худ хусусиятҳои шуури фард (манфиат, хоҳиш, саъю кӯшиш, майл, мақсад ва ғ.) мебошанд [14-С.-75-76].

Шуур, ангеза, алгоритми қарор ва пас аз он амал ба вучуд меояд. Амале, ки ба муҳит нигаронида шудааст, ӯро тағйир медиҳад дар ин ҳолат худи шахсият дигаргун мегардад, яъне ҳаракати субъект дигар мешавад. Муҳити тағйирёфта талаботи навро дар шуури инсон ба вучуд меорад. Ҳар як пайвандӣ на танҳо ба минбаъда, балки ба сабаби пайдоиши он таъсирбахш мебошад. Пеш аз ҳама, рафқони наздик, муҳити шуурнокии якдигарро ихотанамуда, албатта, таъсири худро мерасонанд. Мутаассифона, ҷавонони бетачриба ба ҳар гуна ақидаҳои нодуруст пайваст шуда, бо сабабҳои гуногун метавонанд

рафтори ғайриқонунӣ содир намоянд[19-С.-43]. Лекин ҳангоме, ки синну соли онҳо ба ҷое мерасад, онҳо аз кирдорҳои худ шарм дошта, пушаймон мегарданд, ки аллақай дер шудааст. Барои ҳар як ҷавон лозим меояд, хирадмандиро пеша намуда, аз роҳи бад баргардад.

Ҳамзамон ангега субъектро ба намоиши мақсадҳо водор месозад, ба сифати ангезандаи хос ғайриқонунӣ рафтори инсон баромад менамояд. Мақсад натиҷаи ақлониро ифода менамояд, ки «аз паси» рафтор меистад. Ю.В.Чуфаровский чунин мешуморад, ки на танҳо аз робитаи мутақобилаи яктарафаи ангега ва мақсад бояд баромад, баъзан вақт мақсад аввал аз рӯйи шароитҳои вазъияти муайян карда мешавад. Нокифоя фикр карда баромада, танҳо баъд шахс онро бо далелҳои гуногун асоснок мекунад, ва баъд тартиби «муҳофизатӣ» ангегаҳои бегуноҳӣ исбот карда мешаванд[25-С.-301]. Масъалаҳои ангега ва мақсадгузори дар илми равшанӣ аз меҳварҳо мебошанд. Маҳз дар ангегаҳо тарафи ботинии субъективӣ ифода ёфта, ҳаёти равонии фард муайян мегардад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки мавзӯи ангега мубрам буда, барои ҳуқуқшиносон хеле муҳим аст. Нуқтаи назари хеле ҷолиб аз тарафи В.В.Лунеев, мавриди таҳқиқот қарор дода шуда, мақсади асосиаш он аст, ки ангега эҳтиёҷоти воқеӣ, шавқу завқ, эҳсосот, одат, таъсири муҳити иҷтимоӣ дар ҷараёни ғайриқонунӣ пешинаи субъект мебошад.

Олим инчунин марҳалаҳои навбатиро дида мебарояд. Ташаккул ва зуҳури ангегаҳои пешниҳодшудаи эшон чунинанд:

1. Амалӣ гардонидани эҳтиёҷот;
2. Пайдоиш ва ташаккули ангегаи мушаххас;
3. Мақсаднок ё интихоби ҳадаф;
4. Интихоби усулҳои роҳҳои ноил шудан ба мақсадҳо;
5. Пешгӯии амалҳои эҳтимолии оқибатҳои матлуб ва номатлуб;
6. Баровардани қарор дар бораи амал кардан;
7. Ба амал баровардани назорат ва ислоҳи амалҳо;
8. Таҳлили фарорасии оқибатҳо бо роҳи муқоисаи бадаст овардашуда бо матлаб;
9. Пушаймонӣ ва инкишоф додани ангегаи муҳофизатӣ[14-С.-4].

Ба ақидаи Кирсанова О.С. ва Х.Г.Мелконян[16-С.-80], ангегаҳои рафтори инсон дар натиҷаи таъсири мутақобилаи иттилоотӣ, биологӣ, психологӣ ва иҷтимоӣ ташаккул меёбад, мазмуни ангегаҳо бо хусусиятҳои эҳтиёҷот, ҳиссиёт ва эҳсосот дар сатҳи биологӣ, инчунин ҳаҷми иттилоотӣ даркшуда, дар сатҳи ғайриқонунӣ ҳаёти инсон муайян мегарданд.

Маълум аст, ки ботартибии рафтор асосан тавассути равандҳои рӯҳӣ -диққат, дарк, хотира, тафаккур, тахайюл, ки дар амали расидан ба ҳадафҳо иштирок мекунанд, таъмин карда мешавад. Вале дар асоси пайдоиши рафтор воқеият ва самти он ангезанда аст. Маҳз водорсозӣ бо мафҳумҳои «ангега», «ҳавасмандкунӣ», «самти шахсият», «мақсад гузоштан», «талабот» алоқаманд аст. Ҳамин тавр, ангега ба худ маҷмӯи водорсозии гуногунро дар бар мегирад, ки тамоми шаклҳои асосии сохтори шахсро фаро мегирад ва дар амалҳои муҳими иҷтимоӣ ба вуҷуд меояд. Баъди таҳлили ақидаи олимоне, ки бо проблемаи ангезиш машғуланд, мо ба чунин хулосае омадем, ки дар зери ангегаи инсон маҷмӯи омилҳои фаҳмида мешавад, ки рафтори ӯро муайян мекунад, аз он ҷумла ангегаҳои эҳтиёҷот, мақсад, ният, орзуҳо ҳавас, манфиат, ҳиссиёт, идеал, меъёр, эътиқод, муносибат, вазифа, арзишҳо, маънӣ, майлу рағбат инсонро барои иҷрои ягон амали мушаххас равона месозад.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ собит месозад, ки оид ба ташаккули ҳавасмандии шахсият дар ҷараёни инкишофи сохтори хоси эҳтиёҷот ва азхудкунии шахсият аз

низомии арзишҳои дахлдор сурат мегирад. Агар сохтори эҳтиёҷоти шахсият ба низомии арзишҳо мувофиқат кунад, он гоҳ шахсият ба низомии арзишҳо мувофиқат мекунад, шахсият дар ҳаёти иҷтимоӣ бо муваффақият мутобиқ мешавад ва агар не, нороҳатиҳои раванӣ ба вучуд меояд, ки дар рафтори девиантӣ зуҳур мегардад. Гуноғуниҳои навҳои онро хусусиятҳои фардӣ раванӣ шахс муайян мекунад. Яке аз намудҳои рафтори девиантӣ аз ҷиҳати ҷамъиятӣ хавфноктарин ин ҷиноят мебошад. Барои содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок бо таҳдиди ҷазо манъ аст. Ҷиноят як амали инфиродӣ ва бисёрҷанбаест, ки метавонад қасдан ва беэҳтиётона аз тарафи шахс содир шаванд ва бо диққат омода карда шавад, инчунин ҷиноятҳо импульсивӣ, табиӣ ва тасодуфӣ мебошанд. Онҳо дар соҳаи муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ маишӣ, дар иҷрои вазифаҳои шахрвандӣ ва хизматӣ ба вуқӯъ меоянд.

Биёед мухтасар ба баррасии таърихӣ андешаҳои олимони машҳури рус дар бораи ангеаҳои содир кардани ҷиноятҳо таваққуф кунем. Дар ибтидои асри 20 раваншиносони рус Ҷаҷолана оид ба иҷтимоӣ - иқтисодӣ «моҳияти ҷинояткор ва маҳкумшуда», ҷанбаҳои водорсоии рафтори ғайриоддӣ муҳокимаронӣ намуданд.

В.М.Бехтерев навишта буд: «...ҳар қадаре, ки мо ба омӯзиши амиктари ҷинояткорон машғул шавем, ҳамон қадар бештар боварӣ ҳосил мекунем, ба мураккабии он шароитҳои раванӣ ва ахлоқие, ки асосан ҷиноят мебошад». Вай бовар дошт, ки дар содир намудани ҷиноят на ҳуди шахс гунаҳкор аст, балки асосан муҳите, ки ӯро иҳота кардааст, ки дар он шахс роҳи ҷиноятро пеш гирифтааст. Олим таклиф кард, ба муқобили майзадагӣ ҷанг эълон карда шавад, ки ин ба тағйирдиҳии афкор мусоидат мекунад. Манфиатҳо, ҳаёти ояндаи шахс зиндонро ба муассасаҳои типӣ ҷазодиҳӣ ва тарбиявӣ иваз мекунад. Ӯ пешниҳод мекунад, ки барои шахсоне, ки бо сабаби бадмастӣ ҷиноят содир кардаанд, табобатҳои махсус ташкил карда шавад[4-С.-27]. В.М.Бехтерев мавҷудияти шаклҳои биологӣ, ҳавасмандӣ, шахсияти ҷинояткорро низ рад накарда, асосҳои онҳоро дар ҳашмигӣ, шиддатнокӣ соҳаи эҳсосоти шахс, норасоӣҳо дар соҳаи зеҳнӣ набудани тафовути дурусти нек ва бад дар арзёбии шахсият меҳисобад. Аз нигоҳи мо В.М.Бехтерев ангеаи ҷиноятӣ шахсият равшан фаҳмонда додааст. Мо дар бораи ҳавасмандии шахс якҷанд фикру мулоҳизаҳоро дида баромадем. Вақте одам аз хурдсолӣ ҳангоми содир кардани баъзе кирдорҳои ношоиста хубро аз бад фарқ карда метавонад. Агар калонсолон ба ӯ фаҳмонанд, ки чӣ бадасту чӣ хуб, кӯдак бояд фаҳмад, ки кадом амалро иҷро кардан мумкин асту кадомашро не. Агар шахс аз хурдсолӣ ба илм дил дода бошад, китобҳои зиёдро мутолиа намояд, як амалро аз дигараш фарқ карда метавонад. Бояд фаҳмад, ки то хатми мактабу, донишгоҳ маош намегирад ё ин гуна категорияи одамоне ҳастанд, ки дар синни барвақтӣ ба кор мераванд ё рӯзона мехонанд. Ҳар як фард мехоҳад, ки фавран соҳиби хонаи барҳаво, мошини боҳашамат, пули калон бошад. Вале вай бояд ба худ фаҳмонад, ки ин ба осонӣ ба даст намеояд. Вай бояд барои ин бисёр кор кунад. Аз ҳама муҳимаш, аз ҷиҳати маънавӣ бой бошад, оҳиста-оҳиста аз ҷиҳати моддӣ бой мешавад. Ҳамаи одамон эҳтиёҷот дорад. Ин аст, ки одамонро ҳавасманд мегардонад. Вале баъзе одамон талаботи худро бо рафтори зиддиҷамъиятӣ қонеъ мегардонад. Ғараз, ташнагии бадастории маблағ, ба қуллаҳои баланд расидан. Баъзан ҳасад, қасос, сатҳи пасти зеҳн боиси он мегардад, ки шахс рафтори девиантӣ содир мекунад, ки он ҷиноят мебошад. Ҳар як шахс ҳиссиёт ё интиҳоби рафтори дуруст ё нодурустро доро мебошад.

Аммо аз он вобаста аст, ки ӯ чӣ гуна тарбия гирифтааст, муҳит ба ӯ чӣ гуна таъсир мерасонад, ӯ бо кӣ муошират мекунад, оё ӯ андешаи худро дорад ё пайрави андешаҳои дигарон аст. Ҳар он чизе, ки мо номбар кардем, ба шахс таъсир мерасонад, аммо ба ҳар ҳол, шахс бояд ҳудуд қарор қабул кунад, ӯ бояд ба ақли худ гӯш диҳад. Мо наметавонем аз баҷои ҳар қасе қарор барорем, ки одамони ҷиноятсодиркарда дар кадом шароит

зиндагӣ мекарданд. Барои чӣ чиноят содир карданд. Ин ҳамаро равоншиносон меомӯзанд. Умуман, одам худ махлуқе мебошад пешгӯинашаванда, яъне чунин рафторе мекунад, ки ягон кас наметонад.

Чӣ тавре ки мегӯянд, бо одам 30 сол зиндагӣ мекунӣ, аммо то охир хислати ӯро намефаҳмӣ, наметонӣ дар оянда чӣ кор карда метавонад. Ҳолати рӯҳии (психологӣ) инсон як ҷузъи мураккабест, ки солҳо боз омӯхта шуда истодааст, аммо то ҳол касе ба баъзе саволҳо ҷавоби дақиқ дода наметавонад. Андешаҳои В.М.Бехтеревро пайравонаш дар ин ҷода такмил додаанд. Аз ҷумла: А.Ф.Лазурский, С.В.Познышев ва А.Д.Щеглов[13-С.-1923,13-С.-1915]. Онҳо усулҳои таҷрибавиро барои омӯхтани алоқаи манфиатҳои ҷаҳонбинии чинояткоронро истифода бурда, дар бораи сабабҳои рафтори ин шахсон маълумоти объективӣ психологӣ ба даст овардааст. Муаллифон дуруст мешуморанд, ки ангезаҳои чинояткор ва маҳкумшударо пайваста омӯхтан лозим аст.

Дар солҳои 20-30 асри гузашта А.Е.Петрова соҳаи эҳсосоти маҳкумшудагонро омӯхта, онро аз мавқеи эҳсосоти душманӣ ва ангезаи мувофиқи бераҳмӣ ва арзиши майл ба куштор ва зӯрварӣ шарҳ дод[20-С.-243-245]. К.К.Платонов механизми рафтори чиноятиро аз нуқтаи назари ҷузъҳои сохтори аз ҷиҳати функционалӣ ҷудоғонаи шахсият (хислат, қобилият ва ғ) шарҳ дод[21-С.-1986]. А.Р.Лурия мазмуни ангезаҳои ғайриҷаҳонбинӣ чиноятиро дар натиҷаи тадқиқоти омӯхта, хусусиятҳои ғайриҷаҳонбинӣ олии асаби маҳкумшудагонро муайян сохт[15-С.-№9].

С.В.Познышев чунин мешуморид, ки чиноят муборизаи ангезаҳо, ғайриҷаҳонбинӣ шудани майл, муносибат, афкор ва армонҳоро дар бар мегирад, ки қувваҳои (ангезаҳои) ҳаракаткунандаи маҳкумшуда мебошанд[22-С.-1924]. М.Н.Гернет соли 1925 китоб дар бораи ҳаёти маҳкумшудагонро дар зиндон нашр кард, ки дар он шаклҳои муҳимтарини ҳавасмандгардонӣ (майлҳо, ниёзҳо, манфиатҳо) тавсиф карда шудаанд. Олим чунин мешуморид, ки ҳар як эҳтиёт бояд қонеъ карда шавад, вагарна ҳуди маҳкумшудагон роҳҳои қонеъ гардонидани на танҳо талаботи табиати худ, балки одатҳои, ки барои онҳо табиати дуҷум гаштаанд, ҷустуҷӯ мекунанд[9-С.-1925]. Ю.Ю.Бехтерев масъалаи ташкили муносибати фардӣ ба ҳар як маҳбусро мувофиқи майл, қобилияту маҳорат ва дигар унсурҳои ҳавасмандгардонӣ дида баромад[4-С.-34]. В.А.Внуков мазмуни ангезаи чиноятӣ шахсро аз мавқеи рефлексологӣ омӯхтааст. Аз нуқтаи назари ӯ, муҳолиғаи тарафи иҷтимоии соҳаи ҳавасмандкунӣ нишон дода шудааст. Ба ақидаи олим, шахсияти чинояткорро омӯхта, бояд диққати аввалиндараҷа ба аксуламале дода шавад, ки дар категорияҳои иҷтимоӣ ҳамчун чиноят номида мешавад. [7-С.-76]. Дар солҳои 60-70-уми асри гузашта боз ҳам афзудани тавачҷуҳи ҳуқуқшиносон ба омӯзиши механизмҳои рӯҳии ангезаи рафтори чиноятӣ ба мушоҳида мерасад. Олимон робитаи амиқи омилҳои равонӣ ва криминологиро омӯхтанд. Зарурати объективӣ барои омӯзиши ҳамаҷонибаи соҳаи ҳавасмандкунӣ ва рафтори чиноятӣ дар пайвастани илмҳои равоншиносӣ ва ҳуқуқӣ ташаккул ёфтааст. Тадқиқоти илмӣ ба вучуд омадаанд, ки бахшида ба робитаи мутақобилаи ангезаҳо бо хислатҳои шахсияти иҷтимоӣ-равонии чинояткор, соҳаи ангезаанда ва хислатҳои шахси гунаҳкор ҳисобидаи содиркунандаи чиноят мебошад.

О.И.Зотова рафтори чинояткоронаи шахсро бо деформатсияи манфиату эҳтиёт шарҳ дод[12-С.-33]. Л.А.Высотина ҳам ба ҳамин нуқтаи назар содиқ буд[6-С.-44-69]. Мувофиқи ақидаи О.Л.Дубовик, ба рафтори чиноятӣ ҳамчун омилҳои роҳнамо, ки рафтору кирдорро танзим ва мавқеи муайяни рафторро назорат мекунад, хусусияти шиддат ва давомнокии онро муайян мекунад, таъсир мерасонад[11-С.-39].

Асосгузори педагогикаи меҳнатии ислоҳӣ Б.С.Утевский бо назардошти табиати ҳавасмандии иҷтимоии соҳаи маҳкумшудагон имкони тағйири самти онро дар муассисаи ислоҳӣ таҳти таъсири коллективӣ асоснок кардааст[26-С.-1965]. К.Е.Игошев

қайд менамуд, ки ҳавасмандӣ метавонад дар муносибат ба ҷаҳони беруна ва арзишҳои иҷтимоӣ, инчунин тавассути эҳсосот, ҳиссиёт, манфиат, эҳтиётот ва ирода амалӣ гардад [13-С.-88]. В.Н.Кудрявцев чунин мешуморид, ки вазифаи муҳими илми равшанӣ ва криминологӣ таҳияи ягона» сохтори ҳавасмандгардонии рафтори инсон, аз ҷумла эҳтиётот, манфиат, самтҳои арзишӣ (ангезаҳои ибтидоии рафтор) мебошад, ки марҳилаҳои қабули қарорро оид ба банақшагирии кирдор муайян мекунанд. Ба ақидаи А.Р.Ратинов системаи устувори муносибатҳо ба таври муайян ба арзишҳои иҷтимоӣ ва самтҳои рафтори одамон нигаронида шудааст. [24-С.-154-159].

Дар ибтидои асрҳои 20-21 омӯзиши ангезаи фаъолияти ҷинойтӣ як доираи хеле васеи афкор ва андешаҳои гуногунро ифода мекунанд. Ба фикри В.В.Лунеев, ба ангезаи рафтори ҷинойтӣ ба ғайр аз хислатҳои умумии рафтори инсонӣ қобилиятҳои хосе дорад, ки онҳо аз рафтори қонунӣ фарқ мекунанд. Ба чунин хусусиятҳо мансуб аст: Рафтори ғайриқонунӣ водоркунии моддӣ аз водоркунии маънавӣ муқаддамтар аст, мувофиқи майли худ рафтор қардан аз уҳдадорӣ худ дар назди ҷомеа болотар меистад; водоркунӣ бо мақсадҳои, ки ҳоло бояд қонеъ карда шаванд дар мадди аввал меистад на ин ки он мақсадҳои, ки шахс бояд дар оянда ба нақша гирифта бошад. [14-С.-4]. Ю.В.Чуфаровский марҳилаи ҳавасмандии ҷинойтиро байни мақсади амал ва натиҷаҳои ноҳолами онҳо ё муқобилият дар байни он, ки расидан ба мақсад ва душвориҳои ки то ба расидани он ба вучуд меоянд, дар шароити мушаххасро нишон додааст. Дар ин маврид метавонад ихтилофи дохилӣ ба вучуд ояд, ки ин муборизаи ангезаҳо номида мешавад ва он аз бархӯрди якҷанд водоркунии ба қадри кофӣ номувофиқ иборат аст. Одатан ангезаҳои рақобаткунанда ба ҳайси водоркунии гуногунӣ дараҷаи равшанӣ ва иҷтимоӣ шуда метавонанд. Онҳо метавонад эҳсосоти паст (қабех) бошанд ва далелҳои ақл, ҳиссиёти қасдгирӣ ва манфиатҳои қор, эҳтиётоти табиӣ (фитрӣ) ва вазифаи хизматӣ, манфиати ғаразнок ва уҳдадорӣҳои хизматӣ ва ғайра бошанд. Аксаран вақт дар мазмуни муборизаи ангезаҳо на танҳо муборизаи ду ангезандаи ба ҳам муқобили водоркунии ба амал мувофиқ балки муборизаи ангезаҳои рафтори ғайриқонунӣ чамъиятӣ низ ба назар мерасад, ки ба ҳуқуқ номувофиқ аст, ангезаи муқобили ҷомеа рафтори ҷинойтиро дар бар мегирад.

Баъзан муборизаи ангезаҳо муддати тӯлонӣ сурат гирифта, дар шахс ҳолатҳои муайяни рӯҳиро ба вучуд меорад (ҷудой, афсурдагӣ, хомӯшӣ, махфӣ ва ғ.). Марҳилаи ҳавасмандкунӣ бо қабули қарор дар бораи содир қардани ҷинойт ё худдорӣ қардан аз он ба анҷом мерасад. Қарор дар бораи содир намудани ҷинойт метавонад дар шаклҳои гуногун (дарк намудани мақсади ҷинойт ё мубориза бо ангезаҳо) қабул гардад.

Ангезаи рафтори ҷинойтӣ ва хислатҳои шахсияти ҷинойтқор бо ҳам зич алоқаманданд ва ба ҳамдигар таъсир мерасонанд. Инак, Ю.М.Антонян тасдиқ менамояд, ки фаҳмиши сабабҳои субъективӣ ҷинойтро дар ангезаи пешниҳодшуда, танҳо бо роҳи таҳқиқи равшанӣ шахсият, тамоюли ангезаҳои ӯ аниқ қардан мумкин аст [2-С.-176]. Кирсанова О.С. фикри С.Н.Абелсёвро дастгирӣ намудааст. Олим чунин мешуморад, ки рафтори ҷинойтӣ ангезаи ӯ, ба ниёзҳои инсонӣ ва қонеъгардонии онҳо ҳамеша бо он алоқаманд аст, ки шахс бо муҳит ва бо ҷомеа ҳамавақт мочаро дорад [1-С.-27-28]. Ба ақидаи В.В.Лунеев, соҳаи ангезаи шахсияти ҷинойтқор хусусияти ба худ хоси бори муҳим бо иқтидор, дарк қарда шуда ва дарк нақарда шуда, водоркунии фарҳангӣ ва табиӣ, моддӣ ва маънавӣ мебошад (ниёз, манфиат, одат ва дигар муқаррарот). Дар ҳоли якеи водорсозӣҳои муносибат ва алоқаи шахсият аз ҳама муҳим мебошад ва самти асосии шахсият, мавқеи иҷтимоӣ ӯро муайян месозад.

Дар сохтори шахсияти бисёри ҳуқуқвайронкунандагон ниёзҳои ахлоқӣ, эстетикӣ, эҷодӣ, фаҳмишӣ, таълимӣ, илмӣ вучуд надорад. Чунин фазои холии ангеза ҳаётро

бемаъно месозад, шахсиятро ахлоқан вайрон месозад, дар ӯ нобоварӣ ҳосил менамояд, имконияти эҷодии ӯро маҳдуд месозад. Дар ин ҳол бояд донист, кадом водорсозиҳо дар соҳаи ангезаҳо бартарӣ дорад, чӣ гуна дар он мутаносибӣ байни шахсӣ ва ҷамъиятӣ, объективӣ ва субъективӣ, моддӣ ва маънавӣ, устуворӣ ва вобаста ба шароит вучуд дошта метавонанд. Ангезаи ҷинӣ низ ҷунин воқеӣ мебошад, ҳамчун из, яроқ ва натиҷаи ҷиноят. Танҳо онро бояд дуруст ошкор намуд. Ҳамин тариқ, баъди омӯзиши афкори ҳамаи муҳаққиқон метавон ба ҷунин хулоса омад, дар зери мафҳуми ангезаи ҷинӣ сабаби водорсозии ниёзҳо, мақсадҳо, манфиатҳо, орзуҳо, эҳсосот, майлҳо фаҳмида мешавад, ки ба он оварда мерасонад, ки инсон ҷиноят содир намояд. Муқаррароти асосии мавҷудаи психология оид ба ангезаи ҷиноятӣ тавзеҳот ва инкишофро нисбат ба илми ҳуқуқи ҷиноятӣ талаб мекунанд. Махсусан қайд кардан лозим аст, ки илми равоншиносӣ дар навбати аввал проблемаи ҳавасмандкуниро ба миён гузошта, то ҳол таърифи дурусти асоснокшудаи ҳавасмандиро барои сохтори мазмуни худ пешниҳод накардааст. Маҳз мавҷудияти ихтилофоти истилоҳотӣ дар илми равоншиносӣ оид ба масъалаҳои ангезиш гуногун будани андешаҳо оид ба ин масъала дар илми ҳуқуқ шарҳ медиҳад. Биёед ба нуктаҳои мавҷуда оид ба масъалаи ҳавасмандгардонии ҷиноят муроҷиат кунем. Ба андешаи Н.Ф.Кузнетсова, ҳавасмандкуниро бояд тавассути маҷмӯи ангезаҳо (камтар аз як ангеза) баррасӣ кард, ки ҳамчун ангезае, ки ба таври субъективӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайян тавассути содир кардани амалҳои (беамалии) мушаххас нав карда мешавад, боиси сабабҳои рафтори шахс мегарданд [12-С.-56-62]. Ҷунин ба назар мерасад, ки маҳдуд кардани маҳаки ангеза ба унсурҳои асосии муайянкунии рафтори ҷиноятӣ ва мушаххасозӣ бо сохти ангезаҳо комилан асоснок нест. Кам кардани ҳавасмандӣ ба раванди ташаккули ангеза ба таври қофӣ боварибахш нест. Аз ҷумла В.Д.Филимонов ҷунин мешуморад, ки ангезиш раванди муайян намудани хусусияти табиат ва самти рафтор раванди ташаккули ангезаи он мебошад. Ангеза натиҷаи ин раванд аст. Баррасии ҳавасмандкуниро аз ҷониби Д.П.Котов ҳамчун раванди динамикии мутақобилаи шароити дохилӣ бо таъсири беруна ва пеш аз ҳама, ҳамчун робитаи ниёз бо объекти он мувофиқтарин ва асосноктарин доништан лозим аст. Дар таърифи В.Н.Кудрявцев, мафҳуми ангеза ҳамчун сохтори ангезаҳо ҷараёни ташаккули ангезаҳо пайдо шуда, бо 3 маъно фаҳмида мешавад:

1) Ба сифати худидоракунии шахсият тавассути сохтори водорсозии устувор, яъне тавассути ангезаҳо;

2) Ба сифати ҷараёни амалишавии ангезаи ҷиноят, ташаккул ва татбиқи он дар кирдорҳои ҷиноятии воқеӣ;

3) Ба сифати маҷмӯи ангезаҳо.

Ба назари мо ин тоифаро олимони номбурда низ маҳдуд кардаанд. Бо эътирофи муҳимияти ҳислатҳои баррасишавандаи маҳақҳои ҳавасмандгардонӣ ҳамчун як намуди махсуси муайян кардани рафтори ҷинӣ, ҷараёни амалиёти мувофиқати шахсият бо ҷомеаи ихотагардида нопурра пешниҳод мегардад. Маълумот дар бораи мафҳум танҳо ба вазифаи барангезиш, ба сарчашмаи водоркунии фаъолияти шахсият мебошад. Ба назар мерасад, ки дар боло дида баромадани фаҳмиши ангезаи маҳдуд, вобастагии қолаб ба намунаи рафтори ҷиноятӣ ҷун сохтори хаттӣ, ҳалқаҳое, ки шартан ҷудо карда шуда ва пайи ҳам мераванд. Мавқеи, ки аз тарафи тадқиқотчиён ҳангоми омӯзиши моҳияти рафтори ҷиноятӣ ба таври нақша истифода бурда шудааст, ба падидаи ҳавасмандгардонӣ мебошад. Дар асоси сохтори хаттии муносибат фарқият байни мафҳумҳои равонии ҳавасмандгардонӣ ва ҳуқуқӣ тартиби рафтори ҷинӣ гузаронида мешуд.

Моҳияти рафтори ҷинӣ дар назар доштани ҷавоб ба савол ҳамчун мурағтабии рафтор амалӣ мешавад.

Барои илми ҳуқуқи ҷиноятӣ фаҳмиши маҳдуди ангезаро мумкин нест чун далеловарӣ эътироф намуд. Тадқиқотчиён акси яке аз элементҳои ангезаро мегиранд ё ҷараёни қисми таркибии ангега, дар айни замон ҳалқаи навбатиро, ки дар қафои он аст, барҳам мезанад. Қисматҳои ангегаҳои аҳамиятнок чудо карда бароварда мешавад, ки бо сабаб алоқамандӣ дорад ва мутеи он гардонида шудааст. Ҳангоми омӯзиши рӯҳии ангега таҳлили сохтори хаттӣ бояд ба равиши сохтори систематикӣ муқобил бошад, ки дар он ангега ба як воҳиди занҷири унсурҳои механизми рафтори ҷиноятӣ коҳиш дода намешавад ва дар проексияи уфуқӣ воридшаванда баррасӣ карда мешавад. Тамоми санади пайдоиши шахс ифодакунандаи раванди дохилии он шахсест, ки рафтори ӯ омӯхта мешавад. Ба таври сунъӣ якҷояшавии мафҳуми ангега мазмуни сабаб, ҷараёни ташкили сабаб, сарҳадҳои тарафи субъективиро шуста бурда, гуноҳи принсипи ҳуқуқи ҷиноиро вайрон менамояд. Барои ҳамин, омӯзиши падидаи равонии додашуда, ки он ангега мебошад, таҳлили хатти - сохтори бояд наздикшавӣ муқоиса карда мешавад. Ба ин алоқаи зич мавқеи Г.Б.Русинов мароқи калон дорад. Ба риояи принсипи муайянкунии хаттӣ ӯ чунин мешуморад, ки раванди ҳавасмандкунӣ ба давомнокии амалисозии тамоми ҷиноят таъсир мерасонад. Дар зери ангегаи ҷиноят, менависад муаллиф, бояд фаъолияти зеҳнии фаъл печида, равони шахсияти ориентатсионӣ бинобар раванди инъикос, ки дар рафти он ангега ташаккул меёбад, интиҳоб ва асоснокии зарурати субъективӣ дарк карда шавад. Ба андешаи муаллиф, инъикоси нокифояи ниёзҳои бетарафии субъективӣ бо доминантҳои иҷтимоӣ - биологӣ вобаста аст. Натиҷаҳои тадқиқоти К.В.Судаков дурустии мавқеҳои назариявии баррасишударо дар омӯзиши ҳавасмандкунӣ тасдиқ мекунад. Ӯ қайд менамояд, ки табдили ангегаи ҳукмронӣ ба рафтор дар асоси иттилоот сурат мегирад, ки дар он имкониятҳо ва қобилияти равонии физиолологии субъект, ки аз ҷумлаи таҷрибаи ҳаёти ҳалқунанда мебошанд. Маҳз онҳо ба равандҳои ҳавасмангардонӣ ва умуман рафтор таъсир мерасонанд. Аз тарафи дигар, К.В.Судаков таъсири мустақим, хусусиятҳои ҳавасмандии рафторро дар асоси маводи беназири эмперикӣ аз назари берунӣ пинҳоншудаи инсон нишон додааст.

Ба ақидаи мо, пеш аз ҳама, бояд кӯшиш ба харҷ диҳем, ки тавонем дар дили ҷавонон меҳр нисбати Ватан, модар, дониш, касбу ҳунар, қадру қиммат, эҳтироми калонсолонро бедор намоем. Агар тарбияи инсон ва таълими ӯ дар зери назорат гирифта шавад, инсон ба роҳи рост раҳсипор мегардад, лекин онро бояд қайд намуд, ки ҳар як инсон ҳар гуна хислатро дорад, ҳеч кас гуфта наметавонад, баҳо дода наметавонад, ки фардо ӯ ба чӣ кирдор даст задан метавонад. Ҳама вақт аз пушти ҷавонон назорат кардан намешавад, волидайн низ қору фаъолият мекунад, дар ин ҷо мутаассифона муҳити беруна инсонро ба тарафи худ мекашад. Инсон фикр менамояд, ки агар ӯ ба мисли рафикони худ рафтор накунад, ӯро аз гурӯҳи дӯстон пеш менамоянд, дар ин ҷо агар волидайн насиҳат намоянд, албатта, онҳо дар назари ин ҷавон бад мешаванд. Қисми одамон фикр менамоянд, ки оҳиста – оҳиста ҳангоми ба синни балоғат расидан ӯ дигаргун мешавад. Лекин онро дар назар гирифтани лозим меояд, ки қисми одамон чӣ тавр буданд, ҳамин тавр мемонанд. Дар ҷамъбасти ақида, ғояҳои худ онро қайд намудани ҳастем, ки тарбия ин як ҷараёни мураккаб, дуру дароз ба шумор меравад, бинобар он, фарзанд ин робот нест, ӯ инсонии зинда аст, бо эҳсосоти худ, хислати худ, иродаи худ, шуур ва идроки худ фарқ мекунад. Роҳбарӣ намудан нисбати инсон роҳи душвор мебошад. Барои тарбияи инсон бояд психикаи ӯро омӯхт, рафтори ӯро низ дар ин ҷо ба назар гирифтани лозим аст.

Адабиёт

1.Абепъцев С.Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия.М.,

2000.С.27-28

2. Антонян Ю.М. Криминология: избр. лекции. М., 2004. С. 107.
3. Антонян Ю.М. Насилие. Человек. Общество: монография. М., 2001. С. 176.
4. Бехтерев Ю.Ю. Изучение личности заключённых. М., 1928. С. 34.
5. Бехтерев В.М. Об экспериментальном психологическом исследовании преступников // Обозрение психиатрии. М., 1902. №8. С. 27.
6. Высотина Л.А. Пед-кие основы процессы исправления и перевоспитания осуждённых в ИТУ. М., 1977. С. 44-69.
7. Внуков В.А. Проблема изучения личности преступника в свете марксистской криминологии. Харьков, 1930. С. 76.
8. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. М., 1990. С. 6.
9. Гернет М.Н. В тюрьме. Очерки тюремной психологии. М., 1925.
10. Дубовик О.Л. Понятие и структура мотивации антиобщественного поведения // Вопросы изучения преступности и борьбы с нею: сб. материалов Ш. Всесоюз. семинара по проблемам криминологии. М., 1975. С. 145.
11. Дубовик О.Л. Принятие решения в механизме преступного поведения и индивидуальная профилактика преступлений: учеб, пособие. М., 1977. С. 39.
12. Зотова О.И. Проблемы отклоняющегося поведения // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. М., 1976. С. 33.

МОТИВ ПРЕСТУПЛЕНИЕ

МАДЖИДЗОДА ЗОИР ДЖУРАХОН,

доктор юридических наук, профессор,
главный научный сотрудник Института философии, политологии и права НИАТ
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.
Тел.: (+992) 985-03-85-85. E-mail: zoirov2009@mail.ru

МИРЗОДА ШАХЛО ДЖУМА,

соискатель кафедры права и сравнительного правоведения
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира, 33.
Тел.: (+992) 938-87-89-51. E-mail: Mirzozoda-1983/@mail.ru

Автор данной статьи вводит в теоретическое исследование преступных мотивов с точки зрения психолого-правовой науки, связанной с общественными отношениями и поведением человека. Автор с точки зрения юридической науки отмечает, что человек обеспечивает свои потребности посредством правомерного и противоправного поведения. В данной статье мнения и размышления психологов и известных правоведов о преступных мотивах стали поводом для научных споров и дискуссий.

Анализ понятий, распространенных в отечественной психологической науке, показал, что теоретический подход к исследуемому вопросу носит многогранный характер, и для понимания сложного феномена мотивации используются разные термины.

Наиболее общее и исчерпывающее определение мотивации дал В. К. Вилюнас.

Наиболее общее и исчерпывающее определение мотивации дал В. К. Вилюнас. По его мнению, мотивация - это общее понятие, включающее в себя всю совокупность факторов, механизмов и процессов, обеспечивающих возникновение мотивации к жизненно важным целям, то есть направляющих поведение на удовлетворение потребностей [8-С.-б]. Многие психологи определяют мотивацию как «набор психологических факторов, объясняющих поведение, направленность и деятельность человека».

Ключевые слова: *преступные мотивы, правомерное поведение, противоправное поведение, психологический характер, сознание личности, правосознание, интересы, мечты, склонности, потребности.*

MOTIVE OF THE CRIME

MAJIZODA ZOIR JURAKHON,

Doctor of Law, Professor, Chief Researcher, Institute of Philosophy,
Political Science and Law NAST.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Rudaki ave.

Phone: (+992) 985-03-85-85. E-mail: zoirov2009@mail.ru

MIRZOZODA SHAHLO JUMA,

competitor of the Department of Law and Comparative Law
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nasir st.

Phone: (+992) 938-87-89-51. E-mail: Mirzozoda-1983@mail.ru

The author of this article introduces the theoretical research of criminal motives from the point of view of psychological and legal science related to social relations and human behavior. In terms of legal science, the author emphasizes that a person provides for his necessities through lawful and illegal behavior. In the present article, the opinions and reflections of psychologists and well-known jurists about criminal motives have become an occasion for scientific disputes and arguments.

An analysis of the concepts common in domestic psychological science showed that the theoretical approach to the issue under study is multifaceted, and different terms are used to understand the complex phenomenon of motivation.

The most general and exhaustive definition of motivation was given by V. K. Vilyunas.

The most general and exhaustive definition of motivation was given by V. K. Vilyunas. In his opinion, motivation is a general concept that includes the totality of factors, mechanisms and processes that ensure the emergence of motivation for vital goals, that is, directing behavior to meet needs [8-p.-6]. Many psychologists define motivation as "a set of psychological factors that explain a person's behavior, direction, and activity."

Key words: *criminal motives, lawful behavior, illegal behavior, psychological character, personality consciousness, legal consciousness, interests, dreams, inclinations, necessities.*

УДК: 341.01

**К ВОПРОСУ О ВИДАХ И ФОРМАХ ДИСКРИМИНАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ
МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ**

МОИСЕЕВ АЛЕКСЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ,

доктор юридических наук, профессор кафедры теории и истории государства и права
Института права, экономики и финансов

Кабардино-Балкарского государственного университета им. Х. М. Бербекова.

360004, Кабардино-Балкарская Республика, Россия, Нальчик, ул. Чернышевского, 173.

E-mail: moiseev.aleksey77@mail.ru

В статье проведен анализ существующих видов и форм дискриминации с точки зрения норм международного права. Исследованы основные международно-правовые акты в области прав человека, имеющие целью искоренить дискриминацию в различных сферах жизнедеятельности. Раскрыты понятия прямой и косвенной дискриминации. Автором проанализированы проблемы дискриминации в области трудовых отношений, рассмотрены проблемы неравенства в сфере оплаты труда и т.д. Особое внимание уделено вопросам гендерной дискриминации, выявлены аспекты в области обеспечения прав женщин и девочек, включая вопросы доступа к образованию и проблемах дискриминации в данной сфере. Определено, что расовая является одним из наиболее распространённых видов дискриминации. С точки зрения расовой дискриминации, на сегодняшний день самыми уязвимыми являются национальные, религиозные, этнические, языковые меньшинства, а также коренные народы. Выявление различных видов и форм проявлений дискриминации в современном обществе позволяет эффективней доводить такую информацию до мирового сообщества с целью её искоренения всеми законными способами.

Ключевые слова: дискриминация, права человека, принцип равноправия, Устав ООН, ЮНЕСКО, гендерная дискриминация, домашнее насилие, национальные меньшинства, религиозные меньшинства, равенство возможностей, политические убеждения.

Существующая международно-правовая база в области защиты прав человека закрепляет довольно широкий перечень норм в части противодействия любых форм дискриминации. Саму идею прав человека можно отнести к одной из центральных в международно-правовой науке, что подтверждается нормами многочисленных универсальных договоров правозащитного характера.

Люди рождаются свободными и равными в своём достоинстве и в правах, они наделяются разумом, совестью и должны поступать в отношении друг друга в духе братства [3, с.38]. Равенство является одним из несменяемых идеалов, к которому стремится человечество в ходе исторической борьбы за социальную справедливость. Ранние международные соглашения закрепляли запрещение дискриминации по признаку языка, расы, религии или принадлежности к национальным меньшинствам и др. С принятием Устава ООН были сформулированы определенные отличительные признаки, такие как религиозная принадлежность, пол, раса и язык. Значительное увеличение количества характерных признаков, по которым наблюдалась дискриминация, были включены во Всеобщую Декларацию прав человека 1948 года.

Зачастую, перечень признаков, содержащихся в международно-правовых актах, становится причиной затяжного процесса их согласования и подписания. Вызвано это, как правило, задачами приведения в соответствие положений международного акта нормам государственного законодательства либо сомнением государства в способности обеспечить такие права и свободы, вытекающие из международных актов. Например, США прилагали усилия, чтобы в Конвенции о ликвидации всех форм расовой

дискриминации (от 21 декабря 1965 г.) был исключен вид дискриминация по признаку национальности [6, с.14].

Основываясь на практических примерах и международно-правовых актах по запрету дискриминации, дискриминацию можно разграничить на такие виды как естественно-физиологические и социально-психологические. Естественно-физиологические представляют собой признаки врождённого характера: цвет кожи, пол, раса, национальность. Они априори не зависят от воли индивида. Социально-психологические, в свою очередь, имеют приобретённый характер: политические и иные убеждения, язык, гражданство, социальное и имущественное положение, вероисповедание. Касаемо последнего, следует отметить, что зачастую, осуществление свободы вероисповедания представляется затруднительным, поскольку индивид подвержен моральному порицанию в случае смены своих религиозных взглядов или в случае отказа от вероисповедания вообще.

Такое подразделение на виды весьма условно и относительно, и не является однозначным. Например, отнесение признака социального положения к социально-психологическому виду можно оспаривать, поскольку в Индии, существующая и поныне кастовая система, не позволяет самостоятельно выбрать и в полной мере и обеспечить социальный свой статус. Важно отметить, что обычно защита прав и свобод от дискриминации в зависимости от каких-либо признаков имеет действие исключительно на социальные отношения, охраняемые правом. Имеется ввиду, что вмешательство в частную сферу неприемлемо, поскольку индивид вправе устанавливать индивидуальные предпочтения, основываясь на своих интересах и внутренних убеждениях, если они не связаны с оказанием психологического давления и ущемлением прав и свобод других индивидов или группы лиц.

Применительно к видам дискриминации выделяют **прямую** и **косвенную** дискриминацию. Прямая дискриминация на основе признаков пола, цвета кожи, веры, расы и т.п., осуществляется непосредственно и выражается в очевидно различном обращении с лицами или группой лиц, имеющих признаки, отличающие их от других. Косвенная дискриминация внешне имеет нейтральные правила, которые ставят лицо или группу лиц в неблагоприятное положение по сравнению с другими лицами или группами лиц в аналогичной ситуации.

Понятие прямой и косвенной дискриминации достаточно отчётливое наблюдается в директивах Европейского союза. Согласно смыслу одной из таких директив, понятие прямой дискриминации проявляется в ситуации, когда к одному лицу проявляется отношение менее благоприятное по половому признаку по сравнению с другим лицом в схожей ситуации. При «не прямой» дискриминации лица определённого пола могут в соответствии с внешне нейтральными правилами и критериями или процедурами оказаться в более невыгодном положении, в сравнении с лицами другого пола «кроме случаев, когда рассматриваемые правила и критерии или процедуры объективно обоснованы наличием правовой цели, а средства для достижения этой цели являются необходимыми и соразмерными» [8, с.23].

Необходимость различать прямую и косвенную дискриминацию подчёркивается также Комитетом ООН по правам человека. Следует отметить, что косвенная дискриминация распространена в социуме не меньше прямой, причем в отличие от прямой дискриминации её обоснование представляется проблематичным. Например, работодатель вправе требовать от работников, регулярно общающихся с клиентами, владеть официальным языком. Однако, аналогичное требование может оказаться завышенным и являться косвенной дискриминацией на основании национальной или

этнической принадлежности, если такое требование относится и к лицам, которые, например, занимаются уборкой помещений и не вступают с другими людьми в коммуникацию. Косвенность дискриминации проявляется в обстоятельствах, когда возможности индивида ввиду его принадлежности к какой-либо группе, хотя и не ограничиваются прямо, но и не являются эквивалентными в сравнении с другими индивидами в аналогичной ситуации.

Дискриминация в трудовой сфере прослеживается и в прямой, и в косвенной форме, она может проводиться по различным признакам. Даже неодинаковая оплата труда мужчин и женщин всё ещё является актуальной формой проявления дискриминации. Норма о праве каждого на равную оплату за равный труд содержится в ст. 23 п. 2 Всеобщей Декларации прав человека 1948 года. Причинами отказа в трудоустройстве может быть замужний статус женщины, когда работодатель имеет ввиду, что такой работник может выйти в декретный отпуск и для него возникнет необходимость его временного замещения. Субъективный отказ в определённой работе также может быть связан с мнением работодателя, что женщины слабее мужчин. Справедливо будет отметить, что вопрос ограничения доступа к определённой работе не всегда может быть связан с дискриминацией, например, дискриминации не возникает в случае работ с неблагоприятными и/или тяжёлыми условиями, способными оказать негативное влияние на здоровье и репродуктивную функцию женщин. Также следует иметь ввиду, что различия в трудовой сфере могут быть обусловлены уровнем производительности труда, квалификацией и другими специфическими особенностями, которые не должны восприниматься как дискриминация.

Среди международных договоров, запрещающих дискриминацию, включая трудовую сферу, является Конвенция Международной организации труда (МОТ) №111 о дискриминации в области труда и занятий от 1958 года. В целях Конвенции, дискриминация понимается как любое различие, недопущение или предпочтение, проводимое на основании определённого признака и которое приводит к устранению или нарушению равенства возможностей в области труда и занятий. Важно подчеркнуть, что Конвенция также не признаёт дискриминацией любое различие, недопущение или предпочтение в отношении определённой работы, основанное на специфических требованиях таковой [4, с.103].

Дискриминация в сфере образования на сегодняшний день достаточно распространена в отношении женщин и меньшинств. Несмотря на стремление женщин к доступу к образованию и к получению желаемых профессий, данная сфера всё ещё продолжает делиться на женскую и мужскую. Важно понимать, что образование является не только одним из базовых прав человека, но и необходимым средством для реализации других его прав [5].

По мнению Генерального директора ЮНЕСКО Одри Азулай, с самыми большими преградами по-прежнему сталкиваются именно девочки: «По нашим подсчётам 9 млн. девочек младшего школьного возраста никогда не начнут учиться, среди мальчиков этот показатель 3 млн., 4 млн. этих девочек проживают в странах Африки к югу от Сахары, где ситуация особенно плачевная». Одри Азулай отметила, что усилия международного сообщества должны быть направлены в первую очередь именно на обеспечение образования для девочек. Несмотря на имеющийся прогресс, многие государства по-прежнему имеют значительные гендерные пробелы в образовании. Две из трёх стран добились гендерного паритета в системе начального образования, каждая вторая в системе неполного среднего образования и каждая четвёртая в системе полного среднего образования [11].

Дискриминация в отношении чернокожей расы все ещё наблюдается в США, в том числе и в сфере образования. По данным американского издания World Journal, численность студентов латиноамериканского и афроамериканского происхождения значительно ниже по сравнению с белокожим населением (17% латиноамериканцев и 19% афроамериканцев).

В 1960 году Генеральной конференцией ЮНЕСКО была принята Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования. Основной целью Конвенции явилось достижение обеспечения равных возможностей в получении образования начиная от дошкольного и заканчивая послевузовским. В её положения входят обязательства полного прекращения дискриминации, включая её скрытые формы, при реализации права на образование каждого индивида. В Конвенции понятие дискриминации охватывает любое различие, ограничение, исключение или предпочтение на основании определённого признака, которое имеет целью или следствием уничтожение или нарушение равенства отношений в сфере образования. По смыслу Конвенции дискриминация может выражаться в ограничении или закрытии доступа к получению образования для лица или группы лиц, создание или сохранение отдельных учебных заведений или систем образования. Понятие образование в данной Конвенции охватывает все образовательные ступени, а также его качество, уровень и условия предоставления.

Гендерная дискриминация издавна касается женщин и девочек, которые составляют половину населения земного шара, соответственно и половину экономического потенциала. Чаще всего, гендерная дискриминация проявляется в сфере труда и образования, ее причинами, как правило, выступает укоренившийся патриархальный стереотип о том, что женщине отведено иное предназначение. Традиционно ответственность женщины ограничивается бытом, иногда это аргументируется религиозными принципами. При этом подходе женщины находятся в социальной изоляции и выбывают из экономической структуры. Очевидно, что такой взгляд является дискуссионным и безусловно относительным.

Вопрос равенства мужчин и женщин остается многосложным, в то время, когда государства с демократическим, либеральным укладом ликвидируют дискриминацию в отношении женщин и стараются обеспечить равенство прав женщин и мужчин, другие государства с теократическим режимом не следуют подобной практике.

Международное сообщество уже прошло долгий путь и в целом было бы готово искоренять подобные предрассудки. В ст.1 Декларации ООН о ликвидации дискриминации в отношении женщин 1967 года закреплено: «дискриминация в отношении женщин, приводящая к отрицанию или ограничению её равноправия с мужчинами, является несправедливостью в своей основе и представляет собой преступление против человеческого достоинства».

Ввиду существующих стереотипов о доминировании мужского пола над женским, их уязвимости, а также в силу их неравного положения возникают серьёзные проблемы, особенно в рамках брачно-семейных отношений. Домашнее насилие встречается довольно часто. Женщина, подвергающаяся насилию со стороны мужа зачастую лишена защиты и возможности обращения за помощью из-за страха за жизнь или вероятности лишиться материальных средств для проживания и вынуждена терпеть рукоприкладство. Ввиду несвоевременного вмешательства, неограниченное насилие всегда приводит к плачевным результатам.

Применительно к исследуемому вопросу следует отметить Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 года, в которой

дискриминация женщин определяется как любое различие, ограничение или исключение по половому признаку, которое имеет целью ослабить или свести к нулю признание, осуществление, а также пользование женщинами, вне зависимости от семейного статуса, на основании равенства женщин и мужчин, прав и основных свобод человека в социальной, экономической, политической, гражданской и культурной и иных сферах. Появление данной Конвенции обусловлено тем фактом, что несмотря на уже существующие международно-правовые акты в сфере прав человека, в которых закреплены нормы о запрещении дискриминации по различным признакам, включая признак пола, они оказались недостаточными. В эпоху глобализации участие женщин во всех сферах жизни наравне с мужчинами становится максимально очевидным.

Еще один элемент гендерной дискриминации – сексизм, охватывает дискриминацию по признаку пола не только женщин, но и мужчин – так называемый «обратный сексизм» [10]. Обратный сексизм выдвигается в противовес феминизму, под ним понимается ущерб, наносимый мужчинам вследствие позитивной дискриминации, которая может выражаться в ограничении прав и свобод в силу принадлежности к мужскому полу, например, неодинаковый возраст выхода на пенсию, право на отпуск по уходу за ребёнком, назначение смертной казни только мужчинам и т.д.

Расовая дискриминация является одним из наиболее распространённых видов дискриминации. В Международной конвенции о запрещении всех форм дискриминации 1965 года расовая дискриминация определяется как любое различие, ограничение, исключение или предпочтение, которое основано на признаке цвета кожи, расы, национального, этнического или родового происхождения, имеющее целью или следствием уничтожение или умаление признания использования или осуществления на равных началах прав человека и основных свобод в социальной, политической, экономической, культурной или любых других областях общественной жизни [7, с.61]. Как массовый феномен, расизм развивается на почве национализма, который представляется как определяющее условие его возникновения [2, с.49]. Расизм представляет собой теорию, согласно которой предписывается превосходство или неполноценность определённым этническим или расовым группам, отстаивающий право одних людей властвовать над другими и отрицать их. На практике, осуществление политики расовой дискриминации выражается в любом различии, ограничении, исключении или предпочтении, основывающихся на признаках национального, этнического происхождения, цвета кожи и языка, которое нарушает права и свободы человека в социальной, политической, экономической, культурной и иных областях жизнедеятельности.

Степень критического влияния расовых стереотипов в обществе была продемонстрирована еще в 1940 году, когда исследователь Кеннет Кларк провел эксперимент, в рамках которого чернокожим детям предложили двух кукол в виде чернокожего и белокожего человека. Детям было предложено выбрать куклу, которая наиболее нравится. В итоге все дети выбрали белокожую куклу, подчеркнув, что она вызывает больше симпатий. Ввиду существования в эти годы сегрегации, было сформулировано предположение, что на детей оказывают влияние социальные стереотипы. В 2006 году эксперимент был повторён Кирой Дэйвис и его итоги были идентичными, чернокожих кукол никто не выбрал. Чернокожие куклы стоили гораздо дешевле, но, тем не менее, они не пользовались популярностью в магазинах [9, с.21]. Данный эксперимент продемонстрировал влияние стереотипов на детей, у которых формируется соответствующее мировоззрение, а также всевозможные комплексы.

Из перечисленного в определении перечня признаков расовой дискриминации, самыми уязвимыми группами являются национальные, религиозные, этнические, языковые меньшинства, а также коренные народы.

Критерий дискриминации является не только основным для международной защиты определенных меньшинств, но и для формулирования определения таких групп, нуждающихся в защите. Введённый критерий дискриминации ограничивает объём понятия «национальное меньшинство» только теми группами населения, которые подвергаются ограничению в правах и свободах, поскольку в реальной жизни существуют меньшинства, не подвергающиеся дискриминации и не подпадающие под международную защиту, так как отсутствует такая необходимость [1, с.123].

Согласно ст.2 Декларации о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам от 1992 года: «лица, принадлежащие к этническим, национальным, религиозным и языковым меньшинствам вправе пользоваться достоинствами своей культуры, исповедовать свою религию и отправлять религиозные обряды, также использовать свой язык в частной жизни публично, свободно и без вмешательства или дискриминации в какой бы то ни было форме». В ст.4 п.1 Декларации предусмотрено, что государства при необходимости принимают меры в целях обеспечения лицам, принадлежащим к меньшинствам эффективного осуществления ими в полной мере всех своих прав и свобод без какой-либо дискриминации, на основе полного равенства перед законом.

В ст.2 Декларации о правах коренных народов от 2007 года сказано, что: «лица, принадлежащие к коренным народам и коренные народы свободны и равны со всеми другими народами и отдельными лицами из их числа, и имеют право быть свободными от какой бы то ни было дискриминации при осуществлении своих прав, в особенности дискриминации на основе их коренного происхождения или самобытности».

В заключении важно вспомнить Декларацию о принципах международного права 1970 года, в которой среди провозглашаемых базовых принципов содержится принцип равноправия и самоопределения народов. Все государства обязаны содействовать осуществлению принципа равноправия и самоопределения народов с помощью индивидуальных и совместных мер, а также содействовать ООН в выполнении обязанностей, возложенных на неё Уставом в осуществлении этого принципа.

Выявление различных видов и форм проявления дискриминации в современном обществе направлено на активизацию мирового сообщества в деле искоренения дискриминации всеми законными способами. Укрепление принципа запрещения дискриминации является ключевым для стабильного и процветающего развития каждого государства и всего мирового сообщества в целом.

Литература

1. Абашидзе А.Х., Блищенко И.П. Права национальных меньшинств в свете мирового опыта // *Общественные науки и современность*. — 1992. — № 4. - С.121-130.
2. Балибар Э. Валлерстайн И. Б204. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности. // Пер. с франц. Под. Ред. Никифорова О., и Хицкого П. М.: Изд. ЛОГОС, 2004г. - 288с.
3. Майкл Игнатъев. Права человека как политика и как идолопоклонство. Перевод с англ. Захаров А. // М.: Новое литературное обозрение. Серия Библиотека журнала «Неприкосновенный запас». - 2019г. – 216с.
4. Международные акты о правах человека: Сборник документов // Состав. Проф. Карташкин В.А., Проф. Лукашёва Е.А., 2-ое изд., доп., М.: НОРМА., 2002г. – 547с.

5. Комитет ООН по экономическим, социальным и культурным правам, Замечание общего порядка №13: Право на образование, 8 декабря 1999. E/C.12/1999/10, [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.refworld.org.ru/publisher,CESCR,GENERAL,,47ebcc802,0.html> (дата обращения 19.01.2022)

6. Коршунова Е.Н. // Дискриминация граждан в капиталистических странах. М.: Юрид. лит., 1973г.- С.214

7. Основные международные договоры по правам человека. // Организация Объединённых Наций. Нью-Йорк и Женева 2006г. – 242с.

8. Directive 2006/54/EC of The European Parliament and of The Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation/ (recast). Опубликовано в Официальном Журнале NL 204, 26.07.2006, С.23

9. Gunnar Myrdal. An American dilemma: The Negro problem and modern democracy // New York: Harper & Row. 1962. – 823p.

10. Jodi O'Brien Encyclopedia of Gender and Society. – 2009. – 97p.

11. UNESCO// Global Education Report: Building Bridges For Gender Equality. 2019. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://en.unesco.org/ge_m-report/2019genderreport (дата обращения 19.01.2022)

БА МАСЪАЛАИ НАВЪҶО ВА ШАКЛҶОИ ТАБЪИЗ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР

МОИСЕЕВ АЛЕКСЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ,

доктори илмҳои ҳуқуқ, профессори кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ
Институти ҳуқуқ, иқтисодиёт ва молия

Донишгоҳи давлатии Кабардино-Балкарии ба номи Бербеков Х.М.

360004, Чумхурии Кабардино-Балкар, Россия, Начилник, к. Чернышевский, 173.

E-mail: moiseev.aleksey77@mail.ru.

Дар мақола намудҳо ва шаклҳои мавҷудаи табъиз аз нуқтаи назари ҳуқуқи байналмилалӣ таҳлил карда мешавад. Санадҳои асосии ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон, ки ба решакан кардани табъиз дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт нигаронида шудаанд, омӯхта шуданд. Мафҳумҳои табъизи мустақим ва ғайримустақим ошкор карда мешаванд. Муаллиф проблемаҳои табъизро дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ таҳлил намуда, проблемаҳои нобаробарӣ дар соҳаи музди меҳнат ва ғайраро дида баромад. Ба масъалаҳои табъизи гендерӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардида, ҷанбаҳои таъмини ҳуқуқи занону духтарон, аз ҷумла масъалаҳои дастрасӣ ба таҳсилот ва мушкilotи табъиз дар ин самт муайян карда шудаанд. Муайян карда шудааст, ки наҷодӣ яке аз намудҳои маъмултарини табъиз аст. Аз нигоҳи табъизи наҷодӣ имрӯз осебпазиртарин ақаллиятҳои миллӣ, мазҳабӣ, этникӣ, забонӣ ва инчунин мардуми бумӣ мебошанд. Муайян намудани намудҳо ва шаклҳои гуногуни зухуроти табъиз дар ҷомеаи муосир имкон медиҳад, ки чунин маълумот ба ҷомеаи ҷаҳонӣ самараноктар расонида шавад, то бо тамоми воситаҳои қонунӣ решакан карда шавад.

***Калидвожаҳо:** табъиз, ҳуқуқи инсон, принципи баробарӣ, Оинномаи СММ, ЮНЕСКО, табъизи гендерӣ, хушунати хонаводагӣ, ақаллиятҳои миллӣ, ақаллиятҳои динӣ, баробарии имкониятҳо, эътиқоди сиёсӣ.*

TO THE QUESTION OF TYPES AND FORMS OF DISCRIMINATION IN MODERN INTERNATIONAL LAW

MOISEEV ALEXEY ALEKSANDROVICH,

Doctor of Law, Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the
Institute law, economics and finance of the

Kabardino-Balkarian State University. Kh.M.Berbekova.
360004 ,Republic of Kabardino-Balkarian, Russia, Nachalnik, 173 Chernishevskiy str.
E-mail: moiseev.aleksey77@mail.ru.

The article analyzes the existing types and forms of discrimination from the point of view of international law. The main international legal acts in the field of human rights, aimed at eradicating discrimination in various spheres of life, have been studied. The concepts of direct and indirect discrimination are disclosed. The author analyzed the problems of discrimination in the field of labor relations, considered the problems of inequality in the field of wages, etc. Particular attention is paid to issues of gender discrimination, aspects in the field of ensuring the rights of women and girls, including issues of access to education and problems of discrimination in this area, are identified. It is determined that racial is one of the most common types of discrimination. From the point of view of racial discrimination, today the most vulnerable are national, religious, ethnic, linguistic minorities, as well as indigenous peoples. The identification of various types and forms of manifestations of discrimination in modern society makes it possible to more effectively bring such information to the world community in order to eradicate it by all legal means.

Key words: *discrimination, human rights, principle of equality, UN Charter, UNESCO, gender discrimination, domestic violence, national minorities, religious minorities, equality of opportunity, political opinions.*

УДК: 340.1

**МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОН- КАЛИДИ
МУВАФФАҚИЯТҲО ДАР ПЕШРАФТИ ЧОМЕА**

АБДУЛЛОЗОДА ЧАМОЛИДДИН АБДУЛЛО,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

раиси суди ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992) 933-24-36-36. E-mail: Abdullozoda1985@gmail.com.

Маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ин падидаи махсуси иҷтимоӣ мебошад, ки сатҳи донишҳои ҳуқуқии шахсияти мушаххас ва ҷамъиятро муайян менамояд. Дар мақола мафҳум ва аломатҳои асосии маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон муайян карда шуда, вобаста ба нақши Конститутсия, санадҳои дигари меъёри ҳуқуқӣ ва ҳамзамон нақши ҳокимияти судӣ дар ташаккул, инкишоф ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон изҳори назар карда шудааст.

Калидвожаҳо: маърифат, ҳуқуқ, ҷомеа, мафҳум, аломат, инкишоф, нақш, Конститутсия, ҳокимияти судӣ.

Маърифати ҳуқуқӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонопазир ва таъсиррасони равандҳои ҷомеа заминаи муносибатҳои ҳуқуқиро роҳандозӣ ва инкишоф дода, дар табодулу инкишофи маърифати инсонӣ саҳми бесолика дорад. Он аз маҷмӯи меъёрҳо, институтҳои ҳуқуқӣ ва равандҳои гуногун иборат мебошад, ки вазифаи муайяннамоии мавқеи иҷтимоӣ ва ҳуқуқии инсонҳоро дар ҷомеа мушаххас иҷро менамояд. Маърифати ҳуқуқӣ аз намудҳои дигари маърифат ба кулӣ фарқият дорад, зеро он ба ин васила маҷмӯи хоси ҷузъи моддӣ ва маънавро ташкил менамояд. Пажӯҳишҳо собит намудаанд, ки маърифати ҳуқуқӣ сатҳи таърихан муайяншудаи инкишофи ҷомеа буда, қувваи эҷодӣ ва лаёқати инсон, муносибати байниҳамдигарии бошандагони ҷомеаро дар арзишҳои моддӣ ва маънавии эҷодшуда ифода менамояд. Маърифати ҳуқуқии инсон, қисми таркибии маданияти маънавий ҳисоб рафта, он аз низоми донишҳо, муайянияти арзишӣ, ҳиссиёти равонӣ дар заминаи эътирофу эҳтироми шаъну шарафи инсон, ҳуқуқу озодихои ӯ, инчунин дорои малака ва тавоноӣ мавриди амалисозӣ ва ҳимоя дар муносибатҳо роҳандозӣ мегардад. Маърифати ҳуқуқӣ дар сатҳи дониши ҳуқуқӣ ва амалияи ҳуқуқии инсон зоҳир меёбад.

Маърифати ҳуқуқӣ ҳамчун тахайюлотии инсонӣ мафҳуми васеъро дар бар гирифта, маҷмӯи мураккаби ҳодисаҳои ҳаёти ҳуқуқиро дар бар мегирад. Дар он пеш аз ҳама, муносибатҳои ҳуқуқӣ, қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, рафтори ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, равонии ҳуқуқӣ ва амсоли инҳо дар мадди аввал меистад. Вобаста ба мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ байни олимони фикру ақидаҳои гуногун мавҷуд буда, дар адабиётҳои илмӣ низ намудҳои гуногуни маънидодкунии мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ ба ҷашм мерасанд. Ҷунонҷӣ, М.Б. Смоленский чунин мешуморад, ки маърифати ҳуқуқӣ-ин шакли инкишофёбии муносиби инсонӣ ва воситаи муҳими таъмини ҳуқуқҳои инсон мебошад [1, с.73]. Аз ин хотир метавон чунин иброз намуд, ки фарҳанги ҳуқуқии шахсият маълумотнокии ҳуқуқиро дар бар гирифта, дар заминаи шуури ҳуқуқӣ, амалинамоӣ ва малакаи истифодабарии ҳуқуқ, инчунин риояву итоат ба нишондодҳои меъёрҳои ҳуқуқ, асоси ташаккулёбии ва инкишофи маърифати ҳуқуқиро ташкил медиҳад.

Олимони рус ба мисли В.И. Каменская ва А.Р. Ратинов, ки яке аз аввалинҳо шуда ин масоилро мавриди таҳқиқи илмӣ худ қарор додаанд, маърифати ҳуқуқиро ҳамчун низоми такмилдодашудаи элементҳои, ки ба доираи амали ҳуқуқ ва инъикоси бевоситаи онҳо дар шуур ва ҳислати инсон маънидод кардаанд [2, с.43]. Ба сифати аломатҳои мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ ин пеш аз ҳама: ҳуқуқ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, ниҳодҳои давлатӣ,

ташкилотҳои амалигардонии ҳуқуқ, шуури ҳуқуқӣ ва рафтори ҳуқуқӣ муайян карда шудаанд. Аммо Н.М. Кейзерова баръакс бар он ақида ҳаст, ки аломатҳои мазкур барои муайян намудани моҳияти маърифати ҳуқуқӣ нокифоя буда, бар он бояд меъёрҳои баҳогузори сиёсии ҳуқуқ ва рафтори ҳуқуқӣ илова карда шаванд[3, с.108]. Дар равандҳои таракқиёти ҷомеа шахс дар муносибатҳои ҳуқуқӣ ворид гардида, онро дарк менамояд. Ба ҳуқуқу озодихояш баҳо медиҳад. Онро дар ҳаёти реалиаш истифода мебарад. Ба ин омил пеш аз ҳама, малака ва маҳорати сатҳи ҳуқуқдонӣ, дараҷаи аз худ намудани сатҳи дониш ва таҷрибаи андӯхташуда саҳмдор аст. Дар ин замина, фақат одами бомаърифат метавонад ҳуқуқҳои худро ба амал барорад ва низоми аслии муносибатҳои ҷомеаро дар асоси қонун ва қоидаҳои қабулгардидаи ҷомеа амалӣ намояд. Мусаллам аст, ки сатҳи қоғозии донишҳои ҳуқуқӣ ва малакаҳои амалии шахс метавонад тамоми имкониятҳои механизми ҷомеаи ҳуқуқҳоро дар ҷомеа танзим ва роҳандозӣ намояд.

Н.Я. Соколов чунин меҳисобад, ки маърифати ҳуқуқӣ метавонад ҳамчун “маҷмӯи донишҳои ҳуқуқӣ, боварӣ ба муносибатҳои шахсият, ки ҳангоми машғул шудан ба меҳнат, муошират, рафтор, ҳамчунин муносибат ба арзишҳои моддӣ ва маънавии ҷомеа ба амал оянд”[4, с.381-394]. Дар воқеъ дуруст аст, ки маърифати ҳуқуқӣ маҳз дар ҷомеа дар заминаи муносибатҳо ба миён омада, боҳабар будани инсон шурӯъ аз оддитарин муносибатҳои ҳуқуқӣ ва вазифаҳои шахрвандии хеш, бегуфтугӯ, унсурӣ муҳимтарин маърифати ҳуқуқӣ барои ҳар як инсон ба ҳисоб меравад. Дар ин замина молик гардида ба донишҳои ҳуқуқӣ ҳамчун натиҷаи омӯзишӣ, дар ҳақиқат санҷидашуда ва дар амалия татбиқгардида, метавонад акси дурусти ҳақиқати объективиро дар шуури инсон таҷассум намояд. Маҳз ҳамин омил машғали феълӣ маърифати ҳуқуқӣ маҳсуб ёфта, он ҳамчун муҳарриқи аслии ба низомдарорандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқ ба ҳисоб меравад.

Барои бунёди воқеии ҷомеаи демократӣ зарур ин аст, ки дар баробари ҳамаи тадбирҳои дигари бунёдкорӣ, ҳамагон ҳамчун шахрванд ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои хешро хело хуб дар сатҳи зарурӣ донем. Аз он самаранок ва пурмаҳсул истифода намоем. Қонун ва қоидаҳои қабулгардидаро баҳри зиндагии сазовор дуруст ва бо қамоли ақл дар зиндагии рӯзмарра амалӣ намоем. Дар ин замина нақши Конститутсия дар ташаккули маърифати ҳуқуқӣ басо муҳим ва асосӣ маҳсуб меёбад. Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ дар соли 1991 аз пайи бунёд намудани давлати соҳибхотӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ гардида, дар ин асно дар ҷомеаи ҷаҳонӣ мавқеи кавиро ҳамчун давлати ҷавон соҳиб гаштааст. Бо шарофати ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ва дар соли 1994 қабул гардидани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ, аз ҷумла ҳаёти ҳуқуқии кишвар низ дигаргуниҳои кулӣ ва тағйиротҳои ҷашмрас падид омаданд. Дар натиҷаи татбиқи бомароми ислоҳотҳои ҳуқуқӣ бо дарназардошти рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ҳамқадами замон гардонидани мазмуну моҳияти қонунгузори амалкунанда дар низоми ҳуқуқии мамлакат низ таҳаввулот ба вуқӯъ пайваст.

Аз ҳама муҳим барои баҳодиҳии маърифати ҳуқуқӣ низоми қонунгузори асос маҳсуб ёфта, он ҳамчун ядро ба инкишофи фаъолияти ҳуқуқии шахрвандон ва дигар субъектҳои ҳуқуқ заминагузор аст. Мусаллам аст, ки мавриди инкишофи ҷомеа маҳз қонунҳо ба воситаи роҳандозӣ ва низоми мушахасу муайян равандҳоро дар заминаи муносибати ҳуқуқии бошандагон ва муносибатро дар ҷомеа ба низом медароранд. Аз ин хотир, маҳз дар моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ эътироф карда шуда, ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазир гардиданд, ки минбаъд ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд[5, с.6]. Фарҳанги ҳуқуқи инсонӣ дар равандҳои ҷомеа

инкишофи фаъолияти ҳуқуқӣ мебошад. Аз ин хотир унсури дигари фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа сатҳи ташаккули тамоми низоми санадҳои ҳуқуқӣ, яъне матнҳои ҳуҷҷатҳо ба ҳисоб мераванд, ки дар онҳо ҳуқуқу вазифаҳои бошандагони ҷомеа ҳамаҷониба ва мушахасан иброз гардидаанд. Мушкилотҳои ҷомеа дар аксари ҳолатҳо ислохотҳои татбиқшавандаро тақозо менамоянд.

Дар натиҷаи ислохотҳои татбиқшаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зери роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва минбаъд баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ҳамчун омили муҳими барпо намудани давлати демократию ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ эътироф гардид.

Бо шарофати қабул гардидани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои муносири рушди ҷомеа ва давлати тоҷикон муайян гардиданд. Дар ин асно дар ҷомеа, давлат ва ҳуқуқ, ҳамзамон вобаста ба масъалаҳои маърифати ҳуқуқӣ низ табодулоти ба вучуд омад. Новобаста аз кӯшишҳои давлат чихати тақмили қонунгузорӣ, сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон дар ҳолати паст қарор дорад, ки сабаби асосиаш ин дарк накардан ва надониستاني ҳуқуқҳои худ ҳамчун арзиши олии мебошад.

Аз ин лиҳоз, бевосита гуфтан ҷои аст, ки ташаккул ва инкишофи маърифати ҳуқуқӣ маҳз дар заминаи принципҳои дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраршуда ба миён омадааст.

Нақши санадҳои дигари меъёри ҳуқуқӣ чихати баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон назаррасанд. Дар ин замина фарҳанги ҳуқуқии инсон, ҳамчун қисмати таркибии маданияти маънавии инсон, аз як ҷониб ва аз тарафи дигар ҳамчун фарҳанги ҳуқуқӣ дар алоқамандӣ бо категорияҳои ҳуқуқӣ инсон амалан дар фаъолиятанд. Бо мақсади боз ҳам баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон, ҳисси масъулият ва эҳтиром нисбат ба қонунҳо санади муҳим дар ин ҷода Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, №691 ба ҳисоб меравад, ки дар заминаи он бо мақсади таъмини волоияти Қонун дар ҷомеа ва баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқии аҳоли ва пешгирии қонуншиканиҳо бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 августи соли 1997, №383 Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуд. Дар асоси Барномаи мазкур Донишкадаи тақмили ихтисоси кормандони роҳбарикунандаи ҳокимияти давлатӣ, ҳокимияти маҳаллӣ, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, адлия ва маъмурини шуъбаҳои ҳуқуқии корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо ташкил карда шуда, дар назди Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нашриёти «Қонуният» ва маҷаллаи «Ҳаёт ва Қонун» таъсис дода шуданд, ки ба зиммаи он нашри адабиёти ҳуқуқӣ, маҷмӯаҳои қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки хусусияти меъёрию ҳуқуқӣ доранд ва ба манфиатҳои шаҳрвандон ва шахси ҳуқуқӣ дахл доранд, вогузор гардидааст[6].

Ҳамзамон бояд ёдовар шуд, ки бори аввал дар заминаи Қарори мазкур аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон барои хонандагони мактабҳои миёна, миёнаи махсус ва олии китоби дарсӣ оид ба асосҳои «Давлат ва ҳуқуқ» таҳия карда шуда, дар мактабҳои миёна ва миёнаи махсус ҳангоми таҳсил ва ҳангоми дохилшавӣ ба мактабҳои олии аз фанни «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» имтиҳон ҷорӣ карда шуд.

Иловатан бо мақсади ҳавасманд гардонидани донишҷӯён аз ҷониби Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии

миллии Тоҷикистон, Низомномаи баргузори Олимпиадаи ҳуқуқшиноси ҷавон таҳия шуда, минбаъд ҳар сол Олимпиадаи мазкур доир мегардад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки барои назорати иҷрои корҳо дар самти баланд бардоштани таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон мақомоти алоҳида ва ё Шӯрои дахлдор лозим мебошад. Аз ин лиҳоз, дар назди Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯрои ҷумҳуриявии мутобиксозии методии оид ба таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳайати Вазири адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазири мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Кумита оид ба телевизион ва радиошунавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Маърифати баланди ҳуқуқӣ- асоси ҷомеаи демократӣ ва нишондиҳандаи камолоти системаи ҳуқуқӣ мебошад. Ин омилест, ки ба танзими тамоми равандҳои гуногуни зиндагӣ таъсири ғайрифаъоли дорад, ки ба муттаҳидсозии шаҳрвандон, ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва таҳкими ин гуна ҷомеаро дастгирӣ намуда, дар он тартиботро нигоҳ медорад. Эҳтиром ба қонун яке аз талаботи асосии ҷомеаи ҳуқуқӣ, ғайрифаъолияти самарабахши низоми сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мебошад.

Гузариш ба муносибатҳои иқтисодии бозаргонӣ, ташаккули арзишҳои демократӣ, ташкил намудани ҷомеаи шаҳрвандӣ, гузаронидани ислоҳоти сиёсӣ ҳуқуқӣ ва тарғиб намудани ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд талаб менамоянд, ки дар бобати беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани савияи донишҳои ҳуқуқии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, чораҳои мушаххас андешида шуда, барномаи ягонаи умумидавлатии таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шавад.

Аз ин хотир, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, №253 Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019 қабул ва тасдиқ гардида, чиҳати баланд бардоштани савияи дониш ва маърифати ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корҳои назаррас ва натиҷабарх ба анҷом расиданд.

Асоси сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро стратегияҳо, концепсияҳо, барномаҳои давлатӣ, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ва санадҳои татбиқи ҳуқуқ ташкил медиҳанд. Дар асоси фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 қабул ва тасдиқ гардида, ба сифати яке аз сиёсати ҳуқуқӣ соҳаи рушди маърифати ҳуқуқӣ, тарғибу ташвиқи ҳуқуқӣ ва ёрии ҳуқуқӣ муқаррар гардида, баланд бардоштани сатҳи маърифат ва шуури ҳуқуқии аҳоли, таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон яке аз самтҳои муҳими сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфтаанд.

Мутобиқи Концепсияи мазкур барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад доништа шудааст:

- ҷоннок кардани корҳои тарғиб ва ташвиқи ҳуқуқӣ дар асоси ҳамроҳсозии ғайрифаъолияти тамоми субъектони тарғиб ва ташвиқи ҳуқуқӣ;
- таъмини мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ, бахусус мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо наشري расмӣ иттилоотӣ-ҳуқуқӣ;
- ба таври васеъ ба аҳоли дастрас намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва тағйири иловаҳо ба онҳо;

- таъсис додани сомонаи ягонаи миллӣ бо ҷойгир кардани тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии хусусияти умумихатмидоштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- такмил додани механизми коркарди мурочиати шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳамчун унсурҳои муҳими баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳолии дар асоси ворид кардани дастовардҳои нави илму технология, пурзӯр кардани назорати ҷамъиятӣ ва ғайраҳо.

Таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати ҳуқуқии давлат буда, дар робита бо тарбияи сиёсӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ ва намудҳои дигари тарбияи инсон бояд анҷом дода шавад. Тарбияи ҳуқуқӣ бо дар назар доштани арзишҳои ахлоқӣ, фарҳанги миллӣ, мероси таърихӣ, одати арзишҳои миллӣ ба амал бароварда мешавад.

Бинобар сабаби ба итмом расидани муҳлати амали Барномаи қаблӣ дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2019, №599 Барномаи дарозмуддати таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030 қабул ва мавриди амал қарор гирифтааст.

Мувофиқи Барномаи даҳсола барои ноил гардидан ба ҳадафҳо дар назди мақомотҳои дахлдор як қатор вазифаҳо гузошта шуда, баргузор намудани чорабиниҳои гуногуни амалӣ ва иттилоотӣ ба нақша гирифта шудааст.

Нақши ҳокимияти судӣ дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон бағоят бузург буда, он дар маҷмӯъ ифодакунандаи мақсаду маром ва баровардаи ниёзҳои бошандагони ҷомеа ба ҳисоб меравад. Мувофиқи моддаи 84 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаҳои 2 ва 4 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014, №1084 ба вазифаи суд ҳифз намудани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолат, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон эълон намудаанд, дохил мешаванд. Ҳокимияти судӣ фаъолияти худро тавассути мурофияи судии конституционӣ, граждонӣ, оилавӣ, иқтисодӣ, ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ амалӣ менамояд.

Ҷиҳати баланд бардоштани мақоми суд дар ҷомеа, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунӣ шаҳрвандон, ташкилоту муассисаҳо ва бо мақсади ба амал баровардани адолати судӣ бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чор барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2007, барои солҳои 2011-2013, 2015-2017 ва 2019-2021 қабул ва татбиқ гардид.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Ҳангоми суханронии худ дар мулоқот бо судяҳои ҷумҳурӣ санаи 21 ноябри соли 2019 баён доштанд, ки «Ҳоло Барномаи нави таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон барои солҳои 2020-2030 таҳия ва барои қабул пешниҳод гардидааст, ки дар амалӣ намудани он мақомоти судӣ бояд фаъолона ширкат намояд. Бо роҳандозӣ кардани чунин корҳо мо метавонем бисёр шаҳрвандонро аз кирдорҳои бад ва дар натиҷа аз маҳбасу маҳрумӣ раҳой бахшем»[7, с.9].

Ҳокимияти судӣ ҳамчун мақомоти ҳамоҳангсоз ва татбиқкунандаи Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030 ба шумор рафта, баҳри баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ба зиммааш як зумра вазифаҳо гузошта шудаанд, ки ин:

- ба таври доимӣ гузаронидани чорабиниҳои гуногуни ҳуқуқиро дар байни аҳолии бо иштироки бевоситаи судяҳо, кормандони дастгоҳи суд дар пешбурди фаъолияти тарғиботу ташвиқоти ҳуқуқӣ, инчунин гузаронидани вохӯриҳо бо коллективҳои меҳнатӣ ва аҳолии оид ба масъалаҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳои хусусияти граждонӣ, иқтисодӣ, оилавӣ, меҳнатӣ, манзилӣ ва дигар самтҳо доранд, ба роҳ монанд;

- чихати бештар намудани шумораи мурофияи сайёри судӣ ва самаранокии онҳо чораҳои зарурӣ андешад;

- вобаста ба тақвият бахшидан ба фаъолияти судҳои ҳакамӣ ва ҳалли баҳсҳои то судӣ (медиатсия) бо ҷалби бештари шумораи аҳолии қорҳои фаҳмондадиҳиро ба роҳ монанд;

- тавассути воситаҳои ахбори омма, аз ҷумла шабакаи интернетӣ ба маълумоти аҳолии кишвар расонидани санадҳои судӣ;

- тақвият бахшидан ба барномаҳои телевизионии махсус дар мавзӯҳои баррасишудаи парвандаҳои судӣ.

Аз маълумотҳои оморӣ Раёсати омор ва ҷамъбасти амалияи судии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки судҳои ҷумҳурӣ дар соли 2021 баҳри баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон як қатор қорҳои назаррасеро ба анҷом расонидаанд. Аз ҷумла:

- аз парвандаҳои баррасишуда 19061 адади он дар мурофияҳои сайёри судӣ баррасӣ гардидаанд;

- вобаста ба парвандаҳои баррасишуда 797 ҷамъбасти амалияи судӣ гузаронида шуда, ба мақомотҳои дахлдор 1263 пешниҳодҳо ирсол карда шудааст;

- баргузор намудани 11047 вохӯрию мулоқотҳои судманд байни сокинон, хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёна, миёнаи махсус, таҳсилоти олий, коллективҳои меҳнатӣ ва фаёлон;

- 3574 маротиба баромад намудан дар телевизион ва радио, ки аз ин 16 маротиба баргузор намудани мурофияҳои судӣ дар барномаи телевизионии «Мурофия»-и Телевизиони Тоҷикистон, 49 маротиба баромад намудани дар барномаи телевизионии «Додгоҳ»-и МД «Ҷаҳоннамо», 30 маротиба баромад намудан дар барномаи телевизионии «Ҳуқуқи Шумо»-и МД «Ҷаҳоннамо», 24 маротиба баромад намудан дар барномаи телевизионии «Инсон ва қонун»-и Телевизиони Тоҷикистон ва 40 маротиба баромад намудан дар барномаи радиои «Маърифати ҳуқуқӣ»-и Радиои «Ховар»;

- ба нашр расонидани 1379 мақолаҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва маҳаллӣ.

Ҷамъамон бо мақсади фароҳам овардани шароит ба дастрасии аҳолии ба иттилоот оида ба фаъолияти судҳо ва татбиқи Ҳуқумати электронӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот оид ба фаъолияти судҳо» аз 25 июни соли 2021 сол, №1783 қабул ва мавриди амал қарор гирифтааст, ки Қонуни мазкур дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон басо муҳим мебошад.

Гуфтаҳои болоро хулоса намуда, мавриди таҳким ва рушди маърифати ҳуқуқӣ метавон чанд нуқтаи назарро иброн дошта бошем:

а) маърифати ҳуқуқӣ ҳамчун ҷузъиёти аслии равандҳои ҷомеа аз оила оғоз гардида, мавриди муносибатҳо ба воситаи индувид ва тамоми шаҳрвандон дар раванди аз худнамоии донишҳои ҳуқуқӣ мавриди инкишоф ва ҳаракат аст.

б) маърифати ҳуқуқӣ ҳамчун сохтори фарҳанги ҳуқуқи шахсият аз унсурҳои психологӣ (психологияи ҳуқуқӣ), унсурҳои ғоявӣ (мафкураи ҳуқуқӣ) ва унсурҳои рафторӣ (рафтори аҳамияти ҳуқуқӣ дошта) иборат аст. Дар равандҳои ҷомеа ба ҳисоб гирифтани ин унсурҳо аз аҳамият ҳолӣ нест.

в) мақсади аслии таълими донишҳои ҳуқуқӣ дар заминаи баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ташаккулёбии фарҳанги умумии шаҳрвандон дар асоси дарки мазмун ва моҳияту муҳтавои ҳуқуқҳои инсон мебошад.

г) фарҳанги ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқӣ аз сатҳи инкишофи шуури бошандагони ҷомеа вобаста буда, дарк ва азхуднамоии тамоми қонун ва қоидаҳои ҷомеа дар асоси Конститутсия, маҳаки аслии инкишоф ва адлу адолат дар ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Бо шиносӣ намудан ба мафҳум, мақсад ва аломатҳои маърифати ҳуқуқӣ муайян мегардад, ки маърифати ҳуқуқӣ ба давлат, ҷомеа ва инсоният аҳамияти басо муҳим дорад. Барои ташкил намудани ҷомеаи устувор ва дорои маърифати баланди ҳуқуқӣ шаҳрвандонро зарур аст, ки донишҳои ҳуқуқии худро сайқал диҳанд. Барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон мушкilotҳои зиёде мавҷуданд, аммо танҳо бо кӯмак ва талошҳои муштараки ҷомеа ва давлат мо метавонем фарҳанги мӯътадили ҳуқуқӣ ва сатҳи баланди огоҳии ҳуқуқии шаҳрвандонро ташкил намоем. Ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд мавқеи фаъоли шаҳрвандии худро амалӣ намояд ва давлат ба рушди маърифати ҳуқуқӣ мусоидат кунад.

Адабиёт

1. Смоленский М.Б. Правовой менталитет - фактор формирования правовой культуры как основы гражданского общества//Известия высших учебных заведений.Северокавказский регион. 2002. №1. С.73.

2. Каменская В.И., Ратинова А.Р. Правосознание как элемент правовой культуры// Правовая культура и правовое воспитание. М.1977 С.47

3. Кейзаров Н.М. Политическая и правовая культура.Методологические проблемы. М. 1983. С.108.

4. Соколов Н.Я. О понятие правовой культуры// LEX RUSSICA (Русский закон). 2004. №2. С. 381-394.

5. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 137 с.

6. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, №691; Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 августи соли 1997, №383 тасдиқ карда шудааст; Қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баъзе чораҳои беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва кори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ аз 22 августи соли 1997, №383// Махзани мутамакази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.06.2022).

7. Суханронҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хангоми мулоқот бо судяҳои ҷумҳурӣ санаи 21 ноябри соли 2019.- Душанбе: Шарқи озод, 2020.-31с.

ПРАВОВОЕ КУЛЬТУРА ГРАЖДАН-КЛЮЧ К УСПЕХУ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

АБДУЛЛОЗОДА ДЖАМОЛИДДИН АБДУЛЛО,

соискатель кафедры уголовного права и противодействия с
коррупцией юридического факультета

Таджикского национального университета,

председатель суда Яванского района Хатлонской области.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Тел.: (+933) 24 36 36. E- mail:Abdullozoda1985@gmail.com

Правовое культура граждан-это особый социальный феномен, определяющий правовой уровень определенной личности и общества. В статье определены основные понятия и признаки правового культуры граждан и высказаны в зависимости от роли Конституции, других акт правовых норм, а также роли судебной власти в формировании, развитии и повышении правовой грамотности граждан.

Ключевые слова: образование, право, понятие, характер, развитие, роль, Конституция, судебная власть.

**THE LEGAL CULTURE OF CITIZENS IS THE KEY TO SUCCESS IN THE
DEVELOPMENT OF SOCIETY**

ABDULLOZODA JAMOLIDDIN ABDULLO,

Applicant of Criminal Law and Anti-Corruption

Department of the Law Faculty of the Tajik National University.

Chairman of the Yovon district Court of Khatlon region.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17 Rudaki Ave.

Phone: (+933) 24 36 36. E-mail: Abdullozoda1985@gmail.com

Legal culture of citizens is a special social phenomenon that determines the legal level of a certain person and society. The article defines the basic concepts and features of the legal culture of citizens and expresses them depending on the role of the Constitution, other acts of legal norms, as well as the role of the judiciary in the formation, development and improvement of legal literacy of citizens.

Key words: education, law, concept, character, development, role, Constitution, judiciary.

УДК: 367.7 (575.3)

**ОСОБЕННОСТИ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НА
РЫНКЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ (НА ПРИМЕРЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)**

СУЛТОНОВА ТАХМИНА ИСТАМОВНА,

доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой
предпринимательского права Российско-Таджикский (славянский) университет.
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсун-заде, д.30.
Тел.: +992 (37) 223-04-60. E-mail: sultanova77@mail.ru.

В статье рассматриваются особенности антимонопольного регулирования на рынке финансовых услуг на примере законодательства Республики Таджикистан. Выявляется, что решение на законодательном уровне вопроса установление доминирующего положения финансовых организаций не отражают специфику деятельности финансовых организаций. В большинстве своём нормы антимонопольного законодательства сконструированы таким образом, что учитывают особенности регулирования конкурентных отношений на товарных рынках. В действующем законодательстве Республики Таджикистан отсутствуют специальные нормы, отражающие специфику конкурентного регулирования рынка финансовых услуг. Предлагается определить критерии доминирования финансовых организаций посредством разработки и утверждения отдельного нормативного правового акта Антимонопольной службой при Правительстве Республики Таджикистан.

Ключевые слова: антимонопольное регулирование, рынок финансовых услуг, финансовые организации, доминирующее положение, конкуренция, монополия.

Эффективность рынка финансовых услуг напрямую зависит от развития на нём конкуренции среди кредитных и иных финансовых организаций. Это обусловлено тем, что финансовые организации в своей деятельности используют различные финансовые инструменты, которые востребованы как на внутреннем рынке, так и во внешне финансовой системе. В свою очередь конкуренция среди финансовых организаций являет собой довольно динамичный процесс соперничества, в рамках которого деятельность компаний направлена на обеспечение устойчивого положения на том или ином рынке финансовых услуг.

Процесс такого соперничества нередко сопровождается недобросовестными действиями участников финансового рынка, направленных на приобретение преимуществ при осуществлении предпринимательской деятельности. К числу недобросовестных финансовых практик, можно, например, отнести непрозрачное ценообразование, формами проявления которого являются введение потребителей в заблуждение относительно размера комиссии, стоимости финансовых продуктов и услуг, а также навязывание отдельных финансовых продуктов с целью начисления дополнительной комиссии. Также участниками финансового рынка нередко используется такая недобросовестная практика, как подмена финансового продукта. В рамках таких действий под видом одной финансовой услуги предлагается другая финансовая услуга (например, страховая услуга предлагается под видом банковского депозита). В качестве следующего примера недобросовестного конкурентного действия можно назвать так называемую связанную продажу. В этой ситуации финансовая организация соглашается предоставить финансовый продукт или услугу только в том случае, если клиент приобретает дополнительную услугу или продукт, в которых он не заинтересован. То есть финансовая организация вынуждает клиента приобретать вместе с определённой финансовой услугой другие финансовые продукты, в которых у клиента нет необходимости либо он может приобрести их у других финансовых организаций на

более выгодных условиях (например, оказание платной юридической поддержки при получении кредита или обязательное страхование при получении займа).

Конкурентное регулирование отношений на рынке финансовых услуг, как раз, имеет целью пресекать подобного рода недобросовестные действия и решать иные задачи ограничения и недопущения недобросовестных финансовых практик.

Однако для начала нужно понимать, что такое финансовая услуга. Нормативное определение данной дефиниции даётся в Законе Республики Таджикистан «О защите конкуренции». Законодатель формулирует его посредством перечисления видов услуг, относимых им к разновидностям финансовых услуг. Так, под финансовой услугой понимаются банковские услуги, услуги страхования, услуги на рынке ценных бумаг, профессиональные участники рынка ценных бумаг, услуги лизинга, клиринговые услуги, ломбард, а также услуги, связанные с привлечением и (или) размещением денежных средств юридических и физических лиц. При этом под финансовыми организациями понимаются юридические лица, которые заняты оказанием банковских, страховых, лизинговых, клиринговых услуг, ломбарда, услуг на рынке ценных бумаг, а также услуг, связанных с привлечением и (или) размещением денежных средств юридических и физических лиц (ст. 2 Закона РТ «О защите конкуренции»).

Антимонопольное регулирование предпринимательских отношений известно правовой системе Республики Таджикистан с первых лет обретения независимости. За годы независимости было принято четыре закона, каждый из которых сменял предыдущий: 1) Закон РТ «Об ограничении монополистической деятельности и развитии конкуренции 1993 года; 2) Закон РТ «О конкуренции и ограничении монополистической деятельности на товарных рынках» от 29 ноября 2000 года, № 11; 3) Закон РТ «О конкуренции и ограничении монополистической деятельности на товарных рынках» от 29 ноября 2000 года, № 11; 4) Закон РТ «О защите конкуренции» от 30 мая 2017 года, № 1417.

Однако следует отметить, что первые три антимонопольных закона не распространялись на регулирование конкурентных отношений на финансовых рынках. Как юридическое следствие это означало, что рынки финансовых услуг не подвергались со стороны государства системному контролю и надзору. Их регулирование имело фрагментарный характер на уровне отдельных норм банковского и страхового законодательства.

Только последний Закон 2017 года исправил ситуацию. В нём нашли отражение положения Модельного закона СНГ «О защите конкуренции», утверждённого Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ в 2014 году (Постановление № 41-11 от 28 ноября 2014 года), рекомендованного для использования в национальных законодательствах. Антимонопольный Закон Таджикистана 2017 года по своему названию созвучен названию Модельного закона – Закон Республики Таджикистан «О защите конкуренции». Такое универсальное название Закона отображает многоцелевую сферу его применения: теперь его положения распространяются на отношения, складывающиеся как на товарных, так и на финансовых рынках.

Заметим, что унификация правового регулирования отношений по защите конкуренции на товарных и финансовых рынках является нововедением для антимонопольного законодательства Республики Таджикистан. Вопрос, насколько общее регулирование конкурентных отношений на товарных и на финансовых рынках является правильным, является, конечно, спорным и требует самостоятельного обсуждения и отдельной дискуссии. Но сама попытка законодателя обеспечить

регламентацию конкурентных отношений, складывающихся на финансовом рынке, безусловно, заслуживает одобрения.

На самом деле объединение в одном законе вопросов конкурентного регулирования, касающихся всех рынков (и товарных, и финансовых), является знаменательным событием для проводимых Таджикистаном реформ антимонопольного законодательства. Ведь законодателю удалось, учитывая специфику финансовых рынков, распространить на них тот правовой режим, который ранее был установлен в отношении деятельности хозяйствующих субъектов, занятых на товарных рынках.

Конечно, нужно понимать, что о точном повторении правового режима регулирования товарных рынков не может идти речи, потому как, как уже отмечалось, финансовому рынку характерны присущие только ему специфические черты, отличающие его от товарных рынков. Эти отличия наглядно демонстрирует определение понятия финансового рынка.

Финансовый рынок – это «совокупность денежных отношений, обеспечивающих аккумуляцию, перераспределение и инвестирование денежных средств предприятий, банков, финансово-кредитных институтов, посредством осуществления операций по купле-продаже финансовых инструментов» [4, 7]. Исходя из такой формулировки объектом финансового рынка выступают не реальные товары, как это происходит на товарных рынках, а финансовые инструменты, под которыми понимаются различного рода финансовые активы, финансовые обязательства и контракты, призванные обеспечивать осуществление финансовых сделок.

Иными словами, за счёт финансового рынка происходит оборот финансовых средств, и такая специфичность его объекта обуславливает наличие у него ряда особенностей, которые в специальной литературе группируются следующим образом:

- 1) специфичный характер стадий производства и потребления (стадия выпуска финансового инструмента в обращение и стадия его гашения);
- 2) специальные правила ценообразования финансовых инструментов;
- 3) возможность отрыва по стоимостным объемам от рынков реальных товаров и ресурсов;
- 4) зависимость от субъективных оценок потенциальных инвесторов, обусловленных их настроениями и ожиданиями и определяющих его высокую неопределенность;
- 5) преобладание административных методов регулирования [3, 21].

Такое своеобразие функционирования финансовых рынков не может не откладывать отпечаток на регулировании складывающихся на нём конкурентных отношений. Поэтому законодатель, распространяя сферу применения Закона РТ «О защите конкуренции» на финансовые рынки и применяя к ним сходный правовой режим контроля, применяемый на товарных рынках, вместе с тем должен учитывать специфику функционирования финансовых рынков. Насколько эта сторона вопроса принята во внимание законодателем, и является целью написания настоящей статьи.

В Закон «О защите конкуренции» включён ряд положений, распространяющихся только на рынке финансовых услуг. В первую очередь, это касается понятия доминирующего положения финансовой организации. Установление факта доминирования финансовой организации, как и в случаях товарных рынков, обусловлено необходимостью проведения антимонопольного контроля за злоупотреблениями рыночной властью, а также за экономической концентрацией на финансовых рынках. Раскрывая в ст. 4 Закона понятие доминирующего положения, законодатель не устанавливает отдельные правила определения количественных

критериев доминирования финансовых организаций. Лишь указывает, что порядок признания доминирующего положения хозяйствующих субъектов, действующих на рынке финансовых услуг, принимается государственным антимонопольным органом по согласованию с Министерством финансов Республики Таджикистан и Национальным банком Таджикистана.

В отношении финансовых организаций в Законе имеются лишь особые указания в части количественных критериев коллективного доминирования, которое определяется наличием следующих условий:

1) совокупная доля не более чем двух финансовых организаций, которым принадлежат наибольшие доли на соответствующем рынке финансовых услуг, составляет пятьдесят и более процентов;

2) совокупная доля не более чем трёх финансовых организаций, которым принадлежат наибольшие доли на соответствующем рынке финансовых услуг, составляет семьдесят и более процентов.

Дополнительное развитие регулирования вопросов установления доминирующего положения хозяйствующих субъектов находит в утверждённом распоряжением Антимонопольной службой при Правительстве Республики Таджикистан Порядке формирования и ведение Реестра хозяйствующих субъектов, которые имеют доминирующее положение на товарных и финансовых рынках (зарегистрирован Министерством юстиции Республики Таджикистан от 14 марта 2018 года, регистрационный номер 922). Однако в данном нормативном правовом акте антимонопольного органа отсутствуют специальные правила установления доминирующего положения финансовых организаций.

Исходя из такого обзора нормативных положений Закона «О защите конкуренции» и положений названного нормативного правового акта антимонопольного органа можно сделать вывод, что решение на законодательном уровне вопроса установления доминирующего положения финансовых организаций не отражают специфику деятельности финансовых организаций. В большинстве своём нормы антимонопольного законодательства сконструированы таким образом, что учитывают особенности регулирования конкурентных отношений на товарных рынках. В действующем законодательстве Республики Таджикистан отсутствуют специальные нормы, отражающие специфику конкурентного регулирования рынка финансовых услуг.

По общепринятому правилу, определение доминирующего положения финансовой организации осуществляется через выявление возможности оказывать ею решающее влияние на общие условия предоставления финансовых услуг на данном рынке или затруднять доступ на этот рынок другим финансовым организациям исходя из того объёма финансовых услуг, которые она оказывает на рынке.

Выяснить этот вопрос позволяет анализ продуктовых и географических границ рынка финансовой услуги. При этом критерием определения географических границ рынка являются территориальные пределы, в которых конкурируют взаимозаменяемые товары. Как правило, такие пределы определяются местом предоставления финансовой услуги потребителям, под которым понимается место нахождения финансовой организации, указанное при регистрации в налоговом органе этой организации или ее филиалов. Соответственно, чем больше у финансовой организации филиалов, тем больше будет объём предоставляемых ею финансовых услуг, а значит больше занимаемая доля на рынке. Такие специфика критериев определения географических границ финансовых рынков предопределяет необходимость применения специального

подхода к установлению количественных критериев доминирования финансовых организаций, которые должны существенно отличаться от количественных критериев доминирования хозяйствующих субъектов, функционирующих на товарных рынках.

Как показывает практика антимонопольного регулирования финансовых рынков других стран, количественные пороги рыночной доли финансовых организаций, определяющие применимые правовые режимы доминирующего положения, существенно ниже, чем аналогичные пороги, установленные для товарных рынков. Например, в Российской Федерации для рынка с участием финансовых организаций положение финансовой организации презюмируется доминирующим, если ее доля превышает 10% на единственном в Российской Федерации товарном рынке либо 20% на товарном рынке, обращающийся на котором товар обращается также на иных товарных рынках в Российской Федерации [2].

На основании изложенного предлагаем урегулировать вопрос определения критериев доминирования финансовых организаций посредством разработки и утверждения отдельного нормативного правового акта Антимонопольной службой при Правительстве Республики Таджикистан.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О защите конкуренции» от 30 мая 2017 года, № 1417 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2017 г., №5, ч. 1, ст. 274.
2. Постановление Правительства РФ от 9 июня 2007 г. N 359 «Об утверждении Условий признания доминирующим положения финансовой организации (за исключением кредитной организации) и Правил установления доминирующего положения финансовой организации (за исключением кредитной организации)» // СЗ РФ. 2007. N 24. Ст. 2926.
3. Финансовые рынки и институты: учебник и практикум для вузов / Н. Б. Болдырева и др.; под редакцией Н. Б. Болдыревой, Г. В. Черновой. - Москва: Изд-во Юрайт, 2019. – 403 с.
4. Финансовые рынки и институты: учебное пособие / Е. Г. Князева, Е. А. Разумовская, М. И. Львова, Н. Н. Мокеева, О. В. Толмачева; - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2020. – 96 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАНЗИМИ ЗИДДИИҲИСОРӢ ДАР БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ МОЛИЯВӢ (БА МИСОЛҲОИ ҚОНУНҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

СУЛТОНОВА ТАХМИНА ИСТАМОВНА,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибқоронии
Донишгоҳи (славянии) Россия ва Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. М. Турсунзода, 30.

Тел.: +992 (37) 223-04-60. E-mail: sultanova77@mail.ru.

Дар мақола хусусиятҳои танзими зиддиинҳисорӣ дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ дар мисоли қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад. Маълум мешавад, ки қарори дар сатҳи қонунгузорӣ масъалаи муқаррар намудани мавқеи ҳукмронии ташилотҳои молиявӣ хусусиятҳои фаъолияти ташилотҳои молиявиро инъикос намекунад. Дар аксар маврид меъёрҳои қонунгузориҳои зиддиинҳисорӣ тавре тарҳрезӣ шудаанд, ки онҳо хусусияти танзими муносибатҳои рақобатиро дар бозорҳои мол ба инобат гиранд. Дар қонунгузориҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон қоидаҳои махсус, ки хусусиятҳои танзими рақобати бозори хизматрасонии молиявиро инъикос менамоянд, вучуд надорад. Пешиҳод мешавад, ки

меъёрҳои бартарияти ташиклотҳои молиявӣ тавассути таҳия ва тасдиқи санади меъёрии ҳуқуқии алоҳида аз ҷониби Хадамоти зиддинҳисории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шавад.

Калидвожаҳо: танзими зиддинҳисорӣ, бозори хизматрасониҳои молиявӣ, муассисаҳои молиявӣ, бартарият, рақобат, инҳисорӣ.

FEATURES OF ANTI-MONOPOLY REGULATION IN THE MARKET OF FINANCIAL SERVICES (BY THE EXAMPLE OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

SULTONOVA TAHMINA ISTAMOVNA,

Doctor of Law, Professor, Head of Department

business law Russian-Tajik (Slavonic) University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 30 M. Tursunzade, st.

Phone.: +992 (37) 223-04-60. E-mail: sultanova77@mail.ru.

The article discusses the features of antimonopoly regulation in the financial services market on the example of the legislation of the Republic of Tajikistan. It turns out that the decision at the legislative level of the issue of establishing the dominant position of financial organizations does not reflect the specifics of the activities of financial organizations. For the most part, the norms of antimonopoly legislation are designed in such a way that they take into account the peculiarities of regulating competitive relations in commodity markets. The current legislation of the Republic of Tajikistan lacks special rules that reflect the specifics of competitive regulation of the financial services market. It is proposed to determine the criteria for the dominance of financial organizations through the development and approval of a separate regulatory legal act by the Antimonopoly Service under the Government of the Republic of Tajikistan.

Key words: antimonopoly regulation, financial services market, financial institutions, dominance, competition, monopoly.

УДК.342 (575.3)

ДАСТГОҲИ МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР
АМАЛИГАРДОНИИ ҲОКИМИЯТИ МАҲАЛЛӢ

АМИНОВ МУҲАММАДҶОН МАҲМАДРИЗОВИЧ,

дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва ҳуқуқи иқтисодии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Саид Носир, 33.
E-mail: aminov.mm@mail.ru

Дар мақолаи мазкур, заминаҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Ҳамзамон дар мақола, функцияҳои дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Дар мақола муаллиф дастгоҳи мақомоти маҳаллиро ҳамчун як ниҳоди низоми идораи давлати таҳлил намудааст. Дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ функция, доираи амал ва ваколатҳои он баррасӣ гардидаанд. Дар мақола мақомоти намояндагии маҳаллӣ ва мақомоти иҷроиявии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар алоҳидагӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар мақола кӯшиши ба ҳарч дода шудааст, ки самтҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ зери тадқиқот қарор дода шавад. Ҳамзамон таъкид карда мешавад, ки дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои амалӣ гардонидани самтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии иҷроияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ваколат ва масъулиятдор мебошад.

Дар маҷмӯъ мушиқлот ва рушди мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ зери таҳлили илмӣ қарор гирифтааст.

Калидвожа: асосҳои ҳуқуқӣ, идоракунии маҳаллӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, дастгоҳи давлатӣ, идораи давлатӣ, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, қонунҳои муосир, даврони рушд, ҳамкориҳои дуҷониба, заминаҳои иқтисодию иҷтимоӣ.

Дар низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ яке аз сохторҳои калидии амалигардонандаи ҳокимияти давлатӣ ба шумор меравад. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тавассути маҷлиси вакилон ва дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҳокимияти маҳаллиро амалӣ мегардонад.

Асосҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти дастгоҳи раиси мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки муносибатҳои давлатию ҷамъиятиро танзим менамояд, ташкил медиҳад.

Аз ҷумлаи чунин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои конституционӣ, қонунҳои соҳавӣ, кодексҳо, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошанд. Дар Тоҷикистони муосир, ки ҳадафи асосӣ, сохтани давлатӣ демократӣ аст, идораи қорҳои давлат амали умумихалқист ва халқ ҳокимияти худро дар ин чода ҳамарӯза ба воситаи вакилони хеш, мақомоти доимоамалкунандаи ҳокимияти давлатӣ ва низоми худидоракунии маҳаллӣ амалӣ мегардонад. Зеро идора дар қорҷӯбаи ба ҳам таъсиррасонии одамон ба миён омада, мақсади танзими ҷамъиятиро амалӣ менамояд. Ба воситаи идора одамон бо ҳам робита мебаранд, бо кӯшиши якҷоя ҳаёти коллективӣ ва ҷамъиятиро мепайванданд[3;254].

Асосҳои ҳолати ҳуқуқии сатҳи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақам гардидааст. Боби алоҳидаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақомоти маҳалли ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунӣ бахшида шудааст. Меъёрҳои конституционӣ зерин иборати мазкур ду қисми мақомоти маҳаллӣ:

мақомоти намояндагӣ ва мақомоти иҷроияро муқаррар намуда, моҳиятан, тарҳи ҳуқуқии ҳокимияти маҳаллиро дар кишвар муқаррар сохтааст. Мақомоти намояндагии маҳаллӣ дар вилоят, шаҳр ва ноҳия Маҷлиси вакилони халқ доништа мешавад[4;488]. Мақомоти ҳокимияти маҳаллиро дар вилоят, шаҳр ва ноҳия, раиси вилоят, шаҳр, ноҳия роҳбарӣ намуда, амалӣ мегардонад. Раиси вилоят, шаҳр, ноҳияро Президенти Тоҷикистон таъин ва озод мекунад ва ба тасдиқи Маҷлиси вакилони халқ дахлдор пешниҳод менамояд. Ҳамин тавр раис, ки ҳамзамон роҳбари бевосита дар маҳал аст, сарвари ҳам мақоми намояндагӣ ва ҳам мақоми иҷроия дар воҳиди маъмурию марзии ҷумҳурӣ (вилоят, шаҳр, ноҳия) мебошад[3;254].

Имрӯз ба касе пӯшида нест, ки пояҳои рушди устувори ҷомеа ба се унсур асосӣ: фарогирии аҳоли бо таҳсилот, дарозумрӣ ва тақсими маҷмӯи маҳсулоти миллӣ ба сари ҳар як сокини кишвар вобаста аст. Дарозумрӣ ва саломатии бардавом дар навбати худ аз ҳазорҳо омили дигар вобастааст. Миёни ин омилҳо иқлими мусоид, ғизои хуб ва вазъи равонӣ аз ҳама асоситарин мебошанд.

Миёни ин омилҳо метавонем ҳуди ташкилбӣи давлат, ҳокимияти давлатӣ, дастгоҳи давлатӣ, идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатиро дохил кард[5;327].

Дар сатҳи вилоят, шаҳру ноҳия сарчашмаи ҳокимият, вакилони Маҷлиси маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошанд. Аз ҳайати сифатии корпуси вакилони Маҷлиси Олӣ, дастгоҳи онҳо, вакилони маҳаллӣ фаъолияти босамари онҳо яке аз рукнҳои асосии аркони давлатдориро танзим, ҳамоҳанг ва роҳ мекушояд, вобастагии калон дорад[1;267].

Дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо мақсади ташкили дурусти фаъолияти корӣ дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, амалигардонии доираи ваколатҳои воғузоршуда ва аз қарорҳои мақомоти маҳалли бармеомада, ташкил карда мешавад. Дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ роҳбари дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби раиси шаҳр, ноҳия, вилоят таъин ва озод карда мешавад, ки асоси фаъолияти онро ташкили фаъолияти иҷроиявии мақомоти маҳаллӣ ташкил медиҳад.

Масоили ташкил ва фаъолияти ҳокимияти маҳаллӣ дар дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, дар доираи санадҳои меъёри-ҳуқуқӣ аз ҷумла, бо Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» танзим меёбад. Қонуни конституционии мазкур дар фарқият аз санадҳои пешини қонунгузорӣ меъёрҳои конституциониро саҳеҳтар намуда, ҷузъҳои таркибии тарҳи ҳокимияти маҳаллиро дақиқ месозад.

Фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ асосҳои иқтисодӣ ва молиявӣ дорад, ки онҳо аз бучет, моликияти коммуналии воҳиди дахлдори марзию маъмурӣ ва манбаъҳои дигаре, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ манъ накардаанд, иборат аст. Таъминоти иқтисодию молиявӣ фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вобаста ба самаранок ба роҳ мондани кори онҳо дар роҳбарии ҳаёти иҷтимоию иқтисодии қаламрави дахлдор мебошад. Сатҳи ташаббуснокӣ ва фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ шартӣ асоси таъмини инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии маҳал, беҳтар гардонидани неқӯаҳволии зиндагии аҳоли ва ҳалли масъалаҳои дигар мебошад.

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба системаи идоракунии давлатӣ (дастгоҳи давлатӣ) ва кормандони онҳо ба хизматчиёни давлатӣ дохил буда, вазъи ҳуқуқии онҳо бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» танзим карда мешавад. Дар доираи талаботи моддаи 6-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ” мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, аз он ҷумла, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳо ба хизмати давлатӣ шомил гардида, талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон

“Дар бораи хизмати давлатӣ” ба онҳо татбиқ мегардад. [2;] Бо назардошти ин меъёр дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи маҳаллӣ, фаъолияти худро ба роҳ мемонад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи ягона ё унификатсия кардани кафолатҳои иҷтимоии тамоми намудҳои хизмати давлатӣ корҳои назаррасро ба анҷом расонида истодааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки баъзе аз салоҳияти мақомоти давлатӣ, ваколати хизматчиёни давлатии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» ба доираи танзими Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» ҳавола кардааст, ки муносибатҳои зерини ҷамъиятӣ ба шумор меравад:

- тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти мақомоти маҳаллӣ;
- салоҳияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва сохтори он (мақомоти намоёндагӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллӣ) ;
- салоҳият ва сохтори мақомоти намоёндагӣ;
- салоҳият ва сохтори мақомоти иҷроия;
- салоҳияти раиси ВМКБ, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ;
- салоҳияти дастгоҳи раиси ВМКБ, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия;
- салоҳияти сохторҳои маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия;
- ваколати вогузоршаванда, ваколати муштарақ, ваколати истисноии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;
- асосҳои иқтисодӣ ва молиявии фаъолияти мақомоти маҳаллӣ;
- принципҳои фаъолияти мақомоти маҳаллӣ;
- муносибати мақомоти маҳаллӣ бо мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот;

Низомномаи дастгоҳ, сохтор ва ҷадвали воҳидҳои қори онро раиси ВМКБ, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия мувофиқи низомнома ва сохтори намунавии тасдиқнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи шумораи ниҳонии хизматчиёни давлатии муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ менамояд.

Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи мақомоти маҳаллӣ дар давраи ҳозира ин беҳтар намудани шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маишии зиндагонии аҳоли мебошад. Барои амалӣ гардонидани вазифа ва уҳдадорихои худ ҳар як мақомоти маҳаллӣ бояд сохтори ташкилии идоракунии худро дошта бошад [1;167]. Зери мафҳуми сохтори ташкили идоракунии мақомоти маҳаллӣ (мақомоти маҳаллии вилоят, шаҳру ноҳия) маҷмӯи зинаҳо ва коргарони алоҳида, алоқаи байниҳамдигарӣ, дараҷаи тобеият, ки барои иҷрои мақсад ва вазифаҳои мақомоти маҳаллӣ равона карда мешавад, ифода меёбад. Қои қори хизматчиёни давлатӣ (маҳаллӣ) яке аз ҷузъи зарурии сохт ё таркиби ҳамагуна мақомоти маъмурии идоракунанда буда, дорои хусусияти ҷудоғонаи худ мебошад. Тартиби дуруст ба роҳ мондани ташкили кор бисёртар аз мулоҳизакорӣ фаъолияти дастгоҳи маъмурии идоракунанда вобастагӣ дорад. Фаъолияти идоракунии мақомоти идоракунии маҳаллӣ ба худ масъалаҳои ҳамкорӣ мақомоти идораи маҳаллӣ бо субъектҳои хоҷагидор қатъи назар аз шакли моликият ва боз ҳам аниқтар ба танзим даровардани муносибатҳои хоҷагидорӣ барои муассиса ва ташкилотҳои маҳаллиро дар бар мегирад. Бо ин сабаб шакли асосии фаъолияти мақомоти маҳаллӣ- ин дар ҳамбастагӣ бо муассиса ва ташкилотҳои ҳудуди маҳал қонеъ гардонидани манфиатҳои шаҳрвандон мебошад .

Мақомоти маҳаллӣ аз рӯи мазмуну мундариҷаи фаъолият ба дигаргунӣ ниёз дорад, ва дар ин равиш пеш аз ҳама эҳтиёҷот ба барномаҳои рушд эҳсос мегардад. Дар шароити имрӯзаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи муҳими мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҷустуҷӯи

роҳҳои беҳтар кардани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Яке аз роҳҳо ва фишангҳои таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии маҳаллӣ таҳияи барномаҳои рушд ва таъмини иҷроии онҳо мебошад. Раванди рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ноҳия, ҷамоатҳо ва худфаъолияти ҷамъиятӣ бо роҳи истифодаи шаклҳои мухталифи барномасозӣ амалӣ карда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки захираҳои маҳдуди дар маҳал буда ва имкониятҳои ба мақсад расидани рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ самаранок истифода бурда шаванд.

Дар баробари ин ислоҳоти татбиқшаванда дар системаи идоракунии мақомоти давлатӣ ба баланд бардоштани нақши мақомоти идоракунии давлатии маҳаллӣ ва худидоракунии, васеъ намудани вазифаҳои он дар асоси ба ихтиёрашон додани мустақилияти иқтисодӣ ва дастгирии молии матлуб аз тарафи давлат, самти бартаридоштаи системаи татбиқи ғайримарказикунонии давлат ба ҳисоб меравад.

Худ аз худ мақсадҳо маъно надоранд агар имкониятҳои баҳодихӣ дар иҷрои он набошад. Азбаски идоракунии давлатӣ- ин таъсиррасонии як гурӯҳи одамон ба дигар гурӯҳ бо ифодаи манфиати худ онҳо буда, дар мадди аввал бояд натиҷаҳои иҷтимоӣ ва ояндабинии он ба назар гирифта шуда, на танҳо натиҷаҳои истеҳсолӣ, технологӣ, нишондодҳои иқтисодӣ балки тақсмоти онҳо, аз як тараф тариқи таъминоти талаботи ҷомеа ва нигоҳдории пуррагӣ ва ҷараёни он, ва аз дигар бо тариқи қонсгардонии талаботи одамон, яъне таъмин намудани шароитҳои меҳнатӣ ва ҳаёти осоишта, нигоҳдошти саломатӣ ва тозагии маънавии онҳо мебошад.

Принсипи ташкил ва фаъолияти дастгоҳи давлатӣ дар заминаи соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягонагии давлат[1;187], талаботи замони нав ва ҳаёти нави сиёсӣ ҷамъиятии Тоҷикистон буда, инъикоскунандаи хусусияти давлати иҷтимоӣ будани он ба шумор меравад.

Принсипҳои умумие, ки имрӯз дар аксари давлатҳои демократӣ асоси ташкил ва фаъолияти дастгоҳи давлатии онҳоро ташкил медиҳанд: принсипи сохтори муносиб ва амалкунандаи дастгоҳи давлатӣ, принсипи фаъолияти самаранок, қонуният, дараҷаи баланди касбии хизматчиёни давлатӣ, риояи талаботи одоб аз тарафи вакилон, аъзои парламон ва хизматчиёни давлатӣ, бетарафии сиёсии хизматчиёни давлатӣ ва ғайраҳо мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дастгоҳи давлатӣ як қисми асосии механизми давлат буда, таъминкунандаи фаъолияти ҳаррӯзаи системаи мақомоти давлатӣ барои дар амал татбиқи идоракунии, ки барои баамалбарории вазифаҳои гузошташудаи давлат мебошад. Мувофиқи талаботҳои мавҷудаи давлат дорои сохтори худ мебошад. Ба ташкил ва фаъолияти дурусти дастгоҳи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама Конститутсия ва муқаррароти он; хусусиятҳои иҷтимоии давлати Тоҷикистон; афзалияти ҳуқуқи озодагии инсон ва шаҳрванд; принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ; танзими ҳуқуқи салоҳияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти идоракунанда таъсири муҳим расонидаанд.

Мақомоти иҷроии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии дар ҳамкорӣ бо якдигар ва дар ҳамкорӣ бо институти ҷомеаи шаҳрвандӣ мақсадҳои гузошташудаи таъсиррасонии идоракунии давлатиро ва иҷрои қонунҳоро амалӣ мегардонад[3;254].

Дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои амалигардонии ҳокимияти давлатӣ дар низоми идоракунии давлатӣ ҷойгоҳи махсус дорад.

Адабиёт

1. Атаманчук Г.В. «Сущность государственной службы» Москва. Издательство РАГС 2004.-С.267

2. Бонки марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқӣ. ADLIA. Версия 7.0.

3. Глазунов Н.И. «Государственное и муниципальное (административное) управление» М., 2006-С.254
4. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. - М.: ЮРИСТЪ, 2000. - С. 488
5. Имомов А.И. Хукуки конституцсионии Чумхурии Тоҷикистон. - Душанбе: Оли Сомон, 1997. - С. 379.
6. Конституционное право зарубежных стран. // Под ред. Малько А.В. - М.: НОРМА, 2004. - С. 194.
7. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. - М.: ЮРИСТЪ, 2000. - С. 488.
8. Муниципальное право. // Под ред. Кони́на Н.М. - М.: НОРМА, 2006. - С. 327.
9. Права личности в социалистическом обществе. - М., 1981. - С. 144-206.

АППАРАТ МЕСТНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ

АМИНОВ МУХАМАДЖОН МАХМАДРИЗОЕВИЧ,

доцент кафедры государственного управления и экономического права
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Насира, 33.
E-mail: aminov.mm@mail.ru

В данной статье проводится научный анализ нормативно-правовой базы организации и деятельности местного управления. В то же время в статье исследуются функции органов местного управления. В статье автор анализирует аппарат местного исполнительного управления как институт системы государственного управления. Рассмотрен аппарат органов местного управления, их функции, сфера деятельности и полномочия.

В статье отдельно анализируются местные представительные органы и местные исполнительные органы государственной власти. В статье ставится задача рассмотреть экономические, социальные и политические аспекты местного управления. При этом подчеркивается, что аппарат местного самоуправления уполномочен и несет ответственность за реализацию экономических и социальных направлений исполнительного органа местного самоуправления.

В целом проблемы и развитие органов местного самоуправления и аппарата органов местного управления подлежат научному анализу.

***Ключевые слова:** правовая база, местное управление, местные органы власти, государственный аппарат, государственное управление, правовые акты, современность, периоды развития, двустороннее сотрудничество, экономические и социальные предпосылки.*

THE APPARATUS OF THE LOCAL EXECUTIVE BODY IN THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT

AMINOV MUHAMADZHON MAHMADRIZOEVICH,

Docent of the Department of Public Administration and Economic Law
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.
E-mail: aminov.mm@mail.ru

This article provides a scientific analysis of the regulatory framework for the organization and activities of local government. At the same time, the article examines the functions of local governments. In the article, the author analyzes the apparatus of local executive administration as an institution of the public administration system. The apparatus of local government bodies, their functions, scope and powers are considered.

The article separately analyzes local representative bodies and local executive bodies of state power. The article aims to consider the economic, social and political aspects of local government. At the same time, it is emphasized that the apparatus of local self-government is authorized and responsible for the implementation of economic and social directions of the executive body of local self-government.

In general, the problems and development of local self-government bodies and the apparatus of local government bodies are subject to scientific analysis.

Key words: *legal framework, local government, local self-government, public administration, public administration, legal acts, modernity, periods of development, bilateral cooperation, and economic.*

УДК: 340.1

**АСОСҶОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ТАШКИЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ
МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

МАЗАРИФОВ МАНУЧЕҲР КАРИМҶОНОВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, саромӯзгори

кафедраи ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ.

735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16.

Тел.: (+992) 883-21-22-22. E-mail: 985404848m@gmail.com.

Дар мақолаи мазкур асосҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Конститутсияи Тоҷикистон шакли сохти давлатӣ, шакли идоракунӣ ва режими сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар намудааст. Меъёрҳои конститутсия ба тариқи умумӣ низоми мақомоти ҳокимияти давлатиро муайян намуда, доираи салоҳият ва шакли фаъолияти онҳоро муайян намудааст. Падидаи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, яъне ба се шоха: қонунгузор, иҷроия ва судӣ тақсим гардидани ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамзамон мақомоти прокуратура ҳамчун мақомоти мустақиле, ки ба ягон шохаи ҳокимият тобеъ намебошад, аз меъёрҳои Конститутсияи Тоҷикистон сарчашма мегирад. Аз сабаби он ки меъёрҳои Конститутсия ба тариқи умумӣ баён шудаанд, барои дар амал дуруст татбиқ намудани онҳо қонунҳои дахлдор низ қабул карда шудаанд.

Калидвожаҳо: конститутсия, меъёрҳои конститутсионӣ, ҳокимияти давлатӣ, таҷзияи ҳокимият, мақомоти прокуратура, шакли идоракунӣ, шакли сохти давлатӣ, режими сиёсӣ, мақомоти марказӣ, мақомоти маҳаллӣ, мақомоти қонунгузор, мақомоти иҷроия, мақомоти судӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ конститутсияи чадидеро қабул намуд, ки тамоми меъёрҳои заруриро дар бар гирифта, ҳамчун яке аз конститутсияҳои беҳтарин дар байни давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба ҳисоб меравад. Меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дошта, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд, ин меъёрҳоро риоя ва иҷро намоянд. [2, с.226]

Бояд қайд намуд, ки дар илми ҳуқуқи конститутсионӣ муосир конститутсия ҳамчун санади меъерии ҳуқуқии асосӣ мавқеи муҳим дорад. Муҳимияти конститутсия дар он таҷассум меёбад, ки ҳамчун қонуни асосии давлат сохтор, аломатҳо ва хусусиятҳои ҳам ҳуқуқ ва ҳам давлатро инъикос менамояд. [1, с.10]

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои сохтори конститутсионӣ, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, тартиби ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва дигар меъёрҳои дахлдорро дар худ таҷассум намуда, ҳамзамон шакли сохти давлатӣ, шакли идоракунӣ ва режими сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар намудааст. [10, с.5]

Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол аҳамияти таърихӣ дорад, чунки он тақдирӣ минбаъдаи халқи Тоҷикистон, табиати ҳуқуқии давлати Тоҷикистон ва баҳусус, фаҳмиши нави ҳуқуқиро равшан намудааст. [9, с.99]

Дар асоси меъери моддаи 1-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли сохти давлатии Тоҷикистон ягона (унитарӣ) мебошад, яъне аз воҳидҳои ягонаи маъмуриву ҳудудӣ, ба монанди вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, шакракҳо ва деҳаҳо иборат мебошад.

Шакли идоракунии Тоҷикистон ҷумҳурии президентӣ муқаррар гардидааст. Ҷумҳуриявӣ будани шакли идоракунӣ дар он ифода меёбад, ки мувофиқи моддаи 6-и Конститутсия дар Тоҷикистон сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ ва баёнгарӣ

сохибиштиёри халқ мебошад. Яъне, ҳокимияти давлатӣ бевосита ё бавосита аз ҷониби халқ тавассути раёйпурсӣ ва интихобот ташкил карда мешавад.

Падидаи ҷумҳурии президентӣ дар он инъикос гардидааст, ки мувофиқи меъёрҳои Конститутсияи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби президент ташкил карда шуда, ба ӯ ҳисоботдиҳанда мебошанд ва аз тарафи ӯ барҳам ё ба истеъфо равон карда мешаванд. [8, с.107-108]

Хусусияти демократӣ доштани режими сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи Конститутсияи Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ ишқишоф меёбад ва сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ халқ ба ҳисоб меравад.

Мувофиқи моддаи 9-и Конститутсияи Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ карда мешавад. Ин падида низ хусусияти демократӣ доштани давлатро ифода менамояд.

Пеш аз он ки ба таҳлили шохаҳои ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузарем, қайд кардан зарур аст, ки вобаста ба шакли сохти давлатӣ ва шакли идоракунӣ низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон ба ду зинаи асосӣ: марказӣ (олӣ, ҷумҳуриявӣ, болоӣ) ва маҳаллӣ (поёнӣ, вилоятӣ, минтақавӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ) тақсим карда мешавад.

Дар асоси сеюми Конститутсияи шохаи қонунгузори ҳокимияти давлатиро парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардонад. Маҷлиси Олӣ – мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Яъне, ҳам функсияи намояндагӣ ва ҳам функсияи қонунгузори иҷро мекунад.

Ҷиҳати табиқи ин меъёри конститусионӣ 10 декабри соли 1999 Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [3] ва 19 апрели соли 2000 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [6] қабул гардидааст, ки тартиби интихоб ва ташкили ҷамоияти ин шохаи ҳокимияти давлатиро ба таври мушаххас муқаррар менамояд.

Тибқи боби шашуми Конститутсияи функсияи намояндагӣ дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ низ дида мешавад. Яъне, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз мақомоти намояндагӣ ва иҷроия иборат мебошад. Мақомоти намояндагии маҳаллӣ бошад маҷлисҳои вакилони халқи вилоят, шаҳр ва ноҳия мебошанд. Вале, функсияи қонунгузорӣ танҳо дар ҷамоияти Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мешавад. Яъне, мақомоти қонунгузорӣ танҳо дар сатҳи марказӣ дида мешавад.

Дар боби сеюми Конститутсия ба таври умумӣ вобаста ба ташкил ва ҷамоияти Маҷлиси Олӣ меъёрҳои дахлдор муқаррар карда шудааст. Аз ҷумла, омадааст, ки Маҷлиси Олӣ аз ду палата – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад. Ҷамзамон, шумораи аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ҷараёни интихоби онҳо, муҳлати ваколат ва шакли ҷамоияти онҳо, салоҳияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар алоҳидагӣ ва дар ҷаласаҳои якҷоя, ҷараёни қабули қонунҳо муқаррар карда шудааст.

Шохаи иҷроияи ҳокимияти давлатиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конститутсияи Тоҷикистон мақомоти иҷроияи марказӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ месозанд. Дар заминаи ин меъёри конститусионӣ Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” аз 17 майи соли 2004 [4] ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи низоми

мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 16 апрели соли 2012 [7] қабул карда шуда, тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ муқаррар гардидааст.

Мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ мувофиқи ваколатҳои воғузоргардидаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда, сиёсати давлатиро дар соҳаи муқаррарнамудаи фаъолият амалӣ менамояд.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба низоми мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо шомил мебошанд:

- Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- вазоратҳо ва кумитаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- мақомоти машваратӣю маслиҳатӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. [7]

Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тибқи Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” мақомоте мебошад, ки дар ҳудуди воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ иҷрои Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро таъмин менамоянд.

Мувофиқи боби ҳаштуми Конститутсияи Тоҷикистон шоҳаи судии ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафаи судҳо амалӣ карда мешавад. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе иборат мебошад. Ҳокимияти судӣ дар фаъолияти худ ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат, ташкилоту муассисаҳо ва қонуниятро ҳифз намуда, адолати судиро амалӣ менамояд. [10, с.27-29]

Нақшаи 1. Низоми ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

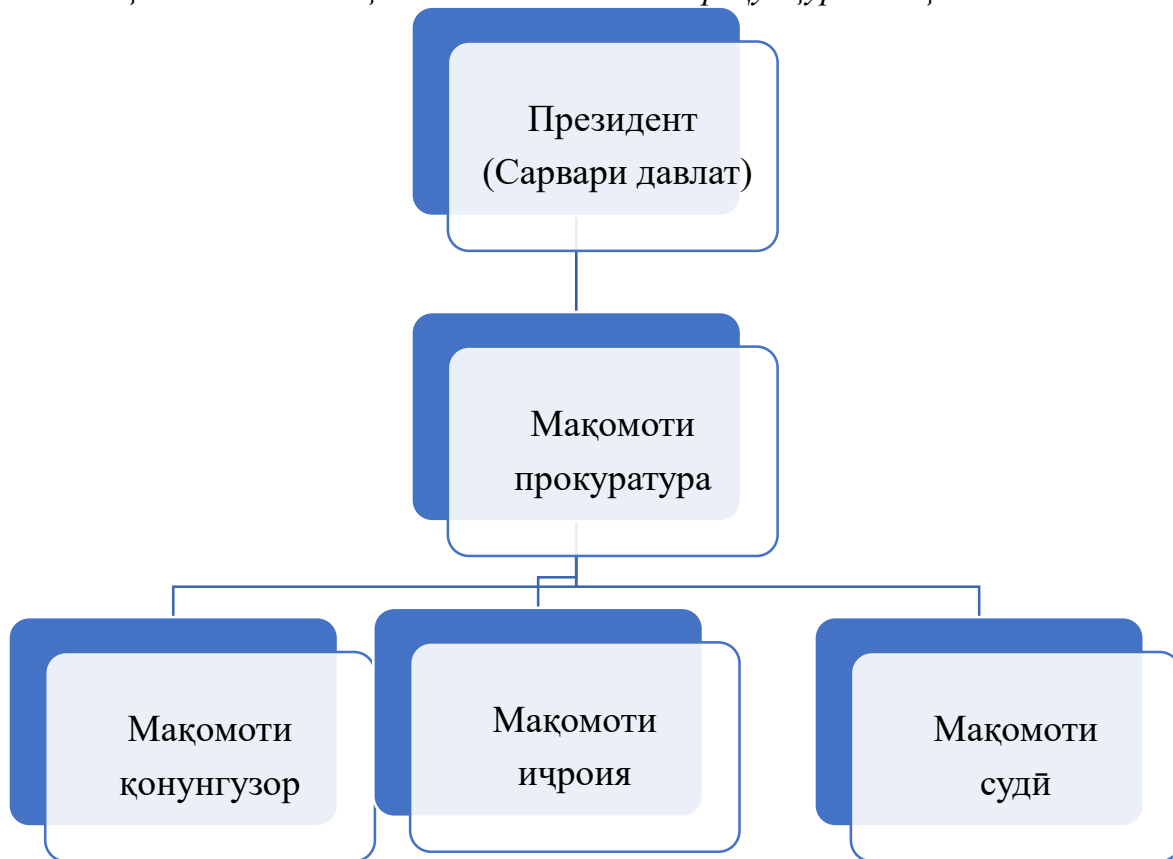
Ин таснифбандӣ дар асоси меъёри моддаи 9-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аммо, мувофиқи боби 9-и ин Конститутсия дар Тоҷикистон мақомоти дигари давлатӣ – прокуратура фаъолият менамояд, ки ба се шоҳаи муқарраргардидаи ҳокимияти давлатӣ шомил намебошад. Ин мақомот назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳоро дар ҳудуди Тоҷикистон амалӣ менамояд.

Прокуратура дар назди Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул мебошад. Яъне, ин мақомот гарчанде ки ба ягон шоҳаи ҳокимият шомил нагардида бошад ҳам, дар назди Маҷлиси миллии ва Президент масъул мебошад.

Ҷиҳати татбиқи дурусти ин меъёри конституционӣ санаи 25 июли соли 2005 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул карда шудааст. Мувофиқи моддаи 9-и қонуни мазкур прокурор дар иҷлосияҳо ва ҷаласаҳои мақомоти ҳокимияти қонунгузор, мақомоти иҷроияи марказиву маҳаллӣ ва судӣ иштирок карда метавонад. [5]

Аз муқаррароти дар боло овардашуда бармеояд, ки прокуратура дар фаъолияти худ мустақил мебошад. Гарчанде ки прокурори генералӣ ва муовинони ӯ бо ризоияти Маҷлиси миллии аз ҷониби Президент таъин ва озод карда шуда, дар назди онҳо масъул мебошад. Аз ин ҷо, таснифи дигари низоми ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешниҳод намудан мумкин аст:

Нақшаи 2. Низоми ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳамин тавр, низоми ҳокимияти давлатии Тоҷикистон дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тариқи хос муайян гардида, ба шоҳаҳо таҷзия гардидааст. Функсияҳои, ки шоҳаҳои ҳокимият дар фаъолияти худ амалӣ менамоянд, дар боло гуфта гузаштем.

Ҳаминро қайд кардан ба маврид аст, ки ташкили мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва фаъолияти он дар Тоҷикистон мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон самаранок мебошад. Зеро дар миёни шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ низоми боздорӣ ва мувозинат амал менамояд ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ ваколатҳои худро мутобиқи тартиби муқарраргардида ба роҳ мондаанд.

Адабиёт

1. Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность / 2-е изд. М.: РЮИД, 2000. – 528 с.
2. Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат – Душанбе: Деваштич, 2008. – 295 с.
3. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content/#collapse-266> (санаи мурочиат: 22.09.2022)
4. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content/#collapse-266> (санаи мурочиат: 22.09.2022)
5. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content/#collapse-266> (санаи мурочиат: 15.10.2022)
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content/#collapse-266> (санаи мурочиат: 18.09.2022)
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content/#collapse-266> (санаи мурочиат: 05.10.2022)
8. Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2006. 199с.
9. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат – Душанбе, 2003. – 552 с.
10. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи хизмати давлатӣ. Нашри шашум. - Душанбе: Полиграф групп, 2021. – 543 с.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

МАЗАРИФОВ МАНУЧЕХР КАРИМДЖОНОВИЧ,

кандидат юридических наук, старший преподаватель
кафедры права и международных отношений

Кулябского государственного университета им. А.Рудаки.

735360, Республики Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова, 16.

Тел.: (+992) 883-21-22-22. E-mail: 985404848m@gmail.com

В данной статье анализируются правовые основы организации и деятельности органов государственной власти Таджикистана в соответствии с Конституцией Республики Таджикистан. Конституция Таджикистана устанавливает форму государственного устройства, форму правления и политический режим Республики Таджикистан. Нормы конституции в общих чертах определяют систему органов государственной власти, определяют объем их полномочий и формы деятельности. Феномен разделения государственной власти, то есть разделения государственной власти на три ветви: законодательную, исполнительную и судебную, в Республике Таджикистан, в то же время прокуратура как самостоятельный орган, неподвластный никаким ветвям государственной власти, берет свое начало из норм Конституции Таджикистана. В связи с тем, что нормы Конституции выражены в общем виде, для правильного применения их на практике приняты и соответствующие законы.

Ключевые слова: конституция, конституционные нормы, государственная власть, разделение властей, прокуратура, форма правления, форма государственного устройства, политический режим, центральная власть, местная власть, законодательная власть, исполнительная власть, судебная власть.

CONSTITUTIONAL BASIS FOR THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF STATE BODIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

MAZARIFOV MANUCHEHR KARIMZHONOVICH,

Candidate in Law, Senior Lecturer of the
Department of Law and International Relations,
Kulob State University named after A. Rudaki
735360, Republic of Tajikistan, Kulob t., 16 S.Safarov str.
Phone.: (+992) 88 321 2222. E-mail: 985404848m@gmail.com.

This article analyzes the legal framework for the organization and activities of public authorities in Tajikistan in accordance with the Constitution of the Republic of Tajikistan. The Constitution of Tajikistan establishes the form of government, the form of government and the political regime of the Republic of Tajikistan. The norms of the constitution in general terms define the system of state authorities, determine the scope of their powers and forms of activity. The phenomenon of separation of state power, that is, the division of state power into three branches: legislative, executive and judicial, in the Republic of Tajikistan, at the same time, the prosecutor's office as an independent body, not subject to any branch of state power, originates from the norms of the Constitution of Tajikistan. Due to the fact that the norms of the Constitution are expressed in a general form, for their correct application in practice, relevant laws have also been adopted.

Key words: constitution, constitutional norms, state power, separation of powers, prosecutor's office, form of government, form of government, political regime, central power, local power, legislative power, executive power, judicial power.

УДК: 340.1

**МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ
МУНОСИБАТҲОИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОҲАИ ИҚТИШОФ ВА
ИСТИХРОЧИ НАФТ ВА ГАЗ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

САӢДИЕВ ИСМОИЛ ЗАРИФОВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент,

мудири кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 555-58-55-52. E-mail: ismoil.s85@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур масоили танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи нафту газ мавриди муҳокима ва таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Аз ҷумла, диққати махсус ба зарурати танзими давлатӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ дода шудааст. Ҳамчунин ҷанбаҳои мухталифи танзими давлатии соҳибкорӣ дар соҳаи нафту газ ҳам аз нигоҳи қонунгузорӣ ва ҳам аз нигоҳи назариявӣ таҳқиқ гардидааст.

Калидвожаҳо. Танзими давлатӣ, муносибатҳои соҳибкорӣ, баҳши нафту газ, фаъолияти соҳибкорӣ, функцияи иқтисодӣ, маҷмааи сӯзишворӣ, иқтишоф ва истихроҷ, таъсиррасонии давлатӣ, муносибатҳои молумулкӣ.

Бидуни таъсиррасонӣ ва нақши давлат рушду нумӯи иқтисодиётро дар замони муосир тасаввур кардан ғайри имкон мебошад. Зарурати объективии танзими давлатии муносибатҳои бозорӣ ин маҳдуд будани имкониятҳои бозор дар истехсоли молҳои оммавӣ, номукаммалӣ, нокомӣ, нокифоягии иттилоот барои истеъмолкунандагон, инчунин оқибатҳои манфии амалномаи иқтисоди бозорӣ мебошад [7, 15].

Раҳимзода М.З. қайд менамояд, ки иқтисоди бозорӣ натавонанд ба иқтисоди худтанзимшаванда мебошад, балки танзими ҳуқуқии он бояд аз тарафи давлат низ сурат гирад. Зеро яке аз функцияҳои асосии давлат функцияи иқтисодии он мебошад. Вай дар барпо намудани шароити зарурӣ, аз ҷумла қоидаҳои умумии фаъолияти иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ барои рушди иқтисоди бозорӣ ифода меёбад. Таҷриба нишон медиҳад, ки бе давлат бе таъсири танзимномаи он ба иқтисодиёт (соҳибкорӣ), инкишофи муътадили муносибатҳои бозорӣ ғайри имкон мебошад. Асосҳои худидоракуниро давлат амалӣ намуда, мумкин аст, ки нақши худро дар идоракунии иқтисодиёт суस्त намояд. Вале он набояд худро аз идоракунии иқтисодиёт дар канор гирад [11, 109].

Давлат ба иқтисодиёт тавассути воситаҳои зерин дахлат менамояд: воситаҳои молиявӣ, воситаҳои ҳуқуқӣ, воситаҳои маъмурӣ ва воситаҳои иттилоотӣ [6, 18-19]. Аз қадим то ҳол ба сифати яке аз функцияҳои асосии ҳар як давлат функцияи иқтисодӣ баромад мекунад, ки ба таъмини фаъолияти муътадил ва рушди иқтисодиёт равона карда шудааст. Функцияи иқтисодии давлати Тоҷикистон бешубҳа функцияи муҳим ва бузург мебошад, хусусан дар марҳилаи гузариш аз иқтисоди нақшавии фармонфармоӣ ба иқтисодиёти бозаргонӣ ниҳоят таъсири калон дорад.

Дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ танзими давлатии иқтисодиёт бо дарназардошти соҳаҳои алоҳида зарур мебошад. Бо дарназардошти муносибатҳои иқтисодии дар баҳши нафту газ ва аҳамияти он барои иқтисодиёти миллӣ, аҳамияти танзими муваффақонаи муносибатҳои соҳибкорӣ дар ин бахшро бояд таъкид намуд.

Олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ андешаҳои худро дар бораи танзими давлатии соҳибкорӣ баён доштанд. Масалан, В.С. Мартемянов иброз медорад, ки танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ ин «маҷмуи чораҳои иқтисодӣ – ҳуқуқиест, ки баҳри дастгирӣ ва рушди соҳибкорӣ дар самтҳои барои ҷомеа зарур ё боздоштан, тағйир ва

қатъ намудани он ба манфиати ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунанда ва ба манфиати беҳатарии иқтисодӣ, экологӣ ва санитарияу эпидемиологияи ҷомеа равона шудааст» [9,192]. В.С. Анохина қайд менамояд, ки мафҳуми танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ «таъсиррасонии давлатӣ нисбат ба субъекти мушаххаси соҳибкориро бо мақсади роҳ надодан ё тағйир, қатъ намудани ҳолати хоҷагидорӣ ва ё баръакс дастгирӣ кардани он дар ҳолати мувофиқро дар бар мегирад» [2, 192]. В.С. Белых ва С.И. Виниченко ибраз медоранд, ки мақсади асосии танзими давлатии бахши иқтисодиёт – дар маҷмӯи риояи манфиатҳои ҷомеа ва қабл аз ҳама табақаи аз лиҳози иҷтимоӣ осебпазир, ҳифзи манфиатҳои наслҳои оянда ва ҳифзи муҳити зист мебошад [5, 169].

Сарҳади танзими давлатӣ, ин манфиатҳои ҷомеаву давлат доништа мешавад, ки ба рушди иқтисодиёт нигаронида шудааст. Иқтисодчиён, инчунин қабули кодекси иқтисодиро, ки муносибатҳои байниҳамдигарии давлат ва ҳамаи субъектҳои бозори энергетикиро муқаррар менамояд, мувофиқи мақсад медонанд [14, 11]. Ҳамчунин зарурати ба тартиб даровардан ва аз нав мустаҳкам кардани базаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар бахши ҷунин фаъолияти иқтисодӣ ба монанди иқтишоф, истихроҷ, ҳамлу нақл ва истифодаи захираҳои табиӣ, пеш аз ҳама соҳаи ангиштро қайд менамоянд [12, 28].

Ба шаклҳои ташкилии танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ пеш аз ҳама бақайдгирии давлатии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ, назорати андозӣ, танзими техникӣ, дастгирии давлатӣ, навиштаҷоти ҳатмӣ, тадбиқи меъёр ва лимит, муқаррар намудани квота ва ғайра дохил мешаванд.

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ бояд тартиби танзими давлатиро муқаррар намоянд. Вазифаҳо, воситаҳо ва муқаррарнамоии мақсадҳои танзими давлатӣ дар худ тартиби умумии танзими давлатиро ифода менамоянд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд карда мешавад, ки зарурати коркард намудани санади кодификатсионӣ дар бораи танзими давлатии иқтисодиёти миллӣ ба миён омадааст [10, 13]. Ба назари мо дар ин самт қабули қонунҳои соҳавӣ, ки тавонад принципҳои асосӣ, вазифа ва воситаҳои танзими давлатиро муайян кунад, кифоя мебошад.

Дар раванди танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ дар баробари дигар масъалаҳо ба ҳифзи муҳити зист низ диққати хосса дода шуда, тадбиқи сиёсати давлатӣ дар ин бахш дар ҷойи аввал гузошта мешавад.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист маҷмӯи тадбирҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ, маърифатӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ, иҷтимоиву инфрасохторӣ ва дигар тадбирҳои таъсиррасонии давлатӣ мебошанд, ки ба таъмини ҳифз ва истифодаи оқилонаю самараноки захираҳои об ва замин, сарватҳои зеризаминӣ, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар захираҳои табиӣ барои манфиати халқ равона карда шудаанд [1.].

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ қайд карда мешавад, ки аз нуқтаи назари бахши татбиқ метавон ҷунин соҳаҳои танзими давлатиро аз қабилӣ бонкӣ, биржавӣ, сармоягузорӣ, фаъолияти суғуртавӣ, ҳисоббаробаркунии муҳосибӣ, молиякунонии соҳибкорӣ, аудит, стандартизатсия, сертификатсияи маҳсулот (кор ва хизматрасонӣ) нархгузорӣ ва ғайра ҷудо намуд [4, 169].

Мақсади танзими давлатии иқтисодиёт таъмини амалинамоӣ ва ҷимояи манфиатҳои оммавӣ, ба монанди амнияти давлатӣ ва мудофияи мамлакат, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, саломатии аҳоли, ҷимояи табақаҳои камбизоат, муҳофизати муҳити зист ва ғайра мебошад, ки амалӣ намудани онҳо бе таъсири давлат ба иқтисодиёт ғайри имкон мебошад. Дар баробари ин хотирнишон бояд сохт, ки таъмини кафолатҳои ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар санадҳои ҳуқуқӣ муқаррар гардидаанд, бе даҳолати давлат ба иқтисодиёт номумкин мебошад.

Танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ ба воситаи чораҳои танзими ҳуқуқӣ ва ташкилии дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мустақкам карда шуда ва дар доираи қонунгузорӣ амалӣ карда мешавад.

Яке аз роҳҳои қонунигардонии фаъолият дар бахшҳои алоҳидаи соҳибкорӣ ва самаранок бурдани назорат аз болои фаъолияти соҳибкорӣ ин тавассути низоми иҷозатномадиҳӣ сурат мегирад. Пеш аз ҳама бояд тазаққур дод, ки иҷозатнома (литсензия) – иҷозати махсусе, ки барои амалӣ намудани фаъолияти мушаххас бо риояи ҳатмии шарту талаботи иҷозатномадиҳӣ онро мақомоти иҷозатномадиҳанда ба шахси ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродӣ додааст. Ба таври дигар гӯем иҷозатнома – иҷозати махсус оид ба ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолияти муайян аз ҷониби шахси ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродӣ мебошад.

Ба андешаи Е.И. Спектор «иҷозатномадиҳӣ режими махсуси маъмурӣ-ҳуқуқӣ буда, ҳамчун як воситаи универсалӣ ва самараноки қонунии танзими давлатии иқтисодиёт мебошад» [13, 115].

Танзими миллии иҷозатномадиҳӣ аз Кодекси граждании ҚТ, Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» ва Қарори Ҳукумати ҚТ оид ба тасдиқи Низомнома дар бораи хусусиятҳои иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият маншаъ мегирад.

Мувофиқи моддаи 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» ба намудҳои фаъолияти иҷозатномадодашаванда намудҳои фаъолияте дохил мешаванд, ки амалӣ шудани онҳо метавонад ба ҳуқуқи манфиатҳои қонунӣ, саломатии шаҳрвандон, мудофия ва амнияти давлатӣ, мероси фарҳангии халқҳои ҚТ зарар расонад ва танзими онҳо ба ғайр аз иҷозатномадиҳӣ бо роҳҳои дигар имконнопазир аст.

Танзими давлатии иқтисодиёт ба воситаи чораҳои танзими ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мустақкамкардашуда ва дар доираи қонунгузорӣ амалӣ карда мешавад. Бо сабабе, ки шаклҳои танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ ба таври меъёрӣ муқаррар ва таъмин карда шудаанд, аз ин ҷо ҳамаи онҳо хоҳ ҳуқуқӣ бошанд, хоҳ иқтисодию ташкилӣ ба сифати чораҳои ҳуқуқӣ баромад менамоянд. Танзими ҳуқуқии иқтисодиёт, инчунин танзими техникӣ, шартномавӣ, ҷавобгарии молумулкӣ ва ғайраро низ дар бар мегирад.

Ҳуқуқ аз як тараф воситаи мустақили амалинамоии функцияи иқтисодии давлат буда, аз тарафи дигар дар қатори дигар воситаҳои хислати иқтисодӣ ва маъмуридошта, воситаи мустақили танзими иқтисодиёт мебошад [15, 253].

Барномаи давлатӣ шакли асосии ҳуқуқии танзими давлатии иқтисодиёт мебошад. В. Анохин қайд менамояд, ки дар ин бора таҷрибаи кишварҳои мутараққии дорои иқтисодиёти пойдор ва устувори бозоргонӣ ба монанди Англия, Франция ва Олмон шаҳодат медиҳад, ки ҳеҷ гоҳ коркарди нақшаҳои дарозмуддати рушди иҷтимоӣ-иқтисодиёти кишварҳои худро қатъ накардаанд [3, 3].

Чи тавре дар боло баён намудем, таъсиррасонии давлатӣ ҳамчунин ба воситаи низоми меъёрҳои махсуси ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад. Дар асоси андешаҳои дар боло овардашуда, зарур аст, ки самтҳои асосии танзими давлатии соҳибкорӣ дар бахши арзёбӣ, ҷустуҷӯ, иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ муайян карда шаванд. Чи тавре ки аз тавсифи муносибатҳои иқтисодӣ бармеояд дар бахши нафт ва газ самтҳои асосӣ аз инҳо иборат мебошад:

– танзими муносибатҳои молумулкӣ ҳамчун асос барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ;

– шакли муҳимми танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши нафт ва газ ин низоми муқарраршудаи иҷозатномадиҳӣ мебошад;

– муқаррар намудани бочҳои давлатӣ, муқаррар намудани тартиби андозбандӣ ва дигар пардохтҳои давлатӣ;

– танзими таъмини истифодаи оқилонаи сарватҳои зеризаминӣ, ҳифзи муҳити зист ва саломатии аҳоли;

– танзими инҳисори табиӣ.

Бинобар ин, самтҳои асосии таъсиррасонии давлатӣ дар баҳши нафт ва газ номбаршударо бояд дар доираи стратегияе, ки ба самти таъмини ҳаёти арзандаи ҳар як сокини кишвар аз ҳисоби истифодаи самараноки захираҳои сузишворию энергетикӣ нигаронида шудааст, ворид намуд. Барномаи истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва сарфаҷӯии нерӯи барқ барои солҳои 2012-2016 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми ноябри соли 2011 таҳти № 551 тасдиқ карда шуда буд.

Барномаи номбурда самтҳои асосии истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва амалӣ кардани нақшаю чорабиниҳо дар баҳши самаранокӣ ва сарфаҷӯии энергия, оқилона истифода бурдани нерӯи барқ ва кам кардани талафоти энергияро фаро мегирифт, ки сиёсати пешгирифтаи давлатро чиҳати ноил гаштан ба истиқлоли энергетикӣ муайян менамуд. Бояд тазаккур дод, ки ҚТ дорои захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ буда, дар ҷаҳон аз ин лиҳоз ҷойи 8-умро ишғол менамояд.

Дар барномаи номбурда, ба сифати яке аз вазифаҳо, инчунин ташаккули асоси боэътимоди инвеститсионӣ чиҳати тараққӣ ва инкишофи соҳаи энергетика муайян шуда буд. Дар ҳуҷҷати мазкур оид ба коркарди нафт ва газ дар ҚТ ҳеҷ гуна ишора нарафта буд, гарчанде нафт ва газ ҳам ба доираи захираҳои сузишворию энергетикӣ шомил мешаванд. Ба назари мо ба мақсад мувофиқ мебуд, агар дар барномаҳои минбаъда стратегияи баҳши нафт ва газ низ ҳамчун манбаи алтернативии энергия инъикос мешуд.

Дар баҳши нафт ва газ танзими бо сифати давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ хело зарур мебошанд. Чунин заруратро он боис мегардад, ки Яқум, аҳамияти баҳши мазкур дар иқтисодиёти кишвар қисми даромадҳои бучетро афзоиш медиҳад, дуҷум, муносибатҳои иқтисодӣ дар баҳши нафт ва газ мавқеи намоёнро ишғол мекунанд ва дар танзими баҳши нафт ва газ меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ нақши асосиро мебозанд.

Дар барномаи минбаъдаи истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва сарфаҷӯии нерӯи барқ бояд принципҳои асосӣ мустаҳкам карда шаванд:

1. Моликияти давлатӣ будани захираҳои энергетикӣ. Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва адабиёти ҳуқуқӣ оид ба танзими муносибатҳои моликиятӣ ба сарватҳои табиӣ хусусан захираҳои энергетикӣ аз ҷумла нафт ва газ муносибати яқхела ҷой надорад, гарчанде моликияти давлатӣ будани сарватҳои зеризаминӣ дар моддаи 13 Конститутсияи ҚТ мустаҳкам гардидааст ва тибқи он замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад.

2. Ба инобат гирифтани манфиати наслҳои ҳозира ва оянда.

Д.С. Львов дар сатҳи конститутсионӣ мустаҳкам намудани Фонди наслҳои ояндаро ба сифати захираи дахлнопазири молиявии ҷамъият зарур мешуморад [8, 264]. Мо низ пешниҳод менамоем, ки дар Қонуни ҚТ «Дар бораи нафт ва газ» тағйирот ворид карда шуда, шаҳрвандони ҚТ субъектҳои махсуси муносибатҳои моликият ҳисоб карда шаванд.

3. Бехатарии истифодаи захираҳои сузишворию энергетикӣ ва ҳифзи муҳити зист.

Феълан чандин мушкилотҳои ҷойдоранд, ки ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши нафт ва газ таъсири манфӣ мерасонанд. Пеш аз ҳама инҳоро қайд кардан мумкин аст:

– баланд будани сатҳи меъёри андоз дар бахши мазкур ва мураккабии механизми андозбандӣ ва иҷозатномадихӣ дар он. Андозҳо барои захираҳои табиӣ инҳоро дар бар мегиранд: андозҳо аз истифодабарандагони сарватҳои зеризаминӣ (бонуси обунавӣ, бонуси кашфи тичоратӣ, роялӣ барои истихроҷ);

– норасоӣҳо дар базаи қонунгузории фаъолияти соҳибкорӣ. Дар базаи қонунгузорӣ, ки бо санадҳои вазорату идораҳо пурра карда шудаанд, фосилаҳо ҷой доранд, яъне онҳо моҳияти санадҳои меъёрӣ- ҳуқуқии заминавиरो тағйир медиҳанд. Ин боиси барзиёд гардидани назорат аз болои амалигардонии фаъолияти соҳибкорӣ шудааст;

– мушкилот дар самти дастгирии кредитӣ-молиявии соҳибкорӣ. Соҳибкорон дар ин бахш оид ба гирифтани кредит аз бонкҳо вобаста ба пешбурди соҳибкорӣ мушкилот доранд. Хизматрасониҳои лизингӣ ва суғуртавӣ бо сабаби арзиши баланд доштанишон барои соҳибкорон суст рушд намуда, дастнорас мебошанд;

Дар амал тадбиқ намудани тавсияҳои пешниҳодшуда, на танҳо боиси рушди соҳаи нафт ва газ дар ҷумҳурӣ мегарданд, балки қадами устуворе баҳри расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат шуда метавонад.

Бояд таъкид намуд, ки танзими давлатии иқтисодиёт ва танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, новобаста аз он ки бо ҳам дар робитаи зич қарор доранд, вале ба ин нигоҳ накарда онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Зеро фаъолияти соҳибкорӣ яке аз намудҳои фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Танзими давлатӣ бояд дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла дар соҳаи нафт ва газ дар доираи нақшаҳо, барномаҳо ва санадҳои ҳуқуқии муқаммал ва ба хусусиятҳои хоси соҳа ҷавобгӯ сурат гирад.

Танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ ин низоми ҷораҳои қонунгузорӣ мебошад, ки дорои хусусияти иҷроӣ, ҳавасмандгардонӣ ва назоратӣ буда, баҳри ноил гаштан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист равона гардида, аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ нисбат ба субъектони соҳибкорӣ амалӣ карда мешавад. Танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ дорои чунин хусусиятҳо мебошад: а) танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ таъсиррасонии давлатиро ба ин муносибатҳо дар назар дорад. Чунин таъсиррасонӣ тибқи муқаррароти қонунгузорӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ ба роҳ монда мешавад; б) объекти танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ муносибатҳои мебошанд, ки дар робита ба таҳқиқоти геологӣ геофизикӣ, пармакунии сохторӣ ва параметрии бо ҷустуҷӯ ва кашфи қонҳои нафт ва газ алоқаманд, истихроҷи нафт ва газ аз қабри замин, коркарди онҳо, аз ҷумла ашёи минералии дар ҷойҳои нигоҳдории муваққатии нафт ва газ, иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ ба вучуд меоянд; в) мақсади асосии танзими давлатӣ дар соҳаи иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ расидан ба ҳадафҳои стратегии ҚТ, рушди соҳаи нафт ва газ, рушди фаъолияти соҳибкорӣ, коҳиш додани вобастагии кишвар аз маҳсулоти нафт ва газ ба манфиати халқу миллат истифода намудани ин навъи сарватҳои зеризаминӣ мебошад; г) дар тафовут аз дигар таъсиррасониҳои давлатӣ танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ ин таъсиррасонӣ ба субъектони фаъолияти соҳибкорие мебошад, ки онҳо ба моликияти истисноии давлат – нафт ва газ сару қор доранд.

Адабиёт

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» 2 августи соли 2011, № 760 (Ахбори маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 7-8, мод. 614; с. 2014, №11, мод. 669; Қонуни ҚТ аз 18.07.2017 с., №1449).

2. Анохин В.С. Предпринимательское право: учебник для ВУЗов. – М. Владос, 1999. – С. 192.
3. Анохин В. Государственное регулирование предпринимательства // Хозяйство и право. – 2001. Приложение к № 8. – С. 3.
4. Белых В.С., Виниченко С.И. Правовое регулирование цен и ценообразования в Российской Федерации: учебно-практическое пособие. – М.: издательство «норма» (издательская группа Норма Инфра-М). – 2002. – С. 169.
5. Белых В.С., Виниченко С.И. Правовое регулирование цен и ценообразования в Российской Федерации: учебно-практическое пособие. – М.: издательство «Норма» (издательская группа Норма Инфра-М). – 2002. – С. 171.
6. Воробьева И.П. Государственное регулирование национальной экономики: учебное пособие // науч. ред. Ю.С. Нехорошев. – Томск: Издательский дом ТГУ, 2014. – 292 с. – С. 18-19.
7. Губин Е.П. Государственное регулирование рыночной экономики и предпринимательства: правовые проблемы. М., 2005. – С. 15-20.
8. Львов Д.С. Экономика развития. – М.: Экзамен, 2002. – С. 264.
9. Мартемьянов В.С. Хозяйственное право. Т. 1. М.: Бек, 1998. – С. 190.
10. Орешин В.П. Государственное регулирование национальной экономики (в вопросах и ответах): учебное пособие. – М.: Инфра. – М., 2000. – С. 13-17.
11. Раҳимов М.З. Асосҳои ҳуқуқии танзими ҷаъолияти соҳибқорӣ ва иқтисоди бозорӣ // Актуальные проблемы развития законодательства РТ: история и современность. Вып. 5. Душанбе, 2005. – С. 109.
12. Сергеев П.А. Исторический опыт формирования ресурсной политики в СССР и Российской Федерации // Энергетическая политика. – 2001. – № 5. – С. 28.
13. Спектор Е.И. Правовые иллюзии и реалии Федерального закона «О лицензировании отдельных видов деятельности» // Законодательство и экономика. – 2011. – №7.
14. Фортов В.Э., Бушуев В.В. Энергоэффективность-путь к устойчивому развитию России и его регионов // Энергетическая политика. – 2001. – № 5. – С.11.
15. Раҳимзода М.З. ҷаъолияти соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ: монография. – Душанбе, 2018. - С. 253-254.

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ОБЛАСТИ РАЗВЕДКИ И ДОБЫЧИ НЕФТИ И ГАЗА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

САЪДИЕВ ИСМОИЛ ЗАРИФОВИЧ,

кандидат юридических наук, доцент,

заведующий кафедрой административного права и государственной службы Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Насира, 33.

Тел.: (+992) 555-58-55-52. E-mail: ismoil.s85@mail.ru

В данной статье рассматриваются и научно анализируются вопросы государственного регулирования предпринимательских отношений в нефтегазовой отрасли. В частности, особое внимание уделяется необходимости государственного регулирования в условиях глобализации. Также изучены различные аспекты государственного регулирования предпринимательской деятельности в нефтегазовой сфере как с точки зрения законодательства, так и с теоретической точки зрения.

Ключевые слова: Государственное регулирование, предпринимательские отношения, нефтегазовый сектор, предпринимательская деятельность, экономическая функция, энергетический комплекс, разведка и добыча, влияние государства, имущественные отношения.

CONCEPT AND FEATURES OF STATE REGULATION OF BUSINESS RELATIONS IN THE FIELD OF EXPLORATION AND PRODUCTION OF OIL AND GAS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SADIEV ISMOIL ZARIFOVICH,

Candidate of legal sciences, associate professor,
Head of the Department of Administrative Law and Civil Service,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.
Phone: (+992) 555-58-55-52. E-mail: ismoil.s85@mail.ru

This article discusses and scientifically analyzes the issues of state regulation of business relations in the oil and gas industry. In particular, special attention is paid to the need for state regulation in the context of globalization. Various aspects of state regulation of entrepreneurial activity in the oil and gas sector are also studied, both from the point of view of legislation and from a theoretical point of view.

Key words: *State regulation, business relations, oil and gas sector, entrepreneurial activity, economic function, energy complex, exploration and production, state influence, property relations.*

УДК: 340.1

**ТАЪЛИМ, ТАРБИЯ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ МАНФИАТҲОИ
КӮДАК ДАР ИСЛОМ**

ШОСАИДЗОДА ШАҲБОЗ ШОСАИД,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ёрдамчии директори
Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
99232, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Шодмонӣ 58/1.
Тел.: (+992) 936-00-55-66. E-mail: dahkat_1988@mail.ru.

ОДИНАЕВА ШАРИФАМО НАЗИРМАДОВНА,

сармутахассиси шуъбаи пажӯҳиши анъанаву маросим ва диншиносии муқоисавии Маркази
исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
99232, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Шодмонӣ 58/1.
Тел.: (+992) 987-31-54-13. E-mail: odinaeva1989@inbox.ru.

Яке аз муҳимтарин масъалае, ки дар ҷомеаи имрӯза зерӣ тавачҷуҳи ҷомеашиносону коршиносон қарор гирифтааст, ин таълим ва тарбияи кӯдак аст, ки дар ҳама давраи замон ва дар ҳама дину оин ба масъалаҳои калидии ҷомеаи башарӣ алоқаманд будааст. Дар мақолаи мазкур, ки ба таҳқиқи таълим, тарбия ва ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак аз назари Ислому равона гардидааст, бо тавачҷуҳ ба арзишҳои меъёрҳои муайяни дини Ислому, ки талқинкунандаи ахлоқи ҳақиқии инсонӣ мебошанд, роҳҳои таъмини ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак ҳам аз назари Ислому ва ҳам аз назари қонунгузориҳои миллию байналмилалӣ таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи кӯдак, таълим, тарбия, қонунгузориҳои миллию байналмилалӣ, таъмини ҳуқуқ, Ислому, шариату

Таълиму тарбияи принципҳои хоси худро дошта, донишмандон бо таълим ба арзишҳои волеи инсонӣ ин масъаларо ҳамаҷониба баррасӣ намуда, дар доираи имкониятҳои мавҷудаи замон пешниҳодҳои муфид барои ҷомеаи башарӣ кардаанд. Аз он ҷо ки мақолаи мазкур ба таълиму тарбия ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак дар Ислому рабт дода шудааст, мо чигунагии ташаккули таълиму тарбия ва таъмини ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакро дар тӯли қарнҳои таҳлил намекунем ва танҳо чизе, ки ба боварӣ метавон иброз дошт, ин раванди таълимдихӣ ва тарбиядихӣи насли ҷавону наврас дар осори ниёгонамон аст, ки албатта ин анъана бо омезиш бо арзишҳои миллию динӣ рабти ногустастанӣ дорад. Метавон гуфт, ки дар ҳақ дину оин ва ниҳодаи тавачҷуҳ ва диққати махсус ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак ба андозаи дини Ислому ба назар намерасад. Дар шароити имрӯза, ки асри пешрафти илму техника аст, ба назар чунин менамояд, ки раванди таълим ва тарбия дар аксар мамлакатҳо, ҳатто кишварҳои мутараққие чун ИМА, ба мушкилоти нав мувҷеҳ шудаанд. Масъалаи сари ин аст, ки имрӯзҳои истифодаи ҳамагуна техникаи нави иттилоотӣ маърифатӣ, ба хусус компютер ва телефони мобилӣ барои кӯдакон ашёи маъмулӣ гаштааст. Таҳлилҳои коршиносон нишон медиҳанд, ки раванди босуръати ҷаҳонишавӣ ва гузаштан ба ҷомеаи техникӣ-иттилоотӣ аз нуқсу камбудии ҳоли нест. Танҳо чизе, ки бараъло мушоҳида мешавад, ин костагӣ ва заифии зеҳни насли наврас аст, ки аз майли зиёд доштан ба чунин таҷҳизотҳои муосир вобаста аст, агарчанде дар раванди қарнҳои таҷҳизотҳои ҷаҳонӣ мусбӣ низ дошта бошанд. Ин ҷо масъалаи асосӣ таълимгирӣ, тарбиятӣ ва ҳифзи солимии кӯдак аст, ки ҳам дар Қуръон ва ҳам дар осори гаронбаҳои илмию адабии таборамон ҷойгоҳи баланд дорад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки талошҳои ҷаҳони имрӯза баҳри ҳифзи манфиатҳои ҳуқуқи озодаҳои инсон, ба хусус кӯдакон натиҷаҳои назаррас дода истодааст. Агар ба вазъияти баъзе кишварҳои исломӣ назар кунем, имконияти таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакон дар ҳоли таассуфбарӣ қарор доранд. Ба ин гуна кишварҳои Ироқ,

Сурия, Яман, Афғонистон, Покистон, шомил шуда метавонанд, ки дар онҳо дар натиҷаи пиёда кардани ҳадафҳои нопоки баъзе аз абаркудратҳо на танҳо ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак, балки арзиш ва кадрҳои номуси инсон қариб, ки аз байн рафтааст. Дар чунин шароит ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак ва таълиму тарбияи ӯ эҳтимол меравад. Таҳлилҳои нишон додаанд, ки ҳазорҳо кӯдакон аз бепарасторӣ, гуруснагӣ, беморӣ ва ифлосшавии муҳити атроф ба ҳалокат мерасанд. Чизе, ки ба ҳамагон маълум аст, дар чунин шароит кӯдакон ҳама гуна таъбиз, муносибати бераҳмона ва истисморро дар худ таҳаммул мекунанд, табақаи нисбатан ҳимоянашуда мебошанд. Маҳз ба хотири риояи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакон чомеаи башарӣ тасмим гирифт масъулияти таъмин ва риояи ҳуқуқи кӯдакон ва заминаи рушди онҳоро муайян намояд. Дар ин росто, тақозои қабули санадҳои меъёри ҳуқуқии ҳам миллий ва ҳам байналмилалӣ ба миён омад, ки ҳамагӣ бо така бо риояи меъёрҳои муайяни динӣ-фарҳангӣ сурат гирифтаанд. Агар ба таърихи башарият нигарем, мебинем ақидае дар баъзе кишварҳо ҳукмрон буд, ки тибқи он кӯдакон моликияти волидонӣ худ ба ҳисоб мерафтанд. Чунин ҳолат бештар ҳосси кишвари Рим буд, ки кӯдакон комилан таҳти ҳокимияти падар қарор дошта, падар ҳуқуқ дошт барои содир намудани баъзе кирдорҳои онҳоро ба қатл расонад [14, 134-136]. Ин вазъият дар таърихи давраи чоҳилияти арабҳо низ маъмул буд. Дар давраи пешазисломии арабҳо агар дар хонаводае, ки духтар таваллуд мешуд, ӯро зиндабағур мекарданд. Хушбахтона, бо интишор шудани дини Ислом ва ҷорӣ шудани шарияти исломӣ таъмини ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои ҳам кӯдакон ва ҳам занон имконпазир гардид.

Ислом худ аз ғояҳои инсондӯстӣ ва меъёрҳои муайяни ахлоқӣ иборат аст, ки ба таълиму тарбия ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои инсон, ба хусус кӯдакон тавачҷӯҳи махсус зоҳир намудааст. Меъёрҳои муайянкардаи шарияти исломӣ ба ҳама табақаи инсоният аз хурд то бузург ҳуқуқи озодиҳоро кафолат додааст. Аз он ҷо кӯдакон кишри осебпазири чомеа ба ҳисоб мераванд, чиҳати тарбиятёбии ин баҳши чомеа шарияти исломӣ бар инсоният амрҳои қатъӣ додааст. Аз ҷумла, барои ҳифзи солимӣ ҳатмӣ будани таъмини ширхорагӣ то дусолагӣ, ба варзиш машғулкунӣ, ба таҳсил фароғирӣ, дар рӯҳияи инсонпарварӣ ва ватанпарварӣ тарбиядиҳӣ аз ҷумлаи вазифаҳои волидайн аст, ки асоситарин шахси ҳимоякунандаи ҳуқуқи кӯдак ба ҳисоб мераванд.

Дар шароити имрӯза бо истифода аз технологияи муосир ҳатто ҷанине, ки дар батни модар аст, ҷинсаш маълум мегардад ва дар ҳоли норозигии волидайн аз ҷинси кӯдак он исқоти ҳамл карда мешавад. Ин раванд бештар дар Хитой ва Ҳиндустон ба назар мерасид, ки волидон пас аз донишҷӯи ҷинси кӯдак дарҳол ба исқоти ҳамл даст мезаданд. Хосса тан дар Хитой ин амал боиси зиёд шудани насли мард ва ба амалҳои ғайриахлоқӣ даст задани онҳо гардид. Дар ҷумҳурии мо низ баъзе мушоҳидаҳо ба ҷашм мерасад, ки оилаҳо дар натиҷаи таваллуди пайдарпайи духтар аз ҳам ҷудо мешаванд, ки боиси таассуф аст. Аммо Ислом ҳамчун дин аз замони зуҳураш одамонро ба некӣ, илмомӯзӣ покнатӣ, ростқавлӣ, сулҳу дустӣ, яқдилӣ, баробарҳуқуқӣ, дӯст доштани ватан, ҳифзу ҳимояи он, волоияти қонун, некӣ ба ҳамдигар, пойдорӣ оила, таълиму тарбияи дуруст ва ахлоқи ҳамида даъват карда, дар самти пешгирии ҳуқуқпаймолкуниҳо, ҷорӣ кардани тартибот, ҳимояи ҳуқуқи зану кӯдак ва шахсонӣ ниёзманд, дур сохтани одамон аз ҷиноят, пешгирии қатлу қуштор дастурҳои қатъӣ додааст. Муҳаққиқи ватанӣ Сафарзода Б.А. дар пажӯҳиши худ чунин иброз доштааст: «Ислом дар тӯли беш аз 1400 сол ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ғайриҷамъиятӣ таъсир расонада, дорои арзишҳои зиёде ҳуқуқие мебошад, ки инсон ва ҳуқуқҳои онро дар сатҳи зарурӣ кафолат додааст» [16, 18].

Ислом баробарии инсонҳоро эълон доштааст, фарқиятҳои наҷодӣ этникӣ, забонӣ, гендерӣ дар меъёрҳои ислом вучуд надоранд [5, 16]. Бо паҳн гардидани Ислом дар

сарзамини таърихи тоҷикон зиндагии мардум бо меъёрҳои шариат ба роҳ монда шуда буд. Дар ин маврид Б.А. Сафаров қайд менамояд: «...таҷрибаи ташаккули давлатдорӣ исломӣ, меъёрҳои дахлдори Қуръон ва ҳадисҳо, ҳамчунин таълимоти донишмандони исломиро таҳлил намуда, ба ҳулосае меоям, ки дар ислом меъёрҳои зиёде вучуд доранд, ки таълиму тарбия ҳифзи манфиатҳои кӯдак ҳамчун арзиши асосӣ дар таърихи тамаддуни инсонӣ эътироф менамоянд» [15, 146].

Дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ Қуръон ҳамчун сарчашмаи асосӣ ва муназзам ба ҳисоб рафта, оятҳои он ҳамчун меъёри ҳуқуқии муносибатҳоро вобаста ба ҳуқуқи кӯдак ва тарбияи фарзанд ба танзим мебарорад.

Тибқи таълимотҳои исломӣ фарзанд атои бузург ва бахшиши беназири илоҳӣ ба ҳисоб меравад. Қонунҳои исломӣ роҷеъ ба масъалаҳои ҳуқуқи фарзанд, уҳдадорӣҳои тарафайни падару модар ва фарзандон сарчашмаи бою ғанӣ ва беҳтарини ахлоқи умумибашарӣ дар тамаддуни инсонӣ ба ҳисоб мераванд. Ислом ба кӯдакон аз лаҳзаи таваллуд тавачҷуҳ намуда, даъват менамояд, ки бо кӯдакон эҳтиёткорона муносибат карда шавад, то онҳо дар рӯҳияи инсондӯстӣ тарбия ёбанд ва некиро аз бадӣ фарқ карда тавонанд. Албатта, ин амал подоше дорад, масалан: Ҳангоми пирӣ ва беморӣ фарзандон низ бояд волидонӣ худро нигоҳубин намоянд [13, 113].

Дар ин самт Қуръон ва суннат мавқеи махсусро ишғол намуда, тӯли асрҳо ба қонунгузорӣ халқу миллатҳои гуногуни рӯи замин таъсири худро расонидаанд. Ҳамзамон, кӯдакон боигарӣ ҳар як миллат ва давомдиҳандаи насли инсонӣ ба ҳисоб мераванд. Тибқи таълимоти исломӣ, онҳо дар назди волидон, хешовандон ва ҷомеа ҳамчун амонат ба ҳисоб мераванд.

Тарбияи фарзанд аз масъалаҳои муҳими ҷомеа буда, роҳу усулҳо, принципҳои умумӣ, инчунин меъёрҳои ҳуқуқии мушаххас дар ҳадисҳо пешбинӣ шудааст, ки аҳамияти бузург доранд. Аз ҷумла, дар ҳадисе оварда шудааст: Раёмат (подошт) ба касе, ки фарзанди худро ба некукорӣ ва некӣ ёрӣ медиҳад. Ровӣ мепурсад, ки эй Паёмбар фарзанди худро чӣ гуна ба некӯӣ ёрӣ диҳад? Он гоҳ ҷавоб доданд: 1) он чиро ки кӯдак дар кудрат ва қувваи доштааш додааст, қабул кунад; 2) он чи анҷом додани он барои кӯдак сангин ва тоқатфарсост, аз ӯ талаб нанамояд; 3) кӯдакро ба гуноҳ ва туғён водор накунад; 4) ба ӯ дурӯғ нагӯяд ва дар баробари ӯ амали ношоистаеро анҷом надиҳад [4, 348].

Ин нуктаҳои таъкидкардаи паёмбари Ислом чун таълимоти ахлоқӣ дар ҳар даври замон қобили қабул буда, ҳамчун меъёри рафтор ва муносибат бо фарзанд барои ҷимояи мақоми ҳуқуқии ноболиғон дар ҳар давлати демократӣ арзёбӣ гаштааст. Аз ҷумла, принципҳои ба корҳои вазнин ҷалб накардани ноболиғон дар ҳуқуқи меҳнат, дар таъйини ҷазо ба инобат гирифтани синну сол, ҳолати вазнинкунанда эътироф шудани ҷалби ноболиғон ба ҷиноят ва дар назди ноболиғон содир намудани ҷиноят дар ҳуқуқи ҷиноятии муосир пурра аз дастуроти исломӣ буда, аз кудрати волои назарию амалии ин сарчашмаи ҳуқуқии исломӣ шаҳодат медиҳад. Чунин арзишҳои ахлоқӣ-ҳуқуқӣ, ки бо меъёрҳои динӣ омезиш ёфта, асрҳо барои инсоният дар шакли таълимоти ҳуқуқӣ-ахлоқӣ хизмат кардаанд, бо номи шариат машҳур гаштааст. Баъд аз таҳлили баъзе меъёрҳои ҳуқуқии Қуръон ва суннат маълум мегардад, ки воқеан ҳақ ба ҷониби муҳаққиқи ҳуқуқи исломӣ Л.Р. Сюкияйнен аст, зеро ӯ шариатро "падидаи мураккаб, серҷабҳа ва як майдони махсуси вохӯрӣ ва омезиши меъёрҳои динӣ, ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ" номидааст [18, 90].

Дар Ислом муҳити аз ҳама солим ва мусоид барои тарбияи кӯдакон оилаҳои суннатӣ ба ҳисоб меравад, ки дар асоси ахлоқҳои ҳамида ва таъминоти моддӣ ташаккул ёфтаанд. Ташкили оила ва ба сифати падару модар қарор гирифтани хусусияти табиӣ

дорад, ки ин гуфтаҳо имрӯз инъикоси худро дар дебочаи Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак ёфтаанд. Ин Конвенсия соли 1989 аз тарафи Ассамблеяи Генералии СММ қабул гардида, дар он чунин омадааст: «... кӯдакон ба ғамхорӣ ва кӯмаки махсус ҳуқуқ доранд, бо боварӣ аз он ки ба оила, ҳамчун як қисми асосии ҷомеа ва муҳити табиӣ барои инкишоф ва беҳбудии ҳамаи аъзои он ва хусусан кӯдакон, бояд ҳимоя ва кӯмаки зарурӣ пешниҳод карда шавад, то оила уҳдадорихои дар доираи ҷомеа мавҷудбударо ба зимаи худ гирифта тавонад...» [9, 64-95]. Конвенсияи мазкур эътироф мекунад, ки барои рушду такомули муносиби кӯдак муҳити солими оила, фазои хушбахтӣ, муҳаббат ва ҳамдигарфаҳмӣ, инчунин ба инобат гирифтани қобилияти ҷисмонӣ ва рӯҳии кӯдак зарур мебошад. Ҳамчунин эълон менамояд, ки барои кӯдак, чи пеш аз таваллуд ва чи баъди таваллуд, кафолат ва ҳимояи муайян аз тарафи қонунгузор зарур мебошад. Ин муқарраротҳо дар Қуръон ва ҳадисҳои паёмбар ба таври равшан зикр шудаанд. Бинобар пешрафти ҷомеа ва рушди тафаккури инсонӣ, давлатҳои мусулмониро зарур омад, ки меъёрҳои танзимкунандаи шариатро дар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ мустаҳкам намоянд. Аз ҷумла, кабули Эълумияи Қоҳира оид ба ҳуқуқи инсон дар Исломи соли 1990 шаҳодати ин гуфтаҳост. Дар моддаи 7 Эълумияи мазкур омадааст: «Ҳар як кӯдак аз лаҳзаи ба дунё омадан ба нигоҳубину ғамхорӣ зарурӣ, маълумот, инчунин дастгирии моддӣ, беҳдоштӣ ва ахлоқӣ, ки бояд аз ҷониби волидон, ҷамъият ва давлат таъмин карда шавад, ҳуқуқ дорад. Ҳам барои кӯдак ва ҳам барои модар нигоҳубин ва дастгирии махсус аз тарафи давлат зарур мебошад» [23]. Аз мазмуни моддаи мазкур бармеояд, ки кӯдакон ба ҳимоя эҳтиёҷманданд, зеро онҳо қодир нестанд худро аз ҳар гуна таҷовузи муқобили ҳаёт ва саломатӣ муҳофизат намоянд. Аз ин рӯ, Исломи аз ибтидо ҳуқуқ ба ҳаёт ва саломатиро нисбат ба тамоми кӯдакон, новобаста аз ҷинс, наҷод ва ё баромади онҳо мансуб донистааст. Қуръон куштани кӯдаконро, ки пеш аз ислом баъзеҳо аз тангдастӣ ин амалро анҷом медоданд, қатъиян маҳкум ва манъ намуд: «Фарзандони худро аз бими факириву дарвешӣ макушед. Мо ҳам шуморо рӯзӣ медиҳем ва ҳам онҳоро. Куштанатон хатои бузургест» [12, 17:31].

Тибқи ҳадисе, ки дар китоби "Саҳеҳи Бухорӣ" ва "Саҳеҳи Муслим" ривоят шудааст, аз ҳама гуноҳи калон пас аз ширк овардан ба Худованд, қатли тифл аз тарси он ки дар як табақ бо ту нон меҳӯрад, ба ҳисоб меравад [24, 229]. Ин аъънаи ғайриинсонии қатли кӯдакон асосан нисбат ба духтарон татбиқ мегардид, ки ба дунё омадани онҳо, ҷӣ тавре дар Қуръон омадааст, барои падарони онҳо мояи шармандагиву беобрӯгӣ ба шумор мерафт: «Ва чун ба яке аз онҳо муждаи духтар диҳанд, сияҳрӯй шавад ва хашмгин гардад. Аз шарми ин мужда аз мардум пинҳон мешавад. Оё бо хорӣ нигоҳаш дорад ё дар хок ниҳонаш кунад? Ҷӣ қазовати баде мекарданд» [11, 16:58-59].

Тавре ки қайд кардем, ширхорагии кӯдак ҳуқуқи дигари кӯдаки наваталлудшуда ба ҳисоб меравад, ки шартӣ зарурии ҳифзи ҳаёт ва саломатии тифл, инчунин дар баробари маводи хӯроқворӣ таъмини ҳимояи ӯ аз сироятёбӣ ба бемориҳо (инфексия) мебошад. Вобаста ба ин дар Қуръони карим муқаррар шудааст: «Модароне, ки меҳоянд шир доданро ба фарзандони худ комил созанд, ду сол ширашон бидиҳанд. Хӯроку либоси онон ба ваҷҳе неку бар уҳдаи соҳиби фарзанд, яъне падарон аст ва ҳеҷ кас беш аз қудраташ таклиф намешавад. Набояд ҳеҷ модаре ба хоҳири фарзандаш зиёне бубинад ва ҳеҷ падаре ба хоҳири фарзандаш. Ва вориси падар низ чунин бар уҳда дорад. В-агар падару модар бихоянд, бо ризоят ва машварати якдигар фарзандашонро аз шир бозгиранд, муртакиби гуноҳе нашудаанд. Ва ҳар гоҳ бихоҳед касе дигарро ба шир додани фарзандатон гиред, агар музде неку бипардозед, гуноҳе нест. Аз Худо битарсед ва бидонед, ки Ӯ ба қоре, ки мекунад, биност» [12, 2:233].

Ширдиҳӣ дар Исломи амри муҳим буда, ҳатто пас аз бекор гаштани ақди никоҳ ва

чудой миёни зану шавҳар, ба ниғаҳдорию парастории фарзанд модар сазовортар аст ва падар бояд нафақа ва харчи парастории фарзандро пардохт намояд [2, 664], яъне пас аз талоқ низ падар вазифадор аст кӯдаки ширмаки хешро таъмин намояд. Дар ин маврид аз Абдуллоҳ ибни Амр ривоят аст, ки зане ба Паёмбар, гуфт: "Эй паёмбари Худо, ин фарзанди ман аст, шикамам ҷойгоҳ ва пистонҳоям барояш нӯше гуворо ва оғӯшам осоишгоҳи ӯ будааст, падараш маро талоқ додааст ва мехоҳад ӯро аз ман бигирад. Паёмбар, фармуданд: Чунончи қасди издивоҷ надорӣ, ҳаққи ту ба сарпарастии ӯ авлотар аст" [2, 41]. Дар шарҳи ин ҳадис Имом Хаттобӣ мефармояд: «Мазмуни ин ҳадис далолат бар эҳтироми бештари модар дорад. Зеро баъд аз шаклгирии ҷанин, ҳамл, таваллуд ва парвариши кӯдак бар уҳдаи модар аст ва аз он ҷо ки падар дар ин корҳо нақш надорад, модар ҳангоми ба миён омадани ихтилоф ба сарпарастии кӯдак дар авлавият аст» [25, 70-71]. Ин муқаррарот дар меъёрҳои Ислом боиси боз ҳам устувортар гаштани оила, пешгирӣ аз парокандашавии оилаҳо ва беҳтар ҳимоя шудани ҳуқуқи занону кӯдакон мебошад. Ин меъёр дар қонунгузорию аксари давлатҳо мустаҳкам карда шудааст.

Андешидани чораҳои зарурӣ вобаста ба нигоҳубини саломатии зан ва таъмини амнияти модарӣ вазифаи ҳар як ҷамъият мебошад. Ин ҷанба дар худ пешниҳод намудани руҳсатии ҳомиладориро барои модарони коргар дар бар мегирад. Илова бар ин, дар Ислом кӯдаки таваллуднашуда на танҳо таҳти ҳимоя қарор мегирад ва ба нигоҳубини тиббӣ ҳуқуқ дорад, балки дар мероси падар ҳиссаи худро дорад. Дар сурате, ки падар вафот кунад, масъалаи тақсими молу мулки ӯ танҳо пас аз таваллуди кӯдак баррасӣ карда мешавад. Ба ин масъала дар Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таваҷҷуҳ шудааст. Дар моддаи 1144 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин мазмун оварда шудааст: «Ворисон тибқи васиятнома ва бо қонун шаҳрвандони дар лаҳзаи кушодани мерос зинда ва ҳамчунин **кӯдакони ҳангоми зинда будани меросгузор дар батни модар** ва баъди кушодани мерос зинда таваллудшуда буда метавонанд» [8].

Аз тарафи дигар, дар ҳуқуқи исломӣ зери васояти худ қабул намудани кӯдаке, ки аз волидайн ва хешовандон (кӯдаки ятим ва ё партофташуда) маҳрум мебошад, таълиму тарбия намудан рафтори бениҳоят шоиста ҳисобида мешавад. Васӣ метавонад ба чунин кӯдак «то аз се як ҳиссаи меросро пеш аз марг» васият намояд. Дар ҳуқуқи исломӣ диққати зиёд ба зоҳир намудани ғамхорӣ ва васоят нисбат ба ятимон равона шудааст. Зоҳир намудани ғамхорӣ ба ятимон хусусиятҳои ҳуқуқиро доро мебошад. Аз ҷумла, ятимон номи аҷдодии худ ва ҳуқуқи меросиро нигоҳ дошта, наметавонанд ба ном ва ба мероси парастори худ муддаӣ бошанд. Зимнан ба кӯдакони таҳти парасторӣ қарордошта шароити баробар бо фарзандони аслии дар тарбия ва ғамхорӣ, аз ҷумла пешниҳод намудани манзил, хӯрок, шароит барои инкишофи рӯҳию ҷисмонӣ ва ғайра таъмин карда мешуд. Чунин амали мусулмонон қобили қабул доништа шуда, ҳатто боиси подош мегардад. Дар Қуръон ба масъалаи васояти кӯдакон диққати махсус дода шуда, ҳатто ашҳоси нисбат ба кӯдакони ятиму бепарастор муносибати ношоистадошта ба ашҳоси ғайри муъмин баробар доништа мешавад: «Оё онро, ки рӯзи ҷазоро дурӯғ мешумурад, дидӣ? Ӯ ҳамон касест, ки ятимро ба ихонат (хорӣ) меронад ва мардумро ба таъом додан ба бенаво тарғиб намекунад» [12, 107:13]. Инчунин дар сураи Бақара зикр мегардад, ки: «Туру аз ятимон мепурсанд. Бигӯ: «Ислоҳи ҳолашон беҳтар аст. Ва агар онҳоро таҳти таъминоти худ гиред, пас онҳо бародарони шумоянд» [12, 2:220].

Ҳамин тавр, васӣ бояд молу мулки ятимро аз молу мулки худ чудо нигоҳ дорад ва аз ба даст овардани ғоида аз ҳисоби амволи ятим худдорӣ намуда, манфиати ӯро ҳифз намояд. Ҳамчунин Ислом манфиатҳои асосии кӯдаконро ҳимоя намуда, оиларо ҳамчун муҳити табиӣ, ки дар доираи он нисбат ба кӯдак муҳаббат, таваҷҷуҳ ва амният таъмин

мегардад, нигоҳ медорад. Ба волидон иҷозат дода намешавад, ки нисбат ба талаботҳои ҷисмонӣ ва маънавии кӯдак безътиной зоҳир намоянд. Волидон барои тарбияи дурусту беҳтари кӯдак масъул мебошанд. Кӯдакон ба муносибати хуб ва ғамхорӣ аз тарафи волидон ҳуқуқи баробар доранд. Барои роҳ надодан ба ҳасадбарӣ, ҳеч як кӯдак набояд дар оила нисбат ба бародарону хоҳарони худ мавриди икрому таваҷҷуҳи зиёд ва махсус ва ё мавриди фишору азият қарор гирад. Чӣ тавре дар ҳадис омадааст: «Аз Худо битарсед ва дар тарбияи кӯдакони худ баробарӣ ва адолатро риоя намоед!» [7, 317].

Дар ҳуқуқи исломӣ духтарон ва писарон ба таваҷҷуҳи ғамхорӣ волидон ҳуқуқҳои баробар доранд. Онҳо дар гирифтани таъминот, ниғаҳдории саломатӣ ва ба даст овардани маълумот имкониятҳои баробар доранд. Тибқи ҳадис, ки аз забони Анас ибн Молик ривоят шудааст, Муҳаммад (с) фармудааст: «Кӯшиш намудани ба даст овардани дониш (илм) барои ҳар як марду зани мусулмон фарз (ҳатмӣ) мебошад» [7, 35-40]. Таълими духтарон дар Исломи нақши махсусро мебозад. Тавре паёмбар дар яке аз ҳадисҳо қайд менамояд: «Агар се духтар ва ё ду духтар дошта бошию нисбат ба ҳамаи онҳо якхел муҳаббат намоӣ ва ба онҳо таълими хуб диҳӣ, пас ҷои ту Ҷаннат аст» (ривояти Тирмизӣ) [7, 35-40]. Натиҷаи чунин таъсиррасонӣ ва алоқаи мутақобилаи шарқӣ буд, ки дар моддаи 34 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст: «Падару модар барои таълиму тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъминоти иҷтимоии падару модар масъулан» [10, 9]. Ин меъёри қонуни асосӣ уҳдадорӣ мутақобилаи падару модар ва фарзандонро муқаррар намуда, пеш аз ҳама тарбияи фарзандонро дар навбати аввал пешбинӣ кардааст. Меъёри мазкур зери таъсири одату анъанаҳои шарқӣ на махсусан дини Исломи бобати таълиму тарбияи фарзанд ва эҳтироми падару модар ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст. Дар ҳадис омадааст: «Аз ҳуқуқе, ки писар (*фарзандон* – Ш.М.) ба падари худ дорад ин аст, ки падар бояд модари ӯро эҳтиром кунад, барои ӯ номи хуб интихоб намояд, ба кӯдак Қуръон биёмӯзад ва ӯро ба некӣ ва покдилӣ парвариш диҳад» [4, 351]. Муҳаққиқ Л.Р. Сюкияйнен хеле хуб қайд кардааст: «Ақида меронанд, ки таълимотҳои динӣ ва ахлоқӣ куҳна шудааст, аммо дар асл на таълимоти динию ахлоқӣ, балки тасаввуроти мо нисбат ба онҳо куҳна гаштааст ва мо ба ин таълимотҳо бояд аз нуқтаи эҳтиром ба боварии ботинии пайравонаш рафтор намуда, арзишҳои умуминсонӣ ва намунавии онро, ки ҳам барои онҳо ва ҳам барои мо ва кулли инсоният созгор аст, қабул намоем» [18, 17].

Бо вучуди он ки зан дар ислом соҳиби ҳуқуқҳои зиёд аст, дар ҳадиси мазкур ҳуқуқи иловагӣ ба воситаи фарзандаш мегирад. Ва чунин ҳуқуқро соҳибгардидани зан дар давраи тифлии фарзанд бесабаб нест. Омили асосӣ пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки дар давраи тифлӣ кӯдак пурра аз модар вобастагӣ дорад, чи қадаре, ки модар табъаш ҳушу саломатиаш ҳубу таъминоташ беҳ бошад, фарзанд ҳамон қадар солим тарбия меёбад. Бояд аҳамият ба он дода шавад, ки талаботи ҳадис меъёри сирф ҳуқуқӣ буда, характери дунявиро дорост, зеро ҳадис бо чунин диспозитсия оғоз меёбад: «Аз ҳуқуқҳои фарзанд бар падар дорад». Ҳамчуноне ки ҳуқуқи фарзанд дар ҳадис муқаррар гардидааст, уҳдадорӣ падар низ муқаррар карда шудааст. Аз ҷумла, уҳдадорӣ падар дар номи хуб мондан бар писар. Ин таъйиноти паёмбари Исломи роҷеъ ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак имрӯз низ аҳамияти худро гум накардааст [20, 358].

Дини Исломи масъулияти ба камол расонидани фарзандро дар навбати аввал бар дӯши падару модар мегузорад. Метавон якҷанд оятҳои Қуръон ва ривояту ҳадисҳои дигареро маънидод намуд, ки ба кӯдакон ва ҳуқуқи озодиҳои онҳо бахшида шудаанд. Худованд падару модарро ба тарбияи фарзанд чунин тарғиб мекунад: «Эй мӯминон! Хештан ва аҳли хонаи худро аз оташе, ки оташафрӯзи он мардум ва сангҳо бошанд,

нигоҳ доред! Фариштагони дуруштхӯ, сахтрӯ бар он оташ муваккаланд, Худоро дар он чи ба онҳо фармудааст, нофармонӣ намекунанд ва он чиро мекунанд, ки ба онҳо ҳукм мешавад» [12, 66:6]. Ин ояти куръонӣ дар ҳақиқат паҳлӯҳои гуногун дорад. Яке аз масъалаҳои дарбаргирандаи ин оят тарбияи солеҳонаи фарзандон мебошад. Волидон танҳо бо тарбия ва ба камол расонидани фарзанди некӯкор метавонанд қабл аз ҳама ўро аз оташи дӯзах дур гардонанд, яъне ин меъёр чанбаи сирф динӣ дошта, ухдадориҳои мутақобилаи падару модар ва фарзандро нишон медиҳад. Чунончи фарзанди солеҳ метавонад волидони худро дохили ҷаннат гардонад. Алӣ ибни Абутолиб дар зимни ин оят чунин мегӯяд: «Худро ва хонаводаатонро аз оташи дӯзах нигоҳ доред», маъноӣ «Худатон некиро ёд бигиред ва онро ба хонаводаатон биомӯзонед»-ро доро мебошад. Ин сухани ҳазрати Алиро Ҳокими Нишопурӣ дар китобаш «Мустадрак» ривоят кардааст [3, 420]. Муфасссирони дигар ин оятро чунин шарҳ додаанд: «Худатонро аз оташи дӯзах ба бозистодан аз он чизҳое, ки Худованд шуморо манъ кардааст, нигоҳ доред» [3, 420].

Ибни Қайим чиддӣ будани ин масъулиятро таъкид карда, мегӯяд: «Яке аз донишмандони маъруф мефармояд: Албатта, Худованд субҳонаҳу ва таъоло рӯзи қиёмат қабл аз он ки фарзандро дар бораи падараш пурсад, падарро дар бораи фарзандаш мепурсад. Зеро он чунон ки падар бар зиммаи фарзандаш ҳақ дорад, ҳамчунин фарзанд ҳам бар зиммаи падараш ҳақ дорад» [21, 11-12]. Ин андеша дар китоби муқаддаси мусулмонон ҳанӯз дар қарни VII таҳкими худро ёфта буд: «Ва ба одамӣ амр кардем, ки ба падару модари худ некуӣ кун» [12, 29:8]. Дар Куръон дар бештари ҳолатҳо тавсифу таърифи инсон бо ифодаи «фарзанди Одам» ё «фарзанди инсон» сурат мегирад. Чунончи: «Мо фарзандони инсонро каромат бахшидем ва бар дарёву хушкӣ савор кардем ва аз чизҳои хушу покиза рӯзӣ додем ва бар бисёре аз махлуқоти хеш бартариашон додем» [12, 17:70].

Бо дар назардошти гуфтаҳои боло, дар баъзе кишварҳо то ҳол пойгоҳи қонунгузорӣ, ки ҳуқуқҳои кӯдаконро бо мақсади «ба ҳар як кӯдак таъмин намудани ояндаи арзанда» ҳимоя намояд, ҷой надорад. Соли 1959 Ассамблеяи Генералии СММ оид ба ҳимояи кӯдакон Эълумияи дахлдор қабул кард, ки дар он масъалаҳо вобаста ба ҳимоя, зиндагӣ ва инкишофи сокинони хурдсоли сайёраи мо баррасӣ шудаанд. Дар баробари ин, Шӯрои СММ соли 1989 Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдакро қабул намуд. То охири соли 1999 Конвенсияи мазкур аз тарафи тамоми давлатҳои аъзои СММ тасдиқ карда шуд, ба истиснои Сомалӣ ва Йеҷоти Муттаҳидаи Амрико. Тавре муҳаққиқи ватанӣ Сафаров Д.С. қайд мекунад: «Дар зери таъсири ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ дар давлатҳои шомили фарҳанги ҳуқуқии мусулмонӣ ба проблемаҳои ҳуқуқи инсон аҳамияти зиёд дода шуда истодааст. Ба гуногунфикрӣ ва муҳолифатҳо бобати универсализми ҳуқуқи инсон нигоҳ накарда, вазъи ҳуқуқии шахс дар ин давлатҳо рӯ ба беҳбудӣ дорад» [17, 153]. Ин андешаро Азиз Диноршоев чунин баён намудааст: «Исломи ҳамчун низоми идеологӣ, маънавӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсии нав дар меъёрҳои худ бевосита ё бавосита ҳуқуқи манфиат ва озодиҳои инсонро муқаррар ва танзим менамуд» [6, 101-102].

Ба тамоми саъю кӯшишҳои ташкилотҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар роҳи расидан ба ҳадафҳои асосии дар Конвенсия гузошташуда нигоҳ накарда, ҳисоботҳои солонаи СММ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳанӯз ҳам мушкилоти зиёди ҳалталаб, баҳусус, марғи кӯдакон дар синни то панҷсолагӣ, гурӯснагӣ, норасоии таълими ибтидоӣ, хатарҳои низоҷҳои мусаллаҳона, эҳтимоли сироят ёфтани ба ВНМО (ВИЧ/СПИД), ҷой доранд. Илова бар ин, кӯдакон таҳти истисмори меҳнати маҷбурӣ, таҷовузи шахсонӣ ва вобастагӣ аз моддаҳои нашъадор қарор мегиранд. Исломи ҳамчун як низоми ҳуқуқӣ тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонро танзим намуда, барои сохтори ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ, ки манфиатҳои кӯдак ва тарбияи дурусти онро қафолат медиҳад, заминаи устувор

мегузорад ва он ҳудуди муайяни амал надорад, чуноне ки Тоҳиров Ф.Т. қайд намудаанд, «ҳуқуқи мусулмониро ҳуқуқи башарият меноманд. Зеро он ба ҳудуд ё сарҳади давлатҳо маҳдуд нагардида, ба ҳамаи одамоне, ки пайрави дини Исломи ҳастанд, новобаста аз макони зисташон паҳн мегардад» [19, 31-32].

Дар саросари оятҳои Қуръон ва суннатҳои паёмбар тарбияи кӯдак мавқеи аввалиндарачаро доро мебошад. Дар меъёрҳои шариати исломӣ таъкид карда мешавад, ки даврони тифлӣ ва марҳилаҳои рушди шахсияти кӯдак, вақте аз сӯи падару модар, аҳли хонавода ва ё муҳити иҷтимоӣ, мактаб, хостаҳои ҷисмӣ ва ё инкишофи зеҳнӣ ва рӯҳиаш мавриди безътиноӣ қарор мегиранд, хостаҳои кӯдак нобароварда ва бепосу боқӣ мемонанд, ё сарқӯб мегарданд ва ё шахсияташ мавриди таҳқир қарор мегирад, дар оянда ба сурати душманӣ бо аҳли ҷомеа, бадбинии гурӯҳе аз мардум ва умуман ба сурати низоъҳои ботинӣ, кинаву кудурат ва носозгорӣ бо ҳаёти осоишта ба камол мерасад, ки ояндаи ногуворро аз ин гуна кӯдакон интизор шудан мумкин аст. Маҳз ба ҳамин хотир дар ҳадисҳои паёмбар таъкид шудааст, ки тарбияи кӯдак подоши беандоза дорад. Аз ҷумла, дар ҳадисе омадааст: «Вақте инсон бимирад амалаш ба поён мерасад ба чузъ аз се амал: ба чуз садакаи ҷория ё илме, ки аз он нафъ расад, ё фарзанди некӯкоре, ки барои ӯ дуои хайр кунад» [7, 230].

Дар ривоятҳои исломӣ низ масъалаи тарбияи фарзанд ҳамчун муҳимтарин вазифаи волидайн махсус таъкид мешавад. Аз ҷумла, аз Ҳотибӣ чунин ривоят шудааст: Ибни Умарро шунидам, ки ба марде мегуфт: «Писаратро адаб омӯз, зеро аз фарзандат низ пурсида мешавад, ки чӣ гуна тарбияташ кардӣ? Ба ӯ чӣ омӯхтӣ? Ва фарзандат албатта пурсида хоҳад шуд аз некуӣ ва эҳсонӣ ту ба ӯ ва аз фармонбардории ӯ ба ту» [21, 11]. Дар ҳадисе ин андеша тасдиқи худро ёфтааст: «Миёни фарзандонатон адл кунед» [21, 11-12]. Ин ҳадис баробарҳуқуқи фарзандон, махсусан духтарон ва писаронро кафолат медиҳад.

Шайх Муҳаммад ибни Чалили Зайну дар китоби «Нидо ба мураббӣ ва мураббияҳо» менависад: «Албатта, вазифаи мураббӣ ниҳоят мураккаб ва кори ӯ пуршарафтарини корҳост, агар онро ба таври комил ва холис барои Худо анҷом диҳад ва толибилмонро тарбияи дурусти исломӣ диҳад. Калимаҳои муррабӣ ва муррабия мафҳуми мударрису мударриса, муаллиму муаллима, падару модар ва ҳамаи афроде, ки кӯдаконро ниғаҳбонӣ ва тарбия мекунанд, дар бар мегирад» [21, 24].

Ҳамин тавр, олимону донишмандон бар зарурати тарбияи дурусти фарзанд, ки асос ва пояи он Қуръону ҳадис аст, иттифоқ кардаанд. Донишмандон бар он боваранд, ки ҳар шахсе барои анҷом додани ин вазифаи олӣ камар бандад, бешак даст бар амали бузурге додааст, ки он идомаи вазифаи анбиё ва мурсалине, ки Худованд онҳоро барои ҳидояти башар ва таълими онҳо фиристод, мебошад [21, 24]. Дар Қуръон чунин омадааст: «Ба ростӣ ки Худованд сарнавишти ҳеҷ қавмеро тағйир нахоҳад дод, магар он чиро, дар замиранаш аст, тағйир диҳанд» [12, 13:11].

Боиси тазаккур аст, ки шариати ислом нисбати кӯдакон тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, манфиатшонро ҳифз карда ба онҳо ҳуқуқ ва озодиҳои зиёдеро додааст, ки дар доираи як мақола онро ба пуррагӣ таҳлил намудан ғайриимкон аст. Масалан ҷомеаи муосир аз оғози асри ХХ осебпазир будани кӯдакро бештар дарк намуда, баҳри тарбия ва ҳифзи манфиатҳои он талош карда, бо қабули Эъломия, Конвенсия ва протоколҳои иловагӣ манфиатҳои онҳоро дар ҳолатҳои ҷанг ва иштироки кӯдаконро дар низоъҳои мусаллаҳона манъ кардааст, дар ҳоле, ки паёмбари Исломи онро дар замони зиндагиаш манъ намуда буд. Дар "Саҳеҳи Бухорӣ" ва "Саҳеҳи Муслим" аз Абдуллоҳ ибни Умар ривоят шудааст, ки паёмбар «аз куштани занон ва кӯдакон (дар рафти амалиёти ҷангӣ) наҳй намудааст» [1, 310]. Дар Сунани Абӯдовуд аз Анас ривоят шудааст, ки он Ҳазрат

(с) фармуд: «Бо номи Худо ва дар роҳи Худо ба мубориза биравед! Пирамарди барҷомонда, кӯдак ва занеро накушед!» [1, 310]. Ин гуфтаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки дар меъёрҳои шариат кӯдакон ҳамчун ояндаи давлату миллат мавриди ҳифз қарор доштаанд.

Дар умум бояд қайд намуд, ки тарбияи инсон, бахусус кӯдакон дар шариати ислом 14 аср қабл аз он ки онҳоро Созмони Милали Муттаҳид эътироф ва мустақкам намояд, баррасӣ гардида буд. Дар низоми ҳуқуқи исломӣ ҳифзи ҳуқуқи манфиати кӯдак ҳамчун дастури Илоҳӣ муайян карда мешавад. Шариати исломӣ барои таъмин ва таълиму тарбияи арзандаи кӯдак, оила (падару модар), ҷомеа ва давлатро масъул кардааст.

Адабиёт

1. Абдушарифи Боқизода. Тафсири навини Қуръони карим, Ҷ. I. – Лоҳур: Lahotia Book Banding in company, 2011. – 864 с.
2. Абдушарифи Боқизода. Фикҳи исломӣ бар асоси мазҳаби Ҳанафӣ – Душанбе, 2008. – 992с.
3. Абуҳомид Муҳаммади Ғазолӣ. Кимйи саодат: дар 2 ҷ // Таҳияи Дӯстмуҳаммади Дӯст, Қудратбек Элчибеков. – Душанбе: ЭР-граф, 2008. – Ҷ. 1. – 672 с.
4. Ал-Гаури Саййид ‘Абд ал-Маджид. Маусу‘ат ‘улум ал-хадис ва фунуниҳ («Энциклопедия по науке о хадисах и [хадисоведчесому] искусству»). Бейрут: «Дар Ибн Касир», 2007. – 686 с.
5. Давлаталӣ Д. Мусулмонон: таърихи воқеии инкишоф ва таназзул. – Душанбе: ЭР Граф, 2017. – 520 с.
6. Диноршоев А.М. Права человека в истории общественной мысли. – Душанбе, 2013. – 200 с.
7. Имом Зайнуддин Аҳмад. Мухтасар Саҳеҳи Бухорӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 668 с.
8. Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон (Қисми сеюм) (Ахбори Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон с. 2005, № 3, мод. 124; с. 2012, № 7, мод. 690).
9. Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак (аз 20.11.1989. бо қатъномаи 44/25 Ассамблеяи генералии СММ қабул гардид ва барои имзо, тавсиб ва ҳамроҳ шудан кушода аст. Аз 09.03.1990 с. эътибор пайдо кардааст) // Ализода З., Сафаров Б., Саъдизода Ҷ., Қодирӣ С., Солиев А. Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон. Нашри дуюм. – Душанбе, 2018.
10. Конститутсияи Чумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе, 2016.
11. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 640 с.
12. Қуръони карим (матни асл, тарҷумаи он бо забони тоҷикӣ ва шарҳи баъзе аз оят). – Душанбе, 2013. – 1216 с.
13. Одинаев Я. Коран: философское, этическое, эстетическое. учение. – Душанбе: Маориф, 1991.
14. Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. –М.: Юриспруденция, 2000. – 544 с.
15. Сафаров Б.А. Формирование раннего исламского государства. –Душанбе, 2011. – 200 с.
16. Сафарзода Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан. – Душанбе: 2016, – 370 с.

17. Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – 216 с.
18. Сюкияйнен Л.Р. Шариат и мусулманско-правовая культура. – М., 1997. – 150 с.
19. Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260 с.
20. Холиқов А.Ф. Ҳуқуқи исломӣ. – Душанбе, 2010. – 400 с.
21. Ҳамад Ҳасан Рақит. Тарбия ва ислоҳи фарзандон. – Душанбе, 2004.
22. Эълomia оид ба ҳуқуқҳои кӯдак аз 20 ноябри соли 1959 аз тарафи Ассамблеяи Генералии СММ қабул карда шудааст.
23. Эълomiaи Қоҳира оид ба ҳуқуқи инсон дар Ислom соли 1990 аз тарафи 45 аъзои Ташкилоти Ислomiaи Ҳамкорӣ қабул карда шудааст.
24. Юсуф Кардави. Дозволенное и запретное в Исламе. – Каир, 1960. – 358 с.
25. Юсуф Қарзовӣ. «Марказу-л-маръати фи-л-ҳаёти-л-исломияти». Қоҳира: «Мактабату Ваҳба». 1416 ҳ.к. (1996м).

ОБУЧЕНИЕ, ВОСПИТАНИЕ И ЗАЩИТА ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ РЕБЕНКА В ИСЛАМЕ

ШОСАИДЗОДА ШАХБОЗ ШОСАИД,

кандидат юридических наук, помощник директора
Центра исламоведения при Президенте Республики Таджикистан,
99232, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Шодмони, 58/1.
Тел.: (+992) 936-00-55-66. E-mail: dahkat_1988@mail.ru

ОДИНАЕВА ШАРИФАМО НАЗИРМАДОВНА,

главный специалист отдела исследования традиции, обряды и сравнительного религиоведения
Центра исламоведения при Президенте Республики Таджикистан
99232, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Шодмони, 58/1.
Тел.: (+992) 987-31-54-13. E-mail: odinaeva1989@inbox.ru

Одним из важнейших вопросов современного общества, находившийся в центре внимания экспертов и социологов, является образование и воспитание детей, которое во все времена и во всех религиях было связано с ключевыми проблемами человеческого общества. В данной статье, направленной на изучение особенностей обучения, воспитания, прав и интересов ребенка с исламской точки зрения, с акцентом на определенные ценности и нормы ислама, продвигающие всеобщую человеческую мораль, рассматриваются пути обеспечения прав и интересов ребенка, как с исламской точки зрения, так и с точки зрения национального и международного законодательства.

Ключевые слова: права ребенка, обучение, воспитание, национальное и международное законодательство, правообеспечение, Вслам, шариат.

EDUCATION, UPBRINGING AND PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF THE CHILD IN ISLAM

SHOSIDZODA SHAKHBOZ SHOSAID,

candidate of legal sciences, Assistant Director of the
Center for Islamic studies under the President of the Republic of Tajikistan.
99232, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 58/1 Shodmoni St.
Phone: (+992) 936-00-55-66. E-mail: dahkat_1988@mail.ru

ODINAEVA SHARIFAMO NAZIRMADOVNA,

Chief specialist of the Department for the study of traditions,
rituals and comparative religious studies of the
Center for Islamic studies under the President of the Republic of Tajikistan/
99232, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 58/1 Shodmoni st.

Phone: (+992) 987-31-54-13. E-mail: odinaeva1989@inbox.ru.

One of the most important issues of modern society, which was in the center of attention of experts and sociologists, is the education and upbringing of children, which at all times and in all religions has been associated with the key problems of human society. This article, aimed at studying the characteristics of education, upbringing, the rights and interests of a child from an Islamic point of view, with an emphasis on certain values and norms of Islam that promote universal human morality, examines ways to ensure the rights and interests of the child, both from an Islamic point of view and in terms of national and international legislation.

Key words: *child rights, education, upbringing, national and international legislation, law enforcement, Islam, Sharia.*

УДК:124.459

**ТАЪРИХИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҚОНУНГУЗОРӢ
ДАР БОРАИ СОХТМОНИ ХУДСАРОНА**

СОҲИБЗОДА МУҲАММАДҶОН МАҲМАДАЛӢ,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент,

Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, Ҷумҳурии тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи академик А. Адҳамов, 13.
Тел.: (+992) 904-41-50-50. E-mail: sohibov_m.1990@mail.ru.

ИСМОИЛӢ ИФТИХОР ИСРОИЛ,

сармутахассиси шуъбаи ҳуқуқи байналмилалӣ

Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи академик А. Адҳамов, 13.
Тел.: (+992) 888-81-29-66. E-mail: soliev_1998@list.ru.

Баррасии масъалаи падидаи сохтмони худсарона аз нигоҳи таърихӣ, пеш аз ҳама барои дарк намудани омилҳои пайдоиши падидаи мазкур ва дуруст ба роҳ мондани танзими ҳуқуқии он дар замони муосир хизмат мекунад. Дар баробари ин омӯзиши таърихӣ ин масъала хусусияти амалӣ низ дорад. Он имконият медиҳад, ки таҷрибаи гузаштара аз худ намуда, баҳри татбиқнамоиши он дар оянда чораҳои судманд андешида шаванд.

Калидвожаҳо: сохтмон; сохтмони худсарона; таърихи сохтмони худсарона; ҳуқуқи римӣ; молу мулк; оқибатҳои ҳуқуқии сохтмони худсарона.

Сохтмони худсаронаро метавон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ баррасӣ кард, ки дар остонаи манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ ба вучуд меояд. Ин падида аз як тараф манфиати қонунии хусусӣ-ҳуқуқии соҳиби қитъаи замин ва аз тарафи дигар муносибатҳои ҳуқуқие мебошад, ки аз тарафи мақомоти давлатӣ ба таври императивӣ танзим ва назорат карда мешаванд. Аз ин рӯ, мақсади меъёрҳои ҳуқуқи граҷдание, ки масъалаҳои сохтмони худсаронаро ба танзим медиҳанд, нигоҳ доштани таносуби манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ мебошад.

Таҳлил намудан аз нигоҳи таърихӣ имкон медиҳад, ки таърихи гузаштагонӣ мо, ҷомеаи ҷаҳонӣ ва таҷрибаи ҳуқуқофарии онҳо оид ба падидаи сохтмони худсарона ошкор карда шаванд. Дар баробари ин аҳамияти падидаи мазкур дар замони муосир ва нақши он дар рушди ҷомеа дарк гардида, роҳи воситаҳои такмили ин падида муайян карда мешавад. Пеш аз ҳама, ба мо лозим аст, ки зарурияти омӯзиши падидаҳои ҳуқуқии таърихро муайян намоем [4, с. 76].

Чунон ки В. Нерсезянтс дуруст қайд кардааст: «нав... танҳо дар заминаи пештара (маҷмӯи донишҳои ҳуқуқии пештара) амиқтар, пурмазмунтар ва муносибтар дарк намудани ҳуқуқ ва давлат ба вучуд меояд» [2]. Б.М. Кедров зикр менамояд, ки омӯзиши таърих барои дарки имрӯзу оянда мусоидат карда, таҷрибаи таърихӣ инкишофи мақсадноки илмро таъмин менамояд [3, с. 78].

Масъалаҳои танзими бунёди сохтмони худсарона решаҳои амиқи таърихӣ доранд. Аллақай дар ҳуқуқи римӣ падидаи “superficies” мавҷуд буд (ҳуқуқи бегона кардани молиқият барои сохтмони биноҳои дар замини бегона сохташуда, инчунин истифодабарии муздноки онҳо) ва принципи *superficiem solo cedere* амал мекард, ки тибқи он соҳиби замин ҳуқуқи молумулкии ҳамаи биноҳои рӯи қитъаи замин бунёдшударо ба даст меовард. Ин қоида дар ҳуқуқи римӣ бо он назардошт мавҷуд буд, ки дар он қитъаи замин ба сифати объекти ягонаи молу мулки ғайриманқул муқаррар гардида буд ва ҳамаи объектҳои дар болои қитъаи замин сохташуда қисми таркибии қитъаи замин эътироф мегардиданд, яъне онҳо ба сифати объекти мустақил баромад карда наметавонистанд [1, с. 103-108].

Сохтмони худсарона ҳанӯз дар Рими қадим маълум буд. Аммо натиҷаи онро ҳуқуқшиносони римӣ ба ду маъно, аз як тараф, ҳамчун поймолкунии баҳснопазири ҳуқуқи соҳиби қитъаи замин ва аз ҷониби дигар, яке аз ҳолатҳои ба даст овардани ҳуқуқи молумулкӣ дарк менамуданд. Ҳуқуқшиноси маъруфи римӣ Гай навишта буд: «Биное, ки касе дар замини мо сохтааст, ҳатто агар касе онро барои худаш созад ҳам, аз рӯи ҳуқуқи табиӣ аз мо мешавад, зеро бинои дар рӯи замин сохташуда ба соҳиби қитъаи замин тааллуқ дорад» [5, с. 53].

Ин равиш ба нависандагони наслҳои гуногун имкон дод, ки ин ҳолатро ҳамчун роҳи ба даст овардани ҳуқуқи моликият тавассути афзоишбӣ (иловашавӣ) молу мулк “accessio” муайян кунанд.

Ҳатто агар соҳиби қитъаи замин аз масолеҳи каси дигар бино сохта бошад ҳам, ӯ ҳуқуқи сохтмонро ба даст меорад, зеро қоидае буд, ки масолеҳро аз ҷой ҷудо кардан бидуни боқӣ намондани изи он ғайриимкон аст [6].

Дар баробари ин арзиши масолеҳ ва ниҳоят ҳуди бино чандон зиёд набуд, гарчанде метавонист, ки аз арзиши ҳуди қитъаи замин чандин баробар зиёд бошад. Ин равиш имкон дод, ки сохтмони худсарона ҳамчун роҳи ба даст овардани ҳуқуқи моликият тавассути афзоиши моликият (inaedificatio) муайян карда шавад [7].

Бояд гуфт, ки гарчанде институти superficies ва сохтмони худсарона дар ҳуқуқи хусусии Рим вучуд доштанд, вале ҳуқуқшиносони он давра ба ин мафҳумҳои ҳуқуқӣ ягон таърифи илмӣ надодаанд.

Чунон ки В.М. Смирин дуруст қайд мекунад «махз набудани мафҳумҳои возеҳи универсалӣ буд, ки ҳуқуқшиносони римиро водор кард, ки ба таҳияи муносибатҳо ва ҳолатҳои мушаххас назари чуқур намуда онҳоро ба ҳамдигар муқоиса намоянд» [8].

Умуман, давраи римии инкишофи институти сохтмони худсаронаро таҳлил намуда, метавон мавҷудияти системаи хоси ба таври возеҳ тафриқашудаи муносибатҳои моликиятро қайд кард.

Бо мақсади таҳлили таърихӣ ҳуқуқии сохтмони худсарона ҳамчун сохтори ҳуқуқие, ки зери таъсири омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ тағйир меёбад, таърихи танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҳуқуқии марбут ба сохтмони худсаронаро дар ҳуқуқи ватанӣ метавон ба як чанд марҳила ҷудо намуд:

- 1) аҳди қадим;
- 2) давраи паҳншавии ҳуқуқи исломӣ дар ин минтақа (аз асри XIII то нимаи дууми асри XIX);
- 3) даврони шуравӣ;
- 4) даврони муосир.

Дар Хоразми асрҳои VI-VII пеш аз милод якчанд масканҳои калони истехкомноки аҳолинишин вучуд доштанд. Яке аз онҳо шаҳрчаи Гӯзалқир буд, ки намуди секунҷаро дошта, ба тӯли 1 км. кашида мешуд. Муҳити берунаи ин шаҳрча саросар аз манзилҳои долонмонанде, ки бари онҳо аз 2,5 то 4 метр меомад, фароҳам гардида буд. Инҳо манзилҳои паноҳгоҳ буданд. Дар миёнаҳои шаҳр бинои хеле калон бо толорҳои фарроҳ ва нақшаҳои муназзам сохта шудааст. Шукӯҳу азамати ин бино дар пеши кулбаҳои ҳақири канораҳои шаҳрча як манзараи тазодеро ба назар мерасонид ва аз амиқтар гардидани тарфриқаҳои иҷтимоӣ ва молумулкӣ гувоҳӣ меод [10, с. 100-101].

Сохтмони манзилҳо ва шаҳрҳо ҳанӯз дар даврони Кушониён низ арзи вучуд дошт. Чуноне, ки Тирмизи кушонӣ яке аз марказҳои истехсоли филизот (ва эҳтимолан, маркази саноати филизӣ) буд, дар қабатҳои археологии давраи Кушониён бисёр пораҳои шахшудамондаи маъдани гудохташуда ёфт шуданд, ки дар рафти гудозиши ҳамонвақтаи

маъдан пайдо мешуданд. Бинобар, баъзе боқимондаҳои қисмҳои биноҳои сангин гуфтан мумкин, ки дар Тирмиз бисёр иншооти калони меъморӣ вучуд доштанд.

Ҳангоми ҳафриёти археологӣ чунин намудҳои иморату иншоот ёфт шуданд: 1) қасрҳо, 2) маъбадҳо, 3) биноҳои истиқоматӣ, 4) корхонаҳо, 5) анборҳо, 6) қалъаҳо, 7) иншооти обёрӣ ва ғ. Аксари ин иморату иншоот алоҳида набуда, балки пайваста бо дигар намудҳо бино ёфтаанд. Вазифа ва таъиноти ин ё он иморату иншоотро аниқ муқаррар кардан мумкин набуд. Масалан, қасри Холчиён, эҳтимол қаср на, балки маъбад бошад.

Биноҳои чамъиятӣ, одатан, хеле муҳташам мебошанд. Қасру кохи ҳокимон ниҳоят калон буда, дар болои ягон баландӣ сохта мешуданд ва дар атрофи худ девори мустаҳкам доштанд. Толорҳои васеи шифтбаланд бо мучассмаву ҳайкалҳо ва нақшу ниғори зиёд зиннат дода мешуданд. Деворҳои биноҳо одатан хеле ғафс буд.

Сифати иморатҳои манзилгоҳҳои хурди зироаткорӣ он қадар баланд набуд. Аксари ин иморатҳо хоначаҳои гилини амонат сохташудае мебошанд, онҳо ду-ду се-се ба ҳам пайваст шуда, дар атрофи ҳавличаҳои хурд гирд оварда шудаанд.

Масолеҳи бинокорӣ гуногун буд. Барои деворзанӣ одатан поҳса ва хишти хомро истифода мебарданд. Дар кӯҳистон барои деворзанӣ тахтасанг ҳам ба кор мерафт. Хишти пухта кам истифода мешуд. Дар Бохтар ба шарофати идома доштани тарзу усулҳои бинокорӣ эллиний ва мавҷуд будани масолеҳи лозимаи табиӣ бинокорӣ дар сохтмони қисмҳои асосии бино ва ороиши он масолеҳи сангиро бисёр истифода мекарданд [10, с.190-191].

Бинокорӣ ва сохтмон дар давлати Сомониён хеле зиёд рушд карда буд. Дар маъхазҳои хаттӣ хабар дода мешавад, ки дар асрҳои IX-X бисёр бинову иморатҳо сохта шуда буд, вале аз онҳо хеле кам то ба рӯзҳои мо омада расидаанд [10, с. 399].

Масолеҳи бинокорӣ асосан гил, поҳса ва хишти хом буд. Чӯб ҳам бисёр истифода мешуд, сутуну болорҳои чӯбин барои меъморӣ асри IX-X хеле хос аст. Хишти пухта камтар истифода бурда мешуд. Вале маҳз дар ҳамин давра биноҳои муҳташам ба вучуд омадаанд, ки аз хишти пухта сохта шуда буданд ва ин кор комёбии муҳим ва пешравии замона буд.

Аз чумлаи биноҳои муҳташами асри IX-X хубтар аз ҳама мақбараҳо тадқиқ шудаанд. Алҳол чор мақбараи он давра маълум аст – мақбараи Сомониён дар Бухоро, мақбараи Арабато дар Тим, мақбараи Мирсаидбахром дар Кармина ва мақбараи Оқ-Остонабобо дар наздикии Узун.

Мувофиқи эътирофи умум, мақбараи Сомониён осори беназиру беҳамтои санъати меъморӣ асри миёнагии Осиёи Миёна мебошад. Зоҳиран мақбара шакли мураккаб надорад – ин як иншооти мукаабшаклест, ки болеаш бо гумбаз пӯшида шудааст.

Кодекси гражданин Фаронса (1804) ва Кодекси гражданин Олмон (1896), ки дар зери таъсири ҳуқуқи хусусии римӣ қарор гирифтаанд, ҳангоми сохтани бино дар қитъаи замин, ки ба шахси бунёдкунанда тааллуқ надошта, афзалият ба «ҳуқуқи хок»-ро нигоҳ доштаанд. Дар муносибатҳои баррасишаванда сарчашмаҳои мазкур ба моликияти соҳиби қитъаи замин гузаштани бинои худсаронаро муқаррар мекунанд.

Дар баробари ин, принсипи танзими мустақил дар шакли ҳуқуқи сохтмонӣ ба намудҳои гуногуни чуброн (моддаи 555 Кодекси гражданин Фаронса). Масалан, дар Кодекси гражданин Фаронса муқарар гардидааст, ки: «Агар соҳиби қитъаи замин дар моликияти худ нигоҳ доштани иншоотҳо, ниҳолҳо ва корхоро афзалтар донд, ӯ уҳдадор аст бо интиҳоби худ ба шахси сеюм ё маблағи баробареро, ки арзиши замин афзоиш ёфтааст ё арзиши масолеҳ ва қувваи қорӣ, ки дар рӯзи чуброн намудан бо дарназардошти ҳолат, ки дар он иншоотҳо, ниҳолҳо ва корҳои зикршуда воқеъ гардидаанд, чуброн намояд [9, с. 34-35].

Ҳамин тариқ, метавон қайд кард, ки сохтмони худсарона, пеш аз ҳама, ҳамчун поймолкунии ҳуқуқи соҳиби қитъаи замин, яъне ҳуқуқвайронкунӣ доништа мешуд. Аммо бо назардошти хусусияти вазъи ҳуқуқии соҳиби қитъаи замин, меъёрҳои ҳуқуқ оқибатҳои махсуси аз ин ҳуқуқвайронкунӣ ба миён омадаро муайян мекунамд. Соҳиби қитъаи замин ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона ба даст меорад, дар сурате, ки ба шахси бунёдкунандаи сохтмони худсарона чунин таҳрим, ба монанди имконнопазир будани эътирофи ҳуқуқи моликият ба молу мулки аз ҷониби ӯ сохташуда татбиқ мегардид. Ин мавқеи қонунгузор қомилан фаҳмоҷ ва пеш аз ҳама бо арзиши моддии объектҳои молу мулки ғайриманқул, бо мақсади иқтисодӣ нигоҳ доштани биноҳо ва ба муомилоти граждани гузоштани онҳо алоқаманд аст.

Ба давраи шуравӣ назар намуда, бояд қайд намуд, ки танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҳуқуқии вобаста ба сохтмони худсарона дар Кодекси граждани ҚШФСР аз соли 1922 зикр нагардида буд.

Аммо моддаи 74 Кодекси граждани ҚШФСР аз соли 1922 сохтмончиёро вогузор намуд, ки ҳангоми сохтани биноҳо ва истифодабарии онҳо қоидаҳои муқарраршудаи сохтмон, инчунин қоидаҳои санитарии сӯхторро риоя намоянд. Ҳамин тариқ, дар сатҳи қонунгузори талаботҳои махсус барои сохтмони биноҳо ва иншоот муқаррар карда шуданд.

Қонунгузори, ки дар давраи шуравӣ амал мекард, ба принципи мақсаднок таъмин намудан ва истифода бурдани қитъаҳои замин асос меёфт. Қарори Шӯрои Комиссарони Халқии ИҶШС аз 22 май соли 1940, №390 «Дар бораи чораҳои мубориза бар зидди сохтмони худсарона дар шаҳрҳо, осоишгоҳҳо ва бӯстонсароҳо» оғоз намудани сохтмонро аз ҷониби муассисаю корхонаҳои давлатӣ, ташкилотҳои кооперативии ҷамъиятӣ ва шаҳрвандони алоҳидаро то замони гирифтани иҷозати хаттӣ аз комитети иҷроияи шаҳр ва Шӯрои вакилони меҳнаткаши шаҳрак манъ кард [11].

Мувофиқи қоидаҳои умумӣ шахси сохтмони худсаронаро анҷомдода ба ҷавобгарӣ кашида шуда, инчунин уҳдадор буд, ки дар давоми як моҳ бо қувваи худ ва аз ҳисоби маблағи худ тамоми биноҳо ё қисмҳои биноҳои аз тарафи ӯ сохташударо вайрон карда, қитъаи заминро ба тартиб дарорад. Дар сурате, ки шахси сохтмони худсаронаро анҷомдода талаботи қумитаи иҷроияи шаҳр ва шаҳрак дар бораи қатъ кардани сохтмон ва вайрон кардани биноҳоро иҷро накунад, қумитаи иҷроия ба идораи хоҷагии коммуналӣ супориш меод, ки иншооти худсарона сохташуда ё як қисми онро вайрон кунад [9, с. 37].

Дар моддаи 109 Кодекси граждани ҚШФСР аз соли 1964 оқибатҳои ҳуқуқии худсарона сохтани хона ба таври қофӣ муфассал нишон дода шудаанд, ки аз он субъект ва объекти сохтмони худсаронаи биноро аниқ муайян кардан мумкин аст. Тибқи гуфтаҳои болозикр ба сифати субъект шаҳрвандон ва ба сифати объект хонаҳои истикоматӣ баромад менамоянд [12].

Муқаррароти моддаи 109 Кодекси граждани ҚШФСР аз соли 1964 шахсони ҳуқуқиро ҳамчун субъекти сохтмони худсарона муайян накардааст. Возеҳ аст, ки ин ба афзалияти моликияти давлатӣ, ки тамоми соҳаҳои фаъолияти хоҷагиро фаро мегирад, вобаста аст.

Ҳамин тариқ, аломати асосии тасниф намудани бино ҳамчун сохтмони худсарона бунёди сохтмон бидуни лоиҳа эътироф мегардид.

Маҳаки мазкур дар қонунгузори амалкунанда татбиқ намегардад. Он дар робита ба сиёсати тағйирёфтаи иҷтимоию иқтисодии давлат аз байн рафт, ин меъёрро қонунгузори чорӣ қабул намекунад. Он бо сабаби тағйир ёфтани сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат аз байн рафт, зеро мавҷудияти ин меъёр на барои пешгирии таҳдид ба

амният, ҳаёт ва саломатии шахрвандон, балки усули мубориза бо шахрвандон ҳангоми сохтани биноҳои истиқоматӣ вобаста ба шумораи ошёнаҳо, масоҳати хона ва дигар маҳакҳо ба ҳисоб мерафт.

Дигар маҳакҳои сохтмони худсарона, яъне бидуни гирифтани иҷозати зарурӣ ё ба таври назаррас вайрон кардани меъёр ва қоидаҳои сохтмон моҳиятан нигоҳ дошта шудаанд. Қобили қайд аст, ки дар моддаи 109 Кодекси гражданин ҚШФСР меъёри бунёди сохтмон дар қитъаи замин, ки барои ин мақсадҳо чудо нашудааст, вучуд надорад.

Аммо сарфи назар аз он, ки дар Кодекси гражданин ҚШФСР меъёри додани қитъаи замин мавҷуд набуд, ин камбудиро амалияи судии он давра пурра намуд. Ҳамин тавр, дар муқаддимаи Қарори Пленуми Суди Олии ИЧШС аз 25.02.1977 № 5 гуфта мешуд, ки барои сохтмони манзил танҳо дар замини ба ин мақсад чудо кардашуда иҷозат дода мешуд [13].

Дар давраи амал намудани Кодекси гражданин ҚШФСР аз соли 1964 илм ва амалияи ҳуқуқшиносӣ сохтмони худсаронаро ҳамчун ҳуқуқвайронкунии гражданин эътироф намуданд. Даъвоҳо дар бораи эътироф намудани ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона роҳ дода намешуд. Қарори Пленуми Суди Олии ИЧШС аз 19 марти соли 1975 №2 «Дар бораи баъзе масъалаҳо, ки дар амалияи судҳо ҳангоми татбиқ намудани моддаи 109 Кодекси гражданин ҚШФСР дар бораи бемузд гирифтани хонаи худсарона сохташуда» нишон медиҳад, ки худсарона сохтани манзил ҳуқуқвайронкуниест, ки ба манфиатҳои давлат ва шахрвандон, ба истифодаи оқилонаи замин, ҳифзи замин таъсири калон мерасонад ва барои муҳити зист, банақшагирӣ, ободонии маҳалҳои аҳолинишин хавфнок аст.

Зимнан, бартараф намудани чунин бино (вайрон кардани бино) бо усулҳои маъмурӣ, бидуни муурофияи судӣ сурат мегирифт, ки дар ин маврид баҳси ҳуқуқи вучуд надорад.

Дар амалия, дар аксари мавридҳо, сохтмони худсарона қонунӣ карда шуда ва ё қарор дар бораи вайрон кардани бино аз ҷониби сохтмончӣ (ё аз ҳисоби ӯ) қабул карда мешавад. Ҳолатҳои ба фонди Шӯрои маҳаллӣ гирифтани биноҳо кам ба назар мерасид. Бо вучуди ин, чунин амалия вучуд дошт, он бо Қарори Пленуми Суди Олии ИЧШС аз 19 марти соли 1975 №2 «Дар бораи баъзе масъалаҳо, ки дар амалияи судҳо ҳангоми татбиқ намудани моддаи 109 Кодекси гражданин ҚШФСР дар бораи бемузд гирифтани хонаи худсарона сохташуда», чамбаст ва ба иҷро расонида шуд.

Мувофиқи моддаи 109 Кодекси гражданин ҚШФСР бемузд гирифтани хона (бино) барои ҳуқуқвайронкунии ҷазо ҳисоб карда мешуд, ин чора танҳо дар сурати исбот шудани гуноҳи шахсе, ки худсарона сохтмонро анҷом додааст, татбиқ карда мешуд. Дар робита ба ин, даъвогар уҳдадор буд, ки далелҳои дахлдореро, ки асосҳои даъво оид ба гирифтани бино, ба хусус бе лоиҳаи тасдиқшуда ё ба таври назаррас вайрон кардани меъёру қоидаҳои сохтмонро пешниҳод намояд.

Ба сифати чунин далелҳо ҳулосаҳои мутахассисони шӯбаи дахлдори кумитаи иҷроияи Шӯрои вакилони шаҳру ноҳия баромад менамуданд ва дар сурати зарурат бошад, суд экспертизаи дахлдор таъин менамуд.

Дар асоси гуфтаҳои болозикр метавон гуфт, ки дар замони шуравӣ рушди ҳуқуқи сохтмони худсарона танҳо ҳамчун ҳуқуқвайронкуниҳо ба ҳисоб мерафт ва танзими он тавассути меъёрҳои маъмурӣ сурат мегирифт. Аз ин рӯ, сохтмони худсарона усули ба даст овардани ҳуқуқи молумулкӣ ба амволи ғайриманкул ба ҳисоб намерафт.

Баъди ба амал даромадани қисми якуми Кодекси гражданин ҚТ аз 30 июни соли 1999, №803 ба шахсоне, ки сохтмони худсаронаро анҷом додаанд, ҳуқуқи ба суд

пешниҳод намудани даъво барои эътироф кардани моликият ба сохтмони худсаронаро сарфи назар аз он, ки дар дар кадом қитъаи замини воқеъ аст, пайдо намуданд.

Қонуни ҚТ «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қисми якуми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2007, №247 ҳуқуқи эътироф намудани моликият ба сохтмони худсарона муқаррар намуд. Тибқи меъёри мазкур ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона мумкин аст аз тарафи суд ба шахсе, ки дар қитъаи замин сохтмонро анҷом додааст, ба меросии якумра ва истифодаи доимӣ (бемухлат) эътироф карда шавад.

Аз муқаррароти болозикр маълум мегардад, ки ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсаронаро суд эътироф менамояд. Ҳамзамон, метавон гуфт, ки новобаста аз он ки қитъаи замин ба кадом мақсад ҷудо карда шудааст, ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона дар он сохташуда эътироф карда мешуд.

Бо ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қисми якуми Кодекси граждании ҚТ аз 22 июли соли 2013, №976 ҳуқуқи моликии шахси сохтмони худсаронаро анҷомдода аз ҷониби суд ба шарте эътироф карда мешавад, агар қитъаи замин мутобиқи тартиби пешбиниамудаи қонунгузории ҚТ ба ин шахс барои сохтмони иморат дода шуда бошад.

Қайд кардан зарур аст, ки бо ворид намудани тағйиру иловаҳои зерин ба Кодекси граждании ҚТ тартиби эътироф намудани ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона дигаргун гардид.

Баъд аз тағйиру иловаҳои мазкур эътироф намудани ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона аз ҷониби суд ба шарте эътироф карда мешавад, агар қитъаи замин мутобиқи тартиби пешбиниамудаи қонунгузории ҚТ ба ин шахс барои сохтмони иморат дода шуда бошад. Аз гуфтаҳои болозикр метавон гуфт, ки ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона аз ҷониби суд дар ҳолате эътироф карда мешавад, агар қитъаи замин мутобиқи тартиби пешбиниамудаи қонунгузории ҚТ ба ин шахс барои сохтмони иморат дода шуда бошад.

Ҳамзамон мавриди зикр аст, ки дар тағйиру иловаҳои мазкур ҳолатҳои эътироф накардани сохтмони худсарона низ муайян гардидааст. Агар нигоҳ доштани сохтмони худсарона ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшавандаи дигар шахсонро вайрон кунад ё ба ҳаёт ва саломатии онҳо ё бехатарии иншооти дар атрофи ин сохтмон ҷойгиршуда таҳдид намояд, ҳуқуқи моликии ин шахс эътироф карда намешавад.

Хулоса, бояд гуфт, ки таърихан танзими ҳуқуқи сохтмони худсарона аз он шаҳодат медиҳад, ки ин институти ҳуқуқӣ на дар асоси табиати пайдоиши ҳуқуқи сохтмони худсарона, балки дар асоси манфиати иқтисодию сиёсӣ ва нигоҳдории ин молу мулки ғайриманқул ба роҳ монда шудааст. Маҳз омилҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодӣ дар муайян кардани вазъи сохтмони худсарона нақши ҳалкунанда мебозанд. Дар ин росто ин падидаи соҳаи ҳуқуқи хусусӣ муқаррар намудани меъёрҳои возеҳи таснифӣ ва муайян намудани равишҳои пешбинишавандаи ҳалли ҳодисаҳо, сарфи назар аз тағйироти муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодиро талаб менамояд.

Адабиёт

1. Бетхер В.А. История гражданско-правового регулирования последствий самовольного создания или изменения объектов недвижимости в России / В.А. Бетхер // Вестник Омского университета. – 2012. – № 4. – С. 103-108.

2. Нерсесянц В.С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства: для юридических вузов и факультетов / В.С. Нерсесянц. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 288 с.

3. Кедров Б.М. История науки и принципы ее исследования // Вопросы философии. – 1971. – №9. – С. 78-83
4. Ҳақимов Я.Б. Таърихи пайдоиш ва инкишофи лизинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2021. – №3(43). – С. 76-80.
5. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997. – 287 с.
6. Покровский И.А. История римского права / И.А. Покровский. – М.: Статут, 2004. – 540 с.
7. Хвостов В.М. Система римского права: учебник / В.М. Хвостов. – М.: Спарк, 1996. – 522 с.
8. Смирин В.М. Римская familia и представление римлян о собственности: Быт и античность в истории / В.М. Смирин. – М.: Наука, 1988. – 272 с.
9. Савина А.В. Правовой режим самовольной постройки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Савина Анна Владимировна. – Самара. 2010. – 194 с.
10. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
11. Свод законов РСФСР. – Т. 4 – С. 115 // Доступ из справочно. –правовой системы «Консультант Плюс».
12. Ведомости Верховного Совета РСФСР. – 1964. – № 24. ст. 407.
13. Постановление Пленума Верховного суда СССР от 25.02.1977. №5 «О применении законодательства при рассмотрении дел об изъятии домов, построенных гражданами с нарушением действующих правил» // Сборник постановления Пленумов Верховных судов СССР и РСФСР (Российской Федерации) по гражданским делам. – М., 1997. – С. 37-38.

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О САМОВОЛЬНОЙ ПОСТРОЙКИ

СОХИБЗОДА МУХАММАДЖОН МАХМАДАЛИ,

кандидат юридических наук, доцент,

Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан, 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Академика А. Адхамова, 13.

Тел.: (+992) 904-41-50-50. E-mail: sohibov_m.1990@mail.ru.

ИСМОИЛИ ИФТИХОРИ ИСРОИЛ,

главный специалист отдела международного права

Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Академика А. Адхамова, 13.

Тел.: (+992) 888-81-29-66. E-mail: soliev_1998@list.ru.

Рассмотрение вопроса о явлении самовольной постройки с исторической точки зрения, прежде всего, служит пониманию факторов возникновения этого явления и правильному осуществлению его правового регулирования в современное время. В то же время историческое изучение данного вопроса носит практический характер. Дает возможность изучить опыт прошлого и принять эффективные меры для его реализации в будущем.

Ключевые слова: постройка; самовольная постройка; история самовольной постройки; римское право; имущество; правовые последствия самовольной постройки.

HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION ON AUTHORIZED CONSTRUCTION

SOHIBZODA MUHAMMADJON MAHMADALI,

Candidate in Law, Associate Professor, National Legislative

Center under the President of the Republic of Tajikistan.
734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 13 Academician A. Adhamov str.
Phone: (+992) 904-41-50-50. E-mail: sohibov_m.1990@mail.ru

ISMOILI IFTIKHOR ISROIL,

Chief Specialist of the Department of International Law of the National Legislative
Center under the President of the Republic of Tajikistan.

734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 13 Academician A. Adhamov str.
Phone: (+992) 888-81-29-66. E-mail: soliev_1998@list.ru.

Reviewing the issue of the phenomenon of arbitrary construction from a historical point of view, first of all, serves to understand the factors of the emergence of this phenomenon and to correctly implement its legal regulation in modern times. At the same time, the historical study of this issue has a practical nature. It gives an opportunity to learn the experience of the past and take beneficial measures for its implementation in the future.

Key words: *building; arbitrary construction; history of unauthorized construction; Roman law; property; legal consequences of unauthorized construction.*

УДК: 341.01

**ОСОБЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ВОПРОСОВ ОХРАНЫ СМЕЖНЫХ ПРАВ**

РАХМАТЗОДА ДАЛЕР ТАЛБАК,

преподаватель кафедры международного
права и сравнительного правоведения

Российско-Таджикского (Славянского) университета.

734000, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица М. Турсунзаде, 30.

Тел.: (+992) 988-00-01-21. E-mail: rahmatov-daler92@mail.ru

В настоящей статье проведен анализ основных международно-правовых соглашений, регулирующих вопросы охраны смежных прав. Выявлены основные отличия смежных прав, а также определено в каких актах они последовательно закреплялись в качестве объекта правовой охраны. Акцентировано внимание на предпосылках развития института смежных прав в XX-XXI столетиях. Выявлены проблемы, которые наиболее характерны для данного института. Проанализирована деятельность Всемирной организации интеллектуальной собственности, а также Всемирной торговой организации в области охраны смежных прав. Рассмотрены в сравнительно-правовом ключе основные положения таких международно-правовых актов как Римская конвенция 1961 года, Женевская фонограммная конвенция 1971 года. Приведены отдельные авторские позиции, которые затрагивают проблемы охраны смежных прав на современном этапе.

Ключевые слова: смежные права, авторские права, производитель фонограмм, национальный режим, интеллектуальная собственность, ООН, ВОИС.

Институт авторских прав начал зарождаться на рубеже XIX-XX вв. С научно-техническим прогрессом начали формироваться и нормы об охране смежных прав, которые неразрывно связаны с правами автора. Многостороннее сотрудничество государств в области охраны интеллектуальной собственности впоследствии оформилось в принятие ряда международно-правовых актов, которые имели своей целью защиту авторских прав. Первоначально, международное сообщество шло по пути разработки и дальнейшего принятия многосторонних соглашений, посвященных вопросам защиты авторских прав, смежным права уделялось значительно меньшее внимание. Ярким примером в данном случае выступает Бернская конвенция по охране литературных и художественных произведений от 1886 года [1], которая заложила основу для зарождения международно-правовой базы в области охраны авторских прав. Однако, в данном акте не было положений, которые регулировали бы вопросы смежных прав. Уже в дальнейшем в данном направлении были предприняты существенные шаги, которые привели к разработке и принятию 26 октября 1961 года Международной Конвенции об охране интересов артистов - исполнителей, производителей фонограмм и вещательных организаций [6] (Далее – Римская конвенция 1961г.).

Следует отметить, что в содержании Римской конвенции 1961г. нигде не приводится дефиниция «смежные права», тем не менее объекты охраны данного международно-правового акта весьма недвусмысленно сигнализируют о том, что речь идет именно о смежных правах в классическом понимании. К примеру, статья 2 Римской конвенции 1961г. закрепляет норму, которая указывает, что Договаривающаяся государство предоставляет национальный режим охраны:

- а) артистам - исполнителям, являющимся его гражданами, в отношении осуществляемых на его территории исполнений, их передачи в эфир или первой записи;
- б) производителям фонограмм, являющимся его гражданами, в отношении фонограмм, впервые записанных или впервые опубликованных на его территории;

с) вещательным организациям, штаб-квартиры которых расположены на его территории, в отношении передач в эфир, осуществляемых с помощью передатчиков, расположенных на его территории.

В статье 3 Римской конвенции 1961г. даются определения понятий исполнителей, фонограммы, производителя фонограмм, публикации, воспроизведения, передачи в эфир, ретрансляции. Исполнители в соответствии со статьей 3 – это: «актеры, певцы, музыканты, танцоры и другие люди, которые играют роль, поют, читают, декламируют, исполняют или каким-либо иным образом участвуют в исполнении произведений. Производители фонограмм – это физические и юридические лица первыми осуществившие запись звуков. Фонограмма – исключительно звуковая запись, звуки, включенные в аудиовизуальное произведение. Передача в эфир – передача беспроводным способом для приема публикой звуков или изображений и звуков. Ретрансляция – одновременные передачи в эфир». Таким образом, Римская конвенция четко обозначает круг регулируемых вопросов, не оставляя места для двоякого толкования. Исходя из текста конвенции становится очевидным, что оно имеет целью исключительно регулирование именно смежных прав.

Римская конвенция 1961г. обеспечивает минимальный срок охраны смежных прав, который составляет 20 лет, но если государство-участник посчитает это целесообразным, то такой срок может быть увеличен на национальном уровне.

Исходя из вышеизложенного, можно с уверенностью констатировать, что Римская конвенция 1961г. по сути, является одним из главных международно-правовых актов, регулирующих вопросы охраны смежных прав и по сей день.

Однако, при всех достоинствах Римской конвенции 1961г. в ней отсутствует регулирование целого ряда вопросов, которые возникают при ее применении. Отдельные термины, которые содержатся в тексте документа не конкретизированы, а также все чаще возникают проблемы правоприменительного характера в связи с появлением новых видов использования объектов смежных прав.

Тенденции в области охраны интеллектуальной собственности к началу XXI-го столетия сложились таким образом, что законодатели в различных странах мира и международное сообщество в целом все чаще рассматривают вопросы авторских и смежных прав в едином ключе. Подобному положению дел способствуют интеграционные процессы, которые происходят как на региональном, так и на универсальном уровнях. Большое значение в данном контексте имеет деятельность Всемирная организация интеллектуальной собственности (ВОИС), старейшей международной организацией, а с 1974 года выступающей в качестве специализированного учреждения Организации Объединённых наций и Всемирной торговой организации (ВТО).

Всемирная организация интеллектуальной собственности 20 декабря 1996 года на дипломатической конференции приняла Договор ВОИС по исполнениям и фонограммам [3]. Данный договор, помимо прочего, заложил основы для правового регулирования интеллектуальной собственности в сети интернет. Неформально, данное соглашение именуют – Договором ВОИС в области интернета. Несомненно, такие международно-правовые акты важны с точки зрения их своевременного принятия, так как в эпоху всеобщей цифровизации и компьютеризации важно создать акт и механизмы, гармонично регулирующие правоотношения в столь специфической области.

Деятельность Всемирной торговой организации в области охраны смежных прав также имеет важное значение, так как именно с созданием ВТО было принято

Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности от 15 апреля 1994 года [7] (далее - ТРИПС). Раздел 1 ТРИПС обозначено как «Авторское право и смежные права». В данном разделе закреплены положения об электронно-вычислительных машинах и компиляции данных, права на прокат, охрана прав исполнителей, производителей фонограмм и вещательных организаций и т.д.

Отмечая вопрос использования отдельных категорий, следует понимать, что сам термин «смежные права» достаточно длительное время игнорировался большинством разработчиков международных соглашений и законодателями на национальном уровне. Можно утверждать, что термин «авторские права» выступал в качестве традиционного и общепринятого понятия в практике международного сообщества. Тем не менее подобное положение не могло длиться довольно долго, особенно на фоне все большего технологического прогресса в области телевидения, радио, а также в сфере электронных вычислительных машин и баз данных. Брюссельская конференция 1948 года, в рамках которой были пересмотрены отдельные нормы Бернской конвенции от 1886г. приняла свои Рекомендации, где впервые употреблялся термин «смежные права». Данный акт призывал государств-участниц продолжать исследования в отношении смежных прав, особенно в части прав исполнителей [5,98].

Так как XX столетие стало довольно насыщенным с точки зрения быстрого развития технологий фиксации звуков на различные носители, вполне закономерно появился рынок нелегального производства и распространения копий пластинок и кассет с записями исполнителей, а также авторских произведений. Подобная тенденция привела к тому, что многие исполнители теряли многомиллионные доходы от пиратства в области распространения продуктов интеллектуальной деятельности. Стало очевидно, что необходимо разработать новые нормы, которые смогли бы более эффективно разрешать нарастающие проблемы в области охраны смежных прав. В этих целях в 1971 году была принята Конвенция об охране интересов производителей фонограмм от незаконного воспроизводства их фонограмм [4], больше известная как «Женевская фонограммная конвенция» (далее – Женевская фонограммная конвенция 1971г.)

Хотя Римская конвенция 1961 года и Женевская фонограммная конвенция 1971г. посвящены в целом вопросам охраны смежных прав, тем не менее отличия между ними заключаются в следующем:

1. Римская конвенция 1961 г. регулирует на межгосударственном уровне аспекты охраны таких субъектов смежных прав как: исполнителей, производителей фонограмм, организаций эфирного вещания в то время, как Женевская фонограммная конвенция 1971г. регулирует вопросы охраны производителей фонограмм от различного вида нарушений со стороны нелегальных распространителей.

2. Женевская фонограммная конвенция 1971г. не содержит норм, способствующих предоставлению национального режима охраны для иностранных обладателей прав на фонограммы. Статья 2 рассматриваемой конвенции предусматривают обязанность стран по предоставлению охраны интересов производителей фонограмм в отношении весьма ограниченного перечня действий:

а) производства копий (воспроизведения экземпляров) фонограмм без согласия производителей фонограмм, если производство копий осуществляется с целью их распространения среди публики;

б) ввоза (импорта) таких произведенных без согласия правообладателей экземпляров фонограмм на территорию государства- участника, если ввоз осуществляется с целью распространения таких экземпляров среди публики;

в) распространения среди публики произведенных без согласия правообладателей экземпляров фонограмм».

В отличие от Римской конвенции 1961г., нормы которой направлены на предоставление иностранным правообладателям национального режима охраны, Женевская фонограммная конвенция 1971г. не содержит норм, акцентирующих внимание на предоставление аналогичного режима охраны иностранным правообладателям, а лишь призывает государства к обязательному обеспечению охраны прав производителей фонограмм.

Следует подчеркнуть, что принятие Женевской фонограммной конвенции 1971г. было также обусловлено тем, что бурное развитие радио, телевидения, ЭВМ, а в дальнейшем и сети интернет привело к тому, что практически каждое лицо могло так или иначе, без особых сложностей стать участником незаконного распространения объектов охраны смежных прав.

В данном контексте следует выделить следующее авторское мнение: «С дальнейшим развитием науки и техники сложилась негативная ситуация, при которой началось бесконтрольное тиражирование произведений, исполнений, фонограмм, радио- и телепередач, что лишило исполнителей, производителей фонограмм и организаций эфирного и кабельного вещания возможности регулировать процесс использования результатов их деятельности» [8,17]. Данное утверждение практически полностью описывает объективно существующие проблемы в области правового регулирования охраны смежных прав на современном этапе.

С увеличением продуктов интеллектуальной деятельности, а также с усложнением различных форм их существования на тех или иных носителях информации появились новые субъекты: исполнители, производители фонограмм, публикаторы, организаторы кабельного вещания и т.д. Соответственно, возникла необходимость в создании норм для правовой охраны интересов перечисленных правообладателей в отношении: исполнений артистов-исполнителей и дирижеров, постановок режиссеров-постановщиков спектаклей, фонограмм; сообщений передач; произведений науки, литературы и искусства, обнародованные после их перехода в общественное достояние, в частности охраны прав публикаторов таких произведений. По мнению отдельных исследователей «вышеназванные группы заинтересованных лиц добились закрепления в законодательствах ряда стран особых смежных прав, позволяющих в той или иной степени контролировать использование результатов творческой деятельности артистов-исполнителей, производителей фонограмм и передач вещательных организаций» [2,112]. Не можем не согласиться с данным утверждением, так как оно имеет рациональное обоснование – появление новых субъектов правоотношений в области охраны смежных прав привело к появлению своего рода лобби-групп, которые заинтересованы в защите своих законных прав со стороны государственных институтов.

Исходя из вышесказанного, можем справедливо отметить, что возникновение института смежных прав – закономерное явление в развитии техники и правовых средств.

Литература

1. Бернская конвенция по охране литературных и художественных произведений от 9 сентября 1886 года. — [Электронный ресурс]. – Режим доступа.: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/283697> (дата обращения: 05.10.2022г.).

2. Близнац И.А., Леонтьев К.Б. Авторское право и смежные права / под ред. И.А. Близнаца. – М.: Проспект, 2011. – 374 с.

3. Договор ВОИС по исполнениям и фонограммам от 20 декабря 1996 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.wipo.int/treaties/ru/ip/wppt/> (дата обращения: 05.10.2022г.).

4. Конвенция об охране интересов производителей фонограмм от незаконного воспроизводства их фонограмм (Женева, 29.10.71 г.) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.wipo.int/treaties/ru/ip/phonograms/> (дата обращения: 05.10.2022г.).

5. Матвеев А.Г. Интеллектуальные права, смежные с авторскими: учебное пособие / А.Г. Матвеев. Уфа: Аэтерна, 2019. – 126 с.

6. Международная конвенция по охране прав исполнителей, изготовителей фонограмм, вещательных организаций (Рим, 26.10.1961 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wipo.int/treaties/ru/ip/rome/> (дата обращения: 05.10.2022г.).

7. Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=12746> (дата обращения: 05.10.2022г.).

8. Стрелецкая, Н.Л. Соблюдение авторских прав при создании и использовании объектов смежных прав: дис. ... канд. юрид. наук [Текст] / Н.Л. Стрелецкая. – М., 2005. – 252 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲУҚУҚҲОИ ВОБАСТА БО ҲУҚУҚИ МУАЛЛИФ

РАҲМАТЗОДА ДАЛЕР ТАЛБАК,

муаллими кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқи муқоисавии
Донишгоҳи (Славянӣ) Россия ва Тоҷикистон.

734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи М Турсунзода, 30.

Тел.: (+992) 988-00-01-21. E-mail: rahmatov-daler92@mail.ru

Мақолаи мазкур созишномаҳои асосии ҳуқуқии байналмилалиро, ки ҳифзи ҳуқуқҳои вобаста ба ҳуқуқи муаллиф танзим мекунад, таҳлил мекунад. Фарқиятҳои асосии ҳуқуқҳои вобаста ба ҳуқуқи муаллиф ошкор гардида, инчунин муайян карда мешавад, ки онҳо дар кадом санадҳо ҳамчун объекти ҳифзи ҳуқуқ пайваста қайд карда шудаанд. Диққат ба заминаҳои руидаи институти ҳуқуқҳои вобаста ба ҳуқуқи муаллиф дар асрҳои ХХ-XXI нигаронида шудааст. Проблемаҳои, ки барои ин муассиса бештар хосанд, муайян карда шудаанд. Фаъолияти Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ, инчунин Созмони умумиҷаҳонии савдо дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои вобаста ба он таҳлил карда мешавад. Муқаррароти асосии чунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, аз қабиле Конвенсияи Рими соли 1961, Конвенсияи фонограммаи Женева дар соли 1971 дар равиши муқоисавии ҳуқуқӣ баррасӣ шудаанд. Мавқеҳои алоҳидаи муаллифӣ оварда шудаанд, ки ба мушкилоти ҳифзи ҳуқуқҳои вобаста ба ҳуқуқи муаллиф дар марҳилаи ҳозира таъсир мерасонанд.

***Калидвожаҳо:** ҳуқуқҳои вобаста ба ҳуқуқи муаллиф, ҳуқуқи муаллиф, истеҳсолкунандаи фонограмма, режими миллӣ, моликияти зеҳнӣ, СММ, СУМЗ.*

FEATURES OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF PROTECTION OF RELATED RIGHTS

RAHMATZODA DALER TALBAK,

lecturer at the department of International law and comparative law,
Russian-Tajik (Slavonic) university.

734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 30 M.Tursunzoda st.

Phone.: (+992) 988-00-01-21. E-mail: rahmatov-daler92@mail.ru

This article analyzes the main international legal agreements governing the protection of related rights. The main differences of related rights are revealed, and it is also determined in which

acts they were consistently fixed as an object of legal protection. The attention is focused on the prerequisites for the development of the institution of related rights in the XX-XXI centuries. The problems that are most typical for this institution are identified. The activities of the World Intellectual Property Organization, as well as the World Trade Organization in the field of protection of related rights are analyzed. The main provisions of such international legal acts as the Rome Convention of 1961, the Geneva Phonogram Convention of 1971 are considered in a comparative legal vein. Separate author's positions are given that affect the problems of protection of related rights at the present stage.

Key words: *related rights, copyright, phonogram producer, national treatment, intellectual property, UN, WIPO.*

УДК: 340.1

ФАКТҲОИ ҲУҚУҚӢ ДАР МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИ АНДОЗУ МОЛИЯ

ХАИТОВ САИДАЛӢ ПОРГИЕВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсенти

кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳ имов 64/14.

Тел.: (+992) 901-03-01-64. E-mail: saidali.66@list.ru

Муаллифи мақолаи мазкур тадқиқотро аз нигоҳи имрӯз, мавриди баррасии ҳеш қарор дода дар доираи методологияи санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ва адабиёти ватанию хориҷӣ рӯйи кор овардааст, ки аз эҷодкорию ӯ шаҳодат медиҳад.

Мақолаи илмӣ мазкур аз нигоҳи мазмуну муҳтавои худ воқеан тибқи услуби нави навишти мақолаҳои илмӣ ба анҷом расонида шудааст. Масоили хеле фаровони нави, ки доир ба фактҳои ҳуқуқӣ дар муносибатҳои андоз ва молия зуруранд рӯйи кор оварда шудааст. Чи тавре, ки феҳристи маъхазҳои истифодашуда шаҳодат медиҳанд муаллиф ҷиддӣ заҳмат карда тамоми қонунгузорию танзимкунандаи соҳа ва асарҳое, ки аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ доир ба масъалаи таҳқиқшаванда эҷод карда шудаанд гирд оварда ба қадри имкон аз он истифода намудааст.

Дар ҳулоса пешниҳод намудааст, ки гарчанде ба низоми нави барномаҳои технологияҳои иттилоотӣ гузашта бошем ҳам, ки сабабгори ба таври фаври ҳал гардидани бисёр фактҳои ҳуқуқӣ мегардад, аммо проблемаҳо дар ин самт зиёданд ва ҳамарӯза мо бо онҳо бармехурем. Бинобар ин дар муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз ва молия зарур аст, ки фактҳои ҳуқуқӣ дуруст интиҳоб карда шаванд, чунки аҳамиятнокии андоз ва оқибатҳои он бақайдгирии қонуниро барои назаррас шудан талаб мекунад.

Калидвожаҳо: фактҳои ҳуқуқӣ, андоз, қонунгузорӣ, ҳуқуқ, принцип, уҳдадорӣ, андозсупоранда, мақомот, ҷавобгарӣ, мушаххас.

Фактҳои ҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз – ин ҳолати баамалой, қатъёби ё ин ки тағйирёбии муносибатҳои ҳуқуқӣ андозро, ки мушаххасоти ҳаёти мебошад (шароит, вазъият, ҳолат, афёол), бо воситаи дастурҳои юридикӣ - ҳуқуқӣ ва монандӣ (меъёр ва принципҳои ҳуқуқӣ андоз, санадҳои ҳуқуқӣ фардӣ) бо ҳам мепайвандад, фаҳмида мешавад.

Ба ақидаи олимаи рус Ю.А. Крохина низ қариб, ки чунин аст: «Фактҳои ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи андоз ҳолатҳои муайяни ҳаёти воқеӣ (шароитҳо, ҳолатҳо, амалҳо) мебошанд, ки муқаррароти ҳуқуқӣ (меъёрҳо, принципҳои ҳуқуқӣ андоз, санадҳои ҳуқуқӣ алоҳида) пайдоиш, қатъ ё тағйирёбии муносибатҳои ҳуқуқӣ андозро бо онҳо алоқаманд мекунанд»¹[15, С. 210].

Чи тавре аз суханони олими соҳаи ҳуқуқшиносӣ тоҷик Р.Ш. Сотиволдиев бармеояд; «фактҳои ҳуқуқӣ чун заминаи пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқӣ таҳлил мешавад ва бо меъёри ҳуқуқ алоқаманд аст»²[17, С. 254], ки ба ҳуқуқи андоз низ дахл дорад.

Нисбат ба мавзӯи таҳқиқшаванда фикр ва ақидаи олими дигари ҳуқуқшиноси рус В.А. Малько мувофиқ аст, ки мегӯяд: «Ба хотири он ки факти ҳуқуқӣ, машаххас, (конкретӣ) ҳолати воқеӣ ва мазмуни ҳуқуқӣ пайдо намояд, яъне ҳуқуқӣ бошад, бояд як қатор нишонаҳоро дар бар гирад. Бинобар ин дар илмӣ ҳуқуқшиносӣ нишонаҳои зерини фактҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ гардидаанд:

¹ Налоговое право России : учебник / отв. ред. Ю.А Крохина. – 3-е изд., испр. И доп. – М. : Норма, 2008. С. 210. – 752 с.

²Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. Душанбе. С. 254. – 654 с.

- онҳо мушаххасанд (конкретианд) ва берун аз муқаррарот ифода ёфтаанд;
- новобаста аз рӯйдодҳои муайяни моддии ҷаҳонӣ асли ё ғоиб баста мешаванд;
- иттилооти муносибатҳои ҷамъиятиро, ки ба предмети соҳаи ҳуқуқи танзимкунанда дохил мешавад, бо худ пеш мебаранд;
- бо меъёрҳои ҳуқуқ пешбинӣ гардидаанд;
- бояд дар қонунгузорӣ дарҷ гардида бошад;
- аз оқибати ҳуқуқие, ки қонунгузорӣ пешбинӣ намудааст даъват менамояд»¹[18, С.238].

Ба ақидаи мо гуфтаҳои олими рус Малко А.В. нисбат ба фактҳои ҳуқуқӣ, аз ҷиҳати мушаххасият ва дорویی аломатҳо дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз мавқеи мустақаме дорад, чунки нишонаҳои пешкаш гардида, ба фактҳои ҳуқуқӣ пурра мувофиқат мекунад.

Барои мисол, дар моддаи 26 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон²[2] дар таҳрири нав унсурҳои андоз муқаррар карда шудааст, ки аз: объекти андозбандӣ, манбаи андоз, меъёри андоз, давраи андоз, тартиби ҳисоб кардани андоз, тартиби пешниҳод кардани ҳисоботи андоз, тартиби пардохти андоз ва имтиёз иборат мебошанд. Ҳар унсури муқаррарнамудаи қонунгузори андоз ҳамчун факти ҳуқуқӣ дорои ҳолати воқеӣ буда бо мазмуну моҳияти ҳуқуқии худ баромад мекунад, ки вобаста ба муносибатҳои ҳуқуқи андоз нишонаҳои зикргардида амалан рӯйи қор омада танзими муносибатҳои ҳуқуқи андозро тибқи муқаррароти санадҳои меъёри-ҳуқуқӣ ба роҳ мемонанд. Чунки онҳо мушаххасанд (конкретианд), новобаста аз рӯйдодҳои муайяни моддии ҷаҳонӣ асли ё ғоиб дар муносибатҳои андозбандии миёни давлатҳо басташаванда ё дигар, ки дар доираи онҳо васеъ аст амалӣ мегарданд, баста мешаванд.

Айни замон маҷмӯи амалиётҳои андозие, ки ба воситаи технологияи иттилоотӣ амалӣ мегарданд аз эътибор дур нестанд, пурра мансуби фактҳои ҳуқуқианд, чунки барномаҳои автоматикунонидашудаи электронии танзимкунанда бо системаи ягонаи технологияи иттилоотӣ пайвастанд, ки тавассути ҳомилҳои мошинӣ, блокчейн (серверҳо, терминалҳо, телефонҳои мобилӣ ва ғ.) ба амал бароварда мешавад ва аз сабтҳои ҳуҷҷатҳои электронӣ иборатанд. Зикр намудан бамаврид аст, ки дар ҳомили мошинии электронӣ тамоми ҳарактҳо аз ҷумла: ҳолат, соат, дақиқа, сония ва санаи воридшавӣ, асбоби электронии алоқашаванда, аломат, рамзи субъекти муносибатҳои андоз, рақами мушаххаси андозсупоранда, масоҳати объектҳои ғайриманкул, рақами телефони мобилии субъекти андоз, намуди андози пардохтшаванда сабт гардида, бо модулҳои такмилшудаи компютерӣ танзим карда мешаванд, ки ҳамчун фактҳои ҳуқуқӣ баромад мекунад.

Умуман дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз шумораи ҳаракат ва ҳолатҳои, ки ба сифати фактҳои ҳуқуқӣ баромад мекунад хело зиёданд. Эъломияи андоз ҳуҷҷати муҳим ва моҳиятнок барои маъмурикунонии андоз аст, ки барои анҷом додани қорҳои назоратӣ дар муҳлатҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ аз тарафи субъектҳои андоз тибқи тартиби муқарраршуда ба мақомоти маҳаллӣ пешниҳод мешаванд ва дурустии он аз ҷониби мақомоти андоз санҷида мешавад. Дар баробари ин патент, шаҳодатнома, счот фактура, эъломияи андоз ва ғ. ба сифати факти ҳуқуқӣ баромад мекунад.

Асоси пайдоиши фактҳои ҳуқуқии зикргардидаро дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз қонуниятҳои зерини давлат, ки ба мақсади танзимнамоии муносибатҳои ҳуқуқи андоз қабул гардидаанд ба амал мебароранд: моддаи 45 Конститутсияи Ҷумҳурии

¹ Теория государства и права : учебник / кол. авт. ; отв. ред. А.В. Малько. – М. : КНОРУС, 2006. С. 238. – 400 с.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қабули Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав аз 23.12.2021 сол, №1844.

Тоҷикистон¹[1], моддаи 8 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон[2]², Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатӣ[3]”³, Кодекси гумрукӣ[5]⁴ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури[4]⁵, Кодекси муурофиавии иқтисодӣ[6]⁶, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот”[7]⁷, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ»[8]⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи криптография”[9]⁹, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи иттилоот”[10]¹⁰, Стратегия ва концепсияҳои қабулнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин Концепсияи “Ташақули Ҳукумати электронӣ”[12]¹¹, Концепсияи иқтисодиёти рақамӣ[13]¹² бо мақсади танзим намудан ва содда гардонидану саривақт чамъоварии уҳдадорҳои андоз мувофиқат мекунад, ки амал ва ҳаракатҳои субъектони андоз мушаххас сабт мегарданд, ё ин ки хусусияти маълумоти оморӣ, давлатӣ - иттилоотиро вобаста ба муносибатҳои ҳуқуқи андоз дар бар гирифта дар худ нигоҳ медоранд. Бинобар чунин назардошт ва ақидаи баъзе аз олимону муҳаққиқони ватанию хоричӣ ҳуқуқи андозро метавон ҳамчун предмети танзимкунандаи соҳа дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон этироф намуд.

Фактҳои ҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз дорои функцияи-муҳлатии худ мебошанд, ки гуногунанд. Онҳо аз таъмину пайдоиш, тағйирёбӣ ва барҳамдиҳии муносибатҳои ҳуқуқӣ, иборат мебошанд¹³[20].

Фактҳои ҳуқуқӣ аз рӯи намуд ба ҳодиса, ҳаракат ва санадҳои ҳуқуқӣ ҷудо мешаванд: ҳодиса - ҳолатест, ки аз иродаи одамон вобаста нест (масалан: вафот, офати табиӣ, заминларза ва ғайра) [16, С.41]¹⁴, яъне мансубияти соҳаи тиб мебошанд. Дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз низ ҳодиса ҳамчун факторӣ тиббӣ мавқеъ ва ҷойи ҳудро дорад.

¹ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тартиби раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйири иловаҳо ворид карда шудаанд. Душанбе, 2016.

² Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. Душанбе. С. 254. – 654 с.

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатӣ» ш. Душанбе 30 ноябри соли 2022 №1804.

⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2004. - №12.

⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмури (Ахбори Маҷлиси Оли Респубики Таджикистан, 2008 год, №12, қ-1, м. 989, м. 990; 2009 с, №5, м. 321, №9-10, м.543; 2010 с, №1, м.2, 5; №3, м.153; №7, м. 547; №12, қ-1, м. 812; 2011с, №6, м. 430, м. 431; №7-8, м.610; №12, м.838; 2012с, №4, м.256; №7, м.685, м.693; №8, м.814; №12 қ1, м.1004; 2013с, №3, м.181; №7, м. 508; 2014 с, №3, м. 143, м. 144; ЗРТ 26.07.14, №1093).

⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси муурофиавии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008, №1, қисми 1, мод. 5; с. 2001, №12, мод. 840; с. 2012, №7, мод. 719; Қонуни ҚТ аз 03.07.2012с., №869; ҚҚТ аз 19.03.2013с. №937).

⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» (Ахбори Маҷлиси Олии Хум[урии Тоҷикистон соли 2002, №4, г- 2, мод. 320; соли 2012, №7, мод.698).

⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, №4, г- 1, мод. 308; соли 2005, №12, мод. 637; соли 2012, №12 қ1, мод.1002; соли 2013, №7, мод.523).

⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи криптография» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2012, №7, мод.689).

¹⁰ Қонуни Хум[урии Тоҷикистон «Дар бораи [ифзи иттилоот» ш. Душанбе 15 майи соли 2002, №631.

¹¹ Концепсияи ташақули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, 643.

¹² Концепсияи иқтисодиёти рақамӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 тасдиқ гардидааст.

¹³ <https://econ.wikireading.ru> (Махзани интернетии вақти воридот 15:04 04.10.2022с.).

¹⁴ Ойев Х., Марифхонов Р.Н., Чамшедов Ҷ.Н., Диноршоев А.М. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Курси лексия. /Зери назари н.и.х., дотсент Диноршоев А.М. Душанбе. 2015. С.41. – 238 с.

Барои мисол, таваллуд (моддаи 14 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон), [1] ё ин ки фавти шахси воқеӣ (моддаи 122. КА ҚТ иҷроӣ уҳдадорӣҳои андозӣи шахсонӣи воқеӣи фавтида, ғайри қобили амал этирофшуда, бедарак ғойб ё шахсоне, ки аз ҷониби суд фавтида эълон шудаанд дар ҳолатҳои зерин бо риояи талаботи қисми 3 ҳамин модда қатъ мегардад) [2]:

- иҷро гардидани уҳдадорӣҳои андозӣ;
- бо сабаби фавти шахси воқеӣ;
- тибқи санади судӣ фавтида эълон шудан, бедарак ғойб ё ғайри қобили амал этироф шудани шахси воқеӣ, инчунин нокифоя будани молу мулкӣ ӯ.

- ҳаракат – ин рафтори фаъолонаи шахс мебошад¹ [19, С. 481], ки бояд аз рӯи ирода, бошууроно ва мақсаднок бошад. Аз ин нуқта назар дар Кодекси андозӣи амалкунанда вобаста ба ҳаракатҳои субъектони андоз андозсупорандаи бо масъулият ва бемасъулият, батаъхиргузоранда, қасдан ё аз беэҳтиётӣ ва ғайра ҷой дода шудааст, ки дар ҳолати роҳ додан ба камбудӣҳои хилофи қонунгузорӣи андоз метавонанд ҳамчун факти ҳуқуқӣ баромад намоянд.

- санадҳои ҳуқуқӣ – амалҳои, ки бо мақсади ба вуҷуд овардани оқибатҳои ҳуқуқӣ анҷом дода мешавад: санадҳои ҳуқуқӣ танзими инфиродӣ ва дигар санадҳои ифодаи идораи субъектҳои ҳуқуқи молиявӣ ва андозӣ.

Масалан, дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз ҳаракат дар назар дошта мешавад рафтори фаъоли шахсе, ки баъд аз синни 16 солагӣ дорои шиноснома ва соҳиби рақами мушаххаси андозсупоранда (РМА) гардидан ҳуқуқ ба молу мулк, фаъолияти соҳибкорӣ, тижоратӣ ё дигар намуд новобаста аз шакли фаъолият ва хоҷагидориро пайдо мекунад, ки ба сифати субъекти муносибатҳои ҳуқуқи андоз дохил мегардад, уҳдадорӣ ва пардохтҳои ҳатмии муқарраршударо бояд сари вақт супорад, ё ин ки баръакс намесупорад, ки дар воқеаи қор ҳамчун иштирокчиӣи воқеӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз шинохта мешавад. Яъне бо воситаи ҳаракатҳои худ дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз ба ҳолатҳои воқеӣи он рӯ ба рӯ мегардад, ки бе ихтиёр субъекти ҳолатҳои воқеӣи ҳуқуқи андоз этироф мегардад.

Дар таносуб, нисбат ба ҳодиса, ҳаракат алоқамандӣ бо хоҳиши субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз дорад.

Чи тавре иброз доштем, факти ҳуқуқӣ – асос ё сабаби пайдо шудан, тағйир ёфтани ё қатъи гаштани муносибатҳои шахс дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз мегардад, ки дар илми ҳуқуқи андоз ҳамчун факти ҳуқуқӣ арзёбӣ мегардад. Бо назардошти ин дар соҳаи илми ҳуқуқ фактро ба чунин гуруҳҳо тақсим менамоянд:

- а) воқеа ва ҳаракат (амалиёт) - воқеаи ҳуқуқӣ – факти ҳуқуқӣ, ҳолатҳои мушаххаси ҳайъатианд, ки бо онҳо меъёрҳои ҳуқуқ пайдоиш, тағйир ва қатъи муносибатҳои ҳуқуқиро вобаста мекунанд.

Барои мисол, дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз (бақайдгирии субъекти андоз, қарор дар хусуси мавриди санҷиш қабул намудан аз ҷониби мақомоти андоз, қатъи фаъолият, ҷарима бастан ва ғ.) фаҳмида мешавад.

- Ҳаракат ё амалиёт бошад ин аз ҷониби шахси воқеӣ ё агенти андоз (содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ дар соҳаи андоз, интиқоли маблағ ба ситонидани уҳдадорӣҳои андоз ва ғ. фаҳмида мешавад);

- б) ҳаракатҳои қонунӣ ва ғайриқонунӣ мавҷуданд: – ҳаракатҳои қонунӣ ин риоя ва иҷроӣи дақиқ ва ҳатмии талаботи м. 45 Конституцияи кишвар, қонунгузорӣи андоз,

¹Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ (нашри сеюм) Зери таҳрири Раиси Суди Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Маҳмудзода М.А. Душанбе «Эр-граф» 2012. С. 481. – 620 с.

Кодекси андоз ва санадҳои меъёри зерқонунии соҳа, ки аз ҷониби субъектони он Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсони мансабдор ва шахсони ҳуқуқӣ амалӣ мегарданд, мебошанд.

Масалан, бетаъхиргузори анҷом додани уҳдадориҳои андоз, пешниҳод намудани эломияи андоз оид ба даромад, интиқоли саривактии маблағҳои андоз, пешниҳод намудани ҳисобот ва ғ.

Дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз ҳаракатҳои ғайриқонунии зерин низ ҳамчун факти ҳуқуқӣ шинохта мешаванд:

- сари вақт пешниҳод накардани эломияи андоз ва дигар ҳисоботи андоз;
- кам нишон додани маблағи андозҳо;
- вайрон кардани қоидаҳои пардохти андоз аз арзиши иловашуда;
- монёе шудан ба гузаронидани санчиши андоз;
- вайрон кардани мӯҳлати баҳисобгирии бақайдгирӣ гузоштан дар мақомоти андоз;
- зикр накардан ё нодуруст зикр кардани рақами мушаххаси андозсупоранда дар эълomiaҳои андоз ва гумрук, ҳисобнома-фактураҳо;
- вайрон кардани тартиби нигоҳ доштани андоз дар манбаи пардохт ё нигоҳ надоштани он;
- кушодани суратҳисобҳои ҳисоббаробаркунӣ ва дигар суратҳисобҳо (ба истиснои суратҳисобҳои амонатии (депозитии) шахсони воқеӣ мутобиқи моддаи 105 Кодекси андоз) ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бе пешниҳоди ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи рақами мушаххаси андозсупоранда;
- вайрон кардани мӯҳлати огоҳ намудани мақомоти андози маҳалли баҳисобгирии бақайдгирии худ дар бораи аз ҷониби шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ кушодани суратҳисобҳои ҳисоббаробаркунӣ ва дигар суратҳисобҳо (ба истиснои суратҳисобҳои амонатии (депозитии) шахсони воқеӣ мутобиқи моддаи 105 Кодекси андоз);
- пешниҳод накардан ё сари вақт пешниҳод накардани санади муқоисавии ҳисоббаробаркуниҳои мутақобила ба мақоми андоз;
- иҷро накардан ё сари вақт иҷро накардани фармоишҳои инкассавии мақомоти андоз мутобиқи моддаи 125 Кодекси андоз, ки барои гузаронидан мутобиқи навбати муқаррарнамудаи Кодекси граждании^[11]¹ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз суратҳисобҳои шахсони сеюм – дебиторҳои андозсупоранда (аз ҷумла аз суратҳисобҳои худӣ андозсупоранда дар бонк ё дигар муассисаи молиявӣ кредитӣ, ки дар он ба ҳамин андозсупоранда хизматрасонӣ сурат мегирад) маблағҳои пулӣ ба ҳисоби пӯшонидани қарзи андози андозсупоранда;
- ғайриқонунӣ монёе шудан ва даромадани шахси мансабдори мақоми андоз ба худуди корхона ё бино;
- риоя накардани тартиби соҳибӣ, истифода ва (ё) ихтиёрдории амволе, ки мақоми андоз ба ҳабс гирифтааст;
- вайрон кардани тартиби истифодаи машинаҳои назоратӣ хазинавии дорои хотираи фискалӣ;
- ба мақоми андоз пешниҳод накардани маълумоти зарурӣ;
- аз тарафи бонкҳо ва дигар муассисаҳои молиявӣ кредитӣ саривақт гузаронида нашудани маблағи андозҳо аз рӯи супоришномаҳои пардохтии андозсупорандагоне, ки

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қабул кардани қисми якуми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон» Аxbори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, № 6, мод. 153, 154; соли 2001, № 7, мод. 508; соли 2002, № 4, қ-1, мод. 170; соли 2005, №3, мод. 125; соли 2006, №4, мод. 193; соли 2007, №5, мод.356; соли 2010, №3, мод.156, №12, қ-1, мод. 802; соли 2012, №7, мод.700; №12 қ1,мод.1021; соли 2013, №7, мод.504.

дар ин ташкилотҳо суратҳисоб доранд.

- аз ҷониби шахси ваколатдор бо вайрон кардани талаботи моддаи 79 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тасдиқи додани рақами мушаххаси андозсупоранда бо роҳи пешниҳоди шаходатнома дар бораи додани рақами мушаххаси андозсупоранда ё шиносномаи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабти дахлдор оид ба додани рақами мушаххаси андозсупоранда содир кардани амалҳо (амалиёте, аҳдҳое), инчунин аз ҷониби шахси ваколатдор зикр накардани рақами мушаххаси андозсупоранда дар нусхаҳои асли ва нусхаи ҳуччатҳое, ки содир шудани амалҳои (амалиёти, аҳдҳои) дар боло қайдшударо нисбати (ба ғоидаи) андозсупоранда тасдиқ мекунанд;

- вайрон кардани тартиби навиштани ҳисобномаҳо-фактураҳои андоз аз арзиши иловашуда ва аксизҳо;

- таҳлили ғайриқонунии молиявӣ хоҷагии андозсупорандагон бо мақсади дурустии андозҳо ва сари вақт пардохта шудани онҳо ба бучети давлатӣ тибқи талаботи қонунгузори андоз;

- фактҳо (ҳолатҳое), ки дар мазмуни ҳуччатҳои баҳисобгирии андозҳо, тартиби пешбурди онҳо, сари вақт ва тартиби пешбурди баҳисобгирии андоз ошкор мегарданд.

Натиҷаи нишондодҳои мазкур нишон медиҳад, ки дар мавриди иҷро нашудани онҳо ҳаракатҳои субъекти муносибатҳои ҳуқуқи андоз, ҳамчун факти ҳуқуқи соҳаи андоз эътироф гардида, ҳаракати ғайриқонунӣ дар самти андоз шинохта мешавад, ки тибқи муқаррароти қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди муҷозоти моливи, маъмури ва ҷиноятӣ қарор дода мешавад.

в) рафторҳои ҳуқуқӣ – рафтори субъектоне муносибатҳои ҳуқуқи андоз, ки ба нишондодҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ соҳаи андоз мувофиқат мекунад, фаҳмида мешавад. Дар он озодии муносибатҳои инсонӣ, қонун намудани манфиатҳои гуногуни шахсият амалӣ гардонида мешаванд. Рафтори андозсупорандагон, шахсони мансабдори мақомоти андоз, шахсони ҳуқуқӣ, яъне ҳамаи субъектоне муносибатҳои ҳуқуқи андоз ҳамон вақт ҳуқуқӣ шуда метавонанд, ки агар онҳо ба нишондодҳое, ки дар меъёрҳои ҳуқуқӣ соҳаи андоз муқаррар шудаанд, мувофиқат кунанд. Таҳкурсии асосии рафтори ҳуқуқиро дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз дарки адолат ва судмандии муқаррароти ҳуқуқӣ аз тарафи андозсупорандагон, ҷавобгарӣ дар назди қонунгузори андоз ва масъулияти онҳо дар назди ҷамъият ва давлат барои кирдори худ ташкил медиҳанд, ки аз рушди иҷтимоӣ ва тафаккури ҳуқуқи андозии шахс вобастагӣ доранд;

г) санадҳои маъмури ва аҳдҳо тақсим мешаванд:

- воқеа ва ҳаракат (амалиёт);

- ҳаракатҳои қонунӣ ва ғайриқонунӣ;

- рафторҳои ҳуқуқӣ ва санадҳои ҳуқуқӣ;

- санадҳои маъмури ва аҳдҳо тақсим мекунанд.

Фактҳои ҳуқуқӣ на танҳо иштироки субъектоне ҳуқуқи андозро дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз мепайвандад, балки аз худ кардан ё ин ки падиҳои ҳуқуқи субъективии онҳоро ба танзим мебарорад.

Барои мисол, субъектоне андоз, шахсони воқеӣ ё ин ки шахсони ҳуқуқӣ дар давраи бақайдгирии давлатӣ ҳуқуқи субъективии худро дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз пайдо намуда ҳамзамон ба таври умумихатмӣ ўҳдадор мегарданд, ки ҳисобу китоби маблағҳои пардохташавандаро пеш баранд. Дар баробари ин тибқи муқаррароти Кодекси андоз, Кодекси гумрук¹ ва дигар санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии танзимкунандаи

¹Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2004. - №12.

соҳаи андоз, ки оид ба даромади кормандон ё даромади бадастовардаи корхона новобаста аз намудҳои андози муқарраршуда ё дигари онҳоро ситонанд ва ба бучети дахлдори давлатӣ ё бунёдҳои махсуси давлатӣ ирсол намояд. Чунки дар мавриди вучуд доштани чунин фактҳои юридикӣ, муассиса ё ташкилот вазъи ҳуқуқии агенти андозро пайдо намуда барои амалӣ намудани онҳо уҳдадор мегарданд.

Бинобар ин фактҳои юридикӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз ҳамчун таҳкурсии на барои пайдоиш, тағйирёбӣ ё ин ки қатъи муносибатҳои ҳуқуқии андоз хизмат мекунад. Балки одилона бояд қайд кард, ки таҳарруки* (динамикаи) ҳамаи амалиётҳои, ки дар муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз асоситарин ва бештар аз ҳама дар оқибати қор, интишоркунандаи фактҳои юридикӣ мегарданд.

Аз баски бештари муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ ба миён меоянд, пас чунин фактҳо ба фактҳои юридикӣ бо он қуввае табдил меёбанд, ки дар чунин сифат давлат онҳоро муқаррар ва эътироф намудааст. Чунки фаъолияти фискалии давлат ва фаъолияти молиявӣ-ҳочагидории андозсупорандагон як зумра фактҳои гуногуни пай дарпайи зеринро дар бар мегиранд: воқеа, ҳодисаҳо, ҳолат, ҳаракат. Лекин на ҳамаи инҳо аҳамияти юридикӣ доранд, танҳо онҳое доранд, ки бештар манфиати молиявии давлат ва шахсони алоҳидаро масъалагузорӣ мекунанд, ки ба соҳаи танзими ҳуқуқӣ андоз мансубанд ва метавонанд ба худ оқибатҳои маъмули юридикиро ҷалб намоянд.

Аз ҳамин нуқтаи назар эътироф намудани ин ё дигар ҳолатҳои муҳиме, ки пурра ҳуқуқӣ шинохтан доштан вобастагӣ доранд ва аз ҳуқумрон будани тарафҳо дар муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз шаҳодат медиҳанд. Чунки муқаррароти банди 1 м. 3 ё банди 4 м. 122 –и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав уҳдадорихоро оид ба андоз ва пардохтҳо тағйир ё ин ки қатъ кардан имкон доранд, агар барои ин асосҳои ҳуқуқӣ мавҷуд бошанд. Кодекси андоз ё ин ки дигар санадҳои меъёри ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои андозу пардохтҳо, уҳдадорӣ оид ба андози мушаххас ё пардохте, ки ба зиммаи андозсупоранда ё ин ки супорандаи пардохт аз давраи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ, ки нисбат ба ҳамин намуди андоз (пардохт) пешбинӣ шудааст, воғузур мегардад.

Таҷрибаи ҳаётие, ки ба муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз алоқаманд аст, метавонанд то давраи пайдоиши ҳуқуқ ба субъектони он, ки дар муносибатҳо вучуд доранд амал мекунанд, яъне чи объект ва субъекти андоз ё ин ки ҳолати воқеии дунявӣ, лекин танҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ андоз ба онҳо вазъи ҳуқуқиро бо мақсади танзимнамоӣ ва тартибандозии мурофияҳо дар соҳаи молияи давлатӣ нишон медиҳанд. Фактҳои юридикӣ бошанд бевосита ба пайдоиш ва амалишавии муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз асос шуда метавонанд.

Ҳолатҳои мушаххасӣ ҳаётие, ки бо онҳо меъёрҳои ҳуқуқ алоқамандӣ доранд алаҳусус бавучудой, тағйирдиҳӣ, қатъёбии муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз, - фактҳои юридикӣ дар гипотезаи меъёрҳои ҳуқуқӣ андоз дарҷ карда мешаванд. Фактҳои юридикӣ диспозитсияи меъёрҳои ҳуқуқӣ андозро ба ҳаракат дароварда қарордоди дигари санадҳои меъёри ҳуқуқие, ки сарҳади имконият, рафтори муайяни тарафҳоро дар муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз муайян мекунад, инъикос меёбанд. Дар фаъолияти воқеии муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз фактҳои юридикӣ бо роҳи риоя намудан, иҷро кардан, татбиқкунӣ истифода намудан аз ҷониби субъектони алоҳида дар муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз дар амал татбиқ мегарданд.

Фактҳои юридикӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз нишонаҳои муайян доранд, ки мутааллиқи соҳаи худ ба хусус ошкоркунандаи фаъолияти фискалии давлат мебошад.

Барои мисол, оид ба оғоз намудани парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ нисбат ба соҳибкори инфиродӣ, ки ба қонуншикани андоз роҳ додааст чунин муқаррароти қонунгузорӣ вобаста ба нишонаҳои факти ҳуқуқӣ татбиқ мегардад: Гузориш оид ба ошкор кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ;

Таъйинот дар бораи оғоз кардани парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ; Протоколи: Баррасии парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ №_; Протокол дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ АА № 0000000;

Қарор дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ АА № 0000000;

Баёноти шахси вайронкунандаи қонунгузори андоз;

Нусхаи расид оид ба пардохти ҷарима аз ҷониби ҳуқуқвайронкунанда.

Далелҳои мисоли овардашуда собит аз он месозад, ки нишонаҳои дар факти ҳуқуқӣ пешбинигардида, яъне баамалой, қатъёби ё ин ки тағйирёбии муносибатҳои ҳуқуқии андоз дида мешаванд.

Пеш аз ҳама дар худ маълумотро дар бораи вазъи муносибатҳои ҷамъияте мебаранд, ки мутааллиқи предмети ҳуқуқи андоз мебошанд. Ба ҷуз унсурҳои дорои механизми ҳуқуқӣ, ҳамчун предмет ва усули танзими ҳуқуқӣ, фактҳои ҳуқуқӣ барои эмин нигоҳ доштани ҳуқуқи андоз аз дигар зерсоҳаҳои ҳуқуқи молия кӯмак хоҳанд кард. Ҳамчун факти ҳуқуқӣ танҳо ҳолат баромад мекунад, ки таъсири худро мустақиман ё ғайримустақим дар соҳаи андозбандии давлат мерасонад, бар замми ин ба ҳуқуқи молия ва субъектони ҳуқуқи андоз даҳлат мекунад.

Вобаста ба хусусияти оқибатҳо дар ҳуқуқи андоз фактҳои ҳуқуқтатбиқкунанда, қонунгузор ва тағйирдиҳандаро фарқ кардан лозим аст. Масалан, бақайдгирии шахси ҳуқуқӣ уҳдадори ба қайд гирифтани барои мақсадҳои андозбандӣ ба миён меорад, барҳамдиҳии ин шахс уҳдадориҳои андозро қатъ мекунад ва азнавташқилдиҳи муносибатҳои ҳуқуқии андозро, ки бо иштироки он ба миён омадаанд, тағйир медиҳад.

Аз нуқтаи назари робита бо муносибатҳои ҳуқуқии дахлдор далелҳои ҳуқуқӣ ба моддӣ ва муурофиавӣ ҷудо мешаванд. Дар аввал ҳолатҳои воқеие мавҷуданд, ки барои ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии андоз асос мебошанд. Дуюм бо раванди андозбандӣ, ҳаракат ва рушди он алоқаманданд. Бо ҳамин назар, далели моддии ҳуқуқӣ гирифтани ғоида аз ҷониби корхона хоҳад буд, зеро ин падида боиси пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқии андоз оид ба ҳисоб ва пардохти андози даромад мегардад, далели муурофиавии ҳуқуқӣ қарори роҳбари мақомоти андоз мебошад, ки ба андозсупорандаи инфиродӣ санҷиши андоз таъин намояд. Дар асоси қарори мақомот муносибатҳои ҳуқуқии назорати андоз ба вучуд меоянд.

Дар ҷамъияти мақолаи мазкур зикр намудан зарур аст, ки дар мавриди фактҳои ҳуқуқӣ дар сурати қатъиян объективонидашуда, яъне дар шакли дигар ифода ёфта бошанд. Пас дар ҳуқуқи андоз мисли дигар соҳаҳои ҳуқуқи ташаккулёфта, фактҳои ҳуқуқӣ наметавонанд ҳодиса ва ҳаракати бетаркиб дошта бошанд, ба мисли фаҳмишҳои абстрактӣ, ақидаҳо ва ғайра. Дар баробари ин қонунгузори андоз дар ҳолати гурӯҳбандии ҳуқуқвайронкуниҳои андозӣ тарафҳои субъективии он ба инобат гирифта мешаванд, алалхусус чун унсури гуноҳ, сабаб, мақсад, шавқ. Аммо ин фактҳои ҳуқуқӣ худ бо худ муносибатҳои андозиро тавлид наменамоянд, онҳо метавонанд таъсири худро танҳо дар таркиби факти ҳуқуқии душвор ҳамчун як унсур расонанд.

Ба ин мисол шуда метавонад, рафти санҷиши андоз, аз ҷониби санҷишгарон:

- барои санҷиш ва сабти ҳуҷҷатҳои фактҳои (ҳолатҳои) содиркунии вайронкуниҳои қонунгузори андоз, ки аломатҳои онҳо дар рафти санҷишҳои камералӣ, таҳлили пешазсанҷишӣ, омӯзиши маълумотҳои аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ё дигар манбаъҳои

берунӣ гирифташуда ошкор карда шуда буданд, чорабиниҳои гуногуни назорати андозӣ гузаронида мешаванд;

- фаъолияти молиявӣ ҳоҷагии андозсупоранда, ки барои ташаққули ҳулосаҳо дар бораи дурустии ҳисобкунӣ, пуррагӣ ва саривактӣ гузаронидани андозҳо ба бучети давлатӣ тибқи қонунгузори амалкунанда аҳамият дорад, таҳлил карда мешавад;

- таҳрифҳо ва зиддиятҳо дар мазмуни ҳуҷҷатҳои тасдиқшаванда, фактҳои (ҳолатҳои) вайрон кардани тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андоз, тартиб додани ҳисоботдиҳии муҳосибӣ ва андозӣ ошкор карда мешаванд, таъсири вайронкунии зикргардида ба ташаққули манбаи андоз таҳлил карда мешавад;

- тасвири фактҳои (ҳолатҳои) кам нишон додани манбаи андоз, арзи беасоси тарҳҳои андоз, инчунин дигар вайронкунии қонунгузорӣ дар бораи андозҳо ва пардохтҳо муқаррар ва тавсия карда мешаванд;

- ҳисобкунии иловагии маблағи андозҳои ҳисобнашуда (нодурӯст ҳисобшуда) анҷом дода мешавад;

- маблағи андозро, ки агенти андоз ба бучети давлатӣ нагузаронидааст, муқаррар карда мешавад;

- дар сурати пардохти маблағи муқарраршудаи андозҳо ва байъона (авансҳо) дар муҳлати дертар аз онҳое, ки қонунгузори андоз муқаррар кардааст, ҳисобкунии маблағи фоизҳо анҷом дода мешавад;

- пешниҳодҳо дар бораи ба ҷавобгарӣ кашидани андозсупоранда барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии андоз ё дар бораи рад кардани ба ҷавобгарӣ кашидани андозсупоранда барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии андоз, инчунин дар бораи баргараф намудани вайронкунии ошкоршудаи қонунгузори андоз таҳия карда мешаванд[14, С.132-133]¹.

Қонунгузори андоз якҷанд намуди ҳолатҳоро қайд мекунад, ки ҳангоми баррасии масъала дар бораи ҷавобгарии пардохткунанда ба назар гирифта мешаванд.

Махсусан, дар моддаи 158 Кодекси андози[2] Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолатҳои зерин муайян карда шудаанд, ки ҳангоми мавҷуд будани ҳадди ақал яке аз онҳо субъекти андоз наметавонад ба ҷавобгарӣ кашида шавад:

- мавҷуд набудани ҳолати ҳуқуқвайронкунии андоз, яъне мавҷуд набудани таркиби ҳуқуқвайронкунӣ, мавҷуд набудани кирдоре, ки содир шудани он асоси ба ҷавобгарӣ кашидани субъекти андоз барои вайрон кардани қонунгузори андоз мебошад, мавҷуд набудани ҳақиқатҳои зиддиҳуқуқӣ дар рафтори субъекти ҳуқуқи андоз;

- тарафи объективии деликтҳои андозӣ бо нишонаи расмӣ (формалӣ) тавсиф карда мешавад, зеро қонунгузор гузоштани ҷаримаи маъмуриро аз ташаққули оқибатҳои зарарнок барои муносибатҳои соҳаи андоз вобаста наменамояд. Ҷазошаванда бо тартиби маъмури ҳақиқатҳои (факти) содир кардани кирдори зиддиҳуқуқӣ мебошад, ки нишонаҳои дар Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ шудаанд.

Дар ҳулоса, қайд кардан зарур аст, ки тамоми муносибатҳои ҳуқуқи андоз, аз оғоз то ба анҷом ҳамчун факти ҳуқуқӣ шинохта мешаванд.

Ҳамаи фактҳои ҳуқуқии дар боло зикргардида метавонанд худ аз худ «танҳо» муносибатҳои ҳуқуқии андозро ба амал оваранд, тағйир диҳанд ё қатъ намоянд. Дар баробари ин барои фаъолияти бисёр муносибатҳои ҳуқуқии андоз чунин фактҳо кифоя нестанд, онҳо як не, балки якҷанд шартро талаб мекунанд. Бинобар ин, ба ғайр аз

¹ Козырин А.Н. Введение в российское налоговое право. М.: Ин-т публично-правовых исследований, 2014. С.132-133.

фактҳои ҳукуки муқаррари «моносилабӣ» ба пайдоиш ва инкишофи муносибатҳои ҳукуки андоз фактҳои мураккаби ҳукуки таркибҳои ҳақиқӣ таъсири калон мерасонанд. Таркиби воқеӣ маҷмӯи (низоми) фактҳои ҳукуки мебошад, ки барои фарорасии оқибатҳои андоз ва муносибатҳои ҳукуки заруранд.

Масалан, барои ба вучуд омадани муносибатҳои ҳукуки оид ба додани қарзи андоз зарур аст:

а) мавҷуд будани яке аз асосҳои дар моддаи 113-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда:

- расидани зарар ба андозсупоранда дар натиҷаи офати табиӣ, садамаи техногенӣ ё дигар ҳолатҳои таъсири қувваи рафънопазир;

- эҳтимолияти ба миён омадани аломатҳои муфлисшавии (надоштани қобилияти пардохтпазирӣ) андозсупоранда дар сурати дар як вақт пардохт намудани уҳдадорҳои андозӣ; вазъи молумулкии шахси воқеӣ (бе назардошти молу мулк, ки мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонидани андоз аз он мумкин нест) имконияти дар як вақт пардохт намудани андозро истисно мекунад;

- дар сурати мавҷуд будани муқаррароти пешбиниамудаи қонунгузори гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, нисбат ба пардохтҳои гумруки дар робита ба интиқоли молҳо тавассути сарҳади гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- дар муҳлатҳои шартномавӣ маблағгузори нагардидани андозсупоранда вобаста ба иҷрои фармоиши давлатӣ, иҷрои қарз ва (ё) хизматрасонӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз бучети давлатӣ.

Одатан, ҳар як далели ба таркиби ҳукуки дохилшуда маънои нисбатан мустақили ҳукуки дошта, оқибатҳои ҳукуки ба вучуд меорад. Бо вучуди ин, барои пайдоиш, тағйир ё қатъи як намуд муносибатҳои андозии арзишманд, ба даст овардани натиҷаи ниҳой маҷмӯи (системаи) ҳама далелҳои ҳукукиро талаб мекунад.

Аз фикру ақидаю мулоҳиза ва далелҳои овардашуда бармеояд, ки фактҳои ҳукуки дар муносибатҳои ҳукуки андоз нақши муҳим ва ҳалкунандаро дар танзими муносибатҳои ҳукуки андоз мебозанд, ки аз мубрам, баҳсталаб ва актуалӣ будани мавзӯё дарак медиҳад. Гарчанде ба низоми нави барномаҳои компютерӣ гузашта бошем, ҳам ки сабабгори ба таври фаврӣ ҳал гардидани бисёр фактҳои ҳукуки мегардад, проблемаҳо дар ин самт зиёданд ва ҳамагӯза боқӣ мемонанд. Чунки муносибатҳои ҳукуки андозро ба воситаи меъёрҳои ҳукуки он, ки аз ҳодиса, ҳаракат ва фактҳои ҳаётии воқеӣ иборатанд, инъикос мегарданд.

Ҳукуки андоз наметавонад тамоми ҷанбаҳои фаъолияти молиявии андозсупорандагонро танзим кунад ва набояд чунин ҳам бошад. Танзими ҳукуки бояд танҳо барои амалӣ намудани равандҳои фискалӣ нигаронида шаванд, чунки ҳолисона ва шаффоф ташаккул додани қисми даромади бучет зарур аст.

Бинобар ин дар муносибатҳои ҳукуки андоз зарур аст, ки фактҳои ҳукуки дуруст интиҳоб карда шаванд, чунки аҳамиятнокии андоз ва оқибатҳои он бақайдгирии қонуниро барои назаррас шудан талаб мекунад.

Бо ёрии мулоҳизакорӣ оқилона фактҳои ҳукуки, як навъ «миқёси арзишҳои» ҳаёти воқеӣ аст, ки муносибатҳои барои ҳукуки андоз хосро ба роҳ мебаранд, чунки танҳо давлат ба воситаи мақомоти ваколатдори худ метавонад бо фактҳои ҳукуки муносибатҳои молиявиро ба таври кофӣ танзим намуда, ҳазинаи давлатро пурра намояд ва дар баробари ин манфиатҳои молиявии шахсони алоҳидаро вайрон накунад.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли

2016 бо тартиби раёйпурсии умумихал қӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. Душанбе, 2016.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қабули Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав аз 23.12.2021 сол, №1844.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатӣ» ш. Душанбе 30 ноябри соли 2022 №1804.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ (Ахбори Маджлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2008 год, №12, қ-1, м. 989, м. 990; 2009 с, №5, м. 321, №9-10, м.543; 2010 с, №1, м.2, 5; №3, м.153; №7, м. 547; №12, қ-1, м. 812;2011с, №6, м. 430, м. 431; №7-8, м.610; №12, м.838; 2012с, №4, м.256; №7, м.685, м.693; №8, м.814;№12 қ1,м.1004; 2013с,№3, м.181; №7, м. 508; 2014 с, №3, м. 143, м. 144; ЗРТ 26.07.14,№1093)

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2004. - №12.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси муҳофизатии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон»(Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008, №1, қисми 1, мод. 5; с. 2001,№12, мод. 840; с. 2012, №7, мод. 719; Қонуни ҚТ аз 03.07.2012с., №869; ҚҚТ аз 19.03.2013с. №937).

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» (Ахбори Маҷлиси Олии Хум[урии Тоҷикистон соли 2002, №4, р- 2, мод. 320; соли 2012,№7, мод.698).

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, №4, р- 1, мод. 308; соли 2005, №12, мод. 637 ; соли 2012,№12 қ1,мод.1002; соли 2013, №7, мод.523).

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи криптография» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2012,№7, мод.689).

10. Қонуни Хум[урии Тоҷикистон «Дар бораи [ифзи иттилоот» ш. Душанбе 15 майи соли 2002, №631.

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қабул кардани қисми якуми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон» Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, № 6, мод. 153, 154; соли 2001, № 7, мод. 508; соли 2002, № 4, қ-1, мод. 170; соли 2005, №3, мод. 125; соли 2006, №4, мод. 193; соли 2007, №5, мод.356; соли 2010, №3, мод.156, №12, қ-1, мод. 802; соли 2012, №7, мод.700; №12 қ1,мод.1021; соли 2013, №7, мод.504.

12. Концепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, 643.

13. Концепсияи иқтисодиёти рақамӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 тасдиқ гардидааст.

14. Козырин А.Н. Введение в российское налоговое право. М.: Ин-т публично-правовых исследований, 2014. С.132-133.

15. Налоговое право России : учебник / отв. ред. Ю.А Крохина. – 3-е изд., испр. И доп. – М. : Норма, 2008. С. 210. – 752 с.

16. Ойев Х., Марифхонов Р.Н., Чамшедов Ҷ.Н., Диноршоев А.М. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Курси лексия. /Зери назари н.и.х., дотсент Диноршоев А.М. Душанбе. 2015. С.41. – 238 с.

17. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. Душанбе. С. 254. – 654 с.

18. Теория государства и права : учебник / кол. авт. ; отв. ред. А.В. Малько. – М. : КНОРУС, 2006. С. 238. – 400 с.

19. Фарханги истилохоти ҳуқуқ (нашри сеюм) Зери таҳрири Раиси Суди Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Маҳмудзода М.А. Душанбе «Эр-граф» 2012. С. 481. – 620 с.

20. <https://econ.wikireading.ru> (Махзани интернетии вақти воридот 15:04 04.10.2022с.).

ЮРИДИЧЕСКИЕ ФАКТЫ В НАЛОГОВОМ И ФИНАНСОВОМ ПРАВЕ

ХАЙТОВ САИДАЛИ ПОРГИЕВИЧ,

кандидат юридических наук, доцент

кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права
Таджикского Государственного Финансового-Экономического Университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

Тел.: (+992) 901-030-164, E-mail: saidali.66@list.ru

Автор данной статьи провел исследование с позиций сегодняшнего дня, в рамках методологии норм права и отечественной и зарубежной литературы, что свидетельствует о его творчестве.

Данная научная статья по своему содержанию фактически выполнена по новому стилю написания научных статей. Обсуждено много новых вопросов, связанных с юридическими фактами применительно к налоговому и финансовому праву. Как свидетельствует перечень использованных источников, автор постарался, и умело максимально использовал все нормативное законодательство отрасли и научные труды, отечественных и зарубежных ученых по исследуемой проблеме.

В заключении он предположил, что поскольку мы перешли на новую систему информационных технологий и программ, которая поможет быстрее решать многие юридические факты, проблем в этом направлении много и мы сталкиваемся с ними каждый день. Поэтому в правоотношениях налогов и финансов необходимо правильно выбрать юридические факты, так как значимость налога и его последствия требуют юридического оформления.

Ключевые слова: юридические факты, налог, законодательство, право, принцип, ответственность, система, налогоплательщик, экономический, обязательство, конкретный.

LEGAL FACTS IN TAX AND FINANCIAL LAW

KHAYTOV SAIDALI PORGIEVICH,

Candidate of juridical sciences, Associate Professor,

Department of Financial and Economical anticorruption's Law of the
Tajik State University of Finance and Economics,

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimova str.

Phone: (+992) 901-03-01-64. E-mail: saidali.66@list.ru

The author of this article conducted a study from the standpoint of today, within the framework of the methodology of the norms of law and patronymic and foreign literature, which testifies to his work.

This scientific article in its content is actually made according to a new style of writing scientific articles. Many new issues related to legal facts in relation to tax and financial law was discussed. As evidenced by the list of sources used, the author tried and skillfully used all the regulatory legislation of the industry and scientific works of domestic and foreign scientists on the problem under study.

In conclusion, he suggested that since we have switched to a new system of information technologies and programs that will help us solve many legal facts, there are many problems in this direction and we face them every day. Therefore, in the legal relations of taxes and finance, it is necessary to choose the right legal facts, since the significance of the tax and its consequences require legal registration. The mentioned article considers legal and

Key words: tax, rights, legalization, system, budget, administrative, responsibility, offence, taxpayer, economic obligations.

УДК: 340.1

**МАҚОМОТИ ХУДИДОРАИ МАҲАЛ ВА САМТҲОИ МУҲИММИ РУШДИ
ОН ДАР ШАРОИТИ ЧАҲОНИШАВӢ**

ШАРИПОВ ШАРИФ РАҲМОНОВИЧ,

номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 92-757-32-28. E-mail: ssssharif@mail.ru.

КАЛОНОВА МАҲИНА ЧУМЪАБОЕВНА,

номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии тибби Тоҷикистон ба номи Абуали ибни Сино. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Сино, кӯч. Сино 29-31. Тел.: (+992) 927-28-32-28. E-mail: mkalonova@mail.ru.

ШАРИПОВ АБДУАҲАД РАҲМОНОВИЧ,

номзади илмҳои кишоварзӣ, дотсенти кафедраи биологияи Муассисаи давлатии таълимии “Коллеҷи омӯзгорӣ ноҳияи Мастҷоҳ”. Тел.: (+992)92 868-39-70. E-mail: abduahadrahmon@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллифон кӯшидаанд, ки даҳ самти асосии рушди маҳал: аз ҳисоби воҳидҳои кории мақомоти давлатӣ (маориф, фарҳанг, тандурустӣ, дастгоҳи раисони шаҳру ноҳия ва амсоли инҳо) додани воҳиди корӣ ба ҷамоатҳои шаҳраку деҳот, тақвияти заминаҳои моддӣ-техникии мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, ба вучуд овардани буҷети ҷамоатҳо, таъмини аҳоли бо ҷойҳои нави корӣ ва шугли пурмаҳсул, ба инобат гирифтани низоми баробари рушди минтақаҳо дар сатҳи ҷамоатҳои дурдасти кӯҳистон ва навоҳии дар тобеияти шаҳрбуда, дастгирии соҳибкории хурду миёна, боло бурдани фарҳанги муносибат (ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, оилавӣ, сухан), ташиклоти ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бизнес-сохтор дар ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҳудуди маҳал, ба ҷамоатҳо додани як қатор ваколатҳои мақомоти маҳаллие мебошанд, ки ба Ҷамоат марбутанд, ба ҷойҳои беҳавф кӯчонидани оилаҳоест, ки дар минтақаҳои хавфноки маҳал зиндагӣ менамоянд ва такмили қонунгузорию соҳаро шарҳ диҳанд.

Калидвожаҳо: Ҷамоат, воҳидҳои корӣ, заминаҳои моддӣ-техникӣ, соҳибкории хурду миёна, фарҳанги муносибат, ҷомеаи шаҳрвандӣ, бизнес-сохтор, ваколатҳои мақомоти маҳаллӣ, қонунгузорию соҳа.

Баррасии самтҳои заминавии такомули низоми худидораи маҳал дар шароити ҷаҳонишавӣ яке аз принсипҳои таҳрики пайванди аҳоли бо мақоми худидора буда, ҷиҳати рафъи мушкилоти зиёди низоми мазкур мусоидат хоҳанд кард.

То ба имрӯз вучуд надоштани як Барномаи мукаммали рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷамоатҳои шаҳраку деҳот аст, ки дар он, пеш аз ҳама, ҷанбаҳои мухталифи тақвияти ҳайати кадрӣ, такмили ихтисоси онҳо, баланд бардоштани савияи дониш ва малакаи хизматчиёни давлатии мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот (шояд дар пайвандӣ бо Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон), риояи таносуби гендерӣ ва ҳамоҳанг бо он такмили механизмҳои зиёд намудани шумораи занон дар мансабҳои роҳбарӣ дар сатҳҳои гуногуни мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷой дода шуда, барои пешбурди низоми худидораи маҳал такони ҷиддӣ ба вучуд оварда шавад, яке аз самтҳои такомули низоми худидораи маҳал дар шароити ҷаҳонишавӣ бояд бошад.

Самти дигари муҳим аз ҳисоби воҳидҳои кории мақомоти давлатӣ (маориф, фарҳанг, тандурустӣ, дастгоҳи раисони шаҳру ноҳия ва амсоли инҳо) додани воҳиди корӣ ба ҷамоатҳои шаҳраку деҳот, ки ҷиҳати боло бурдани сифати кори ҷамоат аз

аҳамият ҳолӣ нест. Масалан, агар дар дастгоҳи раиси ноҳияи Мастҷоҳ 32 воҳиди корӣ бошад, дар дастгоҳи шуъбаи маорифи ин ноҳия низ 30 воҳиди корӣ ва дар маъмурияти шуъбаҳои фарҳанг ва беморхонаҳои марказии он бештар аз 10 воҳиди корӣ, дар раёсатҳои молия, хоҷагии коммуналӣ, хоҷагии идораи об ва хоҷагии қишлоқи ноҳияи мазкур даҳҳо воҳиди корӣ буда, ихтисори 14 воҳиди корӣ аз онҳо ва ба 7 ҷамоати деҳот ва шаҳраки он додани 2-тоғӣ воҳиди корӣ боиси рафъи яке аз мушкилоти низоми худидораи шаҳрак ва деҳот гардида, пайванди аҳоли бо Ҷамоат бештар мегардад.

Самти дигари муҳимми тақомули низоми худидораи маҳал дар тақвияти заминаҳои моддӣ-техникии мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва дар ин росто, таъмини онҳо бо таҷҳизоти техникӣ. Ҳатто дар вазъияти кунунӣ бинои маъмурии аксари ҷамоатҳои дурдасти кишвар ба таъмири пурра ва ё бунёди бинои нави маъмурӣ эҳтиёҷ доранд[8, 26-28]. (Агар дар мисоли ноҳияи Мастҷоҳ гирем, бинои ҷамоатҳои шаҳраки Суғдиён, Обшорон ва Навбаҳор ва ҳатто шаҳраки Бӯстон ба таъмир ва таҷҳизоти техникӣ ниёз доранд.)

Айни ҳол, ифои вазифа намудани ғайримутахассис дар воҳидҳои кории ҷамоатҳо ба ҷашм мерасад, ки барои тақомули низоми худидора монеаи ҷиддист. Аз ҷониби дигар, мавҷудияти масъалаи мазкур раванди иҷрои қонунгузори давлати муосири демократӣ - риояи талаботи тахассусиро зерӣ шубҳа мегузорад.

Самти дигари муҳимми тақомули низоми худидораи маҳал дар баробари буҷаи давлатӣ ба вучуд овардани буҷети ҷамоатҳост, ки аз як ҷиҳат, тақозои замон ва аз ҷониби дигар, заминаи рушди минбаъдаи онҳо арзёбӣ мегардад[3, 95-98; 1, 70-72; 2, 82-84; 7, 194]. (Шояд буҷети ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот ташкил шуда, як қисми даромадҳои андозӣ ва ғайриандозии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба ихтиёрӣ онҳо вогузошта шавад.)

Имрӯз маҳз бо дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди мунтазами инфрасохтори деҳот таъмин шудааст. Дар ин хошия, дар заминаи эълон доштани солҳои рушди деҳот ба ин масъала диққати амиқ дода шуд. Масалан, дар замони истиқлол маркази баъзе ноҳияҳо рушд карда, симои худро дигар намуда, ба шаҳракҳо табдил ёфтанд. Бо назардошти ин, бояд тақрибан 15 ҷамоатҳои деҳот ба ҷамоатҳои шаҳрак расман табдили ном кунанд[6]. Аммо дар хошияи сиёсати пешгирифтаи Пешвои миллат мебоист, ки Кумитаи рушди маҳал ҷиҳати тақомули инфрасохтори деҳот тадбирҳои саривақтӣ меандешид.

Самти дигари ниҳоят муҳимми тақомули низоми худидораи маҳал, пеш аз ҳама, дар таъмини аҳоли бо ҷойҳои нави корӣ ва шуғли пурмаҳсул инъикос мегардад. Имрӯз, дар ҷамоатҳои шаҳраку деҳот шуғл, аслан, дар шакли мавсимӣ қарор дорад. Дар ин замина, рушди инноватсионии хоҷагии коммуналӣ дар сатҳи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ талаботи рушди инноватсионии Тоҷикистон аст.

Самти дигари муҳимми тақомули низоми худидораи маҳал ба инобат гирифтани низоми баробари рушди минтақаҳо дар сатҳи ҷамоатҳои дурдасти кӯҳистон ва навоҳии дар тобеияти шаҳрбуда аст. Барои таъмини минбаъдаи рушди мақомоти худидоракунии маҳаллӣ бояд ки соҳибкории хурду миёна ҳаматарафа дастгирӣ карда шавад. Ба соҳибкории хурду миёна қарзҳои имтиёзнок дода шавад ва ҷиҳати ҳалли масоили иҷтимоӣ ташаббуси ташкилоти ҷомеаи шаҳрвандӣ дастгирии қавӣ ёбад.

Самти дигари муҳимми тақомули низоми худидора дар кишвари мо боло бурдани фарҳанги муносибат (хуқуқӣ, иқтисодӣ, оилавӣ, сухан) аст. Фарҳанги муносибат бо аҳоли, бо захираҳои моддӣ-молиявӣ, ташкилӣ-техникӣ ва дигар захираҳои дар ҳудуди ҷамоатҳои шаҳраку деҳот қарордошта, ки, мутаассифона, дар аксари ҳолат

хунуқназарии муносибати аҳоли бо захираҳои моддӣ: об, замин, табиат ба чашм мерасад.

Самти дигари муҳим ҷаъолияти бештари ташкилоти ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бизнес-сохтор дар ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҳудуди маҳал буда, фароҳам овардани шароити нисбатан муносиби ҳуқуқӣ, молиявӣ, иқтисодӣ ва техникӣ ва иттилоотию коммуникатсионӣ мутобиқи матлаб аст [8, 26-28]. Аз ин рӯ, ҳуб аст, ки ҷаъолияти бизнес-сохтор ва ташкилоти ҷомеаи шаҳрвандӣ барои иҷрои фармоишҳои иҷтимоӣ ҳамоҳанг карда шаванд. То мо равиш ва татбиқи дурусти методҳо, воситаҳо ва механизмҳои амалигардонии ҷаъолияти муштараки иҷтимоӣ байни мақомоти худидораи маҳаллӣ ва бизнес-сохторро ба роҳ намонем, як қатор мушкилоти низоми самараноки худидораи маҳал ҳалли худро намеёбад. Ҳуб аст, ки бо мақсади таъмин намудани самаранокии шарикӣ иҷтимоӣ байни мақомоти худидораи маҳаллӣ ва бахши хусусӣ нақши сармутахассисони ҷамоатҳо оид ба рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа такмил дода шавад. То сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ барои иштироки ҷаъол дар ҳал намудани масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта, гузаронидани чорабиниҳо ҷиҳати рушд додани худидораи маҳал ҳавасманд гарданд.

Ҷиҳати татбиқи ҳуқумати электронӣ дар маҳал, иртиботи ҳуби аҳоли бо ҷамоат, аз байн рафтани як қатор ҳолати коррупсионӣ бояд ки харчи зудтар дар ҷамоатҳо сомонаҳои расмӣ мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва почтаҳои электронии алоқа таъсис дода шавад. Агар гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ ва табодули дохилии иттилооти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар ҳатти “марказ-минтақаҳо – мақомоти худидораи маҳал – ташкилоти ҷомеаи шаҳрвандӣ” беҳтар гардонида шаванд, ҳамон андоза сифат ва сатҳи низоми худидора беҳтар мегардад.

Самти дигари боло бурдани низоми худидораи маҳал ба ҷамоатҳо додани як қатор ваколатҳои мақомоти маҳаллие мебошанд, ки ба ҷамоат марбутанд.

Самти дигари ниҳоят муҳим, ки ба боло бурдани низоми худидораи маҳал дар мадди аввал қарор дорад, ба ҷойҳои беҳавф кӯчонидани оилаҳоест, ки дар минтақаҳои хавфноки маҳал зиндагӣ менамоянд. Аз як ҷиҳат, самти ниҳоят муҳимми боло бурдани низоми худидораи маҳал ба шумор равад, аз тарафи дигар, таъмини амнияти аҳоли дар манотиқи мазкур аст.

Яке аз самтҳои муҳимми рушди низоми худидора дар такмили қонунгузори соҳаи таҷассум меёбад. Аз ин рӯ, бояд ки баъзе норасоиҳо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» бо роҳи ворид намудани тағйиру иловаҳо рафъ карда шаванд [5, 206-208; 3, 95-98]. Бо дарназардошти пурсиши сотсиологӣ, таҳлили функционалӣ ва қонунгузорӣ ваколатҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот худудгузорӣ карда шаванд. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи низоми идоракунии давлатӣ дар сатҳи маҳал ва худидоракунии маҳаллӣ бозбинӣ гарданд ва муҳолифатҳои ҷойдошта бо роҳи ворид намудани тағйиру иловаҳо бартараф карда шуда, ҷиҳати баланд бардоштани маърифат ва маъсулияти молиявии кормандони ҷамоатҳо зарур мебошад, ки оид ба масъалаҳои банақшагирии бучетӣ, лоиҳасозӣ ва ҷалби сармоя ҷиҳати рушди шаҳрак ва деҳот курсҳои омӯзиширо ба роҳ монанд [3, 95-98; 1, 70-72; 2, 82-84; 7, 194].

Дар баробари ин, ҷиҳати тақомули пурсамари низоми худидора бояд ки нақши усулҳои иқтисодии идоракунии, ташаккул додани низоми мукамал, ки ҷавобгӯи талаботи бозор баланд бардошта шавад, технологияҳои муосир ва инноватсионии ҷаъолияти идоракунии дар асоси шабакаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва бо ин мақсад фароҳам овардани шароит барои истифодаи самараноки захираҳои иттилоотӣ

дар фаъолияти идоракунии маҳаллӣ ва унсурҳои зарурии татбиқи “ҳукумати электронӣ” ҷиҳати татбиқи босамари сиёсати “маълумоти кушода” пурра ҷорӣ гардад[4; 3, 95-98; 1, 70-72; 2, 82-84; 7, 194], аз ҷониби мақомоти давлатӣ маърақаҳои иттилоотӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ ва имконоти шаҳрвандон дар масоили дастрасӣ ба маълумот ва хизматрасониҳои давлатӣ дар сатҳи маҳал мунтазам доир гарданд, сатҳи ҷолибияти хизмати давлатӣ барои кормандони соҳибхтисос ва таҳким бахшидани афзалиятҳои рақобатпазирӣ ба сифати корфармо дар муқоиса бо бахши хусусӣ роҳандозӣ шаванд, барномаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ асосноки нигоҳдории кадрҳои соҳибхтисос дар хизмати давлатӣ дар сатҳи маҳал таҳия гарданд[4], сиёсати кадрӣ, ташкили низоми самараноки таълим, бозомӯзии кадрҳои раҳбарикунанда ва ташаккули иқтисодии кадрӣ ҳамчун захираи муҳимтарини зехнию касбӣ дорои сатҳи баланд ва тибқи принсипи шаффофият ва қавиият татбиқ шаванд[7, 194]. Ҳамчунин, агар инкишофи бучетикунонии барномавӣ ва ҷорӣ намудани тарҷибаи “маблағгузориҳои нерӯ” барои мақомоти худидораи маҳаллӣ, тақвияти нерӯи институтсионалии минтақаҳо оид ба ҷудо намудани афзалиятҳо, таҳкими заминаи иқтисодӣ ва фазои сармоягузорӣ, ҷорӣ намудани идоракунии лоиҳавӣ, банақшагирии худудӣ ва стратегӣ, мониторинг ва таҳлили таъсирбахшии ҷорабиниҳо пурра ба роҳ монда шаванд, метавонад, ки низоми самараноки худидораи маҳаллии мо бо суръати ниҳоят афзун пеш равад, вагарна дар шароити ҷаҳонишавӣ наметавонад, ки эътимоди аҳолиро бо худ қавӣ гардонад.

Адабиёт

1. Абдулхонов Ф.М. Асосҳои танзими ҳукукии худидоракунии маҳаллии мамлакатҳои хориҷ дар замони муосир//Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021). – Душанбе: АИДНПҚТ, 2021. – 216 с.

2. Ализода Б.П. Ташаккул ва рушди худидоракунии маҳаллӣ: таҷрибаи ҷаҳонӣ ва тоҷикистон//Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021). – Душанбе: АИДНПҚТ, 2021. – 216 с.

3. Исматуллозода Ф.И., Иброғимова М.С. Асосҳои конституционӣ-ҳукукии ташаккули мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021). – Душанбе: АИДНПҚТ, 2021. – 216 с.

4. Қатъномаи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021)

5. Мухторов К. Т., Абдухалилов Д. Б., Абдусатторзода М. Формирование муниципально-правовой политики в Республике Таджикистан//Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021). – Душанбе: АИДНПҚТ, 2021. – 216 с.

6. Ҳисоботи Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

7. Шарипов Ш.Р., Шарипов А.Р., Калонова М.Ҷ., Нодирова М.М. Эмомалӣ Раҳмон ва вежагиҳои рушди низоми идоракунии маҳаллии Тоҷикистон дар шароити муосир//Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021). – Душанбе: АИДНПҚТ, 2021. – 216 с.

8. Шарипов Ш.Р., Шарипов А.Р., Калонова М.Ч. Пешвои миллат ва тафаккури миллий. – Хучанд: Аврангпринт, 2020. – 108 с.

**ОРГАНЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ВАЖНЫЕ
НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

ШАРИПОВ ШАРИФ РАХМОНОВИЧ,

кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и делопроизводства
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Саид Носира, 33.
Тел.: (+992) 927-57-32-28. E-mail: ssssharif@mail.ru.

КАЛОНОВА МАХИНА ДЖУМАБОВЕВНА,

кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка
Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Сино, ул. Сино 29-31.
Тел.: (+992) 927-28-32-28. E-mail: mkalonova@mail.ru.

ШАРИПОВ АБДУАХАД РАХМОНОВИЧ,

кандидат сельскохозяйственных наук, доцент
кафедры биологии ГУО «Педагогический колледж Мастчинского района».
Тел.: (+992) 928-68-39-70. E-mail: abduahadrahmon@mail.ru

В данной статье авторы попытались выделить десять основных направлений местного развития: обеспечение трудовыми подразделениями городских органов власти (образования, культуры, здравоохранения, городских и районных председателей и др.) городских и сельских общин, укрепление материальной база местных сообществ., формирование бюджетов сообществ, обеспечение населения новыми рабочими местами и продуктивной занятостью с учетом системы равноправного развития регионов на уровне отдаленных горных сообществ и районов городского подчинения, поддержка малого и среднего бизнеса, совершенствование правовых (экономических, правовых, экономических) отношений; , речь), организация гражданского общества и бизнес-структуры в решении социально-экономических вопросов местного района, делегирование джамоатам ряда полномочий местных органов власти, связанных с джамоатом, переселение семей в более безопасные места и проживание в опасных районах объясняют совершенствование законодательства в этой области.

Ключевые слова: Джамоат, рабочие коллективы, материально-техническая база, малый и средний бизнес, культура отношений, гражданское общество, бизнес-структура, полномочия органов местного самоуправления, отраслевое законодательство.

**BODIES OF LOCAL SELF - GOVERNMENT AND IMPORTANT
DIRECTIONS OF ITS DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF
GLOBALIZATION**

SHARIPOV SHARIF RAKHMONOVICH,

Candidate of Philology Associate Professor of the
Department of the Tajik Language and Documentation of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.
Phone: (+992) 927-57-32-28. E-mail: ssssharif@mail.ru.

KALONOVA MAHINA DZHUMABOEVNA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Tajik Language Department
of the Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, dist.Sino, 29-31 str.Sino.
Phone.: (+992) 927-57-32-28. E-mail: ssssharif@mail.ru.

SHARIPOV ABDUAKHAD RAKHMONOVICH,

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor
Department of Biology, State Educational Institution
"Pedagogical College of Mastchinsky District".
Тел.: (+992) 928-68-39-70. E-mail: abduahadrahmon@mail.ru

In this article, the authors tried to identify ten main areas of local development: providing urban and rural communities with labor units for urban authorities (education, culture, health, city and district chairmen, etc.), strengthening the material base of local communities, forming community budgets, providing population with new jobs and productive employment, taking into account the system of equal development of regions at the level of remote mountain communities and areas of urban subordination, support for small and medium-sized businesses, improvement of legal (economic, legal, economic) relations; , speech), the organization of civil society and business structures in solving the socio-economic issues of the local area, the delegation of a number of powers of local authorities associated with the jamoat to jamoats, the relocation of families to safer places and living in dangerous areas explain the improvement of legislation in this area.

Key words: *jamoat, work teams, material and technical base, small and medium business, culture of relations, civil society, business structure, powers of local governments, sectoral legislation.*

УДК: 343.352 (575.3)

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ПЕШГИРИИ ОМИЛҲОИ КОРРУПСИОНӢ

ҚОДИРӢ ЗОҲИР АБДУСАМАД,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсияи

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992) 777-01-02-22. E-mail: z.kodirzoda1994@gmail.com.

Муайян ва бартараф намудани сабабу шароитҳои ба содиршавии ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ мусоидаткунанда, яъне пешгирии омилҳои коррупсионӣ яке аз роҳҳои насту намудани сатҳи содиршавии ин гуруҳи ҳуқуқвайронкуниҳо буда, бо муқаррар намудани асосҳои ҳуқуқии он дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мавриди амал қарор дода мешавад. Ҷиҳати пешгирии омилҳои коррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор қабул карда шуда, иҷрои онҳо аз ҷониби мақомотҳои дахлдори давлатӣ таъмин карда шуда истодааст. Дар мақолаи мазкур асосҳои ҳуқуқии пешгирии омилҳои коррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, механизми иҷрои онҳо тафсир карда шудаанд. Дар ин радиф барномаҳои давлатии соҳаи муқовимат ба коррупсия ва дурнамои татбиқи онҳо оварда шуда, самтҳои афзалиятноки амалигардиши онҳо баён гардидаанд. Дар натиҷаи пешгирии омилҳои коррупсионӣ ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии инсон ва шахрванд, фаъолияти муътадили мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба андозаи муайян таъмин гардида, сатҳи содиршавии ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ насту мегардад.

Калидвожаҳо: коррупсия, муқовимат ба коррупсия, омилҳои коррупсионӣ, пешгирии коррупсия, фаъолияти муътадил, стратегия, чорабиниҳо, бартарафсозии омилҳо, сиёсати ҳуқуқӣ, дурнамои миёнамӯҳлат, вазифаҳои пешгирӣ, тарбияи зиддикоррупсионӣ, хавфҳои коррупсионӣ, экспертизаи зиддикоррупсионӣ.

Коррупсия чун зухуроти манфӣ ба сохтори идоракунии давлатӣ, хоҷагии халқ, соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, дар маҷмӯъ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият зарари ниҳоят калон мерасонад. Он ҳамчун як навъ нуқсон дар ҷомеа мебошад. Он зангораест, ки пояи ҳокимиятро, агарчи пӯлодвор мустаҳкам бошад, батадрич хароб мекунад. [7, с.6]

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 – юми декабри соли 2017 қайд намуданд, ки мо диққати сохтору мақомоти давлатӣ ва аҳли ҷомеаро мунтазам ба масъалаи пурзӯр намудани мубориза бо коррупсия ҷалб мекунем, зеро бо вучуди тадбирҳои дар ин самт андешидаи ҳукумат ҳанӯз ҳам ҳолатҳои содиршавии амалҳои коррупсионӣ кам нестанд. Агар мо коррупсияро ба мисли занҷир тасаввур намоем, яке аз ҳалқаҳои асосии онро баромадан аз ҳадди ваколатҳои мансабӣ ташкил медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати миллии муқовимат бо коррупсияро пеш гирифта, дар ин самт чораҳои заруриро андешида истодааст.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили коррупсия ҳамчун як падидаи номатлуб ҷомеа, бахусус, аъзоёни солим ва қувваҳои пешқадами онро ба ташвиш овардааст. Дар асоси амалияи мақомоти идоракунии давлатӣ таҳлили фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тадқиқотҳои илмӣ ин падида ба як низоми мониторинг, яъне таҳлили донишҳо ва таҷрибаи муборизаи шадид бо коррупсия ва пешгирии омилҳои коррупсионӣ табдил ёфтааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин раванд, бо дарназардошти дар кишварҳои пешқадами ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки тараққиёти иқтисодӣ ва рушди иҷтимоии худро бо ташаккули низоми устувори мукаммали муқовимат бо коррупсия вобаста менамоянд, ҳамчун раванди илмӣ қабул карда шудааст ва дар баробари сиёсати ҳуқуқии

пешгирифтаи давлат оид ба муқовимат бар зидди коррупсия дар ин самт тадқиқотҳо гузаронида шудаанд ва ин раванд идома дорад.

Таҳияи чораҳои маҷмӯи ташкилию ҳуқуқӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба пешгирӣ, ошкору бартараф кардани коррупсия ва ташкили муборизаи судманди он равона шудаанд, мавқеи ҳалқунанда дорад. Вазифаҳои асосии пешгирии коррупсия аз таъмини ҳимояи ҳуқуқу озодӣ ва манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд, ҷамъияту давлат аз коррупсия, амалӣ сохтани асосҳои меъёрии ҳуқуқии пешгирӣ, ошкор ва барҳам додани ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ, муносибсозии шакл, усул ва воситаҳои муқобилият бо коррупсия, васеъ намудани татбиқи чораҳои пешгирикунанда дар мубориза бо коррупсия, ҳамкорӣ бо сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, тавсеа ва фаъл гардонидани ҳамкориҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар соҳаи мубориза бо коррупсия иборат мебошад.

Дар қатори ҳамаи он чорабиниҳое, ки барои мубориза бар зидди коррупсия пешбинӣ шудаанд, пеш аз ҳама чораҳое, ки баҳри пешгирии коррупсия ва ошкору аз байн бурдани сабабу шароитҳои ба коррупсия мусоидаткунанда равона шудаанд, нақши бисёр муҳим мебозанд. Зеро то мо сарчашмаи пайдоиши ин ё он зиён, ё падидаи номатлубро ошкор накунем ва дар давраи аввали пайдоишаш сари роҳи онро нагирем ва чораҳои мушаххас баҳри пешгирӣ ва паҳншавии он андешида амалӣ накунем, баъди паҳн шудани он мушкилиҳои зиёде дар ин самт садди роҳи мо мешавад. Вазифаҳои асосии пешгирии коррупсия аз таъмини ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд, инчунин ҷамъият ва давлат аз коррупсия, амалӣ сохтани асосҳои меъёрӣ – ҳуқуқии пешгирӣ, ошкор ва бартараф намудани ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ, муносибсозии шакл, усул ва воситаҳои муқобилият бо коррупсия, васеъ намудани татбиқи чораҳои пешгирикунанда дар мубориза бо коррупсия, ҳамкорӣ бо сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, фаъл гардонидани ҳамкориҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар соҳаи мубориза бо коррупсия иборат мебошад.

Пешгирии ҷинояткорӣ дар муайян намудани омилҳои заминавии мусоидаткунанда ва бартараф намудани онҳо иборат мебошад. Сабабу шароитҳои ба коррупсия мусоидаткунанда дар ҷумҳурии мо пеш аз ҳама аз ҷанги шаҳрвандӣ сарчашма гирифта буд, ба монанди омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, сатҳи камбағалии аҳоли, тайёр набудани аҳоли ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, дуруст сарфаҳм нарафтани иқтисоди бозоргонӣ, дар сатҳи лозима қарор надоштани шаффофият дар фаъолияти мақомоти давлатӣ, дараҷаи нокифояи маданияти ҳуқуқии аҳоли ва ҳоказо.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба коррупсия” пешгирии коррупсия ин фаъолияти субъектони муқовимат ба коррупсия дар самти огоҳ, пешгирӣ, ошкор, бақайдгирӣ, кушодан, таҳқиқу тафтиши кирдорҳои коррупсионӣ ва бартараф намудани сабабу шароитҳои ба коррупсия мусоидаткунанда, ки ба содиршавии ҳуқуқвайронкуниҳои ба коррупсия алоқаманд мусоидат менамояд, ба ҳисоб меравад. Аз ин муқаррароти меъёрӣ бармеояд, ки пешгирии коррупсия ба таври васеъ шарҳ дода шуда, бартарафнамоии сабабу шароитҳои ба содиршавии ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ мусоидаткунанда як қисмати онро ташкил медиҳад. [3]

Дар асоси қонуни мазкур пешгирии коррупсия дар маҷмӯъ бо роҳҳои тарғибу ташвиқ, таълиму тарбияи зиддикоррупсионӣ, мониторинг ва таҳлили хавфҳои коррупсионӣ, экспертизаи зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, чораҳои назорати давлатии молиявӣ ва аз тарафи субъектони муқовимат ба коррупсия амалӣ карда мешавад.

Дар ин самт аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои зиёд андешида шуда, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 январи соли 2007 мақомоти

ваколатдор Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Бо мақсади андешидани чораҳои ташкилӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар чараёни мубориза бар зидди коррупсия бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2008 таҳти №34 “Стратегияи мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008 – 2012” тасдиқ карда шуд. Ин ҳуҷҷати муҳими давлатӣ барои тақвият бахшидан ба мубориза ва пешгирии ҷиноятҳои коррупсионӣ заминаи мустаҳкам гузошт. Дар доираи он аксари масъалаҳо дар самти мубориза бо коррупсия бо назардошти ҳулосаи тадқиқотҳои сотсиологӣ, таҷрибаи мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи дигар кишварҳо, таҳлили омории вазъи коррупсия дар кишвар дар давраи муайяншуда ҳалли худро ёфт. Масъалаҳои самарабахши мубориза бо коррупсия, оғози саривактии парвандаҳо, гузаронидани таҳқиқу тафтишоти парвандаҳои ҷиноятҳои коррупсионӣ, ҳуқуқвайронкуниҳои хусусияти коррупсионидошта, механизми муносиби идоракунии, таъмини шаффофият дар фаъолияти мақомоти давлатӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳии молиявӣ танзими худро ёфтанд.[9, с. 10]

Қонунгузор дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба коррупсия” аз 08 августи соли 2020 ҳуқуқвайронкуниҳое, ки барои коррупсия шароит ба вучуд меоранд, ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурии ба коррупсия алоқаманд, ҷавобгарӣ барои дастаҷамъона қабул кардани қарори дорои хусусияти коррупсионӣ, ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта ва тартиби баҳисобгирии онҳоро муайян намудааст. Содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳои аз ҷониби шахсони ба иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдор ё ба онҳо баробаркардашуда, агар дар кирдорҳои онҳо таркиби ҷиноят мавҷуд набошад, барои кашидан ба ҷавобгариӣ пешбинӣ намудаи Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон асос мегарданд. Дар Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 31. 12. 2008) боби алоҳида бо номи ҳуқуқвайронкунии маъмуриӣ вобаста ба коррупсия ҷой дорад, ки объекти муносибатҳои муътадили ҷамъиятӣ дар идоракунии давлатӣ мебошанд. Дар кодекси мазкур барои ғайриқонунӣ гирифтани подош, истифодаи бартарияти бо қонун пешбинианагардида ҳангоми гирифтани баргардонидани кредит ва қарз, харидани қоғазҳои қимматнок, амволи ғайриманқул ва дигар молу мулк, пардохти андозҳои давлатӣ ва иҷрои уҳдадорихои дигар, додани бартарият ва имтиёзи ғайриқонунӣ ё беасос ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми таҳия ва қабули қарорҳо, ҷойгиронидани фармоишҳои давлатӣ ва дигар фармоишҳое, ки аз ҳисоби бучети давлатӣ маблағгузорӣ мешаванд, сӯиистифода аз ваколатҳои мансабӣ, ғайриқонунӣ даҳолат кардан ба фаъолияти субъекти хоҷагидор ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо ҷавобгариӣ маъмуриӣ муқаррар шудааст. [10, с. 971-985]

Барои муайян намудани мансубияти ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои дорои хусусияти коррупсионидошта бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2007 “Дастурамали баҳисобгирии омории ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта ва феҳристи ҷунин ҷиноятҳо” ва барои ба танзим даровардани фаъолияти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” (аз 20. 03. 2008) қабул гардид. Ба феҳристи ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта зиёда аз 50 намуди ҷиноят дохил карда шудааст, ба монанди, азонихудкунӣ ё исрофкорӣ бо истифодаи ваколоти мансабдорӣ (банди “г”, қисми 2, моддаи 245 КҶ ҚТ), бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин (моддаи 261 КҶ ҚТ), сӯиистифода аз ваколатҳои мансабӣ (моддаи 314 КҶ ҚТ), баромадан аз ҳадди ваколатҳои

мансабӣ (моддаи 316 КҶ ҚТ), гирифтани пора (моддаи 319 КҶ ҚТ), сохтакории хизматӣ (моддаи 323 КҶ ҚТ), дидаю дониста ба ҷавобгарӣ кашидани шахси бегуноҳ (моддаи 348), сохтакории далелҳои парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби шахси таҳқиқи ибтидоӣ гузаронанда, муфаттиш, прокурор ё ҳимоятгар (қисмҳои 2 ва 3, моддаи 359 КҶ ҚТ) ва ғайраҳо.

Бо мақсади бартараф намудани сабабу шароитҳои ба коррупсия мусоидаткунанда ва ҷалби васеи иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мубориза бо коррупсия, ташкил ва амалӣ намудани ҷораҳои маҷмуии пешгирӣ ва муқовимат ба коррупсия бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 декабри соли 2010 таҳти №968 Шӯрои миллии муқовимат ба коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис гардид. Шӯрои миллии муқовимат ба коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми умумимиллии машваратӣ оид ба ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҷалби намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷиҳати амалигардонии ҷораҳои пешгирӣ ва муқовимат ба коррупсия ба фаъолият шуруъ намуд.

Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2013 таҳти №1504 “Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 – 2020” тасдиқ гардид, ки идомаи фаъолият дар ин самт мебошад.

Стратегия ҳамчун санади барномавии дурнамои миёнамуҳлати сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муқовимат ба коррупсия, барои паст кардани шиддат ва сатҳи коррупсия дар кишвар равона гардида, бо назардошти стандартҳои байналмиллалӣ дар ҳамкорӣ бо мақомоти давлатӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ таҳия гардида, дар назар аст, ки дар ҳамбастагӣ бо ташкилотҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ амалӣ карда мешавад. Мақсаду мароми Стратегияи мазкур ба паст кардани сатҳи коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мунтазам бартараф намудани монеаҳо, фароҳам овардани шароит барои рушди иқтисодиёт, инкишофи арзишҳои демократӣ, баланд бардоштани некӯахлоқии мардум равона карда шуда буд.

Мувофиқи стратегияи мазкур коррупсия яке аз зухуротҳои хавфноки ҷомеа буда, дар миқёси ҷаҳонӣ ҳамчун ҷинояти вазнин ва яке аз унсурҳои таҳдидкунанда ба амнияти миллӣ ва ҳалалдоркунандаи рушду суботи иҷтимоию иқтисодии давлат эътироф гаштааст. Муқовимат бо коррупсия бошад фаъолияти тамоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҷиҳати ошкор, пешгирӣ ва бартараф намудани сабабу шароитҳои ба миён омадани ҳолатҳои коррупсионӣ мусоидаткунанда, ошкор ва мубориза бо ҳуқуқвайронкуниҳою ҷиноятҳои коррупсионӣ, бартарафсозии оқибатҳои номатлуби кирдорҳои коррупсионӣ ва таъмин намудани ҳуқуқу озодиҳо, баланд бардоштани сатҳи зиндагии шаҳрвандон, пешрафти иқтисодиёт ва таъмин намудани амнияти кишвар мебошад. Муқовимат бо коррупсия қисми таркибии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, таҳия ва татбиқи он аз иродаи олии сиёсии роҳбарияти давлат оғоз мегардад. Самаранокии муқовимат ба коррупсия аз иштироки фаъоли тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди амалигардонии он алоқамандии зич дорад.

Дар соли 2020 муҳлати амали «Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020» ба итмом расид. Аз таҳлилҳои гузаронидашудаи мониторинги иҷроӣ барномаи мазкур бармеояд, ки дар давраи амалисозии Стратегияи мазкур барои паст кардани шиддати коррупсия ва баланд бардоштани обрӯю нуфузи мамлакат дар арсаи байналмилалӣ заминаи мусоид фароҳам овард.

Ҷиҳати вусъат бахшидани фаъолият дар ин самт санаи 03 августи соли 2021, №222 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳамчун барномаи

давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муқовимат ба коррупсия тасдиқ карда шуд. Тибқи муқаррароти он барнома дар ҳамкорӣ бо мақомоти давлатӣ, ҷомеаи шахрвандӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳамаи чорабиниҳое, ки дар Стратегия пешбинӣ шудаанд, ба меъёр ва принципҳои қонунгузори миллий, ҳуқуқи байналмилалӣ, таҳлили вазъи ҷинойткорӣ ва пешгӯии раванди он, натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ амалияи муқовимат ба коррупсия, таҷрибаи амалҳои муштарак, ки аз ҷониби коршиносони байналмилалӣ, намояндагони мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ пешниҳод шудаанд, асос ёфтааст.

Ин барнома бо мақсади баланд бардоштани маърифати зиддикоррупсионии аҳоли, фароҳам овардани фазои тоқатнопазирӣ ба коррупсия, бартараф намудани сабабу шароитҳои ба коррупсия мусоидаткунанда ва дар маҷмуъ паст намудани шиддати коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин инкишофи арзишҳои демократӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум амалӣ карда мешавад. [5]

Дар ин барнома коррупсия ҳамчун хатари асосӣ ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф гардида, истифодаи маҷмуи чораҳо дар муқовимат ба коррупсия пешбинӣ шудааст.

Самтҳои асосии барномаи болозикр инҳо мебошанд:

1. Мукамалгардонии қонунгузори миллий ба талаботи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ.

2. Таҳлили вазъи содиршавии ҷинойтҳои ба коррупсия алоқаманд.

3. Тақвият бахшидани муқовимат ба коррупсия дар соҳаҳои хизмати давлатӣ, маорифу тандурустӣ, андозу гумрук, хариди давлатии мол, қор ва хизматрасонӣ ва соҳаҳои дигаре, ки фаъолиятшон аз нигоҳи коррупсия осебпазир маҳсуб меёбанд.

4. Иштироки ҷомеаи шахрвандӣ ва воситаҳои ахбори омма дар раванди муқовимат ба коррупсия ва баланд бардоштани сатҳи маърифати зиддикоррупсионии аҳоли.

5. Мукамалгардонӣ ва ислоҳоти низоми идоракунии назорати давлатии молиявӣ.

6. Ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ ҷиҳати бартараф намудани омилҳои инсонӣ.

7. Муқовимат ба коррупсия тавассути татбиқи чораҳои ҷинойтӣ, маъмури ва интизомӣ.

8. Экспертизаи давлатии зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои онҳо.

9. Тақвият бахшидани таҳлили хавфҳои коррупсионӣ.

10. Тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ дар раванди пешгирӣ ва муқовимат ба коррупсия. [5]

Стратегияи мазкур тавассути фаъолияти якҷояи мақомоту муассисаҳои давлатӣ, ҷомеаи шахрвандӣ бо дастгирии ташкилотҳои байналмилалӣ минтақавӣ ва дар ҳамроҳангсозӣ бо Шӯрои миллии муқовимат ба коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад.

Нақшаи чорабиниҳо барои амалисозии он барои ду давра солҳои 2021-2025 ва 2026-2030 тасдиқ карда мешавад. Нақшаи чорабиниҳои амалисозии Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 барои марҳилаи якум (солҳои 2021-2025) тавассути фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 августи соли 2021, № 222 тасдиқ карда шуда, айни ҳол мавриди амал қарор дорад.

Адабиёт

1. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид зидди коррупсия // Маҷмуи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҷилди 1. Душанбе: Контраст – 2020, 434 с.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” аз 28 декабри соли 2012, №925 [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content/#collapse-266> (санаи мурочиат: 20.06.2022)

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба коррупсия” аз 07 августи соли 2020, №1714 [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content/#collapse-266> (санаи мурочиат: 10.07.2022)

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Методологияи тартиб ва методикаи гузаронидани таҳлили фаъолият (хавфҳои коррупсионӣ)” аз 28 октябри соли 2016, №645 // Маҷмуи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҷилди 1. Душанбе: Контраст – 2020, 434 с.

5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” аз 03 августи соли 2021, №222 // Сомонаи расмӣи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. URL: <https://anticorruption.tj/index.php/tj/mu-ovimat-ba-korrupsiya/strategia-va-barnoma-oi-rushdi-mill> (санаи мурочиат: 21.07.2022)

6. Айрапетян Э.С. Причины и условия порождающие коррупцию в Российской Федерации в современных условиях // Актуальные вопросы юридических наук (материалы международной научной конференции г. Пермь, март 2012 г.) – Челябинск: Два комсомольца, 2012 – 128 с.

7. Аҳмадзода Р. Мубориза бар зидди коррупсия яке аз роҳҳои самарабахши рушди соҳаҳои мухталифи кишвар // Муқовимат ба коррупсия ҳамчун самти афзалиятнок ва самарабахши рушди соҳаҳои мухталифи кишвар. (маҷмуи мақолаҳо) Хучанд: Нури маърифат – 2021, 284 с.

8. Глинкина С.П. Коррупция: фатальная угроза? // Неэкономические грани экономики: непознанное взаимовлияние / под ред. О.Т. Богомолова. — Москва: Ин-т эконом. стратегий, 2010, с. 427–455.

9. Маҷмуи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ марбут ба мубориза бар зидди коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Д.: “Матбуот” 2009, 840 с.

10. Тафсири Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Гуруҳи муаллифон. Д.: “Олами китоб” 2017. С. 971-985.

11. Ҷӯразода Ҷ.Ҳ. Таърих ва таҷрибаи ҷаҳонии муқовимат ба коррупсия // Муқовимат ба коррупсия ҳамчун самти афзалиятнок ва самарабахши рушди соҳаҳои мухталифи кишвар. (маҷмуи мақолаҳо) Хучанд: Нури маърифат – 2021, 284 с.

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ
КОРРУПЦИОННЫХ ФАКТОРОВ**

КОДИРИ ЗОХИР АБДУСАМАД,

соискатель кафедры уголовного права и противодействия коррупции
Таджикского национального университета.
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Тел.: (+992) 777-01-02-22. E-mail: z.kodirzoda1994@gmail.com.

Выявление и устранение причин и условий, способствующих совершению коррупционных правонарушений, то есть предупреждение коррупционных факторов, является одним из способов снижения уровня совершения данной группы правонарушений, установив его правовую основу в соответствующих правовых актах. В целях предотвращения коррупционных факторов в Республике Таджикистан приняты соответствующие законы и нормативные правовые документы и их исполнение обеспечивается соответствующими государственными органами. В данной статье анализируются правовые основы предупреждения коррупционных факторов в Республике Таджикистан и трактуется механизм их реализации. В связи с этим представлены государственные программы в сфере противодействия коррупции и перспективы их реализации, а также описаны приоритетные направления их реализации. В результате профилактики коррупционных факторов в определенной степени обеспечиваются права, свободы и законные интересы граждан, нормальная деятельность органов государственной власти, снижается уровень коррупционных правонарушений.

Ключевые слова: коррупция, противодействие коррупции, факторы коррупции, предупреждение коррупции, нормальная деятельность, стратегия, действия, устранение факторов, правовая политика, среднесрочная перспектива, задачи профилактики, антикоррупционное просвещение, коррупционные риски, противодействие коррупции, коррупционная экспертиза.

LEGAL FRAMEWORK FOR PREVENTION OF CORRUPTION FACTORS

QODIRI ZOHIR ABDUSAMAD,

Applicant of the department of criminal law and Anti-Corruption of the
Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17 Rudaki ave.

Phone: (+992) 777-01-02-22. E-mail: z.kodirzoda1994@gmail.com.

Identification and elimination of the causes and conditions conducive to the commission of corruption offenses, that is, the prevention of corruption factors, is one of the ways to reduce the level of commission of this group of offenses by establishing its legal basis in the relevant legal acts. In order to prevent corruption factors in the Republic of Tajikistan, relevant laws and regulatory legal documents have been adopted and their implementation is ensured by the relevant state bodies. This article analyzes the legal framework for preventing corruption factors in the Republic of Tajikistan and interprets the mechanism for their implementation. In this regard, state programs in the field of combating corruption and prospects for their implementation are presented, as well as priority areas for their implementation are described. As a result of the prevention of corruption factors, the rights, freedoms and legitimate interests of citizens are ensured to a certain extent, the normal activity of public authorities, and the level of corruption offenses is reduced.

Key words: corruption, anti-corruption, factors of corruption, prevention of corruption, normal activities, strategy, actions, elimination of factors, legal policy, medium-term perspective, prevention tasks, anti-corruption education, corruption risks, anti-corruption. corruption expertise.

УДК: 341.01

**ТАТБИҚИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ВАЗИФА
ВА ПРИНЦИПҲОИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҚИНОЯТӢ**

КАМОЛОВ ХУРШЕДУЛЛО,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи қиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992) 554-45-29-29. E-mail: kamolov.kh@icloud.com

*Дар мақолаи мазкур, муаллиф фикру андешаҳои олимонаро оиди мафҳуми имплементатсия оварда, қайд мекунад, ки имплементатсия ин қабули меъёрҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ бо мақсади иҷрои меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, инчунин, барои ташиқи шароит вобаста ба амалисозии бевоситаи меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ дар ҳудуди давлат мебошад. Ҳамзамон дар мақолаи мазкур тарзҳои татбиқнамоиро низ мавриди баррасӣ қарор дода, қайд менамояд, ки мафҳуми татбиқнамоӣ васеъ буда, он дар худ қисмҳои гуногун, ба монанди вориднамоӣ, ретсепсия, инкорпоратсия ва монанди инҳоро фаро мегирад, ки тарзҳои он мебошанд. Инчунин дар мақолаи мазкур диққати асосӣ ба принципи адолат (*ne bis in idem*) дода, муқаррароти санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллиро оиди барои як қиноят як бор ҷалб намудан ба ҷавобгарии қиноятиро баррасӣ менамояд.*

Қайд карда мешавад, ки принципи адолате, ки дар қонунгузориҳои қиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст ин аз б. 7 м. 14 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ гирифта шудааст, ки тибқи он: «Ҳеҷ кас набояд барои қинояте, ки аллакай тибқи қонун ва ҳуқуқи муҳофизавии ҳар як кишвар барои он маҳкум ё сафед шуда буд, дуюмбора суд ё ҷазо дода шавад». Муқаррароти ин санади байналмилалиро кодекси қиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар худ татбиқ кардааст.

Ҳамзамон муаллиф дар мақолаи мазкур қайд менамояд, ки принципи инсондӯстие, ки дар қонунгузориҳои қиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, ин аз муқаррароти м. 5 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва м. 7 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ гирифта шуда, маҳз меъёрҳои чунин санадҳои байналмилалӣ ба инобат гирифта шуда, дар қонунгузориҳои қиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон имплементатсия ё татбиқ карда шудааст.

Барои амалӣ гардидани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бояд вазифа ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар қонунгузориҳои қиноятии миллии мустақам карда шаванд. Дар доираи мақолаи мазкур инчунин таҳлили муқоисавии меъёрҳои дахлдори санадҳои алоҳидаи байналмилалӣ ва Кодекси қиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, мутобиқати ва фарқияти баъзе вазифаҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба вазифаҳо ва принципҳои қонунгузориҳои қиноятии миллии ошкор карда шудааст.

Калидвожаҳо: *татбиқ (имплементатсия), ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи дохилидавлатӣ, ҳуқуқи қиноятии байналмилалӣ, ҳуқуқи қиноятии миллии, қонунгузориҳои миллии, вазифаҳои қонуни қиноятӣ, принципҳои қонунгузориҳои қиноятӣ, меъёрҳо-принципҳо, принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳифзи ҳуқуқӣ-қиноятӣ.*

Амалисозии муқаррароти ҳуқуқи қиноятӣ ва самаранокии онҳо, аз бисёр ҷиҳат ба он вобастагӣ дорад, ки муқаррароти бунёдии ин соҳа, аз ҷумла вазифаю принципҳои он, ки хусусият ва тавсифоти муҳими онро муайян намуда, имкон медиҳанд, ин ё он падидаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дарк ва алоқамандии онҳо муқаррар карда шаванд. Инкишоф ва тақмили минбаъдаи ҳуқуқи қиноятии байналмилалӣ ва миллии дар ҳолате самаранок мебошад, агар ҷомеаи байналмилалӣ ва давлатҳои алоҳида воситаҳо ва механизмҳои ҳуқуқиеро ташаккул диҳанд, ки ба вазифа ва принципҳои ҳуқуқӣ асос меёбанд.

Дар ин радиф, пеш аз ҳама, муайян намудани истилоҳи «татбиқнамоӣ ё имплементатсия»-ро мувофиқи мақсад меҳисобем. Имплементатсия дар тарҷума аз

забони англисӣ «implementation» маънои анҷом додан, амалӣ кардан ва иҷро намуданро ифода менамояд. Дар луғати истилоҳоти ҳуқуқӣ бошад, имплементатсия ҳамчун - «амалисозии уҳдадорихоӣ байналмилалӣ дар сатҳи дохилидавлатӣ, ки бо роҳи вориднамоии меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ба қонунҳои миллӣ ва санадҳои зерқонунӣ анҷом дода мешавад» [1. С. 118], тавзеҳ дода шудааст. Бинобар сабаби дар бештари адабиёти миллӣ ба ҷойи калимаи «имплементатсия» истифода гардидани муродифи тоҷикии он «татбиқ/татбиқнамоӣ», мо дар мақолаи мазкур минбаъд маҳз истилоҳи «татбиқ/татбиқнамоӣ»-ро истифода мекунем.

Олимон доир ба мазмуни ҳуқуқи ин истилоҳ андешаҳои мухталиф доранд. Чунончӣ, С.А. Раҷабов татбиқнамоиро ҳамчун фаъолияти ташкилӣ-ҳуқуқи субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ мефаҳмад, ки аз тарафи онҳо ё дар танҳои (сатҳи дохилидавлатӣ) ва ё дар якҷоягӣ бо дигар субъектон амалӣ гардида, ба анҷомдиҳӣ ва амалисозии мақсадҳо дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ дар доираи баамалбарории уҳдадорихоӣ қабул намудаи давлатҳо равона гардидааст [2, с. 76]. Ба андешаи В.В. Милинчук татбиқнамоӣ воридкунии воситаҳои танзими байналмилалӣ ба сиёсати давлат ё қонунгузори он мебошад [3, 41]. О.В. Белянский ва О.А. Пугина татбиқнамоиро аз нуқтаи назари қонунгузори Россия баррасӣ карда, ба хулоса омаданд, ки татбиқнамоӣ – «маҷмуи расмиёт ва воситаҳои мебошад, ки дар баланд бардоштани самаранокии амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва фарҳанги умумии ҷомеаи Россия мусоидат менамояд» [4, с. 15–18]. Тафсири нисбатан васеи ин мафҳумро Т.И. Курносӯв додааст, ки тибқи он - «татбиқнамоӣ – ин ҷараёне мебошад, ки дар рафти он субъектони дахлдор, ки меъёр нисбати онҳо равона гардидааст, мутобиқи муқаррароти он амал мекунанд» [5, с. 204–209].

Дар илм истилоҳи татбиқнамоӣ бештар бо чунин категорияҳо, ба монанди «воридкунӣ», «мутобиқнамоӣ», «инкорпоратсия», «ретсепсия», «тасдиқкунӣ», «истинодоварӣ», «иҷроқунӣ» ва «татбиқнамоӣ» истифода бурда мешавад. Баъзе олимон онҳоро ҳамчун мафҳумҳои ҳаммаъно баррасӣ мекунанд (алалхусус, В.Н. Гаврилов назарияҳои инкорпоратсия ва воридкуниро ҳамшабеҳи назарияи татбиқнамоӣ меҳисобид) [6 с. 43]). Дигарон бошанд, қайд менамоянд, ки мафҳуми татбиқнамоӣ васеъ буда, он дар худ қисмҳои гуногун, ба монанди вориднамоӣ, ретсепсия, инкорпоратсия ва монанди инҳоро фаро мегирад, ки тарзҳои он мебошанд. О.В. Белянский ва О.А. Пугина нуқтаи назари охириро ҷонибдорӣ намуда, асосҳои фарқкунандаи категорияҳои «ретсепсия» ва «татбиқнамоӣ»-ро ҷудо менамоянд. Чунончӣ, ба андешаи онҳо, омилҳои субъективиро ба инобат гирифта, ретсепсия ҳамчун зоҳиршавии сиёсати давлат тавассути иродаи субъектони ҳокимияти давлатӣ ҷой дошта метавонад, дар ҳоле, ки татбиқнамоӣ «дар шароити мавҷудияти асосҳои таърихӣ-фарҳангӣ барои мутобиқнамоии унсурҳои ҳуқуқи дигар низомии ҳуқуқӣ» ба амал меояд. Илова бар ин, онҳо иброз мекунанд, ки натиҷаи ниҳоии ретсепсия ва татбиқнамоӣ гуногун мебошад [4, с. 27].

Ҳамин тавр, андешаҳои мухталифро нисбати татбиқнамоӣ ва таносуби он бо унсурҳои худ мушоҳида намудан мумкин аст. Онҳо, моҳиятан назарияе, ки ин ё он ҳуқуқшинос ҷонибдорӣ менамояд, вобастагӣ доранд. Вале инкор намудани он, ки татбиқнамоӣ – ин дар қонунгузори миллӣ таҷассум намудани меъёрҳои байналмилалӣ мебошад, номумкин аст. Татбиқнамоиро моҳиятан яке аз шаклҳои ҳамкорӣ ва таъсиррасонии мутақобилаи фарҳангҳо ва низомҳои ҳуқуқи мухталиф ба якдигар арзёбӣ намудан мумкин аст.

Татбиқнамоӣ (имплементатсия) – ин қабули меъёрҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ бо мақсади иҷрои меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, инчунин, барои ташкили шароит

вобаста ба амалисозии бевоситаи меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ дар ҳудуди давлат мебошад. Ба ҳам воридшавии тартиботи ҳуқуқии байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ дар сатҳи низомҳои ғайриинститутсионалӣ зарурати ҳамкориҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ ва дохилидавлатиро ҳангоми танзими муносибатҳои комплексӣ, ки таҳти танзими муштаракӣ ин низомҳои ҳуқуқӣ қарор доранд, ба вучуд меорад.

Аз мазмуни қонунгузориҳои ҷиноятӣ замони шӯравӣ бармеояд, ки ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд вазифаи афзалиятноки он ба ҳисоб намерафт. Дар мадди аввал дигар арзишҳои иҷтимоӣ қарор доштанд. Чунончӣ, дар м. 1 Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон (минбаъд – ҚЧ ҚШСТ) соли 1961 ба сифати мақсади асосии қонуни ҷиноятӣ ҳифзи соҳти ҷамъиятии ИЧШС, низоми сиёсӣ ва иқтисодии он муқаррар шуда буд. Танҳо пас ин муқаррарот, дар хусуси шахсият, ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон қайд мегардид [7].

Дар фарқият аз он, м. 2 ҚЧ ҚТ вазифаҳои дар назди қонуни ҷиноятӣ қарордоштаро номбар намуда, дар ҷойи аввал ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро мегузорад. Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ мутобиқи ҳамин принцип ташаккул ёфтааст. Он бо фаслаи оғоз шудааст, ки дар он меъёрҳо оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои кирдорҳои ба муқобили ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, обрӯ, эътибор, ҳуқуқ ва озодиҳои конститутиони инсон ва шахрванд, оила ва нобилигон гурӯҳбандӣ шудаанд.

Баъзе олимони чунин мешуморанд, ки муқаррароти зикршудаи қонунгузориҳои ҷиноятӣ замони шӯравӣ ба ҳуқуқи байналмилалӣ мутобиқ набуд. Чунончӣ, А.Г. Кибалник ва О.Н. Шибков қайд менамоянд, ки пас аз мустақил гардидани собиқ давлатҳои ИЧШС ва дар таҳрири нав қабул кардани кодексҳои ҷиноятӣ муҳолифати ҷойдошта баъди қонунгузориҳои миллӣ ва байналмилалӣ бартараф карда шуд. Ба андешаи онҳо, ҷойивазкунии арзишҳои афзалиятнок дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ зерин таъсири меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба амал омадааст [8]. Дар ин ҳол, онҳо қайд намеkunанд, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ миллӣ маҳз ба кадом принцип ё меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ мутобиқ карда шудааст ва дар ин маврид, танҳо санадҳои ҳуқуқии байналмилалиеро номбар мекунанд, ки ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсонро муқаррар менамоянд.

Ба андешаи мо, муқаррароти меъёри м. 2 ҚЧ ҚТ дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ татбиқ нашудаанд. Айни замон, дар ҳуқуқи байналмилалӣ меъёре ҷой надорад, ки давлатҳоро барои дар ҷойи аввал қарор додани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар номгуӣ объектҳои бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда уҳдадор намояд.

Муқаррароти м. 2 ҚЧ ҚТ қоидаеро инъикос менамояд, ки дар м. 5 Конститутисияи ҚТ мустақам гардидааст, - «инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд» [9]. Агар чунин меъёр ё принцип дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҷой мебошад, бебаҳс, таҳти татбиқнамоӣ дар м. 2 ҚЧ ҚТ қарор мегирифт.

Аммо, новобаста аз он ки тамоми санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ба ҳуқуқи инсон бахшида шудаанд, дар рӯҳияи инсондӯстӣ таҳия гардидаанд, муқаррароти монанди конститутисияро пешбинӣ намеkunанд.

Ҳамчунин қайд кардан зарур аст, ки аз нуқтаи назари таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ, аҳамият надорад, ки арзишҳои иҷтимоӣ ҳифзшаванда дар қонун маҳз бо кадом тартиб номбар шудаанд. Тамоми объектҳои ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба таври баробар ҳимоя карда мешаванд. Содир намудани ҳама гуна кирдори ҷиноятӣ боиси эътиноии мақомоти давлатии дахлдор мегардад, ки вазифадор аст гунаҳгорро ошкор созад ва нисбати ӯ ҷазои муқаррарнамудаи қонунро таъин намояд, новобаста аз он ки маҳз кадом муносибатҳои ҷамъиятӣ дар натиҷаи таҷовуз зарар дидаанд. Дар ин ҷо, ҳама гуна бартариятдиҳӣ ҷоиз намебошад. Бинобар ин, афзалшумории ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дилхоҳ объект – мафҳуми бештар шартӣ мебошад. Моддаи 2 ҚЧ ҚТ, ба сифати вазифаи якуми қонуни

чиноятӣ ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандро муайян карда, ягон муносибати мушаххасро танзим наменаояд, балки рӯҳияи қонуни чиноятӣ ва самти инсондӯстии умумии муқаррароти онро инъикос менаояд.

Ғояи ба сифати арзиши олий эътироф намудани инсон дар бештари муқаррароти муҳими санадҳои ҳукуқии байналмилалӣ инъикос ёфтааст. Дар м. 5 Эълумияи умумии ҳукуқи башар чунин пешбинӣ шудааст: «Ҳеҷ кас набояд таҳти шиканча ё муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пастзанандаи кадрӣ қимати ӯ қарор дода шавад» [10]. Моддаи 7 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ [11] низ муқарраротеро фаро мегирад, ки ба Эълумияи умумии ҳукуқи башар пурра мутобиқ мебошад. Меъёри шабеҳ дар м. 3 Конвенсияи Аврупо оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ [12] мустаҳкам шудааст, фарқияти асосӣ дар истисно шудани калимаи «бераҳмона» дар тасвири муносибат ё ҷазои манъшаванда ифода меёбад.

Меъёрҳои ҳукуқии байналмилалӣ номбаршуда меъёрҳои хусусияти умумӣ, меъёрҳо-принсипҳо мебошанд. Ҳуқуқҳои инсон, ки дар онҳо мустаҳкам шудааст, бояд ба категорияи ҳуқуқҳои мутлақ мансуб доништа шаванд [13].

Аз мазмуни м. 30 Эълумияи умумии ҳукуқи башар, м. 5 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ва м. 15 Конвенсияи Аврупо с. 1950 бармеояд, ки ба ҳеҷ гуна вайронкунии ин ҳуқуқҳо роҳ дода намешавад. Ҳатто ҳолатҳои истисноӣ (чанг ё таҳдиди чанг, ҳолати фавқулодда) истифодаи шиканча ё муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пастзанандаи кадрӣ қиматро сафед карда наметавонанд.

Дар доираи қонунгузориҳои чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипи ҳуқуқӣ-байналмилалӣ баррасишаванда ҳамчунин ба воситаи дар намуди ғояи меъёрии роҳбарикунанда – принсипи инсондӯстӣ (м. 9 ҚҚ ҚТ) татбиқ шудааст.

Ҳамчун меъёр-принсип, яъне асосҳои ибтидоии роҳбарикунандаи меъёрӣ, манъи намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пастзанандаи кадрӣ қимат, яке аз ҳуқуқҳои асосиро ташкил медиҳад ва ба чунин сифат дар дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ инъикос ёфта, самти умумии танзими ҳуқуқиро муайян менаояд. Соҳаи амалии ин принсипи ҳукуқи байналмилалӣ ҳукуқи инсон бисёр васеъ мебошад. Он дар навбати аввал, дар Конвенсияи зидди шиканча с. 1984 ва Конвенсияи Аврупои зидди шиканча амалӣ карда мешавад, аммо бештари дигар санадҳои ҳукуқии байналмилалӣ умумӣ ва минтақавӣ (Конвенсия оид ба ҳукуқи кӯдак с. 1989, Конвенсияҳои Женева с. 1949 ва Протоколҳои иловагӣ ба онҳо ва ғайра) ҳимояи инсонро аз намудҳои муносибат ва ҷазои манъшуда таъмин менаоянд. Бештари меъёрҳои байналмилалӣ ин принсипро ифодакунанда, ки дар санадҳои байналмилалӣ ишорашуда мавҷуданд, ба соҳаи ҳукуқи муҳофизати чиноятӣ ва иҷрои ҷазои чиноятӣ мансуб буда, дар соҳаи амалии соҳаҳои дахлдор татбиқ карда мешаванд [14]. Дар соҳаи ҳукуқи чиноятӣ принсипи мазкур дар меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, ки ба истифодаи шиканча нисбати кирдорҳои чиноятӣ таҳти ҷазо қарордошта дахлдоранд, амалӣ карда мешавад.

Бояд татбиқи принсип ва меъёрҳои онро инъикоскунанда фарқ карда шавад. Чунин фарқгузориҳо на ҳама вақт гузаронида мешавад. А.Г. Кибалник ва О.Н. Шибко чунин мешуморанд, ки принсипи дар қонунгузориҳои миллии мустаҳкамшуда, - метавонад меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣро, ки муносибатҳои мушаххасро танзим менаоянд, тавассути муқаррар намудани қоидаҳои муайяни рафтор ба худ қабул наояд. Онҳо қомилан беасос татбиқи меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳимояи тамоми шахсон аз шиканча ва дигар намудҳои ҷазои бераҳмонаро дар принсипи инсондӯстии пешбинишудаи қонунгузориҳои чиноятӣ мебинанд. Алалхусус, олимони қайд менаоянд, ки дар доираи ин моддаи қонуни чиноятӣ меъёрҳои Конвенсияи зидди шиканча с. 1984 татбиқ мешаванд. Дар ин ҳол, ба инобат гирифта намешавад, ки м. 5 Эълумияи умумии

хукуқи башар ва м. 7 Паймони байналхалқӣ оид ба хукукҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ нисбат ба Конвенсияи зидди шиканча с. 1984 мазмуни васеътар доранд. Дар он ҷиноят будан ва таҳти ҷазо қарор доштани кирдори мушаххас – шиканча муқаррар шуда, мафҳуми он дода мешавад ва уҳдадории давлатҳои иштирокчи оид ба муқаррар намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир намудани чунин кирдор дар хукуқи дохилии худ, пешбинӣ мегардад. Ҷиноят эътироф шудани шиканча – ин танҳо яке аз воситаҳои таъмини принсипи инсондӯстӣ ва принсипи хукуқи байналмилалӣ дар он татбиқшуда мебошад. Меъёрҳои хукуқӣ-байналмилалӣ, ки ҷиноят будан ва таҳти ҷазо қарор доштани кирдорро пешбинӣ менамоянд, бояд дар Қисми махсуси КЧ ҚТ татбиқ карда шаванд.

Ба андешаи мо, танҳо меъёрҳо-принсипҳои байналмилалӣ дар намуди принсипи хукуқ татбиқ шуда метавонанд. Баръакси ин андеша, ба чунин хулосаи ғайриоддӣ оварда метавонад, ки уҳдадории хукуқӣ-байналмилалӣ Тоҷикистон доир ба криминализатсияи ин ё он кирдор метавонад бо роҳи дар хукуқи миллӣ эълон намудани ғояҳои роҳбарикунанда бо мазмуни дахлдор иҷро карда шавад. Масалан, аз ин нуқтаи назар, муқаррароти Конвенсия оид ба мубориза бо гаравгонгирӣ с. 1979 бо принсипи умумихукуқии - «ҳар кас ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ хукуқ дорад» [15] татбиқ мешавад, ки асоснок эътироф шудани он муҳол аст.

Моддаи 9 КЧ ҚТ муқаррар менамоянд, ки: «1) Ба шахси ҷиноят содирнамуда бояд ҷазое таъин гардад ё чунин чораи дорои хусусияти хукуқии ҷиноятӣ раво дида шавад, ки барои ислоҳи ӯ ва пешгирӣ намудани ҷиноятҳои нав зарур ва кофӣ бошад. 2) Ҷазо ё чораҳои дигари дорои хусусияти хукуқи ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда истифода мешавад, мақсади озори ҷисмонӣ, таҳқири шаъну эътибори инсонро надорад».

Айни замон тамоми мутахассисон самти дутарафа доштани ин муқаррароти қонуни ҷиноятиро эътироф мекунанд. Моҳияти принсипи инсондӯстӣ дар эътирофи арзиши инсон ифода меёбад. Зимнан, сухан на танҳо дар хусуси ҷинояткор, балки дар навбати аввал, дар хусуси шахсоне меравад, ки кирдори ҷиноятӣ содир намеkunанд. Ба ибораи дигар, ифодаи дақиқи принсипи мазкур дар хукуқи ҷиноятии миллӣ бо назардошти таносуби муносибати инсондӯстона нисбати инсон ҳамчун объекти таҳти ҳифзи хукуқӣ-ҷиноятӣ қарордошта ва объекти зери таъсири хукуқӣ-ҷиноятӣ муқаррар карда мешавад [16]. Дар ин маъно, мазмуни принсипи инсондӯстӣ ва меъёр-принсипи хукуқи байналмилалӣ оид ба манъи шиканча ё дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва ё пастзанандаи қадру қимат, яхела мебошанд, чунки меъёр-принсипи ишорашудаи хукуқи байналмилалӣ хукуқи мутлақи ба ҳар кас тааллуқдоштаро муқаррар менамояд. Ҳамин тавр, соҳаи амалисозии принсипи инсондӯстӣ ва ҳамчунин мамнунияти хукуқӣ-байналмилалӣ дар он татбиқшуда, ба Қисми умумии КЧ ҚТ ва мазмуни диспозитсия ва санксияҳои меъёрҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ, дар навбати аввал, ба он муқаррароте, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои ҷиноятҳо ба муқобили шахсият пешбинӣ менамоянд, паҳн мегардад.

Меъёрҳо-принсипҳо оид ба манъи шиканча ё дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва ё пастзанандаи қадру қимат дар м. 5 Эломияи умумии хукуқи башар, м. 7 Паймони байналхалқӣ оид ба хукукҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва м. 3 Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳимояи хукуқи инсон мустаҳкам гардидаанд. Танҳо ин меъёрҳои хукуқӣ-байналмилалӣро асос карда, муайян намудани мазмун ва ҳудуди хукукҳои дар онҳо кафолатдошуда ва ишора намудани доираи кирдорҳои таҳти криминализатсия қарордошта, ки аломатҳои муносибат ё ҷазои ғайриинсонӣ ё пастзанандаи қадру қимати инсон доро мебошанд, ғайримкон ба назар мерасад. Дар ин

чо, шиканчае истисно мебошад, ки мафҳуми он дар м. 1 Конвенсияи зидди шиканчаи СММ аз с. 1984 ифода ёфтааст. Дар масъала таҷрибаи мақомоти Страсбург доир ба ҳуқуқи инсон низ равшанӣ намеандозад.

Суди аврупой оид ба ҳуқуқи инсон дар қарор аз рӯи парвандаи «Ирландия муқобили Британияи Кабир» мафҳуми зеринро пешбинӣ намуда буд: «Муносибат ва ҷазои ғайриинсонӣ – расонидани азобу уқубати саҳти ҷисмонӣ ва рӯҳӣ. Муносибати пастзанандаи қадру қимат – муносибати бад, ки барои дар ҷабрдида ба вучуд овардани ҳиссиёти тарс, дард ва беқадри равона гардида, метавонад ўро паст занад ва шарманда кунад ё вазъи ҷисмонӣ ва рӯҳии ўро хароб намояд» [17]. Зимнан барои муайян кардани ҳуқуқвайронкунии бояд муқаррар карда шавад, ки муносибат ба «сатҳи ҳадди ақали дағалӣ» расидааст [18].

Дар ҳама гуна ҷазо унсури паст задани қадру қимат ҳатман ҷой дорад. Маҳз ҷазо, ҳамчун ҷораи маҷбурсозии давлатӣ, ки дар маҳрум сохтан ё маҳдуд намудани ҳуқуқ ва озодиҳои шахси ҷиноятсодиркарда ифода меёбад, манфиатҳои чунин шахсро ба таври қатъӣ маҳдуд менамояд. Бо назардошти ин ҳолат, суди Страсбург қарор кард: лаҳзаи фарқкунандаи пастзанандаи қадру қимат дар ҷазо – сатҳи пастзанӣ мебошад, ки бояд мутобиқи ҳолатҳои ҳар як парвандаи мушаххас, алалхусус, бо ба инобат гирифтани хусусият ва аҳамияти ҷазо, инчунин тарз ва усулҳои иҷро кардани он баҳо дода шавад. Дар навбати худ, Комиссияи Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон нишон дод, ки барои муайян кардани факти муносибати ғайриинсонӣ ё пастзанандаи қадру қимат нисбати шахси ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ҷалбшаванда, омилҳои зерин ба инобат гирифта мешаванд: хусусиятҳои хоси парванда, вазнинӣ ва давомнокии ҷораҳои татбиқшаванда [19].

Тавре аз тавзеҳоти овардашуда дида мешавад, мафҳуми муносибат ва ҷазои ғайриинсонӣ ё пастзанандаи қадру қимат хусусияти баҳодихӣ дорад. Муҳаққиқон қайд менамоянд, ки Комиссияи аврупой оид ба ҳуқуқи инсон ва Суди аврупой оид ба ҳуқуқи инсон нисбат ба тафсири м. 3 Конвенсия эҳтиёткорона муносибат менамоянд. Дар ҳар як ҳолати мушаххас, онҳо кӯшиш менамоянд, ки дар баробари дигар ҳолатҳо, фаҳмиши дар айни замон ҳукмрон, ҳолати низоми ҷазодиҳии давлати дахлдор ва дигар ҳолатҳои аҳамиятнокро ба инобат гиранд. Ҳамаи ин асосҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар робита ба муайян намудани намудҳои муносибат ва ҷазои манъшаванда стандартҳои ягона ҷой надоранд.

Муносибат ва ҷазои ғайриинсонӣ ва пастзанандаи қадру қимат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаракатҳои зиддиҳуқуқӣ эътироф мешаванд [20].

Тавре аз мазмуни м. 46 КҶ ҚТ бармеояд, ҷазо мақсади расонидани азобу уқубати ҷисмонӣ ва рӯҳиро надорад. Низоми ҷазоҳои бо қонунгузориҳои ҷиноятии миллии муқарраршуда намудҳои ҷазоеро, ки маъюбкунанда, маҷрӯҳкунанда ва ё беобрӯкунанда эътироф шуда метавонанд, дар бар намегирад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло қайд карда метавонем, ки қонунгузориҳои ҷиноятии амалкунанда ғояҳои роҳбарикунандаи дар м. 9 КҶ ҚТ татбиқгардидаро ба таври дахлдор инъикос менамояд.

Дар доираи қ. 2 м. 8 КҶ ҚТ меъёр-принсипи ҳуқуқӣ-байналмилалӣ *nebis in idem* (барои як ҷиноят ду маротиба ҷазо додан манъ аст) татбиқ шудааст. Он дар б. 7 м. 14 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ мустаҳкам шудааст: «Ҳеч кас набояд барои ҷинояте, ки алақай тибқи қонун ва ҳуқуқи муурофиавии ҳар як кишвар барои он маҳкум ё сафед шуда буд, дуюмбора суд ё ҷазо дода шавад» [11].

Дар адабиёти илмӣ ба он тавачҷӯҳ дода мешавад, ки дар як қатор ҳолатҳо маҳкумкунии расмӣ дар як давлат метавонад масунят аз ҷазои воқеиро дар дигар давлате, ки муқобили манфиатҳои он ҷиноят равона гардидааст, таъмин намояд.

Чунончӣ, И.И. Лукашук қайд менамояд, татбиқи амалии принципи «ҳеч кас барои як кирдор ду маротиба суд ё ҷазо дода шуда наметавонад» оқибатҳои муайяни манфиро ба вучуд меорад. Масалан, агар аз сафорати Русия дар давлати хориҷӣ ҳуҷжатҳои дорой сирри давлатӣ дуздида шаванд, чунин кирдор бо эҳтимоли зиёд, тибқи қонуни ҷойи содир шудани ҷиноят ҳамчун дуздӣ банду баст карда мешавад. Дар ин маврид, нисбати шахси гунаҳгор таъин намудани ҷазои вазнинтар нисбат ба ҷазои дар санксияи моддаи ҷинояти ҷосусӣ пешбинишуда номумкин мегардад. Дар робита ба чунин ҳолатҳо, бояд аз маҳдудияти ғайриҷинояти ҷазодиҳии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ даст кашида шавад [21].

Ба андешаи мо, мисоли овардаи И.И. Лукашук, ба таври возеҳ камбудии ҷойдоштаи танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятии масъалаи баррасишавандаро тасвир менамояд. Ҳамзамон бо ин, қайд кардан зарур аст, ки мавҷудияти принципи *ne bis in idem* дар қонунгузорию ҷиноятии миллӣ ва татбиқи амалии он, на дар ҳама ҳолатҳо тақроран ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудани шахсонро, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ҷиноят содир намудаанд, маҳдуд менамояд. Татбиқи амалии принцип тавассути татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии мушаххас, ки мазмуни онро инъикос менамоянд, ба амал меояд. Принципи *ne bis in idem* дар муқаррароти қ.к. 1 ва 2 м. 15 КҶ ҚТ татбиқ мегардад, ки қоидаҳои амали қонуни ҷиноятиро нисбати шахсоне, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир намудаанд, муқаррар менамояд. Алалхусус, пешбинӣ мегардад, ки шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шахси бешаҳрванди доимо дар он истиқоматкунанда барои ҷинояти дар ҳудуди давлати хориҷӣ содиркардааш мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, агар кирдори содиркардаи ӯ дар давлате, ки дар ҳудуди он ин кирдорро содир кардааст, ҷиноят эътироф карда шавад ва агар ӯ барои ин ҷиноят дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад (қ. 1 м. 15 КҶ ҚТ) [22].

Тафсири мантиқии ин муқаррароти қонуни ҷиноятӣ имкон медиҳад қайд намоем, ки дар он ҳолатҳо, ки нисбати шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ё шахси бешаҳрванди дар Тоҷикистон доимӣ истиқоматкунанда парванда дар марҳилаи то судӣ бо ҳама гуна асоси сафедкунӣ ё ғайрисафедкунӣ (масалан, шахси гунаҳгор аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шуд) қатъ шуда бошад, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудани чунин шахсро дар назди худ нигоҳ медорад. Қоидаҳои қ.к. 2-3 м. 15 КҶ ҚТ оид ба татбиқи қонуни ҷиноятӣ нисбати шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо истиқоматнакунанда барои ҷинояти берун аз ҳудуди Тоҷикистон содир кардааш, ҳамчунин таъқиби тақрори ин шахсонро дар Тоҷикистон иҷозат медиҳанд, ба истиснои ҳолатҳо, ки нисбати чунин шахсон аз тарафи суди давлати хориҷӣ ҳукми айбдорӣ қабул шудааст.

Ҳамзамон бо ин, аз мазмуни қ. 7 м. 14 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ бевосита бармеояд, ки принципи дар он муқарраршуда эҳтимолияти тақроран ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудани шахси гунаҳгорро дар давлати дигар истисно менамояд. Ба ин ҳолат, формулаи «мутобиқи қонун ва ҳуқуқи муурофиавии ҳар як кишвар» ишора менамояд. Аз рӯи мазмуни меъёри ҳуқуқӣ-байналмилалӣ таҳлилшаванда, бояд ба инбат гирифта шавад, ки оё шахс бо ягон асос мутобиқи қонуни дилхоҳ давлат маҳкум ё сафед шудааст.

Дар қонунгузорию ҷиноятии шӯравӣ низ проблемаи ҷавобгарии ҷиноятии шаҳрвандони худ, ки дар хориҷ қарор доранд, ҳамин тавр ҳал мегардид. Ҳатто, ҳуди имконияти дар қонуни ҷиноятӣ мустақкам намудани қоидаи ба инбатгирии кирдори ҷиноятӣ дар давлати хориҷӣ рад карда мешуд. Чунин мавқеъ, танҳо аз лиҳози фаҳмиши мафкуравии масъала, яъне комилан муқобил будани ҳуқуқи шӯравӣ ва ҳуқуқи буржуазӣ асоснок карда мешуд [23]. Масалан, қайд мегардид, ки кирдоре, ки ба ақидаҳои ҳуқуқии

сотсиалистӣ муҳолифат менамояд, мумкин аст дар ҷомеаи буржуазӣ таҳти ҷазо қарор надошта бошад ё барои он ҷазои сабук муқаррар шуда бошад, аз ин лиҳоз, шаҳрванди шӯравӣ дар шароити ҷамъияти капиталистӣ бояд намояндаи ахлоқи сотсиалистӣ бошад ва кирдори ӯ бояд тибқи ҳуқуқи шӯравӣ баҳогузори гардад, ки дар як қатор ҳолатҳо талаботи зиёдтар ё дигархеларо пешбинӣ мекунад [24].

Бо вучуди ин, муқаррароти м. 15 КҶ ҚТ нисбат ба КҶ ҚШСТ соли 1961 муқаммалтар мебошад.

Тибқи қ. 1 м. 15 КҶ ҚТ шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шахси бешаҳрвандӣ доимо дар он истиқоматкунанда барои ҷинояти дар ҳудуди давлати хориҷӣ содиркардааш мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, агар кирдори содиркардаи ӯ дар давлате, ки дар ҳудуди он ин кирдорро содир кардааст, ҷиноят эътироф карда шавад ва агар ӯ барои ин ҷиноят дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад.

Ҳангоми баррасии муқаррароти ишорашудаи КҶ ҚТ якчанд савол ба миён меояд, ки посухи мушаххас ба онҳо дар қонунгузорию ҷиноятию ҚТ ҷой надорад. Якум, агар кирдори содиркардаи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ё шахси бешаҳрвандӣ доимо дар он истиқоматкунанда дар давлати хориҷӣ ҷиноят эътироф шавад, вале дар Тоҷикистон ҷиноят эътироф нагардад, пас чунин шахс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад ё не? Дуюм, агар шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ё шахси бешаҳрвандӣ доимо дар он истиқоматкунанда аз рӯи кирдори содиркардааш дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад, вале муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан тибқи қонуни давлати хориҷӣ гузашта бошад оё ӯ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад? Ба андешаи мо, дар ҳарду ҳолати зикршуда, шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ё шахси бешаҳрвандӣ доимо дар он истиқоматкунанда аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод мебошад, чунки дар ҳолати якум кирдор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят эътироф намешавад, дар ҳолати дуюм бошад, бинобар сабаби гузаштани муҳлати ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашидан тибқи ҳуқуқи давлати хориҷӣ, ки дар ҳудуди он кирдор содир шудааст. Вале ворид намудани тағйиру иловаҳои дахлдор ба КҶ ҚТ ва мушаххас намудани масъалаҳои мазкур дар он, аҳамияти муҳими амалӣ дорад. Ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани чунин ашхос хилофи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, чунки тибқи онҳо ҳеч кас барои кирдоре, ки дар қонунгузорию миллии онҳо ё санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда ҷиноят дониста намегардад, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад (қ. 2 м. 11 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар с. 1948, қ. 1 м. 15 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ с. 1966). Ғайр аз он, дар чунин ҳолатҳо гунаҳгор эътироф намудани шахс ғайриимкон мебошад, чунки субъект дар шароити дигар тартиботи ҳуқуқӣ, ки аз тартиботи ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон фарқ менамояд, амал карда, ғоиданокӣ ва зарарнокии ин ё он кирдорро бо назардошти арзишҳои дар ин ҷамъият қабулгардида муайян менамояд. Оғоз намудани таъқиби ҷиноятӣ дар Тоҷикистон аҳамият надошта, принципҳои гуноҳ ва адолатро вайрон менамояд.

Мутобиқи қ. 2 м. 15 КҶ ҚТ шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо истиқоматкунанда барои ҷинояти берун аз ҳудуди Тоҷикистон содир кардааш мутобиқи ҳамин Кодекс дар ҳолатҳои зерин ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, агар ӯ: а) ҷинояте содир карда бошад, ки меъёрҳои ҳуқуқи байналмиллалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда ё меъёрҳои муқаррарнамудаи шартнома ё созишномаҳои байнидавлатӣ пешбинӣ намудаанд; б) бар зидди шаҳрвандони Тоҷикистон ё манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷинояти вазнин ё ҷинояти махсусан вазнин содир карда бошад.

Ҳолатҳое ҷой дошта метавонад, ки кирдори содирнамудаи шахрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо истиқоматнакунанда дар давлати хориҷӣ меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро вайрон менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф накардааст, дар ин маврид бо назардошти муқаррароти қонуни ҷиноятӣ чунин шахс таҳти ҷавобгарии ҷиноятӣ қарор намегирад. Дар ин маврид, саволе ба миён меояд, ки оё Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин шахсро дастгир ва ба давлати хориҷӣ супорида метавонад? Албатта, агар байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати хориҷӣ созишномае ҷой дошта бошад, ки шартҳои дахлдори супоридани ҷинояткоронро новобаста аз эътироф шудани санадҳои байналмилалӣ пешбинӣ намояд, супоридани чунин шахсон ба давлати хориҷӣ имконпазир мебошад.

Муқаррароти «бар зидди шахрвандони Тоҷикистон ё манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷинояти вазнин ё ҷинояти махсусан вазнин содир карда бошад» мазмуни васеъ дошта, дар амалия мумкин аст ҳар хел тавзеҳ дода шавад. Бояд қайд намуд, ки дар хориҷи кишвар бар зидди шахрвандони шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноятҳои зиёд содир мегардад, лекин бинобар сабаби он ки чунин ҷиноятҳо дар навбати худ, тартиботи ҳуқуқию ҷамъиятӣ, манфиатҳои давлати хориҷӣ ва шахрвандони онро низ ҳалалдор мекунад, онҳо тибқи қонунгузори давлати хориҷӣ баррасӣ карда мешаванд.

Доир ба муқаррароти қонуни ҷиноятӣ оиди манъи маҳкумнамоии такрорӣ барои як кирдор дар адабиёти ҳуқуқӣ фикру андешаҳои мухталиф мавҷуд мебошад. Ба андешаи М.Г. Мелников меъёр оид ба манъи маҳкумнамоии такрорӣ соҳибхитиёрии давлат ва салоҳияти судро маҳдуд менамояд [25]. Ӯ пешниҳод дорад, ки ҳамчун шарт татбиқ кардани маҳкумнамоии такрорӣ дар қонуни ҷиноятӣ муқаррароти зерин пешбинӣ карда шавад: «агар ҷинояти содиршуда ба муқобили манфиатҳои давлат равона гардида бошад» [25].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳамчун таҷовуз ба манфиатҳои давлат на танҳо ҳаракатҳое, ки бевосита ба муқобили давлат равона гардидаанд, балки инчунин дигар кирдорҳои ҷиноятиро низ баррасӣ менамоянд, ки ба муносибатҳои ҷамъиятии бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда таҷовуз менамоянд. Масалан, дар ҳолате, ки ҷабрдида шахрванди давлати мушаххас мебошад, кирдор ба манфиатҳои ин давлат низ даҳлат менамояд, чунки давлат уҳдадор аст шахрвандони худро новобаста аз мавқеи ҷойгиршавии онҳо ҳимоя намояд [23].

Бинобар ин, ҳангоми муқаррар намудани ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳое, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон содир гардидаанд, новобаста аз ҷиноят эътироф шудани кирдор ва маҳкум шудани ҷинояткор барои он дар ҷойи содир кардани ҷиноят, мувофиқи мақсад мебошад, ки бо ифода намудани муқаррароти ҳуқуқии зерин дар қ. 3 м. 15 ҚҶ ҚТ ҷинояткор такроран ба ҷавобгарии ҷиноятӣ маҳкум карда шавад: «Агар ҷинояти содирнамудаи шахрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо истиқоматнакунанда ба муқобили ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шуда бошад, пас сарфи назар аз маҳкум гардидани ӯ дар давлати хориҷӣ, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад». Ба назари мо, дар ин маврид дар қонун номбар намудани тамоми таркибҳои ҷиноят, ки нисбати онҳо принсипи *ne bis in idem* татбиқ намегардад, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Ғайр аз он, ин меъёри қонуни ҷиноятӣ бояд ба муқаррароти муҳими зерини қонуни ҷиноятӣ таъяс намояд: - ҷазо ва ҷораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда татбиқ мешавад, бояд одилона бошад, яъне ба хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳгор мувофиқ бошанд.

Агар шахс дар давлати хоричӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуда, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ маҳрум ё маҳдуд гардида бошанд, пас ӯ алақай таъсиррасонии ислоҳии муайянро аз сар гузаронидааст ва хавфнокии ҷамъиятии ӯ паст гардидааст. Новобаста аз он, ки аз нуқтаи назари қонуни ҷиноятии миллий ҷораҳои нисбати ҷунин шахс татбиқшуда барои барқарор сохтани адолати иҷтимоӣ ва ислоҳи маҳкумшуда нокифоя буда метавонанд, суд бояд ба инбат гирад, ки нисбати гунаҳгор аллақай ҷораҳои таъсиррасонии ҳуқуқии ҷиноятӣ татбиқ шудаанд. Дар робита ба ин, дар меъёри баррасишавандаи қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ намудани қоидаи дахлдор, ҳамон тавре, ки дар м. 5 ҚЧ ҚШСТ с. 1961 муқаррар шуда буд, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, такмили муқаррароти Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба принципҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ бо назардошти манфиатҳои миллий ва татбиқи дахлдори меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мувофиқи мақсад меҳисобем.

Адабиёт

1. Энциклопедический юридический словарь. М.: ИНФРА-М, 1998. с. 118.
2. Раджабов С.А. Имплементация норм международного гуманитарного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юр. наук. М., 2008.
3. Милинчук В. В. Проблемы и перспективы совершенствования механизмов имплементации международных инструментов в области предупреждения преступности и борьбы с ней // Государство и право. 2005. № 1. с. 41.
4. Белянская О.В., Пугина О.А. Условия имплементации международно-правовых норм в российское законодательство. // Право и политика. 2005. № 8. с. 15–18.
5. Курносоев Т.И. Понятие и способы имплементации норм международного права в национальное законодательство. // Актуальные проблемы российского права. 2015. № 4 (53) апрель с. 203–209.
6. Гаврилов В.В. Теории трансформации и имплементации норм международного права в отечественной правовой доктрине // Московский журнал международного права. - 2001, - № 2. - С. 43.
7. Кодекси ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон [Мант]. – Душанбе.: Ирфон, 1988. – 215 с.
8. Шибков О.Н. Принципы и нормы международного права как источник уголовного права: Дисс...канд, юрид. наук / О.Н. Шибков. - Ставрополь, 2000. С.80. Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право: понятие, задачи и принципы. - СПб., М. 2003. С.80.
9. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Мант]. – Душанбе, 2016. – 137 с.
10. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г., ст.5.
11. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г., ст. 7, 14.
12. Конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 г., ст. 3.
13. Азимов Н.Б. Теоретические основы имплементации норм международного права в уголовное законодательство Республики Таджикистан. Дис. ... докт. юрид. наук. М., 2013. С. 178.
14. Агамов Г. Международно-правовые нормы и новый УИК // Уголовное право. - 1995, - № 2, - С. 70- 74.

15. Международная конвенция о борьбе с захватом заложников от 17 декабря 1979 г., ст. 4.

16. Курс уголовного права. Общая часть / Под ред, Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. - М., 2002. - С, 75; Мальцев В.В. Принцип гуманизма в уголовном законодательстве // Российская юстиция. - 2002, - № 7. - С. 51-53; Ледях И. Новый Уголовный кодекс РФ и международные стандарты по правам человека // Российская юстиция. - 1997, - № 1, - С, 4; Мальцев В.В. Равнство и гуманизм как принципы уголовного законодательства // Правоведение, -1995, -№ 2. - С. 100.

17. Горшкова С.Л. Стандарты Совета Европы по правам человека и российское законодательство. – М., 2001. С. 87.

18. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. - М, 1998, - С. 135-137.

19. Лукашев Г. Запрещение пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания по Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод // Правозащитник. - 1998.-№3. С. 61.

20. Азимов Н.Б. Теоретические основы имплементации норм международного права в уголовное законодательство Республики Таджикистан. Дис. ... докт. юрид. наук. М., 2013. С. 192.

21. Лукашук И.И. Уголовная юрисдикция // Государство и право. - 1998, - № 2. – С. 10-11.

22. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, №574, дар таҳрири Қонуни ҚТ аз 23 декабри соли 2021, №1809. Сарчашма: Маҳзани мутамарказонидашудаи иттилооти ҳуқуқии «Адлия». қ. 1 м. 15.

23. Зюбанов Ю.А. Действие уголовного закона в пространстве (опыт сравнительного анализа уголовного законодательства стран СНГ): Дисс. ... канд, юрид. наук // Ю.А. Зюбанов, - М., 2001. - С. 120-121, 152-160.

24. Шаргородский М.Д. Уголовный закон. - М., 1948. - С. 270.

25. Мельников М.Г. Действие уголовного закона во времени и пространстве: Дисс. канд. юрид. наук. -Рязань, 1999. -С. 147.

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В ЗАДАЧАХ И ПРИНЦИПАХ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

КАМАЛОВ ХУРШЕДУЛЛО,

ассистент кафедры уголовного права и противодействия коррупции

Таджикский Национальный университет.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Тел.: (+992) 554-45-29-29. E-mail: kamolov.kh@icloud.com.

В данной статье автор представляет мнения ученых о понятии имплементации и отмечает, что имплементация – это принятие внутригосударственных правовых норм в целях имплементации международно-правовых норм, а также создание условий для непосредственной имплементации международно-правовых норм на территории государства. В то же время в данной статье рассматриваются методы реализации и отмечается, что понятие реализации является широким и включает в себя различные части, такие как введение, рецепция, инкорпорация и тому подобное, являющиеся ее методами. Также в данной статье основное внимание уделено принципу справедливости (ne bis in idem) и рассмотрены положения международных договоров и национального законодательства об уголовной ответственности за совершение одно преступление.

Отмечается, что принцип справедливости, представленный в уголовном законодательстве Республики Таджикистан, восходит к пункт 7 статьи 14 Международного

пакта о гражданских и политических правах, согласно которой: «Никто не может быть судим или наказан вторично за преступление, за которое он уже был осужден или оправдан по закону и процессуальному праву какой-либо страны». Положения этого международного документа имплементированы в Уголовном кодексе Республики Таджикистан.

В то же время автор отмечает, что принцип гуманности, включенный в уголовные статьи 5-и Всеобщая декларация по прав человека и статьи 7 Международного пакта о гражданских и политических правах, нормы таких международных документов учтены и имплементированы в уголовное законодательство Республики Таджикистан.

В целях реализации норм международного права на территории Республики Таджикистан, прежде всего, в национальном уголовном законодательстве должны быть закреплены задачи и принципы международного права. В рамках данной статьи проведен сравнительный анализ соответствующих норм отдельных международных документов и Уголовного кодекса Республики Таджикистан, а также выявлена совместимость и различия некоторых задач и принципов международного права с задачами и принципами национального уголовного законодательства.

Ключевые слова: имплементация, международное право, внутреннее право, международное уголовное право, национальное уголовное право, национальное законодательство, задачи уголовного закона, принципы уголовного законодательства, нормы-принципы, принципы международного право, уголовно-правовая защита.

IMPLEMENTATION OF THE NORMS OF INTERNATIONAL LAW IN THE TASKS AND PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW

KAMOLOV KHURSHEDLLO,

assistant of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption,
Faculty of Law, National University of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17 Rudaki ave.

Phone: (+992) 554-45-29-29. E-mail: kamolov.kh@icloud.com.

In this article, the author presents the opinions of scientists on the concept of implementation and notes that implementation is the adoption of domestic legal norms in order to implement international legal norms, as well as the creation of conditions for the direct implementation of international legal norms on the territory of the state. At the same time, this article discusses implementation methods and notes that the concept of implementation is broad and includes various parts, such as introduction, reception, incorporation, and the like, which are its methods. Also, this article focuses on the principle of justice (ne bis in idem) and considers the provisions of international treaties and national legislation on criminal liability for the commission of single crime.

It is noted that the principle of justice, presented in the criminal legislation of the Republic of Tajikistan, goes back to paragraph 7 of Article 14 of the International Covenant on Civil and Political Rights, according to which: "No one can be tried or punished a second time for a crime for which he has already been convicted or acquitted under the law and procedural law of any country." The provisions of this international document are impleminated in the Criminal Code of the Republic of Tajikistan. Simultaneously, the author notes that the principle of humanity included in the criminal article 5 of the Universal Declaration of Human Rights and article 7 of the International Covenant on Civil and Political Rights, the norms of such international documents are taken into account and implemented in the criminal legislation of the Republic of Tajikistan.

In order to implement the norms of international law on the territory of the Republic of Tajikistan, first of all, the tasks and principles of international law must be fixed in the national criminal legislation. Within the framework of this article, a comparative analysis of the relevant norms of individual international documents and the Criminal Code of the Republic of Tajikistan is carried out, as well as the compatibility and differences of some tasks and principles of international law with the tasks and principles of national criminal law.

Key words: implementation, international law, domestic law, international criminal law, national criminal law, national legislation, tasks of criminal law, principles of criminal law, norms-principles, principles of international law, criminal legal protection.

УДК: 367.7 (575.3)

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

КУРБАНОВА МАНИЖА НОСИРОВА,

соискатель кафедры права и сравнительного правоведения
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира 33.
Тел.: (+992)-987-18-85-80, E-mail: manizha.kurbanova.88@mail.ru.

В статье рассматривается определенный круг нормативно-правовой базы регулирующие создание, функционирование и ликвидации свободных экономических зон на территории Республики Таджикистан. Автор, анализируя законы и подзаконные акты, регулирующие процесс деятельности свободных экономических зон, устанавливает, что деятельность свободных экономических зон базируется на нормах старого закона, которая утратила юридическую силу. Речь идет об определении типов СЭЗ. Автор предлагает внести изменения действующих положениях свободных экономических зон и соответствовать тип деятельности этих зон действующим законодательством о свободных экономических зонах Республика Таджикистан.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, законодательства, подзаконные акты, льгот, правовой режим, тип, постановления, положение.

В конце 80-ых годов прошлого столетия Постановлением Совета Министров СССР от 2 декабря 1988 года под № 1405, был утвержден первый нормативный акт «О дальнейшем развитии внешнеэкономической деятельности государственных, кооперативных и иных общественных предприятий, объединений и организаций» [1. С. 50-53]. Данный нормативный акт предусматривал вопросы внешнеэкономической деятельности государственных корпоративных и иных общественных предприятий. В этот период в советском пространстве возник вопрос о проведение экономических реформ, укрепления экономики, повышения международного авторитета, внедрения новых технологий и организации производства. Основная цель принятия подобного рода нормативного акта в конце 80-ых годов является активизация внешнеэкономической деятельности посредством создания предприятий с иностранными инвестициями.

После распада Советского Союза Республика Таджикистан столкнулся серьезными экономическими и социальными проблемами. Долгая и бессмысленная гражданская война на десятилетия отбросила назад экономическое развитие Таджикистана. На фоне всего этого возникает необходимость о принятие норм, регулирующих создание и функционирование свободных экономических зон на территории Республики Таджикистан.

После приобретения независимости Республика Таджикистан приобрёл суверенитет и стал правовым государством с демократическим курсом развития. Экономическую основу Таджикистана составляют различные формы собственности. Данная формулировка содержится в статье 12 Конституции Республики Таджикистан. Данная статья определяет новую модель экономики Республики Таджикистан после приобретения независимости. Второй абзац статьи устанавливает государственные гарантии предпринимательской деятельности, равноправие хозяйствующих субъектов и правовую защиту всех форм собственности, включая частную собственность.

Первым нормативным актом, который определял организационные, правовые и экономические основы создания, функционирования и ликвидации свободных

экономических зон на территории Республики Таджикистан и регулирует вопросы финансирования предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах, был принят после приобретения независимости Республики Таджикистан, является закон Республики Таджикистан “О свободных экономических зонах Республики Таджикистан” 17 мая 2004 г., №24. Данный нормативный акт состоял из четырёх глав и 21 статей. На сегодняшний день этот закон утратил силу.

Если провести сравнительный анализ между действующим законом О свободных экономических зонах от 2011 года и вышеуказанном законе, то становится ясно, что закон от 2004 года регулировал узкий круг вопросов касательно организации и деятельности свободных экономических зон на территории Таджикистана.

В преамбуле закона Республики Таджикистан «О свободных экономических зонах» от 2004 года указывается, что данный закон определяет вопросы организации, правовые и экономические основы создания функционирования и ликвидации свободных экономических зон и вопросы касательно финансирования предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах.

В отличие от нового закона, который был принят в 2011 году, в старом законе существуют определенные ограничения вопросов касательно регулирования кругов общественных отношений. Новый закон от 2011 года охватывает обширный круг общественных отношений касательно вопросов регулирования свободных экономических зон в Республике Таджикистан. В преамбуле данного закона указывается о порядке и условия применения специального правового режима в предпринимательской и инвестиционной деятельности в свободных экономических зонах.

При рассмотрении старого закона от 2004 года выясняется что в данном нормативном акте отсутствует комплексное регулирование свободных экономических, например в полном объеме не рассматриваются типы свободных экономических зон, отсутствует вопросы срока деятельности свободных экономических зон и не указывается порядок создания прекращения свободных экономических и другие важные вопросы которые внесены в действующим законе от 2011 года.

Как бы это парадоксальна не звучала, но последующая нормативная база принималось на основании данного закона, речь идет о положении свободных экономических зон в Республике Таджикистан, положении о свободных экономических зон Ишкошима [2.], Согда [3.], Паджа [4.] и Дангара [5] и т.д. Налоговый кодекс и другие нормативные акты которые регулировали вопрос предпринимательской деятельности и инвестиционной деятельности тоже базировались на нормах старого закона о свободных экономических зонах Республики Таджикистан.

Свободные экономические зоны на территории республики Таджикистан фактически начали функционировать с 2005 года. В декабре 2005 года Постановлением Маджилиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан был утвержден “Положение о свободных экономических зонах в Республике Таджикистан” [6.]. Данное положение состоял из 13 глав, и все эти главы в полном объеме отражали унифицированные основы создания функционирования и ликвидации свободных экономических зон, включая гарантии инвестиций, права и свободы субъектов экономических зон, трудовые отношения в свободной экономической зоне, срок действия и порядок определения границ свободных экономических зон, и соответственно правовой режим этих зон.

Данный подзаконный акт определяет комплексные правовые основы функционирования свободных экономических зон на территории Республики

Таджикистан. Во втором абзаце, статьи 1 положении предусматриваются основные правовые, экономические и льготные характеристики свободных экономических зон. Статья гласит, что «Статус, типы, сроки, условия создания свободных экономических зон, порядок упрощенного въезда и выезда иностранных граждан на территорию свободной экономической зоны, порядок упрощенных таможенных и налоговых льготных режимов, соответствующий режим функционирования конкретно созданной свободной экономической зоны на определенной территории (участке) Республики Таджикистан, определяются положением этой зоны, которое разрабатывается местными исполнительными органами государственной власти и администрацией свободной экономической зоны. При разработке указанного Положения местные исполнительные органы государственной власти и администрация свободной экономической зоны основываются на действующем законодательстве Республики Таджикистан и настоящем Положении о свободных экономических зонах в Республики Таджикистан».

Как видно из данного абзаца существует слово «типы», но положение не предусматривает типы свободных экономических зон, то есть данный подзаконный нормативный акт не предусматривает разных функциональных типов СЭЗ, что является недостатком данного постановления.

Надо отметить, ещё один важный факт, что вышеуказанный подзаконный акт и последующие нормативные акты в области регулирования свободных экономических зон, практически базировались на старом законе о свободной экономической зоне, который утратил юридическую силу. Исходя, из сказанного существуют определённые противоречия между нормами действующего закона о свободных экономических зонах в Республике Таджикистан от 2011 года и принятыми положениями о свободных экономических зонах, которые действуют на территории Республике Таджикистан.

Вышеуказанные положения, которые определяют организационные, правовые, и экономические основы деятельности СЭЗ, предусматривают экономические типы этих зон, то есть характер экономической деятельности, что по терминологии не соответствует действующему законодательству о СЭЗ.

В старом законе в статье 4 предусматривается типы свободных экономических зон. В части второй данной нормы указывается, что «функциональный тип свободных экономических зон определяется целями ее создания и направлением инвестиционной деятельности в свободных экономических зонах. В свободных экономических зонах могут развиваться производственные, научно-технологические, экспортные, импортные, торговые, туристическо-рекреационные, инвестиционные, биржевые, страховые, банковские и иные виды деятельности, предусмотренные законодательством Республики Таджикистан». Как видно в указанной норме предусматривается более 10 тип свободных экономических зон. В новом законе в статье 5 предусматривается 4 типа экономических зон. В части 2 данной статьи говорится, что «создаются свободные экономические зоны следующих типов: промышленные (производство промышленной продукции); торговые и коммерческие; сервисные; инновационные, научно-исследовательские, внедренческие».

В старом законе о свободных экономических зонах в статье 4 не раскрывается сущность указанных типов свободных экономических зон. В новом действующем законодательстве о свободных экономических зонах в статье 5 раскрывается определение и экономическая функциональность указанных типов свободных экономических зон.

Мы предлагаем внести изменения в положениях СЭЗ в части определения типов, то есть характер экономической деятельности СЭЗ и соответствовать статье 5 действующим законодательствам о СЭЗ РТ.

Исходя из установки нормы данного положения можно сказать, что СЭЗ на территории РТ формируются на основе публичных норм и полностью контролируются уполномоченными органами государственной власти, точнее администраций данной зоны.

Другой и наиболее важным вопросом является определения статуса свободных экономических зон. Во второй главы данного положения определяется статус свободных экономических зон. Статус свободной экономической зоны формируется ее границами, законодательной базой, бюджетом зоны, собственными органами управления, особыми правовыми и льготными режимами.

Земля свободной экономической зоны является исключительной собственностью государства. Как было указано выше СЭЗ в РТ формируются за счет государственных программ и бюджета, и поэтому, они относятся по большей части к публичному праву, но это вопрос только касается формирования, а ведение предпринимательской деятельности регулируется нормами частного права. Если исходит из общих норм то становится ясно что нормы публичного права преобладают над нормами частного права.

Анализ выше приведённых норм и подзаконных актов касательно вопросов регулирования свободных экономических зон на территории Республика Таджикистан показывает, что общий режим регулирования хозяйственной деятельности в Таджикистане остается императивным и практически пресекает создания СЭЗ на частной основе. Здесь существует свои проблемы касательно диспропорционально высокого налоговой бремени в секторах производящих несырьевой продукции и продолжает оставаться неблагоприятным для инноваций, а также необходимым комплексное улучшение законодательной, административной и регуляторных сфер.

Политическая и экономическая ситуация Таджикистана в начале двухтысячных годов потребовала выработку единых подходов к проблеме государственного регулирования и процесса создания свободных экономических зон, основанных на конкретных задачах реформирования и развитие накопленного мирового опыта.

Правительства Таджикистана развивала свою промышленную политику на основе определённых комплексных мер, которые были направлены на повышение конкурентоспособности национальных компаний на внутреннем и внешнем рынках. Для достижения этих целей правительством Республики Таджикистан был разработан ряд нормативные акты, которые создавали благоприятные условия для динамичного развития и реализации фактических и потенциальных конкурентных преимуществ как на внутреннем рынке так и на внешних рынках.

По идеи, свободные экономические зоны являются тем экономическим факторам, которые способствуют формированию инновационной продукции и развитию внутреннего экономического потенциала, что так остро нуждается наша страна. Создание свободных экономических зон во многом способствовали для достижения этих целей. Эффективное регулирование свободных экономических зон стали первым шагом для развития экономического потенциала Таджикистана, привлечение иностранных инвестиций и предоставление широкого спектра возможностей для ведения предпринимательской деятельности.

Итак, принятие закона Республики Таджикистан “О свободных экономических зонах” внесло определенные изменения в национальное законодательство,

регулирующие вопросы правоотношения, связанные с созданием и функционированием этих зон. Прежде всего, эти изменения затронули понятия СЭЗ.

В пункте втором и девятом статьи 3 закона Республики Таджикистан “О свободных экономических зонах” устанавливаются, приоритетные цели создания свободных экономических зон в Республике Таджикистан. Вышеназванные цели направлены для активизации внешнеэкономических и региональных отношений и предоставления благоприятных условий для привлечения инвестиций в реальный сектор экономики.

Вышеназванный закон имеет следующие положительные моменты:

-Ограничения в территории, где осуществляется деятельность свободной экономической зоны, что позволит упростить процедуру обустройство территорий и позволяет вести более эффективное управление и контроля за деятельностью предприятий уполномоченными органами государственной власти;

-Централизованная система управления. В части 3 статья 13 закон о свободных экономических зонах предусматривает, что уполномоченный государственный орган по свободным экономическим зонам и администрация свободных экономических зон составляют единую централизованную систему управления свободными экономическими зонами;

-Установление особого правового режима субъектам осуществляющие предпринимательскую деятельность в пределах экономических зон. Статья 1, часть 2 данного закона гласит “**специальный правовой режим свободной экономической зоны** – совокупность правовых норм, устанавливающих специальные условия осуществления налогообложения, валютного обращения, таможенного режима, трудовых отношений и иные условия на территории свободной экономической зоны;

-Установление специальных законных привилегий для субъектов свободных экономических зон, то есть предоставление налоговых и таможенных льгот;

-Процедуры предоставления земельных участков в пользование субъектам свободных экономических зон и установления правил землепользования.

-Предоставление широкого спектра государственных гарантий для субъектов, осуществляющих предпринимательскую деятельность в пределах свободных экономических зон в Республике Таджикистан. Круг гарантий предусмотрен в статье 12 данного закона;

Все перечисленные положительные моменты указывают на эффективное регулирование свободных экономических зон и беспрепятственное осуществление хозяйствующим субъектом свои предпринимательские и инвестиционные цели.

Из вышесказанного можно сделать вывод, что законодательная база, которая определяет основы создания, функционирования и ликвидация свободных экономических зон на территории Республики Таджикистан сформировалась в полном объёме и можно предполагать, что данная нормативная база будет способствовать динамичному развитию свободных экономических зон на территории Республики Таджикистан.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О свободных экономических зонах // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011 г., № 3, ст. 167.Закон Республики Таджикистан от 02.01.2019 г., № 1581

2. Положение свободной экономической зоны "Панч" Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 29.10.2008 года №1147

3. Положение свободной экономической зоны «Дангара» . Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20.01.2010 года, №1545.

4. Положение свободной экономической зоны «Ишкошим» Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 января 2010 года №1545

5. Положение свободной экономической зоны «Согд» Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 29.10.2008 года № 1146

6. Постановление Совмина СССР от 02.12.1988 г. № 1405 «О дальнейшем развитии внешнеэкономической деятельности государственных, кооперативных и иных общественных предприятий, объединений и организаций» //Свод законов СССР, т. 9. - С.50-35.

7. Правительство Республики Таджикистан Постановление от 2 июля 2005 года №235 "О Положении о свободных экономических зонах в Республике Таджикистан"

8. Флоря О.В. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в особых экономических зонах. дисс... канд. юрид. наук. Москва. 2011. – 169 с.

АСОСҲОИ МЕЪЁРИ-ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҚУРБОНОВА МАНИЖА НОСИРОВНА,

унвончуи кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир 33.
Тел.: (+992)-934-69-77-71, E-mail: manizha.kurbanova.88@mail.ru.

Дар мақола доираи муайяни асосҳои ҳуқуқӣ, ки ташиқил, фаъолият ва барҳамдиҳии минтақаҳои озоди иқтисодиро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мекунанд, баррасӣ шудааст. Муаллиф, қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии раванди минтақаҳои озоди иқтисодиро таҳлил намуда, муайян менамояд, ки фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба меъёрҳои қонуне, ки эътибори ҳуқуқии худро гум кардааст, асос ёфтааст. Сухан дар бораи муайян кардани навъҳои МОИ меравад. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки ба муқаррароти ҷорӣ минтақаҳои озоди иқтисодӣ тағйиру иловаҳо ворид карда, ба типҳои фаъолияти ин минтақаҳо ба қонунгузории амалкунанда дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат карда шаванд.

***Калидвожаҳо:** минтақаи озоди иқтисодӣ, қонунгузорӣ, санадҳои зерқонунӣ, имтиёзҳо, низоми ҳуқуқӣ, намудҳо, қарор, низомнома.*

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE FUNCTIONING OF FREE ECONOMIC ZONES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KURBONOVA MANIZHA NOSIROVNA,

applicant of the Department of Law and Comparative Law of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir st.
Phone: (+992) 98-718-85-80. E-mail: manizha.kurbanova.88@mail.ru.

The article discusses a certain range of legal framework governing the creation, operation and liquidation of free economic zones on the territory of the Republic of Tajikistan. The author, analyzing the laws and regulations governing the process of free economic zones, establishes that the activities of free economic zones are based on the norms of the old law, which has lost its legal force. It is about defining the types of SEZ. The author proposes to amend the current provisions of free economic zones and comply with the type of activity of these zones with the current legislation on free economic zones of the Republic of Tajikistan.

***Key words:** free economic zone, legislation, by-laws, benefits, legal regime, types, resolutions, regulations.*

ИЛМҲОИ СИЁСӢ - ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 66.01+26.22

**ҶОЙГОҲ ВА АҲАМИЯТИ МАСЪАЛАҲОИ ВОБАСТА БА ОБ ДАР
МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИДАВЛАТӢ**

ҚУВВАТЗОДА САЙДУЛЛО ЗУВАЙД,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, Ҷумҳурии Таджикистан, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел: (+992) 907-80-00-71. E-mail: sqz_0085@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур ҷойгоҳ ва аҳамияти масъалаҳои вобаста ба об дар муносибатҳои байнидавлатӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар натиҷаи таҳлил нишон дода шудааст, ки аксари давлатҳои дунё дорои захираҳои оби муштарак буда, ҳавзаҳои ягонаи обӣ доранд. Шумораи зиёди дарёҳои фаромарзӣ ва ҳавзаҳои ягонаи обӣ боиси ба вучуд омадани ҳамширикӣ ва ташаккули муносибатҳои байнидавлатӣ чиҳати истифодаи оқилона ва одилонаи захираҳои об гардидааст. Дар ин самт давлатҳои дунё ҳамкориҳои зичро миёни ҳам ба роҳ монда, дар доираи ҳусни ҳамҷаворӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд аз захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ истифода менамоянд. Бо назардошти он, ки дар дунё давлатҳои дорои мустақилияти обӣ хеле каманд ва аксари кишварҳои ҷаҳон вобастаи оби дарёҳои фаромарзӣ мебошанд, чунин ҳолат рушди дипломатияи обро ногузир гардонидаст. Ҳамзамон, давлатҳо дар заминаи истифодаи муштаракӣ фазо ва роҳҳои обӣ ба рушди босуръати тиҷоратию иқтисодӣ ва коммуникатсионӣ дастёб гардидаанд. Роҳҳо ва бандарҳои обӣ дар равобити байнидавлатӣ ва интиқоли молу маҳсулот аҳамияти бузург доранд.

Фазои обӣ ҳамчунин аҳамияти баланди ҷарбӣ-сиёсӣ низ дошта, актёрҳои ҷаҳонӣ бисёре аз ҳадафҳои геосиёсии худро тавассути нерӯҳои ҷарбӣ – баҳрии худ пиёда месозанд. Дар ин баробар дарёҳо ба сифати сарҳади давлатӣ низ дар ташаккули муносибатҳои байнидавлатӣ ҷойгоҳ ва аҳамияти махсусро касб намудаанд.

Калидвожаҳо: об, давлат, муносибатҳои байнидавлатӣ, сарҳад, ҳамкорӣ, ҳамкорӣ дар соҳаи об, шарикӣ, дарё, дарёҳои фаромарзӣ, дарёҳои марзӣ, фазои обӣ, Осиеи Марказӣ, дунё, роҳҳои обӣ, бандар, пойгоҳи ҷарбӣ –баҳрӣ, дипломатияи об, мустақилияти обӣ, вобастагии обӣ.

Об ҳамчун сарвати табиӣ дорои хусусиятҳои хосаи худ буда, бо ин хусусиятҳо аз дигар сарватҳои табиӣ ба кулли тафовут дошта, аҳамияти баланди сиёсиро касб намудааст. Яке аз хусусиятҳои махсуси об дар он зоҳир мегардад, ки доим дар ҳаракат ва гардиш буда, дар фазо ва ҳудуди муайян маҳдуд намегардад. Ин хусусият боиси ба вучуд омадани дарёҳои фаромарзӣ гардидааст, ки давлатҳо ва минтақаҳо ба ҳам мепайванданд ва муносибатҳои байнидавлатию минтақавӣ ва байналмилалиро дар соҳаи об ба вучуд овардаанд.

Аммо, аз чиҳати таърихӣ назар кунем дар асл дарёҳо ҳамон дарёҳои ягонаанд, ки дар соҳили онҳо дар давраҳои муайяни таърихӣ дар ҳудудҳои муайян давлатҳои гуногун ба вучуд омадаанд. Яъне, дарёҳо ҳудуди давлатҳо убур намекунанд ва баръакс дар соҳили як дарё халқу миллатҳои гуногун давлатҳои алоҳида бунёд намудаанд. Дарёҳо пеш аз пайдоиши давлатҳо вучуд доштаанд. Дарёҳо таърихан дар маҷрои худ равонанд ва давлатсозонро зарур аст, ки эҳтиёҷоти худро ба об бо назардошти имкониятҳои дарёҳо ба инобат гиранд ва ҷомеаи давлати хешро мувофиқ ба он бунёд созанд. Яъне дарёҳо сабаби ба вучуд омадани давлатҳо, рушду пешрафти халқу миллатҳо ва дар маҷмӯъ тамаддуни башарӣ мебошанд.

Дар дунё имконияти милликунони дарёҳои фаромарзӣ бисёр маҳдуд ва дар аксари мавридҳо ғайриимкон аст. Ҳеч як давлати дунё имкони пурра гирифтани садди

роҳи ин ё он дарёи фаромарзиро надорад. Пурра бастани садди роҳи дарёҳо боиси ба вучуд омадани мушкилотҳои азими экологӣ, халадоршавии мувозинати табиӣ ва ба вучуд омадани офатҳои табиӣ хавфнок мегардад. Ин амал маъноӣ мубориза бо табиат ва қонунҳои табииро дорад, ки дар пайи он пеш аз ҳама ҳуди инсон ҳамчун як мавҷудоти табиат нест мешавад.

Аз ин рӯ, вақте дар соҳили як дарё давлатҳои мухталиф бунёд мегарданд бояд пеш аз ҳама механизми истифодаи дурусти он бар нафъи тамоми давлатҳо коркарду истифода шавад ва ҳаққи ҳар як давлат мушаххасан муайян карда шавад. Аммо дар тӯли таърих то кунун чунин механизм коркард нашудааст. Чунки то қарни 20 дар дунё мушкилоти қиддӣе вобаста ба об вучуд надошт ва таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ вобаста ба ин масъала кам буд. Аз ҷиҳати дигар арзиши иқтисодии об ҳамчун сарвати табиӣ дар муносибатҳои байнидавлатӣ муайян нашудааст. Дар ҳолати кунунӣ бо сабаби мураккаб гардидани масоили вобаста ба об ин масъала дар рӯзномаи сиёсии ҷаҳон афзалияти аввалиндараҷа пайдо карда, ҷойгоҳи махсус дорад.

Тибқи маълумоти мавҷуда обҳои фаромарзӣ 60 дарсади ҷараёни оби ширини ҷаҳонро ташкил медиҳанд ва 153 кишвар ҳадди аққал яке аз 286 ҳавзаи дарёҳо ва кӯлҳои баҳрӣ ё яке аз 592 обҳои сарҳадии фаромарзӣ доранд[1].

Дар дунё танҳо як гурӯҳи хурди давлатҳо дорои захираҳои бойи об мебошанд, аммо қисми захираҳои оби онҳо низ маҷрои дарёҳои фаромарзӣ срашма мегирад. Дар байни онҳо Бразилия бо 8233 км³ (ҳиссаи маҷрои фаромарзӣ 34,2%), Федератсияи Россия бо 4508 км³, (4,3%), ИМА бо 3051 км³, (8,2%), Канада бо 2902 км³, (1,8%), Индонезия бо 2838 км³, (0%), Чин бо 2830 км³, (0,6%), Колумбия бо 2,132 км³, (0,9%), Перу бо 1913 км³, (15,5%), Ҳиндустон бо 1880 км³, (33,4%), Ҷумҳурии Демократии Конго бо 1283 км³, (29,9%) мавқеъи асосиро касб намудаанд.

Тавре рақамҳо гувоҳи медиҳанд, кишварҳои дорои захираҳои басандаи обӣ низ қисми муайяни онро аз дарёҳои фаромарзӣ мегиранд, ки он аз кадом як кишвари дигар сарчашма мегирад.

Дар ин баробар, дар дунё кишварҳои вучуд доранд, ки аз ҷиҳати дастрасӣ ба захираҳои об вобастаи давлатҳои дигар ҳастанд. Вобастагии бештар ба об аз қаламрави кишварҳои ҳамсоя Кувайт (100%), Туркменистон (97,1%), Миср (96,9%), Мавритания (96,5%), Маҷористон (94,2%), Молдова (91,4%), Бангладеш (91,3%), Нигер (89,6%), Нидерланд (87,9%) Ўзбекистон (77,4%), Озарбойҷон (76,6%), Украина (62%), Латвия (52,8)%, Беларуссия (35,9%), Литва (37,5%), Қазоқистон (31,2%), Тоҷикистон (16,7%), Арманистон (11,7%), Гурҷистон (8,2%), Федератсияи Россия (4,3%), Эстония (0,8%) доранд[2].

Чунин ҳолати гидрографӣ вобастагии байниҳамдигарии давлатҳоро аз якдигар зиёд намуда, водор месозад, ки роҳу усулҳои ҳамкорӣ натиҷабахшро ҳам ба манфиатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ худ ва ҳам ба нафъи табиат ба роҳ монанд.

Махсусан, дар шароити тағйирёбии иқлим, кам гардидани захираҳои оби нӯшокию кишоварзӣ мубрамияти дарёфти роҳу усулҳои ҳамкорӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои обро миёни давлатҳо боз ҳам меафзояд.

Камшавии захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ боис мегардад, ки ҳаҷми оби ин дарёҳо танҳо ба талаботи кишварҳои болооб басанда бошад. Дар чунин сурат давлатҳои поёноб ба мушкилоти норасоии об дучор гардида, муносибатҳои байнидавлатӣ халалдор мегарданд.

Ҳамкорӣ байнидавлатӣ дар самти истифодаи обҳои фаромарзӣ ҳамзамон ҷиҳати хоҳиш додани пайомадҳои манфии тағйирёбии иқлим, ки пеш аз ҳама ба захираҳои оби фаромарзӣ таъсир мерасонад мусоидат менамояд. Тавофуқҳои ҳамкорӣ дар ҳавзаҳои

фаромарзӣ барои беҳтар мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда имкон дода, дар навбати худ тавассути мубодилаи маълумот ва фазои банақшагирӣ метавонад ба суботи сиёсӣ ва рушди устувор дар сатҳи минтақавӣ мусоидат намояд. Ва баръакс, набудани ҳамкорӣ хатари чиддӣ дар роҳи расидан ба ҳадафҳои рушди устувор ва пешгирии хавҳои таъсири тағйирёбии иқлим мебошад.

Тибқи маълумотҳо дар давоми 50 соли охир дар ҷаҳон вобаста ба истифодаи муштаракӣ обҳои дарёҳои фаромарзӣ беш аз 500 низоҳои байналмилалӣ ва тақрибан 40 даъвои тарафайн миёни давлатҳо, ки боиси ба вучуд омадани хушунат ва зуроварӣ гардидаанд ба қайд гирифта шудааст. Ҳамзамон, тибқи маълумоти Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Академияи илмҳои Русия, дар тӯли 50 соли охир 1228 ташаббуси муштарак миёни давлатҳо вобаста ба истифодаи дарёҳои фаромарзӣ ба қайд гирифта шудааст. Аз ҷумла, дар ин давра барои истифодаи мақсаднок ва сарфакоронаи дарёҳои фаромарзӣ зиёда аз 160 (дар маҷмӯъ зиёда аз 200) созишномаҳо миёни давлатҳо баста шудаанд. Мувофиқи маълумоти СММ, дар тамоми таърихи инсоният зиёда аз 3600 созишномаҳо вобаста ба об баста шудаанд, ки аксарияти онҳо ба масоили роҳҳои обӣ, сарҳадҳои обӣ, моҳидорӣ марбутанд. Аз миёнаҳои асри XIX оғоз гардида, мазмуни асосии созишномаҳои басташударо, ки зиёда аз 400 ададро ташкил мекунанд истифодаи дурусту оқилона ва танзими захираҳои об, махсусан дарёҳои фаромарзӣ ташкил менамояд[3].

Дар таърих ва ҷаҳони муосир нофаҳмиҳо, гуногунандешӣҳо, баҳсу мунозираҳо, таҳдидҳо, хатарҳо, эътирозҳо, хушунатҳо мушкилҷодкуниҳо, нофаҳмоиҳо, бархурди андешаҳо ва манфиатҳо, даъвоҳо, воқӯнишҳо, фишоровариҳо миёни давлатҳо доир ба истифодаи муштаракӣ обҳои фаромарзӣ бисёр ба назар мерасанд, аммо ҷангҳои бевосита, махсусан дар ҷаҳони муосир ба қайд гирифта нашудаанд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки аз соли 1951 то имрӯз 1800 ҳолатҳои гуногун вобаста ба истифодаи обҳои дарёҳои фаромарзӣ ба қайд гирифта шудааст, ки 67,1% онро ҳамкориҳо миёни давлатҳо ташкил медиҳанд. Ҳолатҳои дигар вобаста ба сифати об, миқдор ва инфрасохтори обрасонӣ, тақсимои об мебошанд, ки миёни давлатҳо гуногунандешӣ ва ихтилофҳои муътадилро ба вучуд овардаанд[3].

Тибқи арзёбии пайваستاи қоршиносон ҳолатҳои бухрони обӣ дар ҷаҳон таҳдиди бузургтарине маҳсуб меёбад, ки ҷомеаи башарӣ дар даҳсолаҳои оянда ба он рӯ ба рӯ мегардад. Тибқи пешгӯиҳо дар ин муддат бо сабаби афзоиши аҳоли, рушди иқтисодӣ ва тағйирёбии тарзи ҳаёт талабот ба об тақрибан 10% дар як сол зиёд мегардад. Дар пайи ҷунин ҳолат ва пайомадҳои манфии раванди тағйирёбии иқлим мушкилотҳои бузургтарини хусусияти умумисайёравидошта ба вучуд меоянд[4].

Тибқи маълумотҳои ҷойдошта аз се ду ҳиссаи аҳолии ҷаҳон аллакай дар минтақаҳои зиндагӣ мекунанд, ки камаш як моҳ дар як сол мушкилоти норасоии обро аз сар мегузаронанд[5]. Дар ин самт масъалаи дигар ифлосшавии захираҳои об мебошад. Ифлосшавӣ таҳдиди чиддӣ ба захираҳои об буда, бад шудани сифати об ба саломатии инсон, муҳити зист ва рушди устувор таъсири манфӣ мерасонад. Ҳар гуна воқӯниш ба ин мушкилот ва таҳдидҳо бояд ба инобат гирифта шавад, ки 153 кишвар дарёҳо, кӯлҳо ва обанборҳои фаромарзӣ доранд. Ҳавзаҳои фаромарзӣ беш аз 2,8 миллиард аҳолии ҷаҳон (42 Ҷоизи аҳолии ҷаҳон), 62 миллион км² масоҳати замин (42 Ҷоиз) ва 54 Ҷоизи маҷрои дарёҳои ҷаҳонро ташкил медиҳанд[6].

Ҷойгоҳ ва аҳамияти масъалаҳои вобаста ба об дар муносибатҳои байнидавлатӣ аз ҷандин лиҳоз зоҳир гардида, маҷмӯи соҳаҳои фаро мегирад. Мақоми аввалиндарачаро дар ин самт дарёҳои фаромарзӣ касб менамоянд, ки аксари давлатҳои дунёро ба ҳам пайваستاанд. Тавре аз рақамҳои дар боло дарҷгардида маълум аст, аксари давлатҳои

дунё муносибатҳои дучонибаю бисёрҷонибаро миёни ҳам дар ин самт ба роҳ мондаанд ва ҷиҳати истифодаи муштараки захираҳои оби ҳавзаҳои ягона фаъолияти мутақобилан судманд доранд.

Масъалаи дигар ҳамкориҳои тичоратӣ дар ин самт мебошад, ки аксари кишварҳои дунё ҳамкориҳоро миёни ҳам дар самти истифодаи муштараки бандарҳо ва роҳҳои обӣ ба роҳ мондаанд. Бандарҳо ва роҳҳои обӣ дар баробари таъмини рушди бемайлони тичорати ҷаҳонӣ ва боркашонӣ, инчунин дар густариш ва ҳамшарикии давлатҳо низ ҷойгоҳи шоиста доранд.

Дар шароити имрӯз бандарҳо ва роҳҳои обӣ дар рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, гардиши молу маҳсулот, ҳамгирии ҷаҳонӣ ва тақвияти ҳамкориҳои байнидавлатию байналмилалӣ аҳамияти бузург доранд. Роҳҳои обӣ арзонтарин ва мусоидтарин воситаи коммуникатсионӣ маҳсуб ёфта, давлатҳои дорои роҳҳои обӣ зуд ба рушди иқтисодии худ дастёб гардидаанд.

Ҷойгоҳи маҳсусро дар ин самт масъалаҳои ҷарбӣ - сиёсии фазои обӣ ташкил менамояд. Нерӯҳои ҷарбӣ – баҳрӣ қисми таркибии қувваҳои мусаллаҳи кишварҳои ҷаҳонро ташкил дода, асоси иқтидор ва қудрати ҷарбии акторҳои ҷаҳониро ташкил менамояд. Пойгоҳҳои ҷарбӣ воситаи асосии муборизаҳо ва таъсиррасонии геополитикии байниҳамдигарии абарқудратҳои ҷаҳон мебошад. Аз ҷиҳати феврият, зудамалӣ, иқтидор, тарҳи низомӣ нерӯҳои ҷарбӣ – баҳрӣ назар ба дигар навъҳои қувваҳои мусаллаҳ пешрафта ва стратегӣ мебошад. Акторҳои ҷаҳонӣ низ қудрати асосии худро маҳз дар ҳамин навъи қувваҳои мусаллаҳ мебинанд. Яъне, аз ин лиҳоз фазои обӣ ҳамчун фазои ҳоси геополитикӣ аҳамияти фавқулодда муҳим дар таъмини амнияти ҷаҳонӣ дорад.

Дар муносибатҳои байнидавлатӣ дарёҳои марзӣ низ ҷойгоҳ ва аҳамияти хоса доранд. Қисми муайяни марзи миёни давлатҳои дунёро дарёҳо, кулҳо ва баҳру укёнусҳо ташкил менамоянд. Дарёҳои марзӣ ҳамчун сарҳади давлатӣ дар ташаккули ҳамҷонибаи муносибатҳои муштараки давлатҳои ҳаммарз ҷойгоҳи шоиста доранд. Имрӯз дар сатҳи ҷаҳон зиёда аз 331 дарёҳои марзӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки садҳо ҳазор километр марзи миёни давлатҳоро муайян сохтаанд. Дарёҳои марзӣ ҳамчун сарҳади табиӣ назар ба марзҳои муқаррарӣ дар таъмини амнияти суботи байнидавлатӣ боэтиодтар ва хароҷоти камтарро тақозо менамоянд. Ҳамзамон, миёни кишварҳои дорои марзи обӣ, маҳсусан аз ҳисоби дарёҳои марзӣ баҳсу ихтилофҳо ва низоъҳои сарҳадӣ камтар рӯх медиҳанд. Аломатгузории сарҳади давлатӣ, ки онро дарёи марзӣ муайян намудааст тибқи Шартномаи сулҳи Версал[7] миёни давлатҳои ҳаммарз ба роҳ монда мешавад.

Мувофиқи шартномаи мазкур дарёи сарҳадӣ дарёест, ки як давлатро аз дигараш ҷудо мекунад. Агар ин гуна дарё киштигард набошад, хатти сарҳад одатан аз мобайни дарё ё мобайни шохай асосии он, агар зиёда аз як бошад, кашида мешавад. Агар дарё киштигард бошад, пас хати сарҳадӣ дар мобайни ба истилоҳ талвеги фарвейри асосии дарё кашида мешавад. Шартномаи сулҳи Версал дар танзими муносибатҳои байнидавлатӣ вобаста ба мушаххассозии сарҳади давлатӣ дар доираи дарёи марзӣ аҳамияти баланд дошата, принсипҳои пешбининамудаи он аз ҷониби кишварҳои ҷаҳон пазируфта шудааст.

Дар Осиеи Марказӣ низ дар пайи ҳамбастагии обии кишварҳои он, муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавӣ дар самти истифодаи муштараки захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ ба роҳ монда шудааст. Дар ин минтақа захираҳои об нобаробар ҷойгир шуда, давлатҳои худуди он ба кишварҳои болооб ва поёноб ҷудо мешаванд. Ба давлатҳои болооб Тоҷикистону Қирғизистон ва ба давлатҳои поёноб Ўзбекистону Туркменистон

ва Қазоқистон дохил мешаванд. Захираҳои оби минтақа дар ҳудуди давлатҳои болоб ташаккул ёфта, истифодабарандаи асосии он кишварҳои поёноб мебошанд.

Тибқи маълумоти мавҷуда зиёда аз 54,6% захираҳои оби Осиёи Марказӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ташаккул меёбанд. Аммо Тоҷикистон аз он ҳамагӣ аз ҳисоби дарёи Сир 7% ва аз ҳисоби дарёи Ому 15,2% истифода менамояд.

Аммо давлатҳои дигари Осиёи Марказӣ дар самти истифода ва истеъмоли захираҳои оби дар Тоҷикистон ташаккулёбанда мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Масалан саҳми давлатҳои минтақа дар ташаккулёбии захираҳои оби ҳавзаи баҳри Арал чунин аст: Қирғизистон -25,3%, Узбекистон 7,6%, Қазоқистон 3,9%, Чин ва Покистон дар якҷоягӣ 5,4%[8].

Аммо истифода ва истеъмоли захираҳои обии минтақа тамоман нишондоди дигар аст. Дар асоси меъёрҳои муқараргардидаи даврони шӯравӣ аз захираҳои оби дарёи Сир Ўзбекистон 50,5%, Қазоқистон 42% ва Қирғизистон 0,5% истифода ва истеъмоли менамоянд.

Аз захираҳои оби дарёи Ому бошад Ўзбекистон 42,2%, Туркменистон 42,3% ва Қирғизистон 0,3% истифода менамоянд[9].

Масоили байнидавлатӣ ва минтақавӣ доир ба дарёҳои фаромарзӣ дар Осиёи Марказӣ асосан баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва соҳибистиклол гардидани кишварҳои минтақа ба вучуд меоянд. То ин давра масъалаи мазкур дар асоси сохтори ягонаи обию энергетикӣ минтақавӣ ба роҳ монда шуда буд, ки ҳеҷ мушкилоте ба вучуд намеомад. Аз аввали соли 1990 сохтори ягонаи обию энергетикӣ минтақавӣ рӯ ба таназул ниҳода, давлатҳои соҳибистиклоли минтақа ҳар кадом пайи ҳифзи манфиатҳои миллии худ кӯшиш менамуданд. Дар натиҷа кишварҳои болооб аз ҳаққи маводҳои сӯзишвории худ, ки аз ҷониби давлатҳои поёноб бар ивази таъминот бо об дар давраи кишти кори кишоварзӣ ҷуброн мешуд маҳрум гардиданд. Дар пайи он кишварҳои болооб дар ҳолати ноговори энергетикӣ ва таъминот бо маводи сузишворӣ монданд. Ин ҳолат кишварҳои мазкурро водор сохт, ки иқтисодии гидроэнергетикӣ худро тақвият бахшанд.

Тавре таъкид гардид, масъала сари он аст, ки захираҳои оби минтақа асосан дар давлатҳои болооб ташаккул меёбанд, аммо истифодабарандаи асосии он кишварҳои поёноб мебошанд.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон низ ҳамасола аз 8 то 14 километри кубӣ захираҳои оби минтақавӣ Осиёи Марказӣ ташаккул меёбад, ки аз он Афғонистон ҳамагӣ наздик ба 1,5 -2,0 километри кубӣ онро истифода менамояд.

Қисми таркибии сиёсати оби кишварҳои минтақавӣ Осиёи Марказиро ҳамроҳсозии муносибатҳои байнидавлатӣ дар самти истифодаи соҳавии захираҳои оби минтақа ташкил менамояд. Кишварҳои болооби минтақа манфиатдори истифодаи захираҳои об бо мақсадҳои гидроэнергетикӣ буда, баръакс кишварҳои поёноб манфиатдори истифодаи ҳарчи бештари захираҳои об дар соҳаи кишоварзӣ мебошанд.

Бо ин мақсад, кишварҳои поёноб ҳанӯз аз замони шӯравӣ ба зиёд намудани масоҳати заминҳои кишоварзӣ ва дар ин замина истифодаи ҳарчи бешари захираҳои об шуруъ намуда буданд. Агар соли 1960 масоҳати заминҳои кишоварзӣ дар ин кишварҳо зиёда аз 4 миллион гектарро ташкил менамуд, пас имрӯз зиёда аз 9 миллион гектарро ташкил менамояд. Дар ин давра дар қаламрави кишварҳои поёноб зиёда аз 100 обанбори калонҳаҷм сохта шудааст, ки ҳаҷми умумии захираи оби онҳо аз масоҳати имрӯзаи баҳри Арал якуним баробар зиёд мебошад. Аз рӯи ҳисобҳои коршиносон, имрӯз дар ҷараёни обёрии зироатҳои кишоварзӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ аз 30 то 60 фоизи об бебозгашт талаф меёбад[9].

Тафовути асосии сиёсати оби кишварҳои болооб аз поёноб дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар он зоҳир мегардад, ки кишварҳои болооб захираҳои обро бо мақсадҳои гидроэнергетикӣ истифода менамоянд ва на ҳаҷм ва на сифати об тағйир намеёбад.

Аммо, дар пайи рушди босуръати демографӣ дар минтақа талабот ҳам ба маводи озӯқа ва ҳам нерӯи барқ беш аз пеш афзуда истодааст. Ин ҳолат истифодаи бештари обро дар ҳарду соҳа тақозо менамояд, ки талаботро болои захираҳои об боз ҳам бештар менамояд. Чунин ҳолат рақобати кишварҳоро ҷиҳати истифодаи захираҳои об бештар намуда, ҳамохангсозии сиёсати кишоварзӣ/аграрӣ ва гидроэнергетикиро дар самти истифодаи захираҳои об миёни давлатҳои минтақа тақозо менамояд. Агар умораи аҳолии давлатҳои Осиёи Марказӣ соли 1956 тақрибан 20 миллион нафарро ташкил меод, имрӯз он наздик ба 70 миллион нафар расидааст.

Дар ин баробар, рушди демографӣ афзоиши талаботи бевоситаи аҳолиро низ ба об зиёд менамояд. Чунин суръати рушди демографӣ ва дар ин баробар коҳишёбии босуръати захираҳои об андешидани тадбирҳои ҷиддио муштараки кишварҳои минтақаро доир ба масъалаи дурнамои таъминот ба об тақозо менамояд.

Мушкилоти дигар дар ин самт тағйирёбии иқлим ва таъсири манфии он ба захираҳои оби минтақа мебошад. Дар Тоҷикистон дар даҳсолаи охир коҳиши чашмраси масоҳати пирахҳо, ки барои тамоми Осиёи Марказӣ муҳиманд, ба мушоҳида мерасад. Тибқи маълумотҳо, дар давоми 70 – соли охир тақрибан 35 фоизи пирахҳои хурдҳаҷми Тоҷикистон талаф ёфтаанд. Аз 13 ҳазор пирахӣ мавҷуда, то имрӯз як ҳазораш нобуд гардидааст[9].

Пирахҳои Тоҷикистон асоси захираҳои оби минтақаро ташкил дода, сарчашмаи асосии ташаккули дарёҳои фаромарзӣ мебошанд. Обшавии босуръати онҳо таҳдид ба амнияти суботи минтақавӣ мебошад. Бо дарназардошти ҳолати мазкур масъалаи коҳиш додани суръати обшавии пирахҳо ва пешгирии ҳарчи бештари он бояд фаъолияти муштараки давлатҳои минтақаро ба вучуд орад. Ин пеш аз ҳама масъалаи байнидавлатӣ ва минтақавӣ маҳсуб меёбад.

Бо дарназардошти он, ки Осиёи Марказӣ дорои захираҳои оби маҳфӯз дар хушкӣ мебошад, дар пайи раванди тағйирёбии иқлим он бо шиддат коҳиш ёфта истодааст. Ҳолати мазкур андешидани тадбирҳои дастаҷамъона ва муштараки ҷониби ҳамаи кишварҳои минтақаи Осиёи Марказиро ҷиҳати дарёфти роҳҳои натиҷабахши ҳифзи захираҳои об тақозо менамояд. Вақте ҳамаи кишварҳои минтақа, алалхусус, кишварҳои поёноб худро болои захираҳои об соҳибҳақ медонанд, пас бояд дар ҳифзи он низ масъулиятшинос бошанд. Тавре таъкид гардид, солҳои охир пирахҳои Тоҷикистон, ки сарчашмаи асосии захираҳои оби минтақа мебошанд бо шиддат коҳиш ёфта истодаанд. Ҳолати мазкур боиси тадриҷан кам гардидани маҷрои оби дарёҳои фаромарзӣ гардида, амнияти обӣ ва дар пайи он амнияти сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаро халадор месозад. Ҳолати мазкур кишварҳои минтақа, махсусан кишварҳои поёнобро водор месозад, ки маблағгузорӣ ва расонидани кумакҳои техникиро дар самти коҳиш додани раванди обшавии босуръати пирахҳо ба кишварҳои болооб ба роҳ монда, онро ба маротиб зиёд намоянд. Ҳифзи захираҳои об шартӣ аввалиндараҷаи ҳифзи субот ва амният дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад.

Адабиёт

1. Прогресс в области трансграничного водного сотрудничества. Показатель 6.5.2 ЦУР на общемировом уровне и необходимость ускорения прогресса по его достижению 2021 год. Сарчашма: file:///C:/Users/user/Downloads/SDG652_2021_Progress_Report_Final_RU_no_layout.pdf (санаи воридшавӣ: 03.09.2021)

2. Форуми ҷаҳонии об. Сарчашма: <https://www.worldwatercouncil.org>. (санаи воридшавӣ 18.02.2020).

3. Ю.Х. Рысбеков. Трансграничное сотрудничество на международных реках: проблемы, опыт, уроки, прогнозы экспертов [текст]. Ташкент, 2009, С.-13-14

4. Всемирный экономический форум, доклад «Глобальные риски — 2020» [Global Risks 2020] (13-е изд., Всемирный экономический форум, 2020 год) [текст]. Источник: file:///C:/Users/user/Downloads/Indicator-652_UNECE_RU.pdf. (дата посвящения 12.02.2021).

5. M. Mekonnen and A. Hoekstra, 2016. Four billion people facing severe water scarcity [«Четыре миллиарда человек сталкиваются с серьезной нехваткой воды»]. Science Advances, Vol. 2, No. 2.

6. ЮНЕП-ДГИ и ЮНЕП, 2016. «Трансграничные речные бассейны: текущее состояние и тенденции изменения» [Transboundary River Basins: Status and trends], с. 2

7. Шартномаи сулҳи Версал аз силсилаи шартномаҳои сулҳест, ки Ҷанги Якуми Ҷаҳониро хотима мегузорад ва он 28 июни соли 1919 дар шаҳри Версали Англия ба имзо расидааст.

8. Куватов С.З. Водная политика Республики Таджикистан в годы государственной независимости: проблемы и перспективы. Автореферат диссертации. С.-15.

9. Муртазаев У. И. Управление водными ресурсами Центральноазиатского региона: проблемы и пути их решения. «Ирфон» - 2016, С. – 26-27.

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ВОДНЫХ ВОПРОСОВ В МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЯХ

КУВВАТЗОДА САЙДУЛЛО ЗУВАЙД,

кандидат политических наук, дотсент кафедры политологии и связь с общественностью

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Саид Носира, 33

Тел.: (+992) 907-80-00-71. E-mail: sqz_0085@mail.ru

В данной статье рассматриваются место и значение водных вопросов в межгосударственных отношениях. Анализ показывает, что большинство стран мира имеют совместные водные ресурсы и единый водный бассейн. Большое количество трансграничных рек и единых водоемов привело к формированию партнерских отношений и формированию межгосударственных отношений по рациональному и равноправному использованию водных ресурсов. В связи с этим страны мира наладили тесное сотрудничество и используют водные ресурсы трансграничных рек в рамках добрососедства и взаимовыгодного сотрудничества. Учитывая тот факт, что в мире очень мало стран с водной независимостью, а большинство стран мира зависят от трансграничных рек, эта ситуация обусловила необходимость развития водной дипломатии. В то же время страны добились быстрого торгово-экономического и коммуникационного развития за счет совместного использования водного пространства и водных путей. Водные дороги и морские порты имеют большое значение в межгосударственных отношениях и перевозке товаров и продуктов.

Вода также имеет большое военно-политическое значение, и мировые акторы преследуют многие свои геополитические цели с помощью своих военно-морских сил. При этом реки как государственная граница имеют особое место и значение в формировании межгосударственных отношений.

Ключевые слова: вода, государство, межгосударственные отношения, граница, сотрудничество, сотрудничество в водной сфере, партнерство, река, трансграничные реки,

трансграничные бассейны, водное пространство, Центральная Азия, мир, водные пути, порт, военно-морская база, водная дипломатия, водная независимость, водная зависимость.

PLACE AND SIGNIFICANCE OF WATER ISSUES IN INTERSTATE RELATIONS

QUVATZODA SAYDULLO ZUVAID,

Candidate of political sciences, dotsent of the department of political science and public relations
Academy of public administration under the
President of Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.
Phone: (+992) 907-80-00-71. E-mail: sqz_0085@mail.ru

This article discusses the place and importance of water issues in interstate relations. The analysis shows that most countries of the world have joint water resources and a single water basin. A large number of transboundary rivers and single reservoirs has led to the formation of partnerships and the formation of interstate relations for the rational and equitable use of water resources. In this regard, the countries of the world have established close cooperation and use the water resources of transboundary rivers within the framework of good neighborliness and mutually beneficial cooperation. Given the fact that there are very few countries with water independence in the world, and most countries of the world depend on transboundary rivers, this situation has necessitated the development of water diplomacy. At the same time, the countries have achieved rapid trade, economic and communication development through the joint use of water space and waterways. Waterways and seaports are of great importance in interstate relations and in the transportation of goods and products.

Water is also of great military-political importance, and world actors pursue many of their geopolitical goals with the help of their navies. At the same time, rivers as a state border have a special place and significance in the formation of interstate relations.

Key words: *water, state, interstate relations, border, cooperation, cooperation in the water sector, partnership, river, transboundary rivers, transboundary basins, water space, Central Asia, world, waterways, port, naval base, water diplomacy, water independence, water dependence.*

УДК: 32.019

ЗУӢУРИ ОМИЛӢОИ ИСЛОМӢ ДАР МИНТАӢАИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ

ӢУСАЙНЗОДА АМИНӢОН БУРИӢОН,

номзади илмӢои сиӢсӢ, муаллими калони

ДонишгоӢи давлатии Кӯлоб ба номи АбуабдуллоӢи РӯдакӢ.

735360, ӢумӢурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16.

Тел.:(+992) 987-93-20-88. E-mail: aminjonsharifov86@gmail.com.

Дар мақолаи худ Ӣузури омилӢои исломиро дар минтақаи Осии МарказӢ таӢлил кардаем. Минтақаи Осии МарказӢ майдони бархӯрди лоиӢаҳои гуногуни фарҳангӢ, сиӢсӢ, иқтисодӢ ва тамаддунӢ мебошад. Гузашти аз ин, минтақаи Осии МарказӢ майдони бархӯрди манфиатҳои геополитикии абарқудратҳои минтақавию ӢаҳонӢ доништа мешавад.

Дар минтақаи Осии МарказӢ миӢни мушкилиҳои Ӣойдошта масъалаи наӢзати ислом ва таъсири омилӢои динӢ низ хеле таъсиргузор аст. Асосан ноустувории сиӢсии кишварҳои Осии МарказӢ дар алоҳидагӢи ва минтақаи мазкур дар маҷмӯъ аз таъсири омилӢои динӢ вобастаанд. Яъне, омилӢои динӢ дар минтақаи мазкур ба омилҳои бесуботкунандаи ӢаӢти сиӢсии Ӣома табдил ёфтааст.

Айни замон дар минтақаи Осии МарказӢ Ӣузури як зумра созмонҳои террористию ифротгароии исломӢ ба мушоҳида мерасад, ки онҳо қасди ташикл намудани хилофати исломиро доранд. Аз Ӣумла, «Ӣизб-ут-Таҳрир», «Ӣаракати исломии Ёзбекистон (Туркистон)», «Ихвон-ул-Муслимин», «Ал-Ӣиҳод», ташиклоти террористи бо ном «Давлати исломӢ», «Ал-Қоида», «Ӣабҳат-ан-Нусра», Ӣунбиши «Толибон», «Ташиклоти террористию экстремисти Ӣизби наӢзати исломии Тоҷикистон» ва Ӣанде дигарон.

ТундгароӢни исломӢ дар минтақаи Осии МарказӢ ташиклкунанда ва паҳнкунандаи асосии исломгароӢи ва терроризм мебошанд. МаӢз яке аз воситаҳои муҳимтарини гасбгароии сиӢсии кишварҳои хориҷӢ дар минтақаи Осии МарказӢ тундгароии исломӢ маӢсуб меёбад, ки он дар ӢаӢти динию мазҳабии кишварҳои мазкур Ӣамчун нерӯҳои иҷтимоию сиӢсӢ ворид гардида, барои мусулмонони ин минтақа барномаҳои иҷтимоию сиӢсии худро пешниҳод намудаанд.

Калидвожаҳо: *дин, Осии МарказӢ, исломгароӢи, тунгароӢи, омилҳо, раванд, ислом, афзалиятҳо, тамоюлҳо, арзишҳо, гурӯҳ, Ӣаҳони муосир, проблема, исломгароӢи, Ӣизбҳо, терроризм.*

Дин дар кишварҳои Осии МарказӢ дар ӢаӢти аҳоли мавқеи муҳим дорад. Ӣарчанд ин гуна баррасӢ баҳснок Ӣам бошад, сатҳи баланди диндории аҳоли дар аксар маврид имкон медиҳад, ки фарҳанг ва анъанаҳои милли Ӣифз карда шаванд. Зеро дар тули Ӣазор соли сипаришуда дини ислом бо фарҳанги халқиятҳои Осии МарказӢ Ӣунон алоқаманд гардидааст, ки дар бисёре аз мавридҳо бо унсурҳои милли мувофиқат менамоянд. Аммо пайдоиши Ӣизбу Ӣаракатҳои тундгаро ва ифротгаро ин Ӣо истисно мебошанд, зеро онҳо Ӣамчун Ӣаҳонбинии динии замони муосир ва Ӣамчун Ӣараёнҳои ғоявӣ динии мустамликадорони Ӣаҳони ислом аз берун ба ин кишварҳои минтақа интиқол дода шудаанд.

Воқеан Ӣам масъалаи сохтори сиӢсӢ ва дунявияти давлатҳои Осии МарказӢ яке аз объектҳои асосии ташиклотҳои террористию ифротгароии исломӢ ба шумор меравад. Қариб Ӣамаи ташиклотҳои мазкур бо мақсади сарнагун намудани низоми сиӢсии мавҷуда, тағйир додани сохтори конститусионӢи ва ташикл намудани давлати исломӢ (дар баъзе мавридҳо ташикл намудани хилофати исломӢ) фаъолият менамоянд.

Айни замон дар минтақаи Осии МарказӢ Ӣузури як зумра созмонҳои террористию ифротгароии исломӢ ба мушоҳида мерасад, ки онҳо қасди ташикл намудани хилофати исломиро доранд. Аз Ӣумла, «Ӣизб-ут-Таҳрир», «Ӣаракати исломии Ёзбекистон (Туркистон)», «Ихвон-ул-Муслимин», «Ал-Ӣиҳод», ташиклоти террористи бо ном

«Давлати исломӣ», «Ал-Қоида», «Қабҳат-ан-Нусра», ҷунбиши «Толибон», «Ташкилоти террористию экстремистии Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон» ва ҷанде дигарон. Тавсеаи ғайриқонунии ҳизбу ҳаракатҳои мазкур агар ҷанде, ки аз омилҳои дохилии кишварҳои мазкур вобаста бошанд ҳам, асосан онҳо дар зери таъсири омилҳои хориҷӣ ғайриқонули мебаранд. Пеш аз ҳама, низомиҳои Ҷумҳурии Арабии Сурия ва Ҷумҳурии Ироқ, низомиҳои Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, муташанниҷ гардидани муборизаи Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Арабистони Саудӣ, аз ҷониби онҳо маблағгузори шудани ғайриқонули як зумра ташкилотҳои ифротгарою террористӣ боиси тавсеаи тундгароии исломӣ мешаванд [7, с. 4].

Муҳаққиқи рус Р.Г. Шамгунов қайд менамояд, ки «давлатҳои Осиёи Марказӣ дар равиши ташаккули ҷомеаҳои демократӣ қарор доранд ва аз рӯи конституцияи ҳамаи онҳо давлатҳои дунявӣ мебошанд. Давлатҳои мазкур барои рушди низоми демократӣ ва рушди иқтисодии миллии худ кӯшиш намуда истодаанд, ки дар ин самт тундгароии исломӣ метавонад ба онҳо мушкилии ҷиддӣ эҷод намояд. Аз ин рӯ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ бо роҳи ҷалби сармояи хориҷӣ, эҳёи анъанаҳои миллии, ташаккули фарҳанги миллии ва тавсеаи ҳамкориҳои минтақавию байналмилалӣ онҳо дар самтҳои мазкур метавонад осебаҳои кишварҳои мазкурро дар муносибат бо омилҳои динӣ (тундгароии исломӣ) коҳиш диҳад» [11, с. 97-98].

Бунёдгароии исломӣ, сиёсатунии он ва минбаъд тундгароии исломӣ дар бисёре аз мавридҳо дар зери таъсири омилҳои берунӣ ба амал омадаанд. Дар ҷунин шароит ба инобат гирифтани равишҳои геополитикии олам хеле муҳим мебошад. Мубориза барои Осиёи Марказӣ, муайян намудани тақдирӣ ояндаи он ва тағйир додани роҳи рушди инкишофи он диққати давлатҳои гуногуни оламро ба худ ҷалб намудааст, ки онҳоро шартан ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст. Ба гурӯҳи аввал давлатҳои дохил мешаванд, ки кишварҳои Осиёи Марказиро меҳоманд давлатҳои исломӣ намоянд. Ба ин гурӯҳи давлатҳои Миср, Арабистони Саудӣ, Ҷумҳурии Исломии Эрон, Аморати Муттаҳидаи Араб, Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Ҷумҳурии Туркияро дохил намудан мумкин аст. Ба гурӯҳи дуюми давлатҳои кишварҳои дохил мешаванд, ки соҳиби дунявии давлатҳои Осиёи Марказиро нигоҳ доштан меҳоманд. Ба ин гурӯҳи давлатҳои баъзе кишварҳои Европавӣ Ғарбӣ, Федератсияи Россия, Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Ҳиндустон, Япония ва давлати Исроилро дохил намудан мумкин аст.

Дар ин маврид Ҳиндустон, Хитой ва Федератсияи Россия барои тақдирӣ ояндаи Осиёи Марказӣ аз ҳама бештар дар ташвишанд. Зеро муташанниҷ гардидани авзои сиёсату динии Осиёи Марказӣ ба ҳаракатҳои ҷудоихоҳони водии Панҷоб ва Кашмир (Ҳиндустон) ва вилоти худмӯхтори Синзян-Уйғури Ҷумҳурии Халқии Хитой метавонанд таъсири амиқ расонанд. Федератсияи Россия бошад дар Осиёи Марказӣ, махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дарозтарин сарҳадро бо Афғонистон дорад, дар муқобили тундгароии исломӣ ва бунёдгароии динӣ мубориза мебарад. Барои ИДМ Ҷумҳурии Тоҷикистон сарҳади ҷанубии он ба шумор меравад, ки он махсусан барои Федератсияи Россия аҳамияти зиёде геополитикӣ ва геостратегӣ дорад [4].

Дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар солҳои 90-ум то як андоза Ҷумҳурии Исломии Эрон таъсиргузр буд. Ҷумҳурии Исломии Эрон дар сиёсату хориҷии худ ба берун интиқол додани инқилоби исломӣ яке аз афзалиятҳои муҳими худ дар минтақаи мазкур мебаранд. Дар давраи ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон ҷунин кӯшишҳо ба харҷ дода шуда буд, аммо ба ғайри Ҷумҳурии Исломии Эрон анҷом наёфт. Ҷумҳурии Исломии Эрон дар давлатҳои дигари Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон низ манфиатҳои сиёсату идеологии худро дорад.

Дар минтақа таъсири Ҷумҳурии Туркия низ баръало ба мушоҳида мерасад. Таъсири Ҷумҳурии Туркия дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар ду самт зоҳир мешавад: якум, Ҷумҳурии Туркия ҳамчун узви СААШ қисме аз лоиҳаи кишварҳои ғарбӣ мебошад, ки дар Осиёи Марказӣ бояд анҷом диҳад; дуум, Ҷумҳурии Туркия идомадиҳандаи анъанаҳои империяи усмонӣ таъсири пантуркизмро дар минтақа ба амал меорад.

Таъсири Афғонистон ба минтақаи Осиёи Марказӣ хеле зиёд аст. Чунин омили таъсиргузор чи дар шароити дар дасти ҷунбиши Толибон қарор доштани ҳукумати Афғонистон ва чи пеш аз сари қудрат дур будини онҳо мавҷудияти худро нигоҳ медорад. Афғонистон ҳамчун субъекти муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳамчун бозингари геополитикӣ дар минтақа он қадар таъсири амиқ расонида наметавонад. Баръакс бозингарони дигаре, ки дар фазои сиёсӣ динии Афғонистон арзи ҳастӣ менамоянд ва ҳузури худро таъмин намудаанд, метавонанд омилҳои ноустуворкунанда ба шумор равад. Бозингарони дар ҳудуди Афғонистон амалкунандаро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: якум, давлатҳое, ки дар Афғонистон манфиатҳои худро доранд; дуум, ҳизбу ҳаракатҳои террористӣ ифротгароие, ки дар ин кишвар озодона фаъолият намуда истодаанд.

Ҷунбиши «Толибон», ки дар ҳудудҳои Афғонистон ҳукмронанд на танҳо аз идеологияи динии худ, ки хусусияти тундгарой дорад, даст намекашад, балки онро ба таври зӯрварона меҳақад, ки бар сари мардуми Афғонистон бор намояд ва инчунин барои паҳн намудани чунин ғояҳо дар кишварҳои Осиёи Марказӣ низ хеле зиёд кӯшиш менамояд. Дар аксар маврид ҷунбиши «Толибон» бо ташкилотҳои дигари ифротгароӣ террористии ҷаҳони ислом робитаи зич барқарор намудааст. Ин аст, ки дар аксар маврид ҳудудҳои Афғонистонро лонаи ташкилотҳои террористӣ ифротгарой номидаанд. Бо дарназардошти ин гуна вазъият, тундгароии исломӣ дар Афғонистон ва вазъияти ноговори ин кишвар ба минтақаи Осиёи Марказӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад [4, с. 272].

Баъзан идеологияи исломгароиро ҳамчун раванди объективӣ ва баъзан раванди субъективӣ меноманд. Дар мавриди аввал онро ҳамчун аксуламал ба бухронҳои иҷтимоӣ иқтисодии ҷаҳони ислом, ҳамчун муқобилият ба фишорҳои берунӣ, ки ба ҷомеаҳои мусулмонӣ равона шудаанд, мефаҳманд. Асосгузори исломгарой дар муқобили лоиҳаи ғарбӣ ба вучуд овардани лоиҳаи исломии рушду инкишофро мақсади асосии худ қарор додаанд. Бинобар ин, исломгарой ҳам хусусияти сиёсӣ ва ҳам идеологӣ дорад [3, с. 19]. Тундгароии исломӣ бошад дар заминаи исломгарой пайдо мегардад. Ҳамаи созмонҳо ва ташкилотҳои ифротгароӣ террористии исломӣ дар заминаи идеологияи исломгарой ташаккул меёбанд.

Ҳамаи ҷомеаҳои мусулмонӣ дар тӯли чанд даҳсолаи охир аз як низомии ҷамъиятӣ ба низомии дигар гузаштаанд, ки натиҷа ва нишонҳои гуногунро соҳиб шудаанд. Дар қисми аввали ҷомеаҳои мусулмонӣ дар шароити дигаргуншавии ҷомеа ва дар натиҷаи гузариш аз як сохтор ба сохтори дигар дини ислом ҳамчун омили динӣ нерӯи ҳукмрон ва идоракунанда гардида бошад, дар қисми дууми ҷомеаҳои мусулмонӣ он унсури муҳимтарини низомии сиёсӣ ҷомеа гардида буд ва дар ҷомеаҳои гурӯҳи сеюм бошад он ба фаъолиятҳои пинҳонии ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро мубаддал гардидааст [9, с. 13].

Барои оне, ки таъсири тундгароии исломӣ дар Осиёи Марказӣ нишон дода шавад ва он ҳамчун таҳдид ба амнияти минтақа асоснок карда шавад, нишон додани хусусиятҳои фаъолияти созмонҳои тундгароӣ исломиро зарур мешуморем. Яке аз ташкилотҳое, ки тундгароии исломиро дар минтақаи мазкур паҳн менамояд, «Ҳизб-ут-Таҳрир» мебошад. Ин ташкилот соли 1952 аз ҷониби илоҳиётшиноси фаластинӣ Тақиуддин ан-Набҳонӣ ташкил гардидааст. Аз рӯзҳои аввали пайдоиши худ ташкил намудани давлати исломӣ ва барқарор намудани Хилофати исломиро мақсади худ қарор дода буд. Дар кишварҳои

Осиёи Марказӣ сарнагун намудани низомҳои сиёсии дунявӣ ва дар ҷойи онҳо ташкил намудани хилофати исломиро ҳадафи худ қарор додааст. «Ҳизб-ут-Таҳрир» дар муқоиса бо дигар ҳизбу ҳаракатҳои ифротгароӣ террористӣ дар раванди мубориза истифодаи зӯровари қобили қабул наметонад. Дар ҷаҳлияти он паҳн намудани адабиёти исломӣ (бунёдгароии исломӣ ва исломгароӣ), таблиғ намудани ғояҳои ифротгароӣ, мағзшӯӣ намудани одамон бештар ба назар мерасад. Аммо дар марҳилаи ниҳой ба амал баровардани инқилоби исломӣ, ки дар он истифодаи зӯроварӣ имконпазир мегардад, ба пайравони худ ваъда дода мешавад [2, с. 189].

«Ҳизб-ут-Таҳрир» бо ғояҳо ва арзишҳои давлати дунявӣ, демократӣ, ҳуқуқӣ ва соҳтори сармоядорӣ ҷомеа муносибати оштинопазир дорад. Барои мисол, ҷаҳолони ин ҳаракати сиёсӣ соҳибқорӣ озода, низомҳои бонқдорӣ ва иқтисоди бозаргониро бинобар он сабабе, ки бо меъёрҳои ислом мувофиқат намекунад, маҳкум менамоянд. Дар масъалаи ҳуқуқу озодаҳои инсон ва шаҳрванд давлати ҳуқуқбунёдро ба он гунаҳкор менамоянд, ки ба занҳо ва дигар қишрҳои ҷомеа ҳуқуқу озодаҳои бештар додаанд. Ба андешаи онҳо демократия ба одамон имкон медиҳад, ки худашон қонунҳоро қабул намоёнд ва дар ҷунун шароит қонунҳои аз ҷониби одамон қабулшуда аз қонунҳои Худо болотар гузошта мешаванд. Ҷаҳолони «Ҳизб-ут-Таҳрир» иброн мекӯнанд, ки дар шароити демократӣ аксариятро ақалият идора менамояд ва аз ин рӯ, дар назди қонун баробарҳуқуқ будани одамон аз байн меравад [6, с. 534].

Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ бори аввал соли 1990 дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ин ҳаракати исломӣ пайдо гардида буд. Аммо оҳиста-оҳиста пайравони он зиёд мегардад. Аз солҳои 1998 сар қарда пайравони ин ҳаракати исломӣ дар кишварҳои дигари минтақа, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пайдо мегарданд.

Новобаста аз он, ки «Ҳизб-ут-Таҳрир» кӯшиш менамояд, то бо роҳи осоишта ба ҳадафҳои сиёсӣ идеологии худ бирасад ва аз методҳои таҷовузқорона истифода наменамоёнд, инчунин муқобили ғасби ҳокимият баромад менамояд, аммо ғояҳои ин ҳизби ифротгароӣ оҳиста-оҳиста мардумро ба сӯи инқилоб роҳнамоӣ қарда истодааст. Махсусан ҳар як аъзои ин ҳизбро сарқардаҳояшон водор менамоянд, ки бояд аз силоҳи оташфишон ва маводҳои тарқанда истифода бурда тавонанд [10, с. 318].

Барои сафарбар қардани захираҳо, ғояпардозони «Ҳизб-ут-Таҳрир» на танҳо лоиҳаи давлати исломиро пешниҳод мекунанд, балки кӯшиш менамоянд, ки ба мардум барои амалҳои дастаҷамъона алайҳи низомҳои сиёсии мавҷуда ғояҳои худро пешниҳод кунанд. Ҷояпардозони ҳаракати мазкур психологияи одамонро хуб медонанд. Онҳо китобхояшонро бо забонҳои гуногуни миллии нашр мекунанд. Китобҳо бо забони содда, вале оддӣ ҷоп қарда мешаванд. Ҷамаи изҳорат аз ҷониби Қуръон зикр қарда шудаанд. Мантиқи ин китобҳо ҷунун аст, ки муаллифон сабабҳои тамоми мушкилоти мардумро нишон медиҳанд ва роҳи ҳалли онҳоро тавассути ҳамроҳ шудан ба «Ҳизб-ут-Таҳрир» пешниҳод мекунанд.

Яке аз созмонҳои террористӣ ифротгароӣ, ки ба амният ва суботи Осиёи Марказӣ таъсири қалон мерасонад, «Ҳаракати исломии Ўзбекистон (Туркистон)» (минбаъд ХИЎ) мебошад. Ҷаҳафи аслии ХИЎ муборизаи мусаллаҳона бо ҳукумати Ислам Каримов ва ташкили давлати исломӣ буд. Аммо дар ибтидои солҳои 2000-ум, ин ҳаракат номи худро ба "Ҳизби Исламии Туркистон" иваз қард ва вазифаи ташкили давлати исломиро дар Осиёи Марказӣ, ки ба он Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон, Ҷумҳурии Туркманистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва музофоти Шинҷони Ҷумҳурии Халқии Хитой дохил мешаванд, гузошт.

Мисли Ҳизб-ут Таҳрир, ХИЎ тамоюлоти зиддиғарбӣ ва антисемитиро қабул қардааст, ки тибқи он давлати исломӣ ояндаи низомҳои фасодқорро иваз мекунанд ва мушкилоти ҷомеа бар асоси шарият ҳал қарда мешаванд. ХИЎ мардумро маҷбур қардааст,

ки бо онҳо ҳамкорӣ кунанд. Бо ҳар роҳу восита мардумро бовар мекунонанд, ки узвият дар ин ҳаракат вазифаи муқаддаси ҳамаи мусулмонон аст. Идеологҳои ҶИУ низоми ҳокимро дар таъқиб кардани мусалмонҳо ва бастании масҷидҳо айбдор намуда, ба фикри онҳо, мардум ба иваз кардани низом тариқи табаддулоти давлатӣ ҳуқуқ доранд.

Дар миёни «Ҷизб-ут-Таҳрир» ва ҶИУ муҳолифатҳои ҷиддӣ мавҷуд аст. Ҷарчанд онҳо мақсади ташкил намудани давлати исломиро дошта бошанд ҳам, роҳу воситаҳои муборизаи онҳо аз ҳамдигар тафовут дорад. «Ҷизб-ут-Таҳрир» барои ташкил намудани хилофати исломӣ истифодаи усулҳои зӯрвариро раво намедонад. Махсусан, истифода намудани амалҳои террористӣ дар муқобили аҳолии осоиштаро эътироф намекунад. Ҳатто амали террористие, ки 11 сентябри соли 2001 дар Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка рух дода буд, аз ҷониби «Ҷизб-ут-Таҳрир» маҳкум карда шудааст [2, с. 189-190]. Роҳбари ҶИУ Т.Юлдошев «Ҷизб-ут-Таҳрир»-ро барои дар сатҳи зарурӣ истифода накардани ҷиҳод танқид намуда, иброз дошта буд, ки ин ташкилотро Ғарб сохтааст, то ки дини исломро аз дохили худ заиф гардонад, онро аз ҷиҳоди аслии дур намояд ва мусулмонро дар мубориза бо кофирон дасткӯтоҳ гардонад [1, саҳ. 83]. Айни замон фаъолияти ҳардуи онҳо дар давлатҳои Осиёи Марказӣ мамнуъ эълон гардида, онҳо ҳамчун ташкилотҳои ифротгароӣ террористӣ шинохта шудаанд.

Дар ин миён ба вучуд омадани чараёни исломии салафия вазъияти сиёсии минтақаро ба ташвиш андохт. Салафия яке аз чараёнҳои исломие мебошад, ки намояндагон ва пайравони он барои барқарор намудани исломи ноб мубориза мебаранд.

Дар даҳсолаҳои охир машҳуртарин зуҳуроти равияи салафия ташкили ҷунбиши «Толибон» дар Ҷумҳурии Ислामी Афғонистон ва таъсиси гурӯҳи «Ал-Қоида» дар сатҳи байналмилалӣ мебошад. Бо мушоҳидаи фаъолияти онҳо дар ин солҳо метавон гуфт, ки ҳадаф ва натиҷаи кори ин гурӯҳ «аз номи ислом бар зарари ислом» будааст. Барои касе пӯшида нест, ки маҳз дар натиҷаи фаъолияти гурӯҳҳои машҳури салафӣ чун «Ал-Қоида» ва ҷунбиши «Толибон» чехраи мусулмонон дар ҷаҳони имрӯз ҳамчун як чехраи ҷангҷӯ ва террорист муаррифӣ шудааст, ки ин худ як навъ зарари ҷиддӣ ва хидмати хирсонаи «аҳли зоҳир» ва ё салафиён дар ҳаққи мусулмонон мебошад. Чараёни салафия дар Тоҷикистон чараёни нав буда, онро метавон исломи ғайрианъанавӣ шуморид. Бо тафовут аз таълимоти мазҳаби Имом Абӯҳанифа, ки аҳолии Тоҷикистон аз он пайравӣ менамояд, намояндагони салафия даъво доранд, ки гӯё онҳо исломро аз бидъат, яъне аз иловаю навгароӣҳо пок намуда, усули асосии ислом, яъне тавҳидро (яккаҳудоиро) эҳё менамоянд. Ин ақида ба равияи салафия моҳияти бунёдгароёна мебахшад [5, с. 281-282].

Тамоми дигаргунӣҳо, ки дар ҷаҳони ислом дар солҳои минбаъда то ба имрӯз ба амал омадаанд, аз қабилӣ шарҳу тафсири Қуръон бо диди нав ва барқарор намудани робитаҳо бо кишварҳои Ғарб барои салафиҳо бидъат шуморида мешаванд. Салафия даъвои онро менамояд, ки дини ислом ҳамон замон мукамал мегардад, ки он дар шакли пештараи худ, яъне дар шакле, ки пайғамбар (с) ва ҳамсафони ӯ муаррифияш кардаанд, мавҷуд бошад. Ба чараёни салафия идеологҳои ваҳҳобия – Ибн Ҳанбал, Ибн Таймия, инчунин идеологҳои «Ихвон-ал-Муслимин»-ро мансуб медонанд.

Сабабҳои асосии зиёд гаштани пайравони салафия ё ваҳҳобия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз омилҳои зерин вобаста дониста шудаанд:

1. Дастгирии молиявии салафиён тавассути гурӯҳҳо ва созмонҳои байналмилалӣ исломӣ ифротгаро;

2. Фаъолияти озоди мубаллиғон ва ғояпардозони салафӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва ба таври озодона паҳн шудани китобу наворҳои таблиғотии салафия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

3. Ҳангоми таҳсил дар марказу донишгоҳҳои исломии хориҷӣ ба тарафи худ ҷалб намудани донишҷӯёни тоҷик дар кишварҳои исломӣ;

4. Умуман, чунин ба назар мерасад, ки салафиён аз ҷониби шабакаҳои амнияти кишварҳои монанди Ҷумҳурии Ислामी Покистон, Арабистони Саудӣ ва шарикони онҳо аз кишварҳои Ғарб дастгирӣ меёбанд.

5. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ҳазорҳо нафар аз шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Афғонистон, Ҷумҳурии Ислामी Покистон, Ҷумҳурии Ислामी Эрон ва кишварҳои араб муҳоҷир шуда буданд ва ҳазорон нафар аз фарзандони онҳо дар қароргоҳҳои мухталифи Покистон дарс хондаанд ва аз ҷониби ғояпардозони салафия тарбия ёфтаанд.

6. Маърифати динӣ дар ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи поён қарор дошт, ва мутаассифона, дар ин бахш аз ҷониби Шӯрои уламои Тоҷикистон корҳои назаррас ва бунёдии таблиғотӣ гузаронида нашуда буд.

7. Пӯшида нест, ки қисми зиёди ҷавонони тоҷик, ки бунёду асоси иҷтимоӣ ва унсурҳои таркибии ин ҳаракатро ташкил медиҳанд, аз мазҳаби муътадили ҳанафӣ дур рафта, ҳадафдоранд, ки ҳарчи зудтар низоми давлатиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз байн баранд ва ба ивази он низоми давлати динӣ-теократӣ ва бунёдгароии аҳли салафро таъсис диҳанд.

8. Қабули ақидаҳои салафиён ҳам барои ҷавонон ва ҳам барои калонсолони дорои маълумоту бемаълумот ҷолиб ва осон мебошад. Онҳо чунин таълим медиҳанд, ки гӯё салафиҳо дар тақия ба Қуръон ва суннати Пайғамбар (с) лоиҳаи исломи нобро ба вучуд овардаанд.

9. Салафия, ба қавли худашон, зоҳири сиёсии раванди модернунонии иҷтимоӣ ва муайянсозандаи ҷою мақоми инсон ва шахс дар ҷомеа буда, зидди ҳама гуна муносиботи маҳалгарой ва ҳешутаборчигӣ мебошад.

10. Дар маҷмӯъ, имрӯз салафиён мақсаддоранд, ки худро ҳамчун рамзи нави тартибу низоми исломӣ муаррифӣ намоянд.

11. Ихтилофи ҷиддии равияи салафия бо мазҳаби ҳанафӣ, ки мардуми Тоҷикистон пайрави он мебошанд [5, с. 283].

Олимони Ғарб ба ҷойи мафҳуми «салафия» мафҳумҳои «исломи анъанагаро», «бунёдгароии исломӣ» ва «исломгарой»-ро истифода намудаанд. Салафиҳо тарзу усулҳои ба ҷо овардани маросимҳои диниро қисман инкор ва қисман бо тағйиру иловаҳо пешниҳод менамуданд. Чунин тарзи бархӯрд бо мазҳабҳои маҳаллӣ, аз ҷумла мазҳаби ҳанафӣ қариб, ки созгор набуд. Бинобар ин, низоъҳо ва муноқишаҳои гуногун дар миёни руҳониёни маҳаллӣ ва салафиён тез-тез ба амал меомаданд. Дар минтақаи Осиёи Марказӣ шумораи пайравони салафия аз солҳои 2000 инҷониб рӯ ба афзоиш ниҳод. Аз солҳои 2005-ум бошад онҳо дар давлатҳои Осиёи Марказӣ ба сохтани масҷидҳои худ оғоз намуданд, ки гузаронидани маросимҳои диниро бо роҳи усулҳои салафӣ анҷом медоданд. Ҳарчанд сарварони салафия амалҳои террористӣ анҷом надода бошанд ҳам, барои паҳн намудани идеологияи исломгарой ва бунёдгароии исломӣ аз ҷониби ташкилоти террористии «Ал-Қоида» пайваста дастгирӣ меёбанд.

Дар баробари салафия дар кишварҳои Осиёи Марказӣ таъсири созмони ифротгароии «Таблиғи Ҷамоат» низ хеле калон аст. Хатари ин созмон дар он аст, ки он таърихи хеле қадима дорад ва дуҷум ин, ки аллақай ба яке аз созмонҳои ифротгароии ҷаҳонӣ табдил ёфтааст, ки дар чунин вазъият метавонад аз берун ҳама гуна кумаку дастгириро ба пайравони худ дастрас намояд. Аз ҷумла дар Европайи Ғарбӣ, Америкаи Шарқӣ, дар тамоми ҳудудҳои Осиё, ва ҳатто дар кишварҳои, ки аҳолиашон мусулмонон нестанд, аз қабили Давлати Ҷопон ҳузури худро таъмин намудаанд. Ин созмон бо ҷараёни исломии ваҳҳобия робитаи қавӣ дорад ва аз ин рӯ аз ҷониби онҳо маблағгузорӣ мешавад. Ба он нигоҳ накарда,

ки Ҷаълоли ваҳбобия аксари ҳизбу ҳаракатҳои исломиро эътироф наменамоянд, бо «Таблиғи Ҷамоат» умуман муносибати оштинопазир зоҳир накардаанд.

Тибқи баъзе гузоришҳо, дар Осиёи Марказӣ воизони «Ҷамоати Таблиғ» бори аввал дар водии Фарғона пайдо шудаанд ва то имрӯз водии Фарғона минтақаи Ҷаъолияти бузургтарини онҳо дар минтақа боқӣ мемонад. Ғайр аз ин, воизони мазкур ба ҳузури онҳо дар Ош, дар ҷанубу шарқи водии Фарғона, дар қаламрави Ҷумҳурии Қирғизистон диққати махсус медиҳанд. Воизони «Ҷамоати Таблиғ» ба афзоиши шумораи мусулмонон ва барои бозгашт ба иҷрои дурусти маросимҳои исломии ба ном «мусалмонони номӣ» ё ҳатто «мусулмонони афтада» эътибор медиҳанд. Яъне одамоне, ки худро мусалмон меҳисобанд, вале ба қадри кофӣ рафтори исломӣ надоранд, ба қавли ғояпардозони «Ҷамоати Таблиғ», меъёрҳои рафтори ин динро пайравӣ мекунад. Бо вучуди он, ки «Ҷамоати Таблиғ» дар бисёр кишварҳои ҷаҳон Ҷаъол аст, аммо, бешубҳа, кишварҳои Осиёи Марказӣ як минтақаи бузург ва ибтидоии Ҷаъолияти ин созмон мебошанд.

Ҷаъолияти «Ҷамоати Таблиғ» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2006 аз ҷониби Додгоҳи Олии кишвар манъ карда шуда буд. Соли 2009 Шӯрои Амнияти Қирғизистон ба Додгоҳи Олии ин кишвар тавсия додааст, ки манъи Ҷаъолияти ин ташкилоти диниро дар кишвар баррасӣ кунад. Шӯрои Амният чунин мешуморад, ки ин созмон хатарнок аст ва ба амнияти миллӣ таҳдид мекунад. Тибқи гуфтаҳои директори Оҷонсии давлатии корҳои дин Конибек Осмоналиев, «Ҷамоати Таблиғ» «ҳамчун муқовимат ба рӯҳониёни расмӣ амал мекунад». Дар моҳи феввали соли 2013 қарор дар бораи манъи Ҷаъолияти созмони байналмилалӣ «Ҷамоати Таблиғ» дар Ҷумҳурии Қазоқистон низ қабул карда шуд.

Ҳамин тариқ, ташкилкунанда ва паҳнкунандаи асосии исломгароӣ ва терроризм дар минтақаи Осиёи Марказӣ тундгароёни исломӣ мебошанд. Маҳз тундгароии исломӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини ғасбгароии сиёсии кишварҳои хориҷӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ махсуб меёбад, ки он дар ҳаёти динию мазҳабии кишварҳои мазкур ҳамчун нерӯҳои иҷтимоию сиёсӣ ворид гардида, барои мусулмонони ин минтақа барномаҳои иҷтимоию сиёсии худро пешниҳод намудаанд.

Адабиёт

1. Байдаров, Е. Исламизация государств Центральной Азии: тенденции и перспективы [Текст] / Е. Байдаров // 21-й ВЕК. – 2013. – №4 (29). – С.83;
2. Егоров, Е.Н. Исламский радикализм в Центральной Азии: Хизб-ут-Тахрир и Исламское движение Узбекистана [Текст] / Е.Н. Егоров // Среднерусский вестник общественных наук. – 2014. – № (33). – С.189-190;
3. Мамаладзе, М.С. Религиозный фактор в мировой политике: роль исламских международных организаций в глобализирующемся мире (на примере Организации Исламской Конференции): автореф. дис. ... канд. полит. наук [Текст] / М.С. Мамаладзе. – СПб., 2008. – С.19;
4. Мирзоев, С.Т. Движение «Талибан»: угроза безопасности всего региона [Текст] / С.Т. Мирзоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №8. – С.272;
5. Муродова, Г.Р. Ҷараёни динии «салафия»: моҳият ва баъзе хусусиятҳои он [Матн] / Г.Р. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Қисми 1. – 2017. – №2/4. – С.281-283;
6. Наумкин, В.В. Ислам и мусульмане: культура и политика [Текст] / В.В. Наумкин. – Нижний Новгород, 2008. – С.534;
7. Панфилова, В. Исламские фундаменталисты готовят прорыв в Центральной Азии [Текст] / В. Панфилова // НГ-Религии. – 2005. – №7. – С.4;

8. Россия и Центральная Азия: 2019 [электронный ресурс]. – URL: <https://caanetwork.org/archives/15301> (дата обращения: 12.03.2022 г.);
9. Саидов, Ш.Ш. Исламский фактор и его влияние на политические процессы центральноазиатского региона (на материалах Республики Таджикистан): автореф. дис. ... канд. полит. наук [Текст] / Ш.Ш. Саидов. – Душанбе, 2014. – С.13;
10. Хушвахтов, А.Р. Хатари рушди тундгароии динӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ [Матн] / А.Р. Хушвахтов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №9. – С.318;
11. Шамгунов, Р.Г. Исламский фактор в Центральной Азии [Текст] / Р.Г. Шамгунов // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. – 2014. – №4. – С.97-98.

ПРОЯВЛЕНИЯ ИСЛАМСКИХ ФАКТОРОВ В РЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ХУСАЙНЗОДА АМИНДЖОН БУРИХОН,

кандидат политических наук, старший преподаватель
Кулябского государственного университета им. А. Рудаки.
735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова-16.
Тел.:(+992) 987-93-20-88. E-mail: aminjonsharifov86@gmail.com.

В нашей статье мы проанализировали наличие исламских факторов в регионе Центральной Азии. Центральноазиатский регион является перекрестком различных культурных, политических, экономических и культурных проектов. Более того, центральноазиатский регион представляет собой противостояние геополитических интересов региональных и глобальных держав.

Среди вызовов, стоящих перед Центрально-Азиатским регионом, также весьма влиятельным является вопрос возрождения ислама и влияния религиозных факторов. В основном политическая нестабильность государств Центральной Азии в регионе и в регионе в целом зависит от влияния религиозных факторов. То есть религиозные факторы в регионе стали дестабилизирующим фактором политической жизни общества.

В настоящее время в центральноазиатском регионе действует ряд исламских террористических и экстремистских организаций, которые намерены создать исламский халифат. Среди них «Хизб ут-Тахрир», «Исламское движение Узбекистана» (ИДУ), «Братья-мусульмане», «Аль-Джихад», террористическая организация «Исламское государство», «Аль-Каида», «Джабхат ан-Нусра», «Талибан», Партия исламского возрождения Таджикистана и несколько других.

Исламские экстремисты являются главными организаторами и распространителями исламизма и терроризма в регионе Центральной Азии. Одним из важнейших средств внешнеполитической агрессии в Центральноазиатском регионе является исламский экстремизм, вошедший в религиозную жизнь этих стран в качестве общественно-политической силы и представивший свои социально-политические программы для мусульман региона.

Ключевые слова: *религия, Центральная Азия, исламизм, экстремизм, факторы, процесс, ислам, приоритеты, тенденции, ценности, группа, современный мир, проблема, исламизм, партии, терроризм.*

MANIFESTATIONS OF ISLAMIC FACTORS IN THE REGION OF CENTRAL ASIA

HUSAINZODA AMINJON BURIKHON,

candidate of political sciences, senior lecturer of
the Kulob State University named after A. Rudaki.
735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S.Safarov St.-16.

Phone: (+992) 987-93-20-88. E-mail: aminjonsharifov86@gmail.com.

In our article, we analyzed the presence of Islamic factors in the region of Central Asia. The Central Asian region is a crossroads of various cultural, political, economic and cultural projects. Moreover, the Central Asian region is a confrontation between the geopolitical interests of regional and global powers.

Among the challenges facing the Central Asian region, the issue of the revival of Islam and the influence of religious factors is also very influential. Basically, the political instability of the Central Asian states in the region and in the region as a whole depends on the influence of religious factors. That is, religious factors in the region have become a destabilizing factor in the political life of society.

Currently, a number of Islamic terrorist and extremist organizations operate in the Central Asian region, which intend to create an Islamic caliphate. Among them are Hizb ut-Tahrir, the Islamic Movement of Uzbekistan (IMU), the Muslim Brotherhood, Al-Jihad, the terrorist organization Islamic State, Al-Qaeda, Jabhat al-Nusra, Taliban, Islamic Renaissance Party of Tajikistan and several others.

Islamic extremists are the main organizers and distributors of Islamism and terrorism in the Central Asian region. One of the most important means of foreign policy aggression in the Central Asian region is Islamic extremism, which entered the religious life of these countries as a socio-political force and presented its socio-political programs for the Muslims of the region.

Key words: religion, Central Asia, Islamism, extremism, factors, process, Islam, priorities, trends, values, group, modern world, problem, Islamism, parties, terrorism.

УДК: 327

АФГОНИСТОНШИНОСИИ ТОЧИК ДАР 30 СОЛИ ИСТИҚЛОЛ

ҚОДИРОВ ДОВАР САИДАЛЛОЕВИЧ,

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи фалсафа ва гуманитарӣ
 Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.
 Тел.: (+992) 987-10-36-25. E-mail: Dovar7061988@gmail.com.

Дар мақолаи мазкур муаллифи он нигоҳе ба мактаби афғонистоншиносии тоҷик дар 30 соли Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон намуда, бар пояи таҳқиқоти муҳаққиқони тоҷик дар риштаи афғонистоншиносӣ бахило ва масъалаҳои мубрами онро баён доштааст. Тавре муаллифи мақолаи мазкур ибраз медорад, сукути давлати Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлол дар марҳилаи аввал то ҳоле нуфузи афғонистоншиносии тоҷикро дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон поён бурд, зеро баъд аз истиқлоли давлатии Тоҷикистон дар мамлакат ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ба миён омад. Ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба он оварда расонид, ки афғонистоншиносони тоҷик қисмати зиёд ба қорҳои дур аз илм машғул гардида, бархе дигар бошад, дар ҳолати дилсарди фаъолияти илми худро анҷом медоданд. Ба ҳамин тартиб, ба итмом расидани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ва ба сулҳи сартосари расидан боис ба он гардид, ки афғонистоншиносии тоҷик ба монанди замони Иттиҳоди Шӯравӣ шухрати дубораи худро аз сари нав эҳё наояд. Ҳамзамон, дар мақола хизмати олимони афғонистоншиносии тоҷики давраи Иттиҳоди Шӯравӣ дар тарбияи мутахассисони афғонистоншиносии замони Истиқлол нишон дода шудааст. Ба қавли муаллифи мақола дар муддати 30 соли истиқлол домани афғонистоншиносии тоҷик густариши ёфта, самтҳои ин риштаи илмӣ дар ҷумҳурӣ тақвими дода шудаанд. Сарфи назар аз қомебиҳо дар риштаи афғонистоншиносӣ, айни замон муаммои муҳим назди давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон тарбияи мутахассисони ҷавони афғонистоншинос ҳисоб меёбад, зеро Афғонистон дар як минтақаи ҳассоси геополитикӣ ҷойгир мебошад, ки таъсири он ба кишвари мо ҳам мерасад ва маҳз афғонистоншиносони дорои ҷаҳонбинии амиқи илмӣ метавонанд, ба равандохе, ки дар минтақа ва умуман ин кишвар ба миён меояд, баҳои айни диҳанд.

Калидвожаҳо: шарқшиносӣ, афғонистоншиносӣ, афғонистоншиносии тоҷик, Пажӯҳишигоҳи шарқшиносӣ, Иттиҳоди Шӯравӣ, Афғонистон, Истиқлоли давлатӣ, Тоҷикистон, тоҷикон, мақоми тоҷикон, афғонҳо

Дар замони Истиқлоли давлатии Тоҷикистон насли афғонистоншиносони тоҷики давраи Шӯравӣ дар тарбия ва камолоти маънавии насли нави афғонистоншиносон, ки роҳи душвори илмро пеша намудаанд, хизмати бедареғ анҷом доданд. Ҳамзамон бояд қайд намоем, ки нооромии баъди истиқлоли давлатӣ, яъне ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ва бесуботии вазъият дар Афғонистон ба рушди илми афғонистоншиносии тоҷик таъсири манфӣ расонид. Афғонистоншиносии тоҷик доктори илмҳои таърих Қ.Искандаров перомуни муаммоҳои афғонистоншиносии тоҷик дар давраи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон чунин ақида баён доштааст: «Яке аз аввалин пайомадҳои манфии нооромии ҷаҳон дар Тоҷикистону Афғонистон, ки ба илми шарқшиносӣ, бахусус афғонистоншиносӣ таъсир гузошт, барҳам додани Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Тоҷикистон буд. 2 март соли 1993 бо Қарори Шурои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, №3 Институти шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон барҳам дода шуда, Фонди дастхатҳои шарқии он бо қарордиҳии пурра ба ҳайати Институти мероси хаттии АИ ҚТ гузаронида шуд. Ин Институт бо қарори Шурои Вазирони ИҶШС ва фармони Президенти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон, №УП-103 аз 2 апрели соли 1991 ташкил шуда буд» [16,171]. Дар ин замина дар солҳои аввали истиқлол дар Институти мероси хаттии АИ ҚТ танҳо як самти таҳқиқ

вобаста ба Шарқ, таҳияи матнҳои илмӣ-интиқодӣ, илмӣ-оммавии сарчашмаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва нашри онҳо боқӣ монд.

Ҳамзамон зуд-зуд дар сохтори ташкилии дигар Институтҳои АИ ҶТ низ тағйирот ба миён омад. Барои мисол дар заминаи Институти иқтисодиёти АИ ҶТ, Институти иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ таъсис ёфт ва қисмате аз муҳаққиқони Институти шарқшиносӣ, ҳатто забону адабиётшиносон ба ин Институт гузаштанд ва самти пажӯҳишии онҳо тағйир ёфта, ба таҳқиқи робитаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон машғул гардиданд.

Натиҷаи ин ҳама тағйирот дар сохтори ташкилии Институтҳои АИ ҶТ дар солҳои аввали Истиқлоли давлатӣ ба он оварда расонд, ки шӯъбаҳои анъанавӣ кишваршиносӣ ва проблемавӣ, ки ба таври маҷмуи таърих, равандҳои сиёсӣ, забону адабиёт, фолклор, иқтисодиёт, афкори иҷтимоӣ ва дигар паҳлуҳои ҳаёти кишварҳои Шарқро меомӯхтанд аз байн рафтанд. Новобаста ба тағйироти сохторӣ муҳаққиқони тоҷик ба афғонистоншиносӣ дар ин давра машғул мешуданд ва асару мақолаҳои зиёде таълиф намуданд.

Тавре дар боло зикр кардем, баъд аз барҳамхурии Институти шарқшиносӣ дар Тоҷикистон танҳо Институти мероси хаттӣ боқӣ монда буд, ки ба пажӯҳиши самтҳои афғонистоншиносӣ дар доираи маҳдуд, яъне сарчашмаҳои таърихӣ машғул буд. Муҳаққиқони ин институт дар солҳои аввали ташкили он қорҳои назаррас созон доданд. Аз ҷумла, дар асоси таҳқиқи «Таърихномаи Ҳирот»-и Сайфии Ҳиравӣ ва дигар сарчашмаҳои форсӣ соли 1996 асари таҳқиқоти Н.Амиршоҳӣ бо номи «Давлати Куртҳои Ҳирот (1245-1381)» ба ҷоп расид. Ҳамзамон, соли 1999 Н.Амиршоҳӣ аз рӯи манбаъҳои зиёде таърихӣ китобро таҳти унвони «Давлатдории тоҷикон дар асрҳои IX–XIV» таҳия ва дастраси хонандагон намуд. Илова бар ин ба қавли Қ.Искандаров «Дар ҳамин давра таҳқиқ ва таҳияи матни илмию интиқодии «Одоб-ул ҳарб»-и Муҳаммад Муборакшоҳ, аз тарафи ходими илмӣ Институт Д.Наҷмиддинова ва С.Шохуморов анҷом дода шуда, таҳияи матнҳои илмию интиқодии осори Абдурахмони Ҷомӣ дар 7 ҷилд аз тарафи А.Афсаҳзод анҷом гирифт ва дар Ҷумҳурии Исломии Эрон аз ҷоп баромад. Матнҳои интиқодии «Девони Нозими Ҳиравӣ», «Аҳмади Порсо» бо кӯшиши А.Зухриддинов, мунтахаби «Девони форсӣ»-и Амир Алишери Навоӣ-Фонӣ бо таҳқиқи кӯшиши Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва ғайра нашр гардиданд» [16,172].

Новобаста ба он ки Институти шарқшиносӣ барҳам хурда ва танҳо Институти мероси хаттӣ дар сохтори АИ ҶТ дар замони истиқлол боқӣ монда буд ва самти таҳқиқи он танҳо таҳқиқи нусхаҳои хаттӣ ҳисоб меёфт, аммо як зумра муҳаққиқони афғонистоншиноси тоҷик зери роҳбарии пири афғонистоншиносони тоҷик Ҳ.Н.Назаров ба омӯзиши таърих, иқтисод, адабиёт ва афкори иҷтимоӣ мардуми Афғонистон идома дода, асарҳои бунёдӣ нашр намуданд. Ба ҳамин тартиб пеш аз ҳама бояд ба таълифоти пири афғонистоншиносони тоҷик Ҳ.Н.Назаров, ки дар мавзӯҳои равобити мутақобилаи Тоҷикистону Афғонистон, мактаби иҷтимоӣ-сиёсии равшанфикри афғон Саид Ҷамолиддини Афғонӣ, нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон асарҳои бунёдӣ навиштааст, тавачҷуҳ зоҳир карда шавад [26;27;29]. Дар таълифоти устод Ҳ.Н.Назаров, ки баъд аз касби истиқлол ба даст овардани Тоҷикистон иншо гардидаанд, масоили мубрами Афғонистонро бо диди нав мавриди баррасии том қарор додааст. Як зумра афғонистоншиносони дигари тоҷик Ш.Зарипов дар бораи кучиёни Афғонистон ва У.Обидов перомуни омӯзиши муқоисавӣ лаҳҷаҳои забони дари Афғонистон таҳқиқот анҷом доданд, ки аз тарафи муҳаққиқон баҳои баланд гирифтанд [9;32]. Дар ҳамин давра, афғонистоншиноси ҳамин Институт Ш.З.Имомов дар Шурои диссертатсионии назди Институти шарқшиноси Федератсияи Россия рисолаи доктории худро зери унвони

«Таърихи афкори ичтимоии Афғонистон дар нимаи дувуми асри XIX нимаи аввали XX» дифоъ намуд, ки баъдан ба шакли монография дар Душанбе ба нашр расид [12].

Сарфи назар аз комёбиҳо дар омӯзиши афғонистоншиносӣ аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик дар ҳашт соли аввали истиқлоли давлатии Тоҷикистон (1991-1998), таҷриба нишон дод, ки омӯзиши таърих, забону адабиёт, иқтисод, равандҳои сиёсӣ, низоъҳои мусаллаҳонаи ин кишвари ҳамкеш ба таҳқиқи бештар ниёз доранд. Баъд аз он ки Тоҷикистон ба сулҳи бардавом дар соли 1997 мушараф шуд, дар Афғонистон низоҳои мусаллаҳона идома доштанд. Бо ин мақсад ҳалли қазияи Афғонистон яке аз ҳадафҳои калидии ҳукумати кишвар таҳти сарвари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб меравад, зеро таъмини сулҳу суботи комил дар кишварҳои Осиёи Марказӣ аз бисёр ҷиҳат аз ҳалли бӯҳрони Афғонистон вобаста мебошад. Аз ин рӯ, дар баробари таъкидиҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанрониҳо ва паёмҳои худ дар бораи роҳҳои ҳалли бӯҳрони Афғонистон ва табдил додани он ба як кишвари амн, ҳамзамон яке аз авлавиятҳои муҳимми афғонистоншиносони тоҷик низ масъалаи мазкур маҳсуб меёбад. Дар ҳамин замина дар назди афғонистоншиносони тоҷик вазифаҳои нав гузошта шуданд.

Бо ба сари қудрат омадани Толибон дар Афғонистон (1995-2001) кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҷумла Тоҷикистон омӯзиши ин кишварро аз ҳарвақта дида, чиддитар гирифт, зеро режими Толибон на танҳо барои мардумони ин кишвар, балки барои давлатҳои соҳибистиқлоли минтақа қобили қабул набуд. Бо ин мақсад дар сохтори ташкилии пажӯҳишгоҳҳои АИ ҶТ ва дигар донишкадаю донишгоҳҳои кишвар ҷиҳати омӯзиши Афғонистон дар марҳилаи ба сари қудрат омадани Толибон корҳои зиёде роҳандозӣ гардиданд. Аз ҷумла, 2-юми апрели соли 1998 бо қарори Раёсати АИ ҶТ таҳти рақами 48 Институти мероси хаттӣ ба Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ табдили ном намуда, доираи фаъолияти он густариш ёфт. Барои мисол дар сохтори ин Институти навбунёд шуъбаи “Шарқи муосир” ташкил гардид. Дар ин давра ҳамчунин Институти иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ, ки дар сохтори он сектори “Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ” амал менамуд, муҳаққиқони он ба таҳқиқи робитаҳои Тоҷикистон бо Афғонистон ва дигар масъалаҳо машғул буданд. Соли 2000 Институти иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ барҳам меҳурад ва муҳаққиқони афғонистоншиносии ин институт ба Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ баргаштанд. Дар ин миён аз ҷониби афғонистоншиносии тоҷик як қатор китобу мақолаҳои хонданибоб мунташир гаштанд.

Дар ибтидои асри XXI вобаста ба таҳаввулоте, ки дар низоми идораи давлатии Афғонистон баъд аз сукути ҳукумати Толибон ва ташкили Идораи ҳукумати муваққати дар ин кишвар дар пасманзари воқеаҳои сентябри соли 2001 дар ИМА ба миён омада буд, афғонистоншиносони тоҷик низ таҳқиқоти илмии худро давом доданд ва дар ин замина рисолаҳои илмӣ ва монографияҳои арзишманд ба таъб расониданд. Раванди таҷдиди сохтори АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба институтҳои он идома дошта, 4 феввали соли 2011 рақами 36 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муттаҳид намудани Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба тасвиб расид ва мутобиқи он Институти шарқшиносӣ ва осори хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайати Институти забон ва адабиёт дохил карда шуда, номи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифт. Ислоҳоти навбатии сохтори дар АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2016, №468 ба миён омад, ки дар асоси ин қарор Институти забон,

адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯабдуло Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муассисаҳои зерини илмӣ-таҳқиқотӣ ҷудо карда шуд: Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуло Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон; Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хазинаи мероси хаттии назди Раёсати АИ ҶТ (баъдтар бо қарори АМИТ истилоҳи Хазина ба Марказ иваз гардид). Ҳамин тариқ айни замон дар сохтори АМИТ омӯзиши Афғонистон дар шуъбаи Шарқи Наздик ва Миёнаи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ анҷом мегирад. Дар баробари ин омӯзиши бархе аз масоили Афғонистон дар дигар пажухишгоҳҳои АМИТ, донишгоҳу донишқадаҳои ҷумҳурии роҳандозӣ гардидааст.

Дар умум сарфи назар аз таҷдиди сохтори дар пажухишгоҳҳои АМИТ, ки то ҷое таъсири худро ба омӯзиши ҳамаҷонибаи Афғонистон расонид, аммо афғонистоншиносони тоҷик тавонистанд то ҳаде ҳам дар солҳои 90-уми асри XX ва ҳам дар ибтидои асри XXI монография ва мақолаҳои арзишманд таълиф намоянд. Муҳимтарин монографияе, ки дар ибтидои асри XXI оид ба Афғонистон ва минтақаи Осиёи Марказӣ анҷом гирифт, «Таърихи пайдоиш ва паҳншавии қabilaҳо ва халқиятҳои Осиёи Марказӣ»[28] аз ҷониби шодравон Ҳ.Н.Назаров маҳсуб меёбад.

Муҳаққиқи тоҷик Р.Ш.Нуриддинов мавзӯи муборизаи ғоявии неруҳои чапи демократӣ ва рости исломӣ дар Афғонистонро интихоб намуда, онро ҳамаҷониба таҳқиқ намудааст[31]. Афғонистоншиноси тоҷик Қ.Искандаров бошад, ба таҳқиқи ҷунбишҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ дар Афғонистон (1945-2001) даст зада, ин мавзӯро ҳаматарафа таҳлил намудааст, ки аз тарафи афғонистоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти ӯ баҳои баланд гирифтааст.[18]. Якҷанд монографияҳои илмӣи Қ.Искандаров баъд аз ҳимояи рисолаи докторӣ дар дохил ва хориҷ аз кишвар маҳбуби ҳамагон гардидаанд[13;14;15;18]. Х.Асозода адабиётшинос ва афғонистоншиноси дигари тоҷик якҷанд монографияҳои пурмухтаво дар хусуси Афғонистон иншо намуд[4;5].

Дар самти тоҷикшиносӣ дар Афғонистон низ аз ҷониби афғонистоншиносони тоҷик корҳои назаррас ба анҷом расонида шудаанд[11;25;26;33]. Бояд ёдовар шавем, ки вобаста ба масъалаи вазъи қавмию сиёсии Афғонистони муосир, умуман ҷомеаи ҷанқавмии Шарқ аз ҷониби афғонистоншиносони тоҷик чандин рисола ва мақолаҳои илмӣ ба таърифи расиданд[33]. Дар хусуси саҳми шарқшиносони ҷаҳонӣ, афғон ва ватанӣ дар омӯзиши таърихи Афғонистон низ таҳқиқоти илмӣ дар замони истиқлоли давлатии Тоҷикистон аз ҷониби афғонистоншиносони тоҷик сурат гирифтааст ва ин раванд минбаъд низ идома меёбад[7;10;21]. Яке аз мавзуҳои муҳими дигаре, ки дар назди афғонистоншиносони тоҷик ва афғон қарор гирифтааст, ин мақоми маъхазҳои таърихӣ дар омӯзиши таърихи Осиёи Марказӣ ва Афғонистон маҳсуб мегардад, ки дар ин замина монография ва рисолаҳои арзишманд таълиф гардидаанд[1;2;36].

Муносибати мутақобилаи Афғонистон бо кишварҳои ҳамҷавор, сиёсати хориҷии ин давлат, ҳизбу ҷараёнҳои сиёсии он ва амсоли инҳо дар маркази пажухиши афғонистоншиноси тоҷик ва таҳқиқотчиёни афғон дар замони баъд аз истиқлоли давлатии Тоҷикистон қарор гирифтааст[6;8;18;19;20;22;23;24; 35;37].

Бо дарназардошти таълифоти густурдаи муҳаққиқони тоҷик ва донишмандони афғоне, ки дар ҳудуди Тоҷикистон рисолаи илмӣи худро дифоъ намудаанд, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки самтҳо ва авлавиятҳои асосии афғонистоншиносии муосири тоҷикро мавзуҳои зерин ташкил медиҳанд:

✓ омӯзиши масъалаҳои муҳими таърих ва рушди иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодии Афғонистон;

- ✓ таҳқиқи маъхазҳои муҳими таърихӣ оид ба Афғонистон ва ба гардиши илмӣ овардани онҳо;
- ✓ таҳқиқи масъалаҳои мубрами забонию адабии таърихи Афғонистон;
- ✓ омӯзиши мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон ва таҳлили вазъи қавмию сиёсӣ дар ин кишвар;
- ✓ таҳқиқи саҳми шарқшиносони ҷаҳонӣ, афгон ва ватанӣ дар омӯзиши таърихи Афғонистон;
- ✓ арзёбии муносибатҳои мутақобилаи Афғонистон бо кишварҳои ҳамҷавор, масоили ҳизбу ҷараёнҳои сиёсӣ дар ин кишвар, баррасии низоми ҳуқуқии ин давлат дар марҳилаи таърихи ташаккул ва рушди он ва амсоли инҳо.

Хусусияти фарқунандаи эҷодиёти афғонистоншиносони тоҷики замони истиқлол дар он ифода меёбад, ки онҳо дар баробари баррасии мавзӯҳои қаблии афғонистоншиносии классикӣ ба афғонистоншиносии амалӣ низ даст заданд. Дар маҷмӯъ доираи таҳқиқоти афғонистоншиносони тоҷик дар ин давра дар заминаи манфиатҳои миллии Тоҷикистон баррасӣ гардида истодааст.

Ҳамин тавр, дар ниҳодина гардидани мактаби афғонистоншиносии тоҷик хизмати донишмандони афғонистоншиносони ватанӣ бениҳоят бузург аст. Маҳз онҳо баъд аз таъсиси маркази илмӣ Институти шарқшиносии АИ ҶШС Тоҷикистон кӯшиш намуданд, ки шарқшиносии тоҷик, аз ҷумла афғонистоншиносии тоҷикро дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон шуҳратёр намоянд. Пош хурдани Иттиҳоди Шуравӣ дар солҳои 90-уми қарни XX таъсири худро ба соҳаҳои гуногуни ҷомеа аз ҷумла соҳаи илм расонид. Тоҷикистон, ки ҷузъи ин давлати абаркудрат буд, баъд аз барҳамхурии Иттиҳоди Шуравӣ ва қасби истиқлол ба гирдоби ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуда, ҳамаи соҳаҳои ҷомеа ба бӯҳрони амиқи гирифтӣ гардиданд. Дар ин зимн шарқшиносӣ ва яке аз шоҳаҳои он афғонистоншиносӣ истисно шуда наметавонад. Ин ҳама нобасомониҳо дар умури давлатдорӣ тоҷик боис ба он гардиданд, ки як муддат пажӯҳишгоҳи илмӣ бонуфузи шарқшиносии тоҷик барҳам меҳурад ва мутахассисони афғонистоншинос қисме аз онҳо ба қорҳои дур аз илм машғул гардида, бархе дигар бошад, дар ҳолати яъс ва ноумедӣ ба сар мебурданд, ки бешак ба натиҷаи қорҳои илмӣ онҳо бетаъсир набуд. Маҳз хотимаи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва ба сулҳу салоҳи сартосари омадани миллати тоҷик боис ба он гардид, ки дубора шуҳрати ҷаҳонӣ худро афғонистоншиносии тоҷик ҳифз намояд. Айни замон афғонистоншиносони тоҷик дар шароити мураккаби низоми идорӣ Афғонистон ва сатҳи таъсирпазирии он ба минтақа, аз ҷумла Тоҷикистон таҳқиқоти илмӣ анҷом дода истодаанд, ки аз аҳамияти қалони илмию амалӣ бархурдор мебошанд. Ҳамзамон, пажӯҳишҳои афғонистоншиносони тоҷик дар заминаи талошҳои пайгириҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли қазияи Афғонистон дар сатҳи минтақою байналмилалӣ анҷом гирифта истодааст. Бо дарназардошти вазъи мураккаби зиёда аз 40 солаи бӯҳрони Афғонистон ба андешаи мо имрӯз вақти он расидааст, ки тамоми афғонистоншиносони тоҷикро чи дар дохил ва чи дар берун аз кишвар гирди ҳам оварда, як мактаби қавии афғонистоншиносии тоҷикро созмон диҳем. Аз ҷониби дигар, муаммои аз ҳама муҳим назди афғонистоншиносии тоҷик истодааст, тарбияи мутахассисони ҷавони афғонистоншинос маҳсуб меёбад, зеро омӯзиши Афғонистонро, ҳамчун кишвари ҳамзабон, ҳамфарҳанг ва ҳамҷавор маҳз кадрҳои дорои ҷаҳонбинӣ амиқи илмӣ метавонанд, бозбинӣ намоянд.

Адабиёт

1. Азимова Б.Т. "Татиммат Ал-Баян Фи Та'Рих Ил-Афган" Сейида Джамалуддина Афгани как исторический источник по истории Центральной Азии (XVIII-XIX вв.): [Текст] Дис. на соискание уч. степени канд. историч. наук/ Б.Т. Азимова; Науч. рук. А. Саидов; Науч. консультант Ш. Имомов. - Душанбе, 2010. - 160 с.
2. Амиршоев Н.К. Государство Куртов Герата (1245–1381): На основе «Таърих–нама–и Хирот» Сайфи Хирави и др. персид. письм. источников: [Текст] Дис. ... канд. ист. наук. /АН. Респ. Таджикистан. Ин–т. истории, археологии и этнографии им. А. Дониш /Н.К. Амиршоев. – Душанбе, 1996.-205 с.
3. Амиршоҳӣ Н. Давлатдорӣи тоҷикон дар асрҳои IX–XIV [Матн] /Н.Амиршоҳӣ.– Душанбе, 1999.–1008 с.
4. Асозода Х. Афғонистони шоҳӣ: аз дафтари хотираҳо [Матн] /Х. Асозода. – Душанбе: Деваштич, 2003. Китоби 1. – 95 с.
5. Асозода Х. Афғонистони инқилобӣ: аз дафтари хотираҳо [Матн] /Х. Асозода.– Душанбе: Деваштич, 2003. Китоби 2. – 400 с.
6. Баҳодуров Б.Ф. Масъалаҳои навсозии ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии Афғонистон дар солҳои 1933-1973 [Матн] рисолаи номзоди илми таърих - 07.00.03-таърихи умумӣ/ Б.Ф.Баҳодуров. - Душанбе, 2021. – 177 с.
7. Давлатёров Ф.Н. Вклад Мир Гулам Мухаммада Губара в изучении новой и новейшей истории Афганистана (1747-1953 гг.): [Текст] дис. канд. истор. наук. - 07.00.03- Всеобщая история (Новая и новейшая история)/ Ф.Н.Давлатёров. - Душанбе, 2018. - 177 с.
8. Давлатов Р.М. Ташаккул ва рушди муносибатҳои Чумхурии исломии Афғонистон ва Чумхурии исломии Эрон (1992-2015): [Матн] рисолаи номзоди илми таърих - 07.00.15.-Таърихи муносибатҳои байналхалқӣ ва сиёсати хориҷӣ / Р.М.Давлатов. - Душанбе, 2019. - 208 с.
9. Зарипов Ш. Кочевники Афганистана (на рубеже XIX-XX вв.). [Текст] /Ш.Зарипов.-Душанбе:Ирфон, 1991.-176 с.
10. Ибрагимова Г.С. Вклад Маунстюарта Эльфинстона в изучение истории Афганистана (середина XVIII-начало XIX вв.): [Текст] дис. канд. истор. наук. 07.00.03- Всеобщая история (Новая и новейшая история) / Г.С.Ибрагимова. - Душанбе, 2015. - 173 с.
11. Имом Ш. Нигоҳе ба таърихи тоҷикони Афғонистон дар нимаи дуввуми қарни XIX ва қарни XX [Матн] /Ш.Имом.– Душанбе, 2013. – 268 с.
12. Имомов Ш.З. История общественной мысли Афганистана во второй половине XIX — первой половине XX века [Текст] автореф. дисс. ... д-ра. ист. наук: 07.00.03 - Всеобщая история (Новая и новейшая история) /Ш.З.Имомов.-М., 1996.-56 с.
13. Искандаров К. Афганистана в период Правительства Национального Единства. Политические процессы и проблемы безопасности. [Текст] /К.Искандаров. -Душанбе: Дониш, 2021. -352 с.
14. Искандаров Қ. Афғонистон: толибон ва ташаккули марказҳои террористӣ.- [Матн] /Қ.Искандаров.-Душанбе:Ирфон, 2003. –128 с.
15. Искандаров Қ. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ [Матн] /Қ.Искандаров, Р.Давлатов, Р.Абдуллоев.– Душанбе: Дониш, 2018.–219 с.
16. Искандаров Қ. Таҳаввулоти Афғонистон ва авлавиятҳои афғонистоншиносӣ дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар солҳои истиқлоли давлатӣ [Матн] /Қ.Искандаров //Маводи конференсияи илмию амалӣ зери унвони “Истиқлоли давлатӣ ва

рушди илми ватанӣ” бахшида ба 31-солагии Истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (5 сентябри соли 2022). -Душанбе:Дониш, 2022.-С.171-181.

17. Искандаров К. Молодежное движение в Афганистане 1945–1990 гг. [Текст]/К.Искандаров. – Душанбе, 1992.– 148 с.

18. Искандаров К. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века [Текст] /К.Искандаров. -Душанбе: Ирфон, 2004. -500 с.

19. Казаков Р.С. Становление и развитие политических, торгово-экономических и культурных отношений между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Афганистан (1991-2013 гг.): [Текст] Дис. канд. истор. наук./ Р.С.Казаков. - Душанбе,2014. - 197 с.

20. Каримов Ф.Д. Афганско-пакистанские отношения в начале XXI века в контексте эволюции пуштунской проблемы. [Текст] Дис. канд. истор. наук.-07.00.15 /Ф.Д.Каримов.-Душанбе,2016.-163 с.

21. Қодиров Д.С. Саҳми Ҳақназар Назаров дар омӯзиши таърих ва фарҳанги Афғонистон [Матн] рисолаи номзади илмҳои таърих. 07.00.09- таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ (Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ)/ Д.С.Қодиров.-Душанбе,2020.-192 с.

22. Кудратов К.А. Влияние афганского конфликта на национальную безопасность Республики Таджикистан (1991-2014 гг.) [Текст] Дис. канд. истор. наук.-07.00.03- Всеобщая история (Новая и новейшая история)/ /К.А.Кудратов.-Душанбе,2015.-216 с.

23. Мамадғафуров И.Э. Тағйирёбии дурнамои сиёсати хоричии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар ибтидои асри XXI: [Матн] Рисола барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои сиёсӣ/ И.Э.Мамадғафуров. - Душанбе,2020. - 199 с.

24. Масъуд Т. Вазъияти сиёсӣ ва фаъолияти хизбҳои сиёсӣ дар Ҷумҳурии исломии Афғонистон: [Матн] автореф. дисс. номз. илм. сиёсӣ /Т. Масъуд.-Душанбе,2019.-26 с.

25. Махмадшоев Р. История этнополитического развития таджиков Хорасана (Афганистан) [Текст] /Р.Махмадшоев. – Душанбе: Ирфон, 2009.–206 с.

26. Назаров Ҳ. Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон [Матн]/Ҳ.Назаров. – Душанбе: Дониш,1998.–656 с.

27. Назаров Ҳ. Ҳамкорихои мутақобилаи Тоҷикистону Афғонистон [Матн]/Ҳ.Назаров, Н.Назаров. – Кӯлоб, 1991.– 92 с.

28. Назаров Х. К истории происхождения и расселения племен и народов Центральной Азии [Текст] /Х.Назаров.– Душанбе, 2004.– 103 с.

29. Назаров Х. Саид Джамолиддин Афгани и его общественно–политическая школа [Текст] /Х. Назаров /Отв. ред. М.Диноршоев; АН Республики Таджикистан.– Душанбе: Дониш,1993.– 268 с.

30. Нуриддинов П.Р. Трансформация политических партий и партийной системы Афганистана (политологический анализ): [Текст] Дис.автореф.канд.полит.наук.- 23.00.02 / П.Р.Нуриддинов.- Душанбе, 2015. - 195 с.

31. Нуриддинов Р.Ш. Идеиния борба лево-демократических и право-исламистских сил в Афганистане [Текст] дис.. д-ра полит. наук: 23.00.04-Политические проблемы международных отношений и глобального развития (по политическим наукам) /Р.Ш.Нуриддинов/АН. Респ. Таджикистан. Ин–т. востоковедение и письменного наследие– Душанбе,2003.–371с.

32. Обидов У. Омӯзиши муқоисавии лаҳҷаҳои забониҳои дарии Афғонистон: [Матн] Рис. ... д-ри. илм. филол. / У. Обидов. - Душанбе,1995. - 334 с.

33. Саид С. Мухтасари таърихи сиёсии тоҷикони Афғонистон [Матн] /С.Саид.- Душанбе:Оли Сомон,1995.-72 с.

34. Саидов Х.С. Полиэтнические общества Востока: общее и особенное в этнонациональных процессах в Афганистана и Ирана [Текст] автореф. дисс. ... д-ра. полит. наук: 23.00.02- Политические институты, процессы и технологии /Х.С.Саидов – Москва, 2010.–50 с.

35. Сафолзода М.К. Вклад Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в поисках путей решения проблемы Афганистана и развития таджикско-афганских отношений (1992-2014 гг.) [Матн] дисс. ... д-ра. ист. наук: 07.00.03-Всеобщая история (Новая и новейшая история) / М.К.Сафолзода. - Душанбе, 2021. - 501 с.

36. Соҳибназар М. Кобул дар гузаргоҳи таърих [Матн] /М.Соҳибназар. – Душанбе, 2000.–329 с. (Ба хатти форсӣ).

37. Файзуллоҳ Қ. Нақши қудрати сиёсӣ дар таъмини ваҳдати миллӣ дар Афғонистон рисолаи номзади илми сиёсӣ [Матн] рисолаи номзади илми сиёсӣ- 23.00.02 – ниҳодҳо, равандҳо ва технологияи сиёсӣ / Қ.Файзуллоҳ. - Душанбе, 2019. - 178 с.

ТАДЖИКСКОЕ АФГАНИСТИКА АФГАНОВЕДЕНИЕ ЗА 30 ЛЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ

КОДИРОВ ДОВАР САИДАЛЛОЕВИЧ,

кандидат исторических наук, доцент кафедры философии и гуманитарных наук
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира 33.

Тел.: (+992) 987-10-36-25. E-mail: dovar7061988@gmail.com.

В данной статье автор рассматривает таджикскую школу афганистики за 30 лет независимости Республики Таджикистан и на основе исследований таджикских исследователей в области афганистики определяет её разделы и актуальные вопросы. Как отмечает автор данной статьи, крушение Советского государства и обретение независимости на первом этапе снизили влияние таджикской афганистики в регионе и мире, поскольку после обретения Таджикистаном независимости вспыхнула навязанная гражданская война в стране. Вынужденная гражданская война в Таджикистане привела к тому, что большинство таджикско-афганских ученых занимались работой, далекой от науки, а другие занимались своей научной деятельностью в состоянии уныния. Таким образом, окончание навязанной гражданской войны в Таджикистане и достижение всеобщего мира привели к тому, что таджикское афгановедение вновь возродило свою славу, как это было во времена Советского Союза. В то же время в статье показана заслуга таджикских афганистов периода Советского Союза в воспитании афганистов периода независимости. По мнению автора статьи, за 30 лет независимости в республике расширилась сфера таджикско-афганистики, совершенствовались направления этой научной отрасли. Несмотря на достижения в области афганистики, подготовка молодых специалистов по афганистике в настоящее время является важной проблемой для независимого государства Таджикистан, поскольку Афганистан находится в чувствительном геополитическом регионе, и только афганисты, обладающие глубоким научным кругозором, могут разобраться в процессах, происходящих в регионе и в целом в стране, дать реальную оценку.

Ключевые слова: востоковедение, афганистика, таджикская афганистика, Институт востоковедения, Советский Союз, Афганистан, государственная независимость, Таджикистан, таджики, места таджиков, афганцы.

TAJIK AFGHANI STUDIES IN 30 YEARS OF INDEPENDENCE

KODIROV DOVAR SAIDALLOYEVICH,

candidate of historical sciences, Associate Professor
of the Department of Philosophy and Humanities of the

Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734003 Republic of Tajikistan Dushanbe city, 33 Said Nosir st.
Phone:(+992) 987-10-36-25. E-mail: Dovar7061988@gmail.com.

In this article, the author looked at the Tajik school of Afghan studies in the 30 years of the independence of the Republic of Tajikistan, and based on the research of Tajik researchers in the field of afghan studies, he described its sections and pressing issues. As the author of this article points out, the fall of the Soviet state and the gaining of independence in the first stage reduced the influence of Tajik afghan studies in the region and the world, because after the independence of Tajikistan, an imposed civil war broke out in the country. The forced civil war in Tajikistan led to the fact that most of the Tajik afghan scientists were engaged in work far from science, while others were doing their scientific work in a state of discouragement. In this way, the end of the imposed civil war in Tajikistan and the achievement of general peace led Tajik afghan studies to revive its fame again, as it did during the time of the Soviet Union. At the same time, the article shows the service of Tajik scholars of afghan studies during the Soviet Union period in the education of afghan scholars during the independence period. According to the author of the article, during the 30 years of independence, the domain of Tajik afghan studies has expanded, and the directions of this scientific branch have been improved in the republic. Despite the achievements in the field of Afghan studies, the training of young specialists in Afghanistan studies is currently an important problem for the independent state of Tajikistan, because Afghanistan is located in a sensitive geopolitical region, and only afghan scholars with a deep scientific outlook can understand the processes that take place in the region and in general the country arises, give a real assessment.

Key words: *oriental studies, afghan studies, Tajik afghan studies, Institute of oriental studies, Soviet Union, Afghanistan, State independence, Tajikistan, Tajiks, status of Tajiks, Afghans*

УДК: 32.01

**ТАҲДИДУ ХАТАРИ ГАРДИШИ ҒАЙРИҚОНУНИИ МАВОДИ МУҲАДДИР
БА АМНИЯТИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ГУЛОМОВА ФОТИМА АБДУРАҲМОНОВНА,

дотсенти кафедраи фанҳои ҷамъиятии

Мактаби олии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С.Шерозӣ, 15/1.

Тел.: (+992) 555-57-06-55.

Дар мақола моҳият, таърихи пайдоиш, таҳаввулот ва тамоюли авҷгирии истеҳсол ва истеъмоли маводи муҳаддир дар замони муосир мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Зеро, шарҳи моҳияти бунёди ва сабабҳои пайдоиши он имконият медиҳад, ки механизмҳои амалии муқовимат ба ин падидаи зиддиинсонӣ коркард шавад.

Ҳамчунин дуруст ва мақсаднок ташиқ кардани муқобилияти идеологӣ ва ба даст овардани пирузӣ бар он имконият медиҳад, ки сатҳи баланди шуурнокии сиёсӣ ва омодагии идеологӣ омма ба манфиати рушди босуботи миллату давлат таъмин гардида, мубориза алайҳи ҷунин омилҳои номатлуб дар ҷомеаи кунунӣ дуруст роҳандозӣ хоҳанд шуд. Тадбирҳои андешидаи нерӯҳои байналмилалӣ оид ба мубориза бо истеҳсол ва қочоқи маводи муҳаддир мавриди баррасӣ қарор гирифта, омилҳо ва сабабҳои, ки ба муборизаи бомуваффақияти ҷомеаи ҷаҳонӣ бар зидди истеҳсол ва қочоқи маводи муҳаддир ҳалал мерасонанд, ошкор карда шудааст.

Калидвожаҳо: *нашъа, маводи муҳаддир, истеҳсоли маводи муҳаддир, тиҷорати маводи муҳаддир, каналҳои фурӯши маводи муҳаддир, ҷомеаи ҷаҳонӣ.*

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (26.01.2021) таъкид намуда буд, ки «вазъи тағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза ва хусусияти устувор пайдо намудани зуҳуроти хатарноки замони муосир, аз ҷумла терроризму экстремизм, қочоқи силоҳ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, киберҷиноятҳо ва дигар ҷиноятҳои фаромиллӣ, ки башариятро ба ташвиш овардаанд, моро водор месозад, ки ба масъалаҳои таъмини амнияти кишварамон диққати аввалиндараҷа диҳем. Зеро пайравони созмонҳои террористиву экстремистӣ барои ноором сохтани вазъият дар ҷомеа ва тафриқаандозиву барангехтани низоъҳои диниву мазҳабӣ кӯшиш карда, барои гумроҳ сохтани сокинони мамлакат, бахусус, ҷавонон ва ба созмонҳои манъшуда ҷалб намудани онҳо аз шабакаҳои интернетӣ васеъ истифода мебаранд [6]».

Дар ҳақиқат ҳам ин падидаи таҳдидкунанда на танҳо сиёсати неруманди мақомоти қудратии давлатро, балки такмил ва рушди механизмҳои муқовимати ҷомеаро, бахусус дар байни ҷавонон, тақозо менамояд. Амалисозии мақсаднок ва дастаҷамъонаи мубориза ба ин зуҳуроти зиддибашарӣ, пеш аз ҳама дарки моҳияту ҳадаф ва таъминоти иқтисодиву молиявии онро талаб менамояд. Тавсифи он имконият медиҳад, ки механизмҳои амалии муқовимат ба он коркард шавад.

Таҳқиқоти бостоншиносон собит месозад, ки одамон ҳанӯз дар асри санг аз растаниҳои нашъадор истифода бурда, банг, кокаин ва чанде дигар нӯшоқиҳои мадхушкунандаву гиёҳҳои гуногуни бавучудоварандаи тағйироти физиологӣ ва рӯҳӣ маълумот доштанд ва ин маводҳоро барои тағйироти шуур ва дар вақти омодагӣ ба ҷанг истифода мебардаанд [8].

Зимни таҳқиқ ва пажӯҳиши масъалаи мазкур мо бештар ба ҷанбаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии он таъия намудем.

Аз ҷиҳати сиёсӣ ин падида дар кишварҳои пайдо ва рушду нумӯ мекунад, ки сохторҳои сиёсӣ аз поён ба боло, аз заифӣ, беҳавсалагӣ ва ҳолатҳои коррупсионӣ бархӯрдоранд.

Аз маҷҳеи иқтисодӣ давлат бо сабаҳои гуногун-объективӣ ва субъективӣ (мансуб ба имконот ё потенциали шахсӣ) наметавонад ба ҳомае вазъи арзандаи зистро пешкаш намояд.

Аз назари иҷтимоӣ гурӯҳи муайяни аҳоли на ҳамчун субъекти заифи психологӣ нисбат ба омили дарёфти воситаи зиндагӣ мебошанд, балки ҳамчун бозичаи дасти гурӯҳҳои муташаккили ҷиноӣ мегарданд.

Ба ақидаи бархе аз коршиносон пайдоиши калимаи «афюн» аз юнонии «оріум» шира мебошад. Аз ин калима баъдтар эҳтимол, бо Яҳудии Қадим «орһіон» ва бо арабӣ «афуун», ки дар дигар забонҳои осиегӣ пайдо кардан мумкин аст, ифода мегарданд. Номи хитойӣ афюн «офуунг» ва шакли дигари ӯ «уаріен» ва «оріен» аз пайдоиши калимаи арабӣ мебошад. Парвариши кӯкнор хеле барвақт, то замони нав ба Миср ва Баҳри Миёназамин омада расидааст.

Тибқи сарчашмаи дигар, **нашъа (наркотик)** аз вожаи латинӣ “наркωтiкoс” гирифта шуда, маънои карахтӣ, беҳушӣ ё беҳиссӣ, ҳис накардани дардро ифода менамояд.

Истилохро одатан ба гиёҳҳои афъюн ё тарёк нисбат медиҳанд. [16] [15].

Истилоҳи “наркωтiкoс” (нашъа) бори аввал аз ҷониби табиби юнонӣ Гиппократ, бо мақсади ифодаи моддаҳои гумкунандаи ҳиссиёт ё фалаҷкунанда истифода шудааст.

Истилоҳи мазкурро табиби барҷастаи замони бостон Клавдий Гален низ истифода бурдааст. Ба сифати ҷунин моддаҳо Гален, масалан, решаи мандрак [11], донаҳои эҷлат ва кӯкнор [15] ро зикр кардааст.

Истилоҳи “нашъа” аксар вақт дар адабиёт ва коргузори тиббӣ ва ҳуқуқӣ ба маънои васеъ истифода мешавад, ки ҳама моддаҳои психоактивӣ ғайриқонуноиро, новобаста аз фармакологияи онҳо ифода мекунад [16; 9; 7].

Ҳоло дар аксари кишварҳо қочоқи маводи муҳаддир маҳдуд аст.

То 1 ноябрисоли 2009 шумораи иштирокчиёни Конвенсияи соли 1961 ва Протоколи соли 1972 вобаста ба маводи муҳаддир ба 186 нафар расидааст, ки ин 96 фоизи тамоми давлатҳои ташкилмедихад.

Аз ин шумора 184 давлат аъзои Конвенсияисоли 1961 ва Протоколи соли 1972 буда, Афғонистон ва Чад танҳо аъзои Конвенсияи соли 1961 мебошанд.

Ҳашт давлат ба Конвенсияи соли 1961 ҳамроҳ нашуданд: Гвинеяи Экваториалӣ, Тимори Шарқӣ, Вануату, Кирибати, Науру, Ҷазираҳои Кук, Самоава Тувалу [1].

Таърифҳои машхуртарин оид ба маводи муҳаддир инҳо мебошанд:

Таърифи СУТ:

Тибқи нишондоди Созмони умумиҷаҳонӣ тандурустӣ нашъа[narcotic] маводи кимиёвӣ буда, беҳушӣ ё ҳис накардани дардро ифода менамояд. Истилохро одатан ба гиёҳҳои афъюн ё тарёк нисбат медиҳанд [16; 4].

Ба маънои умумии тиббӣ ва ҳуқуқӣ, он аксар вақт барои ифодаи маводи муҳаддири доруворӣ мамнӯъ, новобаста аз фармакологияи онҳо, нодуруст истифода мешавад.

Таърифҳои расмие, ки қувваи қонунӣ доранд:

Таърифи СММ:

«Конвенсияи ягонаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба маводи муҳаддир дар соли 1961» истилоҳи «нашъа»-ро ҷунин муайян мекунад:

Маводи муҳаддир – ҳама гуна моддаҳои ба рӯйхатҳои I ва II дохилшуда-ҳам табиӣ ва ҳамсинтетикӣ [2].

Ҳадди ақал дар як чанд кишварҳои ҷаҳон мансубияти як модда ба маводи муҳаддир дар асоси рӯйхатҳои аз ҷиҳати қонунӣ муқарраршуда, ба мисли «Конвенсияи ягонаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба маводи муҳаддири соли 1961» муқаррар карда мешавад [2].

Барӯйхати I ва II героин, каннабис, дезоморфин, кетобемидон ва намакҳои онҳо, дар ҳолати дарҷадвали IV ҷой доштани ҷунин намакҳо, ворид намешаванд.

Истилоҳи маводи муҳаддир (нашъа) ба моддаҳои гуфта мешавад, ки ба се меъёр мувофиқат мекунад [9]:

Меъёри тиббӣ - моддае, ки ба рӯҳия (психика) таъсир мерасонад (ангезанда, галлюциногенӣ ва ғайра, инчунин моддаҳои психотропӣ), ки сабаби истеъмоли ғайритиббӣ он мегардад.

Меъёри иҷтимоӣ - истеъмоли ғайритиббӣ моддаҳои мавриди назар микӯси калонро фаро мегирад ва зарари расонидашуда аҳамияти иҷтимоӣ пайдо мекунад.

Тибқи натиҷаҳои таҳқиқоти сершумор, нӯшокиҳои спиртӣ ба ҷомеа зарари бештар доранд [16].

Бо вучуди ин, дар аксари кишварҳои ҷаҳон онҳо манъ карда нашудаанд ва ҳамчун маводи муҳаддир тасниф карда намешаванд.

Меъёри ҳуқуқӣ - маводи мазкур расман ҳамчун маводи муҳаддир эътирофшуда, ба рӯйхати воситаҳои нашъаовар дохил карда шудааст.

Қайд кардан зарур аст, ки нашъа (тарёк, банг, ҳероин) тӯли асрҳо ҳамчун васила барои абарқудратҳо дар муборизаҳои сиёсӣ истифода шудааст ва имрӯз низ истифода мешавад. Мақсад аз истифодаи ин восита заиф гардонидани душман, потенциали физикӣ ва ақлонии он ва дар ниҳоят беобрӯ ва дар арсаи байналмилалӣ паст кардани мавқеи рақиб ба ҳисоб меравад.

Дар гузашта одатан дар Осиёи Марказӣ ва Афғонистон тарёк (нашъа) дар доираҳои муайяни иҷтимоӣ мавриди истифода қарор мегирифт. Аммо ҳолати ба тарзи умумӣ истеҳсол, истеъмол ва фурӯши ин маводи марговар мушоҳида карда намешуд. Аз охири асри XVII ва аввали асри XVIII, махсусан асри XIX Афғонистон ба ин се падида (истеҳсол, истеъмол ва фурӯши маводи муҳаддир) дар дунё машҳур гашт. Сабаб он буд, ки ду маротиба империяи ҷаҳоншумули англис дар ҷанг бо афғонҳои баору номуси ватандор саҳт шикаст хӯрд.

Барои Британияи Кабир, ки то ҳол дар дунё аз пуриктидортарин ҳадамоти ҷосусиаш истифода мекунад, роҳи ягонаи шикасти афғонҳо, дар арсаи олам беобрӯ кардани онҳо ба тарзи ноаён, тавассути истихдоми гурӯҳҳои ҷиноӣ ва бо ин роҳ ба тарзи умумӣ коштан, истифода кардан ва оқибат транзити ҷиноӣ ин мавод ба шумор мерафт. Имрӯз ин мақсад пурра ба даст омадааст.

Дар замони муосир ин таҳдид дар ҳама самтҳо пурра мушоҳида мегардад.

Дар робита ба ин масъала коршиноси масоили сиёсӣ, Саймумин Ятимов, раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҷаласаи XVII иҷлосияи роҳбарони ниҳодҳои амниятӣ ва истихборотии кишварҳои узви ИДМ ҷунин изҳор дошт: «Мо ҷунин мешуморем, ки вазъи кунунии Афғонистон на танҳо ба амнияти Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳдиди воқеӣ дорад. Ман фикр мекунам, ки барои тамоми кишварҳои пасошӯравӣ, бахусус минтақаҳои, ки аҳолии мусалмоннишин доранд низ, таҳдиди воқеӣ дорад».

Ба гуфтаи ӯ “ҳамарӯза аз 500 то 600 нафар аз афғонҳо кӯшиши убури марзи давлатӣ бо Тоҷикистонро доранд. Теъдоди гурезаҳо аллакай аз 15 000 нафар гузаштааст”, ки ин дар ин муддат ба афзоиш ёфтани ҳаҷми қочоқи маводи муҳаддир, аслиҳа ва муҳимоти ҷангӣ аз давлати ҳамсоя мусоидат мекунад [12].

Љумхурии Тоҷикистон аз оғози ба даст овардани истиқлол то имрӯз дар самти мубориза бо ин зухуроти номатлуб иқдом ва чораҳои мухталифи таъсирнокро таҳия ва роҳандозӣ намудааст.

Баробари афзоиши миқёси қочоқи муҳаддир Ҳукумати Тоҷикистон бо эҳсоси масъулият дар назди халқи кишвар ва тамоми башарият ба татбиқи чорабиниҳои маҷмӯӣ ҷиҳати пешгирии муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар шурӯъ намуд. Аз ҷумла, соли 1994 дар сохтори мақомоти қорҳои дохилӣ воҳидҳои мустақил ва махсуси мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъаовар ташкил карда шуд.

12 апрели соли 1996 Фармони Президенти мамлакат «Дар бораи чораҳои таъхирнопазир оид ба пурзӯр намудани мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар» интишор ёфт, ки он ба муборизаи мақсаднок бо муҳаддирот асос гузошт. Худи ҳамон сол бо қарорҳои Ҳукумат Комиссияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба назорати воситаҳои нашъаовар таъсис ёфт ва Барномаи давлатии чорабиниҳои асосӣ оид ба мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъаовар ва моддаҳои психотропӣ барои солҳои 1996-1998 тасдиқ карда шуд. Ҳадафи асосии ин барнома пешбурди сиёсати давлат доир ба пешгирӣ кардани паҳншавии маводи муҳаддир, ташкили муборизаи мақсаднок бо муомилоти ғайриқонунии он, таболату офиятбахшии нашъамандон, инчунин таҳкими заминаҳои фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ дар ин самт буд. Ҳамзамон бо ин, барои фароҳам овардани асосҳои ҳуқуқии мубориза бар зидди ҷиноятҳои марбут ба муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир як силсила санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ карда шуданд; санадҳои қонунгузори кишвар бо асноди меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ мутобиқ гардонида, заминаи мубориза, пешгирӣ ва назорати муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир, инчунин табobati бемории нашъамандӣ дар сатҳи стандартҳои ҷаҳонӣ фароҳам оварда шуд.

Ҳоло заминаи қонунгузори дар Тоҷикистон ташкилшуда имкон медиҳад, ки проблемаҳои мубориза бо муомилоти ғайриқонунии муҳаддирот, назорат аз болои гардиши онҳо ва пешгирии нашъамандӣ мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ танзим карда шаванд. Дар баробари ин, барои пурзӯр намудани мубориза бо маводи нашъаовар мо чанд сол қабл пешниҳод карда будем, ки дар Тоҷикистон идораи махсуси зидди муҳаддирот таъсис дода шавад ва ин пешниҳод аз тарафи Созмони Милали Муттаҳид ва ҷомеаи ҷаҳонӣ маъқул доништа шуд.

Яке аз ташаббусҳои дигари Ҳукумати мамлакат дар ин самт бо Фармони Президенти кишвар таъсис додани Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 1 июни соли 1999 буд.

Бояд таъкид кард, ки ташкили ҷунин як сохтори нави мубориза бар зидди қочоқ ва муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир тақозои ҷиддии замон буд. Зеро Тоҷикистон аз лиҳози мавқеи ҷуғрофии худ дар яке аз роҳҳои интиқоли транзитии маводи нашъаовар қарор дорад ва зиёда аз ду даҳсола инҷониб дар хати пеши мубориза бо ин таҳдиди ҷаҳони муосир нақши минтақаи буфериро иҷро карда истодааст. Имрӯз густариши муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ба яке аз проблемаҳои ҷиддии ҷаҳонӣ табдил ёфта, ба асосҳои иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа ва саломатии инсоният таҳдид менамояд.

Дар миқёси сайёра миллионҳо одамон бар асари истеъмоли воситаҳои нашъаовар ва моддаҳои психотропӣ азият мекашанд, садҳо ҳазор хонаводаҳо бадбахт мешаванд ва ҳазорон одамон, хусусан ҷавонон ҷони худро аз даст медиҳанд. Гузашта аз ин, муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар барои содир гардидани ҷиноятҳои зиёд, бахусус ҷиноятҳои трансмиллӣ ва густариши терроризму экстремизм заминаи мусоиди молиявӣ ба вучуд оварда, ҳоло боиси нигаронӣ ва изтиробии башарият гардидааст.

Имрӯз бе муболиға метавон изҳор намуд, ки таъсиси агентӣ барои ба андозаи бесобиқа афзоиш ёфтани мусодираи маводи мухаддир дар кишвар, аз нашъамандӣ эмин доштани миллионҳо нафар одамон дар давлатҳои гуногуни ҷаҳон ва пешгирии ҷиноятҳои зиёди вобаста ба мухаддирот мусоидат намуд.

Ҳукумати Тоҷикистон бо дарки воқеии хатари нашъамандӣ ба тандурустии аҳоли ва генофонди миллат дар баробари таҳкими мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир, инчунин дар самти пешгирии нашъамандӣ, табобат ва офиятбахшии нашъамандон низ ҳамаи тадбирҳои заруриро андешида истодааст.

Фаъолияти мақомоти дахлдори кишвар дар самти ошкор намудан, безарар гардонидан ва ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидани нашъачаллобон ханӯз ҳам қонепкунанда нест.

Бинобар ин, мақомоти ваколатдори ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомии мамлакат, бахусус Агентии назорати маводи нашъаовар бояд дар ошкор ва пешгирӣ намудани ҳодисаҳои интиқоли маводи мухаддир ба хориҷи кишвар чораҳои қатъии иловагӣ андешанд.

Яке аз роҳҳои қоҳиш додани ҳаҷми истеҳсоли маводи мухаддир таҳия ва мавриди татбиқ қарор додани барномаи рушди алтернативии соҳаи кишоварзӣ ва бозсозии иқтисодиёти Афғонистон, инчунин андешидани чораҳои дастаҷамъона доир ба фароҳам овардани ҷойҳои кори доимӣ ва бо ҳамин роҳ ҳал кардани мушкилоти иҷтимоии мардуми он мебошад.

Ҳарчанд масъалаи мазкур борҳо дар сатҳҳои мухталифи созмонҳои бонуфуз муҳокима гардид, вале тадбирҳои ҷиҳати татбиқи он андешидашуда то ханӯз чандон таъсирбахш нестанд.

Мубориза алайҳи қочоки маводи мухаддир истифодаи имконоти занҷираи пайдарпаиро тақозо мекунад. Дар сурати муттаҳид шуданамон, метавонем гардиши ғайриқонунии маводи нашъаоварро аз байн барем. На танҳо Тоҷикистон, балки тамоми кишварҳои дунё, бояд ба кишвари мо аз нигоҳи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, амниятӣ ва ҳатто ҳарбӣ хушбин бошанд ва ҳамкориҳои муфидро ба роҳ монанд. Чунин фаҳмиш алҳол вуҷуд дорад ва ҳаст. Аммо он заифтар аз воқеият мебошад. Баробар будани кӯмакҳои байналмилалӣ бо он таҳдидҳое, ки дар ҳақиқат Тоҷикистон ба он рӯ ба рӯст, судмандӣ ва мувафаксияти муборизаро бо ин зухурот ва ҷолишҳои хатарноки замонавӣ тақвият мебахшад.

Пас аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ, Тоҷикистон ба яке аз самтҳои бо ном «хати шимолӣ» мубаддал гашт. Дар воқеъ ҳам, заиф гаштани пояи давлатдорӣ дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва дар охир барҳам хӯрдани он аз ҷумлаи омилҳои асосие буд, ки ба паҳн гаштани нашъамандию нашъачаллобӣ дар Тоҷикистон боис гашт.

Метавон гуфт, ки нашъамандӣ дар ҳар гушаи ҷаҳон пояи геополитикӣ, ҷуғрофиявӣ ва оқибат натиҷаи амали гурӯҳҳои махсуси иҷтимоӣ мебошад. Таърихан субъектҳои геополитикӣ дар вақт ва фазои муайян маводи мухаддирро ҳамчун воситаи бозиҳои геополитикӣ истифода намудаанд. Мақсад аз он, сушт ва заиф намудани ҳариф, аз байн бурдани на танҳо генофонд, балки обрӯй ва эътибори байналмилалӣ он ба шумор меравад. Дар ин маврид тактика ва стратегияи амалиёти бозингарҳои геополитикӣ баръало намудор мегардад. Дар мачмуъ, кишварҳои Осиёи Марказӣ, минҷумла Тоҷикистон, ҳамчун ҳадаф дар роҳи амалӣ кардани чунин стратегия ба ҳисоб меравад. Ҳаммарз будани Тоҷикистон ба Чин, шарикӣ стратегияи Россия будани кишвари мо, дар назди марзҳои Покистон қарор гирифтани он аз ҷумлаи чунин шартҳост.

Мафияи маводи нашъаовар роҳҳои кишвари моро ҳамчун муносибтарин масири интиқоли корвони марг ёфтааст, ки метавонад ҳеҷоини афғонро бо харҷи камтар то ба

Руссия ва аз он чо ба дигар кишварҳои Аврупо интиқол бидиҳад.

Тоҷикистон кишвари истехсолкунандаи маводи муҳаддир нест, вале бинобар мавқеи ҷойгиршавии геополитикии худ ва бо Афғонистон дар масофаи қариб 1,5 ҳазор километр доштани сарҳадот бо шароити мураккаб ба яке аз сипарҳои асосӣ дар роҳи қочоқи он ба кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Аврупо, Амрико ва дигар минтақаҳои ҷаҳон мубаддал гаштааст.

Бо назардошти далелҳои мавҷуда, ҷиҳати бартараф кардани камбудиву мушкилоти дар самти пешгирӣ ва мубориза бар зидди муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир дар ҳамбастагӣ моро зарур аст, ки вазифаҳои зеринро амалӣ намоем:

1. Андешидани чораҳои самаранок дар самти қатъ намудани фаъолияти гурӯҳҳои муташаккили ҷинояткориҳои трансмиллии нашъачаллоб;

2. Устуворсозии пояҳои моддӣ-техникии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомии Тоҷикистон, ки бо назорати муҳаддирот машғул мебошанд;

3. Бо истифодаи васеъ аз имкониятҳои Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ, Кумитаи кор бо занон ва оила, Кумитаи телевизион ва радио, бо ҷалби ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ходимони дин ташкил кардан ва ба таври мунтазам гузаронидани чорабиниҳои пешгирикунанда, инчунин корҳои таблиғотиву фаҳмондадихӣ дар байни қишрҳои гуногуни ҷомеа, бахусус ҷавонон.

Адабиёт

1. Доклад Международного комитета по контролю над наркотиками 2009 года. <https://unis.unvienna.org>

2. Единая конвенция о наркотических средствах 1961 года с поправками, внесёнными в неё в соответствии с Протоколом о поправках к Единой конвенции о наркотических веществах от 1961 года. <https://ru.wikipedia.org> wiki >

3. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016.

4. Лексиконҳои ВОЗ, 2001, с. 232-233. <https://apps.who.int> iris > bitstream > handle

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ

Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.12.2019.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021.

7. Правительство РФ. Постановление N 681. "Об утверждении перечня наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров, подлежащих контролю в Российской Федерации" (30 июня 1998). <https://base.garant.ru>.

8. Прусс М.С., Кильин Л.Л., Мучник Ю.Л., Володин В.М.- как избавиться от наркотической зависимости. Москва.2002 www.healthnews.ru

9. Руководство по психологии в 2 томах Под редакцией академика РАМН А. С. Тиганова Архивная копия от 4 марта 2016 на Wayback Machine, изд-во «Медицина». – М., 1999. – С.339-784.

10. Филлипс Род. История вина.-М.: Эксмо, 2004. - С. 18.

11. De Furore, cap VI (лат).Архивировано 22 августа 2011 года. [tps://ru.m.wiki2.org](https://ru.m.wiki2.org) wiki

12. <https://tj.sputniknews.ru/20211014/dushanbe-kontrabanda-narkotikov-oruzhiya>.

13. James A. Inciardi. The War on Drugs II.— Mountain View, Калифорния: Mayfield Publishing Company, 1992. - P. 22. - ISBN 1559340169.

14. J. Richard Stracke. The Laud Herbal Glossary.

15. *Francis Edmund Anstie*. Stimulants and Narcotics: their mutual relations (англ.) - 1865.
16. Lexicon of alcohol and drug terms (англ.). World Health Organization. 22 августа 2011 года: <https://apps.who.int/handle>
17. Title 21 - Food and Drugs Chapter 13- Drug Abuse Prevention and Control (англ.). govinfo.gov/content/pkg...title21...title21-chap13.htm

УГРОЗЫ И ОПАСНОСТИ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ГУЛОМОВА ФАТИМА АБДУРАХМОНОВНА,

доцент кафедры общественных наук Высшей школы

Государственного комитета национальной безопасности Республики Таджикистан.

Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С.Шерози, 15/1.

Тел.: (+992) 555-57-06-55.

В статье рассматриваются сущность, история возникновения, эволюция и развитие терроризма в современном мире. Ибо, объяснение фундаментальной природы и причин его возникновения позволяет разработать практические механизмы борьбы с этим античеловеческим явлением.

Также правильная и целенаправленная организация идеологической борьбы и победа в нем обеспечат высокий уровень политического сознания и идеологической готовности масс на благо развития стабильности нации и государства и борьба с такими нежелательными явлениями в современном обществе будут проведены должным образом.

Также рассматриваются меры, предпринимаемые международными силами по борьбе с производством и трафиком наркотиков, раскрываются факторы и причины, препятствующие успешной борьбе мирового сообщества с производством и контрабандной наркотических средств.

Ключевые слова: наркотик, наркотикотической средства, наркопроизводство, наркобизнес, наркомаршруты, международное сообщество.

TREATS AND CHELENGES OF ILLEGAL DRUG DEALING TO NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF TALDIKISTAN

GULOMOVA FOTIMA ABDURAHMONOVNA,

Assistant professor of the Department of Social Sciences of the

Higher School of the State Committee for National Security of the Republic of Taldikistan.

Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 15/1 S. Sherozi street.

Tel.: (+992) 555-57-06-55.

The article deals with the essence, history of origin, evolution and development of terrorism in the modern world. Since, the explanation of the fundamental nature and causes of its occurrence allows us to develop practical mechanisms to combat this anti-human phenomenon.

Also, the correct and purposeful organization of the ideological struggle and victory in it will ensure a high level of political consciousness and ideological readiness of the masses for the benefit of developing the stability of the nation and state, and the fight against such undesirable phenomena in modern society will be carried out properly.

Also is devoted to consider the measures undertaken by the international forces on struggle against manufacture and the traffic of drugs, factors and reasons, interfering successful struggle of the world community with manufacture and illicit narcotics, are brought to the light.

Key words: opium, narcotic, drug manufacture, narcotic business, narcotic routes, international community.

УДК: 32.01

**САБАБҲОИ СИЁСИЮ ТАЪРИХӢ, ИҚТИСОДӢ ВА ИҚТИМОИИ АЗ БАӢН
РАФТАНИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН**

ШАРИПОВ АМОНУЛЛО ҲУСЕЙНОВИЧ,

ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии

Донишгоҳи давлатии Данғара.

735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.Данғара, к. Марказӣ 25.

Тел.: (+992) 904-00-44-03. E-mail: komronshodiev92@gmail.com

Муаллиф дар мақолаи мазкур вобаста ба масъалаи сабабҳои асосии аз байн рафтани давлати Сомониён диққати ҷиддӣ дода, сабабҳои аз байн рафтани давлати Сомониёнро гурӯҳбандӣ намудааст. Муаллиф сабабҳои сиёсӣ-таърихӣ ва иқтисодӣ-иқтимоиро дар маркази таваҷҷуҳ гузоштааст, то ба масъала бо истифода аз манбаҳои муътамади илмӣ равшанӣ андозад.

Бояд гуфт, ки мақолаи мазкур бо методи индуктивӣ, яъне аз хулосабарории мушаххас ба умумӣ гузашта таҳлил шудааст ва дар раванди таҳлил аз методҳои таърихӣ, таҳлилӣ ва муқоисавӣ истифода шудааст.

Инчунин, муаллиф вазъияти сиёсӣ, таърихӣ, иқтимоӣ ва иқтисодии даврро мухтасар баён намудааст, то ба масъалаи асосии мақола нигоҳи возеҳ ва равшан дошта бошанд.

Калидвожаҳо: Сомониён, давлати Сомониён, Исмоили Сомонӣ, давлатдорӣ, амир, амирони сомонӣ, таърих, сиёсат, миллат.

Яке аз аввалин давлатҳои феодалӣ, ки дар Осиёи Миёна таъсис ёфта, бо сохтори сиёсии мутамарказ ва соҳти иқтисодии назоратшавандааш машҳур гаштааст, ин давлати бузурги Сомониён ба шумор рафта, дар айни замон аввалин давлати миллии тоҷикон ба ҳисоб меравад. Асосгузори ин давлати мутамарказ яке аз машҳуртарин ва бо нуфузтарин намояндагони мардуми куҳанбунёди тоҷик, ки дар таърихи сиёсии халқи тоҷик нақши бе ниҳоят бузург бозидааст, Исмоили Сомонӣ ба шумор меравад [1, с. 385].

Исмоили Сомонӣ (солҳои ҳукмронияш 874- 907) тавонист бо ақлу хирад ва сиёсати дурандешонаи худ, давлате бо номи Сомониён дар Мовароуннаҳру Хуросон, ки пойтахташ Самарқанд ва баъдан Бухоро ба шумор мерафт, таъсис бидиҳад. Қобили зикр аст, ки бунёди давлати Сомониён сарчашмаи худро аз хонадони Бармакиён, неҳзати Абӯмуслим, Шӯриши ҷомасафедони Муқаннаъ, исёни Рофеъ ибни Лайс, Тоҳириён ва Саффорӣён гирифтааст [2, с. 86-94]. Инчунин сулолаи Сомониён аз он таърихе, ки аз соли 875 шурӯъ мешавад, оғоз наёфтааст, балки намояндагони ин сулола то ба истиқлолашон дар миёни халифаҳои Хилофати Аббосиён обрӯ пайдо намуда, соҳиби заминҳои тӯҳфавӣ аз ҷониби соири халифаҳо гаштаанд. Ин буд, ки аввалин маротиба соли 875 Наср I хутбаи намози ҷумъаро ба номи худ қироат кунонида, аз истиқлоли давлати худ дарак дод [3, с. 386]. Исмоили Сомонӣ соли 900 лашкари Амр ибни Лайси Саффориро торумор намуда, дар байни оммаи мардум машҳур гардид [4, с. 140].

Сабиби муваффақияти Исмоили Сомонӣ ин буд, ки ӯро мардуми авом ва дар зери зулму истибдод қарор дошта ҳамаҷониба дастгирӣ менамуданд. Ҳомоҳангсозии қорҳои давлатӣ ва қабули онҳо аз ҷониби мардум ва якдигарфаҳмӣ миёни Исмоили Сомонӣ ва мардумро муаррихон чунин ёдоварӣ мекунанд: “Маъруф аст, ки замоне аҳолии Бухоро хостанд, девори мудофиавии шаҳрро, ки барои дифоъ аз ҳучуми туркҳо бунёд ёфта буд, барафрозанд, ӯ мардумро аз ин қор боздошта фармуд: «то зиндаам, девори Бухоро ман бошам» [2, с. 104]. Вале баъди вафоти Исмоили

Сомонӣ (с. 907), ба сари тахт писараш Аҳмад ибни Исмоил (907-914) нишаст. Қобил ба ёдоварист, ки баъд аз вафоти Исмоили Сомонӣ, ба монанди ӯ шахси хирадманду дурандеш ва сиёсатмадори асил, ҳамчун амир ба тахти давлати Сомонӣ нанишаст, то довомдихандаи сиёсати пешгирифтаи ӯ бошад. Ин буд, ки дар дарбори Аҳмад ибни Исмоил, писари Исмоили Сомонӣ касоне мавҷуд буданд, ки бо пешниҳодҳои ғализи худ миёни дарбориён ихтилоф меандохтанд ва ин ихтилофҳо ба тамоми соҳаҳои идорӣ рафта расида буд. Яке аз сабабҳои асосии аз байн рафтани давлати Сомониён дар ин буд, ки баъд аз Насри II (914-943) шахсони тасодуфӣ ва бе хабар аз сиёсати давлатдорӣ, ба сари ҳокимият омаданд. Вале, сиёсат чойгоҳи шахсони тасодуфӣ набуда, акси ҳол сабаби парокандашавии як давлат ва ё як миллат мегардад.

Оид ба масъалаи сиёсатмадори воқеӣ дар афкори мутафаккирону файласуфони гузашта, махсусан дар афкори Афлотун вохӯрдан мумкин аст. Афлотун сиёсатро санъати шоҳӣ ва қобилияти идора намудани одамон муаррифӣ менамояд. Бинобар ин, ӯ пешниҳод менамояд, ки давлатро бояд файласуфон ва донишмандон идора намоянд [5]. Моҳияти давлати идеалии Афлотун низ дар ҳамин ифода меёбад. Роҷеъ ба ин масъала ӯ чунин менависад: «То он замоне, ки давлатҳоро файласуфон идора накунад, давлатҳо аз зулму истибод озод намешаванд» [5].

Инчунин Форобӣ сиёсатро фаъолияте номидааст, ки инсонҳоро ба саодат мерасонад. Ана ҳамин гуна фаҳмиш миёни сарварони сомонӣ ва муносибати онҳо бо оммаи мардум баъди вафоти Исмоили Сомонӣ дар ҳеҷ як қадам амири сомонӣ пайдо набуд, ки ҳамоҳангии дарборро бо мардуми оддӣ чиддӣ ба роҳ монад. Гуфтан мумкин аст, ки чунин сурат гирифтани вазъи сиёсии давлати Сомониён ва зуд-зуд иваз шудани амирони Сомонӣ ё чавону бе таҷриба будани намояндагони охири амирони Сомонӣ яке аз сабабҳои асосии аз байн рафтани давлати Сомониён гаштааст [1, с. 386].

Яке аз сабабҳои асосию марказии пароканда шудани давлати Сомониён дар он зоҳир мегардад, ки омехта шудани қабилаҳои турк бо халқи тоҷик хело зиёд ба чашм мерасид ва дар дарбори Сомониён баъзе аз туркон аз ғулому асирӣ то ба мансаби сарлашкарӣ расида буданд. Ин равандро дар миёни сиёсатмадорони дохилию хориҷӣ ҳамчун *“махлутнамоӣ”* зикр мекунанд. Масалан Зокиров Г.Н. дар китоби худ *“Хуросони бузург”* [6, с. 76-77] аз ин ибора истифода намудааст. Ба ҳайси мисол аз он ғуломони турктаборе, ки то мансаби сарлашкарӣ расидаанд Алп-тегин ва Сабук-тегин ба шумор мераванд. Онҳо тавонистанд мавқеи худро дар миёни дарбориён ва амирони Сомонӣ васеъ намоянд ва ба ин васила аз манофеи шахсӣ орӣ намонанд. Ин ду сарлашқари турктабори давлати Сомониён ба хотири дар муҳорибаҳо ба муқобили душманони давлати Сомонӣ дастболо шуданашон, аз тарафи худ амирони Сомонӣ ба заминҳо ва ё ин ки ягон музофот (ягон минтақа) ҳамчун *“иқтаъ”* [2, с. 110] сарфароз гардонида мешуданд.

Чунин чараён гирифтани ҳолати воқеии сохтори идоравии давлати Сомониён сабаб гардид, ки сарлашқарони турк боварии амирон ва саркардаҳои давлатро нисбати худ ба даст оварда буданд [7, с. 102-103]. Ин раванд метавонад таъсири диниро низ ба худ дошта бошад, чун шояд амирони Сомонӣ аз нигоҳи ислом миллати ягона, миллати мусалмонро мешумориданд ва аз ин хотир ба сарлашқарони турк боварӣ намуда, чунин вазифаҳои калидиро ба онҳо бахшидаю чойгоҳи онҳоро боло бардоштанд. Вале чунин ба назар мерасад, ки миллати тоҷик дар хуввияту забон куллан аз халқҳои дигар фарқкунанда буд. Дар ин баробар инчунин туркон шояд динро ҳамчун силоҳи асосӣ истифода бурда, боварии амирони Сомониёро ба худ касб намудаанд. Аммо Бозор Собир бо чунин мисраҳои шеърӣ хуввияти миллии тоҷик ва забони онро ҳақимона ба қалам додааст:

Дар сарояш тоҷик аз бахти нагун,
 Гарчи бо габру мусулмон ҳамсаро буд.
 Ҳамрасулу ҳамхудо буд,
 Дар забон, аммо чудо буд [8, с. 13].

Аммо он сарлашкарони турк ва ҳаммаслақонашон аз софдилию инсондӯстӣ ва аз ин бовариҳо сӯистифода карда, ҳарчи бештар кӯшиши ба даст овардани ҳокимияти сомониро ба сар мепарвариданд. Ин худҳоҳиҳо ба он оварда расонид, ки забони тоҷикӣ дигар дар байни гвардияи Сомониён истифода намешуд, тамоми амрҳои ҳарбӣ бо забони туркӣ сурат мегирифт. Вақте, ки онҳо мавқеи васеи сиёсӣ пайдо карданд, дигар ба амирони Сомонӣ ба мисли пештара содиқ намонданд. Яке аз хатогиҳои дигари амирони сомонӣ ин буд, ки баъди вафоти Исмоили Сомонӣ мардуми маҳаллиро ба гвардияи (лашқари) ҳарбӣ ҷалб накарданд ва нисбати мардуми маҳаллӣ ба аҳамияти зоҳир мекарданд. Ин буд, ки мардуми маҳаллӣ аз сиёсати идоракунии амирони Сомонӣ бисёр ҳам дилсард шуда буданд. Ҳуҷумҳои аҷнабиён ба мисли қабилаҳои бодиянишини туркони ғазнавию қарахонӣ барои мардуми маҳаллӣ дигар ҳеҷ аҳамияте надошт [4, с. 140]. Дар сурати ғасби эҳтимолии ҳокимияти сомонӣ аз ҷониби туркони кӯчманчӣ дигар халқ ихтиёрон ба дифои ватани худ намебаромаданд, чун аз раванди идории амирони сомонӣ норозӣ буданд. Дар ин баробар амирони сомонӣ роҳи ҳалли мушкилот ва ниёзи мардуми оддиро дар мадди аввал намегузоштанд ва чуноне, ки дар боло зикр намудем, миёни амирони сомонӣ муборизаҳои дарборӣ сурат мегирифт, ки он масофаи миёни амирони сомонӣ ва мардуми оддиро дучанд менамуд. Акнун дар ин қисмат вобаста ба яке аз нуқтаҳои асосии мақолаи мазкур, яъне сабабҳои сиёсӣ, таърихӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии аз байн рафтани давлати Сомониён баҳс хоҳем кард.

Муарихони зиёде сабабҳои пароканда гаштани давлати Сомониёнро ба сабабҳои сиёсӣ, таърихӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ чудо намудаанд. Аммо бисёре аз таърихшиносон сабабҳои сиёсӣ ва иҷтимоии аз байн рафтани давлати Сомонёнро дар маркази тавачҷӯх қарор додаанд ва месазад, ки баҳсро аз сабабҳои сиёсӣ оғоз намоем.

Таназзул ёфтани давлати Сомониён аз замоне шурӯъ шуд, ки дар давлат бӯҳрони идорию сиёсӣ ба вучуд омада, ин бӯҳронҳо сабабгори шӯру ошубҳо ва норозигиҳои оммавии мардум мегардид. Масалан, яке аз чунин ошубҳоро муаррихон ба шакли зайл ёдрас намудаанд: “Яке аз ҳодисаҳои муҳиме, ки дар замони Нӯҳ (943-954) ба вуқӯъ пайваста буд, саркашиҳои доимии Абӯалии Ҷағонӣ ва ҷангҳои дохилӣ буд. Бувайҳиён тавассути халифаи дастнишондодаи худ хонадони Ҷағониёнро алайҳи Сомониён мешӯрониданд. Дигар саркардаҳои низомӣ ва дарбориёни аз дарбори Бухоро ранҷида ё дур гаштаро низ Бувайҳиён пуштибонӣ мекарданд. Афзудани харчи артиш даргоҳи Нӯҳро бар он дошт, ки ҳаҷми молиёти солоноро дучанд кунад ва ҳатто пешакӣ онро аз мардумон талаб кунад. Ин ситаму тааддӣ боиси сар задани нооромии дигар гардид. Амак ва бародарони Нӯҳ Абӯҷаъфар Муҳаммад ва Абу Муҳаммад Аҳмад аз норозигиҳои истифода карда, даст ба шӯриш заданд, вале шикаст хӯрда, ба зиндон андохта шуданд ва ба чашмонашон мил кашида шуд” [2, с. 108]. Нӯҳ нисбат ба гузаштагон ба умури лашқар аҳамияти бештар дод, ки ин сабаби зиёд гаштани молиёт ва норозигии мардум шуд. Тадбири дигари Нӯҳ он буд, ки нақши руҳониёни иртиҷоиро боло бурд ва ин ду унсур (лашқариён ва руҳониёни иртиҷоӣ) сабабгори заволи тадриҷии Сомониён шуданд [2, с. 107]. Дар чунин вазъияти ҳассос, аз ҷониби амири Сомонӣ Нӯҳ ситонидани андозҳои вазнин ва ду карата ба чашм мерасид ва ба сарбозони дарбор ва лашқари амир низ дар пардохти маоши моҳона костагиҳо ба назар мерасид, ки ин амал мудом сабаби норозӣ гаштани онҳо мегардид.

Ба ин равиш пайдоиши баъзе аз ҳаракот, ба мисли ҳаракати Қарматия суръати

дучанд мебахшид. Давлат аз ҷиҳати идеологӣ ва мазҳабӣ низ зери хатар монда буд, чун мазоҳибе ба мисли Исмоилия ва Фотимиён бо таъсири равияи шиа ба мардуми маҳаллӣ зарбаи идеологӣ мезаданд, ки мардум онро ба таври инъикос аз давлат медиданд. Агарчанде хонадони Сомониён дар ақидаву эътиқод пайрави мазҳаби Абуҳанифа буданд, аммо нисбат ба намояндагони дигар мазҳабҳои исломӣ ва ҳатто ғайриисломӣ бо гузашту таҳаммулпазири бархурд мекарданд [2, с. 106].

Вале дарки таассубонаи динӣ, гоҳе сабабгори он мегашт, ки ҳаракатҳои динии навпайдо хусусияти сиёсӣ касб намуда, аз доираи таҳаммулпазири инсонсирӣшӣ берун мебаромаданд. Ҳаракати Қарматия то дараҷае авҷ гирифт, ки тамоми “Аҳли бозор” амалдорону феодалони калон ва шахсони бонуфузи давлатӣ («Ҳочибӣ бузурги дарбор, ҳатто сардори девони муставфӣ, ҳокими Бухоро, ҳокими Илок, бисёр деҳқону шахсони дигар») низ ин таълимотро қабул намуданд. Дар натиҷаи кӯшишҳои зиёд, ин идеология ба дарбори давлати Сомониён низ роҳ ёфт. Аз тарафи дигар пурқудрат шудани хилофати Фотимиёни Миср, ки дар ҳамин айём бо Аббосиён муборизаи шадид мебуд, қарор гирифтанд [4, с. 141].

Дар ин росто ба назар мерасид, ки давлати Сомониён барои сарқӯб намудани таблиғотчиёни ҳаракати қарматия чораҳои зарурӣ намеандешад, ки сабаби рӯирут ба по ҳезонидани мардум мегардид ва дар байни рӯҳониёни аҳли суннат ва ташайюъ (шиа) ихтилофҳои ҷиддӣ эҷод менамуд ва ин сабаби норизоӣ байён намудани онҳо нисбат ба сиёсати давлатдорӣ Насри II (914-943) мегардид. Агарчанде Нух кӯшиш мекард, ки давлатро дар ин шароити бӯҳронӣ ба таври олии идора намояд, вале ин кор барояш хеле мушкил буд. Агар мо ба таҷрибаи давлатдорӣ худ Исмоили Сомонӣ назар афканем, ҷиғунае, ки дар китоби *“Давлати Сомониён”-и муаррихи шинохтаи тоҷик Нӯъмон Неъматов* низ зикр мешавад, ўро як шахсияти сиёсатмадори асил дармеёбем. Масалан ў чунин қайд менамояд: *“Исмоили Сомонӣ бо мардуми одиву қорафдода чунин муносибат мекард. Ў як рӯзи муайяноро ҷудо карда, дар маҳалҳо савори асп мегашт, то ки аз аҳволу зиндагии мардум бо чаҳми худ нигариста, бохабар шавад”* [4, с. 142].

Хислатҳои ҳукмронии сиёсатмадори асил Исмоили Сомонӣ дар намояндагони ояндаи ў (фарзандону наберагони ў) хеле хуб ба назар намерасид ва ин сабабгори он мегардад, ки ўро истисноӣ ягона амири одил ва оқили давлати Сомониён номид. Дигар ин ки Исмоил манфиатҳои давлатӣ ва миллиро бартар аз манфиатҳои шахсии худ мегузошт ва то ҳадди тавон бо мардум бо муросо мезист ва саодати миллату давлатро бештар аз ҳар касе мехост ва худро ҳомию ниғаҳбони ин сарзамин мешуморид, то *“Девори Бухоро”* буданаш собит шавад. Чунин амир ва ходими сиёсӣ баъд аз вафоти Исмоили Сомонӣ амалан дигар пайдо нашуд ва ана ҳамин буд, ки рӯз аз рӯз вазъияти давлат из нигоҳи сиёсӣ бадтар шудан гирифт ва умури идоракунияш фақат ба тариқи расмӣ дасти намояндагони сомонӣ буд ва амалан ин дар шакли қолаб вучуд дошт, ки ин вазъият сабаби ба сахнаи сиёсат омадани баъзе турктабори гашт. Чунин шахсиятҳо Алптегин ва Сабуктегин ба шумор мерафтанд, ки мавқеи сиёсии худашонро дар ҳокимият васеъ намуда, мудайёни асосии берун шудан аз итоати давлати Сомониён-ро доштанд. Нуфуз гирифтани сарлашқарони турктабори сомонӣ дар давраи ҳукмронии амир Абдумалик ибни Нух (954-961) ба вуқӯ пайваста буд, ки аз зиёд баланд гаштани нуфузашон худашонро шоҳу таъбашонро вазир медонистанд.

Баъд аз вафоти амир Абдумалик ибни Нух (соли 961) ба тахти амири Мансур ибни Нух (961 -976) менишинад. Дар давраи амирии Мансур ибни Нух (961-976) сардори гвардияи дарбор ва лашқари давлати Сомонӣ Алптегин таъин мешавад ва ҳамроҳи ҳочибӣ бузург шахси бонуфузтарин ва пуриқтидортарини дарбор баъд аз амир, вазири давлати Сомониён Абӯалии Балъамӣ бо таъбу завқи худ ҳокимиятро ихтиёрдорӣ

мекарданд [9, с. 386-387]. Албатта нуфӯз гирифтани Алптегин боиси хашму ғзаби Мансур ибни Нӯҳ (961-976) мегардад ва ҳатто миёни онҳо задухӯрде низ ба вуқӯ мепаивандад, вале танҳо пас аз марги Алптегин (с. 963) ба Мансур ибни Нӯҳ (961-976) муяссар гардид, ки ҳокимияти Сомониёнро дар Ғазнӣ барқарор намояд [9, с. 387].

Чуноне, ки ба назар расид дар дарбор ва атрофи он мубориза барои ҳудуд ва тахт амалан ба вуқӯ мепаиваст, ки ҳам аз заъфияти давлати Сомонӣ шаҳодат меод ва ҳам аз ноӯҳдабароии амирони он. Агар ба давраи ҳукмравоёни амирони охирони Сомониён Нӯҳ (943-954), Абдумалик ибни Нӯҳ (954-961), амир Мансур ибни Нӯҳ (961-976), Нӯҳи II (976- 997), Мансур ибни Нӯҳ (997-999 писари Нӯҳи II) ҳеч кадоме аз инҳо натавонистанд, ки давлати мутамаркази Сомониёнро тахти раёсат ва идораи худ қарор диҳанд.

Сабабҳои таърихи метавон дар он дид, ки амирони сомонӣ, ки дар боло зикр намудем аз гузаштаи худ, ҳадди ақал аз гузаштаи таърихи 50-60 солаи худ бо чашми хирад нанигариста, ҳокимияти таъсисдодаи Исмоли Сомониро ҳамчун идеал барои ҳокимияти худ қарор надодаанд, то ба ин хатоҳои таърихӣ дучор нашаванд. Гуфтан мумкин аст, ки хуввияти миллӣ то он дараҷае дар дарбор хомӯш шуда буд, ки ҳатто ду саркардаи турктабор тавонистанд давлатро ба парокандагӣ баранд.

Сабабҳои иқтисодии аз байн рафтани давлати Сомониён дар худ решаҳои сиёсӣ ва таърихӣ доштанд, чун яке аз омилҳои асосии рушд намудани иқтисодиёти давлат ин амният ва ваҳдату якпорчагии давлат ба шумор меравад ва маҳз ҳамин хусусият дар 50 соли охири ҳокимияти Сомониён хуб ба назар намерасид. Инчунин ғун намудани андозҳои хеле зиёд ва сари вақт напардохтани маоши сарбозони лашқар боиси аз байн рафтани боварии мардум аз давлат гашта буд.

Заъфи давлат аз нигоҳи иқтисодиёт бе восита барои ба саодат расонидани мардум кофӣ нест, ки ин сабаби норозигиҳои иҷтимоии мардум нисбати ноадолатиҳои амиронӣ саркардаҳои давлати Сомониён мегардид. Аз ин лиҳоз мешавад гуфт, ки сабабҳои иҷтимоии аз байн рафтани давлати Сомониён ин эътибор надодан ба эҳтиёҷоти мардум, ҳамкорӣ ва ҳамроҳгирӣ нанамудан миёни мардум ва дарбор ва билохира идора нанамудани идеологияи динии мардум сабабгори он гардиданд, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ боварии мардум нисбат ба дарбори амирони Сомонӣ рӯз аз рӯз коста шудан мегирифт ва ҳатто дар замоне, ки давлати Сомониён аз ҷониби давлати Ғазнавиён ва Қарахониён ғасб карда мешуд, мардум ба дини ғосибон (ба диндорӣ ғосибон) нигоҳ намуда, аз ватани худ дифоъ намекарданд ва давлат дар ин вазъият ба танҳои раҳо карда шуд.

Ҳатто нақши руҳониён низ дар аз байн бурдани давлати Сомониён хеле калон буд, чун руҳониён динро ба сиёсат омезиш дода, миллати исломро аз ҳар гуна миллат боло мегузоштанд ва онро амри илоҳӣ тасвир намуда, ба мардум мефаҳмониданд ва дар муқобили ноадолатиҳои давлати Сомониён калимаи “ҳаққу ботил”-ро мегузоштанд, ки бе шакк ҳиссиёти мардумро ба даст оварда, диди мардумро нисбати давлати Сомониён сард менамуданд. Ин вазъияти иҷтимоӣ сабаби он гашт, ки давлат ва амирони дарборӣ дар дифоъи ҳудуд ва марзи худ танҳо монданд, ки бе восита тавлидгари ин гуна вазъиятҳо ҳуди амирони Сомонӣ ба шумор мерафтанд. Беҳуда нагуфтаанд, ки омӯхтани таърих ин танҳо донишҷӯи гузашта нест, балки ин такрор накардани хатоҳои гузашта дар оянда аст. Ҳамин ҳислат ба намоёндогони Исмоили Сомонӣ намерасид, ки давлат ба коми аждаҳои турктаборон фуру рафт.

Хулосабарорӣ намуда, дар охир мехоҳем, ки сабабҳои асосии аз байн рафтани давлати Сомониёнро бо чунин зербандҳо мушаххас намоем, ки ҳам хусусияти сиёсӣ-таърихӣ ва ҳам хусусияти иқтисодӣ-иҷтимоиро дар худ инъикос карда тавонанд:

➤ Пас аз даргузашти Исмоили Сомонӣ (с. 907) то вопасин лаҳзаҳои мавҷудияти далаати сомонӣ низову даргириҳои дохилӣ аз миён нарафтанд ва ҷангҳои бародаркӯшӣ дар хонаводаи Сомониён ҳодисаи муқаррарӣ гардида буд. Ин раванд ба амнияти оромиши давлату ҷомеа таъсири қиддии ҳудро мерасонид;

➤ Музофотҳои қаламрави Сомониён на ҳамеша итлоати марказро зарур мешумориданд. Баъзе минтақаҳо танҳо расман ба Сомониён итлоат мекарданд, ки идораи воқеии онҳо ба дасти сарлашқарони туркҷаббор афтида буд ва ин минтақаҳо ҳудди амирони сомонӣ ба унвони “*иқтаъ*” ба он сарлашқарон ҳада намуда буданд;

➤ Сомониён дар артиш намоёндагони қавмҳои бегона, аз ҷумла туркҷаббор ҷалб мекарданд. Бештари вазифаҳои баланди сиёсӣ ва низомиро ҳам туркҷаббор соҳибӣ карда, дар ҳолати зарурӣ ба Сомониён итлоат намекарданд;

➤ Ситаму ҷафои корғузори маҳаллии Сомониён нисбат ба кишоварзону ҳунармандон ва дигар табақаҳои иҷтимоӣ тадриҷан афзоиш ёфта, намоёндагони хонадони салтанатӣ аз зиндагии воқеии аҳоли бехабар гардиданд, ки ин дар ниҳояти қор сабабгори ба миён омадани шуру ошубҳои оммавӣ мегардид;

➤ Боварии амирони сомонӣ ба руҳониёни молу мансабҳо ва тасодуфӣ хеле афзуд, ки боиси пайдоиши таассубҳои динӣ гардида, ба сиёсишавии дини ислом сабабгор мешуданд. Бо таассуб динӣ ва сиёсӣ нигаронида шуда, давлатро аз нигоҳи идеологӣ истисмор намуда, пояҳои давлатдорӣ Сомониёнро, ки бо принсипҳои таҳаммулпазирӣ бунёд шуда буд, қоста менамуданд.

Ҳамин тариқ, бо сабабҳои дар боло зикр шуда, бо гузашти 125 соли ҳукмронӣ дар сарзамини Мовароуннаҳр, давлати Сомониён аз ҷониби аҷнабиёни турк (Ғазнавиён ва Қарахониён) мувоҷеҳ ба шикаст шуда, аз сафҳои сиёсат барқанор карда шуд.

Адабиёт

1. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон (Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав). / [Матн] // Душанбе, “Ирфон”, 1985. – С 385
2. Ҳотамов Н, Довуди Д, Муллоҷонов С, Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. / [Матн] // –Душанбе: 2011, С. 86-94.
3. Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ “Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон”. / [Матн] // –Душанбе, Адиб 2010, -С. 386.
4. Н. Неъматов. “Давлати Сомониён”. / [Матн] // Душанбу “Ирфон” 1989, –С.140.
5. Зокиров Г. Н. Сиёсатшиносӣ, / [Матн] // Душанбе, «ЭР-граф» 2010, – 512 с.
6. Зокиров Г.Н. “Хуросони Бузург” (доктринаи геополитикӣ), / [Матн] // Душанбе: Эр-графф. 2021. 152 с.
7. Б. Ғафуров, Н. Проҳоров. Тоҷикон ва талошҳои таърихии онҳо барои озодии ватан. / [Матн] // Душанбе, «Адиб» 2012.
8. Бозор Собир Аз “Гули хор то Симхор” (Гулчини шеър). / [Матн] // 2003, -С.13.
9. Б. Ғафуров. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. / [Матн] // Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. Ҷ. 1-2.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ, ИСТОРИЧЕСКИЕ, ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРИЧИНЫ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ САМАНИДСКОЕ ГОСУДАРСТВО

ШАРИПОВ АМОНУЛЛО ХУСЕЙНОВИЧ,
ассистент кафедры гуманитарных дисциплин
Дангаринского государственного Университета.

735320, Республика Таджикистан, Дангаринский район, улица Центральная 25.
Тел.: (+992) 904-00-44-03. E-mail: komronshodiev92@gmail.com

В данной статье авторы уделили пристальное внимание вопросу об основных причинах исчезновения сомалийского государства и классифицировали причины исчезновения сомалийского государства. Авторы сосредоточились на политико-исторических и экономико-социальных причинах, чтобы пролить свет на проблему, используя надежные научные источники.

Следует отметить, что данная статья анализировалась индуктивным методом, то есть от частного к общим выводам, и в процессе анализа использовались исторический, аналитический и сравнительный методы.

Также авторы кратко объяснили политическую, историческую, социальную и экономическую ситуацию периода, чтобы иметь четкое и ясное представление о главном вопросе статьи.

Ключевые слова: Саманиды, Саманидское государство, Исмаила Самани, государственность, эмир, Эмиры Саманидов, история, политика, нация.

POLITICAL, HISTORICAL, ECONOMIC AND SOCIAL REASONS FOR THE DISAPPEARANCE OF THE SAMANID STATE

SHARIPOV AMONULLO HUSEYNOVICH,

an assistant at the humanities department of Dangara State University.
735320, Republic of Tajikistan, Dangarinsky district, 25, Central Street.
Phone: (+992) 904-00-44-03. E-mail: komronshodiev92@gmail.com.

In this article, the authors paid close attention to the issue of the main reasons for the disappearance of the Somali state and classified the reasons for the disappearance of the Somali state. The authors focused on political-historical and economic-social causes in order to shed light on the problem using reliable scientific sources.

It should be noted that this article was analyzed by the inductive method, that is, from specific to general conclusions, and historical, analytical and comparative methods were used in the analysis.

In addition, the authors briefly explained the political, historical, social and economic situation of the period in order to have a clear and clear idea of the main issue of the article.

Key words: Samanids, The Samanid state, Ismail Samani, statehood, emir, Emirs of the Samanids, history, politics, and nation.

УДК:323 (575.3)

НИҲОДИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ :МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА АСОСҲОИ СИЁСӢ-ҲУҚУҚӢ

АБДУЛЛО ДАЛЕР АБДУЛЛО,

унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ

ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.

Тел.: (+992) 907-91-99-99. E-mail: daler1981@list.ru.

Дар мақолаи мазкур саҳми моҳияти Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, нақши он дар тақвияти асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, истиқлоли давлатӣ ва тамомияти арзӣ, якпорчагии Ватан, суботу пойдорӣ давлати Тоҷикистон, таҳкими демократия, таъмини рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ҳифзи арзишҳои таърихӣ давлатдорӣ миллӣ баррасӣ шудааст.

Муаллиф бо далелҳои раднопазир ва истинод ба ашхоси муътабар собит кардааст, ки ҳарчанд мақоми Пешвои миллӣ барои кишвари мо нав аст, аммо моҳиятан дар қиёс ба падидаи ниҳоди президентӣ барои миллати тоҷик беиштар қобили қабул буда, қаробати зиёдтар дорад. Ниҳоди президентӣ дар ҷаҳони муосир падидаи бениҳоят маъмул буда, зуҳури Пешвои миллӣ бошад, тақозои раванди давлатсозӣ дар марҳилаҳои душвори ин ё он давлат буда, ба номи шахсиятҳои бениҳоят муътабар рабт дорад.

Муаллиф дар заминаи пажӯҳиши хулоса кардааст, ки аз нигоҳи ҳуқуқӣ ба ҳайси Пешвои миллат расмикунонии эътирофи ҷонфидоӣҳои муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳеҷ вазҳ сифату арзишҳои демократии ҷомеа ва давлатҳоро коҳиши надода, баръакс, иттиҳоду ҳамбастагии тоҷику тоҷикистониёро таҳким баҳишд.

Калидвожаҳо: *бунёдгузори давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон, истиқлоли давлатӣ, тамомияти арзӣ, якпорчагии Ватан, пойдорӣ давлати Тоҷикистон, таҳкими демократия, таъмини рушди иқтисодӣ.*

Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат дар низоми қонунгузори кишвар падидаи нав маҳсуб шуда, “вазъи сиёсӣ ва ҳуқуқии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллатро ҳамчун бунёдгузори давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон, сулҳ ва ваҳдати миллӣ, бо мақсади тақвияти асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, истиқлоли давлатӣ ва тамомияти арзӣ, якпорчагии Ватан, суботу пойдорӣ давлати Тоҷикистон, таҳкими демократия, таъмини рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ҳифзи арзишҳои таърихӣ давлатдорӣ миллӣ, фароҳам овардани шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодона барои ҳар як инсон, муқаррар мекунад”[1].

Қонуни мазкур бо риояи талаботи моддаҳои 6, 27, 31, 58 — уми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо арзи эҳтиром ба пешниҳоду дархости шахрвандони ҷумҳурӣ, бо эътирофи моддаи 21-уми Эълומияи умумии ҳуқуқи башар, мувофиқ ба муқаррароти моддаҳои 1, 19 ва 25-уми Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ дар тақвияти ба таҷрибаи давлатҳои демократӣ рӯи кор омада, аз муқаддима ва 16 модда иборат аст.

Ҳоҷат ба шарҳу эзоҳ нест, ки кадршиносӣ аз хизматҳои таърихӣ фарзанди содику вафодори халқ ҳадафи асосии қонун маҳсуб мешавад. Тибқи муқаррароти қонун, “Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат шахсияти барҷастаи таърихӣ миллат мебошад, ки дар иҷлосияи шонздаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвари давлат интихоб гардида, дар бунёди низоми давлатдорӣ Тоҷикистони соҳибистиқлол, барқарорсозии соҳти конституционӣ, ба даст овардани сулҳу ваҳдати

миллӣ сахми беназир гузошта, тибки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 дар асоси овоздиҳии умумихалқӣ аввалин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуда, дар эъмори давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ нақши арзанда гузошта, миллатро аз парокандагӣ, давлатро аз нестшавӣ ва халқро аз ҷанги шаҳрвандӣ раҳо намуда, дар рушди сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва таърихиву фарҳангии давлати мустақили Тоҷикистон хизматҳои бузурги тақдирсоз намудааст”[1].

Ба ақидаи доктори илмҳои фалсафа Рустам Ҳайдаров, “бӯҳрони амиқи сиёсӣ, ки дар аввали солҳои 90-ум ҷумҳурии моро фаро гирифт, метавонист боиси аз даст додани Истиқлоли давлатии Тоҷикистон ва аз харитаи сиёсии ҷаҳон ихроҷ шудани кишвари мо гардад. Маҳз дар ҳамин давраи душвортарин дар ҳаёти кишвари мо Пешвои сиёсӣ Эмомалӣ Раҳмон вориди сахнаи сиёсии Тоҷикистон мешавад... Хусусан дар ҳамин лаҳзаҳо мушкили Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Пешвои миллат тавонист тамоми қишрҳои иҷтимоӣ, гурӯҳҳои сиёсӣ иқтисодиро ба хоҳири як ҳадаф – ҳифз ва таҳкими истиқлоли давлатӣ гирди ҳам оварад”[11,140-141].

Ҳарчанд мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле пештар Пешвои миллат эътироф шудаанд, вале баҳри аз лиҳози ҳуқуқӣ расмикунонӣ моддаи 2 қонуни конституционӣ муқаррар кардааст, ки “Ба сифати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Эмомалӣ Раҳмон, ки барои халқи Тоҷикистон хизматҳои бузургу беназир кардааст, эътироф карда мешавад”[1].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат салоҳият доранд, ки ба халқи Тоҷикистон, мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор оид ба масъалаҳои муҳими сохтори давлатӣ, амнияти кишвар, сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ муроҷиат намояд, ки ба инобат гирифтани онҳо барои мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори давлатӣ ҳатмӣ мебошад.

Илова бар ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат узви яқумраи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раиси Ҳаракати ҷамъиятии ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон буда, масъалаҳои муҳими давлатӣ ва ҷамъиятӣ, самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии кишвар бо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат мувофиқа карда мешаванд. Ба хоҳири арҷгузори аз хизматҳои содиқонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат дар назди Ватан, таъсиси ордени ва ҷоизаи давлатӣ бо номи Пешвои миллат, бунёди осорхона, китобхона ва бойгонии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат ҳамчун сарвати миллӣ низ муқаррар гардидааст. Дигар моддаҳои ин санади меъёрии ҳуқуқӣ масъалаҳои дахлдорро танзиму муқаррар намудаанд. Ба андешаи инчониб, барои ба маънои тоҷаш Пешвои миллат эътироф гардидан сифатҳои дигари шахсӣ афзалият доранд, ки онҳоро ҳеҷ санад қодир нест, ки танзим намояд. Яке аз онҳо ҷасорати шахсӣ аст, ки мӯҳтарам аз рӯзҳои нахустини давлатдорӣ баръало буд. «Баҳри истиқрори сулҳ ва бозгашти ҳама гурезаҳо ман тайёрам ҷони худро нисор кунам»- ро Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар Иҷлосияи шонздаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор намуд. Дар солҳои минбаъда низ борҳо исбот кард, ки қавлу амали ин абармард яқест.

«Амрикоӣҳо аллакай дар солҳои нахустини ҳукмронии Рузвелт ба нуруи ҳаётбахшу қоҳишнаёбанда, хирад ва дурандешии ӯ эътимод намуданд. Бинобар ин, ӯ ягонаи президенти амрикоӣ дар таърих буд, ки ҷаҳор маротиба пай дар пай сарвари давлати ИМА интихоб шуда буд. Ин, алалхусус, аз он ҷиҳат қобили тавачҷӯх аст, ки дар солҳои ҳукуматдории Эмомалӣ Раҳмон ва Франклин Рузвелт Тоҷикистон ва Иёлоти Муттаҳида озмоишҳои саҳттаринро паси сар карданд. Агар амрикоӣҳо бо Депрессияи бузург (Great Depression), бӯҳрони бонкӣ, бекорӣ оммавӣ ва Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ

мувоҷеҳ шуда бошанд, пас қисмат моро бо оқибатҳои ниҳоят сангини ғурӯпошии ИҶШС, ҷанги шаҳрвандӣ, бӯхрони иқтисодӣ ва афзоиши бекорӣ рӯ ба рӯ намуд» [2].

Қобилияти бахшида тавонистан яке аз фазилатҳои дигари Пешвои миллат мебошад. Хеле кам воқеъ мешавад, ки Роҳбари давлат ҳатто гуноҳи онҳоеро, ки душмани соҳти конститусионӣ буданд бахшад. Ҳамватанонамон шоҳиданд, ки барои афви гуноҳи шахсоне, ки ҷиноят содир намуда, зиндонӣ шуданд, даҳҳо қонуни афвро ба имзо расониданд. “Ин шахсияти бузург воқеан дар баробари яке аз сиёсатмадорони шинохташудаи сатҳи байналмилалӣ будан, ҳамчун инсон ниҳоят дилсӯзу меҳрубон ва раҳмдилу ғурӯтан мебошанд. Ҷавонмардиву дарёдилӣ аз хосиятҳои фитрӣ ва модарзодии Пешвои мост. Маҳз ба ҳамин хотир, андешаву суханон, амалҳои неку созандаи Роҳбари давлат дар дилу дидаи мардум роҳ ёфта, дар ҷомеа ҳамчун Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, ки воқеан рисолати инсонии ўст, эътироф шудааст” [3,165]. Ҷанбаи дигари муҳими қонун ҳамин аст, ки заминаи боғтимоди маънавий дошта бошад, ба ҷуз муносиботи муҳими иҷтимоӣ, ҷанбаҳои равониву эстетикӣ ва ахлоқии мардумро мадди назар дорад. Ҳарчанд мақоми Пешвои миллӣ барои кишвари мо нав аст, аммо моҳиятан дар қиёс ба падидаи президент барои миллати тоҷик бештар қобили қабул буда, қаробати зиёдтар дорад. Президент дар ҷаҳони муосир падидаи бениҳоят маъмул буда, зуҳури Пешвои миллӣ бошад, тақозои раванди давлатсозӣ дар марҳилаҳои душвори ин ё он давлат буда, ба номи шахсиятҳои бениҳоят муътабар рабт дорад. Муҳим он аст, ки мақоми Пешвои миллат бо махсусият ва мероси ниёкони мо низ созгор буда, умумиятҳои таърихӣ зиёд дорад.

Онҳое, ки муҳимияту моҳияти қонуни конституционии мазкур таври бояду шояд дарк накардаанд, бояд донанд, ки аз нигоҳи ҳуқуқӣ расмиқунонии эътирофи ҷонфидоӣҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳеч вачҳ сифату арзишҳои демократии ҷомеа ва давлатҳоро коҳиш навода, баръакс, иттиҳоди ҳамбастагии тоҷику тоҷикистониёнро таҳким бахшид.

Дар санади меъёрии ҳуқуқии мазкур иродаи мардуми шарифи ифода ёфта, ба ин васила бори дигар соҳибтамаддун ва кадршинос будани миллати тоҷик собит гардид. Аслан шахсияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ниёз ба тарғиб надорад. Шахсиятҳои маъруфи зиёд низ эътироф карданд, ки маҳбубияти ин абармарди дунёи сиёсат аз афкори мулоҳиза, фитрату завқу салиқа, ҷасорат ва садоқат маншаъ гирифтааст. Пешвои миллат то ҳадде хоксору қаноатпешаанд, ки вақте ўро мардум қаҳрамон мегӯянд, бо самимияту сароҳат мардуми тоҷикро қаҳрамон меноманд. Таъкид мекунанд, ки фарзанди ин сарзаминанд ва хизматҳояшон ба ин сарзамин фарзандвор, холисонаву содиқона ва дар заминаи муҳаббат ва ормонҳои миллист. “Қалиди муваффақиятҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар он аст, ки дар зимони давлатдорӣ ба ганҷинаи ғании таҷрибаи давлатдорӣ ниёгони сарбаланду бомаърифати хеш ин қори начибро идома дода, аз рӯзҳои аввали Роҳбари давлат шуданаш Пешвои миллат пайваста воҳӯрию суҳбатҳоро бо аҳолии тамоми шаҳру ноҳияҳои мамлакат, шахсони қордидаю қорозмуда, намояндагони кишрҳои гуногуни ҷомеа ва баҳусус, зиёиёни мамлакат ба яке аз самтҳои муҳимтарини фаъолияти хеш қарор додааст.

Дар ин радиф бояд таъкид намуд, ки бо фитрати аз Худованд эҳдонамудааш ў ҳамеша авзои ҷомеаро ба хубӣ дарк менамояд ва вобаста ба он ба ҳалли масъалаҳои оғоз менамояд, ки тақозои рӯзанд. Маҳз дар ҳамин замина ў дар мизони заковати хеш оқибатҳои қорҳои шурӯънамудаашро дарк менамояд, ки дар бисёр мавридҳо атрофиёнаш аз фаҳмидани моҳияти мақсадҳои начибаш қафо мемонанд [4,226].

Эътироф бояд кард, ки дар ҷаҳони муосир давлатсозӣ, фароҳам овардани шароит барои ташаккули миллат, таъмини истиқлоли сиёсиву гуманитарӣ, бунёди давлати

ичтимой, демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ кори сахлу сода нест. Зиндагии босаодати мардуми кишвар далели бебахси он аст, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин рисолати хешро дар сатҳи хубу сифати баланд иҷро карда истодаанд. марбут мебошанд. Дар бораи моҳияти истиқлоли давлатӣ зиёд гуфтаанду навиштаанд, пажӯҳишҳои илмӣ низ дар бобат зиёданд. Хулоса ин аст, ки бо вучуди пуршебу фароз будани ҷодаи давлатдорӣ ва тамоюли духӯра касб намудани ҳуқуқу озодиҳо дар ҷаҳони муосир истиқлоли давлатӣ ягона воситаи эътироф ва эҳтироми ҳаққи худмуайянкунии миллатҳост. Аз ин лиҳоз, барои тоҷику тоҷикистониён истиқлоли давлатӣ аз арзишу моҳияти хоса бархӯрдор аст. «Истиқлоли давлатии тоҷикон, ки ба мардуми мо дар даҳсолаи охири садаи бистум муяссар гардид, дар таърихи давлатдорӣ ва сарнавишти халқамон гардиши кулӣ ба вучуд овард ва ба марҳалаи сифатан нави рушди кишварамон оғоз бахшид. Бешубҳа, ин бузургтарин дастоварди миллати куҳанбунёди тоҷик дар тӯли асрҳо ва неъматҳои бебаҳо барои наслҳои ояндаи халқи мост, ки ҷовидона соҳиби давлати миллии хеш хоҳанд шуд»[5,115].

Мо ҳаводиси солҳои навадуми асри гузаштаре ба ҳеч ваҷҳ набояд фаромӯш кунем. Бо “мусоидат”-и фарзандон ноҳалафи миллат ва “ҷаҳду талош”-и хоҷаҳои хориҷии онҳо халқ пароканда, аркони давлатӣ фалаҷ гардида, миллату давлат ба вартаи нобудӣ расиданд. Ба андешаи ман, дар ҷомеа набудани шахсиятҳо фоҷиа аст. Онҳо ҷомеаро шаҳомат мебахшанд, мардумро рӯҳбаланду роҳнамоӣ мекунанд, бо садоқату ҷасораташон одамони дурӯяву нотавонбинро ноком мекунанд.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маънои тоҷаш шахсият мебошанд. Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ, ки марҳилаи бениҳоят ҳассос маҳсуб мешуд, ба дарди мардум тоҷик, ки аксарият бедаво унвон карда буданд, маҳз Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон марҳам шуданд. «Бо зуҳури Эмомалӣ Раҳмонов дар сахнаи сиёсӣ ҳамагон раванди ошӣ, ки боиси таҳавулоти кунунии зиндагӣ дар Тоҷикистон гардид, оғоз ёфт. Маҳз қобилияти ӯ дар ёфтани роҳҳои дуруст, пайдо кардани мувофиқа байни одамони дорой эътиқодот ва назариёти комилан мухталиф, таҳаммулпазирӣ ва иродаи қавӣ ҷузъи асосии сулҳи имрӯза дар Тоҷикистон мебошанд»[6].

Шояд имрӯз бароят баъзе нафарони аз ҳама кас ва ҳама чиз норозӣ боварнокарданӣ, вале дар он замон кам нафаре пайдо мешуд зимомӣ идораи давлатро ба дӯш гирифта, истиқолияти аздастрафтаистодаро ҳифз намояд. Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бори амонати давлатдорӣ ва раҳой аз ин мушкилоти ҷиддиро ба дӯши роҳбари ҷавон - Эмомалӣ Раҳмон гузошт.

“Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар меҳвари рӯзномаи Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифт, интиҳоби Сарвари нави давлат буд, ки мебоист дар он вазъии барои кишвар хеле мураккабу ноором нахуст институтҳои фалаҷгардидаи давлатиро барқарор, волоияти қонунро таъмин ва ҷанги шаҳрвандиро хотима бахшад. Интиҳоби вакилон ба номзодии Эмомалӣ Шарипович Раҳмонов қарор гирифт ва ин абармарди миллат, ки дорой сифатҳои роҳбарӣ, ҷасорату матонати сиёсӣ аст, дар натиҷаи овоздиҳии пинҳонӣ бо ҷонибдорӣ аксарияти вакилон Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардид. Ӯ дар нахустин савганде, ки ба ҳайси Роҳбари давлат ёд кард, гуфт: «...кори худро аз сулҳ сар хоҳам кард. Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқ-бунёд мебошам. Мо ҳама ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем...». Баъдтар таърих собит намуд, ки Пешво ва роҳнамои миллат ба ин принципҳои бунёдӣ ҳамеша содиқ аст»[7].

Дили соф ва нияти неки Роҳбари ҷавони ҳамагӣ чиҳилсола боис гардид, ки дар иҷрои рисолати таърихӣ комёб ва Пешвои воқеии ммиллат эътироф гарданд. Касе наметавонад инкор намояд, ки ин фарзанди фарзонаи миллат баҳри истиқрори сулҳу

вахдати миллӣ, химояву арчгузори арзишҳои милливу давлатӣ корхоро амалӣ намуданд, ки дар таҷрибаи байналмилалӣ назир надоранд. Шоҳидони ҳол мегӯянд, ки бисёриҳо он замон пешниҳоди Сардори давлатро бобати таъин шудан ба ин ё он мансаб рад мекарданд.

“Тоҷикистон он айём ба кишти шикаста шабеҳ буд, ки ба ноҳудоӣ часур ва сарсупурда ниёз дошт. Шоҳиди бевосита будам, ки шахсони дар мактаби сиёсат обутобёфта ва дар мансабҳои баланд фаъолияткарда вазифаҳои калидино рад мекарданд. Мисолҳо зиёданд. Масалан, Валентина Абдусаматова пешниҳодро бобати таъин шудан ба мансаби муовини Сарвазирӣ қумхӯрӣ рад карда, гуфт, ки: «ин Ҳукумат умри 7 — рӯза дорад». Сарфи назар аз ин, Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ як қатор сиёсатмадоронро ба майдони давлатдорӣ овард, ки бо садоқат ба Роҳбари давлат ва муҳаббат ба миллату меҳан дар эъмори Тоҷикистони муосир саҳм гузоштан»[8].

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки шакли идораи президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 ноябри соли 1990 тавассути ворид намудани тағйири иловаҳо ба Конституцияи ҶШС Тоҷикистон қорӣ карда шуда, Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон Қ. Маҳкамовро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб намуд. Вале он интихоби бевоситаи халқ набуд, онро вакилони Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон амалӣ намуданд. Бо мурури камтар аз як сол Қ. Маҳкамов ба истеъфо рафту боз ба Конституцияи ҶШС Тоҷикистон тағйирот ворид карда шуда, интихоботи умумихалқии Президент эълон гардид. 27 ноябри соли 1991 Р. Набиев Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб, вале бар асари нооромӣ иҷборан сентябри соли 1992 ба истеъфо фиристода шуд. “Аввалин маротиба институти президентӣ дар Тоҷикистон бо ворид намудани тағйиротҳои дахлдор ба Конституцияи ҳамон сол амалкунанда моҳи ноябри соли 1990 таъсис дода шуда, ду нафар ба ин мансаби олий интихоб гардидаанд.”

Дар як муддати кӯтоҳ (солҳои 1990-1992) президентҳои интихобгардида зери фишору таҳдидҳои гурӯҳҳои мусаллаҳу ифротӣ истодагарӣ карда натавониста, идоракунии давлатро аз даст доданд. Ин беҳокимиятӣ Тоҷикистонро ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ оварда, боиси ҳалокати ҳазорон нафар шаҳрвандон ва гуреза шудани зиёда аз як миллион нафар сокинони кишвар гардид.

Дар ҷунин лаҳзаҳои душвор иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардида, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси роҳбари кишвари тозаистиклоли тоҷикон интихоб гардида, бо шиори «Ман ба Шумо сулҳ меорам» умеди мардумро дубора ба ояндаи неки кишвару давлат зинда карданд»[9].

Муаррифии кишвар ба ҷомеаи ҷаҳон, ҳифзи намудани манфиатҳои миллӣ дар арсаи байналмилалӣ идомаи мантиқии ибтиқори иқдомоти зикргардида мебошанд, ки дар ин самт низ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дастовардҳои бениҳоят зиёд доранд. «Кишвари шумо аллакай озмоишҳои зиёдро пушти сар кардааст, ба сулҳу ризоият ноил шудааст ва ин фазои хубест барои пешрафт. Тоҷикистон хеле озод ба назар мерасад»[6].

Ба ақидаи муҳаққиқ маъруфи тоҷик Рустам Ҳайдаров “Эмомалӣ Раҳмон як шахсияти барҷаста дар таърихи тоҷикон буда, дар ҳифзи сохти конституционии Тоҷикистон маҳорати баланди сиёсӣ нишон дод. Ё ҳамчун Пешвои сиёсӣ ва маънавии тоҷикон тавонист дар давраи баъдичанг миллатро муттаҳид созад ва дар арсаи байналмилалӣ симои мусбати байналмилалии Тоҷикистонро эҷод кунад»[12,77].

Ҷаҳон ҳама вақт ба неруи ақлонӣ ниёз дорад ва маҳз он кишварҳое, ки аз ин неру пурғановатанд, дар тамоми соҳаҳо пешсаф ва намунаи ибрат мебошанд. Шахсиятҳои часуру нотарс ва содику донишманд дар ҷомеа ҳамеша пешсафу пешоҳанг ва бунёдкор маҳсуб меёбанд ва ягон иқдом дар ҷомеа бидуни иштироки онҳо ҷомаи амал намепошад.

Аз ин рӯ, нақши ин қабил шахсиятҳо дар тамоми давр, хусусан дар замони соҳибистиклолии кишварамон, хеле бузург мебошад. Нафари поквичдону масъулиятшинос, ки ҳамзамон шахси таҳсилдидаву равшанфикр аст, нуру рӯшноии ҷомеа маҳсуб меёбад ва аҳли ҷомеаро сӯйи созандагӣ ҳидоят намуда, дар пешрафту такомули соҳаҳои гуногун, таҳкими ваҳдати миллӣ ва дифоъ аз манфиатҳои миллат ва Ватан саҳмгузор аст. Ба маънои то маш чунин ашхос бавучудоранда, рушддиҳанда ва пешбарандаи афкори ҷомеа, намунаи ибрати мардум, бахусус, насли ҷавон, маҳсуб мешаванд.

Дар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сифатҳои зиёди инсонии олию одӣ, меҳрубонию қаҳрамонӣ, матонату ҳалимӣ, дилсӯзию ҷасорат, хоксорию ғурур бо риояи одоб тавъаманд. Шоҳидони ҳол аз муътабар, иродаи қавӣ доштану нафари принципиалӣ буданашон то сардори давлат интиҳоб шудан низ ёдовар мешаванд. “Тобистони соли 1992 дар ҳайати гурӯҳи ҳукумати, ки ба он муовини Сарвазири ҷумҳурӣ Тухтабой Гаффоров роҳбарӣ мекард, ба шаҳри Кӯлоб ва сипас ба ноҳияи Данғара рафтем. Ба гурӯҳ зиёда аз 15 вазиру масъули Ҳукумати муросои миллӣ шомилем. Он замон дар ноҳияи Данғара теъдоди зиёди гурезаҳо аз дигар шаҳру навоҳӣ маскун буданд. Баробари фуруд омадани чархбол дар фурудгоҳи Данғара моро гаравгон гирифта, ба толори Омӯзишгоҳи касбӣ — техникий ноҳия бурданд. Дар он ҷо зери поямон мина гузошта, таҳдид карданд, ки метарконанд. Хулоса, ҷони аъзои гурӯҳ дар хатар буд. Илтимосу хоҳиши раиси вақти ноҳия Комилҷон Абдуқодиров ва депутати Шӯрои Олӣ Адолат Раҳмонова бенатича монд. Он замон Эмомалӣ Раҳмон раиси совхоз буданд ва баробари аз қазия огоҳ шудан моро аз марг наҷот доданд. Аз ин бармеояд, ки ҳамон вақт низ Пешвои миллат миёни мардум обрӯву нуфузи бениҳоят баланд доштанд”[8].

Албатта, дар ин раванд рӯйдоди муҳим ва тақдирсоз интиҳоби дурусти Сарвар дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ маҳсуб мешавад, вале фаъолияти минбаъдаи Сарвари тозаинтиҳоб муҳимтар аз ҷанбаҳои дигар аст. Имрӯз далели бебаҳс аст, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон давлатдориро аз сифр, бо назокатҳои ба он аёми ҳассос ҳос, мадди назар қарор додани манфиатҳои миллӣ ва давлатӣ шурӯъ карданд. «Сарвари давлат ба мафҳумҳои «Ваҳдат» ва «Истиклол» маънои низомсоз медиҳад ва онҳоро бо ҳамдигар зич вобаста медонад. Дар ҳамин асос муътақид аст, ки ин арзишҳои муқаддас дӯстиву бародарии тамоми сокинони Ватани азизамонро таҳким мебахшанд. Дар таълифи Сарвари давлат масъалаи меҳварӣ, яъне ҳештаншиносӣ ва худшиносии миллӣ дар ҷои аввал меистад. Ё гаштаву баргашта хотиррасон мекунад, ки инсон бояд қувва ва имконоти худро дар вобастагии кулл бо доираи манфиатҳои миллӣ дарёбад, таърихи миллатро донад, худро нисбат ба тақдири Ватан масъул шуморад ва худкифо бошад»[10,18].

Ҷанбаи дигари муҳим он аст, ки дар он аёми ҳассос оташбас ва субот ба ин гурӯҳҳои манфиатдори дохилию хориҷӣ қобили қабул набуд. Биноан, барои Роҳбари ҷавон паймудани масири пурмонба пеш омад. Тавре Пешвои миллат дар яке аз суханронихояшон эътироф карданд, дар бисёр ҳолатҳо ҳатто баъзе ҳамсафон ба ояндаи нек шубҳа доштанд. “Дар ин ҷода Эмомалӣ Раҳмон дар усули давлатдорӣ ба адлу инсоф така намуда, дар пиёдаسازیи ҳадафу ормонҳои мардумӣ, татбиқи нақшаҳои худ, собитқадам, устувор, далеру ҷасур ва нисбат ба худи зердастон серталаб аст. Саҳифаҳои фаъолияти Пешвои миллат ҳамчун Сарвари давлат инъикоскунандаи чеҳраи сиёсиаш буда, ӯ ба қавли мардум “шахси қавлу амал” мебошанд. Дар тамоми давраи сарвариашон ҳар мақсаду вазифаи навбатиро ҳамаҷониба меомӯзанду таҳлил менамоянд ва аз ин ҷост, ки ҳеҷ қору амали оғозкардашонро дар нимароҳ намондаанд”[4]. Ба қавли шоҳидони ҳол, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон то он дараҷа бо дарди миллат месӯхтанд, ки омода

буданд чони худро нисор кунаду барои халқи азиятдидааш сулҳу оромиро харидорӣ намояд.

«Бовар кунед, алоқамандии хоси ман ба Эмомалӣ Раҳмон на аз баҳри он аст, ки мо ҳарду тоҷикем (ҳамқавмем), балки онҳо асоси бунёди доранд. Танҳо шахси хирадманд ва дӯстдори ватани худ метавонад дар муддати кӯтоҳ кишварро аз ҷанголи ҷанги шаҳрвандӣ, ки бар асари дасисаҳои душманони халқи тоҷик сар зад, берун оварад... Ҷомеаи ҷаҳонӣ саҳми ҷаноби Эмомалӣ Раҳмонро дар истиқрори сулҳ дар Тоҷикистон, ки ҷаҳулода баланд аст, бояд эътироф кунад ва ин бори дигар аз азамат ва хиради халқҳои форсиабон шаҳодат медиҳад ...»[6].

Бузургон дуруст гуфтаанд: Нияти нек ними давлат аст. Чун нияти ин назаркардаи Худованд нек буду азмаш қавӣ оғози беанҷомро комёбӣ ҳамсафари доимӣ гардид. «Президенти мо фарзанди деҳқон аст ва қадри ташвишҳои кишоварзонро медонад. Ӯ роҳбари микёси бузург аст, ӯ заҳмат мекашад ва эҳсоси хастагӣ намекунад. Дар шароите, ки иқтисодиёт ба мушкilotи азим рӯ ба рӯ буд, вақте ки пайомадҳои ҷанги шаҳрвандӣ ҳанӯз ҳам эҳсос мешуданд, халқи тоҷик таҳти роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон муваффақ шуд, ки бухронро паси сар ва кори созандаро шурӯъ намояд. Ин ғалабаи бузург аст»[6].

Тақя ба халқ ва сазовори эҳтироми мардум гардидан самараи ҷонфидоӣҳои бемисл аст. Самараи он аст, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шахсияти қонунмехвар, мардумсолор, ва ба арзишҳои инсонӣ, миллӣ ва давлатӣ содиқу арҷгузоранд. Маҳз ҳамин фазилатҳо боис гардиданд, ки халқро аз парокандагӣ, миллатро аз нестшавӣ ва давлатро аз заволи наҷот диҳанд. Зиндагии инсонӣ асил мисоли китобест пурмаънӣ, ибратбахшу хонданӣ. Ҳар саҳифаи умри фарди некном рангину фаромӯшношуданист. Ҳарчанд рӯзҳо мегузаранд, ҳамон қадар қадру қиматаш афзун мешавад. Кори наку ва писандидааш дар хотираи мардум зиндатар, номаш гиромитар мегардад.

Хулоса, ҷанд ҷанбаи Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат”, ки бо истинод ба андешаҳои нухбагони мамлакат бозгӯӣ гардид, собит намуданд, ки чунин қадршиносӣ ба авторитаризму шахсиятпарастӣ умуман рабт надошта, моҳиятан муҳаббатномаи мардуми қадршинос ба фарзанди фарзонаи миллат аст.

Адабиёт:

1. Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат [Манбаи электронӣ] // URL: // [http://mmk.tj/content/қонуни-конститутиони-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-асосгузори-сулҳу-ваҳдати-миллӣ--пешвои\(санаи мурочиат 15.10.2022\)](http://mmk.tj/content/қонуни-конститутиони-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-асосгузори-сулҳу-ваҳдати-миллӣ--пешвои(санаи мурочиат 15.10.2022))
2. Сиддиқ С. Эмомали Раҳмон и Франклин Рузвельт: много общего» [Манбаи электронӣ] // URL: // [http://sogdiana.tj/main/2777-emomali-rahmon-i-franklin-ruzvelt-mnogo-obschego.html\(санаи мурочиат 16.10.2022\)](http://sogdiana.tj/main/2777-emomali-rahmon-i-franklin-ruzvelt-mnogo-obschego.html(санаи мурочиат 16.10.2022))
3. Фаттоҳзода С. Мактаби одамият ва таҳкими истиқлол//Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди I. - Душанбе: «Фасл-4». -2021. –С.160 -168
4. Раҳмон О. Э. Нақши Пешвои миллат дар таҳияи ҳадафҳои тақдирсози миллӣ // Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди I. -Душанбе: «Фасл-4». -2021. –С.224-229
5. Саидзода З.Ш., Давлатзода П., Даминова А. Мафҳумҳои бунёдии назарияти сиёсати Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон.– Душанбе: «Контраст».- 2018. -422с.
6. Истиқлоли Тоҷикистон ва Пешвои миллат[Манбаи электронӣ] // [http://www.kumitaizabon.tj/sites/default/files/ИСТИҚЛОЛИ%20ТОҶИКИСТОН%20ВА%20ПЕШВОИ%20МИЛЛАТ.pdf.\(санаи мурочиат 18.10.2022\)](http://www.kumitaizabon.tj/sites/default/files/ИСТИҚЛОЛИ%20ТОҶИКИСТОН%20ВА%20ПЕШВОИ%20МИЛЛАТ.pdf.(санаи мурочиат 18.10.2022))

7. Эмомалӣ Р. “Мачлиси миллӣ зодаи даврони истиқлол аст” [Манбаи электронӣ] // URL: <https://sadoimardum.tj/ma-lisi-ol/ma-lisi-mill-zodai-davroni-isti-loliyat-ast/> (санаи мурочиат 18.10.2022)

8. Мерганов Д. “Аламхон Аҳмадов: Ғолибият «падар»-и зиёд дораду мағлубият «ятим» аст” [Манбаи электронӣ] // URL: <https://sadoimardum.tj/intihobot/alamhon-a-madov-olibiyat-padar-i-ziyod-doradu-ma-lubiyat-yatim-ast/> (санаи мурочиат 17.10.2022) Юсуф Р. Мактаби идоракунии Президентии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. Мулоҳизаҳои Прокурори генералӣ бахшида ба Рӯзи Президент [Манбаи электронӣ] // URL: <https://khovar.tj/2021/11/maktabi-idorakunii-prezidentii-asosguzori-sul-u-va-dati-mill-peshvoi-millat-mu-taram-emomal-ra-mon-mulo-iza-oi-prokurori-general-yusuf-ra-mon-bahshida-ba-r-zi-prezident/> (санаи мурочиат 18.10.2022)

9. Ятимов С. Хирадсолорӣ ва оини давлатдорӣ// Маҷаллаи «Илм ва ҷомеа».- № 2, -2019.-С 4-44

10. Хайдаров Р.Дж. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон и его роль в формировании международного имиджа государства//Евразийский юридический журнал.-№7(158).-2021.-С.140-142

11. Хайдаров Р.Ҷ. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва саҳми ӯ дар таҳкими рукнҳои давлати миллӣ// Аҳбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ. -№4.-2021.-С.76-81

ИНСТИТУТ ЛИДЕРА НАЦИИ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ, СУЩНОСТЬ И ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

АБДУЛЛО ДАЛЕР АБДУЛЛО,

соискатель Института философии, политологии и права им.А.Баховаддинова НАНТ.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Тел.: (+992) 907-91-99-99. E-mail: daler1981@list.ru.

В данной статье раскрывается сущность Конституционного Закона Республики Таджикистан об Основателе национального мира и единства – Лидере Нации, его роль в укреплении основ конституционного строя Республики Таджикистан, государственной независимости и территориальной целостности, сохранности Родины, стабильности в таджикском государстве, укреплении демократии, обеспечение экономического развития, социально-культурного, защита исторических ценностей национальной государственности.

Автор неопровержимыми доказательствами и ссылками на мнение авторитетных политиков доказал, что должность общенационального Лидера хоть и является новой для нашей страны, но по существу является более приемлемой и более родственной для таджикского народа, чем феномен института президентства. Институт президентства – чрезвычайно популярное явление в современном мире, а проявление общенационального лидера – требование процесса государственного строительства на сложных этапах того или иного государства и связано с именами чрезвычайно уважаемых личностей. На основе своего исследования автор пришел к выводу о том, что с правовой точки зрения оформление признания заслуг Эмомали Рахмона в качестве Лидера нации никоим образом не снижает демократические качества и ценности общества и государства, наоборот, укрепили единство и сплоченность таджиков и таджикстанцев.

Ключевые слова: основатель независимого государства Таджикистан, государственная независимость, территориальная целостность, целостность Родины, стабильность государства Таджикистан, укрепление демократии, обеспечение экономического развития.

**INSTITUTE OF THE LEADER OF THE NATION: DEFINITION, ESSENCE
AND POLITICAL AND LEGAL FOUNDATIONS**

ABDULLO DALER ABDULLO,

Applicant of the Institute of Philosophy,

Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the NAST.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Rudaki avenue.

Phone: (+992) 907-91-99-99. E-mail: daler1981@list.ru

This article reveals the essence of the Constitutional Law of the Republic of Tajikistan on the Founder of National Peace and Unity - the Leader of the Nation, its role in strengthening the foundations of the constitutional order of the Republic of Tajikistan, state independence and territorial integrity, the preservation of the Motherland, stability in the Tajik state, strengthening democracy, ensuring economic development, socio-cultural, protection of the historical values of national statehood.

The author, with irrefutable evidence and references to the opinions of authoritative politicians, proved that the position of the national leader, although new for our country, is essentially more acceptable and more akin to the Tajik people than the phenomenon of the institution of presidency. The institution of the presidency is an extremely popular phenomenon in the modern world, and the manifestation of a national leader is a requirement of the state-building process at the difficult stages of a particular state and is associated with the names of extremely respected personalities.

Based on his research, the author came to the conclusion that from a legal point of view, the recognition of the merits of Emomali Rahmon as the Leader of the Nation in no way reduces the democratic qualities and values of society and the state, on the contrary, they strengthened the unity and cohesion of Tajiks people and Tajiks.

Key words: *the founder of the independent state of Tajikistan, state independence, territorial integrity, the integrity of the Motherland, the stability of the state of Tajikistan, strengthening democracy, ensuring economic development*

УДК:32.01

РУШДИ ҲАМГИРОИИ САЙЁҲӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

ҚОСИМОВА МИҶГОНА НУСРАТУЛЛОЕВНА,

унвончӯи кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33.
Тел.: (+992) 901-22-61-61. E-mail: kosimovamijgona.tourism@gmail.com.

Дар мақола оид ба ҳамгиروي сайёҳӣ дар Осиеи Марказӣ маълумот дода шудааст. Минтақаи Осиеи Марказӣ, ки дорои захираҳои беназири сайёҳӣ мебошад, барои рушди ин бахши иқтисод имкониятҳои бузург дорад. Омӯзиши вазъи кунунии ҳамгиروي сайёҳӣ дар Осиеи Марказӣ, ки захираҳои сайёҳӣ тамоми имкони ба сарвати миллии ин кишварҳо табдил ёфтанд, аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Ҳамзамон, дар бораи баанҷомрасии як қатор корҳо дар доираи иҷрои муқаррароти бандҳои Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои Осиеи Марказӣ, гузаронидани форумҳо, конференсияҳо ва ҷаласаҳо бо кишварҳои Осиеи Марказӣ иттилоъ дода шудааст, ки заминаи асосии рушди ҳамгиروي сайёҳӣ дар минтақа мебошад.

Калидвожаҳо: *Осиеи Марказӣ, ҳамкориҳо, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Созишнома, кишвар, ҷаҳон, созмон, Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ.*

Сайёҳӣ дар ҷаҳон ба самти афзалиятноки рушди иқтисодиёти миллии табдил ёфта, афзоиши ММД, афзоиши шумораи ҷойҳои корӣ ва дар натиҷа даромади аҳолиро таъмин менамояд. Саноати сайёҳӣ бо суръати тез инкишоф меёбад. Сайёҳӣ манбаи умедбахш ва самараноки афзоиши даромади миллии мебошад, махсусан барои он кишварҳое, ки бо шароити мусоиди табиӣ иқлимӣ, имкониятҳои фароғатӣ ва ёдгориҳои фарҳангии таърихӣ фарқ мекунад. Минтақаи Осиеи Марказӣ, ки дорои захираҳои беназири сайёҳӣ мебошад, барои рушди ин бахши иқтисод имкониятҳои бузург дорад. Омӯзиши вазъи кунунии ҳамгиروي сайёҳӣ дар Осиеи Марказӣ, ки захираҳои сайёҳӣ тамоми имкони ба сарвати миллии ин кишварҳо табдил ёфтанд, аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Давраи гузариши рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишварҳои Осиеи Марказӣ бо таносуби ҳанӯз калон дар ҳиссаи умумии аҳоли, ҳиссаи аҳолии дорои даромади паст ё сатҳи баланди камбизоатӣ (ба ҳисоби миёна 35% барои минтақа) муайян карда мешавад. Тибқи маълумоти Созмони Байналмилалӣ Муҳоҷират (СБМ), мизони бекории ҷавонон дар соли 2016 дар Осиеи Марказӣ 18% буда, ин рақам дар ҳоли афзоиш аст. Рушди захираҳои бузурги сайёҳии Осиеи Марказӣ ва имкониятҳои рушди онҳо боиси афзоиши шумораи ҷойҳои корӣ, пурзӯр шудани фаъолияти соҳибкорӣ, тайёр намудани кадрҳо дар соҳаи хизматрасонии сайёҳӣ ва афзоиши ҳиссаи даромад дар иқтисодиёти мамлакатҳои Осиеи Марказӣ аз ин соҳа мегардад. Ба гуфтаи коршиносон, дар кишварҳое, ки соҳаи сайёҳӣ як ҷузъи муҳими иқтисод ба шумор меравад, ҳиссаи сайёҳӣ дар ММД беш аз 10% аст. Дар баробари ин дар мамлакатҳои Осиеи Марказӣ 1—2 фоизро ташкил медиҳад. Ва ин дар ҳолест, ки ин минтақа дорои иқтисодии бузурги сайёҳии истифоданашуда мебошад.

Ҳавои мӯътадили офтобӣ, фаровонии ағбаҳо ва қуллаҳои душвори кӯҳнавардӣ, интиҳоби васеи сайёҳати кӯҳнавардӣ, аспсаворӣ, нишебиҳои лижаронӣ, пайраҳаҳои кӯҳнавардӣ сайёҳони тамоми ҷаҳонро ҷалб мекунад. Қуллаҳои Тянь-Шан ва Помир кайҳо боз намояндагони яке аз навъҳои экстремалии сайёҳӣ — кӯҳнавардиро аз тамоми ҷаҳон ҷалб кардаанд. Барои дӯстдорони машғулиятҳои берунӣ - сайёҳии кӯҳӣ, манотиқи кӯҳистонии Осиеи Марказӣ, ки ҳамеша бо табиати нотақрор ва зебоии бокираи худ сайёҳонро ҷалб намудаанд, ҷолиб аст.

Дар айни замон кишварҳои Осӣи Марказӣ дар бозори ҷаҳонии хизматрасонии сайёҳӣ мавқеи на он қадар хубро ишғол мекунанд. Ба фикри бисёр мутахассисон дар давраи гузариш талабот ба хизматрасониҳои санаторӣ, сайёҳӣ ва экскурсионӣ кам шуда, занҷираи мавҷудаи муассисаҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори онро аз нав сохтан лозим аст. Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ сайёҳӣ дар ҷумҳуриҳои Осӣи Марказӣ мустақилона, бидуни равиш ва мафҳумҳои муштарак рушд кард. Инро асосан аз он ҷиҳат муайян мекунанд, ки давлатҳои наво моделҳои рушди иҷтимоию иқтисодии худро интихоб кардаанд, ки аз ҳамдигар фарқ доранд. Сатҳи гуногуни озодиҳои сиёсӣ, хусусиятҳои иқтисодии рушд вазъи кунунии соҳаи сайёҳӣ дар кишварҳои гуногуни Осӣи Марказиро муайян мекунанд.

Тоҷикистон ҳам мисли дигар кишварҳои Осӣи Марказӣ як замон дар ҳаёти давлати форсӣ буд. Тоҷикистон тайи солҳои ахир талош дорад, бо баргузориҳои ҷашнвораҳои фарҳангӣ ва адабӣ соҳаи сайёҳӣ ба рушди сайёҳӣ мусоидат кунад. Аз ҷиҳати шароити фарҳангӣ ва таърихӣ кишвар барои ҷалби сайёҳон захираҳои аҷиб дорад. Тоҷикистон асосан кӯҳистонӣ буда, дар маркази Осӣи Марказӣ ҷойгир аст. Он дар шарқ бо Чин ва дар ҷануб бо Афғонистон ҳамсарҳад аст.

Тавре оғаҳ ҳастем Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ бо мақсади муаррифии имкониятҳои сайёҳии мамлакат дар арсаи байналмилалӣ, ҷалби сармоя ба рушди инфрасохтори соҳа, таъсиси ҷойҳои кории наво ва ба ин васила баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум соли 2018-ро “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва бо мақсади бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин муаррифии таъриху фарҳанг, табиат, анъанаҳои миллӣ ва рушди инфрасохтори сайёҳӣ солҳои 2019-2021-ро Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон намуданд, ки нишондиҳандаҳои мазкур то ҳади имкон натиҷагирӣ карда шуда, таърифи сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон сол то сол зиёд мегардад.

Дар партави дастгириву талошҳои бунёдкоронаву хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати «дарҳои кушода» - и Ҳукумати мамлакат Ҷумҳурии Тоҷикистон узви созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ гашт. Аз ҷумла, узвияти Тоҷикистон ба Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ, пазируфтани шаҳри Душанбе ба узвияти Федератсияи умумиҷаҳонии шаҳрҳои туристӣ, эълон гардидани шаҳри Душанбе- пойтахти сайёҳии кишварҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ барои солҳои 2020-2021 пойтахти ватанамонро ба макони баргузориҳои чорабиниҳои сатҳи баланди байналмилалӣ табдил дода, симои сайёҳии Тоҷикистонро ба ҷаҳонӣ муаррифӣ ва устувор гардонид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осӣи Марказӣ як қатор созишномаҳо ба имзо расонид.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Туркменистон созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳиро омода намуд, ки он зимни сафари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯзи 4 августи соли 2021 дар шаҳри Ашқободи Ҷумҳурии Туркменистон ба имзо расонид, ки Созишномаи мазкур барои рушди ҳамкориҳо дар самти сайёҳӣ байни Тоҷикистону Туркменистон шароити мусоид фароҳам овардааст.

Ҳамзамон, Тоҷикистон моҳи феввали соли 2022 ҷаласаи 2-юми маҷозии роҳбарони мақомотҳои сайёҳӣ кишварҳои Осӣи Марказиро баргузор намуд, ки дар кори он намоёндагони мақомоти ваколатдори сайёҳии Туркменистон дар сатҳи муовини вазир иштирок ва суҳанронӣ намуд, ки дар платформаи зикргардида ҷанбаҳои гуногуни

рушди ҳамкориҳои бисёрҷонибаи самти сайёҳӣ мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор гирифт.

Соли 2018 байни Кумитаи рушди сайёҳӣ ва Ҷамъияти саҳҳомии Ширкати миллии “Казах Туризм” “Ёддошти тафохум” оид ба ҳамкорӣ дар самти сайёҳӣ ба имзо расида, дар доираи он корҳои зерин ба анҷом расонида шуд.

Моҳи март соли 2019 дар арафаи ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ як гурӯҳ журналистони Ҷумҳурии Қазоқистон ба Тоҷикистон ташриф оварда, баҳри инъикоси имконият ва ҷаззобиятҳои сайёҳии кишварамон оид ба махсусиятҳои мавзӯҳои сайёҳӣ бо забонҳои қазоқӣ ва русӣ филм ва Барнома таҳия намуданд.

Қобили қайд аст, ки маҳсули эҷодии таҳияшуда тавассути телевизиони “Kazakh TV” дар саросари Ҷумҳурии Қазоқистон паҳш гардид.

Лоихаи Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба рушди ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ” соли 2019 таҳия шуда ба он ҷониб равона гардидааст.

Бо ташаббуси Тоҷикистон 5 октябри соли 2019 дар шаҳри Хучанд Бизнес Форуми сайёҳии Тоҷикистону Қирғизистон доир гардид. Дар Бизнес Форуми мазкур роҳбарияти Кумита, Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд, ассотсиатсияҳои сайёҳии мамлакат, ширкатҳои сайёҳии ватанӣ ва ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Қирғизистон ширкат варзиданд.

Дар ин Бизнес Форум 15 санади ҳамкорӣ байни ширкатҳои сайёҳӣ, ассотсиатсияҳо ва дигар субъектҳои сайёҳии ҳарду ҷониб ба имзо расид.

Маҳз ба шарофати иродаи қавии сиёсӣ ва талошҳои муштараки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон равобитаи дуҷонибаи маҷроии тоза гирифта, имрӯз шарикӣ стратегӣ дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла сайёҳӣ рушду таҳким меёбад.

Дастоварди воқеан дурахшони барои миллати мо бениҳоят муҳим ва арзанда аст, ин дӯстиву бародарӣ, кушода шудани марзҳои ду кишвари ҳамсоjavу ҳамҷавору бародар — Ўзбекистону Тоҷикистон аст. Кушода шудани марзҳо, ба ҳам омадани халқҳои ду кишвари бародар хеле ба зудӣ ҳосили файзбору фараҳбахш дод.

Дар заминаи Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба мусофирати мутақобилаи шаҳрвандон ва Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ки зимни сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 март соли 2018 дар шаҳри Душанбе ба имзо расидааст, гурӯҳи зиёди сайёҳони Тоҷикистон ба Ўзбекистон ва аз Ўзбекистон ба Тоҷикистон ташриф оварда истодаанд.

Ҷумҳурии Ўзбекистон аз лиҳози ташрифи сайёҳон дар қатори даҳгонаи кишварҳои дохил мешавад, ки сайёҳонашон бештар ба Тоҷикистон ворид мешаванд.

Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон ба рушди ҳамкориҳо дар самтҳои афзалиятнок аз ҷумла, мубодилаи иттилоот доир ба рушди сайёҳӣ тавассути маводи нашрӣ, филмҳо, гузаронидани чорабиниҳои тарғиботӣ, конференсияҳо, семинарҳо, ташкили намоишгоҳҳо ва барои ба роҳ мондани ҳамкориҳо байни ширкатҳои сайёҳии ватанӣ ва ширкатҳои сайёҳии Ўзбекистон нигаронида шудааст.

Тибқи созишномаи мусофирати мутақобилаи шаҳрвандон ду давлати ҳамҷавор — Тоҷикистон ва Ўзбекистон ҳуқуқ доранд, ки ба муҳлати 30 рӯз бидуни раводид ба кишварҳои ҳамдигар сафар намоянд.

Оғоз гардидани сафари бераводид миёни Тоҷикистону Ўзбекистон занҷири самаранокеро ба вучуд меорад, ки на танҳо ба рушди баҳши сайёҳӣ байни ду кишвар, инчунин ҳамкориҳои минтақавии сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки зимни таъриф ба Тоҷикистон сайёҳони Ўзбекистон ба намудҳои сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ, экологӣ ва сайёҳии зиёратӣ бештар майлу рағбат доранд.

Ҳоло ҳамкориҳои байни ширкатҳои сайёҳии Тоҷикистону Ўзбекистон дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуда, хатсайрҳои минтақавӣ низ амалӣ шуда истодааст. Бо итминон изҳор мекорам, ки истифодаи таҷриба ва донишҳои пешқадам дар соҳаи сайёҳии Ўзбекистон ва Тоҷикистон, ба рушди минбаъдаи ҳамкориҳои башардӯстона чӣ қадар таҳкими робитаҳои муштараки сайёҳию фарҳангӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ мусоидати ҳамачониба менамояд.

Имкониятҳои сайёҳии Осиёи Марказӣ бузург аст ва пурра истифода нашудааст. Чунин мавзӯҳои таърихӣ, аз қабиле Истаравшани Тоҷикистон, Қунёургенчи Туркманистон, шаҳри Узгани Қирғизистон, Туркистони Қазоқистон, ёдгориҳои сершумор ва шаҳраҳои бостонӣ то ҳол барои меҳмонон дастнорасанд. Набудани сценарияи масир барои ин ҷойҳо ва инфрасохтори сусти инкишофёфта онҳоро барои меҳмонони эҳтимолӣ дастнорас мегардонад. Аз ин рӯ, дурнамои рушди сайёҳӣ дар ин ҷойҳо вазифаи хеле мураккаб, вале ҷолиб аст, ки барои шиносонидани башарият бо фарҳанги ҷолибтарини ин халқҳо ва рушди иқтисодии кишварҳо зарур аст.

Дар интиҳо ҳаминро меҳостам иброндорам, ки дастовардҳои Тоҷикистон дар самти сайёҳӣ идомаи натиҷаҳои сиёсати оқилонаи Президенти мамлакат дар муаррифии мардум ва сарзамини тоҷикон дар арсаи ҷаҳонист.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03 сентябри соли 1999, №824 “Дар бораи туризм”.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22. 12. 2017.
3. Сомонаи “Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон”. - Тарзи дастрасӣ: Туризм. URL: <https://stat.tj/ru/tourism> (санаи муроҷиат: 25.09.2021).
4. Ҳисоботи солони Кумитаи рушди сайёҳӣ.
5. Тавсеаи ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар соҳаи сайёҳӣ дар Тошканд баррасӣ шуд. <https://khovar.tj/2022/05/tavseai-amkorii-to-ikiston-bo-kishvar-oi-uzvi-sozmoni-amkorii-shanhaj-dar-so-ai-sajyo-dar-toshkand-barras-shud/> (санаи муроҷиат: 25.08.2022).
6. Де Кордые, Б. В поисках среднеазиатской идентичности / Б. Де Кордые // Новое поколение. – 2006. – 1 сентябрь. – № 35 (431) – С. 9.
7. Ерекешева, Л.Г. Идентичность и интеграция в Центральной Азии в постиндустриальный период (постановка проблемы) / Л.Г. Ерекешева // Интеграционные процессы в Евразии: политико-правовой аспект. – Алма-Ата. – 2003. – С. 13.
8. Кушкумбаев, С.К. Постсоветская Центральная Азия: геополитические и цивилизационные факторы регионообразования / С.К. Кушкумбаев // Саясат – Policy. – 2005. – № 10. – С. 20 – 23.
9. Омаров, Н.М. Будущее интеграционных процессов в Центральной Азии: проблемы и перспективы / Н.М. Омаров // Проекты сотрудничества и интеграции для

Центральной Азии: сравнительный анализ, возможности и перспективы / под ред. А.А. Князева. – Бишкек. – 2007. – С. 245.

10. Суюнбаев, М. Центральная Азия в поисках утраченной идентичности / М. Суюнбаев // Центральная Азия и культура мира = Central Asia a culture of peace. – Бишкек. – 2003. – № 1 – 2. – С. 57.

11. Шайхутдинов, М. Центральная Азия на пути становления в качестве самостоятельного субъекта геополитики: повестка дня для ученых и политиков / М. Шайхутдинов // Безопасность и региональное сотрудничество. – Алма-Ата. – 2004. – С. 80.

12. Tolipov, F. Nationalism as a geopolitical phenomenon: the Central Asian case / F. Tolipov // Centr. Asian survey. – Oxford. – 2001. – V. 20. – № 2. – P. 194.

13. Kaiser, M. Forms of transsociation as counterprocesses to nation building in Central Asia / M. Kaiser // Central Asian survey. – Oxford, 2003. – V. 22. – № 2/3. – P. 328.

РАЗВИТИЕ ИНТЕГРАЦИИ ТУРИЗМА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

КОСИМОВА МИЖГОНА НУСРАТУЛЛОЕВНА,

соискатель кафедры дипломатии и международных отношений

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33.

Тел.: (+992) 901-22-61-61. E-mail: kosimovamijgona.tourism@gmail.com

В статье представлена информация об интеграции туризма в Центральной Азии. Регион Центральной Азии, обладающий уникальными туристическими ресурсами, имеет большие возможности для развития этого сектора экономики. Все более актуальным становится изучение современного состояния интеграции туризма в Центральной Азии, где туристические ресурсы имеют все шансы стать национальным достоянием этих стран.

Вместе с тем, было сообщено о завершении ряда мероприятий в рамках реализации положений Соглашения между Республикой Таджикистан и странами Центральной Азии, проведение форумов, конференций и встреч со странами Центральной Азии, который является главной основой для интеграции туризма в регионе.

Ключевые слова: Центральная Азия, сотрудничество, Республика Таджикистан, Соглашения, страна, мир, туризм, Всемирная туристическая организация.

DEVELOPMENT OF TOURISM INTEGRATION IN CENTRAL ASIA

QOSIMOVA MIJGONA NUSRATULLOEVNA,

Applicant of the Department of Diplomacy and International Relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.

Phone: (+992) 901-22-61-61. E-mail kosimovamijgona.tourism@gmail.com

The article provides information on the integration of tourism in Central Asia. The region of Central Asia, which has unique tourism resources, has great opportunities for the development of this sector of the economy. Studying the current state of tourism integration in Central Asia, where tourism resources have every chance to become national wealth of these countries, becomes more important.

At the same time, it was reported that a number of activities have been completed in the framework of implementation of the provisions of the Agreement between the Republic of Tajikistan and Central Asian countries, holding forums, conferences and meetings with Central Asian countries, which is the main basis for tourism integration in the region.

Key words: Central Asia Republic of Tajikistan, cooperation's, Agreements country, world, tourism, World Tourism Organization.

УДК 930.2(575.3:549.1)

**НИГОҲЕ БА ТАЪРИХ ВА НАҚШИ МУНОСИБАТҲОИ ТОҶИКИСТОН
БО ПОКИСТОНУ МИСР ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ**

ОДИНАЕВ АБУҲАЛИМ СИЁҲМАРДОВИЧ,

ходими пешбари илмии

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.

Тел: (+992) 917-44-53-70. E-mail: odinaev45@gmail.com

РАҲМОНОВ МИРСАИД МИРШАРИФОВИЧ,

ходими калони илмии

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.

Тел: (+992)919-29-31-05. E-mail: ersp_mirsaid@yahoo.co.uk

Дар мақолаи муаллифон таърих ва нақши муносибатҳои Тоҷикистон бо мамлики дунё аз ҷумла Покистону Миср мавриди омӯзиши ва баррасӣ қарор гирифтааст. Дар омӯзиши ва таҳқиқот муаллифон дар бораи таърих ва нақши ҳамкориҳои Тоҷикистон бо ин кишварҳо дар партави созишномаҳои созмонҳои минтақавӣ байналмилалӣ маълумот баррасиҳо намуда, равобити дипломатии онҳоро муҳим арзёбӣ кардаанд.

Муаллифон инчунин оиди нақши таърихсози Тоҷикистон дар 30 соли Истиқлол ва рушди дипломатия маълумотҳо фароҳам оварда, ташаббусҳои созандаи кишварро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд.

***Калидвожаҳо:** таърих, созишномаҳо, муносибатҳои дипломатӣ, Истиқлол, созмонҳои минтақавӣ, фарҳангу забон, иқтисоду тиҷорат.*

Давлатҳо бо эҷоди равобити хуби дипломатӣ ва истифода аз неруи нарма метавонанд рушду нумӯш кунанд. Минтақаи Осиёи Ҷанубӣ аз манотиқи стратегие маҳсуб мешавад, ки таъриху тамаддуни қадима ва фарҳангу забонҳои гуногун дорад.

Минтақаи Осиёи Ҷанубӣ иборат аз кишварҳои Афғонистон, Бангладеш, Бутан, Малдив, Непал, Шри Ланка, Ҳиндустон ва Покистон буда, дар қисмати ҷануби Осиё ҷойгир аст[3]. Ҳамаи кишварҳои аъзо муддати тулонӣ дар зери ҳукмронии Бритониё буда, дертар бо талошу муборизаҳо озодӣ ба даст оварданд. Ҳамин тавр, онҳо ба бунёди созандагӣ ва ҷидду ҷаҳд миллату қавми худро тарбият карда, ватанашонро эъмор карда, то ба имрӯз расониданд.

Дар ҳақиқат истиқлолу озодӣ неъматҳои бебаҳоянд, ки ҳар миллат барои дарёфти он бо равишу роҳҳои гуногун муборизаву талош меварзад. Нуқтаи муҳим дар мубориза барои озодихоҳӣ ин доштани роҳбари хирадманд аст, ки миллатро месозаду тамаддуну соҳибмаърифатиро барояшон чун сармояи арзишманд боқӣ мегузорад.

Ҳар сол нимаи дуюми моҳи август дар сарзамини Ҳиндустону Покистон ҷашни озодӣ таҷлил карда мешавад. Имсол ду кишвари ҳамсоя ва ҳамзабону ҳамфарҳанг 75 солагии худро ҷашн менамоянд. Ҳамин тавр, Тоҷикистон низ ҳамасола санаи 9-уми сентябр Истиқлоли худро таҷлил мекунад, ки соли равон 30 солагии он бошукуҳ ҷашн гирифта шуд[19].

Ҳамин тариқ, Тоҷикистон баъд аз дарёфти истиқлол робитаашро бо ҳамаи кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ аз ҷумла Покистон оғоз кард, ки то имрӯз идома дорад.

Маврид зикр аст, ки ҳамасола дар санаи 14-уми августи соли 1947 кишвари Покистон Истиқлоли худро ҷашн мегирад, ки дар натиҷаи муборизаҳои давомдор аз зери султаи Бритониё ба даст омад.

Бояд қайд кард, ки аз англисҳо ба Покистон иқтисодиёти заифу ноустувор мерос монд, зеро баъди тақсимсозии онҳо минтақаро ба ду кишвари мустақил ҷудо карда, аксари корхонаву фабрикаҳоро дар қисмати Ҳиндустон боқӣ монданд. Илова аз он онҳо тавонистанд бо роҳандозии ҷангҳои мазҳабӣ миёни мардумони инҷо вазъиятро мушкилтар созанд.

Дар чунин вазъ Покистон аввалин роҳбари кишвар Муҳаммад Алӣ Ҷиноҳ (1876-1948) ва Лиёқат Алиҳон (1895-1951)-ро чун нахустин сарвазир интиҳоб карда[18], дертар санаи 23-уми марти 1956 аввалин маротиба Сарқонуни худро қабул намуд ва чун мамлакати мустақили мусалмонӣ расман эътироф гардид[4].

Аз соли 1972 то 1977 мамлакат бо сарпарастии Зулфиқор Алӣ Бҳутто (1928-1979) тавонист ислоҳоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ назарасеро ба амал оварад. Дар ин даврон ӯ ҳамаи корхонаҳои калони саноатӣ ва ширкатҳои суғуртавӣ, киштиронӣ ва тичоратии бандариро миллӣ кард. Ҳамин тариқ, то соли 1976 дар кишвар қариб 400 ҳазор гектар ба 67 ҳазор хоҷагии деҳқонӣ тақсим шуд, ки имрӯз беш аз 50% нерӯи кории кишвар дар соҳаи кишоварзӣ қору фаъолият мекунанд[23].

Вале соли 1979 кишвар ба қудратҳои низомӣ дучор шуд ва идораи умури кишвар ба зиммаи генерал Зиёул Ҳақ (1924-1988) гузашт, ки дар ин замон вазъи геополитикии ҷаҳон низ тағйир ёфта буд. Ҳамин вақтҳо буд, ки қувваҳои собиқ Шӯравӣ вориди Афғонистон шуда, мудохила ба вазъи сиёсии кишварҳои минтақаро иваз карданд.

Соли 1988 баъди садамаи ҳавоӣ ва қушта шудани генерал Зиёул Ҳақ ҳукумати ин кишвар ба зиммаи духтари Зулфиқор Алӣ- Беназир Бҳутто (1953-2007) чун аввалин зан дар идораи давлат супорида шуд[2]. Вале дертар мунозира ва кашмакашҳои минтақаи Кашмир сабаб шуд, ки зимомии қудратро дар кишвар генерал Парвиз Мушарраф то як муддате ба зиммаи худ гирад.

Ҳамин тавр соли 2002 интиҳоботи парлумонӣ баргузор шуд ва Зафарулло Хон Ҷамолӣ сарвазир интиҳоб гардид. 15-уми ноябри 2007 муҳлати парлумони кишвар ба охир расид ва ҳамон замон тавассути гурӯҳҳои номаълум Беназир Бҳутто ба қатл расонида шуд. Дертар 15-уми феввали 2008 интиҳоби навбатӣ баргузор гардид, ки дар натиҷа, Юсуф Ризо Гелонӣ сарвазир ва Осиф Алӣ Зардорӣ ба ҳайси президенти кишвар интиҳоб шуданд.

Бо мурури замон соли 2013 дар интиҳобот Навоз Шариф сарвазирӣ ин кишвар интиҳоб шуд, вале соли 2017 ба фасоди молӣ маҳкум шуда, ба маҳкамаи судӣ кашида шуд. Ва соли 2018 интиҳоботи навбати баргузор гардид, ки дар натиҷа ҳизби "Таҳрики инсоф" таҳти сарпарастии Имрон Хон, қаҳрамонони бозии крикет, барандаи он шуда, ҳукуматро ташкил доданд.

Дертар моҳи апрели соли 2022 Имрон Хон бо дарёфти райи адами эътимод аз ҷониби Парлумони кишвар ба истеъфо рафт ва ба ҷояш собиқ Раиси Вилояти Панҷоб Шаҳбоз Шариф Сарвазир интиҳоб гардид[22].

Пойтахти кишвар шаҳри Исломобод буда, миёни доманакӯҳҳо ва боғи машҳури рекорди гиннесӣ Шакарпарийён, ки аз ҷониби роҳбарон ва вазирони ҷаҳон бо дарахтҳои ёдгорӣ зебо ва музайян шудааст, ҷойгир аст.

Аҳолии Покистон беш аз 200 млн буда, дар раддабандӣ кишварҳои олам ҷойи шашумро мегирад.

Мавриди зикр аст, ки Покистон дорой чор суба ё вилоят Панҷоб (Лоҳур) Синд (Карочӣ) Балучистон (Кувейта) ва Сарҳад (Пешовар) номгӯзорӣ шуда, аз соли 1524 то соли 1752 Лоҳур зери роҳбарии шоҳони муғулӣ (Темуриёни Ҳинд) буд ва дар даврони подшоҳии Акбар аз соли 1584 то соли 1598 он чун маркази шоҳони он ба ҳисоб мерафт.

Дар давраи охирин шоҳи муғул Аврангзеб (1658-1707) бисёре аз ёдгориҳои ин шаҳр монанди Масҷиди подшоҳӣ ва Дарвозаи Оламгирӣ сохта шудаанд.

Дар боғи "Иқбол"-и шаҳр манораи баланди боҳашамате аст, ки ба эҳтироми таъсисёбии давлати Покистон сохта шудааст, ки баландии он зиёда аз 60 метр буда, қисми поёнии манора ба шакли панҷситора ва моҳ аз санги мармар мебошад. Он чун ёдгориҳои миллии Покистон ба ҳисоб рафта, 23 марти соли 1940 "Ҳизби Лигаи мусалмонони Ҳинд" зери сарпарастии Муҳаммад Али Ҷиноҳ (1876-1948) дар онҷо созишнома бо номи «Қарордоди Лоҳур» ба имзо расид, ки солоне чун санаи таърихӣ ҷашн мегардад.

Боиси ифтихор аст, ки шаҳри Лоҳур аз соли 1973 инҷониб бо шаҳри Душанбе бародаршаҳр буда, дубора соли 1994 санади аҳди бародаршаҳрӣ ба имзо расид ва намояндагироку форумҳои дӯстии дар байни онҳо фаъолият мекунад.

Шаҳри Карочӣ яке аз шаҳрҳои калонтарини ин кишвар буда, чун маркази тичоратӣ ва саноатии кишвар ба ҳисоб меравад. Ин шаҳр дар наздикии уқёнуси Ҳинд воқеъ буда, бо бандар ва корхонаҳои хурду калон дар ҷаҳон шинохта мешавад.

Шаҳрҳои Кувейта ва Пешовари Покистон аз марокизи тичоратӣ ва саноатӣ, санъати маҳорати хунароҳои дастӣ аз қабилҳои бофандагӣ, ресандагӣ, нону кулчапазӣ ва ҷилдсозиву наشري китобҳо хело пешрафта буда, шӯҳратӣ ҷаҳонӣ доранд.

Кишвари Покистон яке аз авваллинҳо буд, ки истиқлоли Тоҷикистонро ба расмият шинохт ва ҳамзамон дар ибтидои ҳамон солҳо сафораташро дар Душанбе боз кард. Тибқи иттилои вазорати корҳои хориҷаи Тоҷикистон аз моҳи июни соли 1992 байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон муносибатҳои дипломатӣ барқарор шуда, соли равон 30 солагии онро ҷашн гирифтанд[12].

Ҳар ду кишвар дорои сафирони худ мебошанд. Аввалин маротиба дар соли 1993 Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Сафорати худро боз намуд ва фаъолияти он аз ибтидои соли 1994 шурӯъ гардид. Дар ин зимн, соли 1997 Консулгарии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Ислонобод кушода шуд.

Ҳамин тавр рӯзи 23 феввали соли 2005 Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ислонии Покистон ба фаъолият шурӯъ намуд ва ҳар ду кишвари дӯст зиёда аз 50 санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба имзо расонданд. Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон нахустин бор дар моҳи марти соли 1994, дертар соли 1996, 2002, 2004, 2005, 2009, 2011, 2015, 2017 ва 2021 аз Покистон боздиди расмӣ ба амал овард, ки дар таърихи муносибатҳои дуҷониба сафҳаҳои тозаро асос гузошт[16].

Аз рӯи сарчашмаҳои гуногун ва китоби нависандаи покистонӣ профессор Муҳаммад Ахтар (1934-1915) дар ин кишвар зиёда аз 1,2 миллион қавми тоҷиктабор умр ба сар мебаранд, ки аксари онон аз даврони ҳокимияти сулолаи муғулон (Темуриёни Ҳинд) инҷоро ватани доимии худ қарор доданд. Бояд қайд кард, ки бештари гузаштагонии сулолаи муғулони инҷо ба касби тичорат, сарбозӣ, илму дониш, меъморӣ, дин ва ирфон машғулият доштанд, ки то имрӯз осорашон боқӣ мондааст[5].

Кишвари Покистон кишоварзӣ буда, воҳиди пулиаш рупияи покистонӣ мебошад. Содироти асосии он нафт, чарм, либос, матоъ, пахта, биринҷ, хӯроқворӣ ва молҳои ороишӣ мебошанд. Воридоти он бошад маҳсулоти мошинсозӣ ва саноати химия, таҷҳизоти нақлия, сӯзишвориҳо ва равшанҳои молиданӣ мебошанд.

Бояд қайд кард, ки Покистон бо шароити имконоте ки дорад, роҳҳои кутоҳтарин ва осонтаринро барои густариши тичорат ва иқтисод ба ҳамаи кишварҳои Осиёи Миёна аз ҷумла Тоҷикистон фароҳам сохтааст ва дар ин самт то ҳол талошҳои ҷидда дода истодааст. Тоҷикистон низ талош дорад, то бо истифода аз бандари Гвдари Покистон равобити тичоратиашро ба тамоми кишварҳои олам густариш диҳад. Барои ин иқдоми

нек бояд ҳар ду кишвар аз стратегияҳои ҳамкориҳои минтақавӣ кор бигиранд то яқоя битавонанд, монеаҳоро паси сар намуда, дигар кишварҳои марбутаро низ барои ҳамкориҳои минтақавӣ даъват кунанд, то аз сарватҳои табиӣ минтақа истифода баранд.

Президенти Тоҷикистон дар суҳанрониҳои худ доштани равобити ҳасанаро бо тамоми кишварҳо зарур шуморида, сиёсати дарҳои бозро аз авлавияти қори худ қарор дода, робаташро бо Покистон дар минтақа муҳим арзёбӣ кардааст.

Тоҷикистон яке аз муҳимтарин кишварҳои Осиёи Марказӣ аст, ки дорои заҳири табиӣ ва марокизи бузурги тавлиди барқ мебошад. Дар масофаи 28500 км дар ин кишвар 948 дарё мегузарад, ки яке аз бойгарӣҳои кишвар маҳсуб мешаванд. Кишвар дорои 8,000 пиряхҳоест, ки истифодаи дурусти онҳо метавонад ба аҳолии кишвар ва сайёра манфиат расонад. Тоҷикистон 4% иқтидори гидроэнергетикаи ҷаҳонро доро буда, яке аз саввумин тавлидкунандаи барқ ба шумор меравад.

Лиҳозо тавлиди лоиҳаҳои барқии он аз самтҳои муҳимми энергетикаи кишвар буда, ба манфиати ҳамаи минтақа, аз ҷумла Покистон хоҳад буд[17].

Самтҳои, ки Тоҷикистон ва Покистонро бо ҳам наздик месозад, бунёд ва амалисозии лоиҳаи КАСА-1000 мебошад, ки ташаббускор ва ҳамоҳангсози асосии он Тоҷикистон, Қирғизистон, Афғонистон ва Покистон мебошанд[9]. Бояд қайд кард, ки ҳадафи асосии лоиҳаи КАСА-1000 тавлид ва интиқоли барқи обӣ аз Осиёи Миёна ба Осиёи Ҷанубӣ мебошад. Тибқи сарчашмаҳои лоиҳаи мазкур дорои 3 бахш аст, ки иборат аз сохтани 1,222 км хати интиқоли ва истгоҳҳои, эҷоди кӯмакҳои техникӣ ва молӣ тавассути комиссияҳои муштарак барои рушд ва кӯмак намудани мардуми ҷойгирфтаи масири лоиҳа амалӣ мегардад. Бо амалисозии он кишвари Покистон 1300 мегаватт барқ дарёфт менамояд, ки бо ин восита ба андозаи кофӣ аз бӯҳрони масорифи энергетикӣ раҳой меёбад.

Илова аз он Тоҷикистону Покистон метавонанд дар баҳши кишоварзӣ ва саноат низ ҳамкориҳои худро рушд ва тақвият диҳанд. Зеро ҳар ду кишвар дорои манобеи фарох ва хуби кишоварзӣ ва саноатӣ ҳастанд, ки иборат аз картошкакдорӣ, пахта, шолӣ, мевачот, гугирдсозӣ, семент, либосворӣ, зарфсозӣ, тубсозӣ ва ғайра мебошанд. Тоҷикистон метавонад дар баҳши коркарди маводи ғизойӣ, пашм, қоғаз ва насосҷӣ аз таҷриба ва саноати Покистон истифода намояд. Зеро ин кишвар дар тавлид ва коркарди маҳсулоти пахтагин дар ҷаҳон ҷойи саввумро ишғол мекунад.

То ба имрӯз бо барқарории муносибатҳои дипломатӣ зиёда аз 50 ширкатҳои хусусии покистонӣ ва соҳибкорон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият менамоянд. Тибқи омор дар даҳ соли охир табодули тижоратии ҳар ду кишвар то 100 миллион доллари амрикоӣ расида, тарафҳо талош доранд, то онро афзоиш дода ба 500 миллион доллар расонанд.

Кишвари Покистон дар масири геостратегӣ қарор дошта, метавонад чун мадори геополитикӣ дар Осиё нақши калидӣ офарад ва пайваста талош дорад, то худро дар радиҳои 25 калонтарин кишварҳои иқтисодии ҷаҳон шомил созад.

Дар ДМТ забони урду барои донишҷуён таълим дода шуда, ҳамзамон маркази омӯзишии Покистон низ фаъолият дорад, ки ба манфиати равобити таълимиву фарҳангии ҳар ду кишвар кӯмак мерасонад.

Дар ин зимн, барои таҳкими бештар ва табодули илмию адабӣ Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон шубҳаеро ба кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ тахсис дод, ки ин ҳам аз аҳамият доштани ҳамкориҳои стратегии минтақа шаҳодат медиҳад.

Илова аз он Ҷамъияти дӯстии Тоҷикистону Покистон барои таҳкими адабию фарҳангӣ, сиёсату саёҳат чун дипломатияи мардумӣ фаъолият дорад.

Дар ин асно, мукотибаҳо, навиштаҷот ва робитаҳои адабии Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода, Мирсаид Миршакар бо адибони минтақа ва хусусан Покистон бо Муҳаммад Иқбол (1877-1938), Ҳафиз Ҷоландҳарӣ (1900-1982), Файз Аҳмад Файз (1911-1984) Ҳасан Донӣ ва Надим Қосимӣ (1916-2006) мебошанд, ки зиёиёни тоҷик онҳоро чун равшангарони роҳи илму адаб дониста, аз эҷодиёти онҳо мудом истифода мекунанд.

Дар ҳулоса, равобити дипломатии Тоҷикистону Покистонро метавонем бо нуқоти муҳимми стратегӣ ҳулосабандӣ намоем:

- эҷод ва таҳкими равобити ҳамлу нақл ва тичорату бозаргонӣ миёни ҳар ду кишвар;
- тавсеа ва таҳкими рушди иқтисодиёту саноату саёҳат;
- таҳким ва вусъат бахшидани ҳамкорӣ дар соҳаи коркарди нафту газ ва маъданҳои табиӣ;
- таъсиси корхонаҳои муштарак оид ба коркарди маҳсулоти гуногун;
- омода намудани мутахассисони соҳавӣ бо курсҳои тақмили ихтисоси муштарак;
- истифода аз таҷрибаҳо ва курсҳои омӯзиши Академеяи дипломатии Покистон;
- ба роҳ мондани ҳамкорӣ ва табодули илмии Институти Осие ва Аврупои АМИТ бо марказҳои таҳқиқотии Покистон;
- ҳамкорӣ барои ҷилавгирӣ аз терроризм, ифротгароӣ ва бесаводии ҷомеа;
- ҳамкорӣ барои эҷоди сулҳу субот дар минтақа алалхусус Афғонистони ҳамсоя;
- тавсеаи ҳамкорӣ дар ҷаҳорҷубаи созмонҳои минтақавиву ҷаҳонӣ;
- эҷоди хатсайрҳои ҳавоӣ миёни шаҳрҳои Душанбе ва Лоҳуру Карочӣ;

Мавриди зикр аст, ки Покистон ва Россия равобити дипломатии худро аввалин маротиба аз 1-уми майи соли 1948 оғоз карда, ҳар ду кишвар соли 2018 муносибатҳои 70-солагии худро ҷашн гирифтанд [21]. Тибқи санадҳои кишвари Русия аз шомил шудани Покистон дар Созмони ҳамкории Шанхай хушбин буда, онро ба манфиати рушди минтақаи Осиеи Ҷанубӣ ва ҷаҳон меҳисобад. Ҳар ду кишвар аъзои фаъоли СММ, СҶШ, МҶТБО ва дигар созмонҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ буда, метавонанд дар масоили мубрами ҷаҳон ва ҳаллу фасли онҳо нақши калидӣ бозанд.

Ҳамкории Тоҷикистону Миср

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлол, дар муддати кӯтоҳ тавонист равобити созанда ва судмандро бо кишварҳои Шарқи Миёна ва Наздик аз ҷумла, Ҷумҳурии Арабии Миср ба роҳ монанд. Дар ин зимн, кишвар талош кард, ки аз тариқи эҳёи равобити суннатӣ ва фарҳангӣ бо тамоми ҷаҳон аз ҷумла, кишварҳои мусулмонҷаҳон, мамӯлики араб ва дигар манотиқи дунё муносибатҳои хуб дошта бошад.

Ҷумҳурии Арабии Миср кишвари арабии шимолӣ Африка буда, сиёсаташро дар ҳамкорӣ бо кишварҳои шарқӣ тарҷеҳ медиҳад [26]. Дар ин бора хонум доктор Оёт ал-Ҳаддод узви парламент ва комиссияи робитаҳои хоричии Миср дар мақолаи худ таъкид менамояд, ки Вазорати корҳои хоричии Миср ҷиҳати густариши равобит бо кишварҳои дигари Осиеи Марказӣ Қазоқистон, Узбекистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Қирғизистон дар ҳафт соли гузашта аҳамияти хосса додааст [6]. Ҳамин тавр, Ҷумҳурии Арабии Миср муносибатҳои дипломатии худро бо Ҷумҳурии Тоҷикистон аз якуми апрели соли 1993 барқарор намуда, истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро якуми январи 1992 ба расмият шинохт [13].

Ҳамкориҳои ҳар ду кишвар дар ҳошияи вохуриҳои 7-умин ҷаласаи Сарони давлатҳои узви Созмони Конфронси Исломи, моҳи декабри 1994 дар Дорулбайзо, бузургтарин шаҳри Марокаш, пойтахти иқтисодии он миёни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Арабии Миср Ҳуснӣ Муборак доир гардид [13]. Дартар дар моҳи сентябри соли 2007 Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Арабии Миср чун нахустин намоёндагии дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳони араб ифтитоҳ гардид [1,91].

Сафари расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, Эмомалӣ Раҳмон ба Миср дар соли 2007 марҳилаи нави ҳамкориро оғоз бахшид, ки ин сафар аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Арабии Миср Муҳаммад Ҳуснӣ Муборак хеле дар сатҳи баланд истиқбол шуд [1,91-92]. Зимни сӯҳбат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти рушди муносибатҳои дӯстонаи миёни ҳар ду кишвари дӯстро муҳим арзёбӣ намуда, чунин изҳор дошт: «Таҳкиму густариши муносибатҳои дӯстона бо Ҷумҳурии Арабии Миср, ки яке аз гаҳвораҳои тамаддуни башарӣ ва ҳамзамон аз кишварҳои бонуфузи араб ва ҷаҳони ислом аст, ки аз самтҳои муҳими сиёсати минтақавию байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аст» [11].

Ба думболи ин сафар заминаи ҳуқуқии ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Арабии Миср ба расмият даромада, самтҳои гуногунҷабҳаи ҳамкориҳои сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангӣ оғоз гардиданд [1,91-92].

Дар ҷараёни сафар шаш санад ба имзо расид [11]:

1. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Арабии Миср дар бораи ҳамкорӣи иқтисодӣ ва техникаию илмӣ;
2. Ёддошти тафоҳум оид ба ҳамкорӣ байни Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди генералии палатаҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Арабии Миср;
3. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Арабии Миср оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика;
4. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Арабии Миср оид ба ҳамкорӣ дар мубориза бо ҷинояткорӣ;
5. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Арабии Миср оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг;
6. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Арабии Миср оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи маориф.

Татбиқи созишномаҳо ва барномаҳои ҳамкорӣ дар таҳкими бештари ин робитаҳо мусоидат хоҳад намуд. Аммо баъди тезутунд шудани вазъи сиёсии кишварҳои шимолӣ Африка дар охири соли 2010 ва аввалҳои соли 2011, бо номи “Баҳори Араб” Ҷумҳурии Арабии Миср, муносибатҳои бо дигар кишварҳо каме коҳиш ёфт. Табиист, ки бадшавии вазъи сиёсӣ, аз байн рафтани амнияти субот дар Миср ва табдили ду президент (Ҳуснӣ Муборак 1928-2020 ва Муҳаммад Мурсӣ 1951-2019) ба муносибатҳои иқтисодӣ ва тиҷоратии дучонибаи ҳар ду кишвар бетаъсир намонда, гардиши савдо миёни Тоҷикистон ва Миср ҳам то ҷое коҳиш пайдо кард [1,92]. Бояд ёдовар шуд, ки дар баробари таҳкиму густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ-тиҷорӣ мутақобилан судманд ҷаласаи аввали Комиссияи муштараки байнихукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Арабии Миср оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва илмию техникаӣ 23-27 январи 2009 дар шаҳри Душанбе баргузор гардида буд [13]. Кори Комиссияи муштараки байнихукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Арабии Миср, ки даври навбатӣ он бояд дар шаҳри Қоҳира баргузор мегашт, инчунин омадурафти соҳибкоруно сайёҳон ба Тоҷикистон таъсир расонд [1,92]. Аммо аз 3-юми июни соли

2013 бо омадани президенти Миср Абдулфаттоҳ Сисӣ ба сари ҳокимият вазъи Миср рӯ ба эътидол ва беҳбудӣ овард[1,92].

Пас дар рушди муносибатҳои дучониба байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Арабии Миср нақши “Бунёди мисрӣ” оид ба ҳамкории техникӣ бо Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ҳоло Агентии мисрии ҳамкорӣ барои рушд) муҳим аст. Зеро дар тӯли 25-соли фаъолияти муассисаи мазкур дар давраҳои кӯтоҳмуддати омӯзишии он дар соҳаҳои мухталиф зиёда аз 2000 нафар мутахассисони тоҷик иштирок кардаанд[1,92].

Инчунин дар соли 2017 миёни Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Арабии Миср Абдулфаттоҳ ас-Сисӣ ду мулоқоти судманд баргузор гардид, ки яке аз онҳо 20-уми май дар шаҳри Риёз (Арабистони Саудӣ) дар останаи Иҷлоси сарони кишварҳои арабию мусулмонӣ бо ИМА, дувумин бошад 5-уми сентябр дар шаҳри Сямэн (Чин) дар хошияи “Муколамаи кишварҳои рушдбанда” ва давлатҳои аъзои БРИКС[11] баргузор шуд. Дар ин мулоқотҳо сарони ду кишвар сатҳу мухтавои муносибатҳо ва муштарақоти фарҳангиву таърихӣ байни ду кишварро сӯтуда, таъкид намуданд, ки ба густариши бештари муносибатҳои дучониба ва табодули таҷриба дар соҳаҳои гуногун, ки ба манфиати ҳар ду кишвар мебошад[11].

Дар заминаи созишномаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи маориф, бо истифода аз бурсияҳои давлатӣ табодули муҳассилин ба роҳ монда шудааст ва даҳҳо донишҷӯёни тоҷик дар донишгоҳҳои Қоҳира ва Айнӣ Шамс дар Миср ва теъдоди зиёди донишҷӯён ва аспирантҳои мисрӣ дар Тоҷикистон таҳсил менамоянд[13].

Дар партави муаррифии таърихи фарҳангу тамаддуни ду кишвар мусоҳиба бо намояндагони дипломатии Тоҷикистон барои шиносоии муносибату фарҳанги кишварҳо мақолаву гуфтугӯҳои муҳим сурат мегирад. Аз ҷумла дар мусоҳибаи телевизионии Сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Заробиддин Қосимӣ дар барномаи “Ҷаноби Сафир” самтҳои муҳимми ду кишвар муфассал баён гардид. Зеро дар ин мусоҳиба доир ба робитаҳои Тоҷикистону Миср дар соҳаҳои сиёсат, фарҳанг, иқтисоду тичорат, мубориза бо ҷолишҳои замони муосир ва таҳкими амну суботи минтақавӣ суҳбати ҷолиб сурат гирифт. Ҳамзамон ин мусоҳиба муаррифии имкониятҳои рушди ҳамкории тичоратӣю иқтисодӣ, сармоягузорӣ ва сайёҳӣ бо истифода аз таҷрибаи ғании ҷониби мисрӣ ва захираҳои табиӣю инсонии Тоҷикистон аз мавзӯҳои асосии суҳбат доир гардид[31].

Қобили зикр аст, ки ҳаҷми умумии табодули коло миёни Тоҷикистон ва Миср дар соли 2021 ба 773,4 ҳазор доллар баробар шуда, дар муқоиса бо соли 2020 гардиши мол миёни кишварҳо 25,5% афзоиш ёфтааст. Содирот 18 ҳазор доллар ва воридот 755,4 ҳазор долларро ташкил додааст[10]. Ин раванди ҳамкорӣ инчунин гардиши дигар соҳаҳои муҳимро низ миёни тарафҳо рӯз ба рӯз зиёд мегардонад.

Бо дарназардошти муносибатҳои нек миёни Тоҷикистону Миср, 9 март соли ҷорӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои анҷом додани сафари расмӣ ба Ҷумҳурии Арабии Миср сафар карданд. Дар ин сафар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро Вазири корҳои хориҷӣ, Ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои робитаҳои хориҷӣ, вазирони рушди иқтисод ва савдо, саноат ва технологияҳои нав, маориф ва илм, кишоварзӣ, раисони Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиш, Палатаи савдо ва саноат, Федератсияи Иттифоқҳои касабаи мустақил ва дигар шахсони расмӣ ҳамроҳӣ намуданд[20].

Дар доираи сафари расмӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар минтақаи ал-Ханкаи Ҷумҳурии Арабии Миср аз корхонаҳои саноатии “Ҷипто фарма” бузургтарин корхонаҳои истеҳсоли дору дар Ховари миёна ва яке аз калонтарин ширкатҳои истеҳсолии доруи рақобатпазир дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад, боздид намуданд. Баъди шиносӣ бо фаъолияти корхонаи дорусозӣ Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо масъулини соҳаҳои саноату тандурустӣ ва ширкати дорусозии мисрӣ оид ба рушди ҳамкорӣ, имконияту захираҳои табиати нотакрори Тоҷикистон, аз ҷумла гулу гиёҳҳои шифобаҳши кишвар суҳбати созанда доир карданд[7].

Дар ин асно ба фаъолияти корхонаи “Тй энд Сй Гарменте” (“T&C Garments”) ширкати муштараки саноатӣ доир ба истеҳсоли матоъ ва духти сару либосҳои чинс шинос шуданд. Дар ҳамин ҷо пас аз шиносӣ бо фаъолияти корхона ва иқтисодии истеҳсолии он Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбарияти корхона оид ба фазои мусоиди сармоягузорӣ дар Тоҷикистон, таъсиси ширкатҳои муштараки саноатӣ-истеҳсолӣ, иқтисоду имкониятҳои минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон, баҳрабардорӣ аз неъматҳои табиӣ кишвар, аз ҷумла пахта, нахи пахта ва матоъҳои босифат суҳбати самимӣ доир намуданд[7].

Президенти Тоҷикистон инчунин аз осорхонаи миллии тамаддуни Мисрӣ, ки дорои панҷоҳ ҳазор нигораҳо, осори таърихӣ мавҷуд аст, ки дар бораи тамаддуни Миср аз давраҳои фиръавнӣ, юнонӣ, румӣ, қибтӣ, исломӣ ва замони муосир ба тамошобин маълумоти васеъ фароҳам мекунад, зиёрат намуданд[8].

Роҳбари Тоҷикистон аз мулоқоташ бо Президенти Ҷумҳурии Арабии Миср Ҷаноби Олӣ Абдулфаттоҳ Ас-Сисӣ дар нишасти матбуотӣ хушбин буда, аз пазирии кишвари мизбон изҳори миннатдорӣ намуд[25].

Ҳамдигарфаҳмӣ ва мавқеи муштараки ҳар ду кишвар, кушишҳои тарафайн дар самти ҳамкориҳои муфид, Тоҷикистон ва тоҷиконро дар миёни мардуми Миср муаррифӣ намуда аст. Аз ин лиҳоз Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо изҳори сипос ба Шӯрои илмиву таълимии Донишгоҳи Қоҳира барои кадрдонияшон ба унвони “Доктори фахрӣ” самимона изҳори сипос намуда, бо устодону омӯзгорон ва донишҷӯёни мулоқот ва суҳанронӣ намуданд[24]¹.

Сафари расмӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Арабии Миср, ки бо даъвати расмӣ Президенти Ҷумҳурии Арабии Миср, Ҷаноби Абдулфаттоҳ Ас-Сисӣ анҷом меёбад, заминаи нави ҳамкориро миёни ҳар ду кишвар оғоз бахшида, тавсеа меёбад.

Хулласи калом, мардумони ҳар ду кишвар аз гӯзаштаи қадим бо доштани пайвандҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, адабӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва амалисозии чунин тавсияҳоро қарордодҳо дар чорҷубаи созишномаҳои имзошуда, метавонанд дар рушду нумӯ ва тавсеаи ҳамкориҳо чун ташаббускор ва созандагонӣ энергияву саноатсозӣ нақши муҳимму асосиро бозид, минтақа ва ҷаҳонро дар зери пояҳои озодӣ, ободӣ ва оромӣ нигоҳдоранд.

Адабиёт

1. 25 қадам дар паҳнои олам. Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Зери назари Сирочиддин Аслов. Душанбе: Ирфон, 2016, - 220с. Саҳ 91.

¹ - Суҳанронӣ дар Донишгоҳи Қоҳира. Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон. 10.03.2022. (<http://www.president.tj/node/27888>)

2. Kallie Szczepanski. Беназири Бхуттои Покистон, 17 октябри 2019 <https://www.thoughtco.com/benazir-bhutto-of-pakistan>
3. Regional and Country Profiles South Asia. Institute of Development Studies.(санаи мурочиат 10.08.2022) ва Сомонаи расмии Созмони Ҳамкориҳои Минтақавии SAARC/www.saarc-sec.org (санаи мурочиат 12.08.2021).
4. Republic Day of Pakistan. Сомонаи https://en.wikipedia.org/wiki/Republic_Day#23_March_in_Pakistan (санаи мурочиат 18.02.2020)
5. Tajik swati wa mamlakat gabr taarikh ke oiane mee, By Prof. Muhammad Akhtar, 2002, page 395.
6. ал-Ҳаддод, Доктор Оёт. Комёбиҳои сиёсати хориҷии Миср дар давоми ҳафт соли гузашта.. Рӯзномаи электронии “Баввобат ул-Аҳром”-и Мисрӣ. 13.06.2021 (<https://gate.ahram.org.eg>) نجاح السياسة الخارجية لمصر على مدار السبعة أعوام. دكتورة آيات الحداد
7. Боздид аз корхонаҳои саноатии “Ципто фарма” ва “T&C Garments” дар шаҳри Ал – Ханкаи Ҷумҳурии Арабии Миср. Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 10.03.2022. (www.mfa.tj.)
8. Боздид аз Осорхонаи миллии тамаддуни Миср. Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон. 09.03.2022. (<http://www.president.tj/node/27874>)
9. Имран Ҳайдар. Дӯстии Покистону Тоҷикистон яке аз намунаҳои беҳтарини ҳамсоягии нек аст. Рӯзномаи Самак.19 августи 2020.№34
10. Мазҳаб Ҷумъа. Эмомалӣ Раҳмон ба Миср расид. Ҷузъиёти сафар ханӯз маълум нест. Гурӯҳи расонаҳои «ASIA-Plus» (Душанбе, Тоҷикистон). 09.03.2022. (www.asiaplustj.info/tj/)
11. Муносибатҳои дучониба. Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Арабии Миср. 28.01.2021. (www.mfa.tj.)
12. Муносибатҳои Тоҷикистон бо Покистон, сомонаи расмии Вазорати хориҷии Тоҷикистон <https://mfa.tj/tg/main/view/23/munosibathoi-tojikiston-bo-pokiston> (санаи мурочиат марти соли 2022)
13. Муносибатҳои Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Арабии Миср. (01.03.2013) <https://mfa.tj/tg/main/view/1084/munosibathoi-tojikiston-bo-misr>.
14. Муносибатҳои Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Арабии Миср. Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 01.03.2013. (www.mfa.tj.)
15. Мусоҳибаи Сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон Заробиддин Қосимӣ дар барномаи “Ҷаноби Сафир”. Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Арабии Миср. 15.12.2020. (www.mfa.tj/tg/cairo/view/6873/)
16. Оғози сафари расмӣ дар Ҷумҳурии Исломии Покистон <http://www.president.tj/node/25829> (санаи мурочиат 05.06.2021)
17. Раҳмонов Мирсаид. Тоҷикистону Покистон. заминаи фарох барои густариши ҳамкориҳои энергетикӣ ва тиҷоратӣ. Рӯзномаи Ҷумҳурият, 06.02.2019. №: 28
18. Рӯзномаи The News-и Покистон санаи 18 октябри 2020 <https://www.thenews.com.pk/print/731022-tributes-paid-to-liaquat-ali-khan-on-his-death-anniversary>
19. Сайфиддин Суннатӣ, Тоҷикистон-Покистон 30 соли ҳамкориҳо. Нашрияти Минбари халқ. 24 августи соли 2022.№33
20. Сафари расмӣ ба Ҷумҳурии Арабии Миср. Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 10.03.2022. (www.mfa.tj.)
21. Сомонаи расмии Вазорати хориҷии Русия ru (Documents on the Pakistan – Russian relations at Russian Ministry of Foreign Affairs)

22. Сомонаи расмии СНН <https://edition.cnn.com/2022/04/09/asia/imran-khan-voted-out-pakistan-prime-minister-intl-hnk/index.html> (санаи мурочиат апрели 2022)

23. Сомонаи расмии собиқ Сарвазири Покистон Беназир Бхутто <https://bhutto.org/index.php/achievements/reforms/> (санаи мурочиат 14 августи 2020)

24. Суханронӣ дар Донишгоҳи Қоҳира. Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон. 10.03.2022. (<http://www.president.tj/node/27888>)

25. Суханронӣ дар нишасти матбуотӣ пас аз музокирот бо Президенти Ҷумҳурии Арабии Миср Абдулфаттоҳ Ас-Сисӣ. 10.03.2022. (<http://www.president.tj/node/27885>)

26. Тоҷикистон моҳи сентябри соли равон мизбони нишасти ҷашнии сарони Созмони Ҳамкориҳои Шанхай хоҳад шуд. Рӯзномаи “Баввобату-ш-шурук”. 07.07.2021. (<https://gate.ahram.org.eg/News//2859468>) طاجيكستان تستضيف قمة اليوبيل لقادة دول منظمة شنغهاي للتعاون في سبتمبر المقبل

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ И РОЛЬ ОТНОШЕНИЙ ТАДЖИКИСТАНА С ПАКИСТАНОМ И ЕГИПТОМ В ЭПОХУ НЕЗАВИСИМОСТИ

ОДИНАЕВ АБДУХАЛИМ СИЯХМАРДОВИЧ,

научный сотрудник Институт изучения проблем Азиатских и Европейских стран НАНТ.
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе пр. Рудаки 33.
Тел.: (+992) 917-44-53-70. Email: odinaev45@gmail.com

РАХМОНОВ МИРСАИД МИРШАРИФОВИЧ,

старший научный сотрудник Институт изучения проблем Азиатских и Европейских стран НАНТ.
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе пр. Рудаки 33.
Тел.: (+992) 919-29-31-05; e-mail: ersp_mirsaid@yahoo.co.uk

В статье авторы изучили и обсудили историю и роль отношений Таджикистана со странами мира, в том числе с Пакистаном и Египтом. В исследовании и исследовании авторы рассмотрели информацию об истории и роли сотрудничества между Таджикистаном и странами в свете региональных и международных соглашений и организаций, а также обсудили важность их дипломатических отношений.

Авторы также предоставили информацию об исторической роли Таджикистана за 30 лет независимости и развитии дипломатии, а также проанализировали и обсудили конструктивные инициативы страны.

Ключевые слова: история, соглашения, дипломатические отношения, независимость, региональные организации, культура и язык, экономика и торговля.

AN OUTLOOK OF HISTORY AND ROLE OF TAJIKISTAN'S RELATIONS WITH PAKISTAN AND EGYPT IN THE ERA OF INDEPENDENCE

ODINAEV ABDUKHALIM SIYAHMARDOVICH,

Research Fellow Institute for Studies
problems of Asian and European countries NAST.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Rudaki ave.
Phone: (+992) 917-44-53-70. E-mail: odinaev45@gmail.com.

RAHMONOV MIRSAID MIRSHARIPHOVICH,

Senior Research Fellow Institute for Studies
problems of Asian and European countries NAST.
734025, Tajikistan, Dushanbe city, 33 Rudaki ave.
Phone: (+992) 919-29-31-05. E-mail: ersp_mirsaid@yahoo.co.uk.

In the article, the authors studied and discussed the history and role of relations between Tajikistan and the countries of the world, including Pakistan and Egypt. In the study and research, the authors reviewed information about the history and role of cooperation between Tajikistan and the countries in the light of regional and international agreements and organizations, and the important of their diplomatic relations also deliberated.

The authors also provided information on the history and role of Tajikistan in the 30 years of independence and the development of its diplomacy and the constructive initiatives of the country analyzed and discussed .

Key words: *history, agreements, diplomatic relations, independence, regional organizations, culture and language, economy and trade.*

УДК:323

**МОҲИЯТИ СИЁСИИ ЭҶӢИ АНЪАНАҶО ВА УРҶУ ОДАТҶОИ МИЛЛӢ
ҶАМЧУН КИСМИ ҶУДОНАШАВАНДА ДАР РАВАНДИ ТАМАДДУНҶО**

САЙДАМАДЗОДА ҶУСНОРО,

унвончӯи кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 915-65-90-90. E-mail: khushoro.saydahmadzoda@mail.ru

Дар мақолаи мазкур оварда шудааст, ки миллати тоҷик аз қадим ҷамчун миллати бунёдкор ва созанда буда аз азал бо шоҳкориҳои худ миёни дигар қавму миллатҳо намунаи ибрат буданд ва то имрӯз расму оини гузаштагонро аз насл ба насл гузаронидаанд. Ҳунарҳои мардумӣ беҳтарин ва холистарин анвои санъат буда, ҳамеша бо ҳаёти инсон алоқаманданд ва ҳисси зебоипарастии онҳоро таҷассум менамоянд. Инчунин фароғири ҳамаи қишрҳои ҷомеа буда, инъикосгари миллати тоҷик дар байни миллатҳои дигар ба ҳисоб рафта, пайвандгари насли имрӯза ба гузаштаи таърихи башарият мебошад.

Муҳимияти ин масъаларо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хуб дарк намуда, баҳри аз нав эҷё намудани анъанаҳои сирф тоҷикӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, ки аз қадим миллати мо онро худ кашф намудаду ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда буду бо сабабҳои гуногун дар арафаи нестшавӣ қарор доштанд, иқдомҳои гуногунро ба роҳ монданд.

Эҷёи анъанаҳо ва урфу одатҳои миллӣ, ки ҷузъи ҷудонашавандаи раванди тамаддунҳо ба ҳисоб меравад, метавонад дар тарбияи инсонии комил нақши бориз гузошта бошад.

Калидвожаҳо: *расму оин, ҳунарҳои мардумӣ, урфу одатҳои миллӣ, худшиносӣ, санъат, осори моддӣ, осори маънавӣ, соҳаи сайёҳӣ, фарҳанги миллӣ, фарҳанги бегона, танзими анъана ва ҷашну маросимҳо.*

Миллати тоҷикро аз қадим ҷамчун миллати бунёдкор ва созанда мешиносанд. Таърих гувоҳ аст, ки тоҷикон аз азал бо шоҳкориҳои худ миёни дигар қавму миллатҳо намунаи ибрат буданд ва маҳз бо мероси гузаштани ҳунарҳои волои худ расму оини гузаштагонро аз насл ба насл мегузарониданд.

Агар ба умқи таърихи халқ назар афканем, ба ҳулосае мерасем, ки тарбияи ахлоқии насли наврас дар ҳама давру замон ва барои ҳама гуна халқ кори аҳамияташ аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Ин масъалаи муҳим дар тӯли асрҳо ҳалли бомуваффақиятро танҳо дар сурати така ба таҷрибаи халқ дарёфтааст. Ин мероси абадиест, ки бо таҷрибаи халқ, анъанаву оинҳо, забон, таърих, санъат пайванд буда, аз насл ба насл мегузарад. Дар шароити муосири инкишофи ҷомеа муҳим аст, ки сатҳи миллию тарбиявии ахлоқӣ, ҳудогоҳӣ ва худшиносии насли нав баланд бардошта шавад, зеро он самти асосии ташаккули инсонии ватандӯстро муайян мекунад. Дар расму оинҳо ва анъанаву маросимҳои халқи тоҷик муҳимтарин категорияҳои фалсафию ахлоқӣ инъикос ёфтаанд, ки ин арзишҳо ба ахлоқи умумиинсонӣ ва пешрафти иҷтимоию ахлоқии халқи тоҷик мусоидат менамояд.

Ҷадафи мазкур тариқи иҷроӣ як қатор вазифаҳо ба даст меояд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ба таври зерин инъикос намудааст: “Вазифаҳои низомии маориф тарбияи ҳисси шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ, эҳтироми анъанаҳои миллӣ, шинос кардан бо дастовардҳои фарҳанги ҷаҳониву ватанӣ, омӯзиши таърих, расму оинҳои халқи тоҷик ва дигар халқҳои ҷумҳурӣ, аз худ кардани забонҳои давлатӣ ва хориҷиро дарбар мегирад”. [1]

Хунарҳои мардумӣ беҳтарин ва холистарин анвои санъат буда, ҳамеша бо ҳаёти инсон алоқаманд аст ва ҳисси зебоипарастии инсонро таҷассум менамоянд. Инчунин фарогири ҳамаи кишрҳои ҷомеа буда, инъикосгари миллати тоҷик дар байни миллатҳои дигар ба ҳисоб рафта, пайвандгари насли имрӯза ба гузаштаи таърихи башариат мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба ин масъала чунин ибрози ақида намудаанд: “Тоҷикон низ, чун дигар миллатҳои мутамаддини ҷаҳон дорой анъанаву суннатҳо ва расму ойинҳои гуногун мебошанд, ки дар тӯли ҳазорсолаҳои таърих такмилу инкишоф ёфтаанд. Танзими расму ойин ва анъанаҳо ҷанбаи хеле муҳими масъалаи миллӣ мебошад. Аз ин хотир, мо вазифадор ҳастем, ки, пеш аз ҳама, боигарии маънавии қадимаи халқамонро ҳамчун манбаи нодиру гаронбаҳо дар тарбияи ҷавонон истифода барем” [2]

Набояд фаромӯш кард, ки анъанаҳо ва ҷашну маросим - меъёрҳои таърихан ташаккулёфта ва нисбатан устувори рафтор, тарзи зиндагӣ ва рӯзгордорӣ хоси ин ё он қавмиату халқост, ки аз насл ба насл ба мерос гузашта, дар афкори хотираи аҳли ҷомеа ҳамчун қоидаи рафтори қобили эътироф нақш бастаанд. Анъана дар сарчашмаҳои илмӣ ва энциклопедӣ намуди махсуси алоқаи иҷтимоӣ шинохта шудааст, ки ҳангоми амали арзишҳои фарҳангӣ таҷрибаи ғайриомӯши наслҳои гузаштара дар худ инъикос намуда, дар зинаҳои гуногуни таърих бо мақсади ҳал намудани масъалаҳои нави амалӣ таъбир карда мешавад. [3]

Маълум аст, ки шаклу мазмуни арзишҳои фарҳангӣ, ки дар шарҳи мафҳуми анъана вучуд дорад, новобаста аз он ки дар мазмунгирӣ ва табиати ботинии онҳо таъсири амиқ доранд, дар кушода додани моҳият ва ҷавҳари он ба мушкилиҳо мувочҷеҳ аст. Зеро анъана ва ҷашнҳои мардумӣ ва ё маросимҳо, бештар ҷанбаи меъёрӣ ва иҷтимоӣ дошта, бо тарзи зуҳур ва таъсири худ ба муносибатҳои иҷтимоӣ комилтар ҷавҳар ва маърифатаи аслии худро мекушояд. [4, 371]

Бо дарки ин муҳимият Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба фарҳанги миллӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, баҳри аз нав эҳё намудани анъанаҳои сирф тоҷикӣ ва хунарҳои мардумӣ, ки аз қадим миллати мо онро худ кашф намудаву ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда буду бо сабабҳои гуногун дар арафаи нестшавӣ қарор доштанд, иқдомҳои гуногунро ба роҳ монданд. Инчунин бо ташаббусҳои созидаи Сарвари давлат барои эҳёи хунарҳои мардумӣ тамоми шароитҳо фароҳам оварда шуда, соли 2018 дар ҷумҳурӣ “Соли рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ” ва солҳои 2019-2021 “Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ” эълон гардид, ки он дар роҳи эҳё намудани хунарҳои халқӣ заминаи мусоидро фароҳам овард.

Бояд қайд намуд, ки иншо ва нашри китоби “Тоҷикон дар оинаи таърих” ва рӯй овардан ба таърихи халқи хеш, худ гувоҳи эҳё намудани таърих ва фарҳанги миллӣ аз тарафи Президенти маҳбуби кишварамон мебошад. Тоҷикистон дар баробари ин, ки узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳон аз низому меъёрҳои умумипазирфташудаи байналмилалӣ пайравӣ мекунад, рушди минбаъдаи давлат ва пешрафти ҷомеаи кишварро дар заминаи истифодаи васеъ аз фарҳангу анъана ва суннатҳои таърихиву миллӣ таъмин менамояд. Зеро кишвари мо дар шароит ва марҳилаи эъмори давлати соҳибистиқлол ва муосири миллӣ қарор дорад.

Ташақули давлати миллӣ ва эҷоди пояҳову анъанаҳои давлатдорӣ миллӣ, фарҳанги миллӣ бо раванди тавсеаи ҳисси худшиносӣ ва ваҳдати миллӣ, ифтихори ватандорӣ, шинохти таърих ва арзишҳои ахлоқии ниёгонамон робитаи мустақим дорад. Дар робита ба баланд бардоштани сатҳи маърифати мардуми кишвар чораҳои мушаххас

андешаида шудааст, зеро ташкили ин раванд мазмун ва муҳтавои асосии тарбияи наслҳои имрӯз ва ояндаи мо ва ҳалли он робитаҳои ноғусастани дорад. [5.297]

Ба андешаи мутахассисони соҳа анъанаҳо, урфу одатҳои миллӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, ки имрӯз бо шарофати Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаббусҳои созандаи Пешвои муаззами миллат, мардуми тоҷик паи эҳёи дубораи онҳо камари ҳиммат бастаанд, таърихи ҳазорсолаҳоро доро буда, дар ҳар ҳунари он саҳифаи таърих ва зиндагии мардум ниҳон аст. Гуфтан ҷоиз аст, ки тарбияи инсонӣ комил дар асоси қадимтарин ақидаҳои педагогии ниёғони мо сурат мегирад ва яке аз бузургтарин сарчашмаҳои он расму оин ва анъанаву маросимҳои халқӣ мебошад. Халқи тоҷик дар тӯли асрҳо дорои тарзи ба худ хоси ахлоқ ва фарҳанги арзишманди маънавий аст. Дар байни мардуми тоҷик, ба мисли халқҳои дигар, анъанаву маросими зиёде буданд ва имрӯз ҳам ҳастанд, ки ба рӯзгори мардум таъсири мусбӣ расонида, дар онҳо ҳисси вафодориву мардонагӣ, ҷасорату сарбаландӣ ва ахлоқи ҳамидаро тарбия менамоянд. Анъана ва маросимҳои миллӣ ҳамчун қисми муҳимтарини педагогикаи халқӣ, ки дорои таърихи чандинасра мебошад, дар тарбияи ахлоқии насли ҷавон нақши муҳим доранд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои ҳамасола ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат намуда сатҳи миллӣ ва тарбиявии ахлоқи насли навро дар баланд бардоштани нақши фарҳанг дар рӯзгори иҷтимоӣ ва рушди маънавии ҷомеаи муосири ҳар халқу миллат чун падидаи бузург ва арзишманду муассир арзёбӣ намуда онро муаррифгари маданияту тамаддуни башарият меҳисобанд.

Ҷуноне, ки дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 15 апрели соли 2009 иброз намуданд “Фарҳанг, бешубҳа, ифодагари рӯҳи миллӣ, расму русум, анъана ва хотираи таърихӣ ҳар халқу миллат мебошад. Аз фарҳангу ҳунар дида, башарият барои ба ҳам наздик кардани инсонҳо ва ваҳдати умум воситаи самараноктареро эҷод накардааст. Бо мақсади рушди ҳарчи бештари соҳаи фарҳанг ва дастгирии аҳли илму адаб Ҳукумат ҳамасола маблағҳои зиёд ҷудо менамояд, ки дар се соли охир ҳаҷми он беш аз дуҷумм маротиба афзудааст. Мо имрӯз дар марҳалаи такомули давлати миллии худ қарор дорем. Дар ин давраи тақдирсоз рӯ овардан ба осори гузаштагонӣ маъруфи халқи тоҷик ва тамаддуни оламшумули он дар тақвияти раванди ташаккули андеша ва худшиносии миллӣ, таҳкими асосҳои ҷомеаи мутамаддини шаҳрвандӣ ва заминаи маънавии давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон воситаи созандае мебошад. Аз ин рӯ, сиёсати фарҳангии мо ба омӯзишу қадردонии мероси фарзандони барӯманди халқи тоҷик, эҳё ва истифодаи арзишҳои умумибашарии онҳо ба манфиати ҷомеа нигаронида шудааст”. [6, 297]

Агар ба гузашта назар андозем мебинем, ки занону бонувони тоҷик бо вучуди мушқиливу машаққатҳои замони худ барои рӯзгори худ чизе меофариданд, бо дӯку чархаю чалак аз паҳми бузу гӯсфандон ришта мересиданду аз он молҳои зарури рӯзгорро мебофтанд. Ва ё дигар намудҳои ҳунарҳои, ки бонувон дар он замон сарфи даромади рӯзгори худ менамуданд, гулдӯзи чакандӯзӣ, чомадӯзӣ, қуроғдӯзӣ, шерозбофӣ, мӯҳрарезӣ, тоқидӯзӣ ва инчунин заргарӣ, ки дар аввал мардон ба он бештар шугъл доштанд, вале баъдан занҳо низ ин ҳунарро омӯхта заргарӣ намуданд, буд.

Ҳар як ҳунаре, ки эҳё ва омӯзонидани мешавад натавон осори моддӣ, балки осори маънавии миллат маҳсуб мешавад. Пас бояд донист, ки эҳё ва ташаккули баъзе ҳунарҳои косибонаи мардумӣ, ки имрӯз қариб аз миён рафтааст, вазифаи аслии ҳунармандон буда месазад, ки ин рисолат баҳри пойдории фарҳанги миллати тоҷик бояд сарбаландона анҷом дода шавад. Эҳё ва тақмили ҳунарҳои мардумӣ бояд тарзе ба роҳ монда шавад, ки ҳар як тоҷик асолати ҳастии хешро дар ин замина амиқтару дақиқтар пайдо кунад. Дар

баробари ин дар шароити муосир рушди ҳунарҳои мардумӣ барои муаррифии фарҳанги миллӣ ва беҳтар гардонидани вазъи иҷтимоии ҳунармандон низ кӯмак мерасонанд.

Набояд фаромӯш сохт, ки маҳсулоти ҳунармандӣ ва намунаҳои фарҳангию суннатӣ яке аз василаҳои ҷалби сайёҳон ба кишвар маҳсуб ёфта, сарзамини мо бо табиати дилошӯбу фарҳанги нотақрораш ҳазорон сайёҳону дӯстдорони табиатро ба сӯи худ ҷалб менамояд.

Дар ин радиф бо мақсади рушд додани соҳаи сайёҳӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда дар ин самт, инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, густариши раванди танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳии дохилию хориҷӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя дар ин самт ва омода сохтани кадрҳои болаёқат дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори алоҳида оид ба соҳаи сайёҳӣ таъсис дода шуд.

Чуноне, ки Президенти ҷумҳурӣ мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии ҳеш аз 22.12.2017 вобаста ба масъалаи мазкур қайд намудаанд “Моро зарур аст, ки барои рушди ҳунарҳои мардумӣ, оину суннатҳои бостонӣ ва фарҳанги қадима саъю кӯшиш намуда, нақши тамаддунсози миллати тоҷикро дар арсаи байналмиллалӣ боло бардошта, ба қадри он ҳама неъматҳои табиӣе, ки худованд ба мо ато намудааст расида, боигарӣҳои онро ба манфиати ҳеш самаранок истифода барем” [7]

Бо ифтихормандии хосса гуфтан мумкин аст, ки мардуми хирадманди тоҷик аз замонҳои қадим то ба имрӯз соҳиби расму оин ва маросимҳои гуногун буданд, ки аксари онҳо дорои хусусияти ахлоқию маънавӣ ҳастанд. Аммо боиси таассуф аст, ки аксарияти мардум ба қадри ин расму оинҳо нарасида, дар тӯли асрҳо ба онҳо тағйиротҳои зиёде ворид кардаанд, ки дар натиҷа асолат ва моҳияти маънавии онҳо аз байн рафта, ба маросимҳои мушкилу маърақаҳои исрофкорӣ ва худнамоӣ табдил ёфтаанд. Мардуми мо мутаассифона, ҳанӯз аз моҳияту маънои аслии баргузори маросимҳо беҳабар буда, аксарияти онҳо ҳангоми иҷрои расму оинҳои диниву миллӣ, масалан, маросимҳои марбут ба эҳтироми арвоҳи гузаштагон, хатнасур, чашни хонадоршавӣ ва монанди инҳо ба сарфи маблағҳои калон роҳ медиҳанд.

Чунин ҳолатҳо алалхусус то замони қабул шудани қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросимҳо» хеле зиёд ба назар мерасиданд ва ба вазъи иҷтимоиву иқтисодии оммаи васеи мардум таъсири манфӣ ворид мекарданд. Аз ин лиҳоз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур омад, то барои ҳалли ин масъала чораҳои зарурӣ андешад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба вазъи иҷтимоию иқтисодии мардуми кишвар аҳамияти маҳсус зоҳир намуда, аз ҳамагон хоҳиш намуданд, ки то баргузори машварати умумиҷумҳуриявӣ (24-уми майи соли 2007) тамоми хоҳишу дархост ва оид ба ҷи гуна гузаронидани урфу одатҳои миллӣ фикру андешаҳои худро ирсол намоянд. Аз ҷониби шахрвандони мамлакат беш аз 6 ҳазор таклифу пешниҳодоти муфид ирсол гардид ва аксарияти аҳоли иқдоми танзими анъанаҳои мардумӣ ва миллиро пурра ҷонибдорӣ намуданд.

Қонуни мазкур як зумра чашну маросим ва анъанаҳои бемаъниро, ки аслан барои фарҳанги милливу динии мо бегона буда, дар раванди ҷаҳонишавӣ ба таври сунъӣ ба фарҳанги миллии мо ворид гаштаанд, аз байн бурд ва маросимҳои соф миллиро дар худ нигоҳ дошт. Он на танҳо боиси беҳтар шудани рӯзгори мардум, балки рушди ҳаёти маънавӣ ва ахлоқии мардуми ҷумҳурӣ гардидааст ва дар ниҳояти қор, ба он нигаронда шудааст, ки симои шахси боимону тақводор, шахрванди ватандӯсту худогоҳро дар асоси суннатҳои миллии мардуми Тоҷикистон муайян мекунад. Инчунин қонуни мазкур дар

ҳақиқат ба нафъи мардум хизмат намуда, зимнан барои таъмини амнияти озукавории чомеа, ки яке аз ҳадафҳои стратегии сиёсати кунунии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешавад, низ нақши хеле муҳимро иҷро мекунад.

Ҳамзамон ёдовар шудан бамаврид аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва чашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар баробари ҳадафҳои иқтисодӣ барои баланд бардоштани маданият ва фарҳанги баргузор намудани маърақаҳои мардумӣ ва риояи талаботи қонунгузори кишвар низ мусоидат карда, дар ҳалли мушкилии иҷтимоии ҳазорҳо шаҳрвандон нақши мусбат гузошта истодааст. Яъне имрӯзҳо тибқи муқаррароти Қонун ва ба таври ихтиёрӣ бе истиҳола ва хиҷолатмандӣ баргузор намудани маърақаҳо ба ҳукми анъана даромадааст, ки яъне ҳар як меъёри он дар баробари ҳифзи арзишҳои асили фарҳанги миллӣ ва эҳтиром ба суннатҳои мардумӣ барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ иқтисодии ҳаёти шаҳрвандон нигаронида шудааст.

Гуфтан ба маврид аст, ки Сарвари давлат дар баромади хеш бахшида ба 10 солагии қонуни мазкур вобаста ба ду масъалаи ниҳоят муҳим - арҷи бештар гузоштан ба забони давлатӣ ва риояи фарҳанги миллӣ, ки дар ташаккули андешаи миллӣ ва боло рафтани ҳудогоҳиву худшиносии мардум, баҳусус, наврасону ҷавонон таъсири амиқ доранд, чунин изҳори назар намуданд: “Забони миллӣ рӯкни муҳимтарини давлатдорӣ буда, ҳифз кардани он, риоя намудани меъёрҳо ва аз забони халқу осори гаронбаҳои пешин бой гардонидани захираи луғавии ин забони нобу шоирона вазифаи ҳар як соҳибватан мебошад. Махсусан, дар маърақаҳои чорабиниҳо, маҳфилу суҳбатҳо ва ҷойҳои ҷамъиятӣ бо забони адабӣ сухан гуфтан ва риояи бечунуҷарои талаботи меъёри забони тоҷикӣ қарзи вичдонии мо мебошад. Мо бояд дар шароити кунунӣ ба рушди забонамон эътибори ҷиддӣ диҳем ва онро аз таъсири манфии ҳар гуна унсурҳои бегона эмин нигоҳ дорем” [8]

Чӣ гуна, ки ба ҳамагон маълум аст фарҳанги миллӣ ба сифати пояи устувори маънавият ва таҳкими арқони давлатдорӣ арзиши ниҳоят бузург дошта, ҳифзи он ва ба ояндагон ба мерос гузоштани ин ганҷинаи маънавии халқ вазифаи давлат ва тамоми шаҳрвандони кишвар ба ҳисоб меравад. Аммо мутаасифона солҳои охир бо таъсири шабақаҳои интернетӣ ва гурӯҳҳои алоҳида тарғиби сару либоси ба фарҳанги мо бегона миёни занон вусъат гирифта истодааст. Як гурӯҳи маҳдуди занону духтарон диндориро на дар ботин, балки дар зоҳир тасаввур карда, бо пӯшидани либосҳои сиёҳу торик арзишҳои фарҳанги миллии моро поймол ва фазои маънавии чомеаро тира месозанд.

Вобаста ба ин масъала низ сарвари давлат чунин ибрози ақида намуданд. “Якчанд маротиба такрор ба такрор иброз доштам ва бори дигар таъкид менамоем, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ агар хоҳанд давлатеро аз байн баранд, аввал забон ва баъдан фарҳангашро нест мекунанд. Моро зарур аст, ки ба зухуроти нангини бегонапарастӣ ҳарчи зудтар хотима бахшида, сару либосҳои миллии духтарону бонувонро бештар тарғиб намоем, пеши роҳи таклиду таассуб ва зоҳирпарастиро гирем ва дар миёни занону бонувон қорҳои фаҳмондадиҳиро вусъат бахшем” [9]

Ҳифз кардани мероси фарҳангии давраҳои гузашта, яъне пайвасти омӯхтани он аз мавқеи имрӯз, мавриди таҳлилу баҳогузори қарор додани арзиши таърихӣ он, ошкор намудани захираҳои ботинӣ он аст. Эътирофи арзишмандии анъанаҳои миллӣ чунин маъно дорад, ки мо набояд нақши онҳоро дар тарбияи ахлоқию этикии чомеа фаромӯш намоем. Фарҳанги иҷтимоӣ муосир танҳо ба шартӣ аз худ кардан ва истифода бурдани тамоми арзишҳои соҳаи фарҳанг, ки наслҳои гузаштаи одамон офаридаанд, инкишоф меёбад.

Чунончи, А.В.Луначарский навишта буд: “Аммо, аз худ кардани фарҳанги гузашта чӣ маъно дорад? Ин пеш аз ҳама, маънои нигоҳ доштани он, яъне бо эҳтиёт муносибат кардан ба ёдгориҳои онро дорад; дуюм, омӯхтани ёдгориҳои таърихӣ, иншооти ғоявии давраҳои гуногун ва вобаста ба ин замон, яъне аз нигоҳи илмию таърихӣ; сеюм, истифода бурдани ҳамаи ҷанбаҳои мусбати ғоявӣ, мавзӯӣ ва махсусан техникӣ, ки метавонанд ҳангоми бунёди офаридаҳои нав ба кор оянд; ниҳоят, ин маънои бевосита ба сифати сарчашмаи таҳаввули олии ахлоқӣ истифода бурдани он чизеро дорад, ки дар тафаккури гузашта воқеан зебост ва метавонад дар шуури имрӯза низ ҳамовозӣ пайдо кунад”. [10]

Пас набояд фаромӯш сохт, ки анъана ва ҷашну маросимҳои миллӣ яке аз омилҳои муҳими таъсиррасон дар ҳаёти иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳаёти ҳаррӯзаӣ мо дар шакли меъёри муайяни қоидаи рафтор зоҳир мегарданд. Анъана ва расму оинҳои милливу динии мо аз ниёгонамон тавассути аз насл ба насл додани донишҳо, меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ то ба имрӯз омада расидаанд. Риоя ва эҳтироми онҳо қарзи наслҳои баъдӣ низ ба ҳисоб рафта, бояд мутобиқи талаби замон инкишоф ёбанд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” Душанбе 22.07.2013
2. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлоли Тоҷикистон ва эҳёи миллат, Ҷилди 2.–Душанбе: Ирфон, 2002. – 512 с.
3. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 1. Душанбе 2011. –С. 502.
4. Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: Масъалаҳои ташаккул ва рушд, Ҷилди 1, Душанбе, 2021. – 392 с.
5. Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: Масъалаҳои ташаккул ва рушд, Ҷилди 1, Душанбе, 2021. – 392 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 15.04.2009.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017
8. Эмомалӣ Раҳмон, Суханронӣ бахшида ба 10 солагии қонуни Қ.Т “ Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо”, 15.08.2017.
9. Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», 16.04.2017.
10. А.В. Луначарский, Маҷмӯи мақолаҳо, «Литературные силуэты»,(1923)
11. www.president.tj

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ВОЗРОЖДЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ – КАК НЕЗАВИСИМАЯ ЧАСТЬ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ПРОЦЕССА

САЙДАМАДЗОДА ХУШОРО,

соискатель кафедры психология и социологии управления

Академия государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Саид Носира, 33.

Тел.: (+992) 915-65-90-90. E-mail: khushoro.saydahmadzoda@mail.ru

В данной статье анализируется, что таджикский народ с древних времен как созидательный народ всегда был образцом для подражания среди других наций и народов и по сей день передает традиции прошлого из поколения в поколение. Народные ремесла - это лучшие и чистейшие формы искусства, всегда связанные с жизнью человека и отражающие

их чувство прекрасного. Он также является отражением таджикской нации среди других народов и является связующим звеном между сегодняшним поколением и прошлым.

Основоположник мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон прекрасно осознает важность этого вопроса для возрождения чисто таджикских традиций и народных промыслов, которые наш народ давно открыл и привнес мира, находившихся на грани вымирания, предпринимали различные шаги.

Возрождение национальных традиций и обычаев, являющееся неотъемлемой частью процесса цивилизации, может сыграть значительную роль в воспитании совершенного человека.

Ключевые слова: *обычаи, народные промыслы, национальные традиции, самопознание, искусство, материальное наследие, духовное наследие, туризм, национальная культура, иностранная культура, регулирование традиций и обрядов.*

THE POLITICAL SIGNIFICANCE OF THE REVIVAL OF NATIONAL TRADITIONS AS AN INDEPENDENT PART OF THE CIVILIZATION PROCESS

SAIDAMADZODA HUSNORO,

Applicant of the Department of Psychology and Sociology of Management

Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nosir str.

Phone: (+992) 915-65-90-90. E-mail: khushoro.saydahmadzoda@mail.ru

This article analyzes that the Tajik people since ancient times as a creative people have always been a role model among other nations and peoples and to this day passes on the traditions of the past from generation to generation. Folk crafts are the best and purest forms of art, always associated with human life and reflecting their sense of beauty. tis also a reflection of the Tajik nation among other peoples and is a link between today's generation and the past.

The founder of peace and national unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, is well aware of the importance of this issue for the revival of purely Tajik traditions and folk crafts, which our people have long discovered and brought to the world, who were on the verge of extinction, took various steps.

The revival of national traditions and customs, which is an integral part of the process of civilization, can play a significant role in the education of a perfect person.

Key words: *customs, folk crafts, national traditions, self-knowledge, art, material heritage, spiritual heritage, tourism, national culture, foreign culture, regulation of traditions and rituals.*

УДК:323+297 (575.3)

СИЁСИСОЗИИ ДИН ҲАМЧУН ТАҲДИД БА СУБОТИ СИЁСИИ ҚОМЕА

САДУЛЛОЕВ АҲМАДҶОН САИДАЗАМОВИЧ,

мутахассиси пешбари шуъбаи пажӯҳиши анъанаву маросим ва диншиносии муқоисавии

Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

99232, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Шодмонӣ 58/1.

Тел.: (+992) 988-88-93-26.

Масъалаи сиёсисозии дин аз мушкилоти таъшидиҳандаи қомеаи имрӯза маҳсуб гардида тамоми ҷаҳонро таҳдид мекунад, аз ин рӯ мубориза бо он хусусияти байналмилалӣ гирифтааст. Маҳз, сиёсисозии дин аст, ки арзиши ҳуқуқу озодиҳои инсон сарқӯб гашта, таъминии амнияти давлатӣ дучори мушкилот мешавад. Дар мақолаи мазкур, бо таъба ба ақоиди коршиносон ва адабиёти таҳлилӣ, баъзе ҷанбаҳои ин масъала равшан карда шудаанд.

Калидвожаҳо: дин, сиёсат, сиёсисозии дин, арзишҳои умумиинсонӣ, гурӯҳҳои ифротӣ.

Мавзӯе, ки ҳоло дар пешорӯи мо қарор дорад, бисёр густурда ва доманадор буда, аз қадимтарин давраҳо зерӣ баҳсу мунозираҳо кашада шудааст. Чун дин эътиқод, пайравӣ, эҳсосот ва падидаи отифӣ дар байни аксари мардуми қомеаи ҷаҳон шинохта шудааст, ҳаргиз бо сиёсат, ки падидаи зӯрӣ, маҷбуркунӣ, бадастоварии манфиатхост, созгор набуд, нест ва нахоҳад шуд. Аз ин рӯ, омехта кардани ин ду падидаи бо ҳам зид ва олуа кардани кори ин ду ро ба яқдигар берун аз ақлу тафаккури солим меҳисобем.

Масъалаи мазкур ҳамеша зерӣ тавачҷуҳи қомеашиносону коршиносон қарор гирифта, барои омӯзишу пажӯҳиши ҷанбаҳои мухталифи ин масъала дар саросари ҷаҳон мактабҳои институтҳои зиёд рӯи кор баромадаанд. Агар ба таърихи тамаддуни башарӣ назар кунем, худ шоҳиди азбайнаравихову аздастдиҳаҳои империяҳо ва салтанатҳои бузурги олам мегардем, ки дар аксар маврид олудашаваи дин бо сиёсат ва ё сиёсисозии дин сабаби ин нокомиҳо гардидааст. Чунин паёмади ногуворро дар ҳаёти сиёсию иҷтимоии асрҳои миёнаи қомеаи Аврупо мушоҳида кардан мумкин аст, ки пайравони дини масеҳӣ ба равияҳои протестантиву католикӣ тақсим шуда, тамоми умури давлатдорӣ ва ҳокимияти сиёсиро дар даст доштанд. Чун сиёсат падидаи маҷбуркунӣ ва зӯроварист, рӯҳониён низ аз он истифода карда, аз номи Худо ва расулони ӯ баъзе ғаразҳои нопоки худро пиёда мекарданд. Масалан, дар асрҳои миёна ҷамъияти Аврупо мушкилиҳоеро дучор шуд, ки олимону ихтироъкорон ва ё пажӯҳишгаронро ба бӯхтону тухматҳо ба қатл мерасонданд. Дар чунин вазъияти мудҳиш олимону файлусуфон ба монанди, Николай Коперник, Ҷордано Бруно, Галилео Галилей ва дигарон ба омӯзишу кашфиёти ҳодисаҳои табиӣ олам шурӯъ карданд ва барои аз қарҳатӣ ва бебунёдии таассуби динӣ берун кардани қомеа замина гузоштанд. Ин гуна ҳолат дар таърихи халқи тоҷик низ мушоҳида мегардад. Агарчанде мардуми форсу тоҷик империяҳои бузургро сарварӣ мекарданду дар сарғаҳи давлатдорӣ барои дигар халқҳо намуна буданд, марҳилаҳои догматизми динӣ ва таассубгароӣро хурофотпарастиро борҳо пасӣ сар намудаанд. Барои мисол метавон аз империяи Сосонӣ, ки пайрави дини Зардушт буданд, аз зиёдаравихову хурофотпарастаҳои ва сиёсисозаҳои масъалаҳои марбут ба динро ёдрас кард. Ҳамчунин, ин масъаларо дар таърихи навини давлатдорӣ худамон возеҳу равшан мушоҳида кардаем, ки то ба ҳол бархе аз қисматҳои қомеа ва самти фаъолияти умури давлатӣ ба мушкилиҳо дучоранд. Ҳарчанд миллати тоҷик баъд аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ озодиву соҳибхастаиро ноил гаштанд, вале он догматизми динӣ ва ё хурофоту ҷаҳолати баъзе аз ашхоси қомеа баҳри комёб гаштану ба даст овардани ҳадафҳои нопоки худ ғаразу идеяҳои худро пиёда кардаанд. Натиҷаи чунин худхоҳию мардумфиребӣ ба ҳамагон маълум аст. Вобаста ба масъалаи мазкур, аз ҷониби

донишмандони ватанию хоричӣ борҳо таҳлилҳои коршиносона рӯи кор баромада, собит сохтанд, ки дар нооромии бетартибҳои сарзадаи солҳои 1990-ум маҳз динситезӣ, дингарӣ, сиёсисозии дин ва бегонапарастии ҷаҳолати баъзе аз ашхос сабаб шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки омехта кардани сиёсат бо дин дар замони муосир ба проблемаҳои глобалӣ табдил ёфта, сабаби нооромии ноадолатии зиёд гаштааст. Дин ҳамчун нигоҳдорандаи меъёрҳои иҷтимоӣ-ахлоқӣ қабул гардида, дар таҳким бахшидани муносибатҳои ҷамъияти аҳамияти бузург дорад. Нақш ва аҳамияти тарбиявӣ ахлоқии дин аст, ки инсон дар аксар ҳолат аз бетартибии бадарафторихо даст мекашад. Аммо, мутаассифона, худ шоҳиди онем, ки дар ҷомеаи имрӯзаи ҷаҳон дин ҳамчун василаи ба дастории манфиати абаркудратҳо ба кор бурда мешавад. Дар низоми сиёсии имрӯзаи ба ном "ҷаҳони ислом" гурӯҳҳои исломи сиёсӣ ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои худ тавассути ҷорӣ кардани аҳкоми гӯё динӣ мардумро тарс дода, таҳти таъсири хеш дароварда, худро ҷунон вонамуд месозанд, ки онҳо аини ҳақиқатанд. Онҳо худро ворису пайрави паёмбари Ислом ва иҷроқунандаи аҳкоми осмонӣ муаррифӣ намуда, барои пайравони дин дастурот медиҳанд. Аммо, агар ба амали худӣ онҳо нигарӣ, он ҷинойтҳо ва зиёнкорихое, ки содир мекунанд, паси парда қарор мегиранд. Ин ҷо зикри баъзе аз оёти аҳодиси набавӣ, ки ба илмомӯзӣ ву фановарӣ ҳидоят мекунанд, аини муддаост:

Дар ҳадисе омадааст: "Ҷоидаи илм зиёдтар аст аз ҷоидаи парҳезгорӣ. Дар рӯзи қиёмат ранги истифоданаи олим ва хуни шаҳидон андозагирӣ хоҳад шуд, яке бар дигаре афзалият нахоҳад дошт", "Омӯхтани илм ҳам бар марди мусулмон ва ҳам бар зани мусулмон фарз аст", "Аз гаҳвора то гӯр дониш бичӯ!" ва ғ. Аз ин гуфтаҳои паёмбари ислом бар меояд, ки мақоми илм ва олимро дини ислом арзиши баланд додааст. Вобаста ба ин, муҳаққиқи ватанӣ Д. Давлатзода дар китоби худ ҷунин ибрози андеша кардаанд: "Баъзе аз мусулмонону ғайримусулмонон, қисме аз рӯи ҷаҳл, қисме аз рӯи ғараз илми дар Қуръону суннат баёнгардидаро танҳо илми дин арзёбӣ намуда, онро аз улуми дунёӣ ҷудо медонистанд, ки ин қомилан ғалат ва сӯи тафохум аст. Масалан, дар ҳадиси машҳуре аз паёмбари ислом (с) омадааст: "Талаб қунед илмро, ҳатто агар дар Чин бошад". Ин ҳадис далели қомил аст, ки мурод аз "илм" дар ин ҳадис илмест ғайри илми дин. Ҳол он ки 1400 сол пеш дар кишвари Чини он замон, ҳанӯз аз ислом нишоне набуд, омӯхтани илми дин номумкин буд, яъне сухан дар бораи илми ғайридинӣ, илмҳои дунявӣ меравад" [1, 467]. Ин ҷо мақсад аз баёни ҳадисҳо ба ошкор сохтани баъзе аз афкори носолиму зулмпарастии гурӯҳҳои тундрав, ки гӯё аз дин ва аҳкоми шаръӣ сухан мекарда бошанд, пайвастагӣ дорад. Ҷунин вазъияти ногуворро имрӯз возеҳу равшан дар амалқарди ҳаракати Толибон метавон мушоҳида кард, ки ҳуқуқи озодиҳои зан ва умуман арзишҳои умумибашарино нақз ва поймол мекунанд.

Бояд дар назар дошт, ки ҷомеаи муосирро аз тариқи хурофоту таассуб идора намудан ғайри имкон буда, барои аз мушқилоти гуногуни иҷтимоӣ берун кардани ҷомеа тавассути догматизми динию таассубкорӣ ҳаргиз даст намедиҳад. Таҷриба нишон додааст, ки гурӯҳҳои исломгаро аввалин қор, ки анҷом медиҳанд, ба воситаи тарғиби арзишҳои динӣ ба боварҳои мардум даромада, гӯё ба онҳо озодиҳои эътиқодӣ дода, дар анҷом додани амалҳои шаръӣ монёз намешаванд. Аммо, мутаассифона вақти ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ озодиҳои нисбии мардумро сарқӯб карда, арзишҳои умумиинсониро аз байн мебаранд. Ин гуна амалқард дар ҳаёти мардуми оддӣ борҳо мушоҳида мешавад. Тавре, ки қоршиносон исбот кардаанд, "ҳатто ба умури зиндагии мардум, тарзи зисту зиндагонии онҳо, то тарзи пӯшишу умури хонаводагиро мавриди тавачҷуҳ ва зерӣ дастуроти хеш қарор медиҳанд. Яъне, оддитарин озодиҳои инсониро барои онҳо дастнорас мекунанд. Онҳо ҳеч гоҳ ба ҳуқуқҳои фитрии инсон ва ба қамтарин

озодиҳои инсонӣ арҷ намегузоранд, баръакс муносибати онҳо бо мардум бар пояи зулм, таҳдид ва тааддӣ қарор мегирад. Онҳо ҳеҷ гоҳ наметавонанд адолати иҷтимоиро ба вучуд оваранд ва даъвои адолати иҷтимоӣ низ, танҳо як ҳарфи фазилатфурӯши онҳо хоҳад буд. Маънавиётро низ ба чорчӯбаҳои бовармандию шариатӣ маҳдуд менамоянд ва тамоми дастовардҳои илмию тамаддуниро нодида гирифта, онҳоро дар маҳдудиятҳои ҷаҳонбинии хеш қарор медиҳанд" [3]. Пас, бо боварӣ метавон гуфт, ки динзудоён худ аз меъёрҳои динӣ ва аҳкоми шариатӣ фарсахҳо дуранд ва ё он дастуроти диние, ки ҳадафҳои нопоки онҳоро монё мешаванд, таҳриф мекунанд.

Масъалаи сиёсисозии динро, ки ба мушкилоти доғи рӯз табдил гардидааст, метавон дар вазъияти имрӯзаи Ҷумҳурии исломии Афғонистон ва баъзе кишварҳои арабӣ дид. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марз бо Ҷумҳурии исломии Афғонистон қарор дорад, дар ин қисмати мушкилот таҳдидҳо ба назар расида, ҳатто вазъияти имрӯзаи ҷумҳурии ҳамсоя боиси ҳалалдор гаштани ҷомеаи имрӯзаи мо мегардад. Илова бар ин, дар чунин шароит ҳифзи амнияти миллӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ ба мушкилот мувоҷеҳ мегардад. Чунин таъсиррасонӣ тақрибан аз соли 2014 то соли 2017 дар аксари кишварҳои Осиёи Марказӣ мушоҳида мегардид. Маҳз таблиғгарони гурӯҳҳои иртиҷой-ифротӣ сабаби ба Сурияву Ироқ ва ба сафи ДОИШ пайвастанӣ баъзе аз ҷавонони Осиёи Марказӣ гардиданд. Ин равандро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мушоҳида кардаем. Дар аввали қор пайвастанӣ ҷавонон ба гурӯҳҳои ифротии Сурияву Ироқ авҷ гирифта, боиси аз байн рафтани оилаҳо, мотамзадагии волидон ва ятим гаштани фарзандон гардид. Хушбахтона ҳукумати мамлакат барои гирифтани пеши роҳи ин вазъияти мураккаб ҳама талошҳои худро кард ва натиҷаи мусбат низ ба даст овард.

Аз он ҷо, ки масъалаи пешгирии сиёсисозии дин ва пешгирии ҳар гуна ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ яке аз проблемаҳои ҳалалдоркунадаи ҷомеаи муосир гардидааст, донишманди ватанӣ Г.Зокиров чунин ибрози андеша кардаанд: “Дар шароити Тоҷикистон эҳтимолияти таҳдидҳои дохилӣ низ вучуд доранд. Бахусус, васеъ гаштани таъсири нуфузи ҷараёнҳои экстремистӣ, ки бештар дар ниқоби динию мазҳабӣ, этникӣ, маҳалгарой ва ғ. амал менамоянд, Ҳукумати Тоҷикистон бояд илочи воқеаро пеш аз вуқӯъ пайдо намояд. Фаъолият дар ду самти асосӣ қувват бигирад: дар сиёсати диҳилӣ: пешгирӣ намудани ҳар гуна амалҳо ва ҳаракатҳои, ки эҳтимолияти ҳалалдор намудани амнияти давлатиро доранд; дар амалияи ҷамъиятӣ баргараф намудани ҳар гуна навъ ва шаклҳои экстремизми сиёсӣ ва ғ. Дар сиёсати хоричӣ: ҳамкориҳои самарабахш бо давлатҳои дигар, созмонҳои минтақавӣ ва байналхалқӣ ба хоҳири таҳкими амнияти давлатӣ” [2, 207-210]. Чунин пешниҳодот, ки бештар аз ҷониби олимону коршиносон сурат мегирад, бояд қабул ва дар амал татбиқ гарданд ва ҷои зикр аст, ки Ҳукумати мамлакат вобаста ба масъалаи зикршуда тамоми роҳу усулҳо ва саъю талошҳои худро карда истодааст.

Яке аз масъалаҳои дигари ин самт, ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон, риояи адолати иҷтимоӣ, таъмини амнияти давлатӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ буда, дар шароити кунунӣ ба мушкилоти ҷомеаи имрӯза табдил гардида, мубориза бар зидди зуҳуроти мухталифи экстремизм ва терроризм басо мушкил гардидааст. Аксари коршиносон терроризмро ҳамчун падидаи зишт ва таҳдидкунандаву хатарноки давлати муосир эътироф намудаанд. Аз таърихи гузаштаи инсоният маълум аст, ки аз таҳдиди терроризм ҳеҷ кас давлати бузурги худро эмин дошта натавонистааст. Аз ин рӯ, давлатҳои ҷаҳонро зарур аст, дар муборизаи зидди терроризм якҷоя фаъолият намоянд. Таҳлилҳои коршиносон нишон дод, ки ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ ба ҳаёти осоиштаи мардум зарбаи сахт зада, дар мафкураи ҷавонон динро ҳамчун абзори муқовиматкунанда ба сиёсати давлат ҷо додаанд. Ба чунин ҳизбу ҳаракатҳо метавон “Салафия”,

“Ваҳҳобия”, “Ҳизбу-таҳрир”, “Ихвонул-муслимин”, “Ансоруллоҳ” ва ғайраҳоро шомил намуд, ки дар сиёсозии дин ва тараққии андешаҳои ифротӣ нақши бориз гузоштаанд. Ба хусус, пайравони чараёни “Салафия” дар мамлакат баъди солҳои 2000-ум зиёд гашта, дар пиёда кардани ғаразҳои худ ва барои зимомии давлатдориро ба даст гирифтани аз таълимоти динӣ истифода мекарданд. Дар чунин ҳолат баъзе қавонони аз меъёрҳои дини ислом беҳабар ба гумроҳию залолат дучор шуданд. Коршиноси ватанӣ К. Абдухалилзода дар мавриди чараёни ифротии “Салафия” андешаҳои бамаврид иброз кардааст: “Чараёни паҳнгардидаи “Салафия” агарчанде он дар зоҳир гӯё баҳри ислоҳи ақоиди динӣ сафарбар шудааст, аммо дар асл дар зерин пардаи “ислоҳ” ё “таълимоти салафи солах” ҳадафҳои мушаххаси геополитикии минтақавӣ дунболагирӣ карда мешавад” [4, 49].

Дар робита ба масъалаи тартиботи ҷамъиятӣ, суботи сиёсӣ ва амнияти миллий Пешвои миллат чунин нигоштаанд: “Дин ва диёнтро парчам ва ё шиори муборизаҳои сиёсӣ ва идеологӣ кардан ё васила ва роҳи дунёпарастӣ қарор дода муташанниҷ сохтани суботи ҷомеа амалии зиддиконституционӣ, зиддимиллӣ ва ҳатто зиддишариатӣ хоҳад шуд. Зеро, Ислом суботи ҷамъиятӣ ва амнияти ҳар як миллати мусулмонро арзиши олий меҳисобад” [7, 27-28].

Дар роҳи расидан ба озодиҳои эътиқодӣ, пайравӣ кардан аз дин ва ё накардан зарурати қабули қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ” ба миён омад, ки ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандонро оид ба озодии вичдон, озодии пайравӣ ба дин, муносибатҳои байни давлат ва иттиҳодияҳои диниро таъмин менамояд. Қонуни мазкур ҳуқуқи ҳар як шахсро дар мавриди ба таври ихтиёрӣ пайравӣ кардан ё накардан ба дин ва озод интиҳоб кардан ва ё тағйир додани эътиқоди диниро қафолат медиҳад.

Дар воқеъ, падидаи сиёсозии дини мушкilotи нигаронкунанда буда, боиси аз байн рафтани арзишҳои умуминсонӣ мегардад. Пас аз омӯзиши масъалаи мазкур чунин натиҷагирӣ карда шуд:

- Коршиносонро зарур аст, ки ҳарчӣ бештар мазмуни зишту иғвоангези ҳарзагӯӣ ва ҳарфҳои публитсистонаи гурӯҳҳои исломгароро, ки бештар тариқи шабакаҳои интернетӣ паҳн мегарданд, ошкор карда, хилофи арзишҳои динӣ, умумибашарӣ ва умумифарҳангӣ будани онҳоро бо далелҳои қотеъ собит намоянд;

- Ҷиҳати пешгирии таъсири идеологияи тундгароии исломӣ пешниҳоду хулосаҳои худро баён созанд;

- Бо кишрҳои гуногуни ҷомеа баргузор кардани суҳбату вохӯриҳо дар доираи барномаҳои давлатӣ ба мақсад мувофиқ хоҳад буд;

Адабиёт

1. Давлаталӣ Давлатзода. Мусулмонон таърихи воқеии инкишоф ва таназзул. Душанбе, “Эр-граф”, -2017. 520 с.
2. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, “Эр-граф”-2010. 523 с.
3. Исомиддин Шарифзода. Сиёсозии дин ва таҳрифи арзишҳои башарӣ. (<http://www.ravshanfikr.tj>).
4. Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи Ҷумҳуриявии илмӣ-амалии “Ифротгароии динӣ ва роҳҳои амалии пешгирии он дар маҳалҳо” (ш. Бохтар, 25 апрели соли 2018). Бохтар, -2018. 88с.
5. Холназаров Назар. Дунавият низомии таъминкунандаи адолату пешрафт. / Ҷумҳурият, №92 аз 16.05.2020.
6. Шоев Зиёвиддин. Дунавият ин бединӣ нест (<http://www.mit.tj>).
7. Эмомалӣ Раҳмон. Имоми Аъзам ва фарҳанги миллий. Душанбе, “Эр-граф” -2009. 34 с.

ПОЛИТИЗАЦИЯ РЕЛИГИИ КАК УГРОЗА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВА

САДУЛЛОЕВ АХМАДЖАН САИДАЗАМОВИЧ,

ведущий специалист отдела исследования традиций и обрядов и сравнительного
религиоведения Центра исломоведения при Президенте Республики Таджикистан.

99232, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Шодмони 58/1.

Тел.: (+992) 988-88-93-26

Политизация религии считается одним из злободневных проблем современного общества и угрожает всему миру, поэтому борьба против ней приобрела глобальный характер. Именно политизация религии является причиной дискриминации прав и свобод человека и ценностей, возникновения трудностей в обеспечении государственной безопасности. В данной статье с опорой на мнения экспертов и аналитическую литературу, освещаются некоторые аспекты указанной проблемы.

Ключевые слова: религия, политика, политизация религии, общечеловеческие ценности, экстремистские группы.

DANGERS OF THE POLITICIZATION OF RELIGION AND WAYS TO PREVENT IT

SADULLOEV AHMADJON SAIDAZAMOVICH,

Leading specialist of the Department for the

Study of Traditions and Rituals and Comparative Religion of the

Center for Islamic Studies under the President of the Republic of Tajikistan

99232, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 58/1 Shodmoni Street.

Phone: (+992) 988-88-93-26.

The politicization of religion is considered one of the topical problems of modern society and threatens the whole world, so the fight against it has become global. It is the politicization of religion that is the cause of discrimination of human rights and freedoms and values, the emergence of difficulties in ensuring state security. This article, based on the opinions of experts and analytical literature, highlights some aspects of this problem.

Key words: religion, politics, politicization of religion, human values, extremist groups.

УДК: 327

ЧАНБАҲОИ СИЁСИИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

СОДИҚЗОДА ХУШБАХТ НАСРЕДДИН,

докторант (PhD)-и

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 918-24-39-00. E-mail: sodiqzoda-khushbakht@mail.ru.

Осиёи Марказӣ яке аз муҳимтарин минтақаи сайёра маҳсуб меёбад, ки дар замони муосир ба маркази геополитикиву геостратегии ҷаҳон табдил ёфтааст.

Муаллиф чунин мешуморад, ки минтақа аҳамияти байниқитъавӣ дорад ва вобаста ба шароити ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ коммуникатсионии худ барои ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ, пеш аз ҳама рабобити тичоратӣ байни кишварҳои Аврупо, Шарқи Наздик ва Осиё мавқеи калидиро ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: Авруосиё, Осиё, Осиёи Марказӣ, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон, равандҳо, ҳамгирӣ, дурнамо, ҳамкорӣ, иттифоқ, дипломатия, муносибатҳои байниҳамдигарӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, шарикӣ стратегӣ, сиёсати хориҷӣ.

Осиёи Марказӣ – яке аз минтақаҳои муҳими геостратегии қитъаи Осиё ва ҷаҳон мебошад, ки паҳноии ҳудуди он дар ғарб аз баҳри Хазар, дар шарқ Муғулистону Чин, дар ҷануб Афғонистону Эрон ва дар шимол то сарҳади Россия тӯл мекашад.

Дар минтақаи Осиёи Марказӣ давлатҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон ҷойгир буда, баъзе қисматҳои Афғонистон, шимолу шарқи Эрон, Муғулистон, шимолу ғарби Покистон ва ноҳияи маъмурии Синзян қисман ба ҳудуди Осиёи Марказӣ дохил мебошанд [6.С.2].

Дар феҳристи ЮНЕСКО ба минтақаи Осиёи Марказӣ ба ғайр аз панҷ давлат, Муғулистон, шимолу ҷануби Чин (аз ҷумла Синзян, Тибет, Муғулистони дохилӣ, музофотҳои Синхай, ҷануби Сичуан ва шимолӣ Гансу), шимолу ғарби Афғонистон, шимолу ғарби Ҳиндустон, шимолӣ Покистон ва шимолу шарқи Эрон шомил карда шудааст.

Ҷуғрофишиносии ғарб Александр Вон Хумболдт яке аз аввалинҳо шуда, минтақаи “Осиёи Марказӣ” – ро ҳамчун минтақаи алоҳидаи сайёра тасниф карда, қайд намудааст, ки Осиёи Марказӣ дар қитъаи Осиё, дар баландии 2 дараҷаи шимол ва 2 дараҷаи ҷануб бо 1,5 дараҷа мавқеи арзии курраи Замин қарор гирифтааст.

Бо сабаби дар байни ду дарё Омӯ ва Сир канор гирифтани сарҳади Осиёи Марказӣ, дар асрҳои миёна онро “Мовароуннаҳр” меномад. Ба ғайр аз ин, дар сарчашмаҳои таърихӣ давраи нав қисматҳои шимолӣ ва шарқии Осиёи Марказиро ҳамчун “Туркистон” номидаанд.

Ҳар як калимаҳое, ки дар забон мавҷуданд ба худ таҳлил ва шарҳу эзоҳдоранд, аз ҷумла калимаи “Осиёи Марказӣ” ва “Осиёи Миёна”. Ҳоло мафҳуми “Осиёи Марказӣ” – ро дар луғатномаву фарҳанги забонҳои халқҳои ҷаҳон ба маънои минтақае мешуморанд, ки дар қисмати Осиё, қитъаи Авруосиё ҷойгузин аст. Ин маълумотҳо дуруст ҳастанд, аммо онҳо маънои ин калимаҳоро ба пуррагӣ инъикос намеkunанд, зеро мафҳуми “Осиёи Марказӣ” ва “Осиёи Миёна” нав пайдо нашуда, маънои худро дорад.

Дар ҳамин ҳусус бештари муаррихону таърихнависон маълумотҳоеро навиштаанд, ки ҳар яки он аз ҳам фарқияте дорад. Барои таҳлили ин маълумотҳо бояд ба умқи таърих назар кард ва сараввал аз таъриху пайдоиши ин халқият огоҳ ёфт.

Мафҳуми “Осиёи Миёна” ва “Осиёи Марказӣ” ба ҳам бештар алоқаманд мебошанд. Дар сарчашмаву адабиёти давраи шӯравӣ мавҳуми “Осиёи Миёна” мавриди

истифода қарор мегирифт ва маҳз бо ҳамин сабаб ин минтақа то солҳои 90 – уми асри ХХ ҳамчун минтақаи “Осиёи Миёна” номида мешуд. Мафҳуми “Осиёи Миёна” дар давраи ИҚШС пеш аз ҳама вобастагӣ ба тақсимоти минтақаҳои иқтисодӣ буд, ки истилоҳи “Осиёи Миёна ва Қазоқистон” истифода мешуд.

Фарзияе мавҷуд аст, ки сабаби тағйир номи минтақа аз “Осиёи Миёна” ба “Осиёи Марказӣ” маҳз дар ҳамроҳ намудани давлати Қазоқистон ба минтақаи “Осиёи Марказӣ” мебошад. Масъалаи мазкур пеш ҳама ба он марбут дода мешавад, ки соли 1992 дар ҳамоиши роҳбарони давлатҳои Осиёи Миёна президенти ҳамонвақтаи Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбоев зимни суханрониаш пешниҳод намуд, ки мафҳуми “Осиёи Миёна ва Қазоқистон” вобаста ба манфиати минтақа набояд истифода карда шавад. Истилоҳи “Осиёи Марказӣ” метавонад мушаххас бошад ва тамомияти арзиви ҳудудии минтақаро ифода намояд. Ҷумҳурии Қазоқистон дар қатори давлатҳои Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркманистону Ўзбекистон ба ин минтақа марбут мебошад ва таъриху фарҳанги сокинон низ ба мардумони минтақа шабеҳ аст. Дар тӯли ҳазорсолаҳо дар минтақаи Қазоқистон аҳолии Осиёи Марказӣ зиндагонӣ намуда, давлату шахрҳои ободу бошукӯҳ бунёд намудаанд. Қазоқистон бо дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамҷавор мебошад ва барои рушди тамаддуни халқҳои минтақа қазоқҳо саҳми худро гузоштаанд.

Пешниҳоди роҳбарияти Қазоқистонро сарони кишварҳои ҳамонвақтаи Осиёи Марказӣ пазируфтанд ва ин иқдом сабаб ба он шуд, ки равандҳои ҳамгирии минтақавӣ ташкил гардад. Ҷомеаи байналмилалӣ низ ҷонибдорӣ худро баён намуда, истилоҳи “Осиёи Марказӣ” – ро мавриди истифода қарор медихад.

Фарқияти истилоҳи “Осиёи Марказӣ” ва “Осиёи Миёна” танҳо дар забонҳои аҳолии ин минтақа ва баъзе забонҳои сайёра мушоҳида мешавад, аз ҷумла:

- забони англисӣ: Central Asia;
- забони қазоқӣ: Орталық Азия;
- забони қирғизӣ: Борбордук Азия;
- забони муғулий: Төв Ази;
- забони русӣ: Центральная Азия;
- забони тоҷикӣ: Осиёи Марказӣ
- забони туркманӣ: Merkezi Aziýa;
- забони ўзбекӣ: Markaziy Osiyo;
- забони чинӣ: 中亚.

Мафҳуми “Осиёи Марказӣ” дар забони англисӣ, ки истилоҳи “Central Asia” мебошад, бештар дар арсаи байналмилалӣ мавриди истифода қарор мегирад. Дар забони англисӣ истилоҳи “Осиёи Марказӣ” ва “Осиёи Миёна” тасниф намешаванд ва дар умум, ҳамчун феномени “Осиёи Марказӣ” ифода мегардад. Аз сабаби он, ки забонҳои англисӣ, русӣ ва чинӣ ба гурӯҳи забонҳои умумумичаҳонӣ шомиланд ва бартарият ба ягон забон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ дода нашудааст, мафҳуми “Осиёи Марказӣ” ба таври гуногун тавсиф мегардад.

Дар замони муосир Осиёи Марказӣ ба сифати муҳимтарин минтақаи геополитикиву геостратегии ҷаҳон пазируфта шудааст, ки дар он рушди шарикӣ ва ҳамкориҳои ҳамҷониба ба манфиатҳои дарозмуддати ҳамаи давлатҳои минтақа ҷавобгӯ мебошад.

Кишварҳои Осиёи Марказиро на танҳо вобастагии сарҳадӣ муттаҳид менамояд, балки мероси ягона, пеш аз ҳама дидгоҳи муштарак ба дурнамои рушди равандҳои ҳамгирӣ. Аз ин рӯ, давлатҳои минтақа кӯшиш ба харҷ медиханд, ки мушкилоти рушди

минтақавиро мушаххас баррасӣ намоянд ва сахми ҳар як мамлакатро барои ташаққули муколамаи ҳамкориҳои фаромарзӣ муҳим арзёбӣ менамоянд.

Ҳадафи ҳамгирии минтақавӣ мусоидат ба рушд ва ояндаи дурахшони Осиёи Марказӣ мебошад. Давлатҳои минтақа талош менамоянд, ки монеаҳои рушди иқтисодӣ ва пешрафти муштаракро вобаста ба самтҳои стратегии худ аз байн бурда, сатҳи неқӯаҳволии умумии сокинони минтақаро баланд бардоранд. Кишварҳои Осиёи Марказӣ имконият доранд, ки ба ҷолишҳои воқеӣ ва таҳдидҳои минтақавӣ байналмилалӣ дастаҷамъона посух диҳанд.

Осиёи Марказӣ аз давраи қадим ба сифати минтақаи тичоратӣ шинохта шуда буд ва бо роҳи Абрешим алоқаманд буд. Дар гузашта аз ҳар гӯшаи ҷаҳон тоҷирон барои савдои молу маҳсулот ба ин минтақа меомаданд ва ё ин минтақаро ҳамчун роҳи транзитӣ истифода менамуданд. Минтақаи Осиёи Марказӣ дар маркази Авруосиё қарор гирифта, Аврупоро бо Осиё, Шарқи Наздикро бо Қафқоз, Осиёи Шимолиро бо Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ба ҳам пайванд менамояд.

Шояд дар гузашта вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии худ иқтисодиёти давлатҳои Осиёи Марказӣ дар сатҳи рушд қарор надошт, зеро монеаҳои роҳу нақлиёт ва бунбасти коммуникатсионӣ сабаб мешуданд. Аммо, ҳоло ки вазъият тағйир ёфтааст ва бо бунёди нақбу пулҳо, инфрасохтори нақлиёти минтақа ташаққул гардида, ба сифати минтақаи тичоратӣ дар қитъаи Авруосиё эътироф шудааст.

Минтақаи Осиёи Марказӣ дорои таърихи бою қадима мебошад, ки аҳолии он барои сокинони сайёра дастовардҳои зиёдеро фароҳам овардаанд. Баъд аз Ҳиндустон, минтақаи Осиёи Марказӣ ба сифати сарчашмаи тамаддуни ҷаҳонӣ эътироф гардидааст, ки бо заҳмати ниёгони ин минтақа ҷомеаи ҷаҳонӣ бо аосҳои илмҳои тиб, кимия, риёзӣ, ҳандаса, нучум, меъморӣ, санъат, ҷуғрофия, таърих, дин ва ғайра шинос шуд.

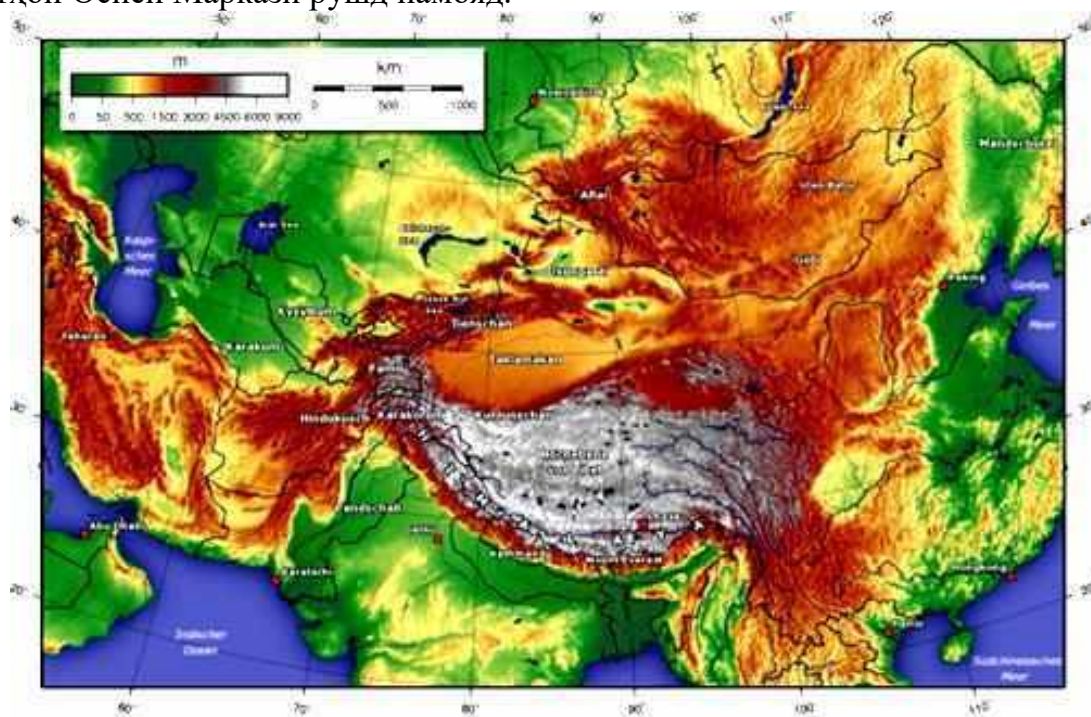
То давраи асрҳои миёна асосан аҳолии минтақаро форсҳо, бохтарҳо, суғдиён, хоразмиҳо ва скифҳо ва сақоҳо ташкил медоданд. Пас аз ташаққули халқҳои туркнаҷод дар минтақа қазоқҳо, ўзбекҳо, тоторҳо, туркманҳо, қирғизҳо ва уйғурҳо маскун шуданд [11.С.23].

Давлатҳои қадим ва гузаштаи минтақаи Осиёи Марказӣ: Суғд, Бохтар, Хоразм, Ҳахоманишинҳо, Юнону Бохтар, Ашкониён, Сосониён, Кушониён, Ҳайтолиён, Кидориён, Хиёниён, Бармакиён, Тоҳириён, Саффориён, Сомониён, Қарахониён, Ғазнавиён, Салҷуқиён, Куртҳои Ҳирот, Хоразмшоҳиён, Темуриён, Сарбадорон, Ғуриён, Шайбониён, Аштархониён, хонигарии Хева, аморати Бухоро ва хонигарии Ҳўқанд, ки дар ин минтақа арзи ҳастӣ намуда, ташаққул ёфта буданд, сахми арзандаи худро дар рушди таърихи башарият гузоштаанд.

Дар ҳудуди Осиёи Марказӣ шаҳрҳои бошукӯҳ ва қасрҳои кушкҳои зебо бунёд шуда буданд, ки то замони мо на ҳамаи онҳо боқӣ мондаанд. Аксарияти онҳо дар натиҷаи ҷангҳои дохилӣ ва муборизаҳои ғоратгарон сўзонидаву аз байн бурда шудаанд. Қисмати аз боқимондаҳои ин иморатҳо ба феҳристи мероси модии ЮНЕСКО ворид шуда, бо мақсади ҳифзи онҳо аз нобудшавӣ чораҳои зарурӣ андешида шуд истодаанд.

Давлатҳои Осиёи Марказиро зарур аст, ки бо мақсади гиromидошти мероси ниёгон, эҳёи фарҳанги миллӣ ва муаррифии он дар арсаи байналмилалӣ дастаҷамъона талош варзида, дар самти нигоҳдошти он ҳамгирии минтақавиро ба роҳ монанд. Дар ҳамбастагӣ ва кўмакҳои муштарақ метавон ёдгориҳои миллии худ ва мероси таърихи ҷандинҳазорсолаи минтақаро барои боқӣ гузоштан ба наслҳои оянда муҳофизат кард. Дар самти ҳифзи мероси фарҳангӣ ҳоло дар минтақаи Осиёи Марказӣ равандҳои ҳамгироӣ ба роҳ монда нашудааст. Ташаққули ҳамгирии минтақавии ҳифзи мероси

таърихии ниёгон метавонад сабаб ба он гардад, ки муносибатҳои иҷтимоиву фарҳангии давлатҳои Осиёи Марказӣ рушд намояд.

* *Харитаи топографии Осиёи Марказӣ.*

Иклими Осиёи Марказӣ хушк буда, ба ҳисоби миёна дар фасли зимистон ҳарорати ҳаво на он қадар сард -3°C $+3^{\circ}\text{C}$ дараҷа ва дар фасли тобистон $+37 - 40^{\circ}$ дараҷа гарм мегардад. Боришоти миёнаи солона (асосан дар фасли зимистон ва баҳор) тақрибан 270 мм буда, дар кӯҳҳо 600-800 мм ва дар минтақаҳои биёбон 80-150 мм фарқ мекунад [18].

Табиати нотақрори Осиёи Марказӣ бо зебогии худ, инфрасохтори устувори нақлиётӣ, мавқеи мусоиди чуғрофӣ, анъанаву меҳмоннавозии самимона ва меҳрубонии мардуми маҳаллӣ нисбати тамоми сокинони сайёра, Осиёи Марказиро ба яке аз минтақаи тараққиқунандаи сайёҳӣ дар ҷаҳон табдил медиҳад.

Дар ҳудуди Осиёи Марказӣ беш аз 100 халқу миллатҳо зиндагонӣ менамоянд, ки шумораи умумии сокинони минтақа беш аз 70 миллион нафарро ташкил медиҳад [6.С.2].

Мувофиқи ҳисоботи СММ, соли 2020 шумораи аҳолии Осиёи Марказиро 74 миллиону 5 ҳазору 626 нафарро ташкил медиҳад, ки 1% - и шумораи аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳад. Сатҳи таваллуд дар 20 соли охир афзоиш ёфта, тақрибан 3 нафар кӯдаки таваллудшуда ба 1 зани синни репродуктивиро дарбар мегирад ва ин вазъият дараҷаи мусбӣи сатҳи демографии аҳолии минтақаро нишон медиҳад.

Тибқи маълумоти омории СММ 48% - и сокинони минтақаи Осиёи Марказӣ дар шаҳр зиндагонӣ мекунанд ва сол аз сол сокинони минтақа ҷойи зисти худро иваз намуда, аз деҳот ба шаҳр кӯч мебаранд.

Осиёи Марказӣ яке аз минтақаҳои синни аҳолиаш ҷавон дар сайёра шинохта мешавад. Шумораи ҷавонон аз солҳои аввали асри XXI зиёд шуда, ба ҳисоби миёна 27,6 соларо фаро мегирад [14].

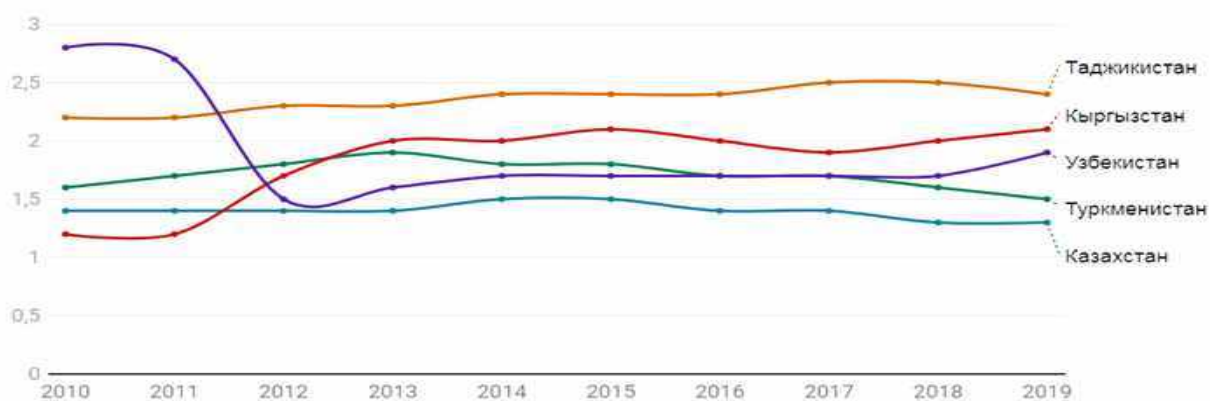
Маълумоте, ки Бонки умумиҷаҳонӣ соли 2019 нашр намудааст, дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон торафт зиёд шуда, дар минтақа вобаста ба шумораи афзоиши аҳоли мавқеи аввалро ишғол менамояд. Аз соли 2011 ба ҳисоби миёна аҳолии Тоҷикистон 2,4% зиёд мегардад ва дар моҳи июли соли 2022 шумораи аҳолии Тоҷикистон ба 10 миллион нафар расид.

Аҳолии Ўзбекистон дар минтақа ба ҳисоби 1,9% зиёд гардида, дар тӯли 10 соли охир 7 миллион нафар афзоиш гардидааст, ки дар умум аз тамоми аҳолии Қирғизистон ё Туркманистон бештар аст [16].

Ҷумҳурии Қазоқистон нисбат ба дигар кишварҳои минтақа дар самти зиёдшавии шумораи аҳоли дар сатҳи паст қарор дода, суръати афзоиши аҳоли ҳамагӣ 1,4% - ро дар бар мегирад.

Шумораи аҳолии Қирғизистон тибқи нишондоди Пажӯҳишгоҳи миллии таҳқиқоти стратегӣ ва СММ то соли 2030 7 миллион нафар ва то соли 2050 ба 8,3 миллион нафар мерасад. Новобаста аз сатҳи баланди афзоиши аҳоли Қирғизистон давлати қамаҳоли дар минтақаи Осиёи Марказӣ қарор мегирад ва тафовути шумора бо кишварҳои ҳамсояш танҳо афзоиш меёбад [15].

* Ҷадвали афзоиши шумораи аҳолии давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ (солҳои 2010 – 2019, сарчашма: маълумоти оморӣ Бонки умумиҷаҳонӣ).

Забонҳои қазоқӣ, қирғизӣ, тоҷикӣ, туркманӣ ва ўзбекӣ аз ҷумлаи забонҳои маъмулии аҳолии Осиёи Марказӣ мебошанд, ки мардум бештар бо ин забонҳо вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии халқҳои истифодабаранда гуфтугӯ менамоянд ва ин забонҳо тибқи қонунгузори ҳар як давлати минтақа ҳамчун забони давлатӣ пазируфта шудаанд.

Бинобар сабаби он ки беш аз 70 сол минтақаи Осиёи Марказӣ ба ҳайати давлатҳои ИҶШС дохил буд, забони русӣ ба аҳолии кишварҳои минтақа таъсир расонид. Имрӯз давлатҳои Осиёи Марказӣ ва аҳолии он барои муколамаи байниҳамдигарӣ забони русиро ҳамчун забони муоширати минтақавӣ истифода мебаранд.

Забонҳои қадимаи халқҳои Осиёи Марказӣ то ба замони мавқеи худро аз даст додаанд ва ё дар натиҷаи ҳодисаҳои таърихӣ аз байн рафтаанд. Забонҳои қадимаи мардуми Тоҷикистон дар зери хатар ва нобудшавӣ қарор доранд. Дар маҳзани маънавии ЮНЕСКО забонҳои зерини халқҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар ҳолати азбайнравӣ қарор доранд, сабт шудаанд:

- дар Қазоқистон: забони дунганӣ;
- дар Қирғизистон: забонҳои ойратӣ ва дунганӣ;
- дар Тоҷикистон: забонҳои вахонӣ, ишқошимӣ, сангличӣ, рошорвӣ, шугнонӣ, бартангӣ, рӯшонӣ, язғуломӣ, яғнобӣ, паря, арабии осиемиёнагӣ;
- дар Туркманистон: забони туркхменӣ;
- дар Дар Ўзбекистон: забонҳои бухорӣ, арабии осиемиёнагӣ [12].

Вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии худ, минтақаи Осиёи Марказӣ дар маконе ҷойгир мебошад, ки роҳҳои муҳими тиҷоратии Аврупо ва Осиёро ба ҳам пайваст менамояд.

Осиёи Марказиро давлатҳои калоне, ки нуктаҳои зиёди аҳолинишини онҳо иқтидори афзоиши савдои бозориро доранд, ихота намудааст.

Барои минтақае чун Осиёи Марказӣ давлатҳои ҳамсоя дар муайянкунӣ ояндаи минтақа нақши муҳим доранд, ки аз ҳамин сабаб ба равандҳои ҳамгироии минтақавӣ таъсири худро мерасонанд.

Вазъи иқтисодии минтақаи Осиёи Марказӣ пас аз пош хӯрдани ИҶШС ва гузаштан аз низоми иқтисоди банақшанигирӣ ба низоми иқтисоди бозорӣ тағйир ёфт. Саҳми пешниҳоди хизматрасониҳо, ки дар давраи банақшагирӣ маҳдуд шуда буданд, афзоиш ёфт. Дар ҳудуди минтақа раванди босуръати саноатикунонӣ чараён гирифта, давлатҳо ба низоми нархгузори умумичаҳонӣ ворид шудаанд.

Дар ин давра таваччуи асосии иқтисодӣ миёни минтақа ба саноатикунонӣ ва афзоиш додани содироти ашёи хом ва маҳсулотҳои дорои арзиши иловашуда нигаронида шудааст.

Нақши Осиёи Марказӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ пеш аз ҳама ҳамчун манбаи содиркунандаи ашёи хом муҳим арзёбӣ мегардад. Минтақаи Осиёи Марказӣ дорои захираҳои фаровони табиӣ, пеш аз ҳама зеризаминиву обӣ мебошад. Соҳаҳои саноат, аз ҷумла коркарди маъданҳои кӯҳӣ, металлҳои нодир, истеҳсолоти ангишт, кокс, антрацит, газ, нафт, металлҳои ранга, арзиз, сангҳои қимматбаҳо, уран, алюминий, полиметаллҳо, тилло, нуқра, сурб, синк, висмут, ртут, волфрам, мобилден, азот, масолеҳи сохтмонӣ, мошинсозӣ, пилла, саноати сабук, коркардаи пахта, хӯрокворӣ дар минтақа истеҳсол карда мешаванд. Нефт, газ, ангишт, металл ва маҳсулоти кишоварзӣ дар айни замон бештар ба бозори ҷаҳонӣ содир карда мешаванд ва талабгори худро доранд.

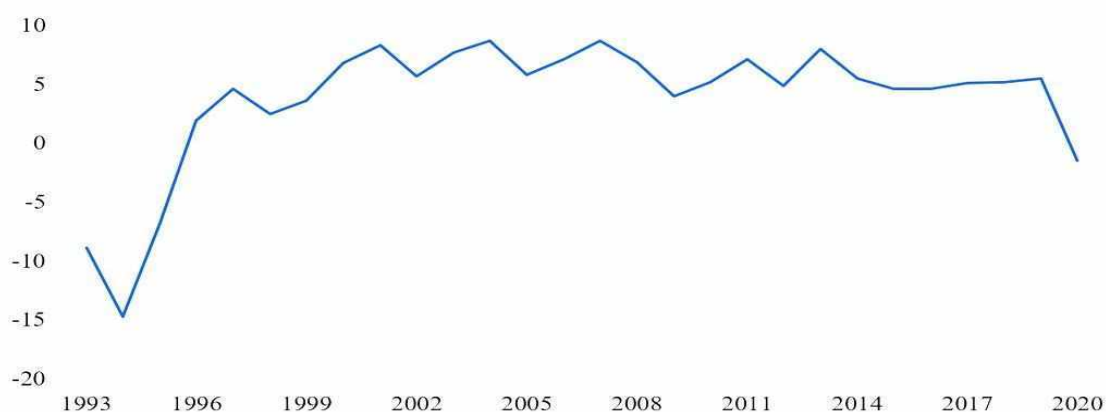
Вазъи иқтисодии минтақа аз сабаби мавҷуд набудани тавозуни ягона дар шакли гуногун қарор дорад. Давлатҳои Қирғизистон ва Тоҷикистон, ки бештари захираҳои оби минтақа дар ин кишварҳо ҷойгир мебошанд, бештар дар самти таҳкимёбии ҳамкориҳои гидроэнергетикӣ ҳамгироии минтақавиро ба роҳ мондаанд. Дар ин замина лоиҳаи “CASA 1000” – ро дар ҳамбастагӣ бо мамлакатҳои Афғонистону Покистон амалӣ намуда истодаанд. Тамоми инфрасохтори тавлиди нерӯи барқ, ки барои ин лоиҳа лозим аст, аллакай ба таври воқеӣ мавҷуд мебошад. Пас аз анҷоми лоиҳа, нерӯи барқ тавассути хатҳои баландшиддати интиқоли барқ аз Ҷумҳурии Қирғизистон ба Тоҷикистон (ҳудуди 477 километр) ва аз Тоҷикистон ба Афғонистону Покистон (ҳудуди 750 километр) гузаронида мешавад. Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ нерӯи барқи изофӣ ба қадри кофӣ мавҷуд аст, ки ҳатто бе истифодаи иқтидорҳои нави тавлиди энергетикӣ, боркунии ин хатҳои барқро таъмин менамояд.

* Харитаи лоиҳаи “CASA 1000” [13].

Иқтидори саноатии минтақаи Осиёи Марказиро асосан коркарди маъдан, канданиҳои ғоиданок, сӯзишвориву энергетикӣ, металлургия ва химия ташкил медиҳанд, ки бештар дар Қазоқистон, Ўзбекистон ва Туркменистон истеҳсол мегарданд. Аз лиҳози истеҳсоли нефт ба ҳисоби миёна Қазоқистон бо иқтидори солонаи истеҳсоли – 80 миллион тонна дар як сол мавқеи аввал, Туркменистон – 6 миллион тона чойи дуум ва Ўзбекистон 5 миллион тона дар як чойи сеюмро ишғол менамоянд. Ҷумҳурии Туркменистон баъд аз Федератсияи Россия дар ҳудуди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил вобаста ба истеҳсоли гази табиӣ мавқеи дуумро ишғол намуда, дар Туркменистон шумораи зиёди конҳои газ ва ангишти минтақа мавҷуданд. Саноати кимиё ва истеҳсоли нуриҳои маъданӣ дар ҳама кишварҳои минтақа, ба ғайр аз Қирғизистон тараққӣ ёфтааст [19].

ОСИЁИ   афзоиши воқеии **МАРКАЗӢ: ММД (бо ғоизҳо)**

* Ҷадвали афзоиши воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар Осиёи Марказӣ (солҳои 1993 – 2020, сарчашма: маълумоти омории Бонки умумиҷаҳонӣ) [17].

Бо мақсади ташаккули муносибатҳои минтақавӣ дар самти тиҷорат ва савдо давлатҳои Осиёи Марказиро зарур аст, ки ба низоми ягонаи содагардонии расмиёти савдо гузашта, портали савдо ва равангаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротӣ, воридотӣ ва транзитиро таъсис диҳанд. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии дастаҷамъонаи стратегияи марбут ба савдору қабул намуда, барои дар сатҳи зарурӣ татбиқ намудани ҳадафҳои рушди иқтисодӣ ва тақвияти ҳамгироии тиҷоратии минтақавӣ талош намоянд. Дар ин самт, лоиҳаи “Ready4Trade” (омодагӣ ба савдо) – и Маркази байналмилалӣ савдо, ки аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо маблағгузорӣ мешавад, замина шуда метавонад.

Равобити дучониба ва бисёрҷонибаи сиёсӣ, иҷтисодиву фарҳангии давлатҳои Осиёи Марказӣ аз муҳимтарин самтҳои сиёсати хориҷии давлатҳои минтақа ба ҳисоб меравад, ки ҳамкориҳои давлатҳо баъд аз ба даст овардани соҳибистиклолӣ дар сатҳи баланд қарор дорад. Пеш аз ҳама гузаштаи начандон дур, ки ин давлатҳо аъзои низоми ягонаи воҳиди сиёсӣ ва иқтисодӣ буданд, сабаби густариш ёфтани муносибати дӯстонаи байниҳамдигарии кишварҳои Осиёи Марказӣ гардид. Дар замони муосир ҳар як шаҳрвандони давлатҳои минтақа бо ҳам пайванди иҷтимоиву умумияти фарҳангӣ доранд.

Кишварҳои Осиеи Марказӣ авлавиятҳои сиёсати хориҷии худро бо дарназардошти ҳадафҳо ва манфиатҳои минтақавӣ муайян ва амалӣ менамоянд.

Дигаргуниҳои геосиёсату иқтисодии ҷаҳон давлатҳои минтақаро водор месозад, ки афзалиятҳои минтақавии худро устувор нигоҳ доранд. Бо ба инобат гирифтани сатҳ ва муҳтавои муносибатҳои мутақобилаи минтақавӣ бо давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, давлатҳои алоҳида ё гурӯҳи давлатҳо, созмонҳои байналмилалӣ муносибатҳои ҳамкории худро ба роҳ монанд. Зарур аст, ки муносибатҳои минтақавии кишварҳои Осиеи Марказӣ пеш аз ҳама дарозмуддат ва босубот, ҷавобгӯии манфиатҳои муштарак ва дар раванди ҳамгироиву шарикӣ стратегӣ роҳандозӣ гардад.

Тавсеаи муносибатҳои минтақавӣ дар асоси баробарӣ ва ҳамкории мутақобилан судманд дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, тичоратӣ, сармоягузорӣ, ҳарбӣ, ҳарбӣ – техникӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ, илму маориф, муҳочирати меҳнатӣ ва самтҳои дигар ба ҳисоб меравад.

Давлатҳои Осиеи Марказӣ танҳо дар ҳолати вусъат бахшидани таҷрибаи равандҳои ҳамгироии минтақавӣ, ҳамкории чандинҳазорсола ва созанда метавонанд, ки ба муқобили ҳар гуна хатару холиҷо бо кӯмаки ҷомеаи ҷаҳонӣ истодагарӣ намоянд. Ҳамкорӣ ва ҳамгироии густурдаи минтақавӣ муҳимтарин воситаи ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист ва таъмини амнияти субот дар Осиеи Марказӣ мебошад [4].

Тағйир ёфтани вазъи сиёсии минтақа ва ҷаҳон, ба вучуд омадани бӯҳрони молиявӣ, афзоиши беқурбшавии асър, пайдо ва паҳн шудани бемории сироятии COVID – 19 сабаби ба амал омадани мушкilotи иқтисодӣ дар минтақаи Осиеи Марказӣ гардид.

Масъалаи терроризм, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, афзоиши ҷиноятҳои муташаккил, ба сари кудрат омадани ташкилоти террористиву экстремистии Толибон дар Афғонистон таъсири худро ба вазъи сиёсату иқтисодӣ, пеш аз ҳама ба амнияти соботи минтақаи Осиеи Марказӣ расонид. Бинобар ин, кишварҳои минтақа ҳамвора ва ба таври дастаҷамъона дар доираи созмонҳои байналмилалӣ муносибатҳои кӯшиш карда истодаанд, ки хатарҳои мавҷударо пешгирӣ намуда, барои рушди минтақа талош намоянд.

Давлатҳои Осиеи Марказӣ ҷонибдори барқарор гардидани сулҳу субот ва таъмини амният дар кишвари ҳамсояи наздики худ – Афғонистон мебошанд. Кишварҳо доимо талош менамоянд, ки қазияи Афғонистон ба зудӣ ҳалли худро ёбад ва мардуми ин кишвар аз ҷанги беш аз 40 солаи худ раҳо ёфта, ба ваҳдату ягонагии худ даст ёб гарданд.

Рӯйдоду таҳаввулоту ҷиддие, ки тӯли солҳои охир дар минтақа ба амал омада истодаанд, кишварҳои Осиеи Марказиро водор менамояд, ки сатҳи равоии минтақавиро бо назардошти афзоиши паёмаду хатарҳои замони муосир тақвият бахшида, бо мақсади ҳифзи субот ва амният дар минтақа ва рушди ҳамгироии иқтисодӣ тадбирҳои саривақтӣ андешанд.

Ҳамкории гуногунсоҳаи давлатҳои Осиеи Марказӣ, ки дар доираи арзишҳои хусни ҳамҷаворӣ ва дӯстиву бародарӣ асос ёфтааст, ҷавобгӯии талаботи равандҳои замони муосир намебошад. Махсусан равандҳои ҳамгироӣ дар минтақа дар сатҳи суст ҷараён дорад ва марҳала ба марҳала рушд нагардидааст. Аз ин рӯ, дар ин самт кишварҳои минтақаро мебояд аз иқтидороти имконоти мавҷуда ҷиҳати расидан ба рушди ҳамгироии минтақавӣ дар Осиеи Марказӣ самаранок истифода намоянд.

Хулоса, дар замони муосир, саҳми давлатҳои Осиеи Марказӣ ва ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳифзи субот ва таъмини амнияти минтақавӣ нақши муассир дошта, ҳамзамон

иктидори нақлиётию транзитии минтақа дар таҳкими ҳамкориҳои иқтисодии байналмилалӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Таклифҳои самарабахше, ки аз ҷониби мутахассисону коршиносони соҳа ва таҳқиқотчиёни масъалаҳои дахлдори минтақа дар бораи паҳлӯҳои гуногуни рушди ҳамгирии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ, таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ, таъсири омилҳои геополитикӣ дар ҳамгирии кишварҳои Осиёи Марказӣ, хатар ва имконоти рушди иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ, дастовардҳои минтақавӣ дар сиёсати хориҷии давлатҳо, ташкили бозори ягонаи Осиёи Марказӣ ҳамчун омили асосии ҳамгирии минтақавӣ ва дигар паҳлӯҳои тавсеаи ҳамгирии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ пешниҳод шудаанд, бояд дар амал татбиқ гарданд.

Вобаста ба шароити имрӯза ва вазъи геополитикии минтақа равандҳои ҳамгирии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ ба роҳ монда шуда, дурнамои рушди он бояд аз ҷониби коршиносони соҳа ва комиссияву шӯроҳои дахлдори минтақавӣ пешбинӣ гардад.

Адабиёт

1. Гафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.

2. Давлатҳои Осиёи Марказӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. – Хучанд: Ношир, 2016. – 280 с.

3. Керимова А.А. Таджикский язык. – В кн.: Языки народов СССР. М., 1966; Ефимов В.А., Расторгуева В.С., Шарова Е.Н. Персидский, таджикский, дари. – В кн.: Основы иранского языкознания. М., 1982.

4. Темуров Ф.С., Сайидзода З.Ш. Нигоҳе ба таърихнигории равандҳои ҳамгирӣ дар Осиёи Марказӣ дар пасманзари ҳамкориҳои Тоҷикистон дар фазои ИДМ (солҳои 1991 – 2015). – Душанбе. Контраст, 2018. – 176 с.

5. Центральная Азия - 2020: четыре стратегических концепта. – Астана: КИСИ, 2015. 54 с.

6. Центральная Азия 2050. Раскрытие потенциала региона. Астана. Издательство LEM, 2018. – 345 с.

7. Центральная Азия-2020: взгляд изнутри. – Алматы: Интеллектуальный клуб. Алатау, ОФ “ЦСПИ Стратегия”, 2012.

8. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Душанбе. Ирфон, 2009. - 704 с.

9. Gershevitch I., Grammar of Manichean Sogdian, Oxf., 1954; Хромов А. Л., Ягнобский язык, М., 1972.

10. Renan E. Histoire générale et système comparé des langues sémitiques, изд. 3-е, Р., 1863; Nöldeke Th. Mandäische Grammatik, Halle, 1875; Lidzbarsky M., Handbuch der Nord-Semit. Epigraphik, Weimar, 1898.

11. UNESCO Publishing, 1999. excerpt from page 23: Central Asia in the early seventh century, was ethnically, still largely an Iranian land whose people used various Middle Iranian languages.

Сомонаҳои интернетии истифодашуда:

12. Карта исчезающих языков Центральной Азии [Маълумоти Агентии иттилотии “Азия-Плюс”] Тартиби дастрасӣ: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20170628/karta-ischezayutshih-yazikov-tsentralnoi-azii> (санаи мурочиат: 30.08.2022 с.).

13. Карта Проекта CASA-1000 [Маълумоти CASA-1000] Тартиби дастрасӣ: <https://www.casa-1000.org/ru/vakansii/> (санаи мурочиат: 30.08.2022 с.).

14. Население Центральной Азии вырастет более чем на миллион в 2020 году [Маълумоти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил]. Тартиби дастрасӣ: <https://e-cis.info/news/567/86015/> (санаи мурочиат: 30.08.2022 с.).

15. По итогам презентации результатов анализа демографической – ситуации в Кыргызстане [Маълумоти Пажӯҳишгоҳи миллии таҳқиқоти стратегии Ҷумҳурии Қирғизистон]. Тартиби дастрасӣ: <http://nisi.kg/111-novosti-nisi-na-glavnuyu/393-po-itogam-prezentatsii-rezultatov-analiza-demograficheskoi-situatsii-v-kr.html> (санаи мурочиат: 30.08.2022 с.).

16. Третье десятилетие независимости: как растет население Центральной Азии? [Маълумоти Пажӯҳишгоҳи маълумотдиҳии ҷанг ва сулҳ]. Тартиби дастрасӣ: <https://cabar.asia/ru/trete-desyatiletie-nezavisimosti-kak-rastet-naselenie-tsentralnoj-azii> (санаи мурочиат: 30.08.2022 с.).

17. Центральная Азия: Первая экономическая рецессия за четверть века [Маълумоти Всемирный Банк] Тартиби дастрасӣ: <https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/central-asia-first-economic-contraction-quarter-century> (санаи мурочиат: 30.08.2022 с.).

18. Центральная Азия: общие сведения [Маълумоти Межгосударственная координационная водохозяйственная комиссия Центральной Азии] Тартиби дастрасӣ: http://www.icwc-aral.uz/general_ru.htm (санаи мурочиат: 30.08.2022 с.).

19. Экономика Центральной Азии [Маълумоти Brif Research Group] Тартиби дастрасӣ: <https://www.brif.kz/blog/?p=3338> (санаи мурочиат: 30.08.2022 с.).

ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

САДИҚЗОДА ХУШБАХТ НАСРИДДИН,
докторант (PhD)

Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Насира, 33.

Тел.: (+992) 918-24-39-00. E-mail: sodiqzoda-khushbakht@mail.ru.

Центральная Азия считается одним из важнейших регионов планеты, который в новое время стал геополитическим и геостратегическим центром мира.

Автор считает, что регион имеет межконтинентальное значение и в силу своих географических условий, природных ресурсов и коммуникационных возможностей занимает ключевое положение для формирования экономических отношений, в первую очередь торговых, между странами Европы, Ближнего Востока и Азии.

Ключевые слова: Евразия, Азия, Центральная Азия, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан, процессы, интеграция, перспектива, сотрудничество, союз, дипломатия, взаимоотношения, международные отношения, стратегическое партнерство, внешняя политика.

POLITICAL ASPECTS OF REGIONAL INTEGRATION IN CENTRAL ASIA

SODIQZODA KHUSHBAKHT NASREDDIN,
doctoral student (PhD)

Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 918-24-39-00. E-mail: sodiqzoda-khushbakht@mail.ru

Central Asia is considered one of the most important regions of the planet, which in modern times has become the geopolitical and geostrategic center of the world.

The author believes that the region has intercontinental importance and, due to its geographical conditions, natural resources and communication capacity, occupies a key position for the formation of economic relations, first of all trade relations between the countries of Europe, the Middle East and Asia.

Key words: *Eurasia, Asia, Central Asia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, processes, integration, perspective, cooperation, alliance, diplomacy, mutual relations, international relations, strategic partnership, foreign policy.*

УДК: 323

**ЭМОМАЛӢ РАҲМОН – МАНФИАТҶОИ МИЛЛӢ ВА АМНИЯТИ
ИТТИЛООТӢ**

ОДИНАЕВ ШАҶҚАТ МУРОДОВИЧ,

унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Тел.: (+992) 909-66-69-30.

Ҷомеаи тоҷикистонӣ хуб медонанд, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар тӯли солҳои Истиқлоли давлатӣ дар самтҳои ҳифзи арзишҳои миллӣ ва амнияти сартосарӣ хизматҳои шоён намудаанд. Президенти Тоҷикистон барои миллати тоҷик бар ивази саҳми хеле арзишманди худ дар таъмини сулҳи Тоҷикистон ва таҳкими амнияти минтақа ва дигар хизматҳои шарофатмандонааш дар вусъати муносибатҳои дӯстона ва ҳамкории байни мардумон бо унвону нишонҳои олии давлатҳо ва созмонҳои гуногуни ҷаҳон сарфароз гардидааст, ки ин дастовардҳо нуфузу эътибори байналмилалӣ Тоҷикистонро боло бурда, ҳамчун як кишвари сулҳох ва тарафдори амну осоиштагӣ шинохта мешавад. Дар ин мақола муаллиф маҳз ҳамин ҷанбаро баррасӣ намуда, бо истифода аз сарчашмаҳои гуногун дақиқ намудааст, ки саҳми Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими манфиатҳои миллӣ ва амнияти иттилоотии Тоҷикистон ба гоят калон аст.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон, амнияти иттилоотӣ, амнияти миллӣ, манфиатҳои миллӣ.

Раванди таърихии Тоҷикистони Шӯравӣ бо мунододи худ шамъ нею дар шахсияти Эмомалӣ Раҳмон фардери ба вучуд овард, ки бо хиради худ, пешомади тамоми сокинони Тоҷикистони соҳибистиқлолро равшан гардонд ва худ барои онҳо мушкулкушо гашт. Ин фарди бузургмеҳру дилу чеҳра кушод, имрӯз нобигаи давру замон барои миллати тоҷик ва тоҷикони дунё гаштааст. Тамоми дастовардҳои имрӯзаи кишвар маҳз бо шарофати қадамҳои устуворонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми ҷодаҳои ҳаёти моддиву маънавии халқ мебошад. Имрӯзҳо мардуми шарифи Тоҷикистон баҳри гиромидошти арзишҳои таърихӣ, Ваҳдати миллӣ, Истиқлоли давлатӣ ва сулҳу суботи кишвар фаъолият намуда, баҳри пойдорӣ ва оромии ҷомеа кӯшишу ғайрати шабонарӯзӣ карда истодаанд. Маҳз Ваҳдати миллӣ мардуми парокандаи Тоҷикистонро пас аз солҳои мудҳиши ҷанги шаҳрвандӣ ба ҳам овард ва муттаҳид намуд. Ҷар як порчаи Ватан, ҳар як вачаб хоку ҳаси он баҳри тоҷикистониён муқаддас гардидааст ва имрӯз мардуми сарбаланди тоҷик аз ин арзиши гарон баҳту саодати хешро ҷашида истодаанд. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки тибқи маълумоти СММ Тоҷикистон дар радифи дигар мамлакатҳои пешрафта рушду нумӯи карда, торафт сатҳи камбизоатӣ паст шуда истодааст ва нишондиҳандаи охири он дар соли 2015 ҳамагӣ 31%-ро ташкил додааст. Кушодашавии нақбҳо ва аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани кишвар, таъмини аҳоли бо маводи озуқаворӣ ва дар радифи он ташаккули истеҳсолоти дохили кишвар, барқарорсозии робитаҳои дипломативу хориҷӣ бо кишварҳои ҷаҳон имконият дода истодааст, ки Тоҷикистон ҳамчун сарзамини бихиштосо тараққӣ наояд. Роҳбари навинтихобшуда дар ҳузури намояндагони халқ бо як овози матину боварибахш савганд ёд карда ваъда дода буданд, ки ба мардум сулҳ меоранд. Сулҳе, ки барои мардум саодату оромӣро меовард, бидуни муттаҳидӣ номумкин буд. Аз ин рӯ, музокироти тоҷикон ба Ваҳдати миллӣ дар кишвар заминагузори менамуд. Ҷамчунин доир ба нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сулҳу субот ва оромиву шукуфоии кишвари маҳбубамон маълумоти хеле муфассал ба мардум пешкаш гардидааст.

То имрӯз истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро беш аз 140 кишвари ҷаҳон ба расмият шинохтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо эътироф кардани Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид, Санади хотимавии Хелсинки, Баёнияи Париж ва дигар созишномаҳои байналхалқӣ сиёсати дохилӣ ва берунӣ худро амалӣ сохта, ҳифзи ҳуқуқи инсонро сарфи назар аз мансубияти миллӣ, маҳаллӣ ва мазҳабиву наҷодӣ қафолат медиҳад.

Дар баробари ин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ташаккули минбаъдаи ҷомеа ба масъалаи илму маориф, эҳёи фарҳанги миллӣ, забони давлатӣ, гиромидошти таъриху тамаддуни халқи тоҷик таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда истодааст. Зеро дар давраи ҷаҳонишавӣ ва рӯшди бемайлонии илму техника танҳо халқу миллатҳое арзи ҳастӣ карда метавонанд, ки бо фарҳангу забон ва таъриху тамаддуни худ арҷ гузошта, бо маданияту маърифати хосаи худ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ ворид мегарданд. “Олимони шинохтаи сатҳи байналмилалӣ тавоноии давлатро дар ҳислат, характери миллӣ ва маънавиёти миллӣ мебинанд. Он дар эҳтимолияти рафторҳои сиёсӣ, сабк ва усули муносибатҳо тасмимгириҳо ва шеваи амалӣ кардани онҳо зухур меёбад” [1, 35]. Дастгирии давлатии ҷавонон ва эълон гардидани соли 2017 ҳамчун “Соли ҷавонон”, яке аз ҳислат, характер ва тасмимгириҳои давлат ва ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Эмомалӣ Раҳмон нобиғаи нотақрори сиёсӣ, ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ ва таърихан пойдеории миллат ҳамчун як узви фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ дар равандҳои глобалӣ мебошад.

Ҳамзамон пешниҳодҳое, ки аз ҷониби Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба масъалаҳои “Об”, “Терроризм ва Экстремизм”, ҳалли қазияи “Афғонистон” дар арсаи байналмилалӣ барои баланд бардоштани нуфузу эътибори Тоҷикистон кардаанд, ниҳоят бузург ва саривақтӣ буданд. Ё борҳо аз минбари баланди Созмони Милали Муттаҳид баромад карда, дар баробари проблемаҳои Тоҷикистон таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба қазияи Афғонистон, масъалаҳои мубориза бо терроризму экстремизм, қочоқи маводи муҳаддир, рушди нобаробари давлатҳои ҷаҳон, масъалаи таъминоти оби тоза ва ғайраҳо ҷалб кардааст. Ҷомеаи ҷаҳонӣ оқибат ба ҳалли қазияи Афғонистон, ки ҳамзамон ба пойгоҳи терроризму экстремизм табдил меёфт, рӯ овард.

Бо пешниҳоди Эмомалӣ Раҳмон Созмони Милали Муттаҳид соли 2003-юмро Соли байналмилалӣ оби тоза, солҳои 2005-2015-умро Даҳсолаи “Об – барои ҳаёт” ва солҳои 2018- 2028 –ро “Об барои рушди устувор” эълон кард. Ин иқдом нуфузи байналмилалӣ Тоҷикистонро боз ҳам боло бурд [8, 23.04.22.].

Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаҳои муҳимтарини ояндаи инсоният низ муносибати дурбинона ва чиддӣ дорад. Баъди ба дасти гурӯҳи ифротии Толибон афтодани Ҷумҳурии Исломи Афғонистон ва зерини таъкиботи сиёсӣ қарор гирифтани тоҷикони Афғонистон оиди ҳалли ин масъала ва расонидани кӯмакҳои башардӯстона ба онҳо борҳо пешниҳодҳои судманд намуданд. Баъди ин пешниҳодҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ оиди ин масъала то андозае таваҷҷуҳи зоҳир намуда аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ кӯмакҳои башардӯстона гирифтанд. Ин расидагириҳо исботи хиради воло ва намунаи олии ҳифзи манофеи миллӣ ва ғурури тоҷиконаи Пешвои миллатро исбот намуд.

Дар тӯли 30 соли истиқлол кишвари мо таҳти сарвари Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи бунёди ҷомеаи мустақили демократӣ қадамҳои устувор гузошт. Дар ин муддат Тоҷикистон соҳиби Парчам, Нишон ва Суруди миллии нав гардид. Пояҳо ва рукнуҳои асосии давлатдорӣ худ-Артиши миллӣ ва ҳифзи тамомияти арзии Тоҷикистонро ба вуҷуд овард ва устувор гардонд. Тоҷикистон ба узвияти созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ пазируфта шуда, бо аксари созмонҳои байналмилалӣ, минтақавӣ,

мамлакатҳои пешрафтаи дунё, ҳамсоҷишварҳо робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ барқарор намуд. Асосҳои сохтори конститусионӣ ва идоракунии давлат танзим гардида, пули миллӣ ба муомилот баромад, шиносномаи миллӣ эътироф гардид.

Ҳамин тавр, хизмати таърихӣ Эмомалӣ Раҳмон аз он иборат аст, ки маҳз ӯ ихтиёри давлатдориро ба даст оварда, пеши роҳи хатари нобудии онро гирифт, оташи чанги дохилро хомӯш намуд, сохтори фалаҷгардидаи ҳокимият, хусусан мақомоти ҳифзи ҳуқуқро барқарор сохт, артиши миллӣ ва нерӯҳои посбони сарҳадро таъсис дод, барои таҳкими ҳокимият ва давлат шароит муҳайё намуд, заминаи сулҳи миллиро матраҳ кард, аксари гурезаҳо ва муҳочирони иҷбориро ба Ватан баргардонид, заминаи устувори эъмори ҷомеаи навини Тоҷикистонро гузошт, ислоҳоти конституциониро дар мамлакат амалӣ гардонид, Конституцияи нави Тоҷикистонро эҷод кард, барои 27 июни соли 1997 ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ заминаҳои ҳуқуқиву сиёсиро фароҳам сохт, сулҳи тоҷиконро ба даст овард, ки барои ҷаҳониён таҷрибаи беназир аст, заминаҳои эҳёи миллиро фароҳам сохт, ба корҳои азими созандагӣ ифтитоҳ бахшид, аҳволи иҷтимоӣ ва иқтисодии мардумро ба кулلى беҳтар карда, хатари гурӯснагири аз байн бурд, эътибори сиёсии давлатро дар арсаи байналмилалӣ баланд бардошт.

Эмомалӣ Раҳмон бар ивази саҳми хеле арзишманди худ дар таъмини сулҳи Тоҷикистон ва таҳкими амнияти минтақа ва дигар хидматҳои шарофатмандонааш дар вусъати муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои байни мардумон бо унвону нишонҳои олии давлатҳо ва созмонҳои гуногуни ҷаҳон сарфароз гардидааст, ки ин дастовардҳо нуфузу эътибори байналмилалӣ Тоҷикистонро боло бурд ва Тоҷикистон имрӯз ҳамчун як кишвари сулҳхоҳ ва тарафдори амну осоиштагӣ шинохта мешавад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намояндагии давлатҳои алоҳида ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ фаъолият менамоянд ва аз фаъолияти ҳаррӯзаи мардум ва давлати мо оғаҳ ҳастанд.

Дар ин радиф моро мебояд дорои сатҳи баланди донишҳои сиёсӣ ва дипломатӣ бошем. Зеро ҳар як амалу рафтори мо аз нигоҳи онҳо гуногун баҳо дода мешавад. Моро зарур аст пеш аз ҳарвақта дида дар ҳар як тасмим манфиатҳои миллиро дар мадди аввал гузорем. Чунонки асри XXI асри илму техника ном гирифтааст ва метавонад ҳар як амали ночизе, ки бар зарари давлату миллат бошад дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ ба маротиб зиёд карда нишон дода шавад. Тавре, ки Пешвои миллат борҳо дар баромадҳои ҷаҳонӣ қайд намудаанд «Ҷавонони моро зарур аст, имрӯз аз тамоми илмҳои пешрафтаи дунё бохабар гашта, дорои зиракии сиёсӣ ва ҳисси баланди ватандӯстӣ бошанд ва ҳар амале, ки бар зидди манфиатҳои миллӣ ва давлатӣ анҷом дода мешаванд, ҷавоби шикастнопазир дода тавонанд».

Мо бояд фаромӯш накунем, ки дар дунё дӯстию душмани абадӣ вучуд надорад, ин манфиат аст, ки моро дӯст ва душман мегардонад.

Ҳар як иқдоме, ки имрӯз аз ҷониби дигар кишварҳо алалхусус, давлатҳои абарқудрат барои мо пешкаш мегардад, дар он ҷо ҳатман манфиатҳои худӣ онҳо аз мадди назар дур намондааст.

Доктори илмҳои сиёсатшиносӣ С. Ятимов дар китоби худ «Таҳлили стратегӣ ва ояндабинии сиёсӣ» мефармояд: «Экспедитсияҳои машхуре, ки зоҳиран барои мақсадҳои этнографӣ нишон дода мешуданд, аз ҳадафҳои геополитикӣ ҳолӣ набуданд. Онҳо аввал ҷойи худро меомӯзанд баъд пойи худро мегуздоранд. Ин гуна омӯзишҳо дар замони муоссир беш аз пеш ривоч ёфта истодаанд» [1, 35].

Дар замони муоссир масъалаи муносибати давлат ва шаҳрванд ҳамчун масъалаи бунёдӣ дар маркази тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳон қарор дорад. Махсусан, дар асри XXI, ки «Асри илму техника» ном гирифта, босуръат зинаҳои баланди рушдро соҳиб мегардад,

ин масъала боз ҳам мақоми барҷаста пайдо мекунад. Ҷомеаи иттилоотӣ хусусияти муҳимми фарқкунандаи худро доро буда, нисбат ба ду давраи қаблии тараққиёти инсонӣ имконият ва воситаҳои беҳтари наздикнамоии ҳокимият ва шаҳрвандонро доро мебошад. Агар дар ин ду давраи инкишоф давлат ба сифати нозир ва халқ ҳамчун қувваи истеҳсолкунанда баромад менамуд, дар ин аср вазифаҳо дигар шудаанд, имрӯз халқ дар идоракунии давлатӣ бевосита ва ба воситаи иштирок менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаққули “Ҳукумати электронӣ” ба даврони Истиқлол рост омада тадбиқи он яке аз иқдомҳои начини Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буда, он шакли нав ва самараноки ташкили фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ гардида истодааст. Зимни истифодаи васеи ТИК дараҷаи суръатнокӣ ва мутаносибии дастрасӣ ба хизматрасониҳои давлатӣ барои шаҳрвандон ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ таъмин карда шуда, мушкilotи вақтӣ, маконӣ (маҳаллӣ), моддиву физикии шаҳрвандон зимни аз байн рафтани «ташрифи шахсӣ» батадриҷ рафъ мегардад [6, 102-109].

Ҳукумати электронӣ як навъ кӯшиши усулии таъмини дастрасии аҳоли ба ҳама навъи хизматрасониҳои давлатӣ буда, баррасии тарҳи бавучудоии он ҳамчун консепсияи «идоракунии самаранок» вобаста ба ду навъи муносибат: аз рӯи моҳият ва шакли амалигардӣ мувофиқи мақсад мебошад. Аз рӯи моҳият давраи бавучудоии ҳукумати электрониро муайян карданӣ шавем, таърихи аниқ ва дақиқро зикр намудан хело душвор аст. Моҳиятан, ҳукумати электронӣ шакли ташаққули ва дигаршудаест, ки дар ибтидо инсонҳо барои бурдани маълумот аз як нуқта ба нуқтаи дигар ва таъмини ҳокимият дар маҳалҳо хизмат менамуданд. Давра ба давра бо ба даст омадани имкониятҳои нав ҷойи инсонҳоро техника иваз намуда, имрӯз барои фиристодани маълумот аз як нуқта ба нуқтаи дигар хизмат намуда истодааст. Дар ин ҷо бояд, ба ду нуқтаи муҳимми ташаққули фарҳанги сиёсии ҷомеаи иттилоотӣ аҳамият дод. Дар навбати аввал, технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба шахс имкониятҳои коммуникатсионии робитаро бо ҳукумат васеъ месозад: ҳукумати аксари давлатҳои системаи демократиро пеш гирифта, аз ҷумла Тоҷикистон консепсия ва ҳуҷҷатҳои зиёди меъёриро оид ба раванди гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ таҳия ва мавриди амал қарор додааст. Дар навбати дувум, ташаққули ҳукумати электронӣ зимни алоқаи мустақим робитаи рӯ ба рӯи инсониро кам намуда, бегонашавии шаҳрвандонро аз институти ҳокимият тақвият мебахшад. Ба истилоҳи Герта Хофстеде ин кӯшиш баҳри «фосилаи ҳокимият» буда, хизматчиҳои давлатиро на ба омма наздик, балки аз пешина ҳам дур ва дастнорас месозад [7, 11-17].

Андешаи мазкур ба он равона шудааст, ки муомилаи электронӣ гуфтугӯи иттилоотӣ, “ҳузур ё ташрифи иттилоотӣ”, ки дар умум муносибати виртуалиро ба вучуд меорад, бисёре аз арзишҳои воқеӣ ва самарани мусбӣ муносибатро аз байн мебарад ва дурии байни шаҳрвандон ва ҳукуматро боз ҳам зиёд месозад. Воқеан, ин андеша дар он ҳолат воқеият дошта метавонад, ки агар иқдоми гузариш ба ҳукумати электронӣ на бо мақсади самаранокии идоранамоии давлатӣ, балки бо мақсади дар назари омма шаффоф “чилва” додани он роҳандозӣ гардад.

Агар дар ҷомеаи саноатӣ ба ҷомеаи ҳамқадам будани давлатро дар дараҷаи комёбии он дар соҳаи сохтмони заводу фабрикаҳо мегардонд, дар ҷомеаи ҳозираи иттилоотӣ баҳодихӣ вобаста ба чигунагии истифода аз дастовардҳои ин ҷомеа сурат мегардад.

Имрӯз мо шоҳиди он мегардем, ки мақомоти иҷроияи шахру ноҳияҳои ҷумҳурӣ вобаста ба азнавсозӣ ва ё дигар намудани симои иншоотҳои таърихию фарҳанги иқдомеро руи қор овардан мехоҳанд, вале бо тарафдорӣ аксарияти аҳоли дар

шабакаҳои иҷтимоӣ ва ирсолӣ фикру ақидаҳои мардум тавассути ин шабакаҳо хоҳиши онҳоро ба инобат гирифта вобаста ба пешниҳодҳои онҳо амал менамоянд. Ин шаҳодати он аст, ки нақш ва ҷойгоҳи ҳукумати электронӣ дар кишвар алақай мақоми ҳудро ёфтааст.

Интернет-коммуникатсия фазои асосии рушди ҳукумати электронӣ ба шумор рафта, маҳз тавассути он ҳукумати электронӣ ду тарҳи муносибат - уфуқӣ ва амудино дар ҳаёти дохилии кишвар ба вуҷуд меорад. Моҳияти ин ду тарҳ то ҷое маълум аст, аммо масъалаи асосӣ дар ҷи гуна истифодабарии интернет мебошад. Истифодаи мақсадноки он натиҷаи зарари моддиву маънавии инсонҳо гардида, интернет василаи бозӣ, вақтхушӣ ва амалҳои ба ин монанд табдил ёфта, аз ҳадафи аслии худ, яъне тақвияти муносибати давлату шаҳрванд дур мемонад. Аз ҳама ташвишовар ин аст, ки (тибқи мушоҳидаҳо) шаҳрвандони кишвар ҳангоми набудани машғулият ва бекорӣ вориди интернет мешаванд, дар ҷомеаҳои пешрафта (Аврупо) инсонҳо чун кореро оғоз кардани мешаванд, ба интернет муроҷиат мекунанд. Яъне, дар фаҳми ҷомеаи аврупоӣ интернет ҳамчун дастгоҳи ёрирасон аз ҷумлаи муҳиммоти ҳаёти кадр пайдо карда, дар таҷрибаи аҳолии кишвар бошад, он чун асоси фароғат ва ба ҳалли масоили ҳаёт берабт ба мушоҳида расида, як навъ баёнгари натиҷаи рушди яктарафаи маънавиёти аҳоли дар давраи гузариш ба ҳисоб меравад, ки ҳолати мавҷуда гузариши воқеиро ба ҷомеаи иттилоотӣ душвор мегардонад.

Аз ин рӯ, дар шароити имрӯзаи кишвар дастгирии ҷараёни татбиқи ҳукумати электронӣ аҳолиро ба дарки он хоҳад овард, ки бо гузариш ба системаи нави хизматрасониҳои давлатӣ ҷи қадар мушкилиҳои моддӣ ва физикии онҳо кам мегардад. Афзалияти имкониятҳои ҳукумати электронӣ раванди устувори татбиқи ҳукумати электронӣ на танҳо кори дастгоҳи давлатиро боло мебарад, балки дар ташаккули модели нави демократия – «демократияи рақамӣ» (иштироки бевоситаи шаҳрвандон дар раванди қабули қарор, овоздиҳии электронӣ дар интихобот) замина гузошта, дараҷаи иштироки сиёсии шаҳрвандонро баланд мебардорад, ки дар тақвияти низоми сиёсӣ нақши назаррас мегузорад. Масалан, овоздиҳии электронӣ ва дастрасии ҷамъиятӣ ба иттилоот имкон фароҳам меорад, то шаҳрвандон бевосита ба муҳокима ва ҳалли мушкилиҳо ҷалб шаванд ва ҳатто, ҳамчун назораткунанда фаъолият ё бефаъолияти ҳукуматро назорат намоянд, вале дар ин самт мушкилиҳо низ мавҷуданд.

Фақат дар ин маврид ҳукуматро лозим аст, ки сабаб ва моҳияти ин пешниҳодҳоро дарк ва бо усули таҳаммулпазирона ҷорачӯӣ намояд.

Месазад имрӯз давлат ва ҳукумати кишвар интернетро ҳамчун дастгоҳи идеологии манфиатовар барои сокинони кишвар истифода барад. Ба воситаи телевизион ва радио маводҳои таблиғотие паҳш гардонида шаванд, ки фарҳанги истифодабарандагони интернетро баланд бардошта ба роҳу равони онҳо таъсирбахш бошанд. Ин гуна маводҳо дар шабакаҳои телевизиони ва сайтҳои иҷтимоӣ қариб, ки дида намешаванд. Ҷиҳати дар замири шаҳрвандон бедор кардани меҳри ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ эҳтироми ҳукуку озодиҳои инсон, риояи қонунҳо ва дигар манфиатҳои давлат ва ҷомеа ҳадафҳои ҳудро равона созанд, то дар оянда самарай хуб диҳад.

Дар амалӣ кардани ин мақсад ба таври васеъ бояд Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти алоқаи назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҷавонон ва варзиши назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ХХДТ, Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти иҷроӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва

дигар вазорату идораҳои дахлдор сахмгузор бошанд. Холӣ мондани фазои иттилоотӣ боиси ҷойгузин шудани маводҳои хатарафзо дар шабакаҳои иҷтимоӣ мегардад, ки аз онҳо бе мамониат тамоми шахрвандон дидан менамоянд ва дар майнаи онҳо ба ҷойи ҳисси ифтихори миллӣ, ифтихори ватандорӣ, ҳисси баланди масъулиятшиносӣ маълумоти нодаркору хатарфизо ҷойгир шуда, дар оянда онҳо аз ҷониби гурӯҳҳои ифротӣ мавриди истифода қарор мегиранд.

Имрӯз мардум рӯй ба шабакаҳои иҷтимоӣ овардаанд ва ин як падидаи воқеию табиӣ аст. Инсоният ҳамеша ба сӯйи навгонӣ майл дошт ва мекунад. Агар мақомотҳои дар боло зикршуда талаботи мардумро, омӯхта дар шабакаҳои иҷтимоӣ сари вақт ва бо сифати баланд хабару гузоришхоро миллӣ кунонида барои мардум пешкаш намоянд, ҳам фарҳанги миллӣ рушд мекунад ва ҳам ҳисси ватандӯстии мардум баланд мегардад. Дар наворҳои ҳаҷвию дигар фиттаҳое, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ гузошта мешаванд ва онҳо сертамошобин ҳастанд, мо аз манфиатҳои миллӣ махсусан, аз одобу ахлоқи ҳамидаи инсонӣ набояд фаромӯш созем. Дар иҷрои ин гуфтаҳо мақомотҳои болозикр бояд сахмгузор бошанд ва мутахассисони онҳо ҳатман бояд табодули таҷриба намуда аз пешравиҳои илмию техникӣ сари вақт воқиф бошанд.

Мо агар дар иҷрои ин амал муваффақ шавем, боварӣ дорам ин дастовардҳоеро, ки бо заҳматҳои Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба даст омадаанд, ҳифз намуда, барои наслҳои оянда, тибқи дастурҳои Президенти маҳбубамон як давлати ободу пешрафтаро пешкаш менамоем.

Имрӯз ҳар фарди тоҷик самараи заҳматҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба хубӣ эҳсос менамоянд. Мо медонем, ки дар заминаи хушкӯ холи ташкили ҳокимият, қабули Конститутсияи миллӣ, таъсиси артиши миллӣ, ба муомилот баровардани пули миллӣ, барқарор намудани шоҳаҳои мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, ба ватан баргардонидани гурезагон, аз байн бурдани гуруснагӣ, барқарор намудани сулҳ, бо ҳам пайвастанӣ минтақаҳои солҳо аз ҳам ҷудо, бунёди шоҳроҳҳо, сохтмони неругоҳҳои барқӣ, барқарор намудани робита бо кишварҳои хоричӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум, кори сахлу сода набуда бо заҳмату талошҳои шабонарӯзии Пешвои миллат ба даст омадаанд [4, 56.].

Моро зарур аст имрӯз аз дирӯза дида хушёрӯ зирак бошем, насли ҷавонро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ватанпарастӣ, худшиносию ҳудогоҳии миллӣ, ҳифзи арзишҳои миллию фарҳангӣ тарбия намоем, то ба ин васила, дар таъмини амнияти давлат, аз ҷумла таъмини амнияти иттилоотии кишвар сахми худро гузорем.

Адабиёт

1. Ятимов С. Таҳлили стратегӣ ва ояндабинии сиёсӣ. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2015.- 144 с. – с. 35.
2. С. Ятимов Пайёми Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди маърифат. – Хучанд: Ношир, 2020.- 168 с.
3. Маҳбуби Ватан, Саймумин Ятимов. Хирадсолори ва оини ватандорӣ, - Хучанд: Ношир, 2019. -240 с
4. Шафқат Одинаев . Корҳои тестӣ аз фанни «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ». Дастури методӣ. – Душанбе, 2020. – 86 с.- с. 56
5. Тафсири илмию омавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон .-Душанбе; “Шарқи озод”, 2009, 520 с.

6. Киченко Л.П. Электронное правительство и особенности формирования спроса на его сервисы / Л.П. Киченко, Д.А. Дюльберова // Вестник пермского университета. -№4(11). -2011. –С. 102-109.

7. Соловьев А.В. Социокультурная среда информационного общества: трансформация культурных форм / А.В. Соловьев. Вопросы культурологии.- 2008. - № 4. –С. 11-17.

8. Манбаъ: www.president.tj (Санаи мурочиат: 23.04. 22).

ЭМОМАЛИ РАХМОН - НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ И ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

ОДИНАЕВ ШАФКАТ МУРОДОВИЧ,

соискатель Таджикского государственного
педагогического университета имени С. Аини.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121.

Тел.: (+992) 909-66-69-30.

Таджикскому обществу хорошо известно, что Лидер нации Эмомали Рахмон за годы государственной независимости оказал достойные услуги в области защиты национальных ценностей и всеобщей безопасности. Президент Таджикистана за неоценимый вклад в дело сохранения мира в Таджикистане и укрепления региональной безопасности и другие почетные заслуги в развитии дружественных отношений и сотрудничества между народами награжден высокими званиями и медалями различных стран и международных организаций и настоящим достижением повышают международный авторитет Таджикистана, признавая его миролюбивой страной, сторонником безопасности и мира. В данной статье автор обсуждает именно этот вопрос и, используя различные источники, уточняет, что вклад Эмомали Рахмона в укрепление национальных интересов и информационной безопасности Таджикистана огромен.

Ключевые слова: Лидер Нации Эмомали Рахмон, информационная безопасность, национальная безопасность, национальные интересы.

Ключевые слова: Лидер нации Эмомали Рахмон, информационная безопасность, национальная безопасность, национальные интересы.

EMOMALI RAHMON - NATIONAL INTERESTS AND INFORMATION SECURITY

ODINAEV SHAFKAT MURODOVICH,

Applicant of the

Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121 Rudaki Ave.

Phone: (+992) 909-66-69-30.

The Tajik society is well aware that the Leader of the Nation Emomali Rahmon during the years of state independence has rendered meritorious services in the field of protection of national values and widespread security. The President of Tajikistan in return for his invaluable contribution to the maintenance of peace in Tajikistan and strengthening regional security and other honorable services in the development of friendly relations and cooperation between peoples has been awarded high titles and medals of various countries and international organizations and these achievements increase the international prestige of Tajikistan by recognizing it as a peace-loving country, a supporter of security and peace. In this article, the author discusses namely this issue and, using various sources, clarifies that the contribution of Emomali Rahmon in strengthening the national interests and information security of Tajikistan is enormous.

Key words: Leader of the Nation, Emomali Rahmon, information security, national security, national interests.

УДК: 323.1

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МАЛОҲАТИ РАҶАБАЛӢ,

ассистенти кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 935-08-08-84. E-mail: rajabali_mr@mail.ru

Мақола дар асоси таҳлилҳои илмӣ ва дурнамои адабиётҳои иқтисодӣ, моҳият ва нақши сиёсати иҷтимоӣ, инчунин, пайдоиш ва марҳилаҳои инкишофи намудҳои сиёсии ("танзимкунанда", "интервенционалист" ва "универсалӣ"), муайян кардани он ва тавсифи сиёсати иҷтимоӣ омода карда шудааст. Муаллиф зарурати тағйироти системавиرو дар институтҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва муносибатҳо дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ собит мекунад. Диққати бештар ба таҳлили моделҳои сиёсати иҷтимоӣ, ки айни замон дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон истифода мешаванд, равона гардидааст. Тавре ки дар мақола нишон дода шудааст, раванди гузариш аз модели патриархаливу сотсиалистӣ ё баробарҳуқуқӣ ба модели ҳадафноки сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арафаи анҷомёбист. Муаллиф инчунин вобастагии татбиқи сиёсати иҷтимоиро ба таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ асоснок кардааст.

Калидвожаҳо: дурнамои адабиётҳои иқтисодӣ, Сиёсати иҷтимоӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, моделҳои давлати иҷтимоӣ, масъалаҳои иҷтимоии иқтисодӣ.

Дар давраи истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноки давлат ва ҷомеа эътироф гардид. Гузоштани масъалаҳои иҷтимоиро дар мадди аввали сиёсати давлати навбунёд таъмини амният ва неқӯаҳволии ҷомеа талаб мекарданд. Ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои иҷтимоӣ аз таҳия ва татбиқи сиёсати иҷтимоӣ вобаста аст.

Аз ин лиҳоз, омӯзиши масъалаҳои назариявии ташаккул ва рушди сиёсати иҷтимоӣ бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ аҳамияти муҳими илмӣ-амалӣ дошта, аз рӯзмарра будани тадқиқотҳо дар ин самт шаҳодат медиҳад.

Сиёсати иҷтимоӣ яке аз ҷузъҳои муҳими фаъолияти институтҳои сиёсӣ буда, дорои механизми ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва рушди устувор ва пешрафтаи ҷомеа мебошад. Мазмун ва сохтори сиёсати иҷтимоӣ аз арзишҳои эътирофгардидаи ҷомеа ва парадигмаҳои идеологӣ, усул ва роҳҳои идоракунии муносибатҳои иҷтимоӣ вобастагӣ дорад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ моделҳо ва равишҳои гуногуни сиёсати иҷтимоӣ таҳия ва татбиқ мешаванд.

Сиёсати иҷтимоӣ як падидаи мураккаб ва гуногунҷабҳаи ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсӣ буда, фаъолияти субъектҳои сиёсат, пеш аз ҳама давлат, ки ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ нигаронида шудааст, мебошад. Дар муқобили адолати иҷтимоӣ ва баробарии иҷтимоӣ, ки идеалҳои бунёдии ҷомеаи одилона, обод ва устуворро инъикос мекунанд, мушкилоти иҷтимоӣ ин шароити воқеии зиндагии иҷтимоӣ мебошад.

Мушкилоти иҷтимоӣ на танҳо мавҷуд набудани адолати иҷтимоӣ ва баробарии иҷтимоӣ дар ҷомеа, балки нооромии муносибатҳои иҷтимоӣ ва фазои зиндагии ҳаррӯзаи инсонро низ дар назар доранд. Танзими равандҳои иҷтимоӣ дар ҳолате имконпазир мегардад, ки агар мушкилоти иҷтимоӣ ва роҳҳои ҳалли он дар сиёсати иҷтимоии давлат инъикос ёбанд. Бартараф намудани маҷмӯи мушкилоти иҷтимоӣ тавассути сиёсати иҷтимоӣ имконият фароҳам меорад, ки рушди ҳамаҷонибаи инсон таъмин карда шавад. Сиёсати иҷтимоӣ дар фаъолияти субъектҳои сиёсӣ (давлат ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ), ки ба татбиқи идеалҳои дорои аҳамияти иҷтимоӣ тавассути танзими равандҳо дар

соҳаҳои ғайрисиёсии ҳаёти ҷамъиятӣ бо мақсади ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ, таъмини амнияти иҷтимоӣ ва рушди нерӯи инсонӣ нигаронида шудаанд, ифода меёбад.

Дар адабиёти муосири илмӣ мо таърифҳои мухталифи мафҳуми «сиёсати иҷтимоӣ»-ро, ки аз ҷониби намояндагони илмҳои сиёсатшиносӣ, назарияи иқтисодӣ ва ҷамъиятшиносӣ пешниҳод шуданд, вомехурем.

Аз нуктаи назари таърихӣ, профессор Холстова Е.И. чунин таърифи сиёсати иҷтимоиро медиҳад, ки «сиёсати иҷтимоӣ маҷмӯи ғояҳои идеологии ҷомеа ва давлат дар бораи ҳадафҳои рушди иҷтимоӣ ва фаъолият барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои иҷтимоие мебошад, ки ба ин ҳадафҳо ҷавобгӯ ҳастанд» [14].

Зайнышева И.Г. мавқеи худро дар ин масъала чунин муайян кардааст: «Сиёсати иҷтимоӣ як ҷузъи таркибии сиёсати дохилии давлат мебошад, ки дар барномаҳо ва амалияи иҷтимоии он таҷассум ёфтааст ва муносибатҳоро дар ҷомеа ба манфиат ва тавассути манфиатҳои гурӯҳҳои асосии иҷтимоии аҳоли ба танзим мебарорад» [6].

Капитсин В.М. сиёсати иҷтимоиро аз нуктаи назари тафсири сиёсӣ ва ҳуқуқӣ баррасӣ намуда, менависад, ки «Сиёсати иҷтимоӣ ба маънои васеъ таъсири идоракунии давлатӣ, ки ба низоми қоидаҳо (меъёрҳо), сохторҳои танзимкунанда, ки қарор қабул мекунад ва ҷорабиниҳоро ташкил мекунад, асос ёфта, барои ҷалби фаъолонаи субъектҳои гуногун ба равандҳои сиёсат мусоидат мекунад. Ҳадафи чунин таъсир - мусоидат ба ташаккули манфиатҳои умумии табақаҳои васеи аҳоли ва ба ин васила, муттаҳид сохтани ҷомеа барои дастгирии фаъолияти давлат мебошад» [7].

Аз таърифи сиёсати иҷтимоӣ Григорьева И.А. бармеояд, ки сиёсати иҷтимоӣ дар робита бо иқтисодиёт аввалиндараҷа аст: «Сиёсати иҷтимоӣ ин фаъолияти давлат барои ҳамоҳанг сохтани манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ҷамъиятҳои иҷтимоию ҳудудӣ дар соҳаи истеҳсолот, тақсимот ва истеъмол мебошад, ки имкон медиҳад манфиатҳои ин гурӯҳҳо бо манфиатҳои шахс ва ҳадафҳои дарозмуддати ҷомеа ҳамоҳанг карда шаванд» [5].

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти муосири илмӣ давраи истиқлоли давлатӣ ба моҳият ва хусусиятҳои сиёсати иҷтимоии давлат аз тарафи олимони ватанӣ Амонова Д.С., академик Рахимов Р.К., академик Қаюмов Н.Қ, Қурбонов Қ., Кошонова М.Р., Ҳожиматова Х.Р., Юнусова М.М. ва дигарон низ тавачҷӯҳи хоса дода шудааст. [4,8,10,11,12,13,15].

Аз таҳлили ақидаҳои мухталифи тадқиқотчиён оид ба моҳияти сиёсати иҷтимоии давлат ҳамчун мафҳуми иқтисодию иҷтимоӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ҳар яке онҳо ҷанбаҳои гуногуни сиёсати иҷтимоии давлатро ифода менамояд. Вале барои амалия зарур аст, ки таърифи ин мафҳум моҳият ва хусусиятҳои асосии онро дар худ таҷассум намуда, имконияти истифодан он дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ имконпазир бошад. Ба ақидаи мо, таърифе, ки Қурбонов Қ. ба ин мафҳум додааст, қобили қабул мебошад: «Сиёсати иҷтимоии давлат ба маънои амалияш маҷмӯи ҷорабиниҳои мушаххас, ки ба таъминоти муътадили ҳаёти аҳоли равона гардидаанд, мебошад. Дар маънои васеаш бошад, сиёсати иҷтимоӣ на танҳо маҷмӯи ҷорабиниҳо ё тадбирҳост, балки як низоми мураттаби муносибатҳои тарафайн ва мутақобила байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва табақаҳои иҷтимоии ҷамъият мебошад, ки дар маркази онҳо ва мақсади ниҳоии онҳо – инсон ва некуахлоқии ӯ, ҳифзи иҷтимоӣ ва рушди иҷтимоии аҳоли меистад. Аз сӯйи дигар, сиёсати иҷтимоӣ маҷмӯи идоракунии таъсиррасонии бисёрдараҷа ба зисту зиндагии гурӯҳҳои гуногуни аҳоли бо мақсади муттаҳидкунии ҷомеа ва таъмини суботи ҳукумати сиёсӣ бо роҳ ё ба василаи танзими ҳуқуқӣ мебошад. Вобаста ба мавзӯи мавриди назари мо объекти сиёсати иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, инсон, идоракунии ҷамъият ва таъмини суботи ҳукумати сиёсӣ ба шумор меравад» [13].

Сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун падидаи ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар марҳилаи саноатии рушд ба вучуд омада, тавассути шиддатёбии мушкилоти иҷтимоӣ тавлид мешавад, ки ҳалли он ё кам кардани он бо иштироки давлат шарт зарурии мавҷудият ва рушди ҷомеа мегардад. Ташаккул ва рушди сиёсати иҷтимоии давлат дар аввали асри XIX оғоз ёфта, дар инкишофи худ се марҳиларо тай кардааст, ки дар ҳар кадоми онҳо як намуди муайяни сиёсати иҷтимоии давлатӣ баромад мекунад:

- навъи «танзимқунанда» - ба даст овардани функцияҳои иҷтимоии давлат дар танзими равандҳои иҷтимоӣ (солҳои 50-уми асри XIX - 30-и асри XX). Дар ин марҳила концепсияи ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандон ба расмият дароварда шуда, дар сатҳи давлатӣ мустақамқунии қонунии онҳо ба амал омада, низоми суғуртаи иҷтимоӣ, амнияти иҷтимоӣ ва тақсмоти ҳамбастагии захираҳо таъсис дода мешавад;

- навъи «мудохилавӣ» - тавсеаи функцияҳои иҷтимоӣ ва идоракунии фаъоли давлатӣ равандҳои иҷтимоӣ (солҳои 40 - 80-уми асри XX). Марҳилаи дуввум бо тавсеаи функцияи иҷтимоии давлат ва ташаккули «мудохилавӣ»-и сиёсати иҷтимоӣ тавсиф мешавад. Давлат ба пешниҳоди ҳадамоти иҷтимоӣ, ташкили системаҳои тандурустӣ, маориф ва нафақа мегузарад. Равандҳои иҷтимоиро фаъолна идора мекунад, афзоиши синфи миёнаро ҳавасманд мекунад, табиати ниёзҳои иҷтимоиро тағйир медиҳад;

- навъи «ҳаматарафагӣ» - муносибқунии функцияҳои иҷтимоӣ, баланд бардоштани масъулияти иҷтимоии шахс, ғайримутамарказонии соҳаи иҷтимоӣ (аз солҳои 90-уми асри XX то имрӯз) [3]. Марҳилаи сеюм бо ҷаҳонишавии раванди ташаккули системаи сиёсати иҷтимоӣ ва ҷустуҷӯи асосҳои умумичаҳонии он тавсиф мешавад. Намуди «ҳаматарафагӣ»-и сиёсати иҷтимоӣ ташаккул меёбад, ки дар он давлат ҳаҷми функцияҳои иҷтимоии худро коҳиш дода, ба идоракунии мақсадноки соҳаи иҷтимоӣ мегузарад. Нақши ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ меафзояд. Давлатҳо хароҷоти иҷтимоиро коҳиш медиҳанд, аз низоми кумакпулӣ даст мекашанд ва ба низоми ҷуброни пулӣ мегузаранд (монетизатсияи имтиёзҳо, системаи GASP - кӯмаки мақсаднок). Табиати ҳамкориҳои иҷтимоӣ аз амудии «давлат - ҷомеа – шахс» ба «уфукӣ - гурӯҳ – шахс» тағйир меёбад.

Имрӯз аксарияти давлатҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон худро ҳамчун давлати иҷтимоӣ эълон карда, онро дар Конститутсия дарҷ намуданд. Дар моддаи 1 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад» [1].

Аз ин лиҳоз, сабабҳои пайдоиш, моҳият ва моделҳои давлати иҷтимоиро дида мебароем.

Истилоҳи «давлати иҷтимоӣ» аз ҷониби Л. фон Штейн дар муомилоти илмӣ аз соли 1850 қорӣ карда шуд, то фаҳмиши нав барои он замони тағирот дар вазифаҳои анъанавии давлат муайян карда шавад [9].

Ташаккули давлати иҷтимоӣ ба ташаккул ва рушди намудҳои таърихии сиёсати иҷтимоии давлат вобаста аст. Пайдоиши давлати иҷтимоӣ натиҷаи тағйир ёфтани нақши иҷтимоии давлат дар марҳилаи саноатии рушди ҷомеа буд. Давлат бо гирифтани ӯҳдадорихи иҷтимоӣ ва тасдиқи арзишҳои адолати иҷтимоӣ ва баробарӣ, сиёсати иҷтимоиро таҳия ва татбиқ мекунад. Вай аз институте, ки тартиботи мавҷудаи иҷтимоиро ба танзим меоварад ба институти, ки вазифаи муҳимтарини он татбиқи сиёсатҳое, ки ба рушди нерӯи инсонӣ нигаронида шудаанд, табдил меёбад.

Дар ҷаҳони муосир якҷанд моделҳои давлати иҷтимоӣ таҳия карда шуданд, аз ҷумла моделҳои либералӣ, консервативӣ ва сотсиал-демократӣ давлати иҷтимоӣ, инчунин модели патерналистӣ - сотсиалистӣ. Модели патерналистӣ-сотсиалистӣ ва ё

баробаркунии тамоми аъзоёни чомае барои Иттиҳоди Шӯравӣ ва кишварҳои Аврупои Шарқӣ дар марҳилаи муайяни мавҷудияти таърихии онҳо хос буданд.

Моделли либералии давлати иҷтимоӣ, ки Иёлоти Муттаҳида ва Бритониёи Кабирро ба он нисбат додан мумкин аст, ба сиёсати иҷтимоӣ асос ёфтааст, ки иштироки давлатро дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ ба намудҳои гуногуни ҷуброн коҳиш медиҳад. Сиёсати иҷтимоӣ характери пешгирикунанда надорад, балки ба вазъи кунунии иншоот вокуниш нишон медиҳад. Аксари ӯҳдадорҳои иҷтимоӣ ба сохторҳои бозор, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва оила гузаронида мешаванд.

Моделли консервативӣ (ё консервативӣ-корпоративӣ)-и давлати иҷтимоӣ, ки ба баъзе кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ва Ҷопон хос аст, ба принсипи прагматизм асос ёфтааст. Дар сиёсати иҷтимоӣ худ, чунин давлат ба мушкилоти ғавран ба миён омадани иҷтимоӣ вокуниш нишон медиҳад ва онҳоро ҳал мекунад, бидуни тарҷумаи чунин қарорҳо ба самти сиёсати муназзами худ. Барои ҷуброни омилҳои бесуботи иҷтимоӣ, ҳамкориҳои гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ дар асоси корпоратсия, ки ӯҳдадорҳои иҷтимоӣ байни давлат ва корфармоёнро тақсим мекунад, ҳавасманд карда мешавад.

Моделли сотсиал-демократии давлати иҷтимоӣ, ки барои Олмон, Шветсия, Норвегия хос аст, сиёсати иҷтимоӣ худро дар асоси принсипи пешбини мушкилоти иҷтимоӣ ва таъмини ҳифзи иҷтимоӣ, амнияти иҷтимоӣ ва хидматҳои иҷтимоӣ дар асоси баробар, аксар вақт озод, мунтазам месозад. Маҳз давлатҳои сотсиал-демократӣ бо таъсиси стандартҳои иҷтимоӣ, хароҷоти калони иҷтимоӣ давлатӣ ва барномаҳои доимии иҷтимоӣ давлатӣ тавсиф мешаванд.

Моделли патерналистӣ-сотсиалистӣ ва ё баробаркунии тамоми аъзоёни чомае бо дараҷаи баланди тамаркузи функсияҳои иҷтимоӣ дар дасти давлат ва иҷтимоӣ шудани моликият ба воситаҳои истеҳсолот тавсиф карда мешавад. Давлат соҳаи иҷтимоиро пурра маблағгузорӣ мекунад, ташаккули «тарзи ҳаёти сотсиалистиро» назорат мекунад ва эҳтиёҷоти иҷтимоиро ба нақша мегирад. Бояд қайд кард, ки ин модел бо назардошти таҷрибаи таърихӣ барои кишварҳои пасошӯравӣ асосист.

Унсурҳои сохторӣ ва вазифаҳои сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун як намуди ғайолияти давлат вобаста аз он, ки кадом усули назариявӣ ва методологӣ - сотсиологӣ, иқтисодӣ, сиёсатшиносӣ истифода шудааст, муайян карда мешаванд. Бинобар ин, дар баъзе ҳолатҳо, сохтори сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун маҷмӯи сиёсати танзим барои соҳаҳои гуногуни баҳши иҷтимоӣ чомае, дар ҳолатҳои дигар - ҳамчун технологияи идоракунии равандҳо ва муносибатҳои иҷтимоӣ чомае маънидод карда мешавад.

Асоси умумии ҳамаи равишҳоро доираи таъсиррасонӣ яъне фазои зиндагии ҳамаҷуз мардум ташкил медиҳанд. Субъектҳои сиёсати иҷтимоӣ мақомоти ҳокимияти марказӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилоту муассасаҳо мебошанд, ки барои дар амал татбиқ намудани мақсадҳои он таъсис ва ташкил дода мешаванд.

Равиши ҳамгирӣ (интегралӣ) ба мо имкон медиҳад, ки мавқеъҳоро оид ба унсурҳои сохторӣ ва вазифаҳои сиёсати иҷтимоӣ муттаҳид кунем ва онро ҳамчун як низомии мураккаби бисёрҷанба баррасӣ кунем.

Сиёсати иҷтимоӣ се сатҳи асосиро дар бар мегирад: стратегӣ - интиҳоб ва таҳияи самтҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои сиёсати иҷтимоӣ, технологӣ - интиҳоби усулҳо ва механизмҳои татбиқи сиёсати иҷтимоӣ, сатҳи функционалӣ, ки дар доираи он давлат чунин вазифаҳои сиёсати иҷтимоиро ба монанди пешгирии муноқишаҳои харобиовари иҷтимоӣ амалӣ менамояд ва таъмини амнияти иҷтимоӣ (вазифаи сиёсӣ), танзими муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, рафъи оқибатҳои манфии рушди иқтисодӣ, рушди

сармояи инсонӣ (вазифаи иқтисодӣ) ва сохторсозии соҳаи иҷтимоии ҷомеа, ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ (вазифаи иҷтимоӣ)-ро иҷро менамояд. Механизмҳои татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ин барномаҳо ва чорабиниҳои иҷтимоӣ, захираҳо ва технологияҳои идоракунии мебошанд.

Дар солҳои Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои ташаккули асосҳои институтсионалии сиёсати иҷтимоӣ, таҳия ва татбиқи механизмҳои нави татбиқи он (маблағгузори сарикасӣ, нафақаи суғуртавӣ, барномаҳои паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯахлоқии мардум) дар шароити иқтисоди бозорӣ, таҳияи модели мақсадноки сиёсати иҷтимоӣ дар шароити гузариш аз модели патерналистӣ-сотсиалистӣ ба модели дар асоси расонидани кӯмаки суроғаи иҷтимоӣ ва соҳаи рушдфӯтаи хизматҳои иҷтимоӣ (модели мақсаднок) мувофиқи ташаккули ҷомеаи кушод ва навъи «ҳаматарафагии» сиёсати иҷтимоии давлат ҳалли худро ёфтанд.

Баҳри таъмини ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон дар самти ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар давраи истиқлоли давлатӣ зиёда аз 10 қонунҳо ва даҳҳо санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар таҳия ва тасвиб расидаанд. Аз ҷумла: Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ветеранҳо», «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандоне, ки бар асари фалокати нерӯгоҳи барқи атомии Чернобил зарар диданд», «Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ», «Дар бораи таъмини нафақаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи суғуртаи иҷтимоии давлатӣ», «Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатӣ», «Дар бораи фармоиши иҷтимоии давлатӣ», «Дар бораи стандартҳои иҷтимоӣ» ва «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон».

Дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст, дар асоси концептуализатсияи сиёсати иҷтимоӣ ва истифодаи усули муқоисавӣ самтҳои асосии ташаккул ва рушди сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи кунунӣ муайян карда шуданд. Самти асосӣ вазифаи анҷом додани гузариш ба модели дар асоси расонидани кӯмаки суроғаи иҷтимоӣ ва соҳаи рушдфӯтаи хизматҳои иҷтимоӣ (модели мақсаднок) мувофиқи ташаккули ҷомеаи кушод ва навъи «ҳаматарафагии» сиёсати иҷтимоии давлат мебошад.

Дар заминаи модели мақсадноки сиёсати иҷтимоӣ мавқеъ ва нақши шахс ва давлат дар танзими равандҳои иҷтимоӣ тағйир меёбад. Ғайримутамарказонии соҳаи иҷтимоӣ, рушди соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ, гузариш аз системаи имтиёзҳо ба кӯмаки суроғаи иҷтимоӣ, ки ба воқеиятҳои асри XXI ва самти стратегияи рушди давлат ва ҷомеаи Тоҷикистон - рушди нерӯи инсонӣ мувофиқат мекунад.

Ҳадафи стратегияи сиёсати муносири иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини сифати зиндагии сазовори мавҷудияти инсон, таъмини шуғли оптималӣ, кафолатҳои зарурӣ барои рушди ҳар як шахс ва озодии ӯ, аз ҷумла дар соҳаи кор ва зиндагӣ пешбинӣ шудааст. Мушкилоти асосии татбиқи он дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бӯҳронҳои умумиҷаҳонӣ ба даст овардани тавозуни муносиб байни рушди иқтисодӣ ва талаботи иҷтимоӣ ба давлат мебошад. Аз ин лиҳоз, дар СМР-2030 омадааст: «Ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ»[2] мебошад.

Бояд дар назар дошт, ки сиёсати оқилонаи иҷтимоӣ ҷомеаро дар шароити бӯҳрони доимии системавии ҷаҳонӣ ба эътидол меорад ва амнияти иҷтимоӣ ва соҳибхитӣро давлати Тоҷикистонро таъмин мекунад.

Адабиёт

1. Конституция (Сарконуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2017. 2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- Душанбе, 2016.-С.6.
1. Абдулкеримов К.К. Государственная социальная политика в современной России. Автореферат дисс. на соиск. учен. степени к.п.н.-Москва – 2012.-С.8.
2. Амонова Д.С. Рынок, государство и социальная справедливость//Экономики Таджикистана: Стратегия развития. Душанбе, 2005, №3.-С.43-58.
3. Григорьева И.А. Социальная политика и социальное реформирование в России в 90-х годах. СПб, 1998.-С.20-21.
4. Зайнышева И.Г. Взаимосвязь социальной политика и социальной работы.- М.,1994.- С.6.
5. Капицын В.М. Социальная политика и право: Сущность и взаимозависимости//Общерос.журнал социальной работы. 1998, №8 – С.31.
6. Каюмов Н.К. Социальная политика социального государства//Экономики Таджикистана: Стратегия развития. Душанбе, 2007, №4.-С.34-47.
7. Кочеткова Л. Н. Теория социального государства Лоренца фон Штайна // Философия и общество. 2008. – Вып. 3 (51). – С. 69-79.
8. Кошонова М.Р. Приоритеты социальной политики в условиях переходной экономики Республики Таджикистан//Экономики Таджикистана: Стратегия развития. Душанбе, 2007, №2.-С.99-112.
9. Рахимов Р.К. и др. Социальная политика Республики Таджикистан в условиях переходной экономики// Экономика Таджикистана: Стратегия развития. Душанбе, 2000, №2.
10. Хожиматова Развитие концепции социального рыночного хозяйства //: Экономика Таджикистана: Стратегия развития. Душанбе, 2008, №2.-С.49-61:.
11. Курбонов К. Сиёсати иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли//Тимрузоҷикистон ва ҷаҳони .2015.--№ 6 (49).- С.66-73.
12. Холостова Е.И. Социальная политика и социальная работа: учебное пособие. 2-е изд.-М.,2008. С.16.
13. Юнусова М.М. Заминаҳои назариявӣ ва методологии сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//Паёми ДДТТ-2014-№3(8)-С.68-72.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

МАЛОХАТИ РАДЖАБАЛИ,

ассистент кафедры государственного управления и национальной экономики хозяйства,

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира 33.

Тел.: (+992)-935-08-08-84. E-mail: rajabali_mr@mail.ru

В статье на основе анализа имеющихся в экономической литературе научных взглядов, раскрыта сущность и роль социальной политики, исследован её генезис с выделением этапов её развития и дана характеристика типам («регулятивный», «интервенционистский» и «универсалистский») социальной политики. Автор обоснована необходимость системной трансформации социальных, экономических, политических институтов и отношений в условиях перехода к рыночной экономике. Большое внимание в статье уделено анализу моделей социальной политики, которые в настоящее время используются в отдельных странах мира. В Республике Таджикистан, как показано в статье, процесс перехода от патерналистско-социалистической или уравнилельной модели к адресной модели социальной политики

находится на стадии завершения. Автором также обосновывается зависимость реализации социальной политики от обеспечения устойчивого развития национальной экономики.

Ключевые слова: Перспективы экономической литературы, социально-экономическая политика, социальная защита населения, модели социального государства, социально-экономические вопросы.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

MALOHATI RAJABALI,

Assistent Administration and National Economics,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir st.
Phone.: (+992) 935-08-08-84. E-mail: rajabali_mr@mail.ru

Based on the analysis of scientific views available in the economic literature, the essence and role of social policy is revealed, its genesis is investigated with the identification of stages of its development and the characteristics of the types ("regulatory", "interventionist" and "universalist") of social policy are given. The author substantiates the need for a systemic transformation of social, economic, political institutions and relations in the transition to a market economy. Much attention is paid to the analysis of social policy models that are currently used in individual countries of the world. In the Republic of Tajikistan, as shown in the article, the process of transition from a paternalistic-socialist or egalitarian model to a targeted model of social policy is nearing completion. The author also substantiates the dependence of the implementation of social policy on ensuring sustainable development of the national economy.

Key words: Prospects for economic literature, socio-economic policy, social protection of the population, models of the welfare state, socio-economic issues.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей: Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний;

– информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифони бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гунна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифони бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан**

Над номером работали:
Ответственный редактор: Х. Мавлонов
Редактор текста на русском и английском языках: М. Назирова

**Издательский отдел
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан**
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86, 881-88-80-41
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42,37, усл. п.л. 8.
Подписано в печать 10.12.2020 г. Заказ №2020/07-08
Отпечатано в типографии АГУППРТ
734003, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.